

Archiva Moldaviæ

IV (2012)

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)	Andi Mihalache (Iași)
Mihnea Berindei (Paris)	Sergiu Musteață (Chișinău)
Ovidiu Buruiană (Iași)	Petru Negură (Chișinău)
Ioan Caproșu (Iași)	Marian Olaru (Rădăuți)
Igor Cașu (Chișinău)	Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Adrian Cioflâncă (Iași)	Alexandru-Florin Platon (Iași)
Mihai Cojocaru (Iași)	Leonidas Rados (Iași)
Valentin Constantinov (Chișinău)	Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Florin Curta (Gainesville, Florida)	Grigory Shkundin (Moscow)
Andrei Cușco (Chișinău)	Flavius Solomon (Iași)
Dennis Deletant (Washington, DC)	Victor Spinei (Iași)
Marius Diaconescu (Bucharest)	Mihai D. Sturdza (Paris)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)	Igor Șarov (Chișinău)
Emil Dragnev (Chișinău)	Silviu Andrieș-Tabac (Chișinău)
Armand Goșu (Bucharest)	Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Ion Gumenâi (Chișinău)	Valentin Tomuleț (Chișinău)
Radu Ioanid (Washington, DC)	Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca)
Florea Ioncioaia (Iași)	Florin Țurcanu (Bucharest)
Constantin Iordachi (Budapest)	Constantin Ungureanu (Chișinău)
Charles King (Washington, DC)	Daniel Ursprung (Zürich)
Gail Kligman (Los Angeles, California)	N.A. Ursu (Iași)
Ștefan Lemny (Paris)	Ion Varta (Chișinău)
Bogdan-Petru Maleon (Iași)	Vitalie Văratîc (Bucharest)
Hans-Christian Maner (Mainz)	Petru Vicol (Chișinău)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)	

Editor-in-Chief

Dorin Dobrinu

Editorial Board

Cristian Anița, Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Ștefan Bosomitu,
Cătălin Botoșineanu, Mihai Chiper, Ovidiu Creangă,
Ligia Dobrinu, Cătălina Mihalache, Mihai Mîrza

Translations, Linguistic Examination

Ludmila Bacumenco-Pîrnău (Russian), Gabriela Preotesi (English)

Typing

Mihaela Răducă

Cover

Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviae

IV (2012)

Revistă publicată sub egida
Societății de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iași

Lucrare apărută grație unei finanțări nerambursabile acordate de
Consiliul Județean Iași potrivit Legii nr. 350/2005

Adresa redacției

amoldaviae@yahoo.com
Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România

© Archiva Moldaviæ

ISSN: 2067-3930

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	23
------------------	----

Studii de istorie

O istorie lungă și sinuoasă: relațiile moldovenilor cu otomanii

Mihnea BERINDEI, <i>La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (II)</i>	27
--	----

Moldova de la Est de Prut. Construcție și dileme identitare, dispute politice

Nicolae CIUBOTARU, <i>Societățile național-culturale și cauza națională a românilor basarabeni în primele decenii ale secolului al XX-lea</i>	73
Petru NEGURĂ, <i>Edificarea națională și culturală în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească: premisele unui „naționalism” eșuat</i>	91
Sergiu MUSTEAȚĂ, <i>Dilemele Republicii Moldova</i>	103

Comunismul românesc: ilegalitatea, preluarea puterii, edificarea și prăbușirea

Ștefan BOSOMITU, <i>O poveste dintr-o iarnă. „Căderea” Regionalei comuniste „Dunărea de Jos” (ianuarie 1941)</i>	125
Adrian POHRIB, <i>Poliția din orașul Galați sub presiunea ofensivei comuniste, 1944-1949</i>	153
Mara MĂRGINEAN, <i>Un nou oraș pe harta țării? Câteva considerații despre muncă și viața cotidiană în Călan, 1950-1965</i>	207
Dennis DELETANT, <i>Revisiting the 1989 Romanian Revolution: Some Personal Reflections</i>	227

Istoria arhivelor. Prezentări de fonduri arhivistice

- Ina CHIRILĂ, *Pe urmele unei colecții. Documentele lui Gheorghe Ghibănescu în Arhivele din Iași* 253
- Cristina ȚINEGHE, *Arhivele Statului din Chișinău și Cernăuți între evacuarea în România (1944) și restituirea către URSS* 293

Documente

- Alexandru SIMON, *Anotimpurile cruciate ale unui rege: documente milaneze asupra politicii lui Matia Corvin în anul 1475* 319
- Cătălin BOTOȘINEANU, *Școlile normale din orașul Iași în perioada interbelică. Documente* 335
- Dorin DOBRINCĂ, *„Culte neoprotestante și drepturile omului în România”. Un memoriu din 1977* 351
- Stelian MÂNDRUȚ, Ottmar TRAȘCĂ, *Un „Raport” și contextul evoluției scrisului istoric din RSS Moldovenească (București, august 1980)* 403

Dezbateri

- ***, *Exterminare, complicitate, rezistență. Analiza experiențelor de tip sovietic în România și Republica Moldova* 427
- ***, *Republica Moldova de la Perestroika la Independență, 1989-1991* 465

Recenzii

- Wolfgang Benz, Brigitte Mihok, *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, traducere din limba germană de Cristina Grossu-Chiriac, Chișinău, Editura Cartier, 2010, 384 p. (Liviu Cărare) 505
- Bartos Zoltán, *Naționalizarea în fostul județ Mureș. 11 iunie 1948*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 372 p. + 1 planșă (Peter Moldovan) 511
- Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Țucă, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, *Ghidul Arhivelor Militare Române*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, 384 p. (Dorin Dobrinicu) 515

Note bibliografice

- Petronel Zahariuc, Florin Marinescu (editori), *Documente românești din arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 380 p. (Mihai Mîrza) 523
- Corneliu Istrati (editor), *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 417 p. (Mihai Mîrza) 525
- Constantin Cojocariu, *Județul Botoșani: structuri administrativ-teritoriale*, Botoșani, Editura Quadrat, 2008, 467 p. (Cătălin Botoșineanu) 528

Viața științifică

- Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească*, expoziție, București, 21 septembrie – 22 decembrie 2010, Chișinău, 14-30 mai 2012 (Dorin Dobrinu) 529
- Relația Stat-Biserică în Europa Centrală și de Est în perioada 1945-1989. Instituții și metode*, conferință internațională, Oradea, 19-20 octombrie 2012 (Dorin Dobrinu) 533
- Lista autorilor* 539

Contents

<i>Abbreviations</i>	23
----------------------	----

History Studies

A Long and Sinuous History: the Relations of the Moldovans with the Ottomans

Mihnea BERINDEI, <i>Ioan Vodă's Revolt and Moldovan-Ottoman Relations, 1538-1574 (II)</i>	27
---	----

Moldova East of the Prut. Construction and Problems of Identity, Political Disputes

Nicolae CIUBOTARU, <i>The National-Cultural Societies and the National Cause of the Bessarabian Romanians in the first decades of the 20th Century</i>	73
Petru NEGURĂ, <i>National and Cultural Construction in the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic: the Premises of a Failed 'Nationalism'</i>	91
Sergiu MUSTEAȚĂ, <i>The Republic of Moldova's Dilemmas</i>	103

Romanian Communism: Illegality, the Seizure of Power, Construction and Collapse

Ștefan BOSOMITU, <i>A Winter's Tale. The "Collapse" of the "Lower Danube" Communist Regional Organization (January 1941)</i>	125
Adrian POHRIB, <i>The Police of the City of Galați under the Pressure Exerted by the Communist power, 1944-1949</i>	153
Mara MĂRGINEAN, <i>A City on Romania's Map? A Few Considerations about Labor and Everyday Life in Călan, 1950-1965</i>	207
Dennis DELETANT, <i>Revisiting the 1989 Romanian Revolution: Some Personal Reflections</i>	227

The History of Archives. Funds Presentations

Ina CHIRILĂ, <i>Tracing a Collection. Gheorghe Ghibănescu's Documents in the Archives in Iași</i>	253
Cristina ȚINEGHE, <i>The Archives of Chișinău and Chernovtsy Between the Eviction to Romania (1944) and the Restitution to USSR</i>	293

Documents

Alexandru SIMON, <i>The Crusader Seasons of a King: Documents on Matthias Corvinus' Policies in the Year 1475</i>	319
Cătălin BOTOȘINEANU, <i>High Schools in Iași in the Inter-war Period. Documents</i>	335
Dorin DOBRINCĂ, <i>"Neoprotestant Denominations and Human Rights in Romania". A 1977 Memorandum</i>	351
Stelian MÂNDRUȚ, Ottmar TRAȘCĂ, <i>A "Report" and the Context of the Evolution of the Historical Writing from the Soviet Socialist Republic of Moldavia (Bucharest, August 1980)</i>	425

Debates

***, <i>Extermination, Complicity, Resistance. The Analysis of the Soviet Experiences in Romania and Moldova</i>	427
***, <i>The Republic of Moldova from Perestroika to Independence, 1989-1991</i>	465

Reviews

Wolfgang Benz, Brigitte Mihok, <i>Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944</i> , traducere din limba germană de Cristina Grossu-Chiriac, Chișinău, Editura Cartier, 2010, 384 p. (Liviu Cărare)	505
Bartos Zoltán, <i>Naționalizarea în fostul județ Mureș. 11 iunie 1948</i> , Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 372 p. + 1 planșă (Peter Moldovan)	511
Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Țucă, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, <i>Ghidul Arhivelor Militare Române</i> , București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, 384 p. (Dorin Dobrină)	515

Bibliographic Notes

- Petronel Zahariuc, Florin Marinescu (editori), *Documente românești din arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 380 p. (Mihai Mîrza) 523
- Corneliu Istrati (editor), *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 417 p. (Mihai Mîrza) 525
- Constantin Cojocariu, *Județul Botoșani: structuri administrativ-teritoriale*, Botoșani, Editura Quadrat, 2008, 467 p. (Cătălin Botoșineanu) 528

Scientific Life

- Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească*, Exhibition, București, 21 September – 22 December 2010, Chișinău, 14-30 May 2012 (Dorin Dobrinu) 529
- Relația Stat-Biserică în Europa Centrală și de Est în perioada 1945-1989. Instituții și metode*, International Conference, Oradea, 19-20 October 2012 (Dorin Dobrinu) 533
- List of Authors* 539

Table de matières

Abréviation

23

Études d'histoire

Une histoire longue et sinueuse: les relations des Moldaves avec les Ottomans

Mihnea BERINDEI, *La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (II)* 27

La Moldavie de l'Est de Prut. Construction et dilemmes identitaires, disputes politiques

Nicolae CIUBOTARU, *Les associations nationales culturelles et la cause nationale des Roumains de Bessarabie dans les premières décennies du XXe siècle* 73

Petru NEGURĂ, *L'édification nationale et culturelle dans la République Autonome Soviétique Socialiste de Moldavie: les prémisses d'un « nationalisme » échoué* 91

Sergiu MUSTEATĂ, *Les dilemmes de la République de Moldavie* 103

Le communisme roumain: l'illégalité, la prise du pouvoir, l'édification et l'écroulement du régime

Ștefan BOSOMITU, *Un conte d'hiver. « La prise » de la Régionale communiste « Le Bas Danube » (janvier 1941)* 125

Adrian POHRIB, *La police de la ville de Galați sous la pression de l'offensive communiste, 1944-1949* 153

Mara MĂRGINEAN, *Une nouvelle ville sur la carte du pays? Quelques considérations sur le travail et la vie quotidienne à Călan, 1950-1965* 207

Dennis DELETANT, *Revisiter la Révolution roumaine de 1989: quelques réflexions personnelles* 227

Histoire des archives. Présentations des fonds d'archives

- Ina CHIRILĂ, *Sur les traces d'une collection. Les documents de Gheorghe Ghibănescu dans les Archives de Jassy* 253
- Cristina ȚINEGHE, *Les Archives d'État de Chișinău et Cernăuți entre l'évacuation en Roumanie (1944) et la restitution à l'URSS* 293

Documents

- Alexandru SIMON, *Les saisons d'un roi croisé: documents milanais concernant la politique de Matia Corvin en 1475* 319
- Cătălin BOTOȘINEANU, *Les écoles normales de la ville de Jassy pendant la période de l'entre-deux-guerres. Documents* 335
- Dorin DOBRINCU, « *Les cultes néoprotestants et les droits de l'homme en Roumanie* ». *Un mémorandum de 1977* 351
- Stelian MÂNDRUȚ, Ottmar TRAȘCĂ, *Un « Rapport » et le contexte de l'évolution de l'écriture historique dans la RSS de Moldavie (Bucarest, août 1980)* 403

Débats

- ***, *Extermination, complicité, résistance. L'analyse des expériences de type soviétique en Roumanie et la République de Moldavie* 427
- ***, *La République de Moldavie de la Pérestroïka à l'Indépendance, 1989-1991* 465

Recensions

- Wolfgang Benz, Brigitte Mihok, *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, traducere din limba germană de Cristina Grossu-Chiriac, Chișinău, Editura Cartier, 2010, 384 p. (Liviu Cărare) 505
- Bartos Zoltán, *Naționalizarea în fostul județ Mureș. 11 iunie 1948*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 372 p. + 1 planșă (Peter Moldovan) 511
- Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Țucă, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, *Ghidul Arhivelor Militare Române*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, 384 p. (Dorin Dobrinicu) 515

Notes bibliographiques

- Petronel Zahariuc, Florin Marinescu (editori), *Documente românești din arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității « Alexandru Ioan Cuza » din Iași, 2010, 380 p. (Mihai Mîrza) 523
- Corneliu Istrati (editor), *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, Iași, Editura Universității « Alexandru Ioan Cuza » din Iași, 2010, 417 p. (Mihai Mîrza) 525
- Constantin Cojocariu, *Județul Botoșani: structuri administrativ-teritoriale*, Botoșani, Editura Quadrat, 2008, 467 p. (Cătălin Botoșineanu) 528

Vie scientifique

- Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească*, Exposition, Bucarest, 21 septembre – 22 décembre 2010, Chișinău, 14-30 mai 2012 (Dorin Dobrinu) 529
- Relația Stat-Biserică în Europa Centrală și de Est în perioada 1945-1989. Instituții și metode*, Conférence internationale, Oradea, 19-20 octobre 2012 (Dorin Dobrinu) 533
- Liste des auteurs* 539

Inhaltsverzeichnis

<i>Abkürzungen</i>	23
--------------------	----

Historische Studien

Eine lange und verwickelte Geschichte: die Beziehungen der Moldauer mit den Osmanen

Mihnea BERINDEI, <i>Die Revolte des Ioan Vodă und die moldauisch-osmanischen Beziehungen, 1538-1574 (II)</i>	27
--	----

Die Moldau östlich des Pruth. Identitätskonstruktion, Identitätsdilemmata, politische Auseinandersetzungen

Nicolae CIUBOTARU, <i>Die nationalen Kulturgesellschaften und die nationale Sache der rumänischen Bessarabier in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts</i>	73
Petru NEGURĂ, <i>Der nationale und kulturelle Aufbau in der „Moldauischen Autonomen Sozialistischen Sowjetrepublik“: Prämissen eines gescheiterten „Nationalismus“</i>	91
Sergiu MUSTEAȚĂ, <i>Dilemmata der Republik Moldau</i>	103

Der rumänische Kommunismus: Illegalität, Machtübernahme, Aufbau und Zusammenbruch des Regimes

Ștefan BOSOMITU, <i>Ein Wintermärchen. Der „Sturz“ der kommunistischen Regionalorganisation „Die untere Donau“ (Januar 1941)</i>	125
Adrian POHRIB, <i>Die Polizei der Stadt Galați unter dem Druck der kommunistischen Offensive, 1944-1949</i>	153
Mara MĂRGINEAN, <i>Eine neue Stadt auf der Landkarte? Einige Überlegungen zu Arbeit und Alltag in Călan, 1950-1965</i>	207
Dennis DELETANT, <i>Die Rumänische Revolution von 1989 überdenken: Ein paar persönliche Betrachtungen</i>	227

Archivgeschichte. Vorstellung von Archivbeständen

- Ina CHIRILĂ, *Auf den Spuren einer Sammlung. Die Dokumente Gheorghe Ghibănescu in den Archiven von Jassy* 253
- Cristina ȚINEGHE, *Die Staatsarchive von Chișinău und Czernowitz zwischen der Evakuierung in Rumänien (1944) und der Rückgabe an die UdSSR* 293

Dokumente

- Alexandru SIMON, *Kreuzzugsjahreszeiten eines Königs: mailändische Quellen zur Politik von Matthias Corvinus im Jahre 1475* 319
- Cătălin BOTOȘINEANU, *Die Oberschulen der Stadt Jassy in der Zwischenkriegszeit. Dokumente* 335
- Dorin DOBRINCU, *„Die neoprotestantischen Kulte und die Menschenrechte in Rumänien“. Ein Memorandum von 1977* 351
- Stelian MÂNDRUȚ, Ottmar TRĂȘCĂ, *Ein „Bericht“ und der Kontext der Entwicklung der Geschichtsschreibung in der „Sozialistischen Sowjetrepublik Moldawien“ (Bukarest, August 1980)* 403

Debatten

- ***, *Auslöschung, Komplizenschaft, Widerstand. Eine Analyse der Erfahrungen sowjetischen Typs in Rumänien und der Republik Moldau* 427
- ***, *Die Republik Moldau von der Perestrojka zur Unabhängigkeit, 1989-1991* 465

Rezensionen

- Wolfgang Benz, Brigitte Mihok, *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, traducere din limba germană de Cristina Grossu-Chiriac, Chișinău, Editura Cartier, 2010, 384 p. (Liviu Cărare) 505
- Bartos Zoltán, *Naționalizarea în fostul județ Mureș. 11 iunie 1948*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 372 p. + 1 planșă (Peter Moldovan) 511
- Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Țucă, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, *Ghidul Arhivelor Militare Române*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, 384 p. (Dorin Dobrinicu) 515

Bibliographische Aufzeichnungen

- Petronel Zahariuc, Florin Marinescu (editori), *Documente românești din arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 380 p. (Mihai Mîrza) 523
- Corneliu Istrati (editor), *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 417 p. (Mihai Mîrza) 525
- Constantin Cojocariu, *Județul Botoșani: structuri administrativ-teritoriale*, Botoșani, Editura Quadrat, 2008, 467 p. (Cătălin Botoșineanu) 528

Wissenschaftliches Leben

- Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească*, Ausstellung, Bukarest, 21. September – 22. Dezember 2010; Chișinău, 14.-30. Mai 2012 (Dorin Dobrinicu) 529
- Relația Stat-Biserică în Europa Centrală și de Est în perioada 1945-1989. Instituții și metode*, Internationale Tagung Großwardein, 19.-20. Oktober 2012 (Dorin Dobrinicu) 533
- Autorenverzeichnis* 539

Содержание

Сокращения

23

Исторические исследования

Долгая и изменчивая история: отношения молдаван с османами

- Михня БЕРИНДЕЙ, *Восстание Иоана Водэ и молдавско-османские отношения, 1538-1574 гг. (II)* 27

Запрутская Молдова. Созидание и дилеммы идентичности, политические споры

- Николае ЧУБОТАРУ, *Национально-культурные общества и национальное дело бессарабских румын в первые десятилетия XX века* 73
- Петру НЕГУРЭ, *Национальное и культурное построение в Молдавской Автономной Советской Социалистической Республике: предпосылки неудавшегося „национализма”* 91
- Серджиу МУСТЯЦЭ, *Диллемы Республики Молдовы* 103

Румынский коммунизм: незаконность, захват власти, построение и падение режима

- Штефан БОСОМИТУ, *Об одной зимней сказке. „Падение” коммунистической областной организации „Дунэря де Жос” (январь 1941 г.)* 125
- Адриан ПОХРИБ, *Полиция города Галаць под давлением коммунистического наступления, 1944-1949 гг.* 153
- Мара МЭРДЖИНЯН, *Новый город на карте страны? Несколько соображений по поводу труда и повседневной жизни в Кэлан, 1950-1965 гг.* 207
- Деннис ДЕЛЕТАНТ, *Пересмотрение румынской революции 1989 г.: некоторые личные размышления* 227

История архивов. Представление фондов

- Ина КИРИЛЭ, *По следам одной коллекции. Документы Георгия Гибэнеску в Архив города Яссы* 253
- Кристина ЦИНЕГИЕ, *Государственные Архивы из Кишинэу и Чернэуць между эвакуации из Румынии (1944) в СССР* 293

Документы

- Александру СИМОН, *Крестовые времена одного короля: миланские документы относительно политики Матия Корвин в 1475 году* 319
- Кэтэлин БОТОШИНЯНУ, *Педагогические школы из города Яссы между первой и второй мировой войны. Документы* 335
- Дорин ДОБРИНКУ, *„Неопротестантские культы и права человека в Румынии”. Петиция 1977 года* 351
- Стелиан МЫНДРУЦ, Оттмар ТРАШКЭ, *Об одном „Отчёте” и контекст эволюции исторической письменности в Молдавской ССР (Букарест, август 1980 года)* 403

Дебаты

- ***, *Истребление, соучастие, сопротивление. Анализ опытов советского типа в Румынии и в Республике Молдова* 427
- ***, *Республика Молдова от Перестройки до Независимости, 1989-1991 гг.* 465

Рецензии

- Wolfgang Benz, Brigitte Mihok, *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, traducere din limba germană de Cristina Grossu-Chiriac, Chișinău, Editura Cartier, 2010, 384 p. (Ливну Кэрапе) 505
- Bartos Zoltán, *Naționalizarea în fostul județ Mureș. 11 iunie 1948*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 372 p. + 1 planșă (Петер Молдован) 511
- Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Țucă, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, *Ghidul Arhivelor Militare Române*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, 384 p. (Дорин Добринку) 515

Книжное обозрение

- Petronel Zahariuc, Florin Marinescu (editori), *Documente românești din arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 380 p. (Михай Мырза) 523
- Corneliu Istrati (editor), *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 417 p. (Михай Мырза) 525
- Constantin Cojocariu, *Județul Botoșani: structuri administrative-teritoriale*, Botoșani, Editura Quadrat, 2008, 467 p. (Кэтэлин Ботошиняну) 528

Научная жизнь

- Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească*, Экспозиция, Букарест, 21 сентября – 22 октября 2010 года, Кишинэу, 14-30 мая 2012 (Дорин Добринку) 529
- Relația Stat-Biserică în Europa Centrală și de Est în perioada 1945-1989. Instituții și metode*, Международная конференция, Орадеа, 19-20 октября 2010 года (Дорин Добринку) 533
- Список авторов* 539

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, București
„Candela”	= Candela. Revistă teologică și bisericească, Cernăuți
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
AAR	= Analele Academiei Române, București
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii și Notițe, București
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, București
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AERC-Iași	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iași
AFTO	= Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, Cluj
AIACI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași (fost AIACI)
<i>AIR</i>	= <i>Arhiva Istorică a României</i> (ed. B.P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – București
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (București, Pitești)
AN-Bacău	= Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale
AN-Bihor	= Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale
AN-Botoșani	= Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale
AN-Cluj	= Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
AN-Galați	= Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale
AN-Iași	= Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – București
AnM	= Analele Moldovei
ANM-București	= Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale
AN-Mehedinți	= Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale
AN-Neamț	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Neamț

ANR	= Arhivele Naționale ale României
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AN-Timiș	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș
AN-Vaslui	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui
AOSPRM	= Arhivele Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
AP	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
AR.MSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Arhiva Moldaviei, Iași
Arh. St.-Cernăuți	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, București
ARMSS	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice, București
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații – București
AȘRS	= Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, București
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București, București
BAR-București	= Biblioteca Academiei Române, București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București și Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istorice, Iași
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Națională București
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”, Universitatea din Cernăuți
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (Direcția Arhivelor Centrale)</i>
CDM. S.1	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, Supliment I (1403-1700)</i>
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (Arhivele Naționale)</i>
cf.	= <i>confer</i>
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iași
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CR	= Cuget Românesc

CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DEX	= <i>DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române</i>
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= <i>Documente privind Istoria României</i>
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EN	= Economia Națională. Revista economică, statistică și financiară, București
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, știință, viață socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura și Arta
LC	= Lumina Creștinului, Iași
LL	= Limba și Literatura, București
LR	= Limba Română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MEF	= <i>Moldova în Epoca Feudalismului</i>
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
menț.	= mențiune
MI	= Magazin Istoric, București
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSȘIA	= Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, București
NEdH	= Nouvelles Études d'Histoire, București
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, București
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, București
RdI	= Revista de Istorie, București
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris
RES	= Revue des Études Slaves, Paris

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RFR	= Revista Fundațiilor Regale, București
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista Istorică, București
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
RIR	= Revista Istorică Română, București
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară, București
RM	= Revista Muzeelor, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, București
RSIABC	= Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica, București
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și Articole de Istorie, București
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia, București
SCB	= Studii și Cercetări de Bibliologie, București
SCI	= Studii și Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol”, Iași (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCILF	= Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice, seria Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii și Materiale de Istorie Contemporană, București
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SMMIM	= Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, București
ST	= Studii Teologice, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
tr.	= transport
TV	= Teologie și Viață, Iași
v.	= verso
VR	= Viața Românească, Iași

La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (II)^{*}

Mihnea BERINDEI

1. La révolte de Ioan Vodă d'après les sources non ottomanes

Considérant les intérêts économiques et commerciaux, militaires et stratégiques que la Moldavie représentait pour L'Empire ottoman on comprend aisément l'inquiétude de la Porte, quand la nouvelle de la révolte de Ioan Vodă parvient à Istanbul en avril 1574. On comprend aussi l'intérêt que ces événements ont suscité dans les milieux diplomatiques d'Istanbul, à la cour de Vienne, à celle de Cracovie, en Transylvanie, à Gênes, à Venise ou ailleurs où l'on espérait encore que Lépante n'avait été qu'un prélude à la Grande revanche de la Chrétienté. Les quelque 80 documents dont nous disposons aujourd'hui¹ et qui émanent des divers observateurs vénitiens, impériaux, français, génois et polonais, en sont la preuve et constituent une première source pour la reconstitution des événements.

Il s'agit tout d'abord des informateurs vénitiens. Le doge recevait des rapports du baile d'Istanbul, Antonio Tiepolo, des ambassadeurs Giovanni Correro et Vincenzo Tron de Vienne et de Girolamo Lippomano de Cracovie.

Le Saint Empire romain germanique était lui aussi bien renseigné grâce à Carol Rym et David Ungnad, ses envoyés à Istanbul. De Transylvanie arrivaient à Vienne des lettres du voïévode Etienne Báthori qui, tout en exécutant les ordres de la Porte, ne négligeait pas de tenir Maximilien II au courant de leur teneur. Enfin, Hans Rueber von Pixndorff, capitaine général de la Hongrie impériale avait ses agents transylvains tel Christofor Hagimas.

^{*} La première partie de cette étude est parue dans « Archiva Moldaviae », vol. III (2011), p. 27-55.

¹ *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki* (« Documents concernant l'histoire des Roumains ramassés par Eudoxiu de Hurmuzaki ») (cité infra : *Hurmuzaki*), vol. II, première partie, Bucarest, 1891; Supplément I, vol. I, Bucarest, 1886; Supplément II, vol. I, Bucarest, 1893; vol. VIII, Bucarest, 1894 ; vol. XI, Bucarest, 1900; vol. XV, 1, Bucarest, 1911; A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (« Documents concernant l'histoire de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie »), vol. II, Bucarest, 1930; C. Esarcu, *Extracte inedite despre România* (« Extraits inédits concernant la Roumanie »), dans « Columna lui Traian », 1874, V, 5 ; A. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor, culese din arhivele din Simancas* (« Documents concernant l'histoire des Roumains, extraits des archives de Simancas »), Bucarest, 1940.

François de Noailles, évêque d'Acqs et représentant de la France à Istanbul, informait du déroulement de l'affaire moldave, tout à la fois Charles IX, Catherine de Médicis et Henri de Valois, encore roi de Pologne. Arnaud Du Ferrier, ambassadeur à Venise, transmettait toutes les nouvelles disponibles concernant l'Empire ottoman qui parvenaient dans la Sérénissime.

Des rapports approfondis étaient aussi envoyés d'Istanbul par l'ambassadeur génois Ferraro. Ses renseignements étaient complétés par des informateurs occasionnels comme Toma de Balsar. Il convient d'y ajouter la lettre d'Andreas Zborowski au nonce papal de Pologne, le cardinal Francesco Commendone.

Il faut se montrer très circonspect dans l'emploi de tous ces documents. Leurs auteurs, adversaires de la Porte pour la plupart, ne sont pas des témoins oculaires. Ils rapportent souvent des faits dénaturés, erronés ou fantaisistes, tels qu'ils leur ont été présentés par des informateurs de deuxième, voire de troisième main.

Une autre catégorie de documents de première importance, bien que malheureusement très peu nombreux, provient des pays mêlés d'une façon ou d'une autre à la révolte moldave. De la Transylvanie – qui, à la demande de la Porte, a dû participer à la répression organisée contre le voïévode insurgé – nous sont parvenues les délibérations de la Diète concernant l'entretien des troupes envoyées en Moldavie². Plusieurs documents d'Alexandre II Mircea, le voïévode valaque, se réfèrent aux premiers actes de la révolte moldave, à l'incursion en Valachie, au combat de Jiliște, à l'installation de Vintilă Vodă à Bucarest³. L'inscription funéraire d'Albul Goleescu a permis à D.C. Giurescu d'établir, après une lecture attentive, la datation exacte de la bataille de Jiliște⁴.

La Pologne, d'où Ioan Vodă avait reçu en renfort des mercenaires fournis par les nobles des marches méridionales (la lettre signée par Laski et Ostrogski en est une des preuves)⁵, fut par la suite menacée de voir sa politique de paix, déjà traditionnelle, avec l'Empire ottoman, compromise. Les instructions données par le Sénat à Andreas Taranowski, envoyé à Istanbul, ainsi que la lettre de réponse aux accusations du Grand Vizir Mehmed Pacha, ne sont rien d'autres que des tentatives officielles de disculpation⁶. Celles-ci sont soutenues par les chroniqueurs contemporains Paprocki et Gorecki qui soulignent que l'intervention polonaise en Moldavie fut un acte isolé⁷.

² Hurmuzaki, II, 5, p. 744-745, doc. CCCII du 18 juin 1574.

³ DIR, B. *Țara Românească, sec. XVI* (« Documents concernant l'histoire de la Roumanie, B. La Valachie, XVI s. »), Bucarest, 1952, IV, p. 135-136, 161-163, 199-200, 250-252, docs. 139, 165, 197, 250.

⁴ S. Nicolaescu, *Documente slavo-române* (« Documents slavo-roumains »), Bucarest, 1905, p. 328-329 ; D.C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz* (« Ion Vodă le Brave »), Bucarest, 2e éd., 1966, p. 148.

⁵ Hurmuzaki, II, 1, p. 679, doc. DCLV du 21 avril 1574.

⁶ A. Veress, *op. cit.*, II, p. 47-51, 52-53, docs. 39, 41 des 18 et 19 septembre 1574 ; Hurmuzaki, II, 1, p. 725-727, doc. DCXCVI du 18 septembre 1574.

⁷ Pour des détails à ce sujet, voir notre article *Le problème des « Cosaques » dans la seconde moitié du XVIe siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voïévode de Moldavie*, dans « Cahiers du monde russe et soviétique », 1972, XIII, 3, p. 338-367.

La chronique de Paprocki parue en polonais à Cracovie en 1575, et une année plus tard en version allemande: « *Warhafftige Beschreibung des Krieges welchen der walachische woiewod Iuon mit den Türcken geführt* », et celle de Gorecki, publiée en 1578 à Francfort, et qui s'inspire largement de son prédécesseur: « *Descriptio belli Ivoniae voivodae Valachie, quod anno 1574 cum Selymo II, Turcarum imperatore gessit* » constituent la source principale sur la révolte de Ioan Vodă. Les deux chroniqueurs sont loin d'être objectifs : ils exagèrent par exemple volontairement le rôle des mercenaires polonais, et en premier lieu celui de leur chef Swierczowski⁸. Leurs relations ne doivent être acceptées qu'avec beaucoup de réserve, d'autant qu'ils ont servi de modèle aux chroniqueurs polonais, ukrainiens et autres qui sont revenus sur les événements moldaves de 1574⁹, créant de la sorte une tradition historique où l'héroïque et le légendaire l'emportent souvent sur la vérité¹⁰.

Azarie, seul chroniqueur moldave contemporain, ne s'arrête presque pas sur la révolte ; Grigore Ureche et Nicolae Costin font au contraire un exposé détaillé des événements de 1574, mais ils sont en grande partie tributaires des écrits de Paprocki et Gorecki¹¹. Néanmoins, les informations que ces trois chroniqueurs nous apportent, en ce qui concerne le conflit qui opposait Ioan Vodă et les grands boyards, sont d'un grand intérêt pour l'étude des rapports entre les boyards, le voïévode et la Porte.

On trouve aussi quelques précisions concernant les actions de Ioan Vodă en Valachie, dans la chronique de Radu Popescu et dans la chronique « cantacuzène »¹².

Devant toutes ces sources que nous venons de citer, les documents ottomans édités font maigre figure: 13 traductions d'ordres ou de lettres impériales envoyés au voïévode de Transylvanie et au roi de Pologne, et le discours prononcé par l'ambassadeur du khan de Crimée devant le Sénat polonais après la défaite de la révolte moldave¹³.

⁸ B.P. Hașdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit...* (« Ioan Vodă le Terrible... »), Chișinău, 3e éd., 1926, p. 236-238 ; M. Berindei, *art. cit.*, p. 354-355.

⁹ Une présentation des chroniques polonaises, moldaves et autres ayant trait à la révolte de Ioan Vodă est faite par D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 7-18.

¹⁰ M. Berindei, *art. cit.* p. 355-357. Le meilleur exemple à ce sujet nous est fournie par *Istoriia Rusov* (« L'Histoire des Ruthènes ») analysée par E. Borschak, *La légende historique de l'Ukraine, Istoriia Rusov*, Paris, 1949, p. 58-61.

¹¹ *Cronica* (« Chronique »), dans *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicat de Ion Bogdan* (« Les chroniques slavo-roumaines des XVe-XVIe siècles, publiées par Ion Bogdan »), édition revue et complétée par P.P. Panaitescu, Bucarest, 1959, p. 148-151; G. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* (« Chronique de Moldavie »), publié par P.P. Panaitescu, Bucarest, 1955, p. 182-192 ; N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...* (« La chronique de la Moldavie... »), publié par I.S. Petre, Bucarest, 1942.

¹² *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul* (« Les histoires des voïévodes de Valachie par Radu Popescu le vornic »), publié par C. Grecescu, E. Stănescu, D. Simionescu et Ș. Papacostea, Bucarest, 1963; *Istoria Țării Românești, 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc* (« L'histoire de la Valachie, 1290-1690. La chronique cantacuzène »), publié par C. Grecescu et D. Simionescu, Bucarest, 1960, p. 52-53.

¹³ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 373, 700, 702, 708-709, 713, 723, docs. DCL, DCLXXXIII, DCLXXV, DCLXXXII, DCLXXXVIII-DCXCIII ; XI, p. 88, doc. CXXXVII ; Supplément II, 1, p. 277, doc. CXLIV ; A. Veress, *op. cit.*, p. 41-44, 44-46, docs. 33 et 35.

Tout ce matériel documentaire a servi de base aux historiens qui se sont penchés sur les événements moldaves de 1574. Rappelons, parmi les ouvrages de caractère général, ceux de J. von Hammer, N. Iorga, I.H. Danişmend, I.H. Uzuncarşılı, des auteurs de *Istoria României* ou de *Mufasssal Osmanlı Tarihi*¹⁴. Rappelons ensuite, parmi les études dédiées tout spécialement à Ioan Vodă, ou qui traitent des divers aspects de la révolte, celles de B.P. Haşdeu, N. Iorga, V. Motogna, Th. Antonescu et E. Stănescu¹⁵. Récemment, D.C. Giurescu a consacré au voïévode moldave une volumineuse étude : *Ion Vodă cel Viteaz* (« Ion Vodă le Brave »), 2e éd., Bucarest, 1966. L'auteur épuise pratiquement toutes les sources connues et, en reprenant les recherches antérieures, apporte de nombreux éléments et des interprétations nouvelles.

L'existence, dans les archives du Baş-Vekâlet d'Istanbul, dans le fond des *Mühimme Defterleri* (« Registres des Affaires importantes »), d'un grand nombre de documents concernant la révolte de Ioan Vodă jusqu'à présent pratiquement inutilisés¹⁶, permet, par une confrontation avec les sources non ottomanes, une meilleure approche des faits historiques. Mais avant de passer à l'analyse de ces documents, et pour mieux comprendre leur apport, nous croyons utile de présenter succinctement la révolte moldave de 1574 telle qu'elle nous est relatée, avec certaines divergences, par les historiens mentionnés¹⁷.

Dès janvier 1574, la Porte avait décidé la destitution et le remplacement de Ioan Vodă. Son choix se porta d'abord sur l'ancien voïévode Bogdan Vodă, mais comme celui-ci restait introuvable, on nomma finalement un prétendant qui se trouvait à Istanbul, Petru, frère du voïévode de Valachie Alexandre II Mircea. Des cadeaux importants offerts aux dignitaires de la Porte, le soutien de l'influent Michel Cantacuzène « Şeytanoglu » (« le Fils du Diable »), et le fait

¹⁴ J. von Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, trad. de l'allemand par J.J. Hellert, VI, Paris, 1836, p. 442-444 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, Bucarest, 1940, V, p. 180 et sq. ; I.H. Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronologisi* (« Chronologie de l'histoire ottomane »), Istanbul, 1929-1948, II, entrée: 9 juin 1574 ; I.H. Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihi* (« Histoire des Ottomans »), Ankara, 1954, III, 2, p. 90-91 ; *Istoria României*, II, p. 915-921 (chapitre signé par E. Stănescu) ; *Mufasssal Osmanlı Tarihi* (« Précis d'histoire ottomane »), Istanbul, 1959, III, p. 1277-1278.

¹⁵ B.P. Haşdeu, *op. cit.* ; N. Iorga, préface au volume XI de la collection de documents *Hurmuzaki*, p. XXIV-XXV ; V. Motogna, *Contribuţii la epoca lui Ioan Vodă cel Cumplit* (« Contributions à l'époque de Ioan Vodă le Terrible »), dans RI, 1925, XI, 10-12 ; Th. Antonescu, *Campaia din 1574 contra Moldovei, Ioan Vodă Viteazul (cel Cumplit). Bătălia de la Cahul, 10 iunie 1574* (« La campagne de 1574 contre la Moldavie, Ioan Vodă le Brave (le Terrible). La bataille de Cahul, 10 juin 1574 »), dans « România militară », Bucarest, 1940, LXXVII, 7-8 ; E. Stănescu, *Colaborarea militară dintre români şi cazaici în ultimul sfert al veacului al XVI-lea* (« La collaboration militaire entre Roumains et Cosaques pendant le dernier quart du XVIe siècle »), dans « Studii », Bucarest, 1957, VII, 3.

¹⁶ Seul I.H. Uzuncarşılı, *op. cit.*, a mentionné l'existence de ces documents mais il ne les a utilisés que très superficiellement, suivant généralement la présentation de la révolte faite par J. von Hammer, *op. cit.*

¹⁷ Nous avons suivi principalement l'étude de D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 135-184.

que Petru appartenait au corps d'élite de « *mütefferika* » et qu'il aurait promis de doubler le tribut, avaient amplement contribué à cette élection. Vers le 20 mars, le nouveau voïévode de Moldavie était investi par le Grand Vizir. Huit jours plus tard il était confirmé par le sultan et le 3 avril, il quittait Istanbul en compagnie de Yūsuf ağa Čigalazāde (fils de Cigala Visconti), le quatrième *qapuđı başı*, qui avait mission de l'installer sur le trône.

La disgrâce de Ioan Vodă était due principalement aux plaintes des boyards qui considéraient sa politique comme trop dure. Il avait exécuté les opposants, accaparé leurs biens, confisqué des propriétés de monastères orthodoxes et de communautés catholiques de Moldavie¹⁸. La frappe d'une monnaie de cuivre en 1573, acte d'indépendance, avait décidément provoqué le mécontentement de la Porte¹⁹.

Avant de prendre une décision définitive, il semble que le sultan ait donné une dernière chance au voïévode menacé. Un *čavuš* était arrivé à la fin du mois de février (on avance la date du 21) exigeant du voïévode le doublement du tribut annuel (qui s'élevait comme on l'a montré à 40.000 ducats), moyennant quoi on lui laissait le trône. Le cas échéant, il était sommé de se rendre à Istanbul où un prétendant avait déjà accepté cette condition. On lui déconseillait toute résistance afin de ne pas provoquer une riposte armée.

C'est là que se place le début de la révolte.

En réponse à la demande du sultan, Ioan Vodă convoque « la grande assemblée du pays » (à côté du Conseil voïévodal y participaient également tous les boyards, avec ou sans fonction) et la harangue pour qu'elle décide de prendre les armes contre les Ottomans. Le voïévode aurait montré que l'argent réclamé par la Porte pouvait servir à l'armée et qu'il comptait sur le soutien des Polonais et des Cosaques. L'opposition et le scepticisme de certains des grands boyards, qui craignaient la force ottomane, furent emportés par le discours enflammé de Ioan Vodă. Dans l'enthousiasme, les boyards lui prêtèrent serment de fidélité. Le *čavuš* fut éconduit, sans honneurs ni cadeaux, après qu'on lui ait notifié la volonté du pays de refuser, les armes à la main si nécessaire, l'augmentation du tribut. On ordonna ensuite la concentration des armées moldaves aux alentours de Jassy. Le trésor et les biens du voïévode et des principaux boyards, ainsi que leurs familles, furent envoyés, par mesure de prudence, dans la forteresse de Hotin, au nord près de la frontière polonaise.

Au début du mois de mars, une ambassade de Ioan Vodă partait vers Cracovie pour obtenir du roi la permission de recruter des mercenaires dans plusieurs des villes méridionales de la Pologne. Henri de Valois et le Sénat polonais refusèrent en arguant de leur amitié avec l'Empire ottoman. Mais le

¹⁸ D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 135, ajoute comme cause probable de la destitution de Ioan Vodă, mais sans en avancer la preuve, la crainte de la Porte de le voir attirer par les Impériaux ou par les Polonais.

¹⁹ N. Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVIème siècle et son influence sur les principautés roumaines*, dans SOF, XVI, 1957, p. 78-79.

voïévode moldave avait d'anciennes relations parmi les nobles polonais. Certains d'entre eux, et avant tout ceux des marches méridionales, comme Albert Laski et Constantin Ostrogski, étaient particulièrement intéressés par les affaires moldaves. Ils répondirent donc à l'appel du voïévode, d'autant plus qu'ils ne tenaient pas encore compte de sa destitution et croyaient que la menace ne venait que du voïévode de Valachie. Ainsi, les 20 et 21 mars, un détachement de 1.200 cavaliers, hommes d'armes des magnats polonais, commandé par un noble de Mazovie, Swierczowski, faisait la jonction avec l'armée moldave²⁰.

À ce moment-là, les Ottomans ne craignaient encore que la fuite de Ioan Vodă vers la Moscovie ou chez les Impériaux. On écrivit à ce sujet à Iazlowecki, hetman de la Couronne et palatin de la Russie, au voïévode de Transylvanie et au *beglerbeg* de Budun, pour qu'ils lui coupent toute retraite. Le voïévode de Valachie et les *beğ* des frontières étaient avertis à tout hasard qu'ils devaient se préparer à aider, si nécessaire, le nouveau voïévode de Moldavie et le *qapuğ başı*.

Le 12 avril Petru Vodă se trouvait à Săpăteni, à 30 Km de Hirșova (Hârșova) où il avait passé le Danube. Il y était attendu par son frère Alexandre. Les forces des deux voïévodas étaient composées de l'armée valaque, du corps ottoman commandé par Yūsuf *ağa* et d'une unité transylvaine²¹. Le soir du 13 avril, cette armée arrivait près du village de Jiliște, non loin de la frontière moldave, et y établissait son camp. Il semble que Petru Vodă attendait là une partie des boyards moldaves qui l'aurait ainsi confirmé dans sa fonction.

Ioan Vodă se trouvait encore à Jassy le 27 mars. Averti de l'approche de son ennemi, il partit à la tête de son armée que D.C. Giurescu évalue à tout au plus 20.000 hommes. À l'aube du 14 avril, il attaque à l'improviste l'armée adverse. Ce fut la bataille de Jiliște et la première victoire de Ioan Vodă. En pleine déroute Petru trouva asile dans la ville ottomane de Bra'il (Brăila). Alexandre lui se réfugia à Cetatea de Floci.

Après quelques jours de repos, l'armée moldave se mit en mouvement. Une colonne se dirigea vers Bucarest, l'occupa et éleva sur le trône valaque un protégé de Ioan Vodă, Vintilă Vodă. Mais quatre jours après son installation, les boyards valaques, qui ne l'avaient pas accepté, le tuèrent ainsi que sa garde moldave. La fragile tentative d'organiser un front commun des deux pays

²⁰ Les mercenaires polonais, seule aide extérieure que le voïévode ait reçue, furent ensuite présentés par le Sénat, qui craignait les accusations de la Porte, comme des aventuriers qui avaient enfreint les ordres du royaume. Paprocki, tout en faisant l'éloge de leur courage et de leur faits d'armes, soutient les affirmations du Sénat et avance à quelques reprises le nom de « Cosaques ». Gorecki l'emploi plus souvent et, de la sorte, il s'imposa par l'intermédiaire des chroniqueurs suivants. C'est ainsi que les hommes d'armes des nobles polonais devinrent des « Cosaques Zaporogues » et furent à tort, acceptés comme tels par tous les historiens mentionnés. Cf. M. Berindei, *art. cit.*

²¹ Sur l'importance numérique de cette armée les chiffres sont très controversés, allant de 40.000 à 102-103.000 hommes. Hașdeu accepte le nombre de 60.000 soldats. D.C. Giurescu considère, avec raison, que tous ces chiffres sont exagérés.

roumains avait échoué. Entre-temps, Ioan Vodă poursuivait son rival, d'abord sur une fausse piste qui menait vers les montagnes, ensuite, mieux renseigné, il avait changé de route et était arrivé, fin avril – début mai, sous les murs de Bra'il. Devant le refus du commandant ottoman de livrer Petru Vodă, la ville fut prise d'assaut, pillée et incendiée et la population massacrée. On prépara ensuite le siège de la forteresse, mais la nouvelle de l'approche d'un corps ottoman envoyé du Buğaq obligea l'armée moldave à renoncer. Le gros de la cavalerie moldave et le détachement de Swierczowski anéantirent l'unité ottomane évaluée à quelque 15.000 hommes.

Dès que la nouvelle de la révolte moldave parvint à Istanbul, la Porte décida de prendre des mesures plus importantes. Le 3 mai, le *beğlerbeğ* de Roumélie partit d'Istanbul pour Sofia où il devait recevoir les troupes de neuf *sanğaqbeğ* et 2.000 janissaires. Au début de juin, il était prêt et prit la direction d'Isaqça (Isaccea) pour passer en Moldavie. Deux mouvements secondaires complétaient l'offensive ottomane. Des Tatars de Crimée, sous le commandement de l'un des fils du khan, et le *beğ* de Bender devaient attaquer à l'Est. Les troupes des *sanğaqbeğ* de Vidin et de Niğbolu (Nicompolis/Nikopol), accompagnées d'unités valaques et de 1.000 Transylvains, se préparaient à pénétrer en Moldavie par le sud-ouest et à avancer vers le fleuve Siret. Le sultan avait demandé au voïévode de Transylvanie d'attaquer au Nord pour occuper la forteresse de Hotin. Il réaliserait ainsi le complet encerclement des troupes moldaves. Devant le refus d'Etienne Báthori, qui prétextait l'impossibilité de cette manoeuvre que, disait-il, l'armée de Ioan Vodă aurait facilement pu empêcher, ce projet fut abandonné.

Dans la première moitié du mois de mai, Ioan Vodă, arrivé dans le Buğaq, vainquit et dispersa deux autres concentrations ottomanes et tatares, et, après avoir occupé la ville de Bender, entreprit sans résultat le siège de la forteresse. Au milieu du mois, il permit aux fantassins moldaves, en campagne depuis six semaines, de regagner leurs foyers pour qu'ils puissent se réapprovisionner. Un nouveau lieu de rassemblement fut fixé en un point central, près de la ville de Huși, d'où l'armée pouvait gagner en trois ou quatre jours les points menacés.

Fin mai, un corps de soldats ottomans, venu de Valachie, avait mis en déroute un détachement de 800 soldats, que Ioan Vodă avait laissé en couverture à la frontière; ce n'était qu'un mouvement de diversion. L'attaque principale devait venir du nord de la Dobroudja, et pour la prévenir, le gros de la cavalerie moldave, la meilleure unité, sous le commandement du hetman Eremia, était postée au bord du Danube devant Isaqça. Il semble qu'il ait réussi à empêcher une première tentative de passage des Ottomans.

Mais devant l'importance des forces ennemies, et attiré par les promesses de Petru Vodă, accompagnées paraît-il d'un cadeau de 30.000 ducats, le hetman moldave accepta de trahir son voïévode. Il quitta son poste et dit à Ioan Vodă que les Ottomans avaient réussi à traverser le fleuve mais qu'ils ne comptaient pas plus de 10 à 15.000 hommes.

Le voïévode décida sans tarder d'affronter ce détachement ennemi avant qu'il puisse faire la jonction avec les Tatars ou avec les unités venant de Valachie. Le 9 juin, après quatre jours de marche pendant lesquels les soldats moldaves avaient couvert quelque 160 kilomètres, les deux armées se trouvèrent face à face. Une fois le Danube passé, les Ottomans avaient établi leur camp le dos au fleuve, au long du lac de Cahul. Ioan Vodă alignait 30.000 hommes, parmi lesquels 13.000 cavaliers (les troupes fournies par les boyards), soutenus par une artillerie importante (110 canons dont 80 de gros calibre). En ce qui concerne les forces ottomanes les sources sont très controversées, mais sont toutes d'accord pour les considérer comme étant bien supérieures à celles des Moldaves et aux informations données par le hetman Eremia. D.C. Giurescu estime qu'à la fin de la deuxième journée de combat, quand les Tatars ont fait leur apparition, elles totalisaient 60.000 hommes appuyés de 120 canons.

La bataille fut engagée le jour suivant, le 10 juin. Elle débuta par la défection de la majorité de la cavalerie moldave qui, le hetman en tête, passa à l'ennemi. Déjà, le soir précédent, trois des grands boyards s'étaient enfuis dans le camp ottoman. Au dernier moment, les boyards abandonnaient Ioan Vodă et sa politique et se ralliaient au nouveau voïévode envoyé par la Porte. Quoiqu'en grande infériorité numérique et privé de la force de choc de la cavalerie, Ioan Vodă continua la lutte. Après des combats acharnés, les Moldaves et les « Cosaques » plièrent sous le nombre. L'arrivée des Tatars avait été décisive. Protégées par un carré de chariots, les troupes rescapées de Ioan Vodă se retirèrent en bonne formation en fin de journée, sur une nouvelle position qui fut fortifiée aux alentours du village de Roșcani. En ce lieu, ils résistèrent encore deux jours, mais finalement le manque d'eau et la supériorité des attaquants obligèrent Ioan Vodă à engager des pourparlers. Il se rendit contre la promesse que ses soldats auraient la vie sauve et l'engagement que lui-même serait conduit indemne à Istanbul pour y plaider sa cause devant le sultan. Mais une fois dans le camp ottoman, il fut tué par Yūsuf ağa et les janissaires. Les Moldaves furent ensuite massacrés jusqu'au dernier à titre d'exemple.

Après la défaite de la révolte, l'armée ottomano-tatare, probablement suivie d'unités valaques, installa Petru Vodă sur le trône moldave. Le pays fut atrocement razzé et pillé. De nombreux villages furent vidés de leur population emmenée en captivité par les Tatars. Ces dévastations contribuèrent en grande mesure à la famine qui sévit en Moldavie de 1574 à 1576.

Telle est l'histoire de la révolte de Ioan Vodă reconstituée d'après les sources non ottomanes et les quelques documents ottomans édités. Retenons que la plupart des événements – l'épisode de l'arrivée du *čavuš* et le déclenchement de la révolte, le combat de Jiliște, le sac de Bra'il, les actions en Buğağ et la bataille finale – sont dûs uniquement ou presque, aux relations de Paprocki et de Gorecki reprises plus tard par tous les autres chroniqueurs et par les historiens modernes.

2. La révolte de Ioan Vodă selon les documents ottomans

Les documents de la collection des « *Mühimme Defterleri* » concernant la révolte de Ioan Vodă se trouvent dans les volumes XXIV, XXV et XXVI et couvrent la période qui va de mars à octobre 1574. Nous avons relevé 154 copies de lettres impériales et d'ordres émanant du sultan lui-même ou de son Conseil²². La plupart de ces documents se réfèrent à la concentration des forces ottomanes destinées à mater la révolte. Grâce à l'habitude qu'avait la Porte de répéter dans la première partie de l'ordre les principales nouvelles transmises par son destinataire dans son dernier message, leur contenu est assez riche. On a ainsi la possibilité de suivre toutes les phases de l'affaire moldave, telle qu'elle était connue à Istanbul, ainsi que les dispositions prises après la défaite de Ioan Vodă. À ces documents s'ajoutent 96 autres, tirés du volume XXV, portant sur les récompenses accordées pendant et après la campagne. Ils nous offrent certains éclaircissements sur le déroulement des opérations militaires et nous renseignent sur la composition des forces ottomanes.

L'ensemble nous donne une image assez complète de la révolte et de ses suites, image – précisons-le d'emblée – bien différente et en contradiction sur des points essentiels, avec celle proposée jusqu'à présent sur la base de la documentation disponible.

2.1. La destitution de Ioan Vodă et le début de la révolte

Courant mars 1574, le *sanğaqbeğ* d'Aqkerman avait reçu la mission d'arrêter Ioan Vodă avec le soutien des *sipāhī* de Silistre. Pour des raisons qui nous échappent, cet ordre n'avait pas pu être exécuté, probablement pas même tenté²³. Le 22 mars, donc peu de temps après la désignation de Petru comme nouveau voïévode de Moldavie, la Porte prenait des mesures plus énergiques

²² Ces documents, qui se trouvent dans les volumes XXIV et XXVI, comprennent : 9 lettres impériales au khan de Crimée, 5 lettres impériales au roi et au Sénat de Pologne, 7 ordres au *beğlerbeğ* de Roumélie, 12 ordres au nouveau voïévode de Moldavie, 16 ordres au voïévode de Valachie, 4 ordres au voïévode de Transylvanie, 19 ordres au *sanğaqbeğ* de Silistre, 17 ordres au *sanğaqbeğ* de Bender-Aqkerman, 13 ordres au *sanğaqbeğ* de Niğbolu, 6 ordres au *sanğaqbeğ* de Vidin, 4 ordres au *sanğaqbeğ* de Köstendil, 3 ordres au *sanğaqbeğ* de Vulçitir, 1 ordre à chacun des *beğ* de Alağahışar, Çirmen, Pirzeren, Iskenderiye et Qaşāmonu, 1 ordre à l'ancien *beğ* de Hersek, 3 ordres circulaires adressés aux *beğ* désignés pour la campagne, 4 ordres à Sinān *āğa*, *qapugı başı*. Dans certains de ces ordres, il est mentionné que des copies du même firman ont aussi été envoyées à d'autres *beğ*. On y ajoute 7 ordres adressés aux *qādī* des villes danubiennes, 2 ordres au *qādī* de Kili, 2 ordres aux *qādī* de la route menant d'Istanbul en Moldavie, 1 ordre au *qādī* d'Aqkerman, 1 ordre aux *qādī* des *sanğaq* désignés pour la campagne, 1 ordre aux *qādī* et *emīn* des villes du bord de la mer Noire, 4 ordres aux *çavuş* impériaux, 2 ordres au chef du détachement de 1.500 janissaires, 2 ordres à 'Alī *re'is*, commandant des galiotes d'Aqkerman, 1 ordre à 'Isā Qoğa, commandant des Cosaques d'Aqkerman, 1 ordre à l'*alaybeğ* des *sipāhī* de Niğbolu et enfin 2 ordres aux boyards de Moldavie.

²³ Cf. *Mühimme Defterleri* (cité infra : MD), XXIV, *hüküm* 138, au *qādī* de Silistre et *hüküm* 244, au *beğ* de Silistre, non datés, probablement du 29 *zi'l-qa'de* 981 (22 mars 1574) et respectivement du 14 *zi'l-hiğge* 981 (6 avril 1574).

pour appliquer cette décision. Les *qādī* de Silistre et d'Isağa devaient empêcher tout départ de l'Empire pour que la nouvelle reste secrète²⁴. Une lettre impériale (*nāme-i hümāyūn*), était adressée au roi de Pologne pour qu'il arrête Ioan Vodă si celui-ci essayait de s'enfuir vers la Moscovie ou chez les Impériaux, comme cela était arrivé avec son prédécesseur, Bogdan Vodă²⁵. Le 28 mars, on renouvela l'ordre au *beğ* de Bender pour qu'il capture Ioan Vodă²⁶. Absent de son *sanğaq*, Dāvūd, *beğ* de Silistre, devait prendre dès son retour, la tête des opérations²⁷.

Le 15 avril, considérant que les forces désignées étaient insuffisantes, la Porte ordonna au voïévode de Valachie et aux *sanğaqbeğ* de Niğbolu et d'Aqkerman d'aider Dāvūd *beğ* à arrêter le voïévode destitué²⁸. Pour sa part, le voïévode de Transylvanie recevait l'ordre de s'emparer de Ioan Vodă au cas où celui-ci essaierait de trouver refuge auprès du « roi de Vienne »²⁹.

Quelques jours plus tard, le sultan recevait plusieurs informations sur la situation en Moldavie. Le *sanğaqbeğ* de Silistre lui transmettait deux lettres de Ioan Vodă qu'il avait réussi à intercepter. Dans la première, le voïévode écrivait à Hasan, *sanğaqbeğ* d'Aqkerman et de Bender, au sujet de la demande réitérée de bois de charpente, transmise par le *čavuş* Muştafa. Il lui explique que ce bois, destiné à la réparation de la forteresse de Kili, avait déjà été fourni une fois et que cette nouvelle demande avait provoqué le mécontentement et la révolte du pays. Il avait pourtant préparé le bois exigé et était prêt à l'envoyer. Dans la seconde lettre adressée au sultan, Ioan Vodă lui apprend que la nomination de Petru à sa place avait été mal reçue par les Moldaves et que le tribut avait été ramassé et remis au *čavuş* Muştafa. Et enfin, il raconte que sa famille était partie pour Istanbul et que lui-même se préparait à venir pour démontrer sa loyauté³⁰. Le voïévode essayait ainsi de gagner du temps, peut-être espérait-il même, en dernière instance, convaincre la Porte de sa fidélité. On sait qu'il était en tout cas décidé à s'opposer à son rival (quand ses lettres sont arrivées à la Porte, il avait déjà gagné la bataille de Jilişte).

²⁴ *Ibidem*, *hüküm* 115 du 29 *zi'l-qa'de* 981.

²⁵ *Ibidem*, *hüküm* 109, non daté, probablement du 29 *zi'l-qa'de* 981. Le *beğ* d'Aqkerman recevait l'ordre d'aider 'Abdī-*čavuş*, nouveau porteur de la lettre impériale, cf. *ibidem*, *hüküm* 257, probablement du 14 *zi'l-hiğge* 981 (6 avril 1574).

²⁶ *Ibidem*, *hüküm* 195, du 5 *zi'l-hiğge* 981, avec copies au *beğ* de Niğbolu et au *alaybeğ* de Silistre remises au *čavuş* Muştafa le 13 *zi'l-hiğge* 981 (5 avril 1574), date de l'expédition des ordres.

²⁷ *Ibidem*, *hüküm* 244, déjà cité.

²⁸ *Ibidem*, *hüküm* 296 au voïévode de Moldavie et 300 au *beğ* de Silistre du 23 *zi'l-hiğge* 981 ; *hüküm* 301 au voïévode de Valachie, des copies étaient adressées aux *beğ* de Niğbolu et d'Aqkerman, non daté, probablement même date que le précédent. Nous avons retenu la date de l'expédition de ces ordres avec Ahmed *čavuş*.

²⁹ *Ibidem*, *hüküm* 298 du 23 *zi'l-hiğge* 981 ; le voïévode de Valachie était chargé de transmettre cet ordre en Transylvanie (*hüküm* 301 déjà cité).

³⁰ *Ibidem*, *hüküm* 369 au *beğ* de Bender, 382, aux *beğ* et *qādī* d'Aqkerman, *hüküm* 383, au voïévode de Moldavie, et *hüküm* 387, au voïévode de Valachie – tous les quatre du 27 *zil-hiğge* 981 (19 avril 1574), jour de leur remise à Piri *čavuş*.

Le sultan ne se laissa pas abuser, d'autant qu'en plus des lettres de Ioan Vodă, un message, vraisemblablement envoyé par des boyards de Moldavie, lui était parvenu. Ce message lui apprenait le transfert du trésor et des biens du voïévode à Hotin et la préparation de l'armée moldave avec canons et chariots, sous prétexte de s'opposer à une attaque valaque³¹. Le 19 avril, sept ordres impériaux furent ainsi expédiés afin de remédier à cette situation³².

Deux d'entre eux s'adressaient à Petru « voïévode de Moldavie », et à Alexandre, voïévode de Valachie, pour les mettre en garde contre les démarches mensongères de « l'ex-voïévode ». On demandait à Petru de se mettre en relation avec les *sanğaqbeğ* d'Aqkerman, de Silistre et de Niğbolu, avertis à leur tour, et avec son frère, le voïévode de Valachie, afin qu'ils procèdent au plus vite, à l'arrestation de Ioan Vodă. On lui notifiait aussi la volonté de la Porte d'occuper la forteresse de Hotin, « lieu de refuge de tous ceux qui trahissent »; 50 soldats ottomans, payés par la Moldavie assureraient sa garde³³. Alexandre recevait la mission d'envoyer des hommes sûrs pour remettre aux boyards moldaves l'ordre du sultan. On est en possession de cet ordre, du plus grand intérêt pour le déroulement de la révolte en particulier, et pour les rapports de la Porte et des boyards moldaves en général. D'après ce document, il apparaît clairement qu'une partie des boyards moldaves, et non des moindres, car ils avaient obtenu la destitution du voïévode, auraient déjà dû le tuer ou l'arrêter et envoyer ses biens à Istanbul. Maintenant on leur répétait cet ordre sous la menace d'une intervention ottomane³⁴. Le message de la Porte était adressé « aux boyards et aux notables de Moldavie », sans aucune mention nominale qui nous permettrait d'en connaître les destinataires. Le voïévode de Valachie les connaissait et, à Istanbul, on les estimait capables de mettre fin, seuls, aux agissements de Ioan Vodă.

Dans plusieurs des firmans mentionnés, le sultan réfutait tous les arguments de Ioan Vodă. D'abord, l'ordre concernant la charpente était un ordre ancien, envoyé depuis longtemps et donc périmé. Ensuite, aucun *čavuş* Muştafa n'avait été chargé de mission en Moldavie³⁵. On se trouve ainsi devant une contradiction qui concerne l'un des problèmes centraux de la révolte, car d'après les chroniques polonaises et moldaves, l'arrivée du *čavuş* exigeant le doublement du tribut avait été la cause première de l'insurrection des Moldaves. Or, on ne peut mettre en doute la bonne foi de la Porte. On lit ainsi dans l'ordre adressé au *beğ* de Bender; au sujet du *čavuş* Muştafa : « Serait-ci toi qui l'a envoyé là pour obtenir des renseignements sur la situation? »; ou bien dans celui envoyé conjointement au même *beğ* et au *qāđī* d'Aqkerman:

³¹ *Ibidem*, *hüküm* 387, déjà cité ; *hüküm* 384, aux boyards et aux notables de Moldavie, non daté, probablement du 27 *zil- hiğge* 981.

³² Aux cinq ordres déjà cités dans les notes précédentes, s'ajoute *ibidem*, *hüküm* 370 au *beğ* de Silistre et *hüküm* 371 au *beğ* de Niğbolu, les deux remis également à Piri *čavuş* à la même date.

³³ *Ibidem*, *hüküm* 383, déjà cité.

³⁴ *Ibidem*, *hüküm* 384 et 387, déjà cités.

³⁵ *Ibidem*, *hüküm* 369, 382, 383 et 387, déjà cités.

« Quelle est la raison pour laquelle il [le *čavuš*] est allé en ce pays sans avoir un ordre à ce sujet ? Quelle est la cause pour laquelle, au cas où il y est réellement allé, il a répandu des nouvelles de nature à susciter des troubles ? Est-il vrai qu'il a réquisitionné des biens ? »

Le *čavuš* était soupçonné d'avoir « soutiré de l'argent » et des « biens » du voïévode destitué. Le sultan enjoignait au *sanğaqbeğ*, secondé par le *qādī* d'interpeller et d'interroger le *čavuš* Muştafa afin d'informer au plus vite la Porte « en détail et par écrit »³⁶.

Selon Carol Rym, une lettre du *beğ* de Bender était arrivée à la Porte le 23 avril. L'ambassadeur de Maximilien II croyait savoir que le *sanğaqbeğ* était intervenu en faveur de Ioan Vodă³⁷. En réalité, cette lettre apportait des éclaircissements sur le rôle du *čavuš* Muştafa et sur les démarches de Ioan Vodă. La réponse du sultan du 25 avril en fait état :

« En ce moment, une lettre de toi nous est parvenue, dans laquelle tu nous informes que ledit [voïévode] a envoyé son tribut avec Muştafa *čavuš* qui était chargé de demander du bois de construction pour les réparations de la forteresse de Kili; et tu nous as envoyé ledit tribut et il nous est parvenu. Cependant, l'intention dudit voïévode en envoyant encore le tribut, c'est de vous tromper et de fuir quelque part, en emportant les immenses richesses dont il s'est emparé dans le pays. Pourtant, j'avais bien ordonné de ne pas se laisser duper par de telles ruses dudit rebelle et de faire les efforts nécessaires pour le faire capturer. Pour le bois de construction nécessaire à la réparation de la forteresse de Kili, l'ordre avait été envoyé il y a déjà plus d'un an, or il ne l'avait pas envoyé. Est-ce que sa ruse ne se manifeste-t-elle pas du fait qu'il envoie son matériau juste au moment de l'inter règne ? »³⁸

Quelques jours plus tard, le 28 avril, à la demande du *sanğaqbeğ* d'Aqkerman, le *čavuš* Muştafa était récompensé, de la manière dont il s'était acquitté de sa mission singulière en Moldavie, par une augmentation de 2000 aspres de son traitement³⁹.

Cela étant, il est évident que la Porte n'avait jamais demandé à Ioan Vodă le doublement du tribut, ni même son augmentation. D'une part, dans ses lettres, le voïévode ne se plaint que de l'ordre concernant la charpente et de la nomination de Petru à sa place ; ce seraient là les causes du mécontentement moldave. Or, si l'augmentation du tribut avait réellement été requise, pourquoi ne l'avait-il pas employée comme argument ?

D'autre part, c'est Ioan Vodă lui-même qui prend l'initiative – à la surprise du sultan, comme nous l'avons vu – d'envoyer le tribut. De plus il offre, vraisemblablement à cette occasion, de l'augmenter de 10.000 florins, en échange de quoi il prétend garder le trône. Le 4 juillet, Toma de Balsar avait

³⁶ *Ibidem*, *hüküm* 369 et 382, déjà cités.

³⁷ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 680-681, doc. DCLVII, cité par D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 152.

³⁸ *MD*, XXIV, *hüküm* 410 du 3 *muḥarrem* 982.

³⁹ *MD*, XXV, *hüküm* 1370 du 6 *muḥarrem* 982.

connaissance de ce fait⁴⁰ et un ordre du sultan du 26 septembre, adressé au voïévode de Moldavie, le confirme :

« Iovan [Ioan Vodă] qui s'était révolté, dont la révolte fut réprimée, et qui est mort par la suite, avait avant sa mort, augmenté le tribut de Moldavie de 10.000 florins (*filuri*) et s'était engagé à envoyer chaque année 50.000 florins au Trésor impérial. En réalité, étant donné que le territoire du susdit pays est de l'étendue de la province d'un *beğlerbeğ* (*beğlerbeğilik*), il peut supporter 50.000 florins et même, indubitablement, une somme plus élevée [...].

J'ordonne que, conformément à cet ordre, de ma haute puissance, tu envoies dorénavant le tribut du pays de Moldavie sur la base annuelle de 50.000 florins et qu'aussi tu perçoives et complètes ce qui manque, soit 388.500 aspres du tribut envoyé par le maudit Iovan et que tu achemines cela rapidement. »⁴¹

Il ressort ainsi que Ioan Vodă avait envoyé le tribut à son nouveau taux de 50.000 florins, établi par lui-même. Il n'y manquait que 388.500 aspres (6.475 florins), somme réclamée par le sultan à Petru Vodă. Voici pourquoi Carol Rym signalait l'arrivée à Istanbul de six chariots tirés chacun par six bœufs, portant « une partie du tribut » moldave et des cadeaux. Apprenant sa destitution, ajoute-t-il, Ioan Vodă aurait tenté de leur faire rebrousser chemin, mais ceux-ci étaient déjà parvenus sur le territoire ottoman⁴².

Enfin, si la Porte avait envisagé le doublement du tribut moldave, comme seules les chroniques l'affirment, elle n'aurait pas eu besoin de l'exiger d'un voïévode tombé en disgrâce, d'autant plus que – s'il faut en croire ces mêmes chroniques – le prétendant Petru l'avait promis de lui-même. La révolte vaincue et la Moldavie occupée, le sultan aurait facilement pu l'imposer et non se contenter, comme il l'a fait, de 10.000 florins seulement.

À notre avis, l'arrivée du *čavuş* Muştafa et ses demandes avaient fourni à Ioan Vodă la possibilité d'unir autour de lui la majorité des boyards. Il a ainsi déjoué, sans le savoir, le complot qui visait, avec l'approbation de la Porte, à l'arrêter ou, le cas échéant, à le tuer. L'état actuel de nos connaissances ne nous permet pas de nous prononcer sur l'origine de la légende du doublement du tribut ; si Ioan Vodă l'a réellement choisi comme prétexte ou s'il s'agit d'une simple invention des chroniqueurs. Un seul fait reste certain, Si les boyards moldaves étaient décidés à s'opposer aux abus ottomans, ils n'étaient pas disposés non plus à suivre aveuglément un voïévode qui les avait trompés en poursuivant ses propres desseins.

⁴⁰ Hurmuzaki, XI, p. 88, doc. CXXXVII.

⁴¹ MD, XXVI, *hüküm* 595 du 9 *gemâzi'l-âhur* 982. Ce document a été publié, en traduction roumaine, par M. Guboglu, *Două călătorii în Turcia pentru cercetarea arhivelor Imperiului otoman* (« Deux voyages en Turquie pour des recherches dans les archives de l'Empire ottoman »), dans RA, XII, 1, Bucarest, 1969, p. 224 et par M. A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României* (« Documents turcs concernant l'histoire de la Roumanie »), I, 1455-1774, Bucarest, 1976, p. 126.

⁴² D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 152-153.

Dans la plupart des ordres adressés aux *beğ* chargés d'arrêter Ioan Vodă, la Porte ne considérait pas nécessaire de leur communiquer les motifs de sa destitution. Il y figure comme l' « ex-voïévode de Moldavie », qui, en s'écartant du « droit chemin », s'était « rebellé », prouvant ainsi sa « trahison »⁴³. En ce qui concerne cette « rébellion » et cette « trahison », on trouve quelques précisions dans les lettres envoyées au roi de Pologne le 22 mars et aux boyards moldaves le 19 avril. Dans la première, le voïévode est accusé d'avoir pillé la Moldavie et de préparer sa fuite chez les Moscovites⁴⁴. Lorsqu'il écrit aux boyards, le sultan leur rappelle qu'il avait retiré le trône à Ioan Vodă pour protéger le pays, car le voïévode avait assassiné plusieurs de ses sujets pour accaparer leurs biens.

Quand, devant le développement de la révolte, la Porte se vit obligée de faire appel au concours de Devlet Giray, un nouveau motif fut invoqué pour flatter le khan. Le voïévode avait été destitué parce qu'il avait refusé de s'acquitter du prix du sang après avoir tué 40 Tatars et pillé 700 moutons de leurs troupeaux⁴⁵.

Les causes de la disgrâce de Ioan Vodă sont résumées dans la lettre impériale adressée le 2 juin au roi de Pologne :

« Il a tué les boyards et les notables bienfaiteurs et riches et a pillé leurs biens et leurs richesses. D'autre part, il a tué les hommes et pillé les biens et les chevaux du khan tatar Devlet Giray khan – que sa grandeur soit perpétuée »⁴⁶.

2.2. Le déroulement de la révolte et la riposte ottomane

Comme on l'a vu, la Porte connaissait les préparatifs militaires de Ioan Vodă. Cependant, elle ne jugea pas opportun d'accroître les forces destinées à le soumettre, ni même d'alerter leurs commandants. À Istanbul, on estimait que le voïévode cherchait à s'enfuir, qu'il résisterait peut-être aux troupes qui devaient l'arrêter, mais pas qu'il s'opposerait aux ordres impériaux en essayant de garder le trône à tout prix. On comptait aussi sur l'action des boyards qu'on savait mécontents de la politique de Ioan Vodă. Dans l'ordre adressé au voïévode de Valachie le 19 avril, le sultan exprimait l'espoir qu'en apprenant « l'intention malveillante » du voïévode, l'armée moldave se soulèverait et le capturerait pour le remettre aux autorités ottomanes.

Les premières rumeurs concernant les actions militaires de Ioan Vodă sont arrivées à la Porte vers le 25 avril. Ce jour-là, plusieurs ordres furent envoyés afin d'organiser la répression rapide de la révolte⁴⁷. Le 27 avril on demanda

⁴³ MD, XXIV, *hüküm* 115, 244 et 301 déjà cités.

⁴⁴ Les mêmes causes sont invoquées dans l'ordre envoyé au *beğ* de Vidin : *ibidem*, *hüküm* 409, non daté, probablement du 3 *muḥarrem* 982 (25 avril 1574).

⁴⁵ *Ibidem*, *hüküm* 424 du 5 *muḥarrem* 982 (27 avril 1574).

⁴⁶ *Ibidem*, *hüküm* 823, non daté, vraisemblablement du 11 *şafar* 982, publié intégralement : in M. Berindei, *art. cit.*, p. 357-360.

⁴⁷ *Ibidem*, *hüküm* 409 et 410, déjà cités, *hüküm* 411 au *beğ* de Silistre et *hüküm* 412 au *beğ* de Niğbolu, expédiés le 3 *muḥarrem* 982 (25 avril 1574) avec le *çavuş* Hüsrev.

également au khan de Crimée d'assumer, lui ou l'un de ses fils, le commandement général des opérations. Les unités de six *sanğaqbeğ*, Silistre, Aqkerman, Niğbolu, Vidin, Vulçitrin (Vuçitrn) et Alağahışar (Kruševac) devaient se rallier aux troupes tatares⁴⁸.

Le 1er mai, la Porte avait appris la victoire remportée par Ioan Vodă à Jiliște. Elle lui avait été rapportée par Sinân *aga*, le *qapuđı başı* qui accompagnait Petru Vodă⁴⁹. Selon lui, le voïévode de Valachie avait été attaqué par les Moldaves pendant qu'il allait à la rencontre de son frère. Devant la supériorité de son ennemi, Alexandre Vodă s'était retiré après une lutte acharnée entre les « avant-gardes ». La jonction des troupes valaques avec le corps ottoman de Sinân *aga* avait obligé Ioan Vodă à s'arrêter pour attendre des renforts. La situation était jugée grave⁵⁰. On voit que le *qapuđı başı* présentait cette bataille d'une façon bien différente de celle des chroniqueurs.

Certes, Sinân *aga* cherchait à minimiser la défaite de Jiliște. Le retard avec lequel il avait annoncé cet échec à la Porte (le courrier mettait huit jours pour parvenir des bords du Danube à Istanbul, il avait donc fallu, pour que son rapport arrive à la Porte vers le 30 avril, qu'il le rédige les 21-22 avril, soit six ou sept jours après Jiliște), prouve le désarroi qui régnait à Bra'il où Petru Vodă et le *qapuđı başı* s'étaient réfugiés.

Quelques corrections s'imposent pourtant aux descriptions que donnent les chroniqueurs polonais et moldaves de la bataille de Jiliște. Les forces ottomanes étaient très réduites, car aucun des *sanğaqbeğ* danubiens n'y avaient participé. L'unité commandée par Sinân *aga* n'était vraisemblablement formée que de cavaliers, puisque, ayant quitté Istanbul le 3 avril, elle avait atteint le Danube au mieux huit ou neuf jours plus tard. Dans ce cas, son importance ne pouvait dépasser quelques centaines de soldats. De plus, à en croire Sinân *aga*, ni lui, ni son unité, ne se trouvaient sur le champ de bataille⁵¹. De même nul renfort n'était venu de Transylvanie ; il n'en est question dans aucun rapport diplomatique ni dans aucun ordre de la Porte. C'est seulement après cette bataille, que le sultan exigea la participation d'une troupe transylvaine. Jiliște a donc été, pratiquement, un combat entre l'armée moldave et l'armée valaque.

Les chroniqueurs font état du « repos » de quatre jours ordonné par le voïévode moldave à ses hommes après ce premier combat. Il paraît curieux que

⁴⁸ *Ibidem*, *hüküm* 424, déjà cité.

⁴⁹ Fait prisonnier aux côtés de son père Visconti Cigala, Scipio Cigala fut circonci et reçut les noms de Yüsuf Sinân. C'est la raison pour laquelle il apparaît sous son premier nom dans les rapports des diplomates occidentaux à la Porte et sous son deuxième nom dans les ordres envoyés par le sultan. Cf. *İslam Ansiklopedisi*, III, Istanbul, 1945, p. 161-164.

⁵⁰ *Ibidem*, *hüküm* 473 au *beğ* d'Aqkerman (copies au *beğ* de Niğbolu, Silistre, Vidin et Vulçitrin), *hüküm* 474 au voïévode de Transylvanie et *hüküm* 475 au voïévode de Valachie (copie au *qapuđı başı* Sinân *aga*) – tous les trois du 9 *muğharrem* 982 ; la copie de l'ordre adressé au voïévode de Transylvanie in *Hurmuzaki*, II, 1, p. 693, doc. DCLXVI.

⁵¹ Dans un message antérieur, il avait fait savoir à la Porte qu'il avait franchi le Danube le 15 avril (23 *zi'l-hiğge* 981), donc le lendemain de la bataille, et qu'il n'avait reçu aucune aide des *beğ* attendus. Cf. *ibidem*, *hüküm* 405, au *qapuđı başı* du 3 *muğharrem* 982 (25 avril 1574).

Ioan Vodă n'ait pas profité de sa victoire pour éliminer définitivement ses adversaires – alors que ce devait être là son objectif final. Le message de Sinān *āga* nous semble fournir une information indubitable: pendant quelques jours après la bataille, le voïévode avait attendu des renforts. Il ne disposait pas des forces nécessaires pour poursuivre ses ennemis. C'est pour cette raison que le seul résultat – éphémère lui aussi – de la victoire de Jiliște fut l'occupation de Bucarest et l'installation de Vintilă Vodă. Les deux frères, Petru et Alexandre Vodă avaient eu le temps de gagner des lieux sûrs et de se mettre sous la protection des troupes ottomanes.

Le premier mai, le sultan ordonnait aux six *sanğaqbeğ* désignés le 27 avril, d'accélérer leur concentration. On écrivit de nouveau au khan de Crimée. Comme mesure immédiate, le *beğ* d'Aqkerman devait dépêcher une partie de ses unités en renfort auprès de Sinān *āga*. Deux nouveaux *sanğaqbeğ*, celui de Kōstendil (Kjustendil) et celui de Ćirmen (Ćirmen) reçurent l'ordre de rejoindre les autres troupes, ce dernier ayant pour mission de se rendre à Aqkerman pour superviser les travaux de réfection de la forteresse. Le *beğ* de Kōstendil assurait le commandement en chef jusqu'à l'arrivée du khan ou de son fils. On faisait aussi appel au voïévode de Transylvanie qui avait ordre d'envoyer un corps de quelques milliers d'hommes pourvus de canons et commandés par un officier expérimenté. Tel qu'il apparaît à la lecture de l'ordre adressé à Etienne Báthori, le sultan avait connaissance de l'occupation de Bucarest et du trône valaque par un « brigand ». Mais il ne considérait pas la situation comme alarmante ; dans le firman destiné à Alexandre Vodă, il lui enjoignait l'envoi du tribut, « déjà en retard »⁵².

D'autres informations sur les événements en Valachie, en provenance du *sanğaqbeğ* de Silistre, arrivèrent à la Porte vers le 5 mai. Le *beğ* rapportait l'attaque de Ioan Vodă contre Petru Vodă et le *qapuđı başı* (il s'agit probablement de l'attaque de Bra'il) et la demande en aide que lui avait adressé le voïévode de Valachie. Comme ses *sipāhī* se trouvaient alors auprès de *beğ* d'Aqkerman, il n'avait pas pu le secourir. Le sultan décidait sur le champ l'envoi de 1.500 janissaires et de 25 canons (*darbzen*). Il ordonna de nouveau aux *sanğaqbeğ* de presser leurs mouvements pour rejoindre Sinān *āga* et pour organiser ensemble, sous le commandement du *beğ* de Kōstendil, les actions nécessaires. Le *qapuđı başı* était prévenu de toutes ces mesures ainsi que des ordres envoyés antérieurement au khan de Crimée et au voïévode de Transylvanie⁵³. Le *sanğaqbeğ* de Vidin avait pour mission d'unir ses unités aux troupes d'Alexandre Vodă pour rétablir l'ordre en Valachie au plus vite. Après

⁵² Voir note 50. Le 3 mai, on ordonnait au voïévode de Valachie de remettre au *mütefferriqā* Mehmed les 20 faucons qu'on avait l'habitude d'envoyer tous les ans à la Porte, cf. *ibidem*, *hüküm* 535 du 11 *muḥarrem* 982.

⁵³ *Ibidem*, *hüküm* 511 au *beğ* de Niğbolu (la copie de cet ordre fut envoyée à chacun des *beğ* de Bender, Vulçitrin, Alağaşışar et Ćirmen), *hüküm* 512 à Sinān *āga*, *hüküm* 513 au *beğ* de Silistre et *hüküm* 516 au *beğ* de Kōstendil ; tous les quatre expédiés le 13 *muḥarrem* 982 (5 mai 1574).

quoi, ils devaient tous deux participer, aux côtés des autres *beğ*, à la répression de la révolte moldave⁵⁴.

Selon les chroniques, Ioan Vodă commença le siège de la forteresse après le sac de la ville de Bra'il, mais fut interrompu par une attaque qui venait du Buğaq. Les documents ottomans nous présentent une situation assez différente.

Après avoir décidé l'envoi de janissaires et de canons en renfort, la Porte avait conçu un nouveau plan offensif. Les *beğ* désignés pour la campagne, à l'exception de celui de Ćirmen qui gardait sa mission précédente, devaient concentrer leurs troupes à Ciocănești (Ćökneš) – localité située en Valachie au nord du Danube, à 25km à l'ouest de Călărași – d'où, sous la conduite du *beğ* de Kōstendil et en liaison avec le voïévode de Valachie, ils avaient pour mission de mater la révolte moldave et de capturer Ion Vodă. Des ordres en ce sens étaient remis le 11 mai au *čavuş* Piri à l'intention des *beğ* de Silistre et Niğbolu et du voïévode de Valachie, et le 12 mai au *čavuş* Pervane à l'intention des *beğ* de Vulčitrin, Alağahışar, Kōstendil, Ćirmen et Vidin⁵⁵. Au moment de la rédaction de ces fimans, la Porte était au courant du développement de la révolte moldave, des attaques et pillages des territoires voisins de la Moldavie dans les *sanğaq* de Silistre (allusion probable à la ville de Bra'il et ses environs) et de Bender (le Buğaq). On prescrivait le châtimement exemplaire des habitants de Galați (Qalas) et de Tomorova/Reni (Tōmarov) et de plusieurs villages à « proximité de la Dobroudja (Dobruğa) » si leur ralliement à Ioan Vodă « était avéré »⁵⁶. La situation du Buğaq était estimée suffisamment incertaine pour qu'on demande au *qāđī* de Kili de fournir une escorte assez forte à Qaragōz, porteur d'une lettre impériale adressée le 12 mai à Devlet Giray, ou bien, si cela s'avérait trop risqué, de lui faire gagner la Crimée sur un bateau marchand⁵⁷. On avait aussi appris – seule bonne nouvelle pour la Porte – que le voïévode de Valachie avait triomphé de ses rivaux (l'élimination de Vintilă Vodă) et que le *beğ* de Niğbolu était parvenu à Bucarest (Büqreš/Büqreyš)⁵⁸.

⁵⁴ *Ibidem*, *hüküm* 514 au *beğ* de Vidin et *hüküm* 515 au voïévode de Valachie, tous les deux expédiés également le 13 *muḥarrem* 982. On rappelait au voïévode qu'il devait envoyer le tribut avec une escorte renforcée.

⁵⁵ *Ibidem*, *hüküm* 546 au *beğ* de Vulčitrin (copies aux *beğ* de Alağahışar, Ćirmen, Vidin, Silistre et Niğbolu), *hüküm* 552 au *beğ* de Kōstendil, et *hüküm* 553 au voïévode de Valachie, tous trois du 19-20 *muḥarrem* 982.

⁵⁶ *Ibidem*, *hüküm* 551 au *beğ* de Bender, remis à Piri *čavuş* le 19 *muḥarrem* 982 (11 mai 1574) et *hüküm* 553 déjà cité.

⁵⁷ *Ibidem*, *hüküm* 557 au *qāđī* de Kili. A toutes fins utiles, Qaragōz était muni d'un second ordre à l'intention des *qāđī* et *emīn* (agents de l'administration centrale) des villes du bord de la mer Noire, leur enjoignant de le faire passer en Crimée sur un bateau marchand, cf. *hüküm* 565. Les deux ordres avaient été remis à l'émissaire du khan le 20 *muḥarrem* 982 avec la lettre impériale pour Devlet Giray, cf. *hüküm* 559.

⁵⁸ *Ibidem*, *hüküm* 553, déjà cité et *hüküm* 574 au *beğ* de Niğbolu du 20 *muḥarrem* 982 (12 mai 1574). A la fin de l'ordre au voïévode de Valachie, on lui faisait savoir qu'il était tenu d'envoyer sous bonne escorte la somme qu'il avait réunie pour le compte du tribut, à Yerğōgi (Giurgiu). Le *qāđī* de Rusçuq et le *dizdār* (gouverneur de la forteresse) de Yerğōgi, étaient prévenus de leur côté, cf. *hüküm* 554, remis à Piri *čavuş* le 19 *muḥarrem* 982.

Mais l'expédition de ces ordres coïncidait avec l'arrivée d'informations plus inquiétantes de la part du *beğ* de Silistre. Celui-ci faisait savoir que, vraisemblablement pendant la première semaine du mois de mai, il avait passé le Danube, mais qu'arrivé un relais après Ciocănești, il fut informé de l'approche de Ioan Vodă et forcé de changer de direction. Le *beğ* se réfugia à Cetatea de Floci (Floč) où il rédigea prestement son rapport à la Porte. D'après son message, la forteresse abritait aussi le *qapuğı başı* Sinān ağa. Il en résulte donc que celui-ci, probablement accompagné de Petru Vodă, avait quitté Bra'il pour gagner, à quelques 70 km au sud, cette place valaque des bords du Danube en face de Hırşova. Ceci explique la présence de Ioan Vodă aux environs de Ciocănești, située entre Bucarest, Cetatea de Floci et Silistre, là où se trouvaient ses principaux adversaires. Le *sanğaqbeğ* et le *qapuğı başı* s'attendaient d'ailleurs d'un moment à l'autre à être attaqués par le voïévode. Leur situation se compliquait du fait qu'aucun des *beğ* désignés n'était encore arrivé et que Ioan Vodă avait barré la route vers le Buğaq, coupant ainsi toute possibilité de jonction avec le *beğ* d'Aqkerman⁵⁹.

Quelques documents ottomans, tirés du registre des nominations et récompenses, nous apportent la preuve qu'il y a eu au moins deux tentatives moldaves pour s'emparer de Cetatea de Floci. Le 16 mai, à la sollicitation du *beğ* de Silistre, le *sipāhī* Behram recevait une augmentation de 3.000 aspres pour ses actes de vaillance et la blessure qu'il avait reçus pendant le combat avec les « mécréants » envoyés par Ioan Vodă sur Floci⁶⁰. Par la suite, la ville subit une nouvelle attaque menée par Tudor, le « vizir » du « voïévode rebelle », à la tête d'une force estimée à 8.000 « brigands ». Le 23 mai, à la demande du même *beğ* de Silistre, qui donne elliptiquement tous ces détails, sont récompensés Sevindik qui avait « tranché des têtes » mais aussi perdu un fils sur les trois qui combattaient à ses côtés et vingt soldats « serviteurs » du *beğ*, qui avaient fait acte de bravoure. Le *sipāhī* reçoit une augmentation de son *timār* de 1.500 aspres, ses deux fils et les vingt autres deviennent à leur tour des *sipāhī*, en obtenant un *timār* de début de 3.000 aspres (un seul en reçoit 4.000)⁶¹. Certes, ces documents sont plus difficiles à utiliser pour une datation plus précise. Néanmoins, dans ce cas, la rédaction des sollicitations a dû avoir lieu le lendemain ou peu de temps après les événements : on avait repoussé l'ennemi et il fallait motiver les troupes. À la Porte, on était sans doute conscient de cet aspect des choses, ainsi l'attribution des gratifications n'a pas dû traîner. Il nous semble donc légitime de penser que la rédaction des

⁵⁹ *Ibidem*, *hüküm* 569 au *beğ* de Silistre, du 20 *muḥarrem* 982 (12 mai 1574).

⁶⁰ MD, XXV, *hüküm* 1503 du 24 *muḥarrem* 982.

⁶¹ *Ibidem*, *hüküm* 1507 et 1541, du 1er *şafar* 982. Les « serviteurs » (*qullar*) du *beğ* sont vraisemblablement des volontaires, dont une majorité de possibles convertis : quatorze d'entre eux portent à la place du nom du père celui d'Abdullah (serviteur, esclave de Dieu). Tudor – lecture certaine – « vizir » de Ioan Vodă, est probablement Toader/Toderașcu, *pârcălab* (gouverneur) de Roman de 1572 à 1574, et de Neamț, à partir de mars 1574, fonction militaire de première importance, cf. D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 72, 74, 79.

documents est postérieure de dix à douze jours aux événements, ce qui place les deux attaques pendant la première et la seconde semaine du mois de mai.

Mais pour retourner au 12 mai, le même jour, une nouvelle série d'ordres était confiée au *čavuš* 'Alī. On préconisait une opération offensive avec les forces en présence. Dāvūd, *beğ* de Silistre devait recruter d'urgence des volontaires dans son *sanğak*, en attendant l'arrivée du *beğ* de Vulčitrin qui avait annoncé qu'il s'était mis en route le 4 mai (12 *muḥarrem* 982) à la tête de ses *sipāhī* et *aqınğī*. Les *sanğaqbeğ* de Niğbolu et de Vidin, ainsi que le voïévode de Valachie, recevaient l'ordre de prendre contact avec Dāvūd-*beğ* qui détenait le commandement, avant l'arrivée du *beğ* de Köstendil ou du khan de Crimée. Les *beğ* de Silistre et de Vulčitrin, avec Sinān *aga* d'un côté, le voïévode de Valachie, avec les deux autres *beğ* de l'autre devaient se concerter pour attaquer par surprise, de préférence de nuit, les troupes de Ioan Vodă⁶².

Parallèlement, une autre action offensive était prévue dans le nord de la Moldavie. Le voïévode de Transylvanie recevait l'ordre d'envoyer le corps de 5 à 6.000 soldats et les canons qu'il avait préparés à la demande de la Porte, en direction de la forteresse de Hotin. Il devait y rencontrer les troupes du *sanğaqbeğ* de Bender et du khan de Crimée. Ces forces, réunies sous le commandement de Devlet Giray ou de l'un de ses fils, avaient pour mission d'empêcher la retraite du voïévode révolté poursuivi par les troupes ottomanes qui venaient du Sud⁶³.

Le 18 mai, la Porte était informée que les troupes du voïévode de Valachie et 500 « cavaliers » du *beğ* de Niğbolu avaient entrepris – vraisemblablement vers le 10 mai – une incursion en Moldavie. Mécontent, le sultan faisait partir le *čavuš* Mehmed, porteur de plusieurs lettres. Il était reproché au voïévode de Valachie l'expédition en Moldavie, menée avec des forces insuffisantes et non reliée à l'ensemble des opérations. On lui demandait de mettre ses soldats sous la conduite d'un « chef capable » et de les envoyer auprès du *beğ* de Silistre. Lui-même était sommé de s'occuper du tribut et de le faire parvenir sans délais à Yergöğī (Giurgiu). Le *beğ* de Silistre devait rassembler ses troupes ainsi que celles des *beğ* de Niğbolu et Vidin et l'armée valaque à Ciocănești, pour faire ensuite mouvement vers les rives du Siret. On lui faisait savoir qu'en même temps, le khan de Crimée avec le *beğ* de Bender et les soldats de Transylvanie

⁶² MD, XXIV, *hüküm* 569 et 574, (avec copie au *beğ* de Vidin et au voïévode de Valachie) déjà cités, *hüküm* 564 au *gapuğī başı* et *hüküm* 570 au *beğ* de Vulčitrin, tous du 20 *muḥarrem* 982. Le *čavuš* 'Alī était porteur d'un autre ordre adressé aux *qādī* et *emīn* des échelles danubiennes, leur prescrivant de préparer des bateaux pour faciliter le passage des troupes arrivant de l'Empire, cf. *hüküm* 571, même date.

⁶³ *Ibidem*, *hüküm* 551 au *beğ* de Bender et, *hüküm* 559, lettre impériale, au khan de Crimée, déjà cités ; *hüküm* 548 au voïévode de Transylvanie et *hüküm* 555 au voïévode de Valachie, auquel on demandait de faciliter le passage de Mehmed *čavuš*, porteur de la lettre en Transylvanie, les deux du 20 *muḥarrem* 982 (12 mai 1574), et *hüküm* 568 au *beğ* de Bender du 23 *muḥarrem* 982 (15 mai 1574).

attaqueraient du côté de Jassy (Yaş). Ainsi Ioan Vodă se trouverait pris en étau entre les deux forces⁶⁴.

Devant la concentration et l'organisation de ses ennemis, l'insuccès de ses tentatives contre Cetatea de Floci et probablement menacé de voir ses lignes de communication coupées par le *beğ* de Bender et par les troupes tatares, Ioan Vodă décida de se replier. Aux alentours du 10 mai, il quitta la Valachie et fit son entrée en Buğaq. La nouvelle était parvenue avec certitude à la Porte dix jours plus tard. C'est pourquoi, le sultan jugea nécessaire de revenir partiellement sur les plans conçus antérieurement. Il ordonna le 21 mai aux *sanğaqbeğ* de Silistre, Vulçitrin, Çirmen, Alağahışar et de Köstendil d'unir leurs forces à celles de Sinān *aga* et de Petru Vodă à Isaqça. On leur enjoignait de rester en contact permanent avec le khan de Crimée, afin d'établir ensemble le moment et l'endroit idéal pour l'affrontement final. Le franchissement du Siret était assigné aux seuls *beğ* de Niğbolu et Vidin avec l'armée valaque, leur mouvement devant se faire avec prudence et en coopération avec les *beğ* concentrés à Isaqça⁶⁵. Le plan qui avait été établi les 12 et 18 mai, et qui prévoyait l'encerclement de la totalité des troupes de Ioan Vodă, restait de fait inchangé. Seul le champ des opérations se transportait en Buğaq et l'offensive prévue comportait maintenant trois directions d'attaque.

La Porte s'intéresse également à la bonne marche du dispositif militaire mis en mouvement en s'employant à porter remède aux dysfonctionnements possibles ou signalés. Dès le 12 mai, on demandait aux *beğ* et aux *qāḍī* de la route menant en Moldavie de fournir des provisions aux artilleurs et au train d'artillerie (hommes et chevaux) envoyés d'Istanbul. Le 25 mai, un ordre similaire, concernant cette fois-ci les janissaires était adressé aux *qāḍī* de la même route. Les troupes de la Porte devaient acheter « au prix du jour », les provisions d'étape préparées à leur intention⁶⁶. En apprenant le 18 mai, que le *čavuş* impérial 'Ivaz avait provoqué le retard et même interdit le passage de certains soldats et volontaires à l'échelle de Hırşova, on décida de le démettre de ses fonctions et de le remplacer par le *čavuş* Piri 'Alī⁶⁷. Les appels aux

⁶⁴ *Ibidem*, *hüküm* 610 au *beğ* de Silistre (copies aux *beğ* de Niğbolu et de Vidin), *hüküm* 611 au voïévode de Valachie, les deux du 26 *muḥarrem* 982 (18 mai 1574). Ces cavaliers (*atlu*) sont manifestement les 500 « braves jeunes guerriers » mentionnés par le voïévode de Valachie dans sa demande de récompense pour leur chef, le *sipāhī* Hüseyn. Ils étaient venus de Niğbolu pour le soutenir « quand le maudit Yovan avançait sur Bucarest ». Le 24 octobre, Hüseyn recevait une augmentation de *timār* de 2000 aspres, cf. MD, XXV, *hüküm* 2824 du 8 *reğeb* 982.

⁶⁵ MD, XXIV, *hüküm* 633, au *beğ* de Silistre (copies aux *beğ* de Vulçitrin, Çirmen, Alağahışar et Köstendil), *hüküm* 634 au *beğ* de Niğbolu (copie au *beğ* de Vidin) et *hüküm* 635 au voïévode de Valachie, tous les trois remis au *čavuş* Hasan le 29 *muḥarrem* 982. On demandait au voïévode de Valachie, à qui on rappelait encore la question du tribut, de transmettre à la Porte et aux *beğ* concernés toute nouvelle qu'il aurait reçue au sujet de Ioan Vodă.

⁶⁶ *Ibidem*, *hüküm* 580, aux *beğ* et *qāḍī* de la route menant en Moldavie, du 20 *muḥarrem* 982 et *hüküm* 711 aux *qāḍī* de la même route, non daté, probablement du 3 *şafar* 982.

⁶⁷ *Ibidem*, *hüküm* 637 au *qāḍī* de Hırşova et *hüküm* 647 au *čavuş* Mehmed, tous deux remis à Piri 'Alī le 26 *muḥarrem* 982.

volontaires lancés à la demande de la Porte, par les *sanğaqbeğ* de Silistre, Vulçitrin et probablement par d'autres de leurs collègues, la perspective du butin, et l'espoir de promotions, avaient commencé à porter leurs fruits. Ainsi le 23 mai, Hasan, ancien *sanğaqbeğ* de Hersek (Herzégovine) obtenait, à sa demande, l'autorisation de participer avec sa suite d'hommes d'armes à la campagne moldave à laquelle il devait servir, en entente avec les autres *beğ* et sous les ordres du khan de Crimée⁶⁸. Cependant, la plupart des volontaires n'appartient pas, comme nous allons le voir, à cette catégorie-là.

Mais le souci principal de la Porte était provoqué par le retard manifeste dans la mobilisation des *sipāhī*. Des ordres réitérés, au ton de plus en plus comminatoire (nous allons y revenir), sont ainsi émis les 25 mai, 1er, 4, 6 et 9 juin à l'intention des autorités responsables, des *qādī* au *beğlerbeğ* de Roumélie, pour obliger les *sipāhī* à accomplir leur devoir militaire⁶⁹. Pour leur part, les *sanğaqbeğ* désignés pour la campagne, étaient à nouveau sommés de se mettre en route dès la réception du firman impérial, s'ils ne voulaient pas s'exposer à des punitions certaines⁷⁰. Afin d'assurer l'approvisionnement des troupes qui devaient finalement se rassembler à Isaqça, le sultan ordonnait le 7 juin, au *beğ* et aux *qādī* du *sanğaq* de Silistre de préparer des dépôts de vivres et de fourrage. Les soldats pourraient ainsi se procurer, en achetant au « prix du jour » les provisions nécessaires pour eux et leurs montures⁷¹.

Le 27 mai, deux navires de la flotte impériale, une galère (*qadırğa*) et une galiote (*qalita*), chargées d'armes et de munitions, appareillaient d'Istanbul pour Aqkerman, sous le commandement de Mehmed *re'is*. On demandait au *beğ* et au *qādī* d'Aqkerman, ainsi qu'à celui de Kili de pourvoir au ravitaillement de l'équipage de ces deux bateaux et de celui des autres galiotes déjà sur place, avec notamment le biscuit qu'on avait ordonné de transporter de Belgrade⁷².

Au début du mois de juin, l'attention du sultan fut attirée par les implications polonaises dans l'affaire moldave. Le 2 juin Selīm II, entend protester auprès d'Henri de Valois contre la conduite de l'un des nobles polonais – Albert Laski – qui aurait eu l'intention d'intervenir en Moldavie pour son propre compte⁷³. Quelques jours plus tard, la Porte recevait des informations concernant la situation du front moldave à la fin du mois de mai.

⁶⁸ *Ibidem*, *hüküm* 671 du 1er *şafar* 982.

⁶⁹ *Ibidem*, *hüküm* 687 au *qādī* d'Isaqça du 3 *şafar* 982, *hüküm* 810 au *beğ* de Silistre (copies aux *beğ* de Nigbolu, Vidin, Vulçitrin, Çirmen, Alağahışar et Köstendil), du 10 *şafar* 982, *hüküm* 840 au *beğlerbeğ* de Roumélie, du 13 *şafar* 982, *hüküm* 918 aux *beğ* pressentis pour la campagne de Moldavie, du 15 *şafar* 982, et *hüküm* 922 aux *qādī* des *sanğaq* devant participer à la campagne de Moldavie, du 18 *şafar* 982.

⁷⁰ *Ibidem*, *hüküm* 688, ordre circulaire « aux *beğ* désignés pour la campagne en Moldavie », remis au *çavuş* Iskender le 3 *şafar* 982 (25 mai 1574).

⁷¹ *Ibidem*, *hüküm* 890, remis à Pervane *çavuş* le 16 *şafar* 982.

⁷² *Ibidem*, *hüküm* 703 au *beğ* et au *qādī* d'Aqkerman, remis à « l'homme du *re'is* », Mehmed, le 5 *şafar* 982, et *hüküm* 757 au *qādī* de Kili, remis au *çavuş* Mustafa le même jour.

⁷³ *Ibidem*, *hüküm* 823, déjà cité. Sur les agissements d'Albert Laski et ses tentatives pour obtenir le trône de la Moldavie, voir D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 117, p. 156-157, 181-182, et M. Berindei, *art. cit.*, p. 346-352 et 360.

Le *qapuđı başı* Sinān āga, qui se trouvait vraisemblablement à Isaqça, rapportait que la plupart des *saṅṅaqbeḡ* désignés ne s'étaient pas encore présentés d'où la faiblesse des unités ottomanes dans son camp. Compte tenu de l'infériorité numérique de ses forces, le sultan lui interdit d'engager le combat. Il devait attendre les autres *beḡ*, tout en restant en relation avec Devlet Giray qui avait annoncé son arrivée probable à Aqkerman pour le 6 juin⁷⁴. L'intervention du khan était attendue avec d'autant plus d'impatience que le *beḡ* de Bender avait un urgent besoin de secours. Il avait fait état de l'attaque des troupes de Ioan Vodă sans fournir de détails sur le déroulement de cette action, qui avait eu lieu fin mai. Dans son firman du 6 juin, le sultan blâmait le *saṅṅaqbeḡ* qui s'était laissé « surprendre » par les « ruses du damné Yovan ». Il lui enjoignait de prendre garde à l'avenir et de se rallier au khan de Crimée dont il avait lui-même annoncé l'arrivée prochaine à Bender⁷⁵. Le même jour, un nouvel ordre circulaire était adressé aux « *beḡ* désignés pour la campagne de Moldavie » afin qu'ils traversent « immédiatement » le Danube⁷⁶.

Le 8 juin, le sultan dépêcha une lettre impériale vers la Crimée, insistant sur l'opportunité pour Devlet Giray de participer à la répression de la révolte moldave en personne, à la tête « de toutes les forces tatars ». Pour persuader le khan de l'importance de l'affaire, on lui rappelait les 1.500 janissaires et les 25 canons envoyés par voie de terre, ainsi que le départ d'une galère transportant cinq canons de siège de gros calibre (deux *qolomborna* et trois *baḡaluşqa*). Ces canons, vraisemblablement envoyés par la galère qui avait quitté Istanbul le 27 mai, devaient servir au cas où Ioan Vodă trouverait refuge dans une forteresse⁷⁷.

Le jour suivant, le 9 juin, le sultan, probablement informé de ce que les *beḡ* n'étaient toujours pas arrivés à Isaqça, leur envoyait une nouvelle injonction: ceux qui tergiverseraient encore étaient menacés de destitution, voire de la peine capitale⁷⁸.

Le 11 juin, la Porte avait eu connaissance de l'attaque subie par la ville de Bender le 4 juin. Plusieurs villages environnants et les faubourgs de la ville avaient été saccagés par le *hetman* de Ioan Vodă à la tête de 20.000 soldats (chiffre qui nous semble exagéré). Le *saṅṅaqbeḡ* assiégé dans la forteresse et

⁷⁴ *Ibidem*, *hüküm* 916 au *qapuđı başı*, remis au *çavuş* Pervane le 15 *şafar* 982 (6 juin 1574). Il faut sans doute corriger la date du 15 *muḥarrem* (7 mai), noté par inadvertance par le scribe pour l'arrivée attendue du khan, et qui n'a pas de sens, par 15 *şafar*.

⁷⁵ *Ibidem*, *hüküm* 917, au *beḡ* d'Aqkerman, envoyé avec le même *çavuş* et à la même date que l'ordre précédent.

⁷⁶ *Ibidem*, *hüküm* 918, déjà cité, remis au même *çavuş* Pervane.

⁷⁷ MD, XXVI, *hüküm* 1 du 17 *şafar* 982. Sur les *qolomborna* et les *baḡaluşqa* voir des détails in : *Kibris seferi (1570-1571)* (« La campagne de Chypre (1570-1571) »), dans « *Türk silâhı kuvvetleri tarihi* » (« Histoire des forces militaires turques »), III, 3, Ankara, 1971, p. 68.

⁷⁸ MD, XXIV, *hüküm* 920, aux *beḡ* de Köstendil, Vidin, Çirmen, Vulçitrin et Alaḡaḡışār, et *hüküm* 924 au *beḡ* de Niḡbolu, tous deux remis à Aḡmed *çavuş* le 18 *şafar* 982.

dans un camp retranché, faisait savoir que, faute de secours immédiats, il serait dans l'impossibilité de résister⁷⁹.

Nous avons, grâce au registre des récompenses plusieurs informations concernant les attaques moldaves sur Bender. Toutes n'avaient pas été à l'avantage des assaillants. Le 14 juin, la Porte accédait à la demande du *beğ* de Bender pour accorder un *timār* de début de 3.000 aspres à son *čavuş başı* Mehmed, fils de Qāsim. Celui-ci avait « fait rendre » au voïévode moldave et à « un grand nombre de mécréants de Pologne » un important troupeau de bétail pris « sur l'autre rive du Dniestr (Turla) »⁸⁰. Cette affaire avait probablement eu lieu fin mai début juin, avant l'attaque de la ville. Le 5 août, la Porte accordait, sur la base d'un registre dressé par Hasan, *beğ* de Bender, des augmentations à six *za'im* (*sipāhī* bénéficiant d'un revenu de 20.000 à 100.000 aspres, un *zi'amet*), 185 *sipāhī* et 20 canonniers qui avaient fait preuve de bravoure dans les luttes avec Ioan Vodă⁸¹. Comme le *sanğaq* de Bender-Aqkerman avait la particularité de ne pas connaître le système de *timār*⁸², les *sipāhī* en question venaient sans doute de Silistre. Ceci explique pourquoi le *beğ* de Silistre intervient en faveur des *sipāhī* ayant combattu à Bender. Ainsi, il obtient, le 24 juillet une augmentation de 1.500 aspres pour Dīvāne Malqoç, dont le nom (et le prénom) indique l'appartenance à une vieille dynastie de chefs d'*aqıngı*, bénéficiaire d'un *timār* de 9.000 aspres dans son *sanğaq*. Il est précisé qu'« au moment où le hetman du maudit Yovan a marché sur Bender, Dīvāne Malqoç [...] a coupé des têtes, pris des informateurs, bref accompli des exploits... »⁸³. Devenu de facto commandant en chef, le khan intercède aussi pour des *sipāhī* de Silistre. Grâce à lui, Sinān *za'im* et ancien *kethüdā* du feu *beğ* de Silistre, Sinān pacha, reçoit le 24 juillet une augmentation de 5.000 aspres. Il avait perdu deux de ses hommes d'armes, « tombés au champ d'honneur » « pendant la

⁷⁹ Voici ce qu'on peut lire dans l'ordre adressé le 11 juin au *beğlerbeğ* de Roumélie : « récemment, Hasan *beğ* de Bender, nous a envoyé une lettre [dans laquelle il dit] : „le 13 du mois de *şafar* [4 juin 1574], le *hetman* du maudit Yovan [Ioan Vodă] est venu sur lui avec 20.000 mécréants. Ils ont incendié les faubourgs et les villages des alentours ; ils ont pénétré dans les maisons se trouvant près du camp retranché de chariots (*iştābur*) ; ils ont livré bataille sur ces lieux. Aucun secours n'est venu de nulle part. Si les choses continuent de cette façon, les soldats auprès de nous n'auront plus la possibilité de combattre” », cf. MD, XXVI, *hüküm* 28. Les mêmes informations apparaissent sous une forme résumée dans *ibidem*, *hüküm* 29, au *beğ* de Bender et *hüküm* 30 à 'Isā Qoğa, *ağa* des Cosaques d'Aqkerman, tous les trois expédiés avec le *čavuş* Mustafa le 20 *şafar* 982 (11 juin 1574). Le dernier document est publié dans M. Berindei, *art. cit.*, p. 361-362.

⁸⁰ MD, XXV, *hüküm* 1678, du 23 *şafar* 982. Signalons que pour désigner Ioan Vodă, le *beğ* de Bender utilise l'épithète « de Qaraman » (Qaramanlu Yovan), et que cette appellation apparaît également dans un autre document du même *beğ*, *ibidem*, *hüküm* 2181, du 16 *rebi 'ül-āhur* 982 (5 août 1574). Allusion possible au commerce de pierres précieuses que le futur voïévode avait fait avec cette région pendant son séjour à Rhodes.

⁸¹ *Ibidem*, *hüküm* 2181, déjà cité.

⁸² M. Berindei et G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman – 1570*, dans CMRS, XXII (2-3), avril-septembre 1981, p. 273.

⁸³ MD, XXV, *hüküm* 2082, du 4 *rebi 'ül-āhur* 982.

bataille livrée contre les mécréants qui avaient marché sur Bender »⁸⁴. De même, le 15 septembre, ‘Abdī, *sipāhī* de Silistre, pour lequel interviennent également les deux *sanğaqbeğ* Dāvūd et Hasan, voit sa vaillance aux combats de Bender récompensée par une augmentation de 2.000 aspres⁸⁵. Enfin, le khan obtenait le 24 octobre un *timār* de début de 3.000 aspres pour ‘Alī fils de Hasan qui « a fait preuve de bravoure quand le hetman du maudit Yovan a assiégé la forteresse de Bender »⁸⁶. De son côté, le *beğ* de Bender demandait des récompenses pour les hommes de Devlet Giray, Murteza, son *qapu ağa* et Mūsā (?) Ġāzī « qui avait capturé un informateur », « quand le khan est venu contre le maudit Yovan »⁸⁷.

Relevons encore deux documents qui mentionnent des combats ayant précédé la rencontre finale, mais dont la localisation pose problème. Le 15 juin, la Porte accorde des augmentations aux quatre *za’im* et 18 *sipāhī* dont les noms sont inscrits dans un registre envoyé par le *beğ* de Silistre. Ils sont récompensés pour s’être « bien comportés durant les combats contre Yovan le maudit », sans autre précision⁸⁸. Le *beğ* faisait probablement référence à des combats qui avaient eu lieu dans le Buğaq au début du mois, mais on ne peut pas exclure qu’il s’agisse de faits antérieurs. Kemāl, fils de Zekariya et Baḥsī, fils de Piri, obtiennent le 24 juillet, leur *timār* de début de 3.000 aspres. Dans la recommandation qui leur est faite conjointement par Sinān *āga* et par le voïévode de Moldavie, on peut lire « qu’au moment où le rebelle Yovan avait expédié le maudit nommé Surğil (?) dévaster avec deux mille mécréants les villages se trouvant sur la rive du Danube [les susdits] ont marché contre lui avec un certain nombre d’hommes, lui ont livré combat, l’ont vaincu et tué »⁸⁹. Nous sommes tentés, à cause des villages mentionnés, de situer ce combat dans la région de Kili-Aqkerman. Selon notre interprétation, les deux documents indiqueraient que des unités appartenant au corps principal ont été engagées contre les troupes moldaves dès qu’elles ont eu franchi le Danube dans la première semaine du mois de juin, avant le regroupement des forces des deux adversaires pour la dernière bataille.

D.C. Giurescu considère, principalement d’après les chroniques polonaises, que l’offensive de Ioan Vodă en Buğaq et la prise de la ville de Bender avaient eu lieu avant le 15 mai ; après cette date des unités moldaves se seraient

⁸⁴ *Ibidem*, *hüküm* 2093, du 4 *rebi’ül-āḥır* 982.

⁸⁵ *Ibidem*, *hüküm* 2432, du 28 *ğemāzī’l-evvel* 982.

⁸⁶ *Ibidem*, *hüküm* 2757, du 8 *reğeb* 982.

⁸⁷ *Ibidem*, *hüküm* 2055 et 2056 du 3 *rebi’ül-āḥır* 982 (23 juillet 1574).

⁸⁸ *Ibidem*, *hüküm*, 1710 du 24 *safer* 982.

⁸⁹ *Ibidem*, *hüküm* 2094 du 4 *rebi’ül-āḥır* 982. Nous ignorons qui peut être « Surğil » (autre lecture possible: Burğil, Yurğil/Yorğil). C’est à l’un de ces combats que font probablement référence les représentants de Maximilien II quand ils transmettent la nouvelle, connue le 9 juin à Istanbul, de la défaite de « 800 Moldaves » par les *sanğaqbeğ* du côté du Danube (« ex parte Istrj »), cf. Hurmuzaki, II, 1, p. 704-705, doc. DCLXXVIII. Nous ne savons pas pour quelles raisons D. C. Giurescu, *op. cit.* p. 162-163, interprète ce document comme étant la preuve d’une « attaque de diversion » venue de Valachie à travers la rivière Milcov. Istros n’est pas Milcov.

contentées de surveiller les mouvements ottomano-tatars dans la région. L'analyse des documents ottomans nous montre que le voïévode révolté n'avait gagné le Buğaq qu'après le 10 mai et que les principaux combats s'étaient déroulés vers la fin du mois et pendant la première semaine de juin (la date du 4 juin, fournie par le rapport du *beğ* de Bender marque l'apogée de l'attaque menée contre la ville ottomane). Arrivé à Silistre vers le 11 juin, le *beğlerbeğ* de Roumélie rapportait à la Porte une information, qui devait remonter à quelques jours, selon laquelle la forteresse était toujours assiégée et bombardée par les Moldaves⁹⁰. Bender ne fut désinvestie qu'au moment où le gros des forces ottomanes avait franchi le Danube et à l'approche de l'avant-garde tatar. Or vers le 15 mai, si on accorde crédit aux chroniques, Ioan Vodă avait permis à ses fantassins, essentiellement des paysans libres, de regagner leurs foyers pour reprendre des provisions. Les actions en Buğaq, dernières offensives des troupes moldaves, avaient donc été menées par les unités de cavalerie, principalement formées d'hommes d'armes des boyards, soutenues probablement par les mercenaires polonais et par de l'artillerie. L'une des premières mesures ordonnées par le sultan au moment où la nouvelle de la défaite de Ioan Vodă lui est parvenue, fut la capture de ceux des « boyards moldaves » qui avaient saccagé les faubourgs de Bender. Ils devaient d'abord réparer les dégâts, être ensuite conduits à Istanbul d'où ils seraient envoyés aux galères⁹¹. D'après le rapport du *beğ* de Bender, les troupes des boyards étaient commandées, par le hetman de Ioan Vodă⁹². Le voïévode se trouvait à Huși, où il regroupait son infanterie. Ceci prouve qu'au moins jusqu'à l'affrontement final, les boyards moldaves avaient soutenu sans faille Ioan Vodă.

2.3. La défaite de la révolte ; la bataille de Cahul-Roșcani et les combats sur les rivières Siret et Bârlad

Nous savons, grâce aux sources non ottomanes, que le soir du 9 juin une armée ottomane accompagnant Petru Vodă et *le qapuğı başı* Sinân ağa se trouvait, après avoir traversé le Danube, à Oblucița, en face d'Isaqça. Elle se préparait à engager le combat avec les troupes de Ioan Vodă qui étaient accourues à sa rencontre. L'issue de cette bataille décisive qui se serait poursuivie pendant plusieurs jours entre le 10 et le 12 juin, et qui mit fin à la révolte moldave, ne fut connue à Istanbul que dans la soirée du 19 ou le 20 juin. Durant cet intervalle, la Porte avait continué à recevoir des nouvelles qui concernaient la période antérieure au 9 juin et à prendre des mesures en conséquence. Ces mesures se sont bien évidemment avérées inutiles ;

⁹⁰ MD, XXVI, *hüküm* 69 au *beğlerbeğ* de Roumélie, remis le 28 *şafar* 982 (19 juin 1574) aux *çavuş* venus de la part du *beğlerbeğ*.

⁹¹ *Ibidem*, *hüküm* 110, au *beğ* de Bender, du 1er *rebī'ül-evvel* 982 (21 juin 1574).

⁹² Je profite de cette occasion pour corriger une erreur, due à une mauvaise lecture, qui m'a fait écrire (*art. cit.*, p. 351) « le hetman des Cosaques du maudit Yovan » et que je pensais être une méprise des documents ottomans. En fait, dans les trois ordres mentionnés, il n'est question que du « hetman du maudit Yovan ».

néanmoins nous considérons qu'il est nécessaire de les mentionner car elles contribuent à une plus juste appréciation de la révolte de Ioan Vodă.

Alarmé par les nouvelles en provenance du Buğaq, le sultan décida le 11 juin d'envoyer de nouvelles troupes en Moldavie. Selon les rapports des diplomates occidentaux à la Porte, le *beğlerbeğ* de Roumélie avait quitté Istanbul le 3 mai pour Sofia où il devait réunir des troupes en vue d'une éventuelle intervention contre Ioan Vodă. Arrivé à Edirne, il aurait reçu le 11 mai, 700 janissaires, noyau de la future armée⁹³. En réalité, le *beğlerbeğ* de Roumélie ne quitta Istanbul que le 11 mai pour Yanbolu (Jambol/Yambol) où il avait pour tâche de réunir les troupes de quatre *sanğaqbeğ* de Macédoine et d'Albanie : Selanik (Salonique/Thessalonique), Pirzeren (Prizren), Ohri (Ohrid) et Iskenderiye (Shkodër/Shkodra), qui recevaient l'ordre de le rejoindre. Aucune mission n'était encore assignée à cette armée⁹⁴. Le premier message dont nous avons connaissance concernant la participation directe à la campagne lui fut adressé le 11 juin. Il en ressort qu'à cette date, pour la Porte, le *beğlerbeğ* se trouvait toujours à Yanbolu, où il attendait les troupes des quatre *sanğaqbeğ* mentionnés auxquels s'était ajouté celui d'Elbasan, mobilisé à une date que nous ignorons, mais sans doute proche des autres. Présentement, il recevait l'ordre de se rendre sans retard à Isaqça avec les unités dont il disposait et de passer en Buğaq. Il devait également prendre contact avec les *sanğaqbeğ* de Silistre, Köstendil, Čirmen, Vulçitrin, Alağahışar, Niğbolu et Vidin pour apprendre leurs positions. De fait, le *beğlerbeğ* avait devancé l'ordre de la Porte et le 11 juin, il se trouvait à proximité, ou déjà à Silistre⁹⁵.

Le *beğ* de Bender était informé le même jour de l'arrivée prochaine du khan de Crimée et du *beğlerbeğ* de Roumélie, ce dernier accompagné de 11 *sanğaqbeğ* (on omettait dans ce décompte celui de Silistre qui était déjà sur place). En attendant il devait réunir toutes les forces disponibles dans son *sanğaq* et en particulier les unités d'Isā Qoğa, *aga* des Cosaques d'Aqkerman⁹⁶.

Le 14 juin, le sultan abandonnait le projet d'attaque de la forteresse de Hotin. Le voïévode de Transylvanie lui avait annoncé qu'il lui était impossible d'exécuter ce mouvement sans passer par le défilé d'Oituz-Trotuş surveillé par les hommes de Ioan Vodă qui se trouvait avec son armée à faible distance. On lui enjoignit donc de diriger l'unité, pourvue des canons qu'il avait préparés, pour rejoindre les troupes valaques et celles des *beğ* de Vidin et de Niğbolu qui avaient ordre de traverser la rivière de Siret et de réaliser la jonction en Moldavie avec les *beğ* venus d'Isaqça⁹⁷. Le voïévode de Valachie était prévenu

⁹³ D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 161.

⁹⁴ MD, XXIV, *hüküm* 556, au *beğlerbeğ* de Roumélie et *hüküm* 558 au *beğ* de Pirzeren (copies aux *beğ* de Selanik, Iskenderiye et Ohri), tous deux remis au *çavuş* Sinân le 20 *muḥarrem* 982 (12 mai 1574). Dans le second ordre, il est bien précisé que le *beğlerbeğ* était parti d'Istanbul le 19 *muḥarrem* 982 (11 mai 1574).

⁹⁵ MD, XXVI, *hüküm* 28 et 69 déjà cités.

⁹⁶ *Ibidem*, *hüküm* 28 et 30, déjà cités. Sur les Cosaques d'Aqkerman et 'Isā Qoğa, voir M. Berindei, *art. cit.*, p. 341-344.

⁹⁷ *Ibidem*, *hüküm* 36, expédié le 23 *şafar* 982, avec le *çavuş* Mehmed.

le même jour. On lui laissait toutefois la liberté, si la situation de son pays l'exigeait, de rester sur place. Dans ce cas, seuls les soldats transylvains et les deux *sanğaqbeğ* étaient tenus d'exécuter l'ordre impérial⁹⁸.

Le 15 ou le 16 juin, Tohtar, *qapuğı başı* de Devlet Giray, avait apporté à Istanbul un message de la part de son maître dans lequel celui-ci annonçait son entrée à Bender pour le 14 juin (23 *şafër*), afin de dégager Hasan *beğ* assiégé par les troupes de Ioan Vodă. Sur le coup le sultan envoya une lettre impériale au khan lui confirmant de nouveau le commandement en chef. On l'informait que les *sanğaqbeğ* de Silistre, Köstendil, Ćirmen, Alağahişâr et de Vulçitrin ainsi que Sinân *aga*, Petru Vodă et les 1 500 janissaires recevaient l'ordre de le rejoindre dans le Buğaq. Le groupe formé par les *sanğaqbeğ* de Niğbolu et de Vidin, les soldats valaques et transylvains devaient également se mettre à sa disposition après avoir passé la rivière Siret. Au cas où Ioan Vodă se serait retranché dans une place forte, le khan pouvait disposer des cinq gros canons de siège envoyés par galère et des 25 canons qui accompagnaient l'unité des janissaires. Enfin on faisait savoir à Devlet Giray qu'il pouvait, si nécessaire, attendre le *beğlerbeğ* de Roumélie avec les troupes de son *sanğaq* de Paşa (Edirne/Andrinople) et des cinq *sanğaqbeğ* dépêchés en dernière instance⁹⁹.

Le 16 juin, pour la première fois depuis le début des opérations engagées contre Ioan Vodă, le sultan hésita sur les décisions à prendre pour l'emploi des unités concentrées en Valachie. Nous connaissons deux ordres dictés ce jour-là et destinés au *beğ* de Niğbolu et peut-être à l'ancien *beğ* de Vidin. Dans le premier, le *sanğaqbeğ* est invité à se rendre à Isaqça pour renforcer les troupes du *beğlerbeğ* de Roumélie. Le second ne fait que répéter l'ordre antérieur du 14 juin. Ni l'un ni l'autre n'ont été envoyés¹⁰⁰. Ces hésitations s'expliquent par la conduite de Hasan, le *beğ* de Niğbolu. En contrevenant aux ordres reçus, celui-ci s'était rendu – pour des raisons qui nous échappent – à Silistre pour rallier le *beğlerbeğ* de Roumélie. Informé positivement par la lettre de ce dernier, le sultan écrivit le 18 juin au *beğ* de Niğbolu pour lui reprocher son comportement et exiger des explications. En attendant il devait se rendre sans tarder à Isaqça pour soutenir les autres *beğ*¹⁰¹. Le même jour, on ordonnait à son adjoint, l'*alaybeğ* de Niğbolu, de le rejoindre à Isaqça avec les *sipāhî* restés auprès de lui pour assurer la sécurité du *sanğaq*. On indiquait la même direction à Hüseyin, ancien *beğ* de Vidin nommé à Qaşamonu, à qui le sultan avait demandé de

⁹⁸ *Ibidem*, *hüküm* 37, expédié le même jour et avec le même *çavuş* que le précédent.

⁹⁹ *Ibidem*, *hüküm* 52, lettre impériale au khan de Crimée, *hüküm* 53, au *beğ* de Silistre (copies aux *beğ* de Köstendil, Alağahişâr, Ćirmen et Vulçitrin et au *qapuğı başı* Sinân *aga*) et *hüküm* 56, au *beğlerbeğ* de Roumélie, tous les trois expédiés le 25 *şafër* 982 (16 juin 1574), avec le *çavuş* Mustafa.

¹⁰⁰ *Ibidem*, *hüküm* 54 et 55, du 25 *şafër* 982. Le second ordre est adressé à « Hasan, l'ancien *beğ* de Vidin » mais le nom de ce dernier était Hüseyin, Hasan étant *beğ* de Niğbolu. Il n'est pas exclu que la Porte ait envisagé d'envoyer l'ancien *beğ* auprès des troupes qui le connaissaient.

¹⁰¹ *Ibidem*, *hüküm* 61 au *beğ* de Niğbolu remis le 27 *şafër* 982 au *çavuş* Mustafa et *hüküm* 69, au *beğlerbeğ* de Roumélie, déjà cité.

rester sur place tant que la révolte moldave ne serait pas maîtrisée¹⁰². La Porte entendait ainsi mobiliser toutes les forces encore disponibles proches du théâtre des opérations. Un ordre à part était dépêché au commandant de l'unité de janissaires pour qu'il se mette à la disposition du khan de Crimée¹⁰³.

Le sultan craignait un affrontement séparé entre le groupe de Valachie, diminué par la désobéissance du *beğ* de Niğbolu, et l'armée moldave, affrontement qui aurait pu aboutir à un dénouement fâcheux. Ceci apparaît clairement dans l'ordre expédié le 18 juin au *beğ* de Vidin et qui concerne également le voïévode valaque et les troupes transylvaines. Une fois le Siret traversé, ces unités devaient soit se rendre vers Isaqça, soit – si leurs forces étaient insuffisantes – rester sur place et arrêter les détachements provenant de l'armée de Ioan Vodă qui tenteraient de s'échapper après la défaite¹⁰⁴.

Le dernier ordre concernant la campagne était expédié le 19 juin au *beğlerbeğ* de Roumélie qui se trouvait depuis le 11 juin environ à Silistre où il attendait le rassemblement des *beğ* destinés à former son armée. Dans son rapport, il s'était montré plutôt inquiet (l'arrivée du khan n'était pas certaine, la forteresse de Bender était toujours bombardée et, de tous les *beğ* attendus, seul celui de Niğbolu l'avait rejoint) et demandait des renforts, notamment en artillerie. Le sultan, lui rappelant les mesures prises, se montre rassurant, non sans recourir à des exagérations évidentes. Le khan est ainsi censé arriver avec « 200.000 soldats » effectifs hypothétiques jamais atteint par l'armée de Crimée. Enfin, dans la liste des *beğ* qui devaient rallier le *beğlerbeğ*, auxquels on demande de se rendre déjà à Isaqça, apparaît un nouveau nom, celui d'Ipek (Peja, Peć)¹⁰⁵. Ainsi ce jour-là, une force imposante formée des troupes du khan de Crimée, du *beğlerbeğ* de Roumélie, de 13 *sanğaqbeğ*¹⁰⁶, des voïévodes de Valachie et de Transylvanie ainsi que de 1.500 janissaires et d'une artillerie considérable, avait été mise en mouvement pour vaincre Ioan Vodă.

*

* *

Au soir du 19 juin, ou le lendemain matin, la Porte apprenait « qu'on était venu à bout du maudit qui s'était révolté en Moldavie ». Le porteur de la nouvelle, Piri *čavuş*, recevait le 20 juin, une augmentation de 4.000 aspres et ses deux accompagnateurs étaient dotés d'un *timār* de début de 3.000 aspres chacun¹⁰⁷.

¹⁰² *Ibidem*, *hüküm* 60, à l'*alaybeğ* de Niğbolu et *hüküm* 62, au *beğ* de Qaşamonu, ancien *beğ* de Vidin, les deux remis au *čavuş* Mustafa le 27 *şafar* 982. Le 1er juin 1574, on prévenait l'ancien *beğ* de Qaşamonu qu'il devait attendre sur place l'arrivée de Hüseyn, retenu par la campagne de Moldavie, cf., MD, XXIV, *hüküm* 821 du 10 *şafar* 982.

¹⁰³ MD, XXVI, *hüküm* 63, remis au même *čavuş* Mustafa, le 27 *şafar* 982 (18 juin 1574).

¹⁰⁴ *Ibidem*, *hüküm* 59, au *beğ* de Vidin (copie au voïévode de Valachie) remis le 27 *şafar* 982 au *čavuş* Mustafa.

¹⁰⁵ *Ibidem*, *hüküm* 69, déjà cité. Le chiffre de 200 000 soldats tatars apparaît aussi comme une incantation dans l'ordre adressé au commandant de l'unité de janissaires.

¹⁰⁶ A savoir : les *beğ* de Silistre, Aqkerman – Bender, Niğbolu, Vidin, Köstendil, Vulçitrin, Çirmen, Alağahışar, Pirzeren, Ohri, Selanik, Iskenderiye et Ipek.

¹⁰⁷ MD, XXV, *hüküm* 1754 du 29 *şafar* 982.

Le même jour, 'Alī, *čavuş* de Bosnie qui apporte la même nouvelle reçoit 3.000 aspres d'augmentation et Muştafa qui arrive avec « une lettre et des nouvelles du *beğ* de Bender », un *timār* de début de 3.000 aspres¹⁰⁸. La tension qui régnait depuis un certain temps tomba brusquement. À la lecture des ordres envoyés les jours suivants pour organiser la répression définitive de la révolte, on éprouve le sentiment que le sultan est étonné et incrédule, déçu même devant ce dénouement par trop facile. Après les premières mesures décidées les 20-21 et 22 juin, le *pādīshah* se désintéressa des affaires moldaves pendant une dizaine de jours. Ce n'est qu'à partir du 5 juillet qu'il recommencera petit à petit à y mettre de l'ordre.

Les documents ottomans ne nous apportent aucune information d'ensemble sur le déroulement de la bataille de Cahul-Roşcani. Ils ne nous confirment ni sa durée, ni sa localisation. Aucune allusion n'est faite à la défection des boyards. On apprend que Ioan Vodă a été capturé vivant et châtié (aucune information n'est donnée sur le châtiment subi). Sa « tête tranchée » est réclamée à deux reprises, le 20 puis le 22 juin, au *beğ* de Silistre. On entendait vraisemblablement l'exposer, comme de coutume, aux portes du palais impérial à Istanbul¹⁰⁹.

En revanche, ces documents nous fournissent plusieurs éléments attestant l'acharnement des combats et une information de premier ordre concernant la composition des forces ottomanes qui prirent effectivement part à l'affrontement final. À ce propos, on comprend aisément l'étonnement de la Porte car d'après les rapports ottomans, Ioan Vodă fut vaincu par les seuls *sanğaqbeğ* de Silistre et de Vulčitrin, accompagnés de Sinān *aga*, de Petru Vodă et des 1.500 janissaires avec 25 canons. Dès le 20 juin, Piri *čavuş* recevait à l'intention de ces deux *sanğaqbeğ* l'attestation d'un « don de bonne nouvelle », une augmentation de 40.000 aspres de leurs dotations respectives¹¹⁰. Ils sont les seuls à recevoir, dans des ordres qui leur sont envoyés les 20 et 22 juin, les félicitations du sultan¹¹¹. La lettre impériale adressée au khan de Crimée le 21 juin, lui apprend que Dāvūd, *beğ* de Silistre, et Hızır, *beğ* de Vulčitrin, ont capturé et châtié Ioan Vodă, étouffant ainsi la révolte¹¹². Une dépêche similaire était expédiée le même jour au *beğ* de Bender¹¹³. La Porte avait donc la certitude que lui non plus n'avait pas pris part à la bataille. Comme les unités des deux *sanğaqbeğ* ne pouvaient pas excéder 4.000 à 4.500 hommes ensemble (plus pour celui de Silistre qui disposait d'un potentiel militaire plus important que son collègue et qui avait eu

¹⁰⁸ *Ibidem*, *hüküm* 1755 et 1760, du 29 *şafar* 982.

¹⁰⁹ MD, XXVI, *hüküm* 89 et 107 au *beğ* de Silistre du 29 *şafar* et respectivement du 2 *rebī'ül-evvel* 982. Il apparaît ainsi que le responsable de la mort de Ioan Vodă est le *beğ* de Silistre, information transmise aussi le 23 juin par Antonio Tiepolo, le baile de Venise à Istanbul, et mise en doute par D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 173.

¹¹⁰ MD, XXV, *hüküm* 1760 et 1761, du 29 *şafar* 982.

¹¹¹ MD, XXVI, *hüküm* 89 et 107, déjà cités et *hüküm* 109 au *beğ* de Vulčitrin, du 2 *rebī'ül-evvel* 982.

¹¹² *Ibidem*, *hüküm* 94, du 1 *rebī'ül-evvel* 982.

¹¹³ *Ibidem*, *hüküm* 110, déjà cité.

plus de temps pour la mobilisation), les forces ottomanes qui ont fait front aux Moldaves lors de la bataille décisive ne dépassaient pas 6 à 7.000 hommes. Et cela si on considère que certains *sipāhī* et volontaires des *sanğaq* voisins ont pu rejoindre l'armée rassemblée à Isaqça¹¹⁴.

La participation du gros de l'armée tatare à la bataille, même dans sa phase finale, paraît discutable. Elle n'est attestée par aucun des documents en notre possession et même plutôt infirmée par la lettre impériale du 21 juin que nous venons de citer. Rappelons aussi que le khan avait annoncé son entrée à Bender pour le 14 juin alors que la bataille était déjà finie. Il est néanmoins certain que des troupes tatars sont intervenues par la suite en Moldavie et ont participé, à leur manière, à la « pacification » du pays. Le 17 août, le sultan envoyait un sabre et deux robes d'honneur à l'intention du khan, et deux autres robes d'honneur pour chacun de ses deux fils Mehmed et Alp Giray. Il entendait ainsi les récompenser pour la « bravoure déployée » lors de la répression de la révolte moldave¹¹⁵.

Nous avons cependant la confirmation, grâce aux indices fournis par le registre des récompenses, que des unités tatars qui avaient devancé les troupes du khan, étaient arrivées à temps pour prendre à revers l'armée moldave. Le 23 juillet, sur la recommandation du *beğ* de Bender, la Porte accordait, une augmentation de trois aspres par jour au *müteferriqa* Mustafa qui en recevait déjà 65. Le *beğ* avait fait savoir que celui-ci, alors qu'il se trouvait auprès du khan, « a marché avant tout le monde sur Bender, a poursuivi le maudit Yovan, s'est lancé sur les chariots et tambours et a tué d'innombrables mécréants »¹¹⁶. Le 24 juillet, le sultan accédait à la demande d'un des fils du khan qui intervenait pour son homme Bahaeddīn, faisant passer son allocation de 50 à 60 aspres par jour. Ce dernier, « étant envoyé avec 1.000 hommes en reconnaissance contre le maudit Yovan, a, au moment de la rencontre avec les mécréants, lancé son cheval dans leur détachement et fait preuve de bravoure »¹¹⁷. Nous avons relevé sept autres sollicitations de la part du khan pour huit personnes qui s'étaient

¹¹⁴ Pendant la campagne d'Astrakhan de 1569, six *sanğaqbeğ*, dont trois de Roumélie (Köstendil, Niğbolu et Silistre) avaient apporté toutes leurs forces disponibles – quelques 12.000 hommes – (en moyenne 2.000 par *sanğaq*). Cf. A. Bennigsen, *art. cit.*, p. 435-437. A l'expédition de Chypre (1570-1571) avaient participé 9 *beğlerbeğ* et 58 ou 60 *sanğaqbeğ*; l'armée totalisa 50.000 soldats, donc même pas 1.000 hommes par *sanğaq*. Cf. *Kıbrıs seferi (1570-1571)*, *loc. cit.*, p. 65.

¹¹⁵ MD, XXVI, *hüküm* 410, du 28 *rebi'ül-âhır* 982. Dans son discours devant le Sénat – A. Veress, *op. cit.*, II, p. 44-46, doc. 35 du 4 août 1574 – l'envoyé du khan motivait l'expédition récente en Pologne par l'aide apportée aux révoltés moldaves par les mercenaires polonais. Il ajoutait les pertes immenses subies pendant les combats : 8.000 Ottomans et 20.000 Tatars. Ce serait un indice que les Tatars seraient intervenus lors de la bataille finale, mais les chiffres avancés sont manifestement exagérés. Ils représenteraient plutôt la totalité des forces ottomano-tatars qui prirent part à l'expédition de Moldavie.

¹¹⁶ MD, XXV, *hüküm* 2048, du 3 *rebi'ül-âhır* 982.

¹¹⁷ *Ibidem*, *hüküm* 2109 du 4 *rebi'ül-âhır* 982. Précisons que dans ce cas, il s'agit vraisemblablement d'aspres de Kefe, monnaie qui valait quatre fois moins qu'un aspre ottoman.

distinguées pendant la campagne, sans qu'on puisse déterminer si leur action se place avant, pendant, ou après la bataille¹¹⁸. Remarquons aussi que par rapport aux demandes faites par les commandants ottomans, celles du khan font maigre figure, indiquant ainsi une participation limitée de ses troupes aux combats. Il reste toujours que des unités d'avant-garde tatars, peut-être quelques milliers d'hommes, ont rejoint le champ de bataille. Même dans ces conditions, les troupes ottomano-tatars réunies étaient loin de totaliser les 200.000 soldats prétendus par Paprocki ou Gorecki, ni même les 60.000 avancés avec prudence par D.C. Giurescu.

Seule la lettre signée par Andreas Zborowski et adressée le 12 juillet au cardinal Commendone nous semble fournir une réelle appréciation des effectifs ottomano-tatars qui avaient installé Petru Vodă sur le trône moldave : « [...] 8 milibus Turcarum et 30 milibus Tartarorum et aliquitus Christianis transalpinis »¹¹⁹. Ces chiffres comprenaient, à côté des unités ayant pris part à la bataille de Cahul-Roșcani, la totalité des forces tatars entrées en Moldavie et une partie des troupes du *beğ* de Vidin et du voïévode de Valachie qui avaient traversé en combattant la rivière Siret. En effet, comme nous le verrons, parallèlement aux combats engagés en Buğaq, le groupe venu de Valachie vainquit, aux environs de la rivière Bârlad, une unité moldave munie de canons et laissée en couverture par Ioan Vodă¹²⁰.

Les informations, aussi succinctes et fragmentaires soient-elles, fournies par le registre des récompenses et dont nous avons déjà donné deux exemples concernant la participation des unités tatars, apportent la preuve de la dureté des combats et, indirectement, de la qualité de la résistance moldave. Et cela même s'il faut avoir à l'esprit que les commandants ottomans avaient tout intérêt à mettre en valeur leurs faits d'armes en soulignant les difficultés surmontées et à grossir le trait des « exploits » de leurs soldats pour lesquels ils

¹¹⁸ *Ibidem*, *hüküm* 2047 et 2053, du 3 *rebi'ül-âhır* 982 (23 juillet 1574), *hüküm* 2107 du 4 *rebi'ül-âhır* 982 (24 juillet 1574), *hüküm* 2171, du 16 *rebi'ül-âhır* 982 (5 août 1574), *hüküm* 2215 du 20 *rebi'ül-âhır* 982 (9 août 1574), *hüküm* 2516 et 2531 du 6 *ğemâzi'l-âhır* 982 (23 septembre 1574). Dans deux autres cas, le khan précise les circonstances des services rendus pour lesquels il sollicite des faveurs : Muștafa, *çavuş* de Roumélie, « bon connaisseur de la province de Moldavie » qui avait « rendus de bons et loyaux services » pendant la campagne, *hüküm* 2049 du 3 *rebi'ül-âhır* 982 (23 juillet 1574), et le *sipāhī* Kātīb Aḥmed, son émissaire auprès du voïévode de Valachie, *hüküm* 2095 du 4 *rebi'ül-âhır* 982.

¹¹⁹ A. Veress, *op. cit.*, II, p. 39-40, doc. 31. N. Iorga dans la préface du XIème volume de la collection *Hurmuzaki*, p. XXV, accepte les chiffres fournis par Zborowski. D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 165, considère qu'il s'agirait seulement d'une partie des troupes ottomanes participant à la bataille de Cahul-Roșcani. Signalons aussi l'estimation beaucoup plus modérée transmise par Etienne Báthori le 17 juin à Maximilien II, d'après les informations données par un émissaire du voïévode de Valachie qui se présente comme un témoin oculaire de la bataille : « on dit que il y a eu vingt mille Turcs et seulement quinze mille Moldaves ». Malgré la supériorité accordée quasi automatiquement aux Ottomans, ces chiffres nous semblent assez proches de la réalité et dignes d'être retenus. Cf. *Hurmuzaki*, II, 1, p. 707-708, doc. DCLXXXI.

¹²⁰ *MD*, XXVI, *hüküm* 91, au *beğ* de Vidin, *hüküm* 92 au voïévode de Valachie, tous les deux du 29 *şafır* 982 (20 juin 1574) ; *hüküm* 210, au voïévode de Valachie, du 22 *rebi'ül-evvel* 982 (12 juillet 1574).

sollicitaient des faveurs. Sont illustrées brièvement ou suggérées une série d'actions permettant une reconstitution sommaire de la bataille : reconnaissances et combats dès le passage du Danube, recherche des informations par la capture de soldats moldaves, charge de la cavalerie et défaite du hetman de Ioan Vodă, engagement de l'artillerie et des janissaires, mêlée générale, assaut du camp retranché, capture du voïévode.

Le 9 août, Meḥmed, un *sipāhī* auquel on avait auparavant retiré son *timār*, était récompensé. Il lui est rendu avec une augmentation, suite à la demande du *beḡ* de Silistre qui indique « qu'au moment où l'on a traversé [le Danube] d'Isaqča à la rive moldave, Meḥmed [...] a été envoyé pour prendre des informateurs, a pénétré dans le camp retranché (*tabor*) et en a amené un informateur avec cotte de maille et armes, et permis ainsi d'avoir des informations sur Yovan le maudit »¹²¹. Le 13 août, un groupe de trois *za'im* et 106 *sipāhī* de Silistre reçoit des augmentations (2.000 par tête pour les premiers, 1.500 pour les seconds) pour avoir pris part aux combats dès le passage du Danube à Isaqča, capturé des informateurs et participé à l'attaque des remparts (*metris*) du camp moldave¹²².

Le 5 juillet déjà, un groupe de « serviteurs » du *beḡ* de Silistre avait été récompensé : un *za'im* promu dans le corps des *müteferriqa*, 15 *sipāhī* (1.500 aspres chacun) et 162 « jeunes guerriers volontaires », dont onze blessés (des *timār* de début de 1.300 aspres pris sur les dotations de ceux qui sont tombés au combat). Ils s'étaient distingués dans la bataille finale « pendant laquelle on a capturé Yovan le rebelle »¹²³. Le même jour, deux *za'im* et un *sipāhī* recevaient des gratifications sur la base des rapports de Dāvūd *beḡ*. Le premier, Aḥmed, avait « attaqué l'unité du hetman de Yovan qui était en état de rébellion et permis ainsi de le vaincre » (4.000 aspres d'augmentation). Le second, le *sipāhī* Yūsuf, avait « fait preuve de bravoure en amenant [prisonniers] des mécréants de valeur en cotte de maille et en enlevant l'étendard (*bayraq*) de leur unité (*alay*) » (il devient *za'im*). Le troisième, un autre Aḥmed, *za'im* du *sanḡaq* de Paša, obtient une augmentation de 3.000 aspres pour sa « bravoure » lors de ce même combat¹²⁴.

Divāne Deñiz, un *aqınḡı* comme son nom l'indique, se voit attribué le 6 juillet un *timār* de début de 3.000 aspres. Le *beḡ* de Silistre avait signalé que « pendant les combats, [il] a lancé son cheval contre le corps des mécréants, a reversé un mécréant de son cheval, a mis hors d'état un canon (*darbzen*) et n'a cessé de combattre jusqu'à la destruction du camp retranché »¹²⁵. Divāne Hüseyn, un ancien *aqınḡı*, détenteur d'un *timār* de 13.400 aspres dans le *sanḡaq* de

¹²¹ MD, XXV, *hüküm* 2193, du 20 *rebī'ül-āḥır* 982.

¹²² *Ibidem*, *hüküm* 2305, du 24 *rebī'ül-āḥır* 982.

¹²³ *Ibidem*, *hüküm* 1870, du 15 *rebī'ül-evvel* 982 et *hüküm* 1911 du 16 *rebī'ül-evvel* 982 (6 juillet 1574), confirmation de la nomination de Behram *za'im* et *kethüdā* du *beḡ* de Silistre, au corps de *müteferriqa*.

¹²⁴ *Ibidem*, *hüküm* 1872, 1873 et 1874 du 15 *rebī'ül-evvel* 982.

¹²⁵ *Ibidem*, *hüküm* 1907, du 16 *rebī'ül-evvel* 982.

Vulçitrin était doté le même jour d'un *zi'āmet*. Dāvūd *beğ* avait rapporté que « durant la guerre de Moldavie, [il] a lancé son cheval sur le corps des mécréants, y a semé la panique, a tranché des têtes, a capturé plusieurs ennemis vivants [...] ; de plus, le susdit s'est présenté [à la Porte] avec un mécréant [prisonnier] de valeur »¹²⁶. Toujours le 6 juillet, Fa'iq, *sipāhī* de Silistre, obtenait un *zi'āmet* à la sollicitation conjointe de Dāvūd *beğ* et du voïévode de Moldavie qui faisait savoir que celui-ci « avait servi et fait preuve de bravoure, en se détachant de son corps durant les combats contre Yovan qui était en rébellion, pour charger, à cheval, contre les mécréants et couper des têtes »¹²⁷. Une autre augmentation importante, de 10.000 aspres, était accordée le 12 juillet au *sipāhī* Qoğa 'Abdul, fils de l'ancien *alaybeğ* d'Aqkerman, « blessé pendant le combat à huit reprises »¹²⁸. Mentionnons aussi, pour l'information qu'elle nous donne sur les effectifs – à notre avis exagérés – de l'armée moldave, la lettre de Dāvūd *beğ* en faveur d'un volontaire, qui recevra ainsi le 23 juillet un *timār* de début de 3.000 aspres : « alors que le rebelle Yovan marchait avec plus de trente mille soldats, 'Abdī, fils d'Alī Pir, avait chevauché sur cette troupe, faisant preuve de bravoure »¹²⁹.

En tant que commandant en chef, le *beğ* de Silistre envoie également des rapports sur la bonne tenue des troupes de la Porte. À sa demande, le 12 juillet, 68 janissaires – dont plusieurs blessés, et 24 soldats du train d'artillerie « qui avaient fait preuve de vaillance dans les combats contre le maudit Yovan qui s'était révolté » seront récompensés par l'augmentation de leur solde¹³⁰. Dāvūd *beğ* intercède à part pour un de ses artilleurs, Mehmed, fils d'Alī, qui recevait « une solde de trois aspres par jour dans la quarante troisième compagnie (*bölük*) ». Celui-ci « au cours des combats contre Yovan, qui était révolté en Moldavie, avait fait passer les affûts par toutes sortes d'endroits dangereux alors qu'on faisait avancer les canons sur le camp retranché des mécréants et en outre, coupant des têtes, avait fait preuve de bravoure ». Sur la requête du *beğ*, il fut doté d'un *timār* de début de 3.000 aspres¹³¹. Le 12 septembre, le *kethüdā* Yūsuf, officier du train d'artillerie, voit sa solde augmenter, suite à la sollicitation conjointe du khan de Crimée, devenu commandant en chef dès son arrivée en Moldavie, et du *beğ* de Silistre¹³². Mais la Porte accorde aussi directement des récompenses aux soldats de ses unités rentrées de Moldavie, sur la base,

¹²⁶ *Ibidem*, *hüküm* 1908, du 16 *rebī'ül-evvel* 982.

¹²⁷ *Ibidem*, *hüküm* 1906, du 16 *rebī'ül-evvel* 982. Petru Vodă est intervenu à deux reprises le 5 et le 8 juillet pour deux *aqıñğī* de Vulçitrin qu'il avait remarqué tout spécialement. Divâne Qurd et Divâne Mustafa qui avaient « coupé des têtes et montré de la bravoure dans les combats en Moldavie » obtiennent ainsi des *timār* de début de 3.000 aspres, cf. *hüküm* 1871 et 1945 des 15 et 18 *rebī'ül-evvel* 982.

¹²⁸ *Ibidem*, *hüküm* 1971, du 22 *rebī'ül-evvel* 982.

¹²⁹ *Ibidem*, *hüküm* 2029, du 3 *rebī'ül-āhır* 982.

¹³⁰ MD, XXVI, *hüküm* 203 au commandant de l'unité des janissaires, du 22 *rebī'ül-evvel* 982 et MD, XXV, *hüküm* 1965, même date.

¹³¹ *Ibidem*, *hüküm* 1958, du 18 *rebī'ül-evvel* 982 (8 juillet 1574) et *hüküm* 1966 du 22 *rebī'ül-evvel* 982 (12 juillet 1574), confirmation de sa dotation.

¹³² *Ibidem*, *hüküm* 2415, du 25 *ğemāzī'l-evvel* 982.

probablement, des rapports de leurs supérieurs. Le 12 septembre, les soldes de vingt artilleurs sont augmentées et le 11 octobre, trois janissaires sont promus dans le corps prestigieux des *sipāhīoglan*¹³³. Le 3 août déjà, ‘Alī, le *čavuş* qui avait accompagné depuis le mois de mai le train d’artillerie qui se rendait en Moldavie, recevait une augmentation de 5.000 aspres¹³⁴.

L’examen du registre des récompenses fait apparaître un nombre de 521 soldats, de toutes unités confondues, qui obtiennent des augmentations ou un *timār* de début après la bataille. La plupart des sollicitations (pour 440 personnes) proviennent du *beğ* de Silistre¹³⁵. Il détenait le commandement et avait vraisemblablement apporté le contingent le plus nombreux. Dāvūd *beğ* ne s’occupe d’ailleurs pas – comme nous l’avons vu – que de ses hommes. Suit le *beğ* de Vulčitrin (pour 41 personnes)¹³⁶, le *qapuğı başı* Sinān *aga* (11 personnes)¹³⁷ et le voïévode de Moldavie (5 personnes)¹³⁸, quelques une de ces demandes étant conjointes (le *beğ* de Silistre avec le khan de Crimée – 1, avec le *beğ* de Vulčitrin – 1, ou avec le voïévode de Moldavie – 2). S’y ajoutent les 24 cas qui sont traités – nous l’avons signalé – directement par la Porte.

La liste de ces 521 bénéficiaires de récompenses nous apporte une confirmation sur la provenance des unités ayant participé à la bataille et nous éclaire sur leur composition. Hormis quelques *sipāhī* arrivés des *sanğaq* voisins de Niğbolu et de Paşa, d’un *čavuş* d’Anatolie, et d’un *sipāhī* déchu d’Istolni Belgrad (Székesfőhervár) venu chercher fortune, ces hommes appartiennent aux deux *beğ* de Silistre et de Vulčitrin et aux troupes (janissaires et artilleurs) de la Porte. Sur le total, 117 sont des soldats de ces deux unités, et 152 détenteurs de *timār* (deux *čavuş*, sept *za’im* et 143 *sipāhī*). Mais le groupe le plus nombreux – 252 personnes – est constitué de ceux qui obtiennent un *timār* de début. Leur appartenance est plus malaisée à établir car ils sont souvent désignés d’une manière vague, « soldats » (*nefer*), « serviteurs » (*qullar*), ou uniquement par leurs noms. Quelques-uns parmi ces derniers, dont le nombre est d’ailleurs assez limité, peuvent être des hommes d’armes (*ğebelü*) que les *sipāhī* étaient tenus d’amener avec eux en rapport avec leurs revenus, généralement à partir de 3.000 aspres.

¹³³ *Ibidem*, *hüküm* 2414, du 25 *ğemāzī’l-evvel* 982 et *hüküm* 3093 du 24 *ğemāzī’l-āhır* 982.

¹³⁴ *Ibidem*, *hüküm* 2149, du 14 *rebī’ül-āhır* 982. Le *čavuş* ‘Alī avait reçu cette mission le 12 mai 1574, cf. MD, XXIV, *hüküm* 580, déjà cité.

¹³⁵ En dehors des documents déjà cités, MD, XXV, *hüküm* 1884, 1925, 1947 (concerne 16 « soldats »), 1990, 1992, 1993, 1996, 2004 (concerne 20 « soldats ») 2174, 2179, 2343, 2495, 2497, 2631, 2741, 2751 et 2929 qui s’échelonnent du 16 *rebī’ül-evvel* 982 (6 juillet 1574) au 22 *reğeb* (7 novembre 1574).

¹³⁶ *Ibidem*, *hüküm* 1859, du 9 *rebī’ül-evvel* 982 (29 juin 1574) (concerne un *za’im*, cinq *sipāhī* et 31 *aqınğı*), *hüküm* 1883 et 1885, du 16 *rebī’ül-evvel* 982 (6 juillet 1574), *hüküm* 2503 du 3 *ğemāzī’l-āhır* 982 (22 septembre 1574), et *hüküm* 2551 du 10 *ğemāzī’l-āhır* 982 (27 septembre 1574).

¹³⁷ *Ibidem*, *hüküm* 1877, 2015, 2114, 2218, 2507 (concerne deux volontaires), 2513, 2525 (concerne deux volontaires), 2529 et 2548, s’échelonnant du 15 *rebī’ül-evvel* 982 (5 juillet 1574) au 10 *ğemāzī’l-āhır* 982 (27 septembre 1574).

¹³⁸ En dehors des documents déjà mentionnés, *ibidem*, *hüküm* 2452, du 28 *ğemāzī’l-evvel* 982 (15 septembre 1574) et *hüküm* 2774 du 8 *reğeb* 982 (24 octobre 1574).

Pour certains, comme pour les 35 provenant de Vulcătrin, leur appartenance au corps des *aqinğı* ne fait pas de doute. Hızır beğ était lui-même un Mihaloğlu, une autre dynastie de chefs d'*aqinğı*. Dans nos documents, il est à plusieurs reprises nommé tout simplement « le beğ des d'*aqinğı* ». Après la bataille, il s'empresse d'envoyer un registre comportant 37 noms de personnes pour lesquelles il demande des augmentations ou un *timār* de début. La Porte honore ces sollicitations dès le 29 juin. En tête de liste, trois des frères du beğ, l'un qui est déjà *za'im* et deux qui vont le devenir à leur tour, et trois autres *sipāhī*. Dans le groupe de 31 noms qui suivent, on relève la présence de quatre *toviğe*, officiers propres aux *aqinğı*, ce qui nous éclaire sur l'identité de l'ensemble¹³⁹. De même, nous pouvons considérer que font partie de ce corps, les personnes portant en premier, le nom de Divâne (fou), synonyme à l'époque d'*aqinğı*. C'est le cas de trois de ceux qui reçoivent un *timār* de début à Vulcătrin, et de quelques autres à Silistre¹⁴⁰. Des d'*aqinğı* ont certainement fait partie des troupes de Dāvūd beğ. Le *sanğaq* de Silistre disposait de ses propres *aqinğı* – quelques 2.700, enregistrés comme tels en 1586 – mais c'était là un effectif théorique car, comme ailleurs en Roumélie, où cette institution existait, le système ne fonctionnait plus comme auparavant. Les *aqinğı* inscrits, disposant d'une tenure et de certains privilèges fiscaux, répondaient de moins en moins aux appels de mobilisation. C'est pourquoi, dès le milieu du siècle, pour suppléer à l'affaiblissement du potentiel militaire des *aqinğı*, on a fait appel aux volontaires. Ceux-ci forment le gros des bénéficiaires des *timār* de début.

Dans nos documents, le terme de « volontaire » (*göñülü*) n'apparaît que sporadiquement. Il est plus souvent question de *ğarib* (au pluriel *ğurebā*), pauvre, étranger, voyageur, qu'on pourrait traduire dans le contexte par « soldat de fortune »¹⁴¹. Il s'agit de volontaires, fils d'*aqinğı* ou de *sipāhī*, mais aussi d'autres jeunes désoccupés y compris des *re'āyā*, paysans ou citadins, qui ont ainsi la possibilité d'accéder au statut des militaires. La liste des 162 « jeunes guerriers volontaires » (*ğarib iğit*) récompensés le 15 juillet, comporte un nombre élevé – presque le quart – de probables convertis, 38 « fils d'Abdullah », (nous avons signalé plus haut un cas semblable). Quels qu'ils soient, ces volontaires jouent le rôle des *aqinğı* et ont dû constituer une fraction importante des troupes ottomanes engagées en Moldavie.

Le nombre élevé de récompenses, surtout si on le rapporte au total des forces engagées, que nous avons estimé à un maximum de 7.000 hommes, atteste aussi qu'il s'est agi d'une bataille difficile pour les Ottomans, avec des

¹³⁹ *Ibidem*, *hüküm* 1859, déjà citée.

¹⁴⁰ Nous pouvons ainsi avancer que les 20 « soldats », dont trois Divâne, qui reçoivent un *timār* de début de 3.000 aspres, le 14 juillet 1574, sont en fait des *aqinğı*. Cf. *ibidem*, *hüküm* 2004 du 24 *rebī'ül-evvel* 982. Et nous sommes tentés de penser que les 16 « soldats » qui avaient été récompensés de la même manière le 8 juillet, faisaient partie de la même catégorie, cf. *hüküm* 1947 du 18 *rebī'ül-evvel* 982.

¹⁴¹ Rappelons que l'un des corps des *sipāhī* de la Porte était également désigné sous le nom de *ğurebā*, mais il ne faut pas confondre les deux catégories.

combats acharnés entraînant de nombreuses pertes. Nous n'avons que des informations indirectes, les références aux morts et aux blessés étant plutôt rares. Mais les indications que nous offrent les documents nous semblent concluantes. D'une part, il est précisé à plusieurs reprises que les attributions de *timār* se feront par la redistribution de ceux qui sont devenus vacants par la mort aux combats de leurs anciens détenteurs¹⁴². D'autre part, même si la majorité des dotations était plutôt modeste (seules quelques 90 personnes se voient attribuer des *timār* de début de 3.000 aspres, la plupart n'en recevant que 1.300 ; les augmentations de revenus des *sipāhī* et des *za'im* sont généralement de 1.500 et respectivement 2.000 aspres), leur somme, à laquelle il faut ajouter les gratifications plus généreuses octroyées – nous l'avons vu – aux plus méritoires, a dû représenter un total annuel assez substantiel que l'Etat ne pouvait pas prendre entièrement à sa charge. Les *timār*, surtout les *timār* militaires, étaient essentiellement constitués de la concession des revenus de la terre, or comme celle-ci n'était pas extensible à souhait, il fallait forcément trouver des revenus devenus disponibles¹⁴³.

Pour revenir aux bribes d'informations que les documents ottomans nous donnent sur la bataille du côté moldave, celles-ci nous mènent à nous poser deux questions.

La première porte sur les blancs, sur ce que les documents ne disent pas. Aucune référence à la présence de mercenaires polonais ou à la défection du hetman et des boyards moldaves avec leurs troupes. La Porte était au courant avant la bataille de la participation des Polonais à la révolte de Ioan Vodă et elle en a eu la confirmation par l'arrivée des prisonniers à Istanbul. Elle ne se privera pas d'en faire état dans la correspondance avec la Pologne¹⁴⁴. En revanche, les documents ottomans apportent plutôt l'infirmité de la prétendue trahison du hetman. Celui-ci, dont le nom n'est pas indiqué, aurait été vaincu dans une bataille rangée. Or, défaite n'équivaut pas défection. Remarquons qu'Azarie, chroniqueur de Petru Vodă, n'en fait pas mention, alors que ce fait aurait été en faveur de son prince. Quant à Grigore Ureche qui est tributaire des informations fournies par les chroniqueurs polonais, il se montre dubitatif : « on dit qu'au début de la guerre, certains Moldaves se seraient soumis aux Turcs... ». Il nous donne pourtant les noms de trois grands boyards passés effectivement du côté de Petru Vodă à la veille de la bataille¹⁴⁵. C'est à partir de cet événement réel que Paprocki et Gorecki ont probablement introduit dans le récit l'épisode dramatique de la trahison de la cavalerie moldave. Ils y ajoutent un élément moralisateur : mis en première ligne par les Ottomans, les « traîtres »

¹⁴² Voir ainsi MD, XXV, *hüküm* 1870 (162 attributions), 1947 (16 attributions), 2094 (2 attributions), tous les trois déjà cités.

¹⁴³ Pour l'analyse plus poussée de cet aspect de la campagne en Moldavie, il faudrait également prendre en compte les récompenses qui précèdent la bataille finale et celles attribuées aux unités ottomanes qui franchissent le Siret.

¹⁴⁴ Voir M. Berindei, *art. cit.*, p. 349-353.

¹⁴⁵ G. Ureche, *op. cit.*, p. 189-190.

seront tués jusqu'au dernier par l'artillerie moldave... D'autres boyards ont-ils suivi l'exemple des trois grands boyards à un autre moment de la bataille ? La question reste ouverte.

Le second point d'interrogation porte sur les effectifs de l'armée moldave. Il est peu vraisemblable que celle-ci ait présenté 30.000 hommes (ou plus) soutenus par 110 canons, sur le champ de bataille, ou alors il s'agissait, pour beaucoup, de piètres soldats. Un document ottoman, nous l'avons signalé, avance un chiffre similaire. Mais ce n'est pas une preuve. Tous les belligérants de l'époque exagéraient le nombre de leurs ennemis. Il nous semble qu'Etienne Báthori, dans sa lettre du 17 juin à Maximilien II, est plus proche de la réalité quand il parle de 15.000 Moldaves et de 70 canons¹⁴⁶. De fait après le combat les Ottomans n'en dénombreront – nous y reviendrons – que 45 pièces. Peut-on envisager que les Moldaves aient pu sauver et cacher plus de la moitié de leur artillerie pendant la débâcle qui a suivie la défaite et la capture de leur voievode?

Cela étant, même après l'arrivée d'unités de l'avant-garde tatar, les forces de Ioan Vodă ont dû surpasser en hommes et en canons celles de leurs adversaires. La supériorité numérique des Moldaves et leur ardeur expliqueraient la difficulté des Ottomans à les vaincre et la durée des combats. La présence de 1.500 janissaires, l'une des meilleures infanteries du temps, et d'une artillerie mieux servie, ont dû faire la différence.

De plus, autre argument pour considérer que Ioan Vodă ne pouvait pas disposer de 30.000 hommes à Cahul-Roșcani, il avait dû détacher un corps assez important pour faire face à l'attaque des unités venues de Valachie. Les documents ottomans font apparaître qu'il s'est agi d'un mouvement offensif d'une certaine ampleur, mené par une force comparable numériquement à celle rassemblée à Isaqça. Muștafa, le *beğ* de Vidin, disposait, hormis les troupes de son *sanğaq*, de l'appui de nombreux *sipāhī* de Niğbolu (plus de la moitié des augmentations accordées après la campagne, vont à ces derniers). Dans ses rangs, se trouvait également un nombre élevé de volontaires. Un document sur lequel nous reviendrons en indique une unité de « plus de 1.400 ». De la sorte, nous pouvons avancer que le *beğ* de Vidin avait sous ses ordres directs 2.500 à 3.000 soldats. On ne dispose pas d'informations chiffrées concernant le contingent de Valachie. Alexandre Vodă, qui participait en personne, avait eu le loisir de rassembler les troupes de la cour et celles des boyards, 5 à 6.000 hommes au bas mot. Les Valaques avaient à venger la défaite de Jiliște, l'occupation de Bucarest et le pillage par les Moldaves d'une bonne partie de leur pays. S'ajoutent les 1.000 soldats envoyés par Etienne Báthori¹⁴⁷, moins motivés mais disposant de canons. Devant une armée de cette envergure, Ioan Vodă ne pouvait pas laisser seulement quelques unités d'observation comme on a pu le croire jusqu'à présent¹⁴⁸.

¹⁴⁶ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 707-708, doc. DCLXXXI, déjà cité.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 703-704, doc. DCLXXVII, lettre d'Etienne Báthori à Maximilien II, du 6 juin 1574.

¹⁴⁸ D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 163.

Les troupes venues de Valachie ont dû forcer le Siret fin mai – début juin. S'en sont suivies plusieurs combats et une bataille finale après la traversée de la rivière Bârlad, avec le « vizir » de Ioan Vodă, retranché dans un camp de chariots et muni d'artillerie. Cette dernière bataille a vraisemblablement eu lieu la veille ou en parallèle à celle de Cahul-Roșcani. La nouvelle de la défaite des unités moldaves sur ce front était parvenue à la Porte en même temps que celle de la capture de Ioan Vodă, mais le *beğ* de Vidin avait eu le temps d'envoyer une première liste de soldats pour lesquels il sollicitait des récompenses. Le 20 juin, deux ordres au contenu semblable, étaient adressés à Muștafa *beğ* et au voïévode de Valachie. On leur recommandait de rester près de la rivière Siret pour être en mesure de répondre, si nécessaire, aux appels de Dāvūd *beğ* et de Petru Vodă. En revanche, les troupes de Transylvanie étaient autorisées à rentrer dans leur pays¹⁴⁹.

Le 21 juin, 19 *sipāhī* reçoivent une augmentation de 1.500 aspres chacun (sauf l'un d'entre eux, Ḥasan *kethūdā* qui en touche 4.000) et 15 « jeunes guerriers volontaires » des *timār* de début de 3.000 aspres. Tous « avaient affronté et combattu les troupes maudites de Moldavie, lorsqu'ils ont franchi la rivière de Siret et ont fait preuve de toutes sortes d'actes de bravoure »¹⁵⁰. Huit autres *sipāhī* seront récompensés le 29 juin. Le *beğ* de Vidin avait fait savoir que le premier, Meḥmed, un *sipāhī* déchu du *sanğaq* de Semendire (Smederevo) avait « passé la rivière de Siret, coupé des têtes et emmené des informateurs ». Il récupère son *timār* avec une augmentation de 1.500 aspres¹⁵¹. Les sept autres avaient empêché qu'un village soit incendié (les soldats moldaves pratiquaient probablement la tactique de la terre brûlée) et capturé des troupeaux de chevaux dans d'autres villages. Ils reçoivent également des augmentations de 1.500 aspres¹⁵².

Le 8 juillet, deux *aqınğı* ou volontaires, Hüseyn, fils d'Aḥmed et Muștafa, fils d'Alī, « soldats de l'Islām », sont dotés d'un *timār* de début de 3.000 aspres. Muștafa *beğ* avait signalé leur « acte de bravoure » lors des combats occasionnés par le franchissement du Siret¹⁵³. La même récompense sera accordée le 3 août, à la demande du voïévode de Valachie à Divāne Ibrāhīm. Cet *aqınğı* avait « fait preuve de bravoure dans la bataille livrée au bord du Siret contre les mécréants venus en renfort depuis la Moldavie et la Pologne »¹⁵⁴. Ioan Vodă avait donc essayé de repousser les attaquants venus de Valachie en ayant recours y compris aux mercenaires polonais dont nous avons ici la seconde attestation dans les documents ottomans, après celle de Bender, du 14 juin, de leur participation aux combats. Le dernier à être récompensé explicitement pour un fait d'armes lié au passage du Siret est Meḥmed, fils d'Ibrāhīm qui obtient son *timār* de début le

¹⁴⁹ MD, XXVI, *ḥüküm* 91 et 92, déjà cités.

¹⁵⁰ MD, XXV, *ḥüküm* 1781, du 1er *rebī'ül-evvel* 982.

¹⁵¹ *Ibidem*, *ḥüküm* 1846, du 9 *rebī'ül-evvel* 982.

¹⁵² *Ibidem*, *ḥüküm* 1863, même date que le précédent.

¹⁵³ *Ibidem*, *ḥüküm* 1926 et 1934 du 18 *rebī'ül-evvel* 982.

¹⁵⁴ *Ibidem*, *ḥüküm* 2158, du 14 *rebī'ül-āḥur* 982.

23 août. Aux dires du *beğ* de Vidin, ce fils de *sipāhī* avait fait traverser la rivière à un corps « de plus de 1.400 volontaires (*göñülü*) » et les avait commandé au combat¹⁵⁵.

Trois des sollicitations de Muṣṭafa *beğ* portent sur la bataille finale, « de l'autre côté de la rivière Bârlad ». Le *sipāhī* Ğa'fer reçoit le 12 juillet une augmentation de 1.500 aspres pour avoir contribué avec « ses actes de bravoures » à la défaite du « vizir du maudit Yovan »¹⁵⁶. Le 23 juillet, était récompensé un groupe de six *za'im* (2.000 aspres chacun), 30 *sipāhī* (1.500 aspres chacun), 41 volontaires (*ğurebā*) et deux fils de *sipāhī* (des *timār* de début de 3.000 aspres pour tous). Ils avaient participé à l'assaut du camp retranché du « maudit vizir » et pris sept canons¹⁵⁷. Enfin, le 3 août, trois probables *aqınğı*, qui s'étaient distingués dans les luttes contre le « vizir » de Ioan Vodă, étaient dotés eux aussi d'un *timār* de début de 3.000 aspres¹⁵⁸.

Une analyse rapide des bénéficiaires des récompenses (nous avons dénombré 162 personnes¹⁵⁹), fait apparaître qu'ils se partagent à égalité entre détenteurs de *timār* (six *za'im* et 60 *sipāhī*) et ceux qui obtiennent un *timār* de début (63 *ğurebā* et *aqınğı* et trois fils de *sipāhī*). Nous avons déjà signalé que parmi les premiers il y a une majorité provenant du *sanğaq* de Niğbolu et pour certains de Paşa. Les firmans de la Porte avaient été en partie exécutés : même en absence de leur *beğ*, une fraction considérable des *sipāhī* de Niğbolu s'est trouvée sous les ordres de Muṣṭafa *beğ*. Avant d'être nommé à Vidin, probablement fin mai – début juin, pour remplacer Hüseyn *beğ* qui devait partir à Qaşamonu, celui-ci avait été *sanğaqbeğ* de Niğbolu. Il avait dû garder auprès de lui certains de ses anciens *sipāhī*, d'autres ont pu le rejoindre par la suite. Muṣṭafa *beğ* connaissait sans doute personnellement nombre de ceux pour lesquels il demande des gratifications.

Dans les listes de volontaires, on relève une proportion appréciable de « fils d'Abdullah » (7 sur 15 le 21 juin, 7 sur 41 le 23 juillet). Pour 4 des premiers 15 *ğurebā* est indiquée également leur origine ethnique, accolée à leur nom musulman : 2 Hongrois (Mağar), un Albanais (Arnavud), un Circassien (Çerkes). Non moins frappante est la proportion des Divâne (3 sur 15 le 21 juin, mais 12 sur 41 le 23 juillet), ce qui pourrait signifier soit un amalgame des unités d'*aqınğı* avec les volontaires, soit que parmi ces derniers il y avait un nombre important de fils d'*aqınğı*. Les volontaires et *aqınğı* ont dû constituer une bonne moitié, sinon plus, des troupes du *beğ* de Vidin.

¹⁵⁵ *Ibidem*, *hüküm* 2339 du 5 *ğemāzī'l-evvel* 982.

¹⁵⁶ *Ibidem*, *hüküm* 1977 du 22 *rebi'ül-evvel* 982.

¹⁵⁷ *Ibidem*, *hüküm* 2041, du 3 *rebi'ül-āḥır* 982.

¹⁵⁸ *Ibidem*, *hüküm* 2150, du 14 *rebi'ül-āḥır* 982.

¹⁵⁹ En dehors des documents déjà cités, *ibidem*, *hüküm* 2267 du 24 *rebi'ül-āḥır* 982 (13 août 1574), *hüküm* 2766 et 2772 du 8 *reğeb* 982 (24 octobre 1574). Ces documents concernent trois *sipāhī* qui reçoivent des augmentations à la demande du *beğ* de Vidin pour le premier et du voïévode de Valachie pour les deux autres. Il est indiqué qu'ils avaient fait « preuve de bravoure » lors de la campagne en Moldave, sans autre précision.

Ce sont manifestement des détachements de ces guerriers, de retour de Moldavie, que croise Pierre Lescalopier le 18 juin, pendant son voyage en Transylvanie, sur la route de Yerğögi à Bucarest. On lui doit une description assez pittoresque de ces cavaliers, armés de grandes lances et de boucliers incurvés, mais pauvrement équipés, peu d'entre eux ayant des cuirasses ou des brassards, moins d'un quart portant des casques. En effet les *aqınğı* avaient traditionnellement la tête couverte d'un bonnet rouge ou d'un turban et revêtaient plutôt des justaucorps rembourrés. Les porteurs de casques et de « cuirasses », en fait des broignes, cottes de maille avec un plastron de cuir renforcé de plaques métalliques, sont probablement des *sipāhī*. Pierre Lescalopier est frappé par la tenue bigarrée de ces troupes, leurs boucliers ornés de clous dorés, de petits miroirs et d'ailes d'oiseaux de proie, par les couvre-chefs de certains d'entre eux, en peaux de bêtes, avec des miroirs sur le devant et des ailes d'oiseaux sur les côtés. Mais il est aussi impressionné – ce qui peut étonner – par leur grande discipline et leur politesse à son égard¹⁶⁰.

Comme dans le cas de la bataille de Cahul-Roșcani, le nombre de récompenses, somme toute assez élevé si on le rapporte à l'effectif probable du *beğ* de Vidin et au fait qu'il n'est question que d'un front secondaire, indique l'âpreté des combats. Muștafa *beğ*, le voïevode de Valachie et leurs auxiliaires de Transylvanie ont trouvé devant eux un adversaire déterminé, disposant d'effectifs suffisants pour retarder leur avance pendant une dizaine de jours. Nous ne savons pas qui était le « vizir » de Ioan Vodă, mais on peut supposer qu'il s'agit du même Tudor qui avait menacé Cetatea de Floci et que nous croyons avoir identifié avec Toader/Toderașcu, *pârcălab* de Neamț. Celui-ci a dû rester en permanence en contact avec les troupes ennemies qui se regroupaient en Valachie pour essayer de les contenir.

Arrivé au terme de la présentation des documents ottomans concernant la révolte, et avant d'analyser les suites de celle-ci, il nous paraît nécessaire de nous arrêter un instant sur leur apport.

¹⁶⁰ Ce texte a été publié par Paul I. Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Țara Românească și Transilvania la 1574* (« Le voyage de Pierre Lescalopier en Valachie et en Transylvanie en 1574 »), dans SMIM, IV, Bucarest, 1960, p. 434-463. Voici le paragraphe en question, p. 441 : « Le 18 juin nous trouuames toute la journée des compagnies de gens de cheual en armes qui retournoient en Turquie ; leurs armes estoient gra[n]des et grosses lances et des rondaches voutées carrees en bas qui pose sur l'arçon et par haut eschancrées par le coing du costé des yeux, l'autre coing montant jusques 2 doigtz pardessus la teste. Elles estoient de bois couuert de cuir bouilly et force clouds dorés et des aisles d'aigles et d'outardes attachées dessus et des petitz miroirs ; d'aucuns auoient en teste vne peau de beste et sur le deuant de la teste vng miroir et aux costés du miroir des aisles d'oizeaux ; cela faict peur a regarder. Mais ils sont fort mal armés, peu auoient cuirasses et brassarts ; il n'y en auoit pas le quart qui eut la teste armée et si nous ne vismes autre chose tout le jour jusques a 3 heures que gens (*fol. 46*) de guerre. Je croy qu'ilz n'ont fiance qu'en la multitude ; ilz sont tres bien disciplinés, car aucun ne nous arresta et plusieurs nous saluoient ». La traduction roumaine dans *Călători străini despre țările române* (« Voyageurs étrangers dans les pays roumains »), ouvrage collectif dirigé par Maria Holban, vol. II, Bucarest, 1970, p. 425-426.

Ces documents nous fournissent tout d'abord des précisions sur la chronologie et le déroulement des événements en nous faisant découvrir des aspects ignorés ou mal connus: les tentatives contre Cetatea de Floci, l'importance des combats sur les rivières Siret et Bârlad, les déficiences du système militaire ottoman (sur lesquelles nous reviendrons). Ils confirment ensuite, en y apportant certains éclaircissements, d'autres actions de Ioan Vodă et de ses troupes: bataille de Jiliște, prise de Bucarest, sac de Brăila et de Bender, ravage des villages du Buğaq. Ils nous confirment également l'attaque surprise et le pillage d'Aqkerman par les Cosaques Zaporogues venus par mer. Ce fait, sans lien direct avec la révolte, a dû se produire la veille de l'affrontement final. Il ne fut connu à la Porte que le 20 ou le 21 juin et explique l'absence du *beğ* de Bender sur le champ de bataille¹⁶¹.

Cela étant, la reconstitution de la révolte de Ioan Vodă, établie essentiellement à partir des chroniques polonaises, résiste mal à la confrontation avec les documents ottomans. Nous l'avons vu à propos de la prétendue demande de doublement du tribut, des forces en présence à Jiliște, des effectifs supposés, ottomans et moldaves, à Cahul-Roșcani, de la « trahison » des boyards et de leurs troupes. Les historiens modernes ont pris la trame et des pans entiers du récit offert par Paprocki, Gorecki et leurs suiveurs, sans toujours faire preuve de discernement. Comment peut-on accepter – pour nous en tenir à un seul exemple – l'invraisemblable histoire de la cavalerie moldave (13.000 hommes !) anéantie par la décharge des canons et des armes à feu dont pouvait disposer Ioan Vodă ?¹⁶² Exploit digne de figurer dans les annales militaires de tous les temps, car jamais égalé depuis: ni par l'artillerie anglaise à Waterloo, ni par celle russe à Balaklava, soutenues elles aussi par le feu de l'infanterie, et dotées d'armes bien plus performantes.

L'utilisation sélective des informations disponibles dans les documents édités, retenant celles qui cadrent avec le schéma pré-établi, et en amendant d'autres ou tout simplement les écartant, nous semble encore plus discutable. Ainsi la seule description effectivement contemporaine de la bataille de Cahul-Roșcani due à un témoin oculaire, et contenue dans la lettre qu'Etienne Báthori envoie le 17 juin à Maximilien II, est éliminée de la discussion par D.C. Giurescu dans une note en bas de page avec la sentence: « un rapport tendancieux et faux »¹⁶³. Ce témoignage méritait pourtant d'être pris en considération pour les éléments plus véridiques qu'il comporte en comparaison avec les chroniques polonaises. Il n'a pas été écarté du dossier uniquement parce qu'il provient du

¹⁶¹ M. Berindei, *art. cit.*, p. 353-357.

¹⁶² D.C. Giurescu, *op. cit.* p. 168 ; Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie, *Istoria Românilor* (« Histoire des Roumains »), seconde édition, IV, Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu, Ioan-Aurel Pop (coordinateurs), Bucarest, Édition Enciclopedică, 2012, chapitre signé par Tudor Teoteoi, p. 543.

¹⁶³ D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 173, note 86a. Le texte en question que nous avons déjà cité, a été rédigé par Etienne Báthori à « Zekel Vasarhel » (Székelyudvarhely, Odorheiul Secuiesc), proche de la frontière moldave, *Hurmuzaki*, II, 1, p. 707-708, doc. DCLXXXI.

camp adverse (l'informateur d'Etienne Báthori, émissaire du voïévode de Valachie, se trouvait du côté ottoman), mais plutôt parce qu'il ne correspond pas à la geste héroïque retenue et donne de la capture de Ioan Vodă une version moins glorieuse.

Voyons ce que nous apprend ce témoin. Il confirme que la bataille a eu lieu le 11 juin quelque part « vers Kili » (Kilea), proche du Danube, mais il ajoute que la résistance des Moldaves a duré « presque deux jours » et donc que, soit elle avait débuté le 10 juin, soit, plus probablement, elle avait pris fin le 12. Il précise que Ioan Vodă avait installé son camp sur « une péninsule du Danube assez large » et qu'il avait fait fortifier la gorge « très étroite » en y installant des canons « avec adresse », position qui semble désigner celle de Cahul, au long du lac. Après plusieurs charges infructueuses, les Moldaves s'étaient retirés dans leur camp retranché. Pour éviter de trop grosses pertes dans une attaque frontale, les Ottomans avaient entrepris des travaux d'approche en construisant des abris pour se protéger du tir des canons. Le camp a été emporté le lendemain après la prise des canons (« 70 canons en bronze ») lors de l'assaut général. Comme nous pouvons le constater, ce récit concorde, sur bien des points, avec les renseignements qu'on peut tirer des documents ottomans. Il n'est à aucun moment question de la défection des boyards et de leur cavalerie, événement qu'un « ennemi » n'aurait pas manqué de mettre en évidence. Aucun mot non plus sur la prétendue arrivée des Tatars.

L'émissaire valaque se montre plutôt admiratif de la défense obstinée des Moldaves et de Ioan Vodă. Il indique que celui-ci « n'a pas hésité à attendre l'arrivée des Turcs », en se basant sur sa forte position, malgré la supériorité de l'adversaire (20.000 Ottomans contre 15.000 Moldaves). Il a pu avoir connaissance des effectifs moldaves par les informations livrées par les trois boyards transfuges ou par les prisonniers. Nous avons exprimé nos réserves sur le chiffre qu'il avance – il est vrai au conditionnel – pour les Ottomans. Sa connaissance de l'organisation des forces ottomanes paraît assez limitée. Il attribue la conduite des combats et la victoire aux seuls « *beğ* des *aqınğı* » (Acancibeg) et Petru Vodă. C'est le même *beğ* de Vulçitrin qui, ayant laissé le gros des troupes sur place, part le lendemain pour installer le nouveau voïévode sur le trône. Le témoin a pu être influencé par le fait que ce sont ces deux-là qui se seraient emparés de Ioan Vodă. Selon lui, pour éviter la capture, le voïévode s'était caché avec deux autres boyards dont il ignore les noms, dans une tranchée-abri camouflée. Il avait été trahi par « un certain Moldave » menacé d'avoir la tête coupée comme d'autres de ses camarades, à la fin des combats. Les Ottomans cherchaient vraisemblablement à apprendre d'eux ce qui était advenu de Ioan Vodă. La cache découverte, les deux compagnons du voïévode avaient été tués sur place et lui-même ligoté et emmené sous escorte. Il n'ajoute rien d'autre et son récit sonne vrai. Plus crédible nous semble-t-il que la version épique d'une capitulation négociée par le voïévode dans son camp inexpugnable et qui se serait finalement rendu contre la promesse de la vie sauve pour ses soldats et pour lui-même.

En fin de compte, ce témoignage délaissé rend justice, en complément des documents ottomans, à la vaillance des soldats moldaves et de leur voievode. Et si celui-ci perd son aura de héros de la Renaissance, il gagne en revanche une stature plus humaine.

Revolta lui Ioan Vodă și relațiile moldo-otomane, 1538-1574 (II)

(Rezumat)

Cuvinte-cheie: Moldova, Ioan Vodă, Petru Șchiopul, Imperiul otoman, *sanğaqbeğ*-i de Silistre, Vidin și Bender, Transilvania, Ștefan Báthori, Țara Românească / Valahia, Alexandru II Mircea, Polonia, mercenari polonezi, cazacii zaporojeni, tătarii din Crimeea, tribut, bătălii, Jiliște, Cahul-Roșcani, Siret/Bârlad.

Oportunitatea publicării acestui studiu, oferită de „Archiva Moldaviae”, m-a determinat să reiau capitolele privind revolta și urmările ei pentru a le completa cu o serie de documente otomane de care nu dispuneam în momentul redactării lui în 1972. Cercetări ulterioare mi-au permis să adaug nucleului inițial de 110 scrisori și ordine imperiale alte 44 (extrase tot din volumele XXIV și XXVI ale „Condicilor Afacerilor Importante” – *Mühimme Defterleri*) și 96 de documente, notificări de recompense pentru participarea la campania militară, aflate în volumul XXV al aceluiași fond, care mi-a fost semnalat de profesorul Mihail Guboglu. Versiunea actuală este astfel mai bogată și diferită sub anumite aspecte de cea din 1972.

Pentru o mai bună înțelegere a aportului documentelor otomane, am considerat necesar să fac mai întâi o prezentare succintă a revoltei din 1574, așa cum este ea cunoscută în istoriografia noastră grație îndeosebi monografiei dedicate voievodului de Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1966 (a doua ediție). Autorul a utilizat toate sursele disponibile (cronici, documente interne și externe) și a analizat critic întreaga bibliografie de la B. P. Hașdeu încoace. Am subliniat însă faptul că majoritatea informațiilor reținute pentru reconstituirea revoltei provine din narațiunile cvasi-contemporane a doi autori polonezi B. Paprocki și L. Gorecki. Cronicile lor scrise în stilul Renașterii, în care eroicul și legendarul învăluie realitatea, au servit drept sursă cronicarilor moldoveni (Gr. Ureche, M. Costin), ucrainenii sau altor autori de scrieri istorice, creând astfel o tradiție istorică preluată mai mult sau mai puțin critic de istoriografia modernă.

Aceste 250 de documente otomane sunt cu câteva excepții (cele cinci scrisori imperiale adresate regelui și senatului polonez), acte de uz intern, veridicitatea lor neputând fi pusă la îndoială. Majoritatea ordinelor privesc organizarea reprimării revoltei și măsurile luate după înăbușirea acesteia. Datorită obiceiului cancelariei otomane de a relata succint în prima parte a ordinului informațiile primite anterior, avem posibilitatea de a urmări pas cu pas desfășurarea evenimentelor pe măsura receptării lor de către Poartă. Documentele extrase din registrul de numiri și recompense ne furnizează unele detalii privind operațiile militare și indicații despre compoziția trupelor otomane.

Imaginea generală a revoltei, așa cum reiese din analiza acestor documente, este destul de diferită și pentru unele aspecte centrale în contradicție cu cea propusă pe baza

documentației disponibile până în prezent. Am divizat expunerea în trei subcapitole: destituirea lui Ioan Vodă și începuturile revoltei, desfășurarea acesteia și riposta otomană, înfrângerea de la Cahul-Roșcani și luptele pe râurile Siret și Bârlad. A treia parte a lucrării, care va apărea ulterior, cuprinde: urmările revoltei, deficiențele sistemului militar otoman, politica economică a Porții față de Moldova și raporturile dintre sultan, voievod și boieri.

Documentele otomane aduc în primul rând precizări privind cronologia și derularea evenimentelor și pun în lumină aspecte ignorate sau puțin cunoscute. Astfel, atacurile lui Ioan Vodă contra Cetății de Floci, în prima jumătate a lunii mai, sau importanța luptelor duse de moldoveni pentru apărarea linei Siretului și apoi a Bârladului, la sfârșitul lui mai și în primele zece zile din iunie, contra trupelor concentrate în Țara Românească. Suntem desigur informați în detaliu despre măsurile luate întâi pentru capturarea voievodului destituit și apoi pentru reprimarea revoltei. Între 25 aprilie, dată când parvin la Istanbul primele știri despre rezistența armată, și 19-20 iunie când sosește vestea înfrângerii și capturării lui Ioan Vodă, Poarta decide, pe măsură ce primește informații despre întreținerea revoltei, noi mobilizări și concentrări de trupe și concepe noi planuri de campanie. Prin urmare, la data de 19 iunie fusese pusă în mișcare o forță considerabilă: *beğlerbeğ*-ul Rumeliei, 13 *sanğaqbeğ*-i, 1.500 de ieniceri trimiși de la Istanbul cu 25 de tunuri de campanie și cinci tunuri de asediu de mare calibru, expediate cu o galeră, tătarii din Crimeea conduși de hanul Devlet Giray și doi dintre fiii săi.

Documentele otomane ne confirmă, cu un plus de amănunte, o serie de fapte cunoscute: bătălia de la Jiliște, ocuparea Bucureștiului, prădarea și incendierea orașelor Brai'l (Brăila) și Bender (Tighina) cu așezările din jur, devastarea satelor din Buğaq, asediul cetății Bender. Ele ne confirmă, de asemenea, jefuirea și incendierea orașului Aqkerman (Cetatea Albă) de către cazacii zaporojeni veniți cu șeicile pe mare. Acest atac nu are legătură directă cu revolta, dar a condus la imobilizarea *sanğaqbeğ*-ului de Bender, care nu a participat la bătălia finală.

În schimb, documentele otomane infirmă o serie de afirmații ale cronicarilor polonezi, reținute de istoricii moderni pentru reconstituirea revoltei. Iată-le pe cele mai importante.

Poarta otomană nu a cerut dublarea *harăğ*-ului, prezentată drept motivul principal al insurecției. Dimpotrivă, Ioan Vodă este cel care a oferit majorarea tributului cu 10.000 de galbeni în speranța menținerii în scaun. Nu știm dacă voievodul a născocit acest argument pentru mobilizarea boierilor sau dacă el este o simplă invenție a cronicarilor.

Jiliște a fost o confruntare între trupele Moldovei și cele ale Țării Românești. Este îndoielnică prezența unui corp otoman, limitat la câteva sute de oameni și este exclusă aceea a unei unități venite din Transilvania.

Bătălia de la Cahul-Roșcani a fost câștigată de o armată formată numai din trupele *sanğaqbeğ*-ilor de Silistre (Silistra) și Vulčitrin (Vučitrn) cu sprijinul celor 1.500 de ieniceri cu 25 de tunuri, trimiși de la Istanbul. Niciunul dintre ceilalți comandanți otomani desemnați pentru a participa la campanie nu ajunsese la Isačca (Isaccea). *Beğlerbeğ*-ul Rumeliei se afla de abia la Silistre, unde aștepta sosirea celorlalți. Astfel, forțele otomane sub conducerea *beğ*-ului de Silistre numărau cel mult 7.000 de soldați și aceasta dacă luăm în considerare că unii *sipāhī* și voluntari din *sanğaq*-urile vecine avuseseră timpul să se alăture concentrării de la Isačca. Se adaugă câteva mii de tătari din Crimeea, din unitățile de avangardă. Hanul cu grosul trupelor tătare nu ajung la Bender decât după bătălie. Suntem, deci, departe de cei 60.000 de soldați estimați de

Dinu C. Giurescu a fi constituit armata otomano-tătară, istoricul fiind influențat de cronicarii polonezi (care vorbesc de 200.000!) și procedând la o interpretare forțată a documentelor care indică mobilizările ordonate de Poartă.

Ioan Vodă a dispus probabil de o forță superioară în număr și artilerie și de sprijinul a, poate, 1.200 de mercenari polonezi (am demonstrat, cred, într-un studiu apărut în 1972 că aceștia nu erau cazaci zaporojeni). Această superioritate numerică și valoarea combativă a moldovenilor explică durata de două zile a bătăliei și dificultatea pentru otomani de a obține victoria, cu toată prezența a 1.500 de ieniceri – una din cele mai bune infanterii ale vremii – și a unei artilerii mai bine servite.

Documentele otomane dezminț episodul dramatic relatat de cronicarii polonezi al trădării hatmanului, boierilor și cavaleriei lor. Reiese, dimpotrivă, că aceștia au luptat și au fost învinși. Or, înfrângerea nu înseamnă trădare. Remarcăm că Azarie, cronicar de curte al lui Petru Șchiopul, nu face nici o mențiune la această „trădare”, care ar fi servit intereselor noului voievod, iar Grigore Ureche o pune sub semnul îndoielii, și minimizează. Singurul martor ocular al bătăliei, emisar al voievodului Țării Românești, trimis să-l informeze pe Ștefan Báthori despre înfrângerea lui Ioan Vodă, nu o pomenește, deși ea ar fi constituit un argument de talie împotriva unui adversar.

Rămâne faptul că trei mari boieri (Grigore Ureche ne dă numele lor) au trecut în tabăra lui Petru Vodă în ajunul confruntării finale. Documentele otomane atestă existența unei corespondențe între boierii nemulțumiți de domnia lui Ioan Vodă și Poartă. Sultanul aștepta din partea lor arestarea sau chiar uciderea voievodului. Există posibilitatea ca alți boieri să fi urmat exemplul celor trei în decursul bătăliei, dar este cert că majoritatea a luptat până la înfrângere. Supunerea și acceptarea noului voievod nu au survenit decât după aceea.

Acestea fiind spuse, apare îndoielnic ca Ioan Vodă să fi avut la Cahul-Roșcani 30.000 de soldați și 110 tunuri. Efectivele reale au fost probabil la jumătate (emisarul valah avansează cifra, credibilă, de 15.000 de oameni). Otomanii au numărat 45 de tunuri capturate pe câmpul de luptă. Voievodul a trebuit să își împartă forțele pentru a face față atacului concomitent venit din Țara Românească, condus de *sanğaqbeğ*-ul de Vidin și de Alexandru al II-lea Mircea. Primul a dispus, în afara trupelor proprii, de un număr important de *sipāhī* și probabil de voluntari din *sanğaq*-ul de *Niğbolu* (Nikopol), poate 3.000 de oameni cu totul și un corp de 1.000 de soldați din Transilvania, înzestrat cu artilerie. Nu avem nici o informație despre efectivele trupelor din Țara Românească, însă voievodul avusese răgazul să adune pe lângă oastea de curte și pe aceea a boierilor, cel puțin 5-6.000 de oameni. Astfel, moldovenii au trebuit să înfrunte pe acest front o armată egală sau chiar superioară în număr celei care a trecut Dunărea la Isaqça. „Vizirul” lui Ioan Vodă, cum este desemnat în documentele otomane, probabil același Tudor „vizirul” menționat într-un act care relatează atacul contra Cetății de Floci, a avut la dispoziție trupe suficiente, printre care mercenari polonezi și un număr de tunuri, pentru a întârzia prin lupte, circa 10 zile, înaintarea inamicului. Ultima bătălie a avut loc în ajunul sau în paralel cu aceea de la Cahul-Roșcani, când tabăra fortificată și apărată cu artilerie, asemănătoare celei a lui Ioan Vodă, pe care „vizirul” o instalase pe malul stâng al Bârladului, a fost luată cu asalt. Am propus pentru identificarea acestui Tudor pe Toader/Toderașcu, pârcălab de Neamț.

Analiza documentelor otomane atestă înverșunarea luptelor și pierderile însemnate suferite de atacatori. Ele ne prezintă însă o versiune diferită privind sfârșitul voievodului. Acesta ar fi fost capturat la finalul bătăliei și decapitat apoi din ordinul lui Dăvūd, *sanğaqbeğ* de Silistre – comandantul suprem –, și nu al lui Yūsuf-Sinān Çıgalazāde,

qapuğu başı. Emisarul valah, martor ocular, care ne oferă o descriere a luptelor de la Cahul-Roșcani ce concordă cu informațiile pe care le putem desprinde din documentele otomane, pretinde că Ioan Vodă se ascunsese împreună cu doi boieri într-o tranșee camuflată. El a fost trădat de un soldat moldovean amenințat cu tăierea capului precum se întâmplase cu alți camarazi înaintea lui. Otomanii încercau probabil să afle de la ei unde se ascunde voievodul. Descoperiți, cei doi boieri au fost uciși pe loc, iar Ioan Vodă condus sub escortă. Înclinăm să acordăm crezare acestei versiuni care pare mai veridică decât aceea a unei capitulări condiționate, negociată de un voievod rezistând într-o tabără inexpugnabilă, dar suferind de sete. Emisarul valah se arată de altfel admirativ în fața vitejiei lui Ioan Vodă, care înfruntă trupele otomane, și a rezistenței îndârjite a moldovenilor.

În fine, pe parcursul studiului, atrag atenția asupra tratării de către istoricii moderni a documentelor, în special a rapoartelor externe, care nu concordă cu descrierea evenimentelor împrumutată, uneori, fără mult discernământ, de la cronicarii polonezi. Preluând trama și pasaje întregi din aceste cronici, ei utilizează selectiv celelalte documente, reținându-le pe cele care corespund cu schema prestabilită, forțând interpretarea altora sau eliminându-le din dosar pe cele care nu convin (este cazul mărturiei emisarului valah). Astfel s-a ajuns la o expunere a revoltei lui Ioan Vodă care se aseamănă mai mult cu o epopee eroică decât cu o analiză istorică.

Societățile național-culturale și cauza națională a românilor basarabeni în primele decenii ale secolului al XX-lea

Nicolae CIUBOTARU

Primele două decenii ale secolului al XX-lea au cunoscut manifestarea cu o vigoare fără precedent a acțiunilor pentru unitatea națională, politică a românilor. Această problemă îi frământa pe românii din toate regiunile istorice locuite de ei¹.

Spre deosebire de alte regiuni locuite de români și aflate în afara Regatului României, în Basarabia societățile culturale naționale au fost absente până la începutul secolului al XX-lea. Această situație a fost generată de țarism, care s-a străduit să promoveze în special valorile culturii ruse.

Mai mult de un secol autoritățile țariste au promovat în Basarabia o politică de izolare etnică și culturală, de deznaționalizare și rusificare. Primele semne de redeșteptare națională sunt vizibile între Prut și Nistru odată cu apariția primelor societăți culturale naționale ale românilor basarabeni în Basarabia și România. Reconstituirea evoluției acestor organizații constituie obiectivul principal al acestui studiu. Dosare importante, păstrate în Arhiva Națională a Republicii Moldova, vor fi puse în circulație științifică, nume de personalități mai vechi și mai noi vor fi scoase din anonimat prin reliefarea acțiunilor și activităților acestora orientate spre apărarea drepturilor sociale și naționale ale românilor basarabeni.

Este necesar să evidențiem o latură importantă a activității primelor organizații național-culturale ale basarabenilor. În primele decenii ale secolului XX în România, în special la Iași și la București, se afla un număr considerabil de români basarabeni, studenți, liceeni, patrioți expulzați din gubernie de către autoritățile țariste, dar și de alte etnii, care exprimau diverse curente existente în Rusia, poporanisti, bacuniniști, social-democrați, liberali, dar care au îmbinat aceste vederi politice cu concepția ideologiei române, apărarea drepturilor naționale ale românilor moldoveni din Basarabia.

Societățile cultural-patriotice din regiunile istorice locuite de români își extind și diversifică activitățile în direcția dezvoltării conștiinței naționale.

¹ „Simțul de unitate al poporului nostru e mai puternic decât oricând”, sublinia Nicolae Iorga (*Liga Culturală*, în „Boabe de grâu”, nr. 8/1930, p. 435).

Aceste sentimente și tendințe ale mișcării pentru unitate național-statală sunt exprimate prin deciziile adoptate în octombrie 1901, în cadrul unei consfătuiri a „Ligii Culturale” de la București. Participanții au adoptat un program, care prevedea: „1) organizarea conferințelor publice pentru informarea populației României asupra situației românilor din teritoriile aflate sub stăpânire străină; 2) menținerea în permanență a idealului unității naționale; 3) dezvoltarea și stabilirea modului și mijloacelor prin care s-ar putea înlăuntrui unitatea națională a românilor”².

Românii basarabeni au participat activ la manifestațiile organizate de filialele „Ligii Culturale” din Iași și București. La începutul secolului XX, la București s-a înființat societatea „Basarabeanu”, societatea „Milcov”, „Cercul Basarabean de la Institutul Filarmonic Național din București”, o filială a „Ligii Culturale” a românilor basarabeni, o altă filială activând la Iași. În Chișinău se creează „Societatea Moldovenească din Basarabia pentru susținerea învățământului și ținutului natal” etc.

Societatea „Basarabeanu”. Prin cercetarea efectuată de Departamentul Poliției de la Chișinău s-a stabilit că diaspora basarabenilor exista în România încă din timpul anexării Basarabiei la Rusia. Comunitatea era compusă din persoane care erau nemulțumite de anexarea Basarabiei. Scopul final era unirea sau alipirea Basarabiei la România, iar în perspectivă, dobândirea unei autonomii politice cu susținerea României³.

Direcțiile principale de activitate ale societății au fost următoarele: acordarea ajutorului material și moral emigranților din Basarabia anexată la Rusia; organizarea caselor de ajutorare; deschiderea bibliotecilor pentru basarabeni în anul 1812; scopul secret consta în răspândirea edițiilor patriotice românești în Basarabia. După cum reiese din aceste dosare, în componența acestei comunități intrau majoritatea emigranților din Basarabia, care erau susținuți de guvernul român, organizau propaganda ideilor patriotice românești și social-revoluționare, contribuind prin aceste activități la susținerea tendințelor național-separatiste ale basarabenilor.

Materialele de arhivă nu ne permit stabilirea timpului precis al înființării acestei organizații, însă se poate constata că ea s-a constituit în anii 1900-1901, când la Universitatea din București au intrat foștii studenți ai diferitelor instituții superioare din Rusia și absolvenții Seminarului Teologic din Chișinău⁴. Astfel, Secția basarabeană a Poliției secrete ruse („Ohranca” – *Otdelenie po Ohraneniju Obscestvennoj Bezopasnosti i Porjadka*), de exemplu, a constatat că Ștefan Gheorghe Usinevici, fiul preotului din Trebujeni, după terminarea, în anul 1901, a Seminarului din Chișinău, „a plecat la București, unde a aderat la societatea politică «Basarabeanu», ce urmărește «scopuri separatiste»”⁵. Șt. Usinevici

² C. Gh. Marinescu, *Epopeea Marii Uniri*, Galați, Editura Porto-Franco, 1993, p. 161.

³ ANRM, fond nr. 215, inventar nr. 1, dosar nr. 4, f. 37 v.

⁴ *Ibidem*, f. 37.

⁵ *Ibidem*, f. 432.

semna scrisorile cu numele „Stepușa” și a organizat o corespondență „criminală” cu diferite persoane din București⁶.

Într-o informație a unui agent al „Ohrancăi”, din 31 mai 1903, această societate este numită „cercul criminal «Basarabeanu»”. Acest cerc politic a fost pus sub supraveghere secretă a agenturii poliției încă în anul 1901⁷.

În lista societății „Basarabeanu” („Bessarabeu” – în limba rusă) din București au fost incluse 18 persoane, însă alte dosare completează această listă. În mod special au fost nominalizate și persoane care întrețineau legături strânse cu această organizație: Bulatov Andrei Dimitrie (mai este numit Andrei Dmitrescu), Beleavschi Alexandru Petru (Bulîghin Alexandru Gheorghe), Bușilă Vladimir, Groppa (Groapă) Alexandru Ion, Bogdan Petriceicu Hașdeu, care se află la București din 1862, profesor universitar, fost director al Arhivelor Statului din România, membru al Academiei Române, redactorul gazetei „Apărarea Națională”, C. Istrati, profesor de chimie la Universitatea din București, ex-ministru al Învățământului, Ivanovschii Vasilii Semion (Petrovski Petru Alexandru), Cazacu Petru Dimitrie, eliminat din clasa a șasea a Seminarului Teologic din Chișinău în anul 1892, a studiat la Facultatea de Medicină din București, doctor în medicină, Chebap Gheorghe, Caț Mihail Nichitin (Constantin Dobrogeanu)⁸, Madan Gheorghe, actor, Pescarschi Vitold Feodosie (Rolea Pescarschii), învățător rural și cu o mare influență asupra basarabenilor; Porucic Theodor Ștefan, student la Facultatea de Medicină din București, Poncic P. (student la Facultatea de Științe Naturale); Rali Zamfir Constantin (Arbore), Constantin Stere, Usinevici Ștefan Gheorghe, Zosim Panaiot, doctor în medicină⁹.

Cu această organizație au întreținut legături strânse Xenia Porucic (Zelenețkaia), soția lui Th. Porucic, Hardina Elizaveta (sora soției lui Z. Arbore), Nina Rali-Arbore (fiica lui Z. R.-Arbore), Ecaterina Nicolae Rali, soția lui Z.R.-Arbore, Elena I. Teppan, din orașul Iuriev (Tartu)¹⁰.

Agentura rusă verifica permanent poșta dintre Chișinău și București. Conținutul scrisorilor reliefează faptul că în orașul Orhei ajungeau ziare și reviste românești precum „Adevărul”, „La Revue” etc.¹¹. Într-o scrisoare din 10 septembrie 1903, adresată lui Th. Porucic, E. Casianova menționa că „nu există posibilitatea să scriu în continuare, este urmărit fiecare pas și mișcare a mea”¹².

Având informații că poliția secretă le citea corespondența cu Chișinăul sau cu alte localități din Basarabia, membrii organizației nu-și treceau numele în clar. Astfel, în scrisoarea din 7 decembrie anul 1903 a lui E. Rali, numele de familie sunt abreviate. De pildă, Fr. (Frunza, învățător din Iași), G. (Ion Guțu,

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, f. 37.

⁸ Sursa stabilise că M.N. Caț era de fapt „Constantin sau cum i se mai spunea Costică Dobrojan”.

⁹ *Ibidem*, f. 38 v., 39.

¹⁰ *Ibidem*, f. 32, 34, 37-38, 40, 42.

¹¹ *Ibidem*, f. 47.

¹² *Ibidem*, f. 48.

doctor din Iași), Andr. (Dmitrii P. Andreesco), E. A. (Ecaterina Zamfir Rali), organizatorul principal a transportării literaturii revoluționare (aici și patriotice românești) din România în Basarabia¹³.

„Ohranca” era informată că Elena Ivanovna Teppan, din orașul Derpt (Iuriev), care activa în consiliul asociației „Pământeniilor din Derpt”, stabilise relații cu societatea „Basarabeanu”. În acest cerc au intrat foști studenți ai instituțiilor superioare de învățământ și a Seminarului Teologic din Chișinău, care au fost admiși la Universitatea din București¹⁴.

Într-o scrisoare adresată lui Zamfir Arbore, la Iași, la 14 noiembrie 1903, doctorul Guțu menționa că avea de gând să plece „în partea cealaltă”, adică în Basarabia. Autorul își dă bine seama că scrisoarea poate fi deschisă de departamentul poliției, de aceea numele prietenului său apare sub forma Fr. (Frunză – n.a.)¹⁵. O altă scrisoare depistată de agentura poliției, datată 24 octombrie 1903, trimisă din Tiraspol la Iași, către Matvei Magalov, este o mărturie relevantă despre trecerea Prutului de către patrioți, revoluționari: „Todoresc, [...] care a mers cu mine (D-voastră îl cunoașteți), s-a întors de la mijlocul Prutului, așa cum se temea că este adânc”. Expeditorul acestei scrisori era Fiodor Andreev, aflat sub urmărire polițienească¹⁶.

După cum se poate constata din depeșa lui L.N. (o abreviere folosită în informațiile trimise de șeful departamentului poliției din gubernie) din 13 ianuarie 1903, în activitatea agenturii ruse deseori se întâlnesc și eșecuri. Astfel, după cum se afirmă în acest document, agentul cu numele Ion „este un escroc și îi deserveste pe toți care îl plătesc”¹⁷. Din această informație se poate constata că după lichidarea punctului de trecere clandestină din partea de nord a orașului Ungheni, un altul a apărut în apropiere de punctul de graniță Leova, prin satul Bumbăta din România¹⁸.

La indicația Directorului Departamentului de Poliție, din 8 iulie 1902, Șt. Usinevici a fost percheziționat și a fost trimis în orașul Iuriev către secția de jandarmerie din gubernia Livonia. Dar prin decizia Locțiitorului Șefului jandarmeriei din 19 decembrie 1902, Usinevici a fost eliberat pe cauțiune cu 1.000 de ruble și a plecat în satul Trebujeni, apoi s-a deplasat în satul Bulăești, județul Orhei¹⁹. Prin depeșa din 5 mai 1903, adresată către Vladimir Valerianovici, cu apostila „strict secret”, se cereau informații despre situația și activitatea societății „Basarabeanu” din București, despre principalii activiști din rândurile cetățenilor străini și ruși și, mai ales, despre legăturile acestora cu socialiștii revoluționari, cu social-democrații și cu bundiștii²⁰.

¹³ *Ibidem*, f. 113.

¹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 4, f. 37.

¹⁵ *Ibidem*, f. 87.

¹⁶ *Ibidem*, f. 79.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f. 117.

¹⁹ *Ibidem*, f. 4.

²⁰ *Ibidem*.

În cercetarea efectuată de agentura rusă²¹, „Societatea Basarabenilor” nu avea nici o relație cu socialiștii-revoluționari, cu social-democrații sau cu bundiștii. Însă emigranții din Rusia, aflați la București, acordau ajutor în problema trecerii pe teritoriul Rusiei a literaturii clandestine, a tuturor fracțiunilor revoluționare. Cei mai activi „infractori” erau considerați: Zamfir Rali-Arbore din București și Mihail Caț din Ploiești. Informația a fost trimisă din București la 17 mai 1903²².

La trimiterea literaturii clandestine prin Basarabia participa activ doctorul Ion Guțu, medic din Iași²³. Membru al „Organizației Basarabene” era considerat și Madan Gheorghe, artist, care avea scopul să transmită din România în Rusia ediții clandestine²⁴.

Din scrisoarea trimisă de Șt. Usinevici, la 7 octombrie 1903, către Th. Șt. Porucic, se poate constata că membrii organizației patriotice, pentru a nu fi descoperiți, au folosit cu succes anumite parole la întâlnirile cu colaboratorii care aveau misiuni serioase. Iată descrierea unei asemenea întâlniri: „Aici locuiește numele râului? – Aici, dar de ce aveți nevoie, – așa mi-a răspuns ea. – «Eu vreau s-o văd». – «Ea nu este, a plecat la Odesa». – «Au fost primite zilele acestea scrisori și de la cine?» Au fost primite de la cineva. – «Deci, așa eu am onoarea să mă recomand». «Foarte plăcut, poftim intrați în coridor»”. Cu această persoană se afla și Ion Pelivan. Scrisoarea era semnată cu numele „Oniant sau Caniant”, dar din conținut reiese clar că a fost trimisă de Șt. Usinevici din Trebujeni (Orhei)²⁵.

Societatea avea o rețea importantă de transportare clandestină a literaturii din România în Basarabia și din Basarabia în România. Printr-o scrisoare din 24 septembrie 1903, adresată lui Gh. Madan, se informa că a fost trimis un pachet de cărți la Ploiești, la București patru pachete, iar ulterior urma să mai fie trimis încă unul. Autorul scrisorii este Ion (Vanea), probabil Ion Madan. Sursele documentare nu ne-au permis să stabilim precis cine este această persoană și nici cealaltă pe nume Sava, care urma să trimită din Trușeni niște costume²⁶. În aceeași scrisoare din 7 octombrie, Șt. Usinevici îi aduce la cunoștință lui Th. Porucic despre exilul lui Boris Doros la Onega, gubernia Arhanghelesk. Pentru frecventarea sălii de lectură a lui Korolenko, Maria E. Globa este arestată. Eliberată apoi, a plecat la Kiev. Nina E. Globa, după cum scrie Usinevici, era în închisoarea din Vologda de trei ani, fiind arestată în august 1901 și stabilită într-o celulă separată²⁷.

²¹ Despre agentura rusă, vezi Nicolae Ciubotaru, *Afirmarea curentului național românesc în Basarabia (1859-1917)*, publicat în Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenai (coordonatori), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea / Chișinău, Editura Universității din Oradea / Editura Cartdidact din Chișinău, 2008, p. 315-333.

²² ANRM, fond nr. 215, inventar nr. 1, dosar nr. 4, f. 40.

²³ *Ibidem*, f. 40, 113.

²⁴ *Ibidem*, f. 32.

²⁵ *Ibidem*, f. 67-68.

²⁶ *Ibidem*, f. 62.

²⁷ *Ibidem*, f. 67-68.

Printr-o depeșă din 11 august 1903, un agent informează despre încercarea de a veni la Chișinău a lui Th. Porucic, pentru a lua niște date statistice interesante despre capitala Basarabiei, de la Grigorii S. Zalețchii, funcționar în biroul zemstvei din Chișinău²⁸. Rotmistrul Trjeapeac insista să fie luat sub supraveghere Gr. Zalețchii, rudă cu Xenia Porucic. Aceste persoane au fost urmărite pentru activitate revoluționară și transportarea ilegală a literaturii.

Activ participau la acțiunile societății „Basarabeanu” Alexandru Groapă și Șt. Usinevici, care, după informațiile agenților secreți, stabiliseră legături cu cercurile revoluționare din România și cu basarabenii de aici²⁹. Din lista membrilor societății „Basarabeanu” prezentată de agentura țaristă se observa că, pe lângă cele 18 persoane, apar și numele celor care colaborează cu aceștia, de asemenea ținute sub urmărire secretă.

Societatea „Basarabeanu” a avut o activitate considerabilă între românii basarabeni, personalități importante din această organizație participând activ la procesul de realizare a dezideratelor naționale.

„*Liga Culturală a românilor basarabeni*” a contribuit mult la păstrarea legăturilor dintre românii din Basarabia și cei din România. În informațiile subofițerului din punctul Leova, din 22 februarie 1905, se menționează importante măsuri luate de Comitetul Central al „Ligii culturale a românilor basarabeni” pentru susținerea românilor din Basarabia. Comitetul Ligii a trimis în județele care se învecinau cu râul Prut un Manifest, în scopul răspândirii acestuia în rândurile populației guberniei Basarabia³⁰.

În acest document se subliniază faptul că această chemare era lansată în vremuri tulbure, când 24 de mii de moldoveni fuseseră ruși de la vetrele lor pentru a participa în războiul cu Japonia. Populația Basarabiei era informată că, din cauza măsurilor dure, a acțiunilor represive ale guvernului, ei vor fi nevoiți să emigreze în „patrie, în România Liberă – mamă a tuturor Românilor”³¹.

Prin acest Manifest, Liga făcea următoarea invitație: 1) să fie depistați toți cei asupriți, căutând sprijin în Patrie; 2) Liga promitea să înainteze demersuri către Putere în scopul luării sub ocrotire a persoanelor care au nevoie de aceasta; 3) Membrii Ligii au promis că vor face demersuri, în special pentru persoanele cu studii, nevoite să plece de pe băncile școlilor; 4) Comitetul Central cerea tuturor celor ce au nevoie de sprijin, de ocrotire, să se adreseze patrioților încercați: a) Bogdan-Petriceicu Hajdeu, președintele societății „Milcov” a românilor basarabeni, din București; b) U.G. Bibesco, vicepreședinte al aceleiași

²⁸ *Ibidem*, f. 42.

²⁹ *Ibidem*, f. 40. A. Groapă, originar din comuna Chirileni, județul Bălți, a făcut parte împreună cu I. Pelivan, N. Alexandri și P. Halippa din conducerea Partidului Național Moldovenesc începând cu 3 aprilie 1917. De la 21 noiembrie 1917 până la 21 noiembrie 1918 a fost deputat în Sfatul Țării, iar la 27 martie 1918 a votat unirea Basarabiei cu România (Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917-1918). Dicționar*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 24, 102).

³⁰ ANRM, fond nr. 297, inventar nr. 9, dosar nr. 26, f. 1.

³¹ *Ibidem*.

societăți „Milcov”; c) Castelul Iuliei Hajdeu din Câmpina; d) Z. R. Arbore, profesor, din București; e) A. Frunză, învățător din Iași; j) D. Petru Cazacu, din București³².

Împotriva acțiunii Ligii Culturale a românilor basarabeni au fost luate măsuri speciale. Guvernatorul Basarabiei a trimis copiile acestui Manifest către unitățile de poliție pentru a stabili o supraveghere secretă. În indicațiile locuitorului șefului de jandarmerie se propunea organizarea imediată a unei recunoașteri strict secrete pentru depistarea celor care răspândeau acest manifest, aflarea numărului de exemplare, care era scopul, și cine erau cei vinovați, rezultatele urmând să fie prezentate în procesele verbale ale cercetării³³.

Pentru a împiedica acțiunile „Ligii Culturale a basarabenilor români din România”, la 11 februarie 1905, consilierul de Stat a Rusiei Mihail Nicolaevici de Giers de la Ambasada rusă din București înaintă o notă ministrului afacerilor externe al Rusiei. Prin ea se comunica faptul că Manifestul Ligii a fost trimis ministrului român de externe în scopul limitării răspândirii acestor idei: „Generalul Lahovari mi-a promis să depună toate eforturile posibile pentru a influența energic asupra membrilor Ligii, despre existența căreia, după asigurările sale, n-are nici o închipuire”³⁴.

Un membru activ al „Ligii Culturale” din Iași și din alte orașe ale Moldovei a fost Elena Alistar-Romanescu, studentă la Facultatea de medicină a Universității din Iași. Ea a ținut discursuri și a participat la diferite acțiuni orientate spre a propaga românitatea în Basarabia. În anul 1912, cu ocazia centenarului anexării Basarabiei, din inițiativa lui N. Iorga, populația purta o insignă tricoloră îndoliată, pe care o avea și E. Alistar, condamnând în discursurile sale politica țarismului de la anexarea Basarabiei și până la împlinirea a 100 de ani de ocupație³⁵. În anul 1917, E. Alistar a fost aleasă deputat în Sfatul Țării din partea „Ligii Culturale a femeilor”, fiind totodată, o participantă activă a mișcării feministe din Basarabia.

„Cercul Basarabean de la Institutul Filarmonic Național”. Comunitatea basarabenilor din România a crescut numericeste mai mult la începutul secolului al XX-lea. Componenta diasporei basarabene, aflată mai ales în orașele Iași, București, Ploiești etc., era diversă: studenți, liceeni aflați la studii, tineri democrați, revoluționari, naționaliști, socialiști, care au fost expulzați din Basarabia pentru diferite activități „criminale” și antiguvernamentale; moldoveni și alte etnii care au emigrat în România, legal sau ilegal de teama „Ohrancăi”; o grupare masivă o alcătuiau basarabenii stabiliți în partea dreaptă a Prutului, având cetățenie română (în afară de moldoveni/români și alte etnii – ruși, polonezi, bulgari, evrei etc. – s-au așezat în România).

³² *Ibidem*, f. 2.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Ion Varta, *Contribuții documentare la istoria mișcării naționale din Basarabia de la începutul secolului al XX-lea*, în „Destin românesc”, nr. 3, 1993, p. 50.

³⁵ A. Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917-1918). Dicționar*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 47.

Deși poliția secretă și organele de cercetare ale jandarmeriei ruse au împânzit România cu o rețea puternică de agentură profesionistă și informatori obișnuïți, partea cea mai activă a basarabenilor s-a întrunit permanent în diferite organizații statutare sau informale. În această ordine de idei nu este o excepție nici apariția unei „Secții Basarabene” pe lângă Societatea Filarmonică Națională cu denumirea „Cercul Basarabean al Institutului Filarmonic Național”, în anul 1911, la București. În extrasul din Regulamentul Cercului Basarabean al Institutului Filarmonic Național³⁶, prin art. 1 se anunța: „Astăzi, 20 octombrie 1911, se înființează la Institutul Filarmonic Național o secțiune aparte, formată din membrii săi de profesii diferite, supranumindu-se Cercul Basarabean”³⁷.

Scopul acestei organizații (art. 2) este formulat cât se poate de precis și îi viza pe românii din Basarabia: a dezvolta spiritul de solidaritate între românii basarabeni, acordarea sprijinului moral, „călăuzire în lupta vieții și burse sau altfel de înlesniri tinerilor basarabeni pentru studii, ajutor în caz de boală”. Punctul „d” din acest articol indică preocuparea principală a acestui Cerc în activitatea practică: „A contribui la realizarea ideii de unitate culturală a tuturor românilor, precum și la apărarea neamului contra oricărui element cotropitor, care, pe nesimțite și în taină sau fățiș, ar cerca să-i surpe de la temelie vitalitatea, aservindu-l, fie prin propagandă subversivă de slăbire a credinței, religiozității și a patriotismului, fie prin orice alt mijloc de viciere a moralului și de primejdie a sănătății sale fizice”³⁸.

Capitolul II al statutului stipulează formele și calitățile de membri: acțiuni, sprijinitori, donatori, de onoare sau protectori. Articolul 5 caracterizează calitatea de membru: „Membrii activi sunt toți românii basarabeni și urmașii lor, din orice localitate și de orice vârstă sau profesiune, admiși de către comitete și direcțiunea generală, fiecare în urma unei cereri scrise și a unei recomandări de cel puțin doi membri contrasemnând acea cerere în privința moralității și sănătății solicitatorului”. Statutul condiționează aderarea la acest cerc și a românilor din alte regiuni, români cu calitatea de membru activ, care vor desfășura o activitate reală. Capitolul III formulează drepturile și îndatoririle (cotizații) membrilor acestui Cerc. Articolul 12 menționează că, conform articolului 65 al Statutului, numele și faptele fiecărei persoane de onoare sau membri activi vor fi înscrise în cartea de aur, care se va păstra în arhiva generală a Institutului Național³⁹. Toate cererile de adeziune erau trimise lui Ioan Costescu, directorul Institutului Filarmonic Național.

Agentura rusă care acționa prompt la orice manifestare națională a basarabenilor, a transmis Șefului jandarmeriei de la Chișinău Extrasul din Regulamentul Cercului Basarabean și „Rugăciunea” din 14 mai 1912, înălțată de membrii Organizației Culturale a Românilor Basarabeni în zilele de doliu, cu

³⁶ Documentele principale ale acestei organizații au fost publicate de istoricul Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională din Basarabia*, Chișinău, Editura Prut-Internațional, 2000.

³⁷ *Ibidem*, p. 177.

³⁸ *Ibidem*, p. 177, 178.

³⁹ *Ibidem*, p. 179.

ocazia împlinirii a 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către Rusia. Prin depeșa șefului jandarmeriei guberniale, Nordberg, se menționa „că la momentul sărbătoririi aniversării a 100 de ani de la „alipirea” (corect – anexarea – N.C.) guberniei Basarabia la Rusia în rândurile grupelor de intelectuali în România a apărut un curent despre unirea națională a poporului român, a cărui parte grupa aceasta îi considera și pe moldovenii ce locuiesc Basarabia”⁴⁰.

După cum se accentuează în document, în perspectivă se prevedea unirea Basarabiei cu regatul României. Scopul principal, după afirmația șefului jandarmeriei, era propagarea naționalismului prin răspândirea publicațiilor în limba română și „moldovenească”, adică tot română, dar cu caractere rusești.

Pentru îndeplinirea acestui scop a fost creată pe lângă Societatea Filarmonică (Liga națională), Secția Basarabeană. Unul din cei mai de vază și mai activi lideri era Constantin Stere, care a emigrat din Rusia în anul 1893. Agentul de la București constată că Rugăciunea, editată într-un număr considerabil, trebuia răspândită încă din luna mai, în perioada „sărbătoririi” la Chișinău a 100 de ani de la anexare, însă nu este cunoscută cauza reținerii transportului, ce conținea acesta și Regulamentul Cercului Basarabean.

Rugăciunea a fost înălțată de Organizația Culturală a Românilor Basarabeni în zilele de doliu, cu ocazia centenarului anexării la Rusia. În articolul *O sută de ani*, publicat în primul număr (și ultimul) al revistei „Făclia Țării”, se sublinia că numai românii de peste Prut au organizat zile de doliu de la sărbătoarea Sfintei Treimi – 14 mai 1912 până la 28 mai: „Au pus la casă steaguri traure (negre, semnul plângerii). Au făcut o unire între moldovenii din toate țările”⁴¹.

Prin rugăciune, pe lângă adresarea către Dumnezeu și cerința de milă, se făcea trimitere la destinul românilor din Basarabia sub dominația rusă timp de 100 de ani: „[...] cei ce ne-au smuls pe noi de la sânul maicii noastre, ne-au pus mai jos decât toate neamurile pământului și ne silesc pe noi să cântăm cântarea Ta în graiul lor”⁴². Constatarea făcută de inițiatorii acestui doliu sub forma unei rugăciuni este un tablou cât se poate de tragic. Popoarele străine din Rusia, „Evreii, Tătarii, Finlandezii, Circazienii, Polonii etc. au voie, pe lângă școli, să se închine lui Dumnezeu în limba lor maternă...”⁴³. Șeful jandarmeriei Basarabiei era nevoit să constate că țăranii moldoveni doreau foarte mult serviciul divin în limba maternă, de această situație folosindu-se preoții; pentru cântările bisericești pentru un prohod în limba română plata era de câteva ori mai scumpă decât în limba rusă, ajungând până la 10 ruble⁴⁴.

Basarabenii au publicat și o Programă după care Organizația Culturală a Românilor Basarabeni a ținut doliu pentru dureroasa comemorare a împlinirii

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ „Făclia Țării”, nr. 1, 1912, p. 5.

⁴² Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 181-182.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 177.

unui veac de la răpirea Basarabiei. În acest document se sublinia că toți membrii Organizației Culturale a Românilor Basarabeni au asistat în biserică „Antim” din București la Sfânta Liturghie și la un Tedeum oficiat „pentru ajutor și oțelire în lupta ce o duc moldovenii din Basarabia contra tendinței muscălești de a-i deznaționaliza și extermina, tendința ce s-a manifestat cu atâta urgie în întregul veac de la smulgerea din trupul Moldovei a acelei provincii”⁴⁵.

În aceeași zi a fost făcut un parastas la care au fost pomeniți cei 12.000-14.000 de ostași moldoveni căzuți pe câmpiile Manciuriei în războiul ruso-japonez, s-a citit istoricul răpirii Basarabiei, iar pe edificiul Institutului Filarmonic s-a arborat drapelul național îndoliat timp de 15 zile. În toate aceste zile, de două ori pe zi s-a înălțat „o rugăciune special întocmită”, având la bază textul biblic și cu referințe la actul răpirii Basarabiei și la suferințele moldovenilor de acolo⁴⁶.

În zilele de 14-28 mai 1912 toți membrii organizației culturale au purtat în permanență cocarda îndoliată. Gazeta „Russkije Vedomosti”, în articolul *Incident internațional* din 26 mai 1912, descrie un caz care a avut loc în orașelul Leova, în timpul „sărbătoririi” celor 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către Rusia⁴⁷. De altfel se menționează că pe malul drept s-au adunat vreo 200 de persoane din satele Bumbăta și Seminești îmbrăcate în haine naționale care, însoțite de o orchestră, au cântat un marș de doliu, iar apoi imnul românesc, care a fost susținut și de către orchestra de pe malul stâng al Prutului, din Leova. În această situație, șeful punctului de vamă Cericov a ordonat ca leovenii să fie îndepărtați de la Prut pentru a nu se crea un precedent⁴⁸. La 7 iunie 1912, gazeta „Drug” a publicat o dezmințire prin care se sublinia că „manifestația românească nu a fost înțeleasă”, autorul corespondenței „Din Leova” scriind despre o „eroare politică” a autorităților locale.

„Societatea Moldovenească din Basarabia pentru susținerea învățământului și studierea ținutului natal” a jucat un rol important în propagarea ideilor naționale, aceasta fiind creată în anul 1905 de un grup de nobili și intelectuali. La 22 septembrie, la ședința zemstvei guberniale a fost elaborat un statut al societății. Întemeietorii acestei societăți culturale au fost Pavel Dicescul, mareșal al nobilimii județului Chișinău, doctor în filosofie (cu o teză susținută la Universitatea din Heidelberg, Germania), Paul Gh. Gore, Mihail T. Suruceanu, Theodor T. Suruceanu, M. Gh. Feodosiu, E.V. Purcel, C. Rusu, Emanoil Gavrilă, C. Pănescu.

Statutul de activitate al Societății Moldovenești a fost confirmat de guvernatorul A. Haruzin la 23 noiembrie 1905. Acest statut este compus din patru secțiuni. În art. 1 se preciza că societatea se întemeiază pentru susținerea prin toate mijloacele a învățământului popular al moldovenilor și a studierii multilaterale

⁴⁵ *Ibidem*, p. 183.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ ANRM, fond nr. 297, inventar nr. 1, dosar nr. 177, f. 2.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 6.

a ținutului natal, iar „învățarea elementară este posibilă doar în limba maternă – limba moldovenească”⁴⁹. Limba rusă însă era obligatorie, societatea neimpli-cându-se în nicio tendință politică. Se preconiza elaborarea, organizarea expedițiilor pentru strângerea și studierea tradițiilor, cântecelor, legendelor, organizarea școlilor permanente și duminicale, a cursurilor serale pentru maturi, a unor conferințe populare și publice. Articolul 5 menționează că societatea este alcătuită din șase membri, organul de conducere este un consiliu condus de președinte și având în funcție un secretar. Pentru elaborarea materialelor, referatelor, operelor este creat un Comitet Redacțional. Punctul *d* din secțiunea III evidențiază necesitatea traducerii cărților din limba română în limba rusă și invers. Consiliul Societății mai este împuternicit să organizeze spectacole și concerte în interesul Societății.

În cazul încetării activității acestei organizații cu caracter cultural, capitalul special urma să fie plasat în Zemstva Gubernială pentru necesitățile învățământului public⁵⁰. Autorii acestui statut au folosit multe prevederi din „Liga culturală a unității românilor”.

La 9 decembrie 1905, P. Dicescul a adresat Adunării Guberniale de zemstvă o cerere motivată „de a introduce în școlile moldovenești limba română”. Această problemă a fost abordată în paginile ziarului „Moldoveanul”, sub redacția lui Gh. Madan în colaborare și cu susținerea lui P. Dicescul. În articolul semnat de P. Dicescul, cu titlul *Dați noroadelor învățatură adevărată și înțeleaptă*, se apelează la dreptul națiunilor, nerespectat în Imperiul Rus: „Avem dreptul să cerem ca în școlile de la țară să se învețe pe lângă limba rusă și cea moldovenească[,] acesta este dreptul cel mai sfânt și cel mai firesc al oricărui popor, fiindcă limba strămoșească este pentru un neam ceea ce este pentru un om tatăl și maică-sa. Și când părinții noștri au fost din neamul moldovenesc și au vorbit limba moldovenească, când maicile noastre ne-au învățat în limba moldovenească, noi n-avem dreptul, nu ne lasă inima să ne lepădăm de ea, căci lepădându-ne de limba părintească – de neamul nostru ne lepădăm”⁵¹.

Atitudinea forțelor șoviniste proruse față de apariția unei societăți culturale românești la Chișinău a fost ostilă. În legătură cu alegerea lui Dicescul în Consiliul de Stat al Rusiei, în anul 1906, naționalistul velicorus Pavel Crușevan scria în ziarul „Bessarabeț” (în limba română „Basarabeanul”): „În persoana lui P. Dicescul, Consiliul imperiului capătă un românofil aprins, care trebuie să presupunem a simpatiza foarte energic cu toate autonomiile începând cu autonomia Basarabiei, deși credem că ar fi mai loial să ridice pur și simplu chestiunea anexării Basarabiei către România”⁵².

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 150, 152.

⁵¹ Nicolae Ciubotaru, *Începutul unei noi etape în mișcarea de eliberare națională din Basarabia*, în *Unitatea națională a românilor între ideal și realitate, Materialele Dezbaterilor Naționale, București, 27-28 martie 2001 și Chișinău, 9-11 aprilie 2001*, Chișinău, Editura Civitas, 2001, p. 73.

⁵² *Ibidem*, p. 77.

Autoritățile țariste erau însă îngrijorate că „intelighenția”, adică cercul de patrioți români uniți în jurul gazetei „Basarabia”, încerca să ia sub conducerea sa „societatea moldovenească”. Despre președintele societății culturale, guvernatorul Basarabiei, A. Haruzin, într-o scrisoare cu grifa „strict secret”, din 15 ianuarie 1907, către directorul Departamentului de Poliție, sublinia următoarele: „Domnul Dicescul este străin nu numai iredentismului, dar și separatismului, însă pledează pentru tradiționalismul moldovenilor și a limbii lor, în particular este pentru limba moldovenească ca limbă de studiere în școlile populare”⁵³. La ultima ședință condusă de Dicescul, S. Cujbă, venit din România, a ținut un discurs despre dezvoltarea unui program de educație a poporului în direcția național românească. Ca urmare, a fost obligat de jandarmerie să părăsească Basarabia⁵⁴.

P. Dicescul și activitatea societății românești de cultură primeau critici din partea unor personalități ca Onisifor Ghibu, Alexis Nour etc. O. Ghibu scria următoarele: „Această societate, cu toată mulțimea de membri fondatori pe care i-a avut, n-a desfășurat nici cea mai mică activitate. Ea n-a fost în stare să înființeze nici o singură școală românească într-o țară în care existau școli nemțești, bulgărești, grecești etc.; n-a fost în stare să publice măcar o broșură cu cântece românești, ba, ce e mai caracteristic, n-a fost în stare nici măcar să administreze și să păstreze tipografia românească cu litere latine, pe care prietenii ei de la Iași i-o dăduseră și pe care a părăsit-o dimpreună cu alfabet cu tot...”⁵⁵. Alexis Nor, într-un articol în „Viața Românească”, în 1907, scria: „Cei înscriși în societatea aceasta sunt mai toți străini de o vie idee națională, căci astfel nu e de înțeles, cum o societate cu 300 de membri, aproape exclusiv proprietari mari, să zacă un an întreg inactivă”⁵⁶.

Se știe că S. Cujbă a luat parte activă la ședințele „societății Moldovenești” și a ținut multe cuvântări, după cum a subliniat mai târziu N. Popovschi. În decembrie 1906, împreună cu Pan Halippa, stăruie pentru convocarea societății de Cultură moldovenească, care era inactivă. La ședința acestei Societăți, în sala zemstvei județene Chișinău, se ridica problema înființării școlilor moldovenești și începea strângerea fondurilor pentru înfăptuire. În cadrul ședinței „societății culturale Moldovenești” din 12 decembrie 1906, desfășurată sub președinția lui P. Dicescul, s-a discutat problema repunerii în drepturi a culturii moldovenești. La această ședință au participat vreo 600 de persoane, printre cei prezenți fiind nobili, preoți, învățători, medici, funcționari înalți din administrația guberniei și a zemstvei, mai erau și circa 200 de țărani invitați de redacția gazetei „Basarabia”, „ca să audă cum vor fi luptători în contra ciocoilor”⁵⁷.

⁵³ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 157.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Basarabia Română, *Basarabia Română. Antologie*, ediție îngrijită, note și comentarii de Florin Rotaru, București, Editura Semne, 1996, p. 238, 239.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 239.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 76.

La adunare au ținut discursuri A. Krupenschy, mareșalul nobilimii, Gh. Madan, I. Pelivan, P. Halippa, S. Cujbă. Ultimii au criticat poziția nobilimii privilegiată, rusificate și nepăsătoare față de cultura moldovenească. A. Krupenschy a afirmat că mișcarea moldovenească reprezintă o primejdie pentru „Patrie”⁵⁸ (adică Rusia). Sergiu Cujbă în cuvântul său, de pe poziții „poporaniste”, a propus „un program de propagare a ideilor românofile în sânul poporului”⁵⁹.

Gh. V. Madan, membru al societății culturale, s-a pronunțat împotriva discursului „separatist” al lui S. Cujbă, dar sala a respins cu „indignare” opinia artistului. C. Slutu-Grama consideră că din cauza oratoriei lui Cujbă în ședința „Societății Moldovenești”, a doua zi el a devenit *persona non grata*, prin decizia guvernatorului Al. Haruzin. Guvernatorul considera că P. Dicescul se află pe poziții de dreapta, după octombriști, iar după caracterul său „deloc nu este politician” și, în genere, este incapabil „de a prevedea desfășurarea lucrurilor în viitor”⁶⁰. Dicescul, după opinia șefului guberniei, nu a fost în stare să prevadă că în societatea creată de el, de numele său se vor folosi revoluționarii și naționaliștii în favoarea scopurilor sale. S. Cujbă, care a venit din România, s-a pronunțat în mod deschis pentru a propaga în rândurile poporului idei naționale românești⁶¹. Din această cauză, el este obligat de jandarmerie să părăsească Basarabia în curs de 24 de ore.

În nr. 12 din anul 1908 al revistei „Viața Românească”, A. Nour, caracterizând activitatea „Societății Moldovenești”, a apreciat că ea a promovat „doar sentințe nehotărâte”. Articolul lui A. Nour, apărut în rubrica „Scrisori din Basarabia”, a atras atenția agenturii țariste. Ca urmare, a fost tradus în limba rusă, fiind prezentat Departamentului de Poliție⁶². „«Societatea moldoveană» a preferat să nu ia atitudine împotriva transformării problemelor de ordin cultural în politice”⁶³.

Agentul „Zagranicinii”⁶⁴ dezvăluie, de fapt, „tainele” transformării societății culturale românești „într-o literă moartă”, după expresia lui A. Nour. „Dar când în luna decembrie 1906 la adunarea generală eu am ieșit împotriva cuvântării separatiste a agentului român Cujbă, cuvintele mele au fost întâmpinate – sublinia agentul infiltrat în această organizație legală – cu indignare”⁶⁵.

În continuare, acest document al agentului jandarmeriei răspunde la nedumerirea cu privire la inactivitatea acestei organizații și încetarea activității ei. „Este îndeajuns să vedem cine erau membrii «Societății Moldovenești», ca să înțelegi importanța mare a unei astfel de manifestații. Între timp, din

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 156.

⁶¹ *Ibidem*, p. 157.

⁶² ANRM, fond nr. 297, inventar nr. 1, dosar nr. 98, f. 180.

⁶³ *Ibidem*, 183.

⁶⁴ După opinia lui Gheorghe Negru, acest agent era scriitorul Gheorghe Vasile Madan din satul Trușeni (Gheorghe Negru, *op. cit.*).

⁶⁵ ANRM, fond nr. 297, inventar nr. 1, dosar nr. 98, f. 183.

România se aşteptau 60.000 de franci şi un lot masiv cu literatură de agitaţie. Cu eforturi mari, după informaţia agentului rus, se reuşeşte de a opri aceasta. Eforturi considerabile au fost necesare pentru a dezorganiza o organizaţie cu o atitudine duşmănoasă faţă de Rusia. Guvernul rus a luat în mâinile sale această mişcare şi ea s-a potolit cu încetul”⁶⁶.

Din cele menţionate mai sus, reiese faptul că dispariţia „Societăţii Moldoveneşti” are o cauză similară cu închiderea ziarului „Basarabia”. Agentura ţaristă, poliţia, jandarmeria în frunte cu guvernatorul şi cu sprijinul guvernului de la S. Petersburg nu puteau să admită un curent naţional român, care să acţioneze legal sub acoperirea unei „Societăţi Moldoveneşti” de cultură.

Astfel, pentru stoparea valului de românism exprimat prin ziarele româneşti şi societatea culturală, ţarismul a folosit la această periferie toate mijloacele: expulzarea din Basarabia (a lui S. Cujbă), incendierea tipografiei gazetei „Basarabia”, „asmuţarea forţelor şovine”, „patrioţii ruşi” împotriva românismului din gubernie.

„Societatea Moldoveană” s-a reconstituit abia la 10 iunie 1917 sub denumirea „Societăţii Culturale a Românilor din Basarabia”. În conducerea societăţii se aflau persoane care au activat şi în Societatea culturală din anul 1905: Paul Gore (membru fondator al societăţii – acum preşedinte, Vlad Herţa – vicepreşedinte, membrii comitetului de conducere N. Alexandri, Şt. Ciobanu, P. Ciubuc, arhimandritul Gurie, preotul Andrei Murafa, I. Pelivan, P. Arventiev, Simeon Murafa, M. Glavce, Olga Leonard, F. Neaga – secretar, A. Groapă – casier.

Reactivarea societăţii culturale a avut loc la 13 martie 1917, la o şedinţă a redacţiei „Cuvântului Moldovenesc”, la care au participat intelectualii basarabeni, printre care Vladimir Herţa, Paul Gore, Andrei Murafa, şi unde s-a decis restabilirea „Societăţii de Popularizare a Culturii Moldoveneşti”⁶⁷.

În paginile ziarelor şi revistelor din România s-au purtat dezbateri aprinse referitoare la activitatea lui P. Dicescul şi a „Societăţii Moldoveneşti” conduse de el. Redacţia „Viaţa Românească”, condusă de C. Stere, a luat apărarea lui P. Dicescul în rubrica Miscellanea. Revista a insistat ca redactorul „Semănătorului”, N. Iorga, să-şi rectifice părerea asupra stărilor de lucruri din Basarabia. Însă, spre mirarea redacţiei „Viaţa Românească”, s-au făcut alte erori. „Nu se mai susţine că P. V. Dicescul ar fi un «protejat»” al guvernatorului, dar că „el jupoaie pe ţăranii români tot aşa de nemilos ca şi reacţionarul Sinadino”⁶⁸.

Polemica a continuat între cele două publicaţii, deşi şi o redacţie şi alta au susţinut unitatea naţională a românilor de pretutindeni: „P. V. Dicescul e un proprietar, d-le Iorga, şi te asigurăm – dintre cei mai buni. Înţeleg ca cineva să spună că orice moşier e un exploatator al ţărănimii”. În continuare, redactorul-şef

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Anton Moraru, Ion Negrei, *Anul 1918. Ora astrală a neamului românesc*, Chişinău, Editura Civitas, 1998, p. 37.

⁶⁸ Vezi polemica dintre redacţiile revistelor „Viaţa Românească” şi „Semănătorul” în rubricile *Revista Revistelor* şi *Miscellanea*, în „Viaţa Românească”, anul I, volumul II, Iaşi, 1906, p. 139-140.

al „Vieții Românești” pune o întrebare. „Până atunci, cum se explică această atitudine a naționalistului Iorga față de un om care e președintele «Societății pentru răspândirea culturii naționale în Basarabia», – a celui dintâi ce s-a putut înființa după manifestul din 17 octombrie 1905, care este ales în Consiliul Imperial din partea Basarabiei și care este directorul tocmai al acestui ziar, despre care însuși informatorul d-sale ne spune, că «crede necesară ediția românească a ziarului său?»»⁶⁹

Revista „Viața Românească” a insistat să se precizeze că informațiile incorecte ar putea fi apreciate negativ în Basarabia. „Să fie sigur d-sa că n-am insistat atâta pentru rectificare, decât pentru că, ca Români, n-am voit să fie aruncată o lumină falsă pentru Basarabeni, asupra unui savant de frunte al neamului nostru, numai din cauza unei iritațiuni trecătoare»⁷⁰. Aici este cazul să subliniem că marele istoric N. Iorga a făcut ulterior o apreciere la superlativ primului președinte al societății culturale din Basarabia.

Alături de P. Dicescul, un alt membru fondator al acestei societăți, N. N. Alexandri, a fost delegat în Sfatul Țării de către Societatea Culturală a Românilor din Basarabia⁷¹.

În anii frământărilor revoluționare a avut loc o radicalizare a mișcărilor naționale în toate regiunile locuite de români, inclusiv în Basarabia. În acest timp, s-au stabilit contacte între românii din toate regiunile aflate în afara granițelor statului român.

Autoritățile țariste au luat măsuri eficiente pentru a stopa legăturile existente între românii din Basarabia și cei din România. În vara anului 1906, la București a fost organizată o expoziție, care sublinia tendințele de unitate națională a tuturor românilor. La expoziție au participat români din Transilvania, Banat, Maramureș și Bucovina. Un raport diplomatic al consulului Turciei la Iași menționa absența basarabenilor de la aceste festivități, deoarece „puși la curent de agenții lor în legătură cu spiritul iredentismului (în sensul unității naționale – nota N.C.), care domnește printre români și pentru a preveni dorința de întoarcere la românism a populației moldovene, semirusificată din Basarabia, rușii i-au împiedicat pe moldoveni [...] să meargă în masă la expoziția de la București»⁷².

Într-o informație prezentată de agentură se sublinia faptul că prin sate și pe drumuri se răspândesc proclamații care îi îndeamnă pe români să plece la București pentru a participa la expoziție. Pentru aceasta, populației i se propune achitarea drumului dus și întors și plăți pentru obținerea pașapoartelor⁷³.

Gazeta „Basarabia” a încercat să organizeze o manifestare prietenească proromânească La Expoziția jubiliară de la București, din 1906, unde urma să plece un grup de oameni însoțiți de redactorul revistei, Manolache Gavriliță,

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 139-140, 331.

⁷¹ Alexandru Chiriac, *op. cit.*, p. 46.

⁷² C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 169.

⁷³ ANRM, fond nr. 297 (Microfilm), inventar nr. 1, dosar nr. 98, f. 183v.

însă A. Haruzin (guvernatorul Basarabiei) a găsit un motiv formal de a nu-i da pașaport pentru străinătate⁷⁴.

În cuvântarea de deschidere a festivităților, vicepreședintele „Ligii Culturale” din București, Dimitrie Onciul, a menționat: „Fiți bineveniți, iubiți frați și scumpe surori de dincolo de hotare. Fiți bineveniți, voi de la Tisa și de la Nistru, de dincolo de Prut și de dincolo de Dunăre [...]. Voi, care ați venit din toate părțile acelor provincii unde se vorbește dulcea limbă românească, fiți bineveniți”⁷⁵.

La Expoziție au participat studenții basarabeni aflați la studii în România. Ei au vizitat așezămintele de cultură din București și de la Constanța. Pavilionul etnografic nr. 1 a fost dat basarabenilor⁷⁶.

Serbarea guvernamentală concepută pentru omagierea domniei lui Carol I de 40 ani s-a transformat într-o grandioasă manifestare a idealurilor de unitate națională a românilor. Deși s-au luat cele mai dure măsuri împotriva participanților (arestări, trimiterea în închisori, expulzări din Basarabia peste hotare, interzicerea intrării pe teritoriul Imperiului Rus), renașterea națională a românilor dintre Prut și Nistru a avut loc, iar ideea unității românești a prins rădăcini adânci în conștiința națională a românilor moldoveni din Basarabia.

Analiza și compararea formelor de manifestare a conștiinței naționale a populației autohtone ne dau posibilitatea să afirmăm că în această perioadă toate acțiunile forțelor naționale au fost îndreptate spre păstrarea identității naționale și a spiritualității românești.

La sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea apare o nouă categorie de luptători, care vine nu numai din rândurile nobilimii, dar și din rândurile categoriilor sociale de mijloc, mici proprietari, preoțime etc., caracterizată de sursele polițienești și ale jandarmeriei ruse ca „intelligențe”. Această nouă generație urmează studii superioare și medii în instituțiile de învățământ din Moscova, Sankt-Petersburg, Odesa, Harcov, Tartu (Iuriev sau Drept), stabilește legături strânse legale cu centrele culturale din România, Iași, București.

Ipotetic, în această etapă sînt formulate direcțiile principale ale curentului ideologic național român. Absența libertăților politice, democratice și naționale, măsurile de contracarare a separatismului românesc (dar și al celui polonez, finlandez, ucrainean și al popoarelor baltice) au influențat deseori numeroase personalități să adere la diversele curente politice și sociale existente în Rusia, spre exemplu la poporanism (narodnicism), la socialismul revoluționar etc., propagând în același timp ideea națională.

Societățile național-culturale ale românilor basarabeni din Basarabia și din centrele culturale ale României au contribuit substanțial la informarea opiniei publice despre situația politică, economică și culturală a populației românești

⁷⁴ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 157.

⁷⁵ C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 193.

⁷⁶ *Basarabia Română...*, p. 34-35, 37.

dintre Prut și Nistru, la redeșteptarea conștiinței de neam și formularea dezi-
deratelor naționale în perioada colapsului Imperiului Rus de la începutul
secolului al XX-lea.

**The National-Cultural Societies and the National Cause
of the Bessarabian Romanians in the first decades of the 20th century**
(Abstract)

Keywords: Bessarabia, national-cultural societies of Bessarabian Romanians,
clandestine literature, Russian secret police.

The subject of the activity of national-cultural societies of Romanians from Bessarabia is less studied in the historical literature. The documents from the national archive of Chișinău confirm the existence of some powerful cultural and political bonds between the main cultural centers from Romania and Bessarabia, the eastern part of the Moldavian principality, annexed to the Russian Empire in 1812.

At the beginning of the XX century numerous young men from Bessarabia studied in different institutions from Iași, București and other cities. Due to the Tzarist Regime, during the Russian revolutions, numerous people had to emigrate across Prut River. The majority of Romanians from Bessarabia located in Romania established the social base of the national-cultural societies of Romanians from Bessarabia especially at the beginning of the XX century: The society “The Bessarabian”, “The cultural confederation of Romanians from Bessarabia” having subsidiaries in Iași and București, “The Bessarabian Circle of the National Philharmonic Institute”. In 1905, in Chișinău, was created the Moldovan Society from Bessarabia in order to sustain the education and the study of the national territory which was named in 1917 as “The cultural Society of Romanians from Bessarabia”.

An important part of the “Union” generation passed the cultural and political schools in the cultural national societies through the contest of big patriots as Bogdan P. Hasdeu, Zamfir R. Arbore and C. Stere etc. The tsarist police and gendarmerie created a diabolical system of secret surveillance not only in Bessarabia but also in many cities from Romania such as București, Iași, Ploiești and Galați. Even if drastic measures has been taken against many people who were arrested, locked in prisons, deported from Bessarabia outside, interdicted to enter on the territory of the Russian empire, the national revival of Romanians living between Prut and Nistru Rivers took place and the idea of the Romanian unity achieved strong roots in the national conscience of the Romanians from Bessarabia.

Edificarea națională și culturală în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească: premisele unui „naționalism” eșuat

Petru NEGURĂ

Formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (RASSM) se înscrie în contextul politic și social al anilor 1920 în Uniunea Sovietică, perioadă în care statul sovietic creează un număr mare de unități administrativ-teritoriale, în baza unor criterii etno-naționale. Ca și alte republici federative și autonome, RASSM e departe de a fi autonomă, din punct de vedere economic sau politic. Crearea acesteia a fost legitimată ideologic de presupusa prezență pe teritoriul ei a unui grup etnic specific: moldovenii. Apărută de pe o zi pe alta în 1924 din rațiuni strategice și de politică internațională¹, RASSM a devenit solul pe care s-a încercat aplicarea unor politici naționale și culturale incoerente și contradictorii². Mai multe grupuri de interes au rivalizat, mai întâi, pentru administrarea acestei unități teritoriale, iar mai târziu pentru definirea și crearea componentelor fundamentale ale „națiunii” ei titulare, cum ar fi limba, cultura și istoria națională. Conflictele între diferite interese politice aflate în joc au determinat o realizare parțială și ineficientă a măsurilor de democratizare și modernizare socială. Acest proiect de „naționalism oficial”, denumit în limbajul sovietic cazon „edificare național-culturală”, includea, pe de o parte, o campanie de alfabetizare și școlarizare de masă și, pe de altă parte, un proces de constituire a unui grup etno-național distinct, prin încercarea creării unei culturi naționale și prin aplicarea unor măsuri de promovare a limbii „autohtone” în sânul instituțiilor publice. Eșecurile repetate ale acestei întreprinderi, care se dorea revoluționară, a împiedicat identificarea națională a populației ei definite ca fiind autohtonă.

¹ Cf. Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*, Chișinău, Editura Civitas, 2009.

² A se vedea, de asemenea, cu privire la politicile etnoculturale în RASSM, următoarele lucrări capitale: Elena Negru, *Politica etnoculturală în RASS Moldovenească (1924-1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*; Charles King, *The Ambivalence of Authenticity, or How the Moldovan Language Was Made*, în „Slavic Review”, vol. 58, nr. 1, Spring, 1999, p. 117-142.

„Construcție națională” și „revoluție culturală”

Conform versiunii oficiale, RASSM a fost creată la cererea populației locale din Transnistria. De fapt, decizia fondatoare din august 1924 lansa startul unei ample campanii de propagandă care a continuat ani de-a rândul și prin care se încerca convingerea populației civile de necesitatea creării acestei unități teritoriale, cultivându-i un sentiment de atașament față de noua ei „patrie”. Obstacolele apărute în calea realizării acestui proiect rezultau în primul rând din componența etnică a viitoarei „republici”, populația „moldovenească” reprezentând doar 30% (sau 33% după alte estimări), în timp ce rata ucrainenilor se ridica la mai mult de 50% din populația totală a RASSM. Populația ucraineană, redusă brusc la rangul unei „minorități” printre altele³, a fost cel mai greu de convins de necesitatea acestei noi diviziuni teritoriale care, prin însăși denumirea ei, părea să-i privilegieze pe moldoveni. Propagandiștii s-au străduit din răspuțeri să-i asigure pe țăranii ucraineni de deplina echitate de care se vor bucura în cadrul viitoarei Republici moldovenești, pe care ei ar fi interesați să o recunoască, și aceasta cu atât mai mult cu cât această entitate continua să facă parte din RSS Ucraineană.

Ambițiile noii puteri mergeau însă mai departe de o simplă campanie de propagandă. Ea aspira să realizeze o adevărată „revoluție” în conștiința locuitorilor noii republici autonome: o „revoluție culturală”. Acest proiect de inspirație leninistă implica, la nivel teoretic, „moșirea” unei „conștiințe de clasă” în rândul muncitorilor sovietici prin combaterea „vestigiilor” trecutului țarist, presupuse a fi adânc înrădăcinate în mentalitatea acestora. La modul concret, era vorba de un proiect voluntarist de alfabetizare/școlarizare și de formare a unei noi elite tehnice, intelectuale și politice de origine populară și locală. Ca și „revoluția” politică din 1917, „revoluția culturală” inițiată în anii 1920 nu s-a realizat fără constrângeri puternice și fără manifestări de rezistență, cel puțin pasive, din partea presupușilor ei beneficiari. Această campanie de școlarizare și propagandă a favorizat ascensiunea unei largi pătri sociale pe măsură ce altă parte a societății era supusă, în aceeași perioadă, unui proces de deculturație și declasare⁴.

La scara republicii autonome, acest vast proiect de „aculturație” – termen preferat de istoricul american Moshe Lewin în schimbul celui oficial de „revoluție culturală”⁵ – includea, alături de alfabetizare și școlarizare, o dublă inițiativă, care viza încurajarea adeziunii populației autohtone prin aplicarea

³ „Raportul lui Badeev [secretarul Comitetului Regional moldovenesc] la a doua conferință a organizației regionale a PC(b) din Ucraina”, 10 noiembrie 1925 (Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), fond 49, inventar 1, dosar nr. 77, f. 49-52, document reprodus în Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu (coord.), *Politica de moldovenizare în RASS Moldovenească*, culegere de documente, Chișinău, Editura Civitas, 2004, p. 41.

⁴ Cf. Sheila Fitzpatrick (coord.), *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Indiana University Press, 1978.

⁵ Moshe Lewin, *La Formation du système soviétique. Essais sur l'histoire sociale de la Russie dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Gallimard, 1987, p. 61.

politicilor de „indigenizare” și, pe de altă parte, prin învățarea limbii „moldovenești” de către angajații vorbitori de alte limbi („moldovenizare”). În ciuda eforturilor susținute, rezultatele obținute în urma acestei întreprinderi ambițioase au fost în general inferioare celor așteptate. De fapt, intențiile declarate de către autoritățile locale, preluând sensul literal al directivelor centrale în această privință, erau cu regularitate compromise de acțiuni incomplete și incoerente. Inițiativele de recrutare a cadrelor locale în instituțiile publice ale republicii (cum ar fi, de pildă, „indigenizarea”) rămâneau deseori literă moartă, câtă vreme personalul administrativ de nivel mediu – vorbitor de limbă rusă – nu era direct interesat să le aplice. În sfârșit, reformele radicale impuse limbii „moldovenești” la fiecare patru ani spulberau de fiecare dată reușitele, oricât de modeste, obținute până atunci în domeniile în care comunicarea scrisă era una de bază.

Politicile de „moldovenizare” și de „indigenizare” făceau parte dintr-o campanie care depășea granițele RASSM, cuprinzând întreaga URSS la începutul anilor 1920 până la mijlocul anilor 1930 și care consta în definirea și apoi promovarea grupurilor etnonaționale dominate în timpul imperiului țarist în vederea implicării lor în procesul cu ambiții revoluționare de „edificare socialistă”⁶. Instituirea acestor măsuri de „discriminare pozitivă” urmărea însă obiective politice care mergeau dincolo de voința declarată de „construcție național-culturală”. Stalin afirma în 1929, cu ocazia unei întâlniri cu scriitorii ucraineni dedicate chestiunii naționale, că promovarea unei culturi și a unei limbi unice pan-sovietice trebuia să treacă prin etapa înfloririi culturale a tuturor națiunilor și naționalităților sovietice:

Înflorirea culturilor naționale în epoca dictaturii proletariatului și dezvoltarea lor trebuie să atingă un nivel maximal; [...] astfel încât ele să se consume definitiv în întregime de la sine [исчерпав во всю себя], dând naștere unei limbi [comune] în toată lumea, care nu va fi limba rusă, ci o limbă internațională⁷.

Direcția pe care Stalin o imprima politicii naționale în epoca „revoluției culturale” și la care va renunța câțiva ani mai târziu îndreptățește parțial argumentul potrivit căruia guvernării bolșevici foloseau mișcările naționale ca pe o „ideologie de camuflaj” cu scopul înregimentării numeroaselor comunități etnice din URSS sub stindardul ideii comuniste⁸.

Politicile de „moldovenizare” și „indigenizare” urmăreau o strategie de legitimare a creării RASSM și a instaurării regimului bolșevic în regiune. Aplicarea acestor politici era de asemenea privită ca instrument de contrapropagandă

⁶ Cf. Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union (1923-1939)*, Ithaca & London, Cornell University Press, 2001.

⁷ Iosif V. Stalin, *Din stenograma discursului lui I. V. Stalin la întâlnirea cu scriitorii ucraineni*, Arhiva Rusă de Stat de Istorie Social-Politică (Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории / RGASPI), fond 558, inventar 1, dosar nr. 4490, f. 3-17, document reprodus în *Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) – ВКП(б), ВЧК – ОГПУ – НКВД о культурной политике. 1917-1953 гг.*, Moscova, „Демократия”, 2002, p. 102-103.

⁸ Cf. Terry Martin, *op. cit.*, p. 5.

față de informațiile difuzate de unele ziare românești din epocă, potrivit cărora puterea bolșevică s-a impus în Transnistria cu forța și că moldovenii ar fi cu totul străini de idealurile comunismului⁹. Într-adevăr, rata moldovenilor (românofoni) în PC(b)US era minimă, mai ales în primii ani de existență a RASSM. Existau doar 9 membri PCUS în 1924, 56 membri în 1925 și 270 membri în 1927¹⁰. „Indigenizarea” devenea, în acest context, o „fabrică de cadre” în instituțiile administrative și în alte sectoare ale vieții publice. Pentru specialiștii alogeni și alofoni, cunoașterea limbii „moldovenești” căpăta o însemnătate politică sporită, în măsura în care se presupunea că ei vor participa în scurt timp la sovietizarea Basarabiei și chiar a întregii României, ca urmare a realizării proiectului de „exportare” a revoluției comuniste în „străinătatea apropiată”.

Începând cu anii 1930, guvernul sovietic renunța tot mai mult la proiectele sale de „revoluție mondială”, concentrându-se pe programul „socialismului într-o singură țară”. De acum încolo, aspirațiile sale de expansiune în Europa centrală deveneau ceva mai suple. Adoptată la începutul anului 1932, reforma lingvistică, care oficializa de fapt limba română în Moldova sovietică, era concepută în scopul facilitării „deschiderii” politicii sovietice, prin intermediul RASSM, spre Basarabia și în general spre România. Măsurile de „latinizare” a alfabetului fuseseră întreprinse în anii 1920 în majoritatea republicilor sovietice din Asia centrală și Caucaz, în unele republici autonome din Siberia de Nord și în Republica autonomă karelă. Introducerea alfabetului latin în republicile sovietice orientale, declarat a fi „adevăratul alfabet al Revoluției din Octombrie” și „un mijloc solid de realizare a revoluției culturale în estul sovietic”¹¹, avea drept obiectiv slăbirea influenței clerului musulman asupra maselor și, în același timp, prevenirea impactului unei eventuale circulații a publicațiilor venite dinspre țările islamice vecine sau a literaturii editate înainte de Revoluție¹². „Latinizarea” inițiată în RASSM în 1932 este, în acest sens, asemănătoare cu politica lingvistică aplicată în Karelia, unde folosirea oficială a limbii finlandeze trebuia să servească în calitate de canal de difuzare a propagandei comuniste în Finlanda și, cu timpul, să pregătească încorporarea unor teritorii finlandeze învecinate¹³.

⁹ După D. I. Antoniu, *Динамизм культурного строительства в Советской Молдавии*, Chișinău, Editura „Карта Молдовеняжск”, 1984, p. 224, apud Argentina Gribincea et al. (coord.), *op. cit.*, p. 5.

¹⁰ *IV-а Областная Конференция Молдавской Организации КП(б)У, 10-16 ноября 1927 года. Стенографический отчет*, Balta, 1928, p. 308-309, apud Argentina Gribincea et al. (coord.), *op. cit.*, p. 3.

¹¹ *Братское содружество народов СССР (1922-1936), Сборник документов*, Moscova, 1964, p. 401-402, apud Elena Negru, *op. cit.*, p. 34.

¹² Michael Bruchis, *One Step Back. Two Step Forward: On the Language of the Communist Party in the National Republics*, New York, 1982; Elena Negru, *op. cit.*, p. 34. În republicile sovietice ale Asiei centrale, „latinizarea” are de asemenea și o altă funcție: ea „fixează diferențele dialectale în sensul în care araba nu reține vocalele scurte [...], confirmând în acest fel teritorializarea făcută de cele mai dese ori în mod arbitrar” (Olivier Roy, *La Nouvelle Asie centrale ou la fabrication des nations*, Paris, Seuil, 1997, p. 127-128).

¹³ Cf. Paul M. Austin, *Soviet Karelian: The Language that Failed*, în „Slavic Review”, vol. 51, nr. 1, Spring, 1992, p. 19. O încercare de comparație a proiectelor sovietice de construcție națională în

Politicile de „moldovenizare”, „indigenizare” și „latinizare” au fost curmate către 1938 la fel de brusc cum au fost lansate. În timp ce epurările făceau ravagii în sânul organizațiilor administrative și al filialei locale a Academiei URSS, lovind în aceeași măsură în adepții „moldovenismului” (adică ai promovării particularității limbii și națiunii „moldovenești”) și în cei ai „românizării” (susținătorii adoptării în RASSM a limbii române standard), premisele inițiale ale „edificării culturale și naționale”, la fel ca și importanța difuzării ideologiei comuniste în țările vecine, și-au pierdut actualitatea. În scurt timp, pactul de neagresiune dintre Uniunea Sovietică și Germania nazistă va separa harta Europei centrale în două zone de influență. De pe o zi pe alta, Basarabia va fi împinsă înspre zona „roșie”. De acum încolo, Uniunea Sovietică nu va mai avea nevoie să ducă tratative diplomatice cu partea românească și nici de o regiune trambulină pentru a-și „exporta” ideologia. Armata de propagandiști, funcționari și alte cadre, instruiți în conformitate cu politica națională și culturală aplicată în RASSM, va debarca în iunie 1940 în Basarabia pentru a edifica o „societate socialistă” pe ruinele regimului „burghez”. În acest fel, politicile de „moldovenizare” și de „indigenizare” își confirmau *post factum* misiunea.

Reforme și contrareforme lingvistice

În RASSM, ca și în alte republici sovietice aflate în proces de „edificare națională și culturală” în această epocă, chestiunea limbii literare depășea de departe domeniul studiului lingvistic pentru a dobândi o importanță eminamente politică. Între 1924 și 1940, „limba moldovenească” a făcut obiectul câtorva reforme sub impactul diferitor factori și interese, locale și exogene. Discuțiile referitoare la alfabetul și gramatica limbii oficiale a RASSM scot în evidență disensiunile din interiorul conducerii Partidului comunist din republica autonomă, divizată între două grupuri adverse: „moldoveniștii” și susținătorii „românizării”, definiți astfel datorită pozițiilor lor cu privire la statutul, forma și lexicul limbii „moldovenești” în RASSM. Ambele grupuri vedeau în politica lingvistică un mijloc de extindere a comunismului spre Vest. Susținătorii „românizării” cereau oficializarea în RASSM a limbii române în numele expansiunii „revoluției proletare” și al influenței sovietice în România. Adversarii „moldovenizatori”, de partea lor, insistau asupra priorității instaurării socialismului în RASSM pornind de la modelul republicilor „frățești” (îndeosebi cel al Ucrainei), ca mai apoi aceasta să devină un exemplu atractiv pentru clasele muncitoare din Basarabia și România. Totodată, „moldoveniștii” evocau situația culturală a populației RASSM care, potrivit acestora, „vorbește o limbă amestecată cu cea rusească și îi este teamă de tot ce-i românesc”¹⁴.

Republica Autonomă Sovietică Socialistă Karelă și în RASSM a fost făcută de Mark Lawrence Schrad, *Rag doll nations and the politics of differentiation on arbitrary borders: Karelia and Moldova*, în „Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity”, vol. 32, nr. 2, 2004, p. 457-496.

¹⁴ Stenograma reuniunii comitetului de organizare a RASSM din 22 august 1924, AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar nr. 5, f. 1-2, apud Elena Negru, *op. cit.*, p. 15.

Adepții „moldovenismului”, beneficiind de susținerea înalților responsabili ucraineni și în mare parte de cea a Kremlinului, au câștigat repede confruntarea cu grupul advers, ceea ce le-a permis să dea undă verde realizării proiectului de creare a limbii „moldovenești”. În mai 1926, o hotărâre a Comitetului Regional al Partidului Comunist decidea organizarea unui Comitet științific moldovenesc (CȘM), o filială locală a Academiei de științe ucrainene. Îndată după confirmarea componenței sale, la 30 decembrie 1926, Comitetul științific, care la început nu avea în subordinea sa decât o singură secțiune, cea lingvistică, începuse elaborarea unui proiect de ortografie și, puțin mai târziu, a unei lucrări de gramatică a limbii „moldovenești”¹⁵. În ceea ce privește ortografia, savanții moldoveni se declarau adepții unei concepții fonetice a scrierii, apropiind cât mai mult limba scrisă de „limba vie a maselor de moldoveni”. Din aceste motive, gramatica a fost simplificată la maximum. În schimb, din motive politice dar și personale (lingviștii CȘM erau originari din Basarabia), drept bază gramaticală și lexicală a limbii în curs de formare era luat graiul vorbit de populația rurală din zona centrală a Basarabiei¹⁶. Din cauza sărăciei lexicale a acestui idiom (mai ales în ceea ce privește vocabularul tehnic și cel ideologic) și pentru a se evita „împrumuturile” din limba română literară, circa 7.500 de cuvinte simple și compuse au fost inventate între 1927 și 1930, pe baza rădăcinilor lexicale moldovenești (regionale), dacă nu chiar rusești sau ucrainene, adaptate morfologic la „noua” limbă¹⁷. În momentul în care proiectul creării limbii „moldovenești” era la începuturile sale, secretarul Comitetului Regional de Partid, Iosif Badeev, se întreba retoric: „Trebuie să copiem limba română, nevorbită în satele noastre, sau să încercăm să creăm o limbă mai accesibilă maselor țărănești?”¹⁸ Opțiunea oficială, în acord cu spiritul timpului, se va înclina desigur de partea celei de a doua soluții. Crearea limbilor era o practică răspândită în Uniunea Sovietică în anii 1920: un număr mare de lingviști sovietici au lucrat, în perioada de după Revoluția bolșevică, la alfabetizarea și standardizarea a 72 de limbi naționale¹⁹. Prin respingerea principală a cuvintelor românești, lingviștii CȘM au dat naștere unei limbi cu o sonoritate insolită

¹⁵ Charles King consacră o amplă analiză primelor tentative, din anii 1926-1932, de creare și de normalizare a unei „limbi moldovenești” (Charles King, *op. cit.*, p. 117-142).

¹⁶ L. Banița, *Un an de muncă al Comitetului moldovenesc de învățământ*, în „Plugarul Roșu”, 6 ianuarie 1928, p. 3.

¹⁷ *Raportul Comitetului științific moldovenesc către Comitetul regional al PC(b) ucrainean privind activitatea secțiunii lingvistice între anii 1926 și 1930*, AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar nr. 1817, f. 1-2, document reprodus în Argentina Gribincea *et al.* (coord.), *op. cit.*, p. 91.

¹⁸ *Raportul lui Badeev la cea de-a doua Conferință a organizației regionale moldovenești a PC(b) al Ucrainei din 10 noiembrie 1925*, AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar nr. 77, p. 49-52, apud Elena Negru, *op. cit.*, p. 43.

¹⁹ Jean-Marc Gayman, *Lutte de classes et guerre des langues en URSS*, în *Les Maîtres de la langue*, ouvrage collectif, Paris, Maspero, 1979, p. 154. Cf. Juliette Cadiot, *Le Laboratoire impérial. Russie – URSS (1860-1940)*, Paris, CNRS Éditions, 2007; Juliette Cadiot, Dominique Arel, Larissa Zakharova (coord.), *Cacophonies d'empire. Le gouvernement des langues dans l'Empire russe et l'Union soviétique*, Paris, CNRS Éditions, 2010.

și neînțeleasă chiar și de presupușii vorbitori nativi ai limbii „moldovenești”. „Moldovenizarea” se anunța anevoioasă, atât pentru „autohtoni”, cât și pentru „alofoni”. Cu toate acestea, au fost întreprinși pași importanți pentru popularizarea normelor „limbii moldovenești” pe calea editării manualelor și a publicațiilor de tot felul și pe cea a școlarizării și alfabetizării unei părți a populației. Reforma lingvistică adoptată la începutul anului 1932 de Comitetul regional al Partidului Comunist, sub influența Moscovei, a zădărnicit brusc toate eforturile depuse până atunci de CȘM și de guvernul local pentru consolidarea și difuzarea limbii „moldovenești” în versiunea ei „autohtonistă”. Noua decizie oficializa practic limba română (aceasta continuând să fie numită în mod oficial „moldovenească”), care până nu demult servea savanților și diriguitorilor moldoveni drept referință negativă în crearea și adoptarea limbii „moldovenești” și a politicilor lingvistice.

În iunie 1926, la indicația instanțelor administrative centrale și ucrainene, Consiliul Miniștrilor al RASSM a adoptat „Legea privind moldovenizarea”. Legea își propunea să garanteze „egalitatea deplină dintre limba moldovenească și celelalte limbi de largă circulație din RASSM; utilizarea limbii moldovenești în toate instituțiile de Stat; instruirea și promovarea cadrelor de origine moldovenească în organele de Partid și administrative”²⁰. Principala piedică în calea realizării și respectării acestei legi era că moldovenii (românofoni) reprezentau o minoritate relativă (30%), raportat la ansamblul populației RASSM, și o minoritate absolută în aparatul administrativ al republicii autonome (în „comisariatele norodnice” proporția acestora era de doar 5% în 1926)²¹. În aceste condiții, autoritățile RASSM erau foarte puțin motivate să dea curs directivelor pe care ele însele erau nevoite să le emită, pe când cele de la Harkov (apoi Kiev) nu se arătau destul de interesate să le verifice aplicarea. Comisia centrală pentru moldovenizare (instanță împuternicită cu verificarea bunei derulări a respectivei politici) raporta cu regularitate încălcări flagrante ale legii din iunie 1926, comise nu rareori cu implicarea sau consimțământul funcționarilor administrațiilor locale sau chiar republicane²². Stimulați periodic de inițiativele venite în general din partea Kremlinului, autoritățile ucrainene acționau la rândul lor asupra responsabililor moldoveni pentru a resuscita periodic campanii de „moldovenizare” și „indigenizare”. Cu toate acestea, în lipsa unor convingeri favorabile ale actorilor implicați, aceste proiecte sfârșeau de fiecare dată prin a fi date uitării, cel puțin până la următoarea campanie.

„Marea cotitură” de la 1929 a determinat o intensificare a ritmului „edificării socialiste”, deșteptând energiile și pe „frontul cultural”. La această dată, CȘM și-a elaborat concepția privind standardizarea și omogenizarea „limbii moldovenești”. „Moldovenizarea” își lua treptat avântul. Unele estimări

²⁰ AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar nr. 662, f. 70, document reprodus de Elena Negru, *op. cit.*, p. 49.

²¹ *Ibidem*, f. 28, apud Elena Negru, *op. cit.*, p. 57.

²² *Ibidem*, dosarele nr. 661, 662, 1352, 2017 etc.

optimiste enumerau realizările efectuate, dar și pe cele propuse spre realizare, prin deschiderea cursurilor de învățare rapidă a limbii „moldovenești” pe lângă instituțiile de stat. Pentru a-i cointeresa pe funcționari să se „moldovenizeze”, erau prevăzute suplimente la salariu pentru cei mai conștiincioși și, din contră, amenzi pentru cei mai neglijenți în această privință²³. Aceste măsuri s-au dovedit totuși insuficiente pentru a asigura o „moldovenizare” sporită a personalului administrativ, situație care amenința să se cronicizeze, în condițiile în care vorbitorii nativi de „limbă moldovenească” se găseau în număr tot mai mic pe măsură ce se urca în ierarhiile superioare ale instituțiilor publice și administrative²⁴.

După reforma lingvistică de „latinizare” a alfabetului limbii „moldovenești” din 1932, mersul treptat dar mai mult sau mai puțin constant al „moldovenizării” scade brusc, înregistrând chiar un recul evident, fenomen calificat de unii observatori din epocă drept „demoldovenizare”²⁵. Începând cu această dată, numărul vorbitorilor de limbă „moldovenească” era în descreștere în majoritatea instituțiilor de stat²⁶. De altfel, „latinizarea” atrăgea deseori manifestări deschise de dezacord, mai ales din partea savanților CȘM, anume a celor care creaseră versiunea „autohtonistă” a limbii „moldovenești”. Președintele filialei moldovenești a Academiei, Ion Ocinschi, refuza cu insistență să recunoască legitimitatea reformei, până în momentul în care, conform propriilor sale mărturisiri, o întrevvedere cu Stalin în persoană l-ar fi convins de caracterul întemeiat al acesteia²⁷. De altfel, I. Ocinschi, împreună cu alți „moldovenizatori” din Comitetul științific (Madan, Goian, Buciușcan ș.a.), a fost în scurt timp înlăturat de la conducerea CȘM în favoarea unor specialiști mai bine pregătiți pentru realizarea noii sarcini lansate de Partid: „latinizarea”²⁸. Nu doar Ocinschi și alți „moldovenești” din CȘM s-au opus noii reforme lingvistice, ci și o serie de alți funcționari din aparatul de partid²⁹. Câțiva imigranți politici români au fost angajați în această perioadă pentru a suplini lipsa cadrelor apărută în urma adoptării reformei lingvistice. Atmosfera din instituțiile în care aceștia erau invitați să lucreze nu era însă din cele mai primitoare. Autoritățile regionale și direcția instituțiilor nu făceau nimic pentru a le ușura integrarea socială și profesională. Câțiva dintre aceștia sfârșeau prin a se întoarce la Moscova, siliți de atitudinea negativă din partea colegilor și administrației,

²³ *Ibidem*, dosar nr. 1809, f. 80, apud Elena Negru, *op. cit.*, p. 53; dosar nr. 2225, f. 83.

²⁴ *Ibidem*, dosar 2017, f. 36; dosar 2401, f. 21, apud Elena Negru, *op. cit.*, p. 53-54.

²⁵ E. Bagrov, *Письмо в ЦК КП(б) Украины о недостатках в деле национально-культурном строительстве на Молдавии*, 1933, AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar nr. 2392, f. 2.

²⁶ AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar 2401, f. 12, apud Elena Negru, *op. cit.*, p. 60; dosar nr. 2392, f. 2-4.

²⁷ Conform mărturisirii pe care Ocinschi o face unui angajat KGB, în august 1956. A se vedea reproducerea unei părți a stenogramei acestui „dialog” în Iurie Colesnic, *Ion Ocinschi*, în *Basarabia necunoscută*, vol. 5, Chișinău, Editura Museum, 2004, p. 238.

²⁸ AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar 2309, f. 14-15.

²⁹ *Ibidem*, dosar 2392, f. 20-21.

atunci când nu erau de-a dreptul concediați sub diverse pretexte, cel mai des fiind invocat presupusul lor „naționalism”³⁰.

Valurile de epurări care au zguduit instituțiile administrative și culturale ale RASSM, ca urmare a campaniei „anti-naționaliste” declanșate în 1932-1933 în Ucraina (în care un număr mare de funcționari și persoane publice ucrainene au fost demiși sau judecați, fiind acuzați de naționalism), a suscitat o deplasare a priorităților în politica națională în republica autonomă. Din acel moment, „moldovenizarea” (învățarea limbii „moldovenești” de către alofoni) pierdea considerabil teren în favoarea „indigenizării” (formarea și promovarea cadrelor autohtone). O cerere de respectare a politicii de „moldovenizare” putea trece în acel moment drept o manifestare de „naționalism”. În același timp, locurile „eliberate” în urma concedierii „naționaliștilor” aveau să fie ocupate de cadre naționale de origine rurală, proaspăt ieșiți din *tehnikumuri* profesionale și de la cursurile de specializare, sau de specialiști de origine rusă sau ucraineană. Spre 1937, năluca „naționalismului”, care bântuia de ceva vreme prin instituțiile administrative și culturale din RASSM, își lărgise simțitor sfera de acțiune, fiind asociat în contextul epurărilor staliniste cu alte forme ireversibile de discreditare, cum ar fi „sabotajul” sau „troțkismul”. La fel, eticheta de „naționalist” devenea o armă de temut la îndemâna noilor veniți avizi de a face carieră rapidă și un mijloc ce permitea înlăturarea adversarilor compromiși în campaniile de „moldovenizare” și „latinizare”, căzute în dizgrația oficialilor de la Centru.

„Reforma” lingvistică adoptată în 1938³¹ făcea parte din contextul general de revizuire a politicii naționale și culturale inițiate în toate republicile sovietice începând cu 1935³². Reinstaurarea alfabetului chirilic și recuperarea graiului popular și a „împrumuturilor” din rusă au fost însoțite de „plebeizarea”³³ și

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 2392, f. 2, 5, 7.

³¹ Reforma prin care limba „moldovenească” trece din nou la alfabetul chirilic, suportând și modificări la nivel gramatical și lexical, apropiindu-se astfel de versiunea „autohtonistă” din 1928.

³² Arhivele fostului CC al PC(b)US de la Moscova (RGASPI) păstrează scrisori ce datează din perioada cuprinsă între martie 1935 și sfârșitul lui 1937, semnate de către secretarii Comitetelor regionale al PC ale unor republici autonome din Siberia și Caucaz, ministrul sovietic al educației și directorul Secției pentru știință a CC al PC(b)US, adresate diferitor înalți demnitari ai CC al PC(b)US cu cererea de a suspenda „latinizarea” alfabetelor adoptate în republicile autonome din Siberia de Nord, Caucaz și Asia Centrală. Unele documente menționează situația de „latinizare” din Carelia și Moldova ca fiind incorectă, din punct de vedere politic, și chiar dăunătoare. A se vedea, între altele, RGASPI, fond 17, inventar 114, dosar nr. 751, f. 21-28, 38-47; fond 17, inventar 114, dosar nr. 716, f. 110-113 (copiile acestor documente au fost distribuite pentru consultare de către Juliette Cadiot în cadrul seminarului pe care l-a condus la EHESS în anul academic 2006-2007).

³³ Marc Ferro înțelege prin acest termen diminuarea treptată a ponderii, în primii ani după Revoluția din octombrie 1917, a comuniștilor din „vechea gardă” (vechi revoluționari în general de origine burgheză, de obicei cu studii superioare) în eșaloanele superioare ale Partidului comunist și ale aparatului sovietic de stat, prin creșterea progresivă a contingentului format de noi membri de origine populară, fenomen ce duce la o „lentă înlocuire a valorilor revoluționare cu valori tradiționale”. Marc Ferro, *Des Soviets au communisme de guerre*, Paris, Gallimard / Juillard, 1980, p. 238, 247. Alți istorici, ca Nicolas Werth (în *Être communiste sous Staline*, Paris,

rusificarea intensivă a instituțiilor însărcinate cu păstrarea și propagarea normelor lingvistice, dar și a organelor politice responsabile de supravegherea acestei activități, atât de puternic înrăurite de politic. În condițiile eliminării cvasi totale a specialiștilor de origine românească și/sau basarabeană, datorită cărora reforma lingvistică din 1932 a putut fi realizată, această „contrareformă” apare, la nivel local, ca o soluție de moment pentru proasta cunoaștere a limbii literare de către clasa ascendentă a noilor veniți, cei „promovați” (*выдвиженцы*) și a specialiștilor invitați din Rusia și Ucraina. Noua limbă „literară” își propunea să combată expresiile și cuvintele „de salon” vehiculate de „românizatori”, fără a recurge la experimente lexicale prea riscante, de felul celor efectuate de lingviștii „moldoveniști” la sfârșitul anilor 1920. În acest fel, această reformă lingvistică se putea pretinde o versiune de compromis între cele două norme lingvistice precedente.

O politică națională și culturală incoerentă

În timpul vizitei sale din 1928 în RASSM, Panait Istrati compara „edificarea național-culturală” realizată în această republică sovietică cu mănăstirea Argeș din vechea legendă românească³⁴, în care zidarul Manole încerca deznădăjduit să clădească în timpul zilei zidurile mănăstirii care se surpau noaptea. P. Istrati a surprins – și a anticipat într-o mare măsură – esența epocii planurilor cincinale. Imaginea mănăstirii Argeș convine cât se poate de bine pentru a descrie și înțelege așa-zisa construcție național-culturală din RASSM.

Politicile „național-culturale” aplicate în RASSM de-a lungul existenței acestei unități administrative nu urmăreau o logică și un obiectiv propriu și imuabil, ci variaua periodic în funcție de evoluția politicii externe la nivel central și a raportului de forțe între grupurile de interese concurente la scară regională și locală. Politicile naționale și culturale lansate oficial ca fiind singurele corecte și în acord cu principiile Revoluției bolșevice sfârșeau de fiecare dată prin a se izbi de contramăsuri lansate de aceleași instanțe administrative în scopul contracarării erorilor și efectelor nedorite produse de politicile precedente. Astfel, fiecare dintre reformele lingvistice adoptate în RASSM (în 1928, 1932 și 1938) pornea de la baze cu totul noi, în ruptură brutală cu norma lingvistică precedentă, reducând la zero eforturile de până atunci ale autorităților în vederea școlarizării și alfabetizării populației și pentru promovarea unei noi culturi autohtone scrise. În plus, fiecare reformă lingvistică – din 1928, din 1932 și mai ales cea din 1938 – schimba din fundament normele lingvistice ale limbii „moldoveniști”, având drept efect secundar un recul al procesului de „moldovenizare” a

Gallimard / Juillard, 1981, printre alte lucrări), îl folosesc pentru a descrie un fenomen asemănător observat în URSS de-a lungul anilor 1920-1930.

³⁴ Panait Istrati, *Vers l'autre flamme. Après seize mois dans l'URSS. Confession pour vaincus*, Paris, Gallimard, 1986, p. 111-112.

personalului din instituțiile publice („demoldovenizare”) concomitent cu o rusificare masivă a acestora³⁵.

Impunerea acestor politici „de sus”, fără o pregătire prealabilă a celor care urmau să le pună în aplicare și cu atât mai puțin a „beneficiarilor” acestora, mergând adesea împotriva intereselor reale ale majorității funcționarilor și a populației civile, avea drept efect o contradicție crescândă între discursul oficial (care se transforma cu regularitate) și practica implementării respectivelor politici. Astfel, în ciuda bunei intenții declarate la nivel oficial, politicile de *indigenizare* și *moldovenizare* au fost sabotate în mod sistematic de responsabilii locali – în majoritate rusofoni – care trebuiau să le asigure executarea împotriva propriilor lor interese și viziuni privind relația lor cu populația autohtonă și cu limbile acesteia.

Politicile „național-culturale” au fost de asemenea compromise de suspiciunile obsesive ale guvernanților locali, ucraineni și ale celor de la Kremlin în legătură cu presupusele tendințe naționaliste care ar mocni în sânul populației autohtone (moldovenești) și mai ales în rândurile intelectualității și funcționarilor, în cea mai mare parte proveniți din Basarabia și/sau România. Documentele de arhivă consultate până în prezent cu privire la spațiul și perioada studiate arată că suspiciunile oficialilor sovietici de toate nivelele erau puternic disproportionale în această privință, dacă nu cu totul nefondate. Așa-zisele tendințe naționaliste înregistrate în rândurile elitelor autohtone (moldovenești) erau în mod evident minime față de manifestările șoviniste mult mai intense și frecvente de care au dat deseori dovadă funcționarii de origine rusă sau ucraineană pe durata existenței RASSM. Campaniile „antinaționaliste”, întreprinse în republica autonomă moldovenească după modelul celor aplicate în Ucraina, au condus la epurări repetate în sânul instituțiilor administrative și culturale. Efectuate sistematic în scopul destrămării posibilelor grupuri de interes și a împiedicării unor presupuse manifestări subversive printre funcționari și intelectuali, epurările au determinat în consecință instaurarea unor raporturi de confruntare și de rivalitate printre angajații instituțiilor în baza unor resurse străine competențelor profesionale. Astfel, în loc să ridice calitatea serviciilor oferite, epurările au contribuit la promovarea mediocrității.

La nivelul discursului oficial, politicile „național-culturale” adoptate în RASSM pe parcursul anilor 1920-1930 își fixau ca obiectiv edificarea unei societăți drepte și a unei „familii” de „popoare”. În realitate însă, discontinuitatea și incoerența acestor măsuri din cauza dependenței lor covârșitoare de factorii politici (de diferite niveluri) și apoi distrugerea elitelor administrative și culturale cărora li se atribuia misiunea de a îndeplini aceste politici au avut drept efect o cunoaștere lacunară a limbii literare „moldovenești” (în multiplele ei variante) de către populația vizată și o identificare parțială a acesteia cu modelul etnolingvistic pe care respectivele elite încercau să-l creeze.

³⁵ A se vedea, în acest sens, nota informativă adresată de Prestescu, rectorul Universității comuniste din RASSM, directorului Secției de cultură și propagandă (Kul'tprop) al CR al PC(b)U, despre latinizare, din 14 iulie 1933 (AOSPRM, fond 49, inventar 1, dosar 2409, f. 32).

**L'édification nationale et culturelle
dans la République Autonome Soviétique Socialiste de Moldavie:
les prémisses d'un « nationalisme » échoué
(Résumé)**

Mots-clés: Moldavie soviétique, URSS, construction nationale, politiques linguistiques

La formation de la RASSM s'inscrit dans le contexte social et politique des années 1920 en URSS, elle-même à la recherche d'une forme appropriée d'« organisation étatique » (*gosudarstvennost'*). Comme les autres républiques fédérées et autonomes, la RASSM est loin d'être autonome, économiquement ou politiquement. Le fait qui légitime sa création est l'existence présumée sur ce territoire d'un groupe ethnique particulier : les Moldaves. Apparue du jour au lendemain en 1924 pour des raisons de politique (voire de stratégie) internationale, la RASSM fait l'objet durant son existence dans les années 1920-1930 d'une politique nationale et culturelle discontinue. Plusieurs groupes d'intérêt se disputent d'abord l'administration de cette entité territoriale, puis la définition et la création des composantes fondamentales de sa nationalité titulaire : langue, culture, histoire nationales. Ces conflits d'intérêt ont pour effet la réalisation partielle et inefficace des mesures de démocratisation et de modernisation sociales, appelées dans le langage officiel de l'époque « édification nationale-culturelle », processus incluant à la fois alphabétisation, scolarisation et « indigénisation » (*korenizatsiia*). Les échecs répétés de cette entreprise qui se veut révolutionnaire font obstacle à l'identification nationale de la population qualifiée d'autochtone, contrairement à la volonté de l'administration de cette république.

Dilemele Republicii Moldova^{*}

Sergiu MUSTEAȚĂ

Introducere

Procesul de tranziție al Republicii Moldova de la o societate totalitară la una democratic parlamentară, la finele anilor '90 ai secolului al XX-lea, a fost marcat de conștiința și valorile naționale, ambele având o legătură directă cu trecutul istoric și identitar al locuitorilor acestei noi entități politice. Dar, relația dintre identitatea națională, statalitate și trecut în Republica Moldova reprezintă o situație specială, deoarece regimul totalitar a lăsat o amprentă adâncă în aceste domenii. Pentru a-și justifica deciziile politice, autoritățile sovietice au fabricat, contrafăcut și multiplicat mai multe mituri și fapte istorice care, în mare măsură, țin de domeniul identitar. Astăzi, Republica Moldova se confruntă cu mai multe dileme, printre care statalitatea și identitatea, memoriile concurente, istoria traumatizantă, moștenirea sovietică și mentalitatea totalitară etc.

Statul independent *versus* nostalgia față de URSS

În condițiile colapsului URSS, anul 1991 a constituit pentru Republica Moldova un început promițător în procesul de obținere a independenței și de constituire a unui stat democratic. Din primii ani de independență, Republica Moldova a semnat Declarația universală a drepturilor omului, a ratificat convențiile internaționale privind drepturile omului, a liberalizat mass-media, a aderat la Convenția internațională cu privire la drepturile copilului, a inițiat primele reforme de trecere la economia de piață etc. Prin aceste măsuri de ordin legislativ s-au adoptat valorile de bază ale unui stat democratic, iar prin Constituția din 1994, în Republica Moldova s-a instituționalizat *statul de drept*. După două decenii de la acel debut, putem afirma că drumul parcurs în edificarea și afirmarea independenței de stat s-a dovedit a fi foarte dificil. Pentru mulți rămâne încă actuală întrebarea: *De ce tranziția Republicii Moldova de la un regim politic totalitar la unul democratic este atât de anevoioasă?* La această întrebare există mai multe răspunsuri, generate de caracterul reformelor

^{*} Aduc sincere mulțumiri colegilor ale căror sugestii m-au ajutat să redactez acest studiu: Ludmila Coadă, Andrei Cușco, Octavian Țicu, Dorin Cimpoeșu și Dorin Dobrinu.

politice, economice, sociale și culturale. Unul dintre aceste răspunsuri ține de domeniul istoriei și memoriei colective și de ceea ce a însemnat pentru locuitorii republicii regimul totalitar comunist. Perceperea trecutului este condiționată de experiența și cunoștințele fiecărui om, ale fiecărei familii și comunități în parte etc. Deși Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) a tins să construiască o societate egalitară sub toate aspectele, viziunile asupra acestui regim au fost și rămân diferite. După evenimentele din august 1991, s-a crezut în colapsul sovietic și în detașarea definitivă de trecutul totalitar, însă realitățile s-au dovedit a fi altele¹.

Au trecut deja două decenii de la prăbușirea URSS și adoptarea de către Republica Moldova a Declarației de Independență, însă o bună parte a populației este nostalgică și ar dori revenirea în URSS². O altă parte a cetățenilor optează pentru integrarea țării în comunitatea europeană. Un sondaj de opinie din noiembrie 2011 arată că peste 60% din cei intervievați consideră că ar fi mai bine dacă Republica Moldova ar fi guvernată de un singur partid, 73% fiind de părere că partidul respectiv ar putea fi Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM). La întrebarea „Care sistem politic este mai bun pentru Republica Moldova?”, 35,20% consideră că acesta ar fi „sistemul sovietic care a existat până la hotarul anilor '80-'90”. În același context, 45,6% din respondenți optează pentru Uniunea Vamală Rusia-Belarus-Kazahstan și doar 33,8% pentru Uniunea Europeană, iar peste 45% sunt împotriva aderării țării la NATO³. Printre nostalgici se numără și ex-prim-ministrul Dumitru Braghiș (1999-2001), care consideră „că URSS trebuia reformată pe principii de confederație”⁴. Tendințele antagoniste din societate în ce privește orientarea Republicii Moldova

¹ Luke March, *The Moldovan Communists: from Leninism to Democracy?*, Glasgow, Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 2005.

² Republica Moldova nu face excepție, fenomenul nostalgiei fiind caracteristic pentru majoritatea statelor postsocialiste. Pentru statele din sud-estul Europei acest fenomen are o denumire specifică *Jugonostalgia*: Larisa Kurtović, *Yugonostalgia on Wheels: Commemorating Marshal Tito across Post-Yugoslav Borders. Two ethnographic tales from post-war Bosnia-Herzegovina*, în „Newsletter of the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies”, Berkeley, University of California, Spring 2011, vol. 28, no. 1, p. 2-13, 21-23. A se vedea mai multe detalii despre fenomenul nostalgiei în unele publicații recente: Maya Nadkarni, Olga Shevchenko, *The Politics of Nostalgia: A Case for Comparative Analysis of Post-socialist Practices*, în „Ab Imperio”, nr. 2, 2004, p. 482-518; Thomas Lahusen, Peter H. Solomon (eds.), *What Is Soviet Now?: Identities, Legacies, Memories*, Berlin – Hamburg – Münster, LIT Verlag, 2008; S. Oushakine, *The Patriotism of Despair: Nation, War, and Loss in Russia*, Cornell University Press, 2009; Maria Todorova, Zsuzsa Gille, *Post-communist Nostalgia*, New York, Berghahn Books, 2010; Maria Todorova (ed.), *Remembering Communism: Genres of Representation*, New York, Social Science Research Council, Columbia University Press, 2010; G. W. Creed, *Masquerade and Postsocialism: Ritual and Cultural Dispossession in Bulgaria*, Bloomington, Indiana University Press, 2011; Mirela-Luminița Murgescu, *Romanian Perceptions of Communism*, în „Euxeinos”, nr. 3, 2012, p. 5-13.

³ *Barometrul Opiniei Publice, noiembrie 2011*, Institutul de Politici Publice, Chișinău, 16 noiembrie 2011.

⁴ Vezi <http://www.timpul.md/articol/cine-ne-a-facut-cei-mai-saraci-din-europa-30257.html> (consultat la 18.02.2012).

spre Rusia sau spre UE au fost caracteristice și politicii regimului comunist, care a fost restaurat în 2001 și a durat până în 2009. Astfel, în campania electorală din 2001, PCRM a promovat activ ideea aderării Republicii Moldova la Uniunea Rusia-Belarus, la alegerile din 2005 și-a schimbat radical poziția și a optat pentru integrarea în Uniunea Europeană, ca, ulterior, mai exact în anul 2011, să revină la ideea aderării Moldovei la Uniunea Eurasiatică. Oscilațiile politice ale Republicii Moldova și lipsa unei opțiuni politice clare și durabile au creat în rândul cetățenilor o stare de nesiguranță față de prezent și viitor. Această indecizie sau dilemă între Est sau Vest a determinat Republica Moldova să facă, în cei douăzeci de ani și în cele mai multe cazuri, *un pas înainte și doi înapoi*. Deși clasa politică de la Chișinău își dorește construirea unui stat de drept, moștenirea sovietică reprezintă de fiecare dată o piedică sau o modalitate de tergiversare a proceselor de creare a unei societăți cu adevărat democratice.

La aceste sondaje pot fi adăugate un șir de declarații sau lozinci politice, făcute în cadrul recentelor mitinguri de protest organizate de PCRM împotriva coaliției de guvernământ, cum ar fi cele din 4 și 11 februarie 2012, când s-au scandat sloganuri de genul „Молдавия – русская страна!” (*Moldova – pământ rusesc*) și „Наша родина – СССР” (*Patria noastră – URSS*).

Oficial, Uniunea Sovietică a încetat să existe la 25 decembrie 1991, dar rămâne actuală întrebarea sociologului Dan Dungaciuc – „Poți scoate RM din URSS, dar cum scoți URSS din RM?”⁵ Astăzi, Republica Moldova continuă să se confrunte cu probleme care își au originile în perioada regimului totalitar comunist și nu sunt atât de ușor de depășit. Distanțarea de trecutul comunist și asumarea memoriei traumatice se pot realiza prin recunoașterea și asumarea greșelilor. Ce a făcut clasa politică posttotalitară în acest sens?

Distanțarea de trecutul și mentalitatea totalitară

Decomunizarea este un fenomen caracteristic majorității statelor care au făcut parte din blocul comunist în contextul tranziției lor de la un regim totalitar la unul democratic⁶. În procesul construcției sale statale, Republica Moldova a întreprins mai multe demersuri pentru a se detașa de trecutul său totalitar. Primul dintre acestea a fost adoptarea Hotărârii Sovietului Suprem al RSS Moldova cu privire la formarea Comisiei pentru aprecierea politico-juridică a Pactului Ribbentrop-Molotov în ceea ce privește Basarabia și Bucovina de Nord⁷.

⁵ „Timpul”, 4 iunie 2010, disponibil la <http://www.timpul.md/articol/poti-scoate-rm-din-urss-dar-cum-scoți-urss-din-rm-11664.html> (consultat la 26.06.2011).

⁶ Carmen Gonzalez-Enriquez, *De-Communization and Political Justice in Central and Eastern Europe*, în Alexandra Barahona de Brito, Carmen Gonzalez-Enriquez, and Paloma Aguilar (eds.), *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 218-247.

⁷ Vezi Avizul Comisiei și Hotărârea Sovietului Suprem al RSS Moldova nr. 149-XII din 23 iunie 1991, semnată de M. Snegur, Președintele Sovietului Suprem al RSS Moldova, în M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șișcanu, *Crestomație la Istoria românilor, 1917-1992*, Chișinău,

Activitatea Comisiei de la Chișinău este în strânsă legătură cu activitatea și deciziile Comisiei CC al PCUS privind aprecierea Pactului sovieto-german de neagresiune din 1939. Congresul Deputaților Poporului din URSS a condamnat înțelegerile germano-sovietice, declarându-le „lipsite de putere juridică și anulate din momentul semnării”⁸. În acest context a fost aprobată, la 8 decembrie 1992, Legea privind reabilitarea victimelor represiunilor politice.

În perioada 26-28 iunie 1991, la Chișinău a avut loc, sub egida Parlamentului R. Moldova, Conferința Internațională „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”. Unul dintre raportorii de bază a fost profesorul A. Moșanu, președintele Parlamentului, care a prezentat raportul *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele sale pentru Basarabia*⁹. La finalul conferinței, participanții au adoptat Declarația de la Chișinău din 28 iunie 1991, care a condamnat Pactul Molotov-Ribbentrop ca fiind ilegal și îndreptat împotriva umanității. În aceeași declarație, acțiunile sovietice din iunie 1940 sunt calificate drept act de agresiune, în urma căruia Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța au fost „anexate de către Uniunea Sovietică”. Participanții la conferință au apreciat că „Pactul și Protocolul său adițional secret sunt nule *ab initio*, iar consecințele lor trebuie eliminate”. Ei s-au pronunțat în favoarea unor „soluții politice care să conducă la eliminarea actelor de injustiție și abuz comise prin recurgerea la forță, dictat și anexiuni atât în perioada premergătoare, cât și în timpul desfășurării celui de-al Doilea Război Mondial, în deplin consens cu principiile Actului Final de la Helsinki și ale Cartei de la Paris pentru o nouă Europă”¹⁰. Subiectele dezbătute la conferință și Declarația finală au avut un ecou larg în societate, însă ele nu erau pe placul tuturor. Prima încercare de a transmite lucrările conferinței la televiziunea națională în seara zilei de 26 iunie s-a ciocnit de unele „surprize”, regizorii de emisie constatând că lipsește sunetul de pe înregistrările video. Problema a fost rezolvată prin ajustarea înregistrărilor video cu cele audio de la radiodifuziune și, astfel, transmisiunea a putut avea loc¹¹. Straniu este și faptul că materialele conferinței, deși au fost adunate, nu au văzut lumina tiparului până în prezent. Pe de altă parte, precizăm că trimiteri la Declarația Conferinței Internaționale de la Chișinău se regăsesc și în Declarația de Independență a Republicii Moldova, adoptată la 27 august 1991.

Imediat după tentativa de lovitură de stat de la Moscova din 18-21 august 1991, autoritățile de la Chișinău au condamnat inițiativa GKCP¹², considerând-o

Universitas, 1993, p. 245-249 sau în lucrarea P. Sandulachi, V. Darie (coordonatori), *Parlamentul Independenței*, Chișinău, 2010, p. 93-97.

⁸ Gh. Cojocaru, *1989 la Est de Prut*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2001, p. 203-204.

⁹ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Raportul prezentat de Alexandru Moșanu, doctor, profesor, Președintele Parlamentului Republicii Moldova, 26 iunie 1991*, în M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șișcanu, *op. cit.*, p. 249-273.

¹⁰ Declarația de la Chișinău a Conferinței Internaționale „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”, 26-28 iunie 1991, în *ibidem*, p. 274.

¹¹ Din discuțiile personale cu jurnalistul, actualmente deputatul V. Saharneanu.

¹² GKCP – Государственный комитет по чрезвычайному положению (Comitetul de stat pentru starea de urgență).

„o gravă crimă de stat îndreptată împotriva suveranității republicilor, care poate aduce popoarelor prejudicii enorme”¹³. Ținând cont de faptul că liderii partidului comunist au fost implicați sau au susținut acțiunile comitetului pucist, Parlamentul a adoptat o hotărâre cu privire la Partidul Comunist din Moldova, prin care se interzicea „activitatea Partidului Comunist din Moldova pe întreg teritoriul republicii” și se naționaliza „întreaga avere a PCM”¹⁴. Prin această decizie s-a dat o apreciere juridică și politică impactului politicilor promovate de PCM în Republica Moldova. Se declara că PCM a uzurpat puterea, a promovat o politică antipopulară care avea scopuri utopice, a organizat represii și deportări în masă, a organizat colectivizarea forțată și foametea planificată, a devalizat și distrus metodic cultura națională și limbile naționale, a falsificat istoria etc. Totodată, se constata că PCM nu a fost înregistrat conform prevederilor normative și acționa contrar legii, căutând cu orice preț să mențină regimul totalitar, sistemul administrativ și vechile practici. În baza argumentelor expuse în prima parte a Hotărârii, Prezidiul Parlamentului Republicii Moldova a hotărât:

1. se interzice activitatea Partidului Comunist din Moldova pe întreg teritoriul republicii;
2. se naționalizează întreaga avere a Partidului Comunist din Moldova, care se consideră de acum înainte proprietate de stat a republicii, dreptul de a dispune de ea transmițându-se Guvernului Republicii Moldova;
3. Guvernul Republicii Moldova să ia imediat sub pază bunurile naționalizate (clădirile, mijloacele de transport, întreprinderile, editurile, tipografiile, documentele arhivei de partid ș.a.), inclusiv bunurile transmise prin tranzacții altor persoane;
4. Guvernul Republicii Moldova să ceară organelor de resort ale URSS să transmită neîntârziat Republicii Moldova toate documentele și materialele de arhivă vizând activitatea Partidului Comunist din Moldova;
5. președintele Băncii Naționale a Moldovei să sisteze toate operațiunile bănești potrivit conturilor Partidului Comunist din Moldova, structurilor organizatorice, întreprinderilor și filialelor acestuia și să verse mijloacele bănești, inclusiv valuta, în venitul bugetului republicii;
6. controlul asupra îndeplinirii prezentei Hotărâri se pune în sarcina Primului-ministru al Republicii Moldova;
7. prezenta hotărâre intră în vigoare din momentul adoptării¹⁵.

Pentru implementarea hotărârii Parlamentului Republicii Moldova, guvernul a adoptat, la 23 august 1991, Hotărârea „cu privire la naționalizarea

¹³ Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova cu privire la situația din Republica Moldova în legătură cu lovitura de stat din URSS, Chișinău, 21 august 199, în M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șişcanu, *op. cit.*, p. 280-281.

¹⁴ Hotărârea Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova „cu privire la Partidul Comunist din Moldova”, 23.08.1991, nr. 683-XII.

¹⁵ *Ibidem*.

averii Partidului Comunist din Moldova”, prin care s-a creat o comisie guvernamentală în frunte cu C. Oboroc, prim-viceprim-ministru¹⁶. Partidul Comunist din Moldova a fost reînființat în 1993, fiind oficializat în 1994 cu denumirea de Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM), care a devenit ulterior cel mai numeros și reprezentativ partid politic din Moldova. În Articolul 1 al Statutului PCRM se afirmă că PCRM „este succesor de drept, moștenitor al ideilor și tradițiilor Partidului Comunist al Moldovei”¹⁷. Astfel, prin abolirea la numai trei ani a deciziei de scoatere în afara legii a PCM și legalizarea unui nou partid comunist, s-au creat premisele pentru „restaurația unei guvernări comuniste” și amânarea, cel puțin pentru o perioadă de opt ani, a decommunizării definitive a Republicii Moldova¹⁸.

În același context, Prezidiul Parlamentului adoptă, la 25 august 1991, Hotărârea „cu privire la lichidarea monumentelor și altei atributici a ideologiei comuniste”, al cărei termen de îndeplinire a fost 5 septembrie 1991¹⁹. Această decizie a fost aplicată superficial, fiind strămutate din piața centrală a Chișinăului la Centrul Expozițional „Moldexpo” doar monumentele lui Lenin, Marx și Engels. Restul monumentelor sovietice au rămas în picioare până astăzi. Neaplicarea în totalitate a prevederilor hotărârii din 1991 face ca problema monumentelor regimului sovietic să persiste și în prezent. Într-un articol recent se constată că, după 20 de ani de independență, Republica Moldova rămâne „un grandios muzeu sovietic, fără acoperiș”, iar numărul monumentelor ce îl întruchiează pe Lenin este mai mare decât cel al monumentelor lui Ștefan cel Mare și Sfânt, considerat un simbol național. În perioada sovietică au fost instalate în RSSM circa 4.000 de monumente ale lui Lenin, din care doar o parte au fost înlăturate din spațiul public. Ca revanșă, în perioada restaurației comuniste (2001-2009), în unele localități au fost reinstalate monumentele demontate: Ocnița, Lipcani, Râșcani, Edineț, Dondușeni, Otaci, Fălești²⁰. Astfel, pentru o bună parte a populației Republicii Moldova este încă valabilă lozinca de sorginte comunistă: „Ленин жил, Ленин жив, Ленин вечно будет жить!” (*Lenin a trăit, Lenin trăiește, Lenin veșnic va trăi!*). Mai mult, la 18 iunie 2008, Artur Cozma, ministrul Culturii, venea cu propunerea de a include în Registrul monumentelor ocrotite de stat cinci monumente reprezentative ale regimului comunist: cel al lui Grigore Kotovski, al lui Serghei Lazo,

¹⁶ Hotărârea Guvernului Republicii Moldova „cu privire la naționalizarea averii Partidului Comunist din Moldova”, 23.08.1991 (V. Muravschi, prim-ministru al Republicii Moldova).

¹⁷ Igor Cașu, *Există vreo legătură între PCRM și PCM/PCUS?*, disponibil la <http://www.europalibera.org/content/article/2236363.html> (consultat la 09.02.2011).

¹⁸ Vezi detalii privind reactivarea PCM în articolul lui Ion Certan, *Considerații privind repunerea în drepturi a Partidului Comuniștilor din Republica Moldova*, în „Destin românesc”, nr. 3-4, 2007, p. 19-34.

¹⁹ Hotărârea Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova, nr. 688-XII din 25.08.1991.

²⁰ Ion Urusciuc, *Lenin îl bate pe Ștefan cel Mare*, în „Timpul”, 14 ianuarie 2012, disponibil la <http://www.timpul.md/articol/lenin-il-bate-pe-stefan-cel-mare-30290.html> (consultat la 18.02.2012).

al „Luptătorilor pentru puterea sovietică”, al „Eroilor comsomoliști” și cel al „Eliberatorilor de sub ocupația fascistă”²¹.

O altă constatare ține de atitudinea cetățenilor față de valorile și simbolurile comuniste²². Monumentele reflectă ideologia unui regim politic și, de fapt, sunt instrumente ale ideologiei acestuia. În secolul al XX-lea, regimurile totalitare au respectat perfect această tradiție. Evident că demolarea trecutului totalitar trezește nemulțumirea anumitor categorii de oameni (în special a celor care s-au format și au fost îndoctrinați în perioada sovietică) și a partidelor care se declară succesoare ale ideilor comuniste, ce se văd lipsite de suportul simbolic pe care au ființat de-a lungul deceniilor. Dar peisajul istoric și cultural este în continuă schimbare, iar intențiile actualei guvernări de a face anumite ajustări sunt justificate. Orice monument este însă și parte a creației artistice a epocii în care a fost edificat, de aceea nu trebuie distrus, ci strămutat în spații muzeale, special amenajate, reprezentând o mărturie a epocii totalitare pentru generațiile viitoare.

Afirmarea statalității Republicii Moldova

Prin Declarația de Independență din 27 august 1991, noul stat Republica Moldova și-a anunțat aspirațiile sale de entitate politică de sine stătătoare. Legitimarea unui stat nou-creat este un proces firesc și este un fenomen caracteristic pentru țările noi care caută să-și afirme independența și identitatea statală după colapsul URSS, numai că fiecare dintre ele are specificul său, fie că este Ucraina, Tadjikistan, Kazahstan sau orice alt stat din spațiul postsovietic.

Procesul de construcție și afirmare a statului Republica Moldova a cunoscut o dezvoltare sinusoidală, de la declarații privind unirea cu România, mișcări ale stataliștilor până la învinuiri de trădare de patrie. În contextul legitimării statale, liderii politici de la Chișinău au încercat, pe de o parte, să scoată în evidență așa-zisa vechime și continuitate a statalității, iar pe de altă parte, au făcut apel la anumite evenimente istorice și personalități istorice locale atât din trecutul recent, cât și din cel medieval.

O primă manifestare politică de amploare cu un mesaj public menit să justifice statalitatea și să distanțeze Republica Moldova de România a avut loc în 1994, când curentul moldovenist este readus pe scena politică. Președintele Mircea Snegur susținea la congresul „Casa Noastră – Republica Moldova” continuitatea istorică a *națiunii moldovenești*, considerând începutul independenței moldovenești în anul 1917. De fapt, anume acest congres a „constituit începutul unei ideologii oficiale a statului moldovean”²³, care treptat a ajuns să fie radicalizat.

²¹ V. Basiul, *Moștele bolșevismului*, în „Timpul”, 20 august 2007.

²² *Lenin – o dilemă mirositoare*, în „Jurnal.md”, 23 aprilie 2010, disponibil la <http://www.jurnal.md/ro/news/lenin-o-dilema-mirositoare-185149/> (consultat la 12.11.2010).

²³ Charles King, *Moldovenii: România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura ARC, 2002, p. 160.

Mai târziu, în anul 1999, președintele Lucinschi a decretat organizarea manifestațiilor prilejuite de 640 ani de la înființarea *statului moldovenesc*. Această inițiativă a fost preluată, apoi, de liderul comunist V. Voronin, care a dispus sărbătorirea, în 2009, a 650 de ani de la întemeierea *statului moldovenesc*²⁴. În ambele cazuri, istoricii au demonstrat inconsistența unor astfel de aniversări, deoarece nu putem vorbi din punct de vedere istoric și juridic despre o anumită succesiune a statului medieval *Țara Moldovei* la cel contemporan *Republica Moldova*, care este succesor al RSS Moldovenești în hotarele sale stabilite după al Doilea Război Mondial de către autoritățile sovietice. Programul de stat privind „650 de ani de statalitate” s-a dovedit a fi o temă de campanie a guvernării PCRM în contextul anului electoral 2009.

Concepția politicii naționale de stat a Republicii Moldova, elaborată la inițiativa președintelui V. Voronin și aprobată exclusiv prin votul fracțiunii parlamentare a PCRM la finele anului 2003, a trezit nemulțumiri în rândul intelectualilor, care au considerat-o un act ce promovează teza comunistă a moldovenismului și un instrument de deznaționalizare și opresiune spirituală a majorității populației Republicii Moldova. Concepția enunță mai multe aspecte contradictorii din punct de vedere istoric și științific, printre care:

Principiile directoare ale Concepției se sprijină pe trecutul multiseclar al poporului moldovenesc și pe statalitatea sa neîntreruptă în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale. Afirmându-se încă din 1359 și dăinuind veacuri în șir ca țară de sine stătătoare, ciopârțită teritorial, aflându-se sub dominație străină o perioadă îndelungată, Moldova a revenit la statalitatea sa prin actul constitutiv de la 2 decembrie 1917, când Sfatul Țării, „sprijinindu-se pe trecutul istoric al poporului moldovenesc”, a proclamat la Chișinău crearea Republicii Democratice Moldovenești. Dreptul legitim al poporului moldovenesc la statalitate a fost confirmat și prin crearea, în stânga Nistrului, la 12 octombrie 1924, a Republicii Autonome Moldovenești. În mod decisiv, statalitatea Moldovei, în noile sale hotare, a fost reconfirmată prin actele politico-juridice din august 1940 și din august 1991, statornicindu-și legitimitatea sa actuală în 1994 prin adoptarea Constituției Republicii Moldova. În hotarele sale existente la 1 ianuarie 1990, Republica Moldova, ca stat suveran și independent, a fost recunoscută de ONU, devenind membru plenipotențiar, cu drepturi egale, al unor prestigioase și influente organisme internaționale.

sau

²⁴ Decretul prevedea constituirea unei comisii de stat pentru desfășurarea acțiunilor consacrate sărbătoririi a 650 de ani de la întemeierea Principatului Moldovei. Comisia îl avea în frunte pe Vladimir Voronin, ca vicepreședinte pe prim-ministrul Vasile Tarlev și președintele Academiei de Științe, Gheorghe Duca, iar printre membrii comisiei au fost incluși doi foști președinți ai Republicii Moldova – Mircea Snegur și Petru Lucinschi. Pentru detalii, vezi *Chestionar: Semnificații politice ale sărbătoririi de către autoritățile comuniste din Republica Moldova a 650 ani de „statalitate moldovenească”*, în „Destin românesc”, serie nouă, an IV (XV), nr. 1 (59), 2009, p. 36-52.

Republica Moldova constituie continuarea politico-juridică a procesului multisecular de statalitate continuă a poporului moldovenesc, proces la care și-a adus contribuția și Biserica ortodoxă din Moldova. Moldovenii – naționalitatea fondatoare a statului – împreună cu reprezentanții altor etnii – ucrainenii, rușii, găgăuzii, bulgarii, evreii, românii, belorușii, ȋiganii (romii), polonezii și alții – constituie poporul Moldovei, pentru care Republica Moldova este patria lor comună.

sau

Concepția pornește de la adevărul statornicit istoricește și confirmat de tezaurul literar comun: poporul moldovenesc și poporul român folosesc o formă literară comună ce „are la bază izvorul viu al graiului popular din Moldova” – realitate ce imprimă limbii naționale moldovenești un pronunțat specific deosebitor, un anumit farmec bine cunoscut și apreciat. Având originea comună, dispunând de un fond lexical de bază comun, limba națională moldovenească și limba națională română își păstrează fiecare lingvonimul/glotonimul său ca însemn identificator al fiecărei națiuni: moldovenească și română²⁵.

La prima vedere, acest act normativ încearcă să justifice existența și să traseze o politică națională a statului Republica Moldova, dar conținutul lui este contradictoriu și reflectă în mare parte doar opiniile PCRM. Ca urmare, un grup de politicieni și intelectuali au arătat că această concepție încalcă art. 5(2) al Constituției Republicii Moldova, potrivit căruia nicio ideologie nu poate avea statut de ideologie de stat²⁶.

În perioada guvernării comuniste (2001-2009), unele publicații ostile regimului au lansat ideea „Moldovei de Est”, făcând aluzie la faptul că Moldova istorică a fost și este parte componentă a României. Afirmatii care nu au fost luate în serios nici de comunitatea politică, nici de cea academică din România. Mai recent însă, la ideea lui Petru Bogatu de a schimba denumirea Republica Moldova în „Republica Moldova de Est”²⁷, au apărut reacții din partea unor analiști ruși, care au considerat-o un act diversionist împotriva României, fiind comentată pe larg în spațiul mediatic rus. Zurab Todua a abordat subiectul din perspectiva preconizatei reforme teritorial-administrative a României, care prevede organizarea în regiuni, printre care *Moldova de Nord* și *Moldova de Vest*, considerând că ideea lui Bogatu ar fi parte a unui nou scenariu al unirii Republicii Moldova cu România, care ar duce la o catastrofă geopolitică regională²⁸.

²⁵ Legea privind aprobarea Concepției politicii naționale a Republicii Moldova, nr. 546-XV din 19.12.2003, publicată în MOF, nr. 01, 01.01.2004.

²⁶ A. Moșanu, *O independență subminată*, în „Destin românesc”, serie nouă, an II (XIII), nr. 3-4 (51-52), 2007, p. 10-18.

²⁷ Petru Bogatu, *Trebuie schimbată denumirea Republicii Moldova*, în Jurnal.md, 03.02.2012, disponibil la <http://www.jurnal.md/ro/news/trebuie-schimбата-denumirea-republicii-moldova-bogatu-215614/> (consultat la 01.03.2012).

²⁸ „Предложение о переименовании Молдовы правомерно расценить как настоящую идеологическую диверсию против суверенитета, независимости и территориальной целостности Румынии”, Zurab Todua, *Диверсия против Румынии*, în MoldovaNOVA,

Deputatul și ideologul comunist Zurab Todua își făcea griji nu atât pentru statalitatea Republicii Moldova, cât pentru pericolul pe care l-ar reprezenta un astfel de scenariu pentru Rusia. În acest sens, concluziile recente ale experților de la Stratfor reflectă foarte bine situația în care se află astăzi Republica Moldova:

Moldova's location makes it important to Russia. It is situated in the Bessarabian Gap between the Carpathians and the Black Sea, a traditional invasion route from the southwest and the Balkan states. It is near the strategic port of Odessa and the Crimean Peninsula, where Russia stations its Black Sea Fleet, and it serves as part of the energy transit network linking Russia with Europe and Turkey²⁹.

Din punctul de vedere al situației politice, sociale, al securității și economiei, dar mai ales al resurselor energetice, Republica Moldova rămâne dependentă de Rusia. În același timp, economia Transnistriei este controlată aproape în totalitate de Rusia, care este interesată să-și păstreze în continuare forțele militare în regiunea separatistă. În consecință, Republica Moldova este astăzi divizată politic și teritorial, ceea ce convine Rusiei. Perspectivile pentru Republica Moldova, în viziunea celor de la Stratfor, nu sunt dintre cele mai optimiste, deoarece:

Moldova's paralysis – political, territorial and geopolitical – can be expected to remain until an external power is able to contest Russia in the region in terms of hard power rather than soft power. This is not likely to happen in the short to medium term³⁰.

Dileme identitare

Mișcarea de emancipare națională de la finele anilor '80 ai secolului trecut a avut la bază valorile democratice și valorile legate de patrimoniul cultural local – revenirea la limba română, tratarea obiectivă a evenimentelor istorice legate de soarta Basarabiei (anii 1812, 1918, 1940 etc.), recunoașterea și reflectarea crimelor regimului totalitar (teroare, deportări, foamete, colectivizare forțată etc.), reunificarea cu România –, însă aceste cerințe au întâlnit opoziție, în special din partea populației rusofone.

În acest context, problemele de ordin identitar au fost și rămân un subiect actual pentru societatea moldovenească, nu atât la nivelul divergențelor dintre populația majoritară și minoritățile etnice, cât la nivelul competiției între două curente din rândul populației românofone – unii considerându-se români, iar

08.02.2012, disponibil la <http://www.moldovanova.md/ru/comments/show/738/> (consultat la 01.03.2012).

²⁹ The Next Stage of Russia's Resurgence: Ukraine, Belarus and Moldova, February 8, 2012, disponibil la <http://www.stratfor.com/analysis/next-stage-russias-resurgence-ukraine-belarus-and-moldova> (consultat la 01.03.2012).

³⁰ *Ibidem*.

alții moldoveni³¹. Revenirea la valorile românești (limbă, istorie, cultură) este considerată de către moldoveniști un pericol pentru statalitatea Republicii Moldova. La nivelul creării unei noi identități etnice și lingvistice, diferită de cea românească, moldovenismul este o invenție sovietică, elaborată și promovată de politicile naționale ale regimului stalinist³². Adepții de astăzi ai moldovenismului se autoproclamă stataliști și încearcă să construiască o identitate „specifică” Republicii Moldova³³. Uneori, declarațiile liderilor PCRM ajungeau la absurditate în ceea ce privește relațiile dintre Republica Moldova și România. Aducem ca exemplu acuzațiile ex-președintelui Vladimir Voronin la adresa României, exprimate într-un interviu acordat Agenției „Moldpress” la 24 februarie 2007, în care susținea că autoritățile de la București discriminează o minoritate formată din 10 milioane de moldoveni aflați pe teritoriul României. Voronin a promis celor „10 milioane de moldoveni” din dreapta Prutului că le va acorda prioritate la obținerea cetățeniei moldovenești. El și-a exprimat regretul că Moldova a fost divizată și a criticat decizia Curții de Apel din România, care a declarat legitim războiul de eliberare a Basarabiei și Bucovinei de Nord de sub ocupația rusească din 1941, achitându-l parțial pe mareșalul Ion Antonescu. Vasile Tarlev, prim-ministru în perioada 2001-2008, „repetă permanent că este patriot moldovean, înverșunat luptător pentru integritatea RM și urmașul lui Ștefan cel Mare. El interpretează istoria după bunul său plac și nu

³¹ Charles King, *op. cit.*; Gheorghe Negru, *Moldovenismul și românismul basarabean*, în „Destin românesc”, serie nouă, nr. 1-2 (49-50), 2007, p. 10-19; Octavian Țăcu, *Moldovenii ca „identitate imaginară” în perioada Imperiului Rus*, în „Cugetul”, nr. 4 (36), 2007, p. 26-29; Stefan Ihrig, *Discursul (ne)civic și nemulțumirile exprimate în el. Conceptul „moldovenist” și cel „românist” de națiune și cetățean oglindit în manualele actuale de istorie și în istoriografia Republicii Moldova (1991-2005)*, în Monica Heintz (coordonator), *Stat slab, cetățenie incertă. Studii despre Republica Moldova*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 191-213; idem, *Wer sind die Moldawier? Rumänismus versus Moldowanismus in Historiographie und Schulbüchern der Republik Moldova, 1991-2006*, Stuttgart, ibidem-Verlag, 2008.

³² Gheorghe E. Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. *Studiu și documente*, Chișinău, Editura Civitas, 2009; Sergiu Musteață, *Diversiunea cominternistă a „moldovenismului”*, recenzie la Gh. E. Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. *Studiu și documente*, Chișinău, Editura Civitas, 2009, în „Akademos”, nr. 1 (16), 2010, p. 124-125; Ion Holban, *Moldovenismul – cauza deznaționalizării noastre*, în LA, nr. 1 (2889), 4 ianuarie 2001, p. 3; Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000; Elena Negru, *Politica etnoculturală în R.A.S.S. Moldovenească (1924-1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003; Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *Politica de moldovenizare în RASS Moldovenească*, Chișinău, Editura Civitas, 2004.

³³ Charles King, *Moldovan Identity and Politics of Pan-Romanianism*, în „Slavic Review”, vol. 53, nr. 2, 1994, p. 345-368; idem, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Stanford, 1999, p. 63-88; T. Carauș, *Despre „politica națională” în Republica Moldova: între bilingvism și unilingvism*, 9 septembrie 2003, disponibil la <http://www.azi.md/news?ID=25676> (consultat la 15.03.2010); Stella Ghervas, *La réinvention de l'identité moldave*, în „Regard sur l'Est”, 09/08/2005, disponibil la http://www.regard-est.com/home/breve_contenu.php?id=367 (consultat la 15.03.2010); M. Neagu, *Istorie, memorie, identitate în Moldova postsovietică. Considerații asupra evoluției istoriografiei școlare din Republica Moldova (1991-2005)*, în „Cugetul”, 1 (29), 2006, p. 9-25.

are încredere în Academia Română, fiindcă «nu e anticamera lui Hristos»³⁴. Constatăm că *neomoldovenismul* este un curent recent de afirmare a identității și statalității moldovenești, însă bazat pe ideologia sovietică, care, în cele mai multe cazuri, ajunge la naționalism³⁵. Declarațiile recente (18 decembrie 2011) ale liderului socialist Igor Dodon privind prioritatea Partidul Socialiștilor din Republica Moldova de „edificare a națiunii moldovenești civice”, „astfel încât cuvintele Moldova, moldoveni, moldovenesc să intre în sufletele tuturor”³⁶ nu sunt noi pentru spațiul public moldovenesc, ele au fost des întâlnite în discursurile lui V. Stati, V. Stepaniuc ș.a. După toate probabilitățile, pentru aceasta a și fost criticat chiar de cei care l-au susținut în 2011 – www.moldovenii.md –, care i-au atras atenția lui I. Dodon că nu este necesară edificarea unei națiuni, deoarece:

națiunea moldovenească (etnosul moldovenesc) ca o comunitate de oameni având aceeași limbă, istorie, cultură, tradiții, obiceiuri etc. s-a constituit mai mult de 700 de ani în urmă și se bazează pe un fundament solid creat de strămoșii moldovenilor timp de milenii [sic!]³⁷.

În linii generale, aceste idei, într-o formă sau alta, sunt preluate din lucrările autorilor sovietici N.S. Deržavin, A. Grecul, N. Națov, A. Lazarev, N. Mohov ș.a.³⁸,

³⁴ <http://www.timpul.md/articol/cine-ne-a-facut-cei-mai-saraci-din-europa-30257.html> (consultat la 18.02.2012).

³⁵ Vasile Stati, *Moldovenii la răsărit de Nistru*, Chișinău, Poligraf-Service, 1995; idem, *Istoria Moldovei în date*, Chișinău, 1998; idem, *Istoria Moldovei*, Chișinău, „Vivar-Editor”, 2002; idem, *Moldovenii din Ucraina, Studii istorico-geografice și etnografice*, Chișinău, 2007; idem, (ediția alcătuită și completată), *Primele istorii ale Moldovei. Cronografia moldo-slavonă*, Chișinău, Editura Lumina, 2007; idem, *Pentru limba noastră moldovenească. Studiu istoric. Sociolingvistic*, Chișinău, Seria Biblioteca „Pro Moldova”, 2008. Victor Stepaniuc, *Statalitatea poporului moldovenesc*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2006; V. Stepaniuc, *Gosudarstvennost' moldavskogo naroda. Istoričeskie, političeskie i pravovye aspekty*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2006. Despre calitatea lucrărilor lui V. Stati și V. Stepaniuc, vezi I. Eremia, *Falsificarea istoriei sau „fenomenul Stati” în Republica Moldova*, Chișinău, 2003; Vlad Zbârțog, *Istoria Moldovei falsificată de Vasile Stati*, Chișinău, Editura Pontos, 2003; Ion Varta, „Statalitatea poporului moldovenesc” – un plagiat notoriu sau o lucrare semnată de Vasile Stati cu pseudonimul „Victor Stepaniuc”, în „FLUX Săptămânal”, nr. 5, 10 februarie 2006; Ion Varta, *Cu plagiatorii nu se polemizează în materie de istorie*, în „FLUX Săptămânal”, nr. 6, 17 februarie 2006; Ion Varta, *Recenzia tezei de doctor în istorie a dlui Victor Stepaniuc „Evoluția statalității moldovenești în epoca contemporană”*, în „Flux”, 25 ianuarie 2008; George Iosim, *Teza de doctor a lui Victor Stepaniuc, respinsă de mediul academic*, în „Flux”, 22 ianuarie 2008; Mihai Tașcă, *Fals, plagiat și incompetență în lucrarea lui Victor Stepaniuc „Evoluția statalității moldovenești în epoca contemporană”*, în „Destin românesc”, serie nouă, anul IV (XV), nr. 1 (59), 2009, p. 53-73.

³⁶ Igor Dodon, *Vom edifica națiunea moldovenească!*, în „Jurnal de Chișinău”, 20 decembrie 2011, disponibil la <http://ziar.jurnal.md/2011/12/20/dodon-%E2%80%99Evom-edificatiunea-moldoveneasca%E2%80%99D/> (consultat la 01.03.2012).

³⁷ <http://moldovenii.md/md/news/view/section/542/id/2066> (consultat la 01.03.2012).

³⁸ N.S. Deržavin, *Proišhoždenie moldavskogo naroda*, în „Sovetskaja nauka”, Moskva, 1940, nr. 12, p. 3-28; A.M. Lazarev, *Moldavskaja sovjetskaja gosudarstvennost' i beessarabskij vopros*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1974 etc.

având doar o nouă portavoce în condițiile independenței statului Republica Moldova. Acest curent poate fi calificat drept un gen de etnonaționalism contemporan³⁹.

La toate acestea se adaugă și problema transnistreană. După cum afirmă O. Țăcu, aspectele identitare din Republica Moldova au căpătat astăzi trei dimensiuni distincte:

Necesitatea de legitimitate istorică a determinat mai multe încercări de construcție națională și statală în R. Moldova, dintre care trei sunt cele mai importante: un proiect de românizare, ancorat în jurul Declarației de Independență și al politicilor de întoarcere la spațiul cultural și spiritual românesc; un proiect moldovenist, inspirat de argumentele istoriografice sovietice în mare parte, dar care și-au găsit un dinamism propriu legat de necesitatea justificării statalității și al treilea – un proiect de transnistrizare, aflat în desfășurare din 1924, de la crearea RASSM, rearticulat de către Rusia în contextul post-independență și care este asemănător proiectului moldovenist, fiind totodată divergent din punctul de vedere al finalităților sale⁴⁰.

Astfel, lipsa de consens în problema statalității are un impact și asupra celei identitare, ambele rămânând a fi, în continuare, subiecte sensibile și dificile pentru societatea moldovenească.

Personalități, evenimente și simboluri istorice între trecut și prezent

Dintre personalitățile istorice, cel mai des s-a făcut apel la Ștefan cel Mare (1457-1504), ca apărător al statalității și creștinătății. Indiferent de guvernare și genul de comemorare, toți depun flori și-l omagiază pe domnitorul medieval. Dar există un aspect important ce trebuie evidențiat: dacă liderii partidelor de dreapta se limitează la monumentul lui Ștefan cel Mare, atunci liderii și adepții PCRM dublează acest ritual – deseori, în aceeași zi merg și la monumentul lui Lenin de la „Moldexpo” sau, în ziua de 9 mai, la Complexul Memorial „Victoria”. Această duplicitate o putem observa și în zilele sărbătorilor de Paște, când liderul comunist V. Voronin merge, pe 22 aprilie, la monumentul lui Lenin, iar mai apoi la Catedrală, unde se manifestă ca un *bun creștin*, făcându-și chiar și semnul crucii. Spre exemplu, pe 7 noiembrie 2007, comuniștii de la Chișinău au depus flori la monumentul lui Lenin cu ocazia celei de-a 90-a aniversări a revoluției bolșevice din octombrie. Președintele Partidului Comuniștilor, Vladimir Voronin a declarat că revoluția din octombrie are o semnificație

³⁹ Vezi o retrospectivă a situației din Republica Moldova în studiul A. Cușco, I. Șarov, *Moștenirile regimului comunist în perioada postsovietică: memorie, continuități, consecințe*, în Sergiu Musteață, Igor Cașu (coordonatori), *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, Chișinău, Editura Cartier, 2011, p. 725-767.

⁴⁰ *Moldovenizarea societății noastre este un proiect de inspirație rusească*, interviu cu O. Țăcu, în „Timpul”, 23 februarie 2012, disponibil la <http://www.timpul.md/articol/octavian-tacu-moldovenizarea-societatii-noastre-este-un-proiect-de-inspiratie-ruseasca-31674.html> (consultat la 29.02.2012).

majoră: „Pentru cei care am trăit în anii sovietici, memoria este încă vie și noi conștientizăm foarte multe fapte, mai ales dacă le comparăm cu ziua de astăzi... Cred că lumina lui Octombrie încă nu s-a stins, chiar dacă cineva s-a grăbit să declare acest lucru”.

Ziua de 9 mai are un caracter la fel de ambiguu. O parte a societății sărbătorește Ziua Victoriei împotriva fascismului, iar altă parte omagiază Ziua Europei. Spațiul public din piața centrală a Chișinăului, în ziua de 9 mai, arată ciudat, deoarece acolo se întâlnesc două curente și două mesaje care nu doresc să se suprapună. Mai recent, organizațiile proruse promovează pe larg „Panglica Sf. Gheorghe” („Gheorghievskaja lenta”) ca un simbol al victoriei URSS în al Doilea Război Mondial.

În căutarea propriilor tradiții culturale și istorice politicienii moldoveni au apelat deseori la valori ce s-au format în perioada regimului totalitar comunist. Ex-prim-ministrul A. Sangheli (1992-1997) evidențiază într-un interviu recent că „am fost primii din CSI care am introdus valuta națională”⁴¹. Este adevărat, la finele anului 1993, leul moldovenesc a devenit moneda națională și a fost pus în circulație. Dar la o privire mai atentă a designului bancnotelor moldovenești observăm și aici prezentă moștenirea sovietică. Dimensiunile și culorile bancnotelor au rămas aproape identice cu cele ale rublelor sovietice.

Condamnarea crimelor comunismului

În februarie 2006, un grup de deputați din partea Alianței „Moldova Noastră” au venit în Parlamentul Republicii Moldova cu o inițiativă legislativă privind condamnarea crimelor comunismului, așa cum prevede Rezoluția 1481 (2006) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, dar aceasta nu a fost susținută de majoritatea comunistă aflată la guvernare.

După schimbările de ordin politic din 2009 în Republica Moldova, cu o inițiativă similară a venit președintele interimar de atunci, Mihai Ghimpu, care, la 14 ianuarie 2010, prin Decretul nr. 165-V, a constituit *Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din R. Moldova*. Comisia a elaborat, în perioada 14 ianuarie – 1 iunie 2010, un raport, care a fost prezentat președintelui interimar Mihai Ghimpu și care urma să fie discutat în Parlamentul R. Moldova. După două tentative eșuate din luna iunie 2010, data prezentării a fost amânată de către membrii Alianței pentru Integrare Europeană pe un termen nedeterminat. În perioada 24-25 mai 2010, Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova, cu sprijinul Fundației Soros Moldova, a organizat la Chișinău Conferința internațională „Democrație după totalitarism – lecții învățate în ultimii 20 de ani”. Experți din SUA, Canada, Franța, Estonia, Republica Cehă, Letonia, Lituania, Polonia, Slovacia, Rusia, Ucraina, România

⁴¹ Premierul RM în anii 1992-1997, Andrei Sangheli: „Comuniștii nu s-or mai întoarce la putere”, în „Timpul”, 23 august 2011, disponibil la <http://www.timpul.md/articol/premierul-rm-in-anii-1992-1997-andrei-sangheli-comunistii-nu-s-or-mai-intoarce-la-putere-26427.html> (consultat la 18.02.2011).

și Republica Moldova au discutat despre legalitatea, consecințele și impactul regimurilor totalitare din Europa Centrală și de Est, precum și despre modalitățile de a depăși moștenirea regimurilor totalitare în zilele noastre. Reprezentanții PCRM au organizat, în ziua de 25 mai 2010, în fața localului unde se desfășura conferința, un miting la care au scandat un șir de lozinci, precum: „Opriți răfuiala politică!”, „Anticomunismul e fascism”, „Jos Ghimpler!”, „Nu fascismului! Jos Comisia Ghimpu!”. Fotografiile expuse ale liderilor Alianței pentru Integrare Europeană erau însoțite de mesajul „Hitler, Mussolini și Antonescu sunt mândri de voi”⁴². Manifestarea publică a reprezentanților PCRM față de un eveniment academic a demonstrat lipsă de respect, dar și refuzul vehement de a discuta subiecte legate de trecutul regimului comunist, fiind expresia unui extremism de tip totalitar, care încalcă normele legale.

Printr-un alt decret prezidențial, emis în luna iunie 2010, Mihai Ghimpu a declarat ziua de 28 iunie 1940 zi a ocupației sovietice. Președintele interimar își argumenta inițiativa prin faptul că „noi cerem să ne fie respectată neutralitatea. Decretul a fost emis după 70 de ani, iar în acest timp pe teritoriul țării noastre au fost trupe străine, de aceea am cerut Federației Ruse să își retragă soldații și armamentul”. Condamnarea de către Duma de Stat a Federației Ruse a decretului lui Mihai Ghimpu era o nouă ingerință a Rusiei în treburile interne ale Republicii Moldova și arată că Moscova o tratează în continuare ca pe o parte a sferei sale de influență, încercând nu numai să influențeze, dar și să controleze situația de la Chișinău prin metode de șantaj economic și politic.

Problema distanțării Republicii Moldova de trecutul totalitar are un caracter politic pronunțat. O dovadă în acest sens este decizia din 12 iulie 2010 a Curții Constituționale a Republicii Moldova, care a declarat neconstituțional decretul președintelui interimar M. Ghimpu. Oleg Efrim, pe atunci viceministru al Justiției, reprezentantul Guvernului la Curtea Constituțională, a declarat că „decretul nu face altceva decât să amintească despre niște fapte constatate deja”, făcând trimitere la Declarația de Independență⁴³, în a cărei parte finală Republica Moldova, în calitate de stat suveran și independent,

cere Guvernului Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste să înceapă negocierea cu Guvernul Republicii Moldova privind *încetarea stării ilegale de ocupație* a acesteia și să retragă trupele sovietice de pe teritoriul național al Republicii Moldova.

Amintim și poziția oficială a Academiei de Științe a Moldovei, exprimată la 7 iulie 2010 referitor la ziua de 28 iunie 1940, pe care a apreciat-o drept ziua ocupației sovietice:

Documentele de arhivă și cercetările istorice ale experților internaționali demonstrează că anexarea Bucovinei de Nord și a Basarabiei a fost concepută și

⁴² Vezi materialele conferinței în Sergiu Musteață, Igor Cașu (coordonatori), *op. cit.*

⁴³ Vezi <http://unimedia.md/?mod=news&id=21129> (consultat la 13.07.2010).

realizată de comandamentul sovietic stalinist ca o operațiune militară de ocupație a acestor teritorii. Iar decretul președintelui interimar Mihai Ghimpu reflectă, în principiu, adevărul istoric⁴⁴.

Curtea Constituțională nu a luat în calcul și alte acte normative ale Republicii Moldova prin care s-a exprimat deja atitudinea instituțiilor statale față de data de 28 iunie 1940. Astfel, prin Hotărârea Sovietului Suprem al RSS Moldova „cu privire la Avizul Comisiei Sovietului Suprem al RSS Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord” din 23 iunie 1990⁴⁵, s-a aprobat avizul sus-menționat, în a cărui parte finală se afirmă expres: „La 28 iunie 1940 URSS a ocupat prin forța armată Basarabia și Bucovina de Nord, contrar voinței populației acestor ținuturi [subl.n.]” și a proclamat în mod nelegitim la 2 august 1940 RSS Moldovenească. După instaurarea în Basarabia și Bucovina de Nord a regimului sovietic stalinist, în aceste ținuturi au fost comise crime împotriva umanității: omoruri în masă, deportări, foamete organizată. În partea finală a hotărârii se menționează: „În conformitate cu argumentele istorice, juridice și politice expuse mai sus urmează ca în ziua de 28 iunie să fie suspendate toate manifestările cu caracter festiv”. Avizul Comisiei de la Chișinău s-a bazat atât pe rezultatele recente ale cercetărilor istorice, cât și pe decizia comisiei similare a Congresului al II-lea de Deputați ai Poporului din URSS⁴⁶. În hotărâre se declara univoc că regimul sovietic a fost un regim de ocupație, iar prin suspendarea activităților festive în ziua de 28 iunie se stabilea caracterul ei de doliu și de comemorare a victimelor regimului totalitar. În aceeași ordine de idei, amintim că guvernul Republicii Moldova, condus de A. Sangheli, a declarat încă în anul 1993 regimul comunist totalitar drept regim de ocupație. La 11 martie 1993, guvernul Republicii Moldova a aprobat Hotărârea nr. 128, „despre măsurile pentru realizarea Legii privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, *săvârșite de regimul comunist totalitar de ocupație (7 noiembrie 1917 – 23 iunie 1990)* [subl. n.]”. Este evident că anticonstituțională este decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova, și nu Decretul președintelui interimar M. Ghimpu.

Alianța pentru Integrare Europeană a readus în discuție problema interzicerii simbolisticii comuniste după alegerile din noiembrie 2010. În ședința Comisiei parlamentare pentru securitate națională, apărare și ordine publică din 2 februarie 2011, s-a discutat proiectul de lege privind interzicerea

⁴⁴ Avizul savanților „cu privire la semnificația datei de 28 iunie 1940”, disponibil la http://asm.md/?go=noutati_detalii&n=3183&new_language=0 (consultat la 13.07.2010).

⁴⁵ Vezi Avizul Comisiei și Hotărârea Sovietului Suprem al RSS Moldova nr. 149-XII din 23 iunie 1991, semnată de M. Snegur, Președintele Sovietului Suprem al RSS Moldova, în M. Cernescu, A. Petrencu, I. Șișcanu, *op. cit.*, p. 245-249.

⁴⁶ Hotărârea privind aprecierea politică și juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune din 1939 a fost adoptată de Congresul Deputaților Poporului URSS la 24 decembrie 1989.

simbolicii comuniste, care a fost transmis Biroului Parlamentului, care, până la sfârșitul lunii februarie 2012, nu reușise să-l pună în dezbateră Legislativului⁴⁷.

La finele anului 2010, șase state din Europa de Est au cerut Bruxelles-ului să se introducă în UE o interdicție a negării crimelor comunismului, afirmând că victimele fostelor regimuri comuniste au fost uitate de Europa de Vest⁴⁸. Pe parcursul anului 2011, un șir de state europene au echivalat, în mod oficial, comunismul cu nazismul (Ungaria, Slovacia, Georgia⁴⁹ ș.a.). Dacă în Europa crimele comunismului sunt echivalate cu cele ale fascismului⁵⁰, la Chișinău atitudinea adepților ideologiilor de stânga este contrară. Unul dintre aceștia, M. Deleaghin, consideră că „cei care vor să interzică simbolurile comuniste, de regulă, simpatizează cu fascismul sau chiar aparțin acestui curent politic”⁵¹. Putem constata că deciziile structurilor europene sau ale unor state luate aparte privind atitudinea lor față de regimurile totalitare nu sunt luate în calcul de către partidele de stânga din Republica Moldova⁵². Astfel, problema condamnării și asumării trecutului totalitar la Chișinău rămâne un subiect sensibil, care

⁴⁷ Igor Cașu, *Vor fi interzise simbolurile comuniste?*, în „Adevărul”, marți, 8 februarie 2011, disponibil la http://www.adevarul.ro/moldova/actualitate/Vor_fi_interzise_simbolurile_comuniste_0_423557738.html (consultat la 09.02.2011).

⁴⁸ „Principiile care guvernează justiția europeană ar trebui să asigure același tratament pentru victimele tuturor formelor de totalitarism”, se arată într-o scrisoare semnată de miniștrii de Externe din România, Bulgaria, Cehia, Ungaria, Letonia și Lituania. Documentul este adresat comisarului european Viviane Reding. Semnatarii susțin că trivializarea sau negarea crimelor totalitare ar trebui să constituie o infracțiune, indiferent de regimul responsabil. Negarea Holocaustului este deja interzisă în multe state europene. Fostele țări comuniste doresc să extindă această interdicție de la crimele regimului nazist la cele ale comuniștilor din întreg Estul continentului.

⁴⁹ Vezi <http://www.lenta.ru/news/2011/06/01/charter/> (consultat la 05.08.2011).

⁵⁰ Parlamentul Ungariei a egalat crimele comunismului cu Holocaustul. Pentru negarea crimelor comunismului a fost introdusă pedeapsa penală de la unu la trei ani de detenție. Decizia a fost adoptată prin votul reprezentanților partidului de guvernământ, fosta opoziție de dreapta. Anterior, în februarie 2011, parlamentul Ungariei a adoptat un proiect de lege prin care negarea Holocaustului se pedepsește cu trei ani de detenție. tot atunci, cel mai mare partid de opoziție a propus pedepsirea negării crimelor comunismului, dar deputații au respins propunerea. <http://unimedia.md/?mod=news&id=20035> (consultat la 09.02.2011).

⁵¹ Vezi reportajul de la NIT – http://www.nit.md/index_md.php?action=news&id=3321 (consultat la 9.02.2011).

⁵² Vezi Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale a Consiliului Europei; Rezoluția 1481(2006) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind necesitatea de condamnare internațională a crimelor regimurilor comuniste totalitare, 25 ianuarie 2006; Decizia nr. 1904/2006/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 12 decembrie 2006 de instituire pentru perioada 2007-2013 a programului „Europa pentru cetățeni” pentru promovarea cetățeniei europene active; Rezoluția P6_TA (2008)0523 privind comemorarea foametei deliberate – Holodomor – din Ucraina, 23 octombrie 2008; Decizia-cadru 2008/913/JAI a Consiliului Europei privind combaterea anumitor forme și expresii ale rasismului și xenofobiei prin intermediul dreptului penal, 28 noiembrie 2008; Declarația Parlamentului European privind proclamarea zilei de 23 august drept Ziua europeană a comemorării victimelor stalinismului și nazismului, 23 august 2008; Rezoluția P6_TA (2009)0213 a Parlamentului European referitoare la conștiința europeană și totalitarism, 2 aprilie 2009; Rezoluția 1723 (2010) a Adunării Parlamentare privind comemorarea victimelor Foametei Mari (Holodomor) din URSS, 28 aprilie 2010.

provoacă noi confruntări sociale și politice, în loc să faciliteze găsirea unui compromis pentru respectarea adevărului istoric.

Concluzii

În final, constatăm că, după două decenii de construire a statului de drept, Republica Moldova este un „stat slab” cu o „cetățenie incertă”⁵³. Motivele acestei situații sunt multiple, dar principalele sunt legate de lipsa unei tradiții statale proprii, de criza de valori pe care se bazează o astfel de entitate politică, de lipsa voinței politice și a unei conștiințe cetățenești a populației, de persistența mentalității totalitare etc.

O altă problemă ține de lipsa unui compromis cu trecutul care ar conduce la o reconciliere națională. Unul dintre motivele acestei stări este faptul că societatea moldovenească a fost mai tot timpul divizată și nu s-au căutat soluții reale de compromis, care să ducă la o împăcare socială. Vina majoră pentru situația conflictuală existentă o poartă forțele politice, care joacă în permanență duplicitar și contradictoriu. Ca urmare, conținutul Hotărârii Parlamentului cu privire la măsurile de neamânat pentru realizarea concilierii civice în RSS Moldovenească, nr. 357-XII din 14 noiembrie 1990, rămâne actual pentru Republica Moldova.

Cât privește identitatea locuitorilor acestui stat, fiecare comunitate etnică, fie ea majoritară sau minoritară, are dreptul la existență și afirmare din punct de vedere istoric, lingvistic și etnic. Dar, obiectivul comun al acestor comunități trebuie să fie apartenența lor la aceeași națiune. O parte din populația vârstnică, născută în URSS, se identifică mai degrabă cu acel stat decât cu Republica Moldova. Soluționarea acestei probleme ține de aspectul ei educațional și de dezvoltarea spiritului cetățenesc. Fiecare cetățean trebuie să fie, mai întâi de toate, conștient și mândru de faptul că este cetățean al statului Republica Moldova.

Distanțarea Republicii Moldova de trecutul său totalitar este o chestiune de mare actualitate și, după toate probabilitățile, dificil de rezolvat în situația politică actuală. Problema majoră rămâne, însă, în fiecare dintre noi, în mentalitatea noastră individuală și colectivă și ar trebui să depunem mai mult efort pentru a arăta fața adevărată a regimului totalitar comunist, care „a reprezentat supremația minciunii” (L. Kołakowski)⁵⁴. Trebuie să procedăm cum a propus primul premier polonez post și anticomunist Tadeusz Mazowiecki, „să tragem o linie groasă [subl.n.] peste propriul nostru trecut și să ne asumăm un efort consensual pentru construirea unei societăți deschise”, deoarece societățile

⁵³ Monica Heintz (coordonator), *op. cit.*; idem (ed.), *Weak State, Uncertain Citizenship: Moldova*, Gesellschaften und Staaten im Epochenwandel, Band 16, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2008.

⁵⁴ Vladimir Tismăneanu, referindu-se la această situație, afirmă: „Ne putem despărți de moștenirea leninistă la nivelul mentalului numai dacă vom renunța la această cultură a minciunii și duplicității...”. Vladimir Tismăneanu, *Despre 1989: Naufragiul utopiei*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 14-15.

închise nu sunt durabile. Această situație nu ne dă, după cum afirmă Vladimir Tismăneanu, niciun drept să uităm sau să negăm trecutul nostru: „O comunitate democratică autentică nu se poate construi pe negarea crimelor, abuzurilor și atrocităților trecutului”⁵⁵. Memoria nu trebuie privatizată, trecutul nostru totalitar mai degrabă trebuie asimilat și depășit⁵⁶. Așa cum a arătat Adam Michnik: „*Amnistie – da, amnezie – nu!*” Condamnarea trecutului traumatizant trebuie făcută în mentalitatea noastră și acest aspect nu ține neapărat de elaborarea și adoptarea unui act normativ. Totuși, o asemenea lege ar facilita schimbarea mentalității colective.

The Republic of Moldova's Dilemmas

(Abstract)

Keywords: Republic of Moldova, identity, statehood, nostalgia, symbols, condemning communist crimes

In this paper author is debating the questions of the Republic of Moldova's dilemmas. During the first part he is discussing the relation between Moldovan independency and USSR nostalgia. After that, are presented some aspects of statehood and identity developments and their relations with Soviet ideology. In the second part are debated questions about “heroes”, events, symbols and how society reacts to initiatives of removing or building new monuments. During the last part, author analyzed the recent experience on condemning totalitarian regimes, which remain to be a very sensitive aspect for Moldovan society.

The totalitarian past has huge impact on Moldovan state development and its oscillations from East to West vectors. Among political and economic problems, the identity question and dealing with totalitarian past are very often present of public and political agenda. Because of various factors and realities, the society is divided in many aspects: territorial, political, economic, social and cultural.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 31 și 149.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 179.

ANEXE

Foto 1. Proteste împotriva guvernării comuniste, februarie-martie 2002

Foto 2. Memorii concurente: ziua de 9 mai la Chișinău

Foto 3. Dilemele statalității moldovenești

Foto 4. Probleme identitare: român vs. moldovean

Foto 5. Automobil Moskvici, având pictat pe capotă capul lui Lenin, Bulevardul Mihai Eminescu, orașul Bălți
(foto: Ion Urusciuc, 2010, sursa: <http://baltimd.wordpress.com/>)

Foto 6. Monumentul lui V.I. Lenin, Chișinău

Foto 7. Monumentul lui S. Lazo, Chișinău

Foto 8. Monumentul lui Gr. Kotovski, Chișinău

O poveste dintr-o iarnă.
„Căderea” Regionalei comuniste „Dunărea de Jos” (ianuarie 1941)

Ștefan BOSOMITU

La 7 Noiembrie 1940, Partidul Comunist Român hotărăște să sărbătorească a XXIII-a aniversare a Marii Revoluții Sociale din [Rusia]¹ printr-o manifestație contra regimului antonescian, contra dictatului de la Viena, pentru independența țării, pentru prietenia cu URSS, singura țară care nu recunoscuse cedarea Ardealului de Nord. Tineretul în frunte cu Tov. Miron Constantinescu participă la manifestația din piața Obor. Poliția legionară se năpustește asupra lor. Se trage și tinerii patrioți și democrați sunt arestați. Tov. Miron Constantinescu reușește să scape de urmăritori și la 19 Noiembrie 1940 sosește la Galați unde e numit la conducerea Regionalei „Dunărea de Jos” a Partidului Comunist Român. Orașul e înțesat de agenți dar la Galați nu e liniște. Pe ascuns se organizează lupta și ea răbuvnește [sic!] din ce în ce mai des la suprafață. La CFR, SNG, TITAN, PORT, TEXTILE etc. se organizează celule care imediat mobilizează muncitorii pentru revendicări profesionale, pentru organizarea rezistenței contra fascismului. Activitatea se intensifică la Galați, Focșani, Brăila, Bârlad, unde în strânsă legătură cu Tov. Miron Constantinescu lucrează Tov. Câmpeanu și Stelian Moraru. Manifestele împânzesc orașul și pe pereți apar tot mai des inscripții „Moarte vânzătorilor de țară”. „Vrem libertate de organizare pentru muncitori”. Se dă o deosebită atenție tineretului muncitor, care în plin regim legionar răspândesc [sic!] manifeste, scriu [sic!] lozinci pe pereți și trec [sic!] la acțiuni de revendicări, mai ales la SNG. Dezvoltarea pe care o ia acțiunea antifascistă necesită crearea unei gazete și astfel, în plină ilegalitate, apare „Dunărea Roșie” condusă de Miron Constantinescu. În „Dunărea Roșie” se duce o intensă campanie contra șovinismului și a urei de rasă, se arată revendicările muncitorilor și se transmite cuvântul partidului. În Decembrie 1940 Tov. Câmpeanu Constantin și Stelian Moraru sunt arestați, iar în Ianuarie 1941 este arestat și Tov. Miron Constantinescu și trimis în judecata Curții Marțiale a Corpului 3 Armată. Alături de Tov. Miron se găsesc Tov. Alex. Maxim, Dr. H. Mendelsohn, Margareta Dobre, Năstase Marin, frații Ionel și Alex. Jora, Florea Dumitru, Nicolae Fotanis etc. Tov. Miron e condamnat la 10 ani temniță, iar împreună cu cei 12 tovarăși de proces însumează 120 de ani de muncă silnică. Ei sunt încarcerați la Arestul Central din Galați de unde continuă să țină legătura cu tovarășii de afară cărora le dau sfaturi și îndemn. În

¹ Cuvântul „Rusia” era tăiat în text.

iunie 1941 sunt mutați la închisoarea din Caransebeș. Tovarășii rămași liberi continuă lupta cu mai multă ardoare, căci zorile libertății se apropie².

O istorie care nu a fost „scrisă” niciodată

În 1948, Secția de propagandă și agitație a Organizației județene Covurlui a Partidului Muncitoresc Român a dispus redactarea unui material de sinteză cu privire la istoria mișcării muncitorești din Galați. Textul întocmit de responsabilii *Agitpropului* făcea o incursiune în istoria „stângii” din orașul de pe malul Dunării, începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și sfârșind în anii de după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Materialul insista asupra evoluției mișcării sindicale din Galați, o istorie care, iată, era revendicată de nou-înființatul Partid Muncitoresc Român. Fragmentul de mai sus e un pasaj al sintezei respective. În câteva fraze se relatează un episod important al mișcării comuniste locale – „căderea” regionalei comuniste din ianuarie 1941. Textul e plin de informații trunchiate, de distorsiuni și de adăugiri. Desigur, destule amănunte importante lipsesc.

În rândurile ce urmează, voi încerca să reconstitui acest episod. Argumentele de ordin istoric care mă îndreptățesc să întreprind un astfel de demers nu lipsesc. În primul rând, există un interes academic personal pentru istoria interbelică a mișcării comuniste în special, și a „stângii” românești în general. Încă de când am început să cercetez arhivele comunismului românesc interbelic, am înțeles că istoria subiectului nu a fost practic niciodată „scrisă”. Dacă a existat un interes în anii comunismului, retorica discursului istoriografic a fost puternic influențată de ingerințele ideologiei și ale politicului. Ulterior, istoria comunismului românesc interbelic a fost un subiect evitat de către o istoriografie preocupată mai degrabă de dimensiunea represivă a regimului instaurat după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Ceea ce este, în definitiv, cât se poate de firesc. Până la un punct însă. Un al doilea motiv care m-a îndemnat să cercetez îndeaproape subiectul istorioarei din ianuarie 1941 l-a reprezentat ocurența numelui lui Miron Constantinescu în scurta expunere de mai sus. Interesat direct de biografia personajului în cauză, am căutat să aflu cât de mult adevăr există în acea relatare. De altfel, din această a doua perspectivă, povestea e departe de a fi neînsemnată, „căderea” Regionalei din 1941 provocând arestarea, iar mai apoi condamnarea lui Miron Constantinescu, care și-a petrecut anii celui de-al Doilea Război Mondial în închisoare.

² *Istoricul mișcării muncitorești din Galați*, material întocmit de către Secția de propagandă și agitație a Organizației județene Covurlui a PMR, în ANIC, colecția Amintiri, memorii și însemnări ale unor personalități despre situația economico-socială și politică din România (în continuare: colecția 60), dosar nr. 13, nepaginat.

Miron Constantinescu și Regionala comunistă „Dunărea de Jos”

La o primă lectură a fragmentului de mai sus, unul dintre amănuntele cele mai interesante e reprezentat de frecvența numelui lui Miron Constantinescu. Acesta apare ca un *factotum* al întregii povești. El este în fruntea tineretului din Capitală, care organizează manifestația de la Obor (3 noiembrie 1940). Drept urmare e „hăituit” de autorități. Scapă cu greu, găsindu-și refugiu la Galați, unde e însărcinat cu funcția supremă în cadrul organizației. Tot el este cel care publică gazeta „Dunărea Roșie”, precum și cel judecat de Curtea Marțială și condamnat la 10 ani de închisoare.

Aceste amănunte evidențiază într-o manieră fără echivoc dimensiunea distorsiunilor care caracterizau discursul propagandei comuniste. Câteva detalii biografice referitoare la Miron Constantinescu ne vor face să înțelegem mai bine de ce numele său e pomenit cu atâta insistență³.

Născut la 17 decembrie 1917, la Chișinău, Miron Constantinescu era fiul lui Gheorghe Munteanu-Murgoci și al Olimpiei Constantinescu⁴. Idila dintre cei doi s-a consumat în afara căsătoriei, astfel că Miron nu a fost niciodată recunoscut de tatăl său natural⁵. A copilărit în Basarabia, la Cahul și la Ismail, unde mama sa era profesoară de limbi străine – franceză și germană. În 1923, Olimpiei Constantinescu i-a fost oferită o catedră la Arad, unde a și plecat, ea petrecându-și în orașul de pe malul Mureșului ultimii opt ani ai vieții⁶. Miron Constantinescu și-a petrecut astfel o parte din copilărie și adolescența la Arad, într-un oraș cosmopolit, efervescent și în plină dezvoltare. A fost elev al celui mai vestit liceu din oraș – „Moise Nicoară”, pe care îl absolvă cu rezultate bune în vara anului 1934, când își ia bacalaureatul⁷. Din 1934, Miron Constantinescu vine în București, unde devine student al Facultății de Litere și Filosofie. În Capitala care încerca să își revină după anii grei ai crizei mondiale, Miron Constantinescu și-a căutat un rost. Unii spun că era și în căutarea unei

³ Există câteva studii biografice referitoare la Miron Constantinescu: Vladimir Tismăneanu, *Miron Constantinescu sau povestea imposibilei erezii*, în vol. *Arheologia terorii*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura ALLFA, 1996, p. 198-203; Andi Mihalache, *Miron Constantinescu – breviar biografic*, în „Xenopoliana”, Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași, număr tematic: *Comunismul în România: ideologii, itinerarii, dileme*, vol. VII, nr. 1-2, 1999, p. 104-115; Florian Tănăsescu, *Miron Constantinescu (1917-1974)*, în AT, anul VII, nr. 24-25, p. 248-250; Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu – profilul intelectualului angajat*, în *Intellectualii și regimul comunist: istoriile unei relații*, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România”, vol. IV, 2009, p. 167-194.

⁴ *Autobiografie – Miron Constantinescu* (2 septembrie 1945), ANIC, colecția Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiu în ilegalitate care au încetat din viață (în continuare: colecția 53), dosar nr. C/161 (Miron Constantinescu), f. 12.

⁵ Această informație mi-a fost furnizată de către un membru al familiei Murgoci, căruia doresc să îi mulțumesc pe această cale.

⁶ Miron Constantinescu, *Drumul unei generații*, în „Secolul XX. Revistă de literatură universală”, nr. 3 (111)/1970, p. 14-18.

⁷ *Autobiografie – Miron Constantinescu* (2 septembrie 1945), ANIC, colecția 53, dosar nr. C/161 (Miron Constantinescu), f. 12.

„familii”⁸. S-a apropiat de mișcarea comunistă clandestină, devenind în 1935 membru al Uniunii Tineretului Comunist din România. Un an mai târziu, în contextul dizolvării UTCdR, avea să fie primit în rândurile Partidului Comunist din România, o „onoare” care fusese rezervată doar celor mai activi și reprezentativi membri ai defunctei organizații⁹.

Biografia ulterioară a lui Miron Constantinescu s-a desfășurat pe două coordonate. Pe de o parte, acesta și-a continuat cu oarece succes studiile la Facultatea de Litere și Filosofie, alegând sociologia ca specializare. S-a apropiat de mai mulți dintre profesorii aflați în anturajul lui Dimitrie Gusti, fiind apreciat de unii dintre aceștia: Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Henri H. Stahl, Anton Golopenția și chiar de către profesorul Gusti. A participat la Seminarul sociologic, dar și la ședințele lunare ale Cercului de sociologie¹⁰ și, începând cu 1938, la campaniile monografice desfășurate de școala gustiană¹¹. Mai mult, din 1939 Miron Constantinescu a fost admis ca doctorand al Facultății din București, în cadrul seminariilor doctorale conduse de Dimitrie Gusti¹². Pe de altă parte, Constantinescu s-a implicat consecvent în activitatea clandestină a Partidului Comunist din România, ca membru al Frontului Studențesc Democrat¹³, sau ca publicist, colaborator la mai multe reviste de stânga¹⁴. La sfârșitul anilor 1930, notele Siguranței îl indicau ca fiind unul dintre liderii comuniști din Capitală, responsabil cu „sectorul studențesc”¹⁵.

În toamna anului 1940, Miron Constantinescu a fost pus în situația de a lua o decizie importantă. Partidul i-ar fi comunicat că e nevoie de el în „teritoriu”, trasându-i sarcina de a pleca la Galați pentru a se implica în reorganizarea Regionalei comuniste de acolo. Miron nu a stat prea mult pe gânduri, acceptând

⁸ Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 149.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Coriolan Gheție, *Erau oamenii care te mirau, nu lucrurile*, în Zoltan Rostaș, *Parcurs întrerupt. Discipolii din anii '30 ai Școlii gustiene*, București, Editura Paideia, 2005, p. 126.

¹¹ Miron Constantinescu a participat la campaniile monografice desfășurate în vara anului 1938 de către *Echipele Regale Studențești*, realizând o monografie asupra satului Șepreuș, din județul Arad (Miron Constantinescu, *Șepreuș. Un sat de agricultori din șesul Tisei*, în *60 de sate românești. Cercetate de echipele studențești în vara 1938*, anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și dr. D. C. Georgescu, vol. IV, *Contribuții la tipologia satelor românești. Sate agricole, sate pastorale*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1943, p. 1-15), dar și la campania monografică din vara anului 1939 asupra plășii Dâmbovnic, județul Argeș (Miron Constantinescu, *Procesul de sărăcire din Oarja*, în Anton Golopenția, Mihail Pop, *Dâmbovnicul, o plasă din sudul județului Argeș. Câteva rezultate ale unei cercetări monografice întreprinse în 1939 sub conducerea lui Mihail Pop și Anton Golopenția*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1942).

¹² ANIC, fond personal Miron Constantinescu, dosar nr. 3, f. 15.

¹³ În documentele Siguranței, Miron Constantinescu este semnalat ca fiind unul dintre liderii FSD: ANIC, colecția Documente elaborate de organele represive despre activitatea PCR și a organizațiilor de masă revoluționare (în continuare: colecția 50), dosar nr. 4.611, f. 26-27.

¹⁴ În a doua parte a anilor 1930, Miron Constantinescu a fost colaborator al mai multor publicații: „Cuvântul liber”, „Era nouă”, „Cadran”, „Reporter”, „Dacia nouă”.

¹⁵ ANIC, colecția 50, dosar nr. 231, f. 303.

fără crâcnire indicația diriguitorilor partidului. Retrospectiv, gestul său e greu de înțeles. Activitatea desfășurată de el până atunci nu îl califica pentru o astfel de sarcină. Mai mult, succesul din plan profesional ar fi putut cântări mai mult în cadrul acestei ecuații. Mai exact, în acel moment, perspectiva unei cariere intelectuale ar fi putut să pară o variantă ceva mai coerentă în raport cu pericolul pe care îl reprezenta acceptarea misiunii de a pleca în „teritoriu”.

Despre cele petrecute în lunile cât a stat la Galați, dar și despre consecințele imediate, ceva mai încolo, când voi încerca să reconstitui istoria „căderii” Regionalei din ianuarie 1941. Până atunci, mă voi rezuma să enunț reperele carierei lui Miron Constantinescu după 23 august 1944. Reîntors la București în primele zile ale lunii septembrie, Miron Constantinescu este însărcinat cu șefia cotidianului „Scânteia”, care va apărea pentru prima dată în legalitate în 21 septembrie 1944. Câteva luni mai târziu, în primăvara anului 1945, a fost „promovat” în funcția de secretar al organizației Capitalei, dar și secretar al Secției Organizatorice a Comitetului Central, unde a lucrat în subordinea Anei Pauker. Ascensiunea sa în structurile de conducere ale partidului avea să fie confirmată de alegerea sa în cadrul Comitetului Central, dar și a Biroului Politic al PCR, la Conferința Națională a PCR desfășurată în octombrie 1945. Miron Constantinescu avea atunci aproape 28 de ani.

În 1948, când responsabilii *Agitpropului* din Galați întocmeau acea istorie a mișcării muncitorești locale, Miron Constantinescu era membru al Comitetului Central al PMR, al Biroului Politic al CC al PMR și deputat în Marea Adunare Națională, ales în circumscripția electorală Covurlui. Mai mult, el era responsabil pe linie politică cu Regiunea Galați, o funcție pe care avea să o păstreze vreme de un deceniu. E firesc deci, într-o anumită măsură, ca numele lui să fie pomenit cu atâta insistență, deși rolul său în evenimentele petrecute la Galați în toamna anului 1940 și în iarna ce a urmat nu a fost nici pe departe atât de însemnat pe cât ne lasă să credem textul din 1948. Ba chiar din contră.

Regionala comunistă „Dunărea de Jos”

Înființat în 1921, ca filială a celei de-a Treia Internaționale Comuniste (Comintern), Partidul Comunist din România a avut o existență legală efemeră. La doar trei ani de la apariție, partidul a fost scos în afara legii, în decembrie 1924¹⁶. Pentru comuniștii români, au urmat două decenii de clandestinitate. De-a lungul lor, PCdR a suferit mai multe modificări la nivel de conducere, dar și la nivelul organizării centrale și în teritoriu¹⁷. Nu are rost să insistăm asupra acestor detalii. E necesar însă să facem câteva precizări în legătură cu structura PCdR la sfârșitul anilor 1930, în perioada care ne interesează în mod direct.

¹⁶ Lege pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice, în MOF, nr. 279, 19 decembrie 1924, p. 13777-13780.

¹⁷ Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România (1919-1943). Studii documentare*, București, Editura Silex, 1994, îndeosebi capitolul 3: *Compoziție ale Partidului Comunist din România în anii 1921-1944*, p. 99-124.

În ajunul declanșării celui de-al Doilea Război Mondial, în fruntea PCdR-ului se găsea Bela Brainer¹⁸, cel care a ocupat vreme de câteva luni poziția de secretar general interimar al partidului, succedându-i în funcție lui Boris Ștefanov¹⁹. Bolnav, Brainer a murit în martie 1940, fiind urmat în funcția de secretar general al PCdR de Ștefan Foriș. În acei ani, situația partidului era destul de confuză. Mulți dintre membrii săi importanți erau în închisori, ispășindu-și condamnările primite de-a lungul anilor: Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Ilie Pintilie, Șmil Marcovici, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica etc. Alții se găseau în exil – în lagărele din sudul Franței (cei care se refugiaseră din Spania, după sfârșitul războiului civil) sau la Moscova.

În afara structurilor de conducere centrale, partidul era organizat în teritoriu în mai multe regionale. La sfârșitul anilor 1930, acestea erau în număr de douăsprezece, după cum urmează: Muntenia (cu sediul la București), Moldova de Sus (cu sediul la Iași), Dunărea de Jos (cu sediul la Galați), Bucovina (cu sediul la Cernăuți), Basarabia de Nord (cu sediul la Chișinău), Basarabia de Sud (cu sediul la Cetatea Albă), Dobrogea (cu sediul la Constanța), Oltenia (cu sediul la Craiova), Banat (cu sediul la Timișoara), Brașovul (cu sediul la Brașov), Ardealul (cu sediul tot la Brașov) și Regionala Văii Jiului (cu sediul la Deva)²⁰. Fiecare dintre aceste regionale grupa comitetele județene și comitetele locale ale partidului din regiunea respectivă. În fruntea fiecărei regionale se afla un Comitet regional, al cărui secretar era membru al Comitetului Central al partidului.

Regionala comunistă „Dunărea de Jos”, cu sediul la Galați, avea în componență județele Covurlui, Brăila, Putna, Tutova, Huși, Râmnicu-Sărat²¹. În fiecare capitală de județ, organizația comunistă trebuia să organizeze un comitet

¹⁸ Bela Brainer – membru al partidului Comunist din România încă din 1921. Din 1925, a fost numit secretar regional al PCdR Oradea. Arestat în 1926, a fost condamnat la cinci ani de închisoare. Ulterior Congresului al V-lea, desfășurat la Gorkovo, Bela Brainer a fost ales membru al Comitetului Central al partidului. În 1939, Brainer a fost numit secretar general interimar al PCdR, după îndepărtarea lui Boris Ștefanov. A murit la puțin timp după aceea, în martie 1940, pe patul de spital. Iosif Rangheț, *Bela Brainer*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1950.

¹⁹ Boris Ștefanov (n. 1893). Etnic bulgar, născut în Dobrogea, era nepotul revoluționarului Cristian Rakovski, care i-a influențat cariera politică. A participat la grevele generale din toamna anului 1920, fiind ulterior închis. Astfel, nu a putut să ia parte la congresul din mai 1921, care a dus la fondarea PCdR. În 1927 a suferit o a doua condamnare, după un proces desfășurat la Cluj. În 1934 Cominternul l-a numit secretar general al PCdR, funcție pe care a deținut-o până în 1939. Boris Ștefanov a participat cu zel la campaniile de „epurare ale troțkiștilor”, care se desfășurau la Moscova în anii Marii Terori. El i-ar fi identificat drept troțkiști, trimițându-i astfel în fața plutonului, pe mai mulți membri importanți ai PCdR: Elek Koblos, Vitali Holostenco, Marcel Pauker, Ecaterina Arbore, Elena Filipovici ș.a. Vezi Ilarion Țiu, *Boris Ștefanov, aliatul lui Stalin*, în „Jurnalul național”, 7 iunie 2005; V. Smârcea, *Boris Ștefanov*, în „Analele de istorie”, vol. 19, nr. 5/1973, p. 143-146.

²⁰ ANIC, colecția 50, dosar nr. 237, f. 11-12.

²¹ Idem, colecția Dosare personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944 (în continuare: colecția 95), dosar nr. 121.298 (Miron Gh. Constantinescu), rola 1212, cadrul 549.

local de conducere, denumit comitetul orășenesc al partidului, care avea drept sarcină principală conducerea și coordonarea întregii activități „subversive” de pe teritoriul județului respectiv. În fruntea regionalei se afla un Comitet regional, iar pe lângă acesta funcționau adesea câteva organe auxiliare: un resort tehnic (care se ocupa cu procurarea, reproducerea, multiplicarea manifestelor, împărțirea și distribuirea materialului de propagandă, a revistelor, ziarelor, broșurilor, lucrărilor cu caracter comunist), un resort de tineret, un resort al asistenței deținuților politici (care acționa în sensul colectării de sume de bani pentru ajutorarea comuniștilor încarcerați) și instructorii trimiși de la centru²².

„Căderea” din 1939

Regionala comunistă „Dunărea de Jos” suferise o grea lovitură în vara anului 1939 când Poliția și Siguranța au deconspirat întreaga rețea a organizației, arestându-i pe aproape toți membrii Comitetului regional, cât și pe majoritatea membrilor comitetelor locale care luaseră ființă în teritoriu²³. Primele informații în legătură cu intensificarea activității subversive a comuniștilor din Galați au apărut la începutul anului 1939. În luna februarie, Poliția municipiului Galați a reușit interceptarea unor scrisori-manifest redactate în limba rusă, care îndemneau populația din diferitele sate din împrejurimi să organizeze comitete locale ale partidului comunist în respectivele localități²⁴. Aceste prime indicii au dus la demararea unei anchete informative care a stabilit că în Galați funcționa o mișcare comunistă, aflată în curs de organizare.

În scriptele Siguranței existau situații aproximative referitoare la cadrele Regionalei comuniste „Dunărea de Jos”. Conform acestor date, în 1937-1938 Regionala era condusă de Samuel (Samoil) Waxman (Wexman, Vexman, Weissman), care ocupa funcția de secretar al organizației. Alături de acesta, din comitetul regional mai făceau parte: Petre Melinte, Dumitru Chicuş, Buium Mihailovici, Iacob Grimberg, Riva Abramovici, Constantin Banciu și Daniel Sector²⁵. Pe lângă aceștia, mai erau semnați alți „membri principali” ai mișcării: Carol Tomalici, Vasile Zalin, Vasile Grecov, Petre Godină, Maria Găitan, Adolf Wasserman, Ion Mogâldeanu, Mihail Simioniciuță, Vasile Chistal, Marcu Herșcovici, Rubin Zalanschi, Cristofor Caldăru, Ilie Pascu, Ilie Romul și Ianchel Grimblat²⁶.

²² *Ibidem*.

²³ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.276, f. 8.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Această situație a cadrelor Regionalei comuniste „Dunărea de Jos” se regăsește în cadrul unui material de sinteză întocmit de către Siguranță, intitulat: *Dezvoltarea și posibilitățile de stăvilire a mișcării comuniste din România* (*ibidem*, dosar nr. 233, f. 74). Prezența în fruntea Regionalei a lui Samuel Waxman ne indică faptul că materialul e anterior anului 1938, întrucât acesta a „predat” șefia lui Petre Melinte în vara-toamna anului 1938, în contextul în care era urmărit de Siguranță (*ibidem*, dosar nr. 2.276, f. 10).

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 233, f. 74.

Luat în „vizor” de către organele polițienești, Samuel Waxman a renunțat la conducerea Regionalei și s-a refugiat în comuna Taraclia, județul Cahul. Evenimentul s-a petrecut în vara sau, cel târziu, în toamna anului 1938. În fruntea Regionalei a fost „promovat” Petre Melinte, un alt membru al Comitetului regional. În mai puțin de jumătate de an, acesta a reușit să reorganizeze și să „revigoreze” mișcarea comunistă din regiune. Cadrele s-au „rotit”, fiind promovați în comitetul regional majoritatea „membrilor principali” pe care Siguranța îi semnală în 1937-1938. În schimb, și-au pierdut urma vechii membri ai comitetului regional. Fuseseră arestați? Plecaseră în URSS? Nu știm cu siguranță și nu putem da verdicte în acest sens, întrucât informațiile lipsesc.

În primăvara anului 1939 au loc primele manifestări publice ale organizației comuniste din regiune – răspândirea de manifeste semnate „Comitetul Central al Partidului Comunist din România”, dar și a unor numere ale revistei „Scânteia”²⁷. Alte acțiuni de acest gen au avut loc la sfârșitul lunii mai și începutul lunii iunie 1939²⁸. Aceste din urmă evenimente, petrecute în ajunul alegerilor legislative care urmau să aibă loc în 1 și 2 iunie, au provocat luarea unor măsuri energice din partea autorităților gălățene, care au întreprins percheziții în locațiile și imobilele despre care existau informații că sunt locuite de persoane care au legături cu mișcarea comunistă locală²⁹. În urma acestor acțiuni au fost arestate 27 de persoane care au fost deferite, la data de 16 iunie 1939, Parchetului Militar de pe lângă Tribunalul Militar al Diviziei 21 Infanterie Galați³⁰. Printre aceștia se regăseau aproape toți membrii regionalei semnalăți de către Siguranță în materialul de sinteză din 1937-1938 (Hristofor Cadâm, Ion Mogâldeanu, Mihail Simionantz, Vasile Chistal, Samoil Weissman, Petre Godină, Carol Tomalici, Vasile Zalum, Marcu Herșcovici, Ruvin Zavlunski, Ilie Pascu, Ilie Romul, Vasile Grecov, Ianchel Grimblat, Petre Melinte, Marusia Găitan și Adolf Wasserman), alături de alte persoane, care fuseseră probabil recrutate între timp (Dănilă Andreev, Ivan Panamarenco, Nicolae Polomarciuc, Petre Găitan, Ivan Ruleacov, Haim Pivovar, Iancu Pascal, Sende Finchel și Anton Volcov)³¹.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 2.276, f. 8.

²⁸ Acțiunea de răspândire a manifestelor a început în noaptea de 29-30 mai 1939, în localitățile Brăilița și Radu Negru. A continuat pe străzile și în curțile locuitorilor din Galați, în noaptea de 30-31 mai, și în localitatea Chilia Nouă (județul Ismail) în noaptea de 31 mai – 1 iunie. Manifestele conțineau diferite critici la adresa legii electorale și a alegerilor legislative care urmau să aibă loc în zilele de 1 și 2 iunie (*ibidem*, f. 9).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Procesul organizației comuniste descoperite la Galați în vara anului 1939 a avut loc în data de 12 iulie (*ibidem*, f. 24).

³¹ Material de sinteză, întocmit de către Inspectoratul Regional de Poliție „Dunărea de Jos”, intitulat: *Expunere rezumativă a constatărilor făcute asupra regionalei comuniste, descoperită la Galați* (*ibidem*, f. 8-24).

Eforturi pentru reorganizarea Regionalei

În urma acestor evenimente, activitatea mișcării comuniste din zonă a încetat pentru o vreme. Starea de inactivitate s-a prelungit și în prima parte a anului 1940, cauzele care s-au opus unei refaceri a cadrelor fiind multiple. În primul rând, a fost vorba despre șocul „prăbușirii” regionalei care a descumpănit pentru o perioadă pe cei care aveau simpatii față de ideologia de stânga. Mai mult decât atât, reluarea legăturilor dintre „centrala” de la București și populația din acea zonă trebuia să fie făcută cu maximă atenție, căutând să se recruteze elemente noi, ideal fiind ca acești noi recruți să fie persoane necunoscute organelor polițienești. O altă cauză care a împiedicat o refacere imediată a organizației comuniste din zonă au reprezentat-o concentrările masive în armată, măsuri luate în cursul anilor 1939-1940, care au lipsit masa muncitorească tocmai de elementele unui „grup-țintă” – tinerii. Cedarea Basarabiei în vara anului 1940 a reprezentat o lovitură de grație dată organizației comuniste din zonă, întrucât majoritatea promotorilor mișcării comuniste au ales refugierea în teritoriile abia ocupate de sovietici³².

Conducerea partidului a reacționat cu destulă stângăcie față de noua situație. A reușit totuși să trimită la Galați mai mulți instructori, care au căutat să reorganizeze mișcarea comunistă din zonă. Din vara anului 1940, rapoartele către Centru încep să „curgă” cu oarece regularitate, parcurgerea oferind o imagine a acestor eforturi. Ceea ce e interesant în legătură cu aceste rapoarte e insistența cu care se „sondează” și înregistrează orice fel de nemulțumire a muncitorimii din zonă. Ba mai mult, sunt demne de atenția noastră și încercările continue ale raportorilor de a sugera că toate aceste nemulțumiri ale muncitorilor sunt consecințe ale eforturilor unor activiști comuniști. Lucru care e greu de crezut. Mai ales în condițiile în care aceleași rapoarte insistă asupra fragilității numerice a organizațiilor, fie că e vorba de cele locale, fie de cea regională.

La începutul lunii iunie 1940, situația la Galați era „grea”. Se raporta că toată conducerea organizației era arestată, fiind în lagăr. Un singur instructor se zbătea, încercând să refacă organizația. Majoritatea persoanelor care corespundeau cerințelor partidului alegeau să plece în Basarabia, cei mai mulți de frica „concentrărilor”. Activitatea în regiune era practic inexistentă: nu se multiplicase nimic, în ciuda eforturilor. Se cerea de urgență un om, preferabil un muncitor local (!) pentru a se încerca cooptarea de noi membri³³.

Aceste informații, cuprinse în raportul care avea să parvină Comitetului Central al PCdR, erau în totală contradicție cu datele pe care le deținea

³² „Repatrierile” acestea erau consecința unor directive ale Comitetului Central care cereau membrilor PCdR de origine bucovineană sau basarabeană să solicite cetățenia sovietică și să se întoarcă în „țara” lor (Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 102).

³³ ANIC, fond Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 127, f. 1; dosar nr. 130, f. 1.

Siguranța din Galați. O situație predată Inspectoratului Regional de Poliție „Dunărea de Jos”, din data de 16 iulie 1940, semnala un număr de 234 de suspecți comuniști în circumscripție, după cum urmează:

- a. Membri activi identificați, foști judecați și condamnați pentru activitate comunistă clandestină: 88.
- b. Membri activi identificați, foști cercetați și dați judecății, dar necondamnați, din lipsă de suficiente dovezi de culpabilitate: 56.
- c. Membri simpatizanți, suspecți de evidență, nearestați și necercetați, bănuți numai prin manifestările lor și legăturile cu cercurile celor de la a. și b.: 90³⁴.

Nici situația acțiunilor din primele șase luni ale anului 1940 nu corespunde celor raportate de activiștii de la Galați Comitetului Central. Tot statisticile Inspectoratului de Poliție semnalau cinci acțiuni de împrăștiere de manifeste, care avuseseră loc în nopțile de: 19-20 martie, 8-9 aprilie, 15-16 aprilie, 31 aprilie – 1 mai și 7-8 iunie³⁵.

Cea mai plauzibilă explicație pentru aceste neconcordanțe ar fi că ceea ce mai rămăsese din organizația de la Galați, și anume activiștii care încercaseră să acționeze în primele luni ale anului 1940, ar fi ales „retragerea” în Basarabia odată cu cedarea teritoriului către Uniunea Sovietică. O astfel de ipoteză ar justifica, în parte, lipsa de cadre pe care rapoartele parvenite de la Galați aveau să o repete la infinit în lunile următoare.

În vara anului 1940 rapoartele indică o îmbunătățire parțială a situației. În cadrul Regionalei activau, în afara instructorilor de la Centru, patru membri de partid, toți fiind catalogați drept „neexperimentați”. Primul era un muncitor de la fabrica de textile care, deși părea a fi devotat, era lipsit de experiență și fără inițiativă. Un altul era un tânăr, caracterizat ca fiind „energic și promițător”. Un al treilea, muncitor în port, era devotat, însă era bețiv, ceea ce îl făcea să fie adeseori neglijent. În fine, ca membru mai fusese cooptată și o femeie, care „promitea”. În afara acestora, se raporta către Centru că existau nu mai puțin de 39 de „candidați” numai la Galați, răspândiți pe la diferitele obiective industriale din oraș. În afara acestora, alți 52 erau răspândiți în regiune, cei mai mulți la Ismail (paisprezece persoane) sau la Focșani și Chilia Nouă (câte nouă persoane)³⁶.

Situația cadrelor din zonă nu s-a ameliorat în lunile ce au urmat. Ba chiar din contră, rapoartele indicând mereu mai degrabă lipsuri și de foarte puține ori reușite, cu toate că în lunile iulie și august starea de spirit a populației s-a deteriorat, în principal datorită concentrărilor, rechizițiilor, tăierilor salariale sau scumpirii tuturor produselor³⁷. Nici o lună mai târziu, lucrurile nu stăteau mai

³⁴ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.286, f. 186-188.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Raport* (iunie 1940), idem, fond Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 128, nenumărat.

³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 129, f. 1-2.

bine. Deși fabricile de textile începeau să se închidă, iar cele metalurgice își reduceau activitatea, organizației locale îi era încă greu să se dezvolte. Situația era propice, nota raportorul „Anton” în 19 septembrie: „teren politic și sindical de activitate este imens și facil. Lipsește însă organizația, lipsesc cadrele”³⁸. Se făceau însă eforturi în acest sens, notează același „Anton”: „[...] în ultimul timp am făcut mici pași înainte. În Galați ne-am legat cu un muncitor de la Arsenal, care a promis să ne facă legătură cu alți oameni, cu un muncitor din Șantier [Șantierul Naval – n.n., Ș.B.] și nădăjduim, în sfârșit, să punem și un picior și în port. La CFR încă nimic la Galați”³⁹.

Același raport din 19 septembrie ne oferă, dincolo de alte amănunte neînsemnate, și o informație importantă în legătură cu instructorii de la Centru care se aflau atunci la Galați. Sunt menționate două persoane: „tov. din Ardeal, trimis spre ajutor, în afară de ajutorul politic n-a prea putut să ne fie de folos. N-a putut să se lege de nici un muncitor. Celălalt tov. este destul de serios bolnav (ulcer la stomac), iar munca lui suferă din această cauză”⁴⁰. Dacă pe primul dintre cei doi e dificil să îl identificăm, informația legată de boala celui de-al doilea ne e suficientă pentru a ști că este vorba despre Ștefan Pavel. Din iulie 1940 acesta îndeplinea funcția de instructor al CC al PCdR pentru Brăila, Focșani și Galați⁴¹. Misiunea lui la Galați avea să se încheie în luna decembrie 1940, când a fost nevoit să părăsească orașul, plecând la București pentru a-și trata afecțiunea de care suferea (ulcer)⁴².

Situația Regionalei s-a menținut în aceleași coordonate și în lunile ce au urmat. În septembrie s-a raportat cooptarea a 10-12 tineri, în marea lor majoritate studenți, care activau în cadrul resortului tehnic, lucrând la multiplicarea de manifeste⁴³. O lună mai târziu se raporta organizarea unui grup sindical la Brăila, format din trei membri, dar și unele succese înregistrate pe linia UTC și Ajutorul Roșu⁴⁴. „Tonul” unui alt raport din octombrie sugera deja o îmbunătățire a situației. Se pare că la Galați sosiseră deja mai mulți trimiși ai Centrului, perspectivele fiind bune și propice reorganizării Regionalei. Se tipăreau manifeste și se organizau „împrăștieri”⁴⁵. Totuși, situația numerică rămânea

³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 132, f. 1-3.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Idem, colecția 53, dosar nr. P/39 (Ștefan Pavel), vol. I-II, *passim*.

⁴² Idem, colecția 95, dosar nr. 121.298 (Miron Gh. Constantinescu), rola 1212, cadrul 551.

⁴³ *Raport* (septembrie 1940), idem, fond Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 133, f. 1-3.

⁴⁴ *Raport* (4 octombrie 1940), *ibidem*, dosar nr. 134, f. 1-2.

⁴⁵ La ANIC, în fondul Comitetul regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), se regăsesc mai multe manifeste împrăștiate la Galați în toamna anului 1940. Mesajele acestora sunt diverse: „Cetățeni, luptați pentru alungarea armatei germane care ne flămânzește și răpește independența. Partidul Comunist” (dosar nr. 151, f. 1); „Femei, luptați pentru ieftinirea alimentelor și demobilizarea bărbaților voștri”, [7 noiembrie 1940] (dosar nr. 152, f. 1); „Jos dictatura militară-gardistă, care a vândut țara lui Hitler. Trăiască Partidul Comunist”, [7 noiembrie 1940] (dosar nr. 153, f. 1); „Muncitori, țărani, intelectuali, luptați pentru izgonirea

îngrijorătoare. La 25 octombrie 1940 erau raportați: 7 membri de partid în Galați, alături de care activau și instructori ai CC pe linie de partid, UTC și Ajutorul Roșu; 3 membri de partid la Brăila, alături de 12 uteciști și 3 activiști ai Ajutorului Roșu; în timp ce la Bârlad toți membrii erau raportați ca fiind fie în lagăr, fie concentrați⁴⁶.

Structura organizației în toamna anului 1940

În fapt, în toamna anului 1940 la Galați se reușise cristalizarea unui resort tehnic care depunea eforturi susținute pentru prelucrarea de materiale propagandistice, a unui resort pe linia „Ajutorului Roșu”, cât și a două celule, la Atelierele CFR și la Șantierul Naval. În fruntea tuturor acestor sectoare se regăseau instructori ai Comitetului Central al PCdR.

Întreaga activitate a Regionalei se afla sub coordonarea unei „fantomе”, despre care organele Poliției și Siguranței din Galați nu reușiseră să strângă prea multe informații. Invariabil, la persoana respectivă se făcea referire printr-o descriere destul de vagă: „o față evreică, de statură joasă, ce purta ochelari cu ramă”⁴⁷. Ulterior, s-a mai aflat că aceasta se numea Marta Marcovici și că ea era cea care făcea legătura dintre centru și teritoriu, coordonând activitatea regionale și împărțind sarcinile⁴⁸.

Marta Marcovici, de altfel nimic altceva decât un nume conspirativ, era cea care reușise să pună pe picioare resortul tehnic și pe cel al „Ajutorului Roșu”, desemnând ca responsabili ale acestora două persoane din localitate, doctorul Herman Mendelsohn și Margareta Weinberg. Doctorul Mendelsohn era născut în 1916, la Galați, fiind absolvent al Facultății de Medicină. Profesa ca

guvernului legionar Antonescu, provocator de război antisovietic”, [7 noiembrie 1940] (dosar nr. 154, f. 1); „Cetățeni! Luptați contra legionarilor care au vândut țara lui Hitler, răpindu-ne astfel independența. Partidul Comunist Galați”, [12 noiembrie 1940] (dosar nr. 155, f. 1); „Muncitori, muncitoare! Luptați pentru mărirea salariului în raport cu scumpetea zilnică și pentru izgonirea guvernului banditesc legionar”, [noiembrie 1940] (dosar nr. 157, f. 1); „Nevoiași! Adunați-vă la primării și cereți să vi se refacă gospodăriile distruse de cutremur”, [noiembrie 1940] (dosar nr. 158, f. 1); „Muncitori, țărani, intelectuali, luptați contra războiului” [noiembrie 1940] (dosar nr. 159, f. 1); „Muncitori din Șantier, bătrâni și tineri, uniți-vă cu toții, pentru respectarea sporului în raport cu scumpetea zilnică. Demascați pe legionari care sunt dușmanii voștri”, [12 decembrie 1940] (dosar nr. 161, f. 1); „Muncitori de la orașe și sate! Demonstrați în fața primăriilor și cereți ca cele 14 miliarde stoarse de la popor și votate pentru armata germană care ne răpește independența, să fie înapoiate poporului pentru reconstruirea imediată a gospodăriilor distruse de cutremur. Luptați pentru izgonirea armatei germane care ne flămânzește și scumpește viața. Cereți eliberarea acelor din închisori și lagăre care au luptat contra războiului, pentru pâine, pace și libertate. Partidul Comunist Galați”, [12 decembrie 1940] (dosar nr. 162, f. 1); „Muncitori din Port. Dacă nu vreți ca iarna grea care se apropie să vă distrugă familia și copiii, luptați uniți și veți impune un salariu de bază și avansuri pentru aprovizionarea celor necesare pentru iarnă”, [12 decembrie 1940] (dosar nr. 163, f. 1).

⁴⁶ *Raport* (octombrie 1940), *ibidem*, dosar nr. 135, f. 1-7.

⁴⁷ Idem, colecția 95, dosar nr. 121.298 (Miron Gh. Constantinescu), rola 1212, cadrul 538.

⁴⁸ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 32

medic în orașul natal unde locuia împreună cu soția sa, Isabela, într-un imobil din strada Sf. Spiridon, nr. 37⁴⁹. Ulterior arestării sale, Mendelsohn a declarat că fusese cooptat în mișcarea comunistă din Galați prin intermediul unui prieten, doctorul M. Nuzins⁵⁰, care îi făcuse cunoștință, la sfârșitul lunii iulie 1940, cu Marta. Relațiile dintre cei doi au evoluat în partea a doua a anului 1940, când Marta i-a cerut mai multe favoruri lui Mendelsohn, cu care avusese mai multe întâlniri și convorbiri⁵¹. Ulterior, Mendelsohn a fost însărcinat cu conducerea resortului tehnic, cooptând în mișcare mai multe cunoștințe ale sale: Solomon Brociner, Herman Blitzstein, Ozias Bercovici, Iulius Zucman și Natty Zucman⁵². Solomon Brociner, născut la data de 26 noiembrie 1914, la Galați, era student la Facultatea de Medicină din Cluj. Căsătorit cu Ghizela Muhlstein, locuia împreună cu aceasta în Galați, în strada Sf. Vineri, nr. 49. Prieten al lui Mendelsohn, Solomon l-a ajutat pe acesta în toamna anului 1940, păstrând acasă la el broșuri, reviste și alte materiale de propagandă⁵³. Herman Blitzstein, născut tot la Galați în 1918, era student la Politehnică și fusese atras în mișcarea comunistă de către Herman Mendelsohn, care îi era vecin (Blitzstein locuia pe strada Sf. Spiridon, nr. 31)⁵⁴. În toamna anului 1940, Herman a activat în cadrul Regionalei, păstrând acasă mai multe genți cu „literatură comunistă” sau tipărind manifeste. La un moment dat primise spre păstrare un multiplicator și un şapirograf, pe care le-a distrus însă după câteva zile, îngropând componentele în curtea casei sale⁵⁵. Ozias Bercovici era un evreu originar din Vaslui, născut la data de 6 iulie 1916. Era student la Facultatea de Medicină din București, acolo unde intrase în contact cu mișcarea comunistă. În toamna anului 1940 a fost însărcinat să își continue activitatea la Galați, unde domiciliu, împreună cu soția lui, Edna Morgulis. Alături de Hari Blitzstein și de Iuliu Zucman, a lucrat la multiplicarea de manifeste pentru organizația din Galați⁵⁶. Frații Natty și Iulius Zucman făceau și ei parte din organizația comunistă de la Galați. În mod curios, adeziunea lor la mișcare nu fusese condiționată de legătura de rudenie, fiecare dintre ei activând independent în cadrul mișcării. Natty Zucman, născut pe 21 aprilie 1919 la Bârlad, fusese atras în mișcare de Herman Mendelsohn, care îl însărcinase să facă mai multe călătorii la București, de unde a achiziționat materiale necesare tipăririi și multiplicării de manifeste: cerneală de multiplicat, matrite și panglici pentru mașini de scris. În toamna anului 1940 a fost trimis și la Brăila, unde a livrat un pachet cu mai multe materiale de propagandă⁵⁷. Fratele său, Iulius, născut în 3 august 1916, tot la

⁴⁹ *Ibidem*, f. 85-87.

⁵⁰ Idem, colecția 95, dosar nr. 121.298 (Miron Gh. Constantinescu), rola 1212, cadrul 538.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, dosar nr. 7.864/5.011 (Solomon Brociner), f. 1-5.

⁵⁴ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 74-76.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 42 r.-v.

⁵⁶ Idem, colecția 95, dosar nr. 7.892/5.006 (Ozias Bercovici), f. 1-4.

⁵⁷ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 41v.-42 și 77-79.

Bârlad, a fost cooptat în cadrul mișcării comuniste ceva mai târziu, la începutul lunii decembrie 1940, la insistențele amicului său, Hari Blitzstein⁵⁸. Acesta din urmă l-a convins să participe la o „împrăștiere” de manifeste, o poveste care avea să provoace „căderea” întregii organizații.

Ceea ce Poliția și Siguranța din Galați nu știau era faptul că, sub identitatea Martei Marcovici se ascundea, de fapt, Ida Felix. Pe numele acesteia fuseseră emise mai multe ordine de reținere de către Siguranță. Născută la 28 iunie⁵⁹ (sau 15 august⁶⁰) 1910 (ori 18 iulie 1909⁶¹), Ida Felix provenea dintr-o familie de evrei din Iași. A fost arestată pentru prima dată în data de 5 octombrie 1934. A fost judecată de către Consiliul de Război al Corpului 4 Armată și condamnată, prin sentința nr. 496/6 octombrie 1934⁶², la 2 ani de închisoare și plata unei amenzi de 10.000 de lei, pentru activitate comunistă. Asupra ei s-ar fi găsit manifeste comuniste⁶³. Și-a ispășit pedeapsa în penitenciarele Mislea, Dumbrăveni și Văcărești. În ianuarie 1937, la încheierea celor doi ani de condamnare, dat fiind că inculpata nu achitase amenda de 10.000 de lei, s-a dispus transformarea amenzii în 200 de zile de închisoare⁶⁴. Ulterior, după ce familia Idei a plătit o parte a amenzii, respectiv 4.150 de lei, i-au fost scăzute din pedeapsă 83 de zile de închisoare⁶⁵.

În 1940, Ida Felix a dispărut de la locuința ei din Iași, din str. Ipsilanti, nr. 8. În consecință, Direcția Poliției de Siguranță a emis mai multe ordine circulare și a trimis adrese către Prefectura Capitalei și Comandamentul Corpului de Jandarmi, semnalând dispariția acesteia⁶⁶ și dispunând arestarea ei⁶⁷. Despre Ida se spunea că ar face parte dintr-o organizație comunistă descoperită recent la Iași. Numai că Ida nu a plecat spre București, ci la Galați unde, sub identitatea conspirativă Marta Marcovici, a coordonat activitatea Regionalei comuniste „Dunărea de Jos”. La Galați, Ida și-a demonstrat capacitățile de acțiune conspirativă, reușind să acționeze fără a fi identificată.

În cadrul Regionalei comuniste „Dunărea de Jos” funcționa și un resort de asistență a deținuților politici, a cărui atribuții se rezumau la strângerea de fonduri pentru comuniștii aflați în închisori sau internați în lagăre. Cea care coordona această activitate era Margareta Weinberg. Născută la data de 23 decembrie 1912 la Galați, Margareta Weinberg nu era o femeie oarecare. La cei 28 de ani ai săi, era deja divorțată și mamă a doi copii (Itmar și Noel). Deși nu avea decât o pregătire gimnazială (absolvise doar patru clase de liceu – echivalentul clasei

⁵⁸ Idem, colecția 53, dosar nr. Z/36 (Iulius Zucman), vol. I. și II, *passim*.

⁵⁹ Idem, colecția 95, dosar nr. 7.638/14.396 (Ida Felix), f. 5.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar nr. 7.638 (Ida Felix), f. 1.

⁶¹ *Ibidem*, dosar nr. 7.638/2.104 (Ida Felix), f. 1.

⁶² *Ibidem*, dosar nr. 7.638/52 (Ida Felix), f. 13.

⁶³ *Ibidem*, dosar nr. 7.638 (Ida Felix), f. 1-2 și 11.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar nr. 7.638/52 (Ida Felix), f. 2.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar nr. 7.638 (Ida Felix), f. 14-16.

⁶⁷ *Ibidem*, dosar nr. 7.638/2.104 (Ida Felix), f. 5.

a VIII-a actuală), vorbea fluent mai multe limbi: germană, engleză și franceză, și călătorise destul prin Europa și Palestina⁶⁸. Fără ocupație în 1940, aceasta fusese cooptată în cadrul mișcării de către Marta, care o însărcinase cu strângerea de fonduri.

În afara acestor două structuri, în toamna anului 1940, la Galați mai fuseseră puse pe picioare două „celule”, una la Atelierele CFR, iar o alta la Șantierul Naval. În fruntea structurii de la Atelierele CFR se afla Ștefan Pavel. Născut la 16 decembrie 1914, la București, acesta se angajase ca ucenic la Atelierele CFR „Grivița” în 1928⁶⁹. Conform unor mărturii ulterioare ale lui Vasile Băgu, în 1932 fusese primit ca membru al UTC, participând la toate acțiunile revendicative ale muncitorilor de la Ateliere, inclusiv la grevele din ianuarie-februarie 1933⁷⁰. După ce și-a satisfăcut stagiul militar (1935-1936), Ștefan Pavel nu a mai fost primit să lucreze la Atelierele CFR „Grivița”, dată fiind activitatea lui anterioară. A fost însă repartizat la Simeria, unde s-a implicat în activitatea sindicală, devenind secretarul sindicatului ceferiștilor⁷¹. Drept consecință, în 1938 a fost admis ca membru de partid. Un an mai târziu, Ștefan Pavel este din nou transferat, de această dată la Atelierele CFR București-Triaj, unde lucrează până în iulie 1940, când este „scos din producție” și trimis la Galați⁷². Aici, Ștefan Pavel are șansa să îl reîntâlnească pe Marin Năstase, cu care fusese coleg la Atelierele CFR „Grivița”. Alături de acesta din urmă și de Alexandru Maxim, un mai vechi activist din localitate, Ștefan Pavel a încercat să organizeze activitatea muncitorilor de la Atelierele CFR din Galați. Procesul de recrutare s-a dovedit a fi însă extrem de anevoios. Mai mulți muncitori au acceptat să ia parte la întâlnirile conspirative organizate de cei trei, însă puțini au acceptat adeziunea la o structură clandestină. De altfel, toți muncitorii de la CFR care aveau să fie arestați în ianuarie 1941 – Onodie Eugen, Gheorghe Trifu, Ilie Popescu, Nicolai Gheorghiu, Ion Munteanu, Lupu Ciobanu sau Ion Iordache –, au fost ulterior eliberați, fiind achitați din lipsă de probe. Singurul care a fost condamnat din „lotul” de la CFR avea să fie Marin Năstase.

Cealaltă „celulă” care s-a cristalizat sub îndrumarea instructorilor comuniști a fost cea de la Șantierul Naval. În fruntea acestei structuri, pe care Regionala o cataloga drept resortul de tineret al organizației, s-a aflat un alt personaj misterios, *Roșu*. Ca și în cazul Martei Marcovici, adevărata identitate a acestuia nu a putut fi aflată, drept pentru care în documentele procesului s-a făcut referire la el printr-o descriere aproximativă: „băiatul blond, înalt [...] din unele informații și relatări ar rezulta că nu este român”⁷³. Din datele pe care am reușit să le găsim în documentele de arhivă putem completa această descriere

⁶⁸ Idem, colecția 50, dosar 2.293, f. 68-70.

⁶⁹ Idem, colecția 53, dosar nr. P/39 (Ștefan Pavel), vol. I, f. 9-10.

⁷⁰ *Referință – Vasile Băgu* (30.05.1968), *ibidem*, dosar nr. P/39 (Ștefan Pavel), vol. II, f. 40 r.-v.

⁷¹ *Autobiografie – Ștefan Pavel* (25.11.1955), *ibidem*, dosar nr. P/39 (Ștefan Pavel), vol. II, f. 51-53.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Idem, colecția 95, dosar nr. 121.298 (Miron Gh. Constantinescu), rola 1212, cadrul 551.

sumară, fără să fi putut însă afla identitatea lui *Roșu*. Ar putea fi vorba despre Constantin Câmpeanu sau despre Stelian Moraru, personaje despre care materialul întocmit în 1948 de responsabilii *Agitpropului* din Galați ne spune că ar fi coordonat activitatea Regionalei împreună cu Miron Constantinescu în toamna anului 1940⁷⁴. Despre *Roșu* știm că fusese arestat în luna decembrie 1940 la Brăila, fiind însă imediat eliberat⁷⁵. Mai știm și că cei doi menționați mai sus – Constantin Câmpeanu și Stelian Moraru – fuseseră de asemenea arestați în decembrie 1940⁷⁶. Nu știm însă dacă au fost eliberați. Aceste două amănunte ar fi singurele indicii în sprijinul ipotezei mai sus menționate. Celelalte detalii pe care le-am găsit despre *Roșu* nu ne mai spun mare lucru. În vara anului 1941, din închisoarea de la Galați, Miron Constantinescu ridica unele semne de întrebare în legătură cu situația acestuia. Constantinescu credea că Siguranța aflate identitatea lui *Roșu*. În timpul anchetei, unul dintre cei arestați ar fi indicat adresa acestuia din Galați, Poliția putând lesne afla cine este, prin simpla verificare a fișei de imobil. Mai mult, Constantinescu rememora și alte întâmplări pe care le cataloga drept suspecte. Îl preocupa eliberarea imediată a lui *Roșu* după arestarea de la Brăila, din decembrie 1940, dar și „iafa” stabilită de acesta la Focșani, tot în decembrie 1940, despre care Siguranța a aflat, filându-i pe cei de la întâlnirea conspirativă⁷⁷.

Lăsând la o parte supozițiile, e necesar să spunem că, la Șantierul Naval, *Roșu* repurtase câteva „succese”, reușind să organizeze o „celulă” în adevăratul sens al cuvântului, în raport cu ceea ce reușise Ștefan Pavel la Atelierele CFR. Printre cei recrutați erau tineri muncitori din Galați sau împrejurimi: Petrică Gheorghe, Ioan Jora, Alexandru Jora, Dumitru Florea sau Nicolae Fotanis. Alți tineri – Gheorghe Bulgaru sau Vasile Lazăr – treceau printr-un proces de admitere în cadrul structurii. „Celula” de la Șantierul Naval funcționa încă din octombrie 1940, de când frații Alexandru și Ioan Jora, Petrică Gheorghe și Dumitru Florea fuseseră recrutați de *Roșu*. Împreună, aceștia avuseseră mai multe întâlniri conspirative, fie acasă la Petrică Gheorghe, în str. Mahalaua Brateș, la nr. 27, fie într-o casă conspirativă din strada Războieni, nr. 36⁷⁸. De asemenea, aceștia luaseră parte și la o „împrăștiere” în data de 12-13 decembrie 1940⁷⁹. După

⁷⁴ *Istoricul mișcării muncitorești din Galați*, material întocmit de către Secția de propagandă și agitație a Organizației județene Covurlui a PMR (idem, colecția 60, dosar nr. 13, nepaginat).

⁷⁵ *Raport* (iunie 1941), idem, fond Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 200, f. 1-3.

⁷⁶ *Istoricul mișcării muncitorești din Galați*, material întocmit de către Secția de propagandă și agitație a Organizației județene Covurlui a PMR (idem, colecția 60, dosar nr. 13, nepaginat).

⁷⁷ *Raport* (iunie 1941), idem, fond Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 200, f. 1-3.

⁷⁸ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 44-45.

⁷⁹ Documentele de la ANIC, fondul Comitetul regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944) ne indică trei tipuri de manifeste care au fost răspândite la Galați în ziua de 12 decembrie 1940. Primul era adresat muncitorilor de la Șantierul Naval,

îndeplinirea misiunii ar fi trebuit să raporteze lui *Roșu*. Doar că la întâlnire nu a mai venit *Roșu*, ci „un individ înalt, cu ochelari”, căruia Petrică Gheorghe și ceilalți i-ar fi raportat „împrăștierea”, după ce s-au recunoscut după consemn și parolă⁸⁰.

Descrierea „un individ înalt, cu ochelari”, oricât ar fi ea de sumară, ne indică, pentru prima dată, prezența lui Miron Constantinescu la Galați. De altfel, activitatea lui în localitate avea să se desfășoare în strânsă legătură cu nucleul de la Șantierul Naval, considerat resortul de tineret al organizației. Astăzi știm că Miron Constantinescu ajunsese la Galați în data de 20 noiembrie 1940 – aceasta e data pe care a declarat-o în anchetă⁸¹, dar este și data pe care o indică într-un raport din iunie 1941, adresat „Centrului”⁸². Activitatea lui Constantinescu la Galați nu a fost foarte intensă. În primul rând, a trebuit să își găsească o locuință, fapt ce nu s-a dovedit a fi foarte ușor. Fire suspicioasă, Constantinescu a schimbat de câteva ori locațiile⁸³, sfârșind prin a se stabili într-o cameră în locuința Margaretei Weinberg, în strada Democrației, la nr. 15⁸⁴. Prima problemă fiind înlăturată, a fost vremea să se treacă la următoarele. Și anume la cooptarea lui Constantinescu în cadrul organizației, prin contacte cu membrii acesteia. Știm că s-a întâlnit cu dr. Herman Mendelsohn, în data de 1 decembrie 1940, la locuința acestuia. Un amănunt pe care Mendelsohn avea să îl recunoască în timpul anchetei⁸⁵. Același Mendelsohn a mai declarat că îl cunoștea pe Constantinescu de mai mulți ani, de când se întâlniseră la Cluj, dar atunci i se recomandase sub numele de Valentin Grigore. Abia la Poliție, completa Mendelsohn, avea să afle adevărata identitate a lui Constantinescu⁸⁶. Știm că Miron Constantinescu s-a întâlnit cu tinerii din celula de la Șantierul Naval în data de 13 decembrie. O săptămână mai târziu, în 20 decembrie, același Constantinescu a organizat, împreună cu *Roșu*, o întâlnire conspirativă în str. Războieni, nr. 36. Aici *Roșu* închiriasse o cameră pentru Ioan Jora, care fusese alungat de acasă de tatăl său, atunci când acesta aflase detalii legate de noile „preocupări” ale fiului său⁸⁷. Întâlnirea din 20 decembrie, la care au

[12 decembrie 1940] (dosar nr. 161, f. 1). Al doilea îndemna populația din Galați să ia poziție față de nepăsarea autorităților în legătură cu distrugerile cutremurului din toamnă, cât și față de prezența trupelor germane în oraș, [12 decembrie 1940] (dosar nr. 162, f. 1). În fine, un al treilea era adresat muncitorilor din Port, [12 decembrie 1940] (dosar nr. 163, f. 1). Vezi și nota 45.

⁸⁰ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 44-45.

⁸¹ Idem, colecția 95, dosar nr. 121.225 (Miron Constantinescu), vol. IV, rola 1208, cadrul 502.

⁸² *Raport* (iunie 1941), idem, fond Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 200, f. 1-3.

⁸³ După ce a fost condamnat, într-un raport către CC, Miron Constantinescu a declarat că a stat în locuința unui anume Rubin Scheinhorn, care se ocupa cu trecerea clandestină de refugiați în Basarabia. După doar două zile, a plecat, locuind mai multe nopți în diferite locații (*ibidem*, f. 1).

⁸⁴ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 46 r.-v.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 40.

⁸⁶ *Declarație – Herman Mendelsohn*, dată în timpul anchetei (idem, colecția 53, dosar nr. Z/36 (Iulius Zucman), vol. I, f. 265-267).

⁸⁷ *Ibidem*, f. 45.

participat Petrică Gheorghe, Ioan Jora, Alexandru Jora, Dumitru Florea, Nicolae Fotanis, Gheorghe Bulgaru și Vasile Lazăr, avea să constituie o învinuire principală în procesul care a urmat. În cadrul acestei întâlniri, unde Constantinescu s-a recomandat celor prezenți cu numele său conspirativ, *Vasile, Roșu* i-a înștiințat pe cei prezenți de faptul că el urmează să plece din oraș, activitatea lor urmând să fie coordonată de aici încolo de tânărul „Vasile”.

„Căderea” – ianuarie 1941

După „împrăștierile” din decembrie 1940, organizația comunistă din Galați nu mai acționase aproape deloc. Drept consecință, la începutul lunii ianuarie 1941 s-a decis organizarea unei noi acțiuni. Data stabilită de către liderii organizației a fost noaptea de 9-10 ianuarie. Cei însărcinați cu îndeplinirea „misiunii” au fost Harry Blitzstein și Iulius Zucman, căruia Mendelsohn i-ar fi spus că acceptarea acestei sarcini este o „datorie de onoare”⁸⁸. La pregătirea operațiunii mai participaseră dr. Mendelsohn și Solomon Brociner⁸⁹.

În noaptea de 9-10 ianuarie 1941, Poliția și Siguranța din Galați erau în alertă. Dacă ar fi să dăm crezare rapoartelor întocmite ulterior de altfel, e foarte probabil ca în urma acțiunilor de filaj realizate de către Poliția și Siguranța din localitate, dar și în urma chestionării numeroșilor informatori, autoritățile să fi fost cât de cât la curent cu intensificarea acțiunilor subversive ale organizației comuniste. Astfel, o adresă din 29 decembrie 1940 a Inspectoratului Regional de Poliție din Galați semnala Chesturii din Brăila și secțiilor din Râmnicu Sărat, Tecuci, Focșani și Galați activitatea din ce în ce mai intensă a comuniștilor din zonă: „comuniștii [...] au hotărât să înceapă o intensă acțiune și agitație, îndeosebi pentru organizarea și lărgirea cadrelor. Elemente comuniste bine pregătite se vor deplasa în scopul de mai sus în localitățile industriale unde folosind nemulțumirile [...] scumpetea, prezența trupelor germane în țară etc. vor face propagandă ostilă regimului și vor încerca crearea de nuclee în rândul muncitorilor”⁹⁰.

Prilejul pentru o intervenție avea să fie oferit însă, întâmplător, de o imprudență și de neșansa celor doi tineri care împrăștiau manifeste pe străzile din Galați. Relatarea gardianului public care avea să îi surprindă pe cei doi este edificatoare:

Subsemnatul Pământ Ion gardian public cu domiciliul în str. Mărășești nr. 11, declar:

Fac post de pază în piața nouă și în astă seară 9 ianuarie 1941 pe la 21 când stăteam mai la dos ca să nu fiu văzut de nimeni, la un moment dat am văzut un individ că încearcă ușile pe la măcelării și am căutat să mă apropiu încet de dânsul

⁸⁸ *Declarație – Iulius Zucman*, 2.07.1947 (*ibidem*, f. 69).

⁸⁹ În conformitate cu declarațiile pe care aceștia le oferă în timpul anchetei (idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 39-40).

⁹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 2.286, f. 353 r.-v.

și am strigat să stea pe loc, însă el a luat-o la fugă și am fugit și eu după dânsul pe str. Columb fost Silfidelor până în str. Roseti unde a reușit să se ascundă la un templu evreesc unde am pus mâna pe dânsul, însă s-a smucit din mâinile mele și a fugit până în strada Sf. Spiridon nr. 33 până unde am fugit și eu după dânsul și l-am prins și cu concursul unui gardian dela Fiducitate l-am legat și l-am adus la comisariat pentru cercetări și aici văd că se numește Zucman Iulius⁹¹.

Dacă ar fi să rezumăm întâmplarea, am putea spune că a fost vorba de o imprudență, de neșansă, dar mai ales de insistența unui gardian public, care a depus destul efort pentru prinderea a ceea ce el credea că era un simplu hoț. Imprudența a fost a lui Zucman, cel care a zăbovit prea mult în piață, încercând probabil să răspândească pe acolo manifeste. Neșansa lui a fost faptul că în piață, date fiind furturile din ce în ce mai frecvente, fusese instalat un post fix⁹². Tot neșansă a fost și faptul că gardianul respectiv a strâns și materialele, manifeste comuniste și numere din ziarul „Dunărea Roșie”⁹³, de care Zucman se descotorosise în încercarea lui de a scăpa.

Într-o primă fază, Iulius Zucman a negat povestea relatată de către gardianul public, declarând că totul fusese o neînțelegere. În cele din urmă, pus în fața altor dovezi, pe care Poliția le culesese în lunile anterioare în urma filajelor sau a chestionării diferiților informatori, Iulius Zucman a cedat, denunțându-i pe Hari Blitzstein, cel care îl însoțise la „împrăștiere”, dar care reușise să scape, cât și pe Herman Mendelsohn. Chestura Poliției Galați a acționat cu celeritate, în aceeași noapte trimițând o adresă (nr. 182 s. din 10 ianuarie 1941)⁹⁴ către Procurorul Militar al Parchetului Tribunalului Militar al Corpului III Armată, prin care au adus la cunoștința acestuia întreaga „istorie”, cât și flagrant-delictul realizat chiar în acea noapte. Ca urmare a acestei adrese, Parchetul Tribunalului Militar al Corpului III Armată a eliberat autorizații de efectuare a unor percheziții domiciliare a locuințelor tuturor indivizilor cunoscuți ca activiști în cadrul mișcării comuniste din localitate⁹⁵.

Până a doua zi au fost arestați și alți suspecți, pe care Poliția îi avea deja în vizor: Solomon Brociner, Eugen Onodie, Alexandru Maxim, Ioan și Alexandru Jora, Dumitru Florea, Petrică Gheorghe sau Nicolae Fotanis⁹⁶. Mulți dintre cei arestați nu au rezistat presiunilor anchetei, recunoscându-și faptele, iar alții chiar și-au denunțat colaboratorii. Astfel, Eugen Onodie i-a indicat pe Gheorghe Trifu

⁹¹ Idem, colecția 53, dosar Z/36 (Iulius Zucman), vol. I, f. 263.

⁹² *Ibidem*, f. 147v.

⁹³ În luna decembrie 1940, organizația comunistă de la Galați reușise tipărirea a două numere dintr-o publicație clandestină a Regionalei, intitulată „Dunărea roșie” – nr. 2/13 decembrie 1940 [idem, fond Comitetul regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 165, nepaginat]; și nr. 3/25 decembrie 1940 [*ibidem*, dosar nr. 164, f. 1-5].

⁹⁴ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 39v.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Idem, fond Comitetul regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 200, f. 1-2.

și Marin Năstase, în timp ce Petrică Gheorghe și Gheorghe Bulgaru au dat declarații împotriva „tinerilor” de la Șantierul Naval⁹⁷.

Procesul

La câteva zile de la aceste evenimente, un raport confidențial al Inspectoratului regional de Poliție Galați, adresat Directorului general al Direcției Poliției de Siguranță, rezuma acțiunile întreprinse în urma flagrantului reușit în seara zilei de 9 ianuarie: fuseseră operate 42 de arestări, iar perchezițiile domiciliare dusese la descoperirea unor importante cantități de materiale de propagandă, cât și a materialului tehnic folosit pentru tipărirea acestor materiale⁹⁸.

Procesul a fost organizat în grabă, desfășurându-se la mai puțin de o lună de la prima arestare. În data de 6 februarie 1941, în fața completului de judecată al Tribunalului Militar al Corpului III Armată, format din lt. col. mag. Grigore Enăchescu, în calitate de președinte, lt. col. Soare Manolescu, maior mag. Chirilă Soldan, cpt. Ioan Chebac și cpt. mag. Vladimir D. Popescu, în calitate de membri, s-au prezentat cele 21 de persoane care fuseseră trimise în judecată. În apărarea acestora s-au înscris nu mai puțin de 11 avocați, printre care și Ion Gheorghe Maurer, care îl reprezenta pe Miron Constantinescu⁹⁹. Procurorii militari care au instrumentat cazul au considerat că probele strânse în rechizitoriu sunt mai mult decât concludente, drept pentru care au citat doar trei martori: pe cei doi gardieni care îl prinseseră pe Iulius Zucman și pe Lupu Ciubotaru¹⁰⁰, unul dintre muncitorii pe care Ștefan Pavel încercase să îi recruteze la Atelierele CFR din Galați¹⁰¹. Cei 21 de inculpați, în schimb, au citat nu mai puțin de 66 de persoane. Desigur, nu toți s-au prezentat la proces. De altfel, citarea unora dintre ei nu a fost decât o stratagemă prin care s-a încercat amânarea judecării cauzei – soluție neacceptată de către procurori și nici de completul de judecată.

Audierile s-au prelungit pe toată durata zilei, până târziu în noapte. În ciuda acestui fapt, completul a decis continuarea procesului și judecarea cauzei. După audierea martorilor, prin depozitia lor, procurorii au cerut condamnarea învinuiților, cu două excepții – Casian Blum și Alexandru Maxim – în cazurile cărora s-a cerut achitarea, din lipsă de dovezi¹⁰². Avocații apărării, în schimb, au

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 34-35.

⁹⁹ Cei 11 avocați erau următorii: Grigore Veja (avocat din oficiu), Scarlat Rădulescu, I.E. Vasiliu și C. Dinescu (din Galați), Alexandru Tudoriu (care îi reprezenta pe frații Zucman), Gheorghe Stoenescu (care îi reprezenta pe Margareta Weinberg și Simon Ionas), Paraschiv Tuchel, H. Hanagic, N. Gh. Dumitrescu (avocat al lui Gh. Bulgaru), M. Munteanu (apărător al lui Casian Blum) și Ion Gheorghe Maurer (avocat al lui Miron Constantinescu) (idem, colecția 95, dosar nr. 7.892/57 (Ozias Bercovici), f. 2v.-3).

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 3v.-4.

¹⁰¹ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 44 r.-v.

¹⁰² Idem, colecția 95, dosar nr. 7.892/57 (Ozias Bercovici), f. 8v.-9.

cerut achitarea tuturor învinuiților din lipsă de dovezi. Mai mult, au sugerat că puținele dovezi de care dispunea acuzarea nu erau altceva decât mărturii în anchetă obținute prin violență. Ședința nu s-a încheiat până în dimineața zilei următoare, când completul de judecată a decis ca pronunțarea sentințelor în cazul învinuiților să se facă câteva zile mai târziu.

În data de 10 februarie 1941, Tribunalul Militar al Corpului III Armată a pronunțat sentințele în procesul organizației comuniste din Galați. Treisprezece persoane au primit condamnări de 5 până la 14 ani de muncă silnică, după cum urmează: Mendelsohn Herman (14 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Brociner Solomon (14 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Zuchman Nathan (12 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Blitzstein Herman, Zucaman Iulius, Bercovici Ozias, Weinberg Margareta, Constantinescu Miron (10 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Năstase Marin (6 ani muncă silnică, 6 ani degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Jora Ioan, Petrică Gheorghe, Jora Alexandru, Florea Dumitru (5 ani muncă silnică, 5 ani degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată)¹⁰³, în timp ce în cazul celorlalți opt învinuiți (Ionas Simon, Casian Blum, Onodie Eugen, Maxim Alexandru, Gheorghe Trifu, Lazăr Vasile, Bulgaru Gheorghe, Fotanis Nicolae) s-a dispus măsura punerii în libertate¹⁰⁴.

În loc de concluzii

Povestea noastră nu ar putea fi completă dacă nu am căuta să aflăm și ce s-a întâmplat cu „eroii” noștri ulterior evenimentelor din ianuarie 1941. În primul rând, cei treisprezece inculpați în procesul din februarie 1941 au fost „depuși” la Penitenciarul din Galați, unde au așteptat judecarea recursului cauzei lor. În ciuda a ceea ce am putea crede, viața în penitenciar nu era tocmai dificilă. Ne-o demonstrează cele câteva înscrisuri pe care le-am putut identifica în arhive. Astfel știm, spre exemplu, că lui Miron Constantinescu i s-a permis să corespundeze cu soția sa, primind pachete de la aceasta¹⁰⁵ și trimițându-i procuri pentru angajarea unor avocați sau pentru ridicarea unor sume de bani¹⁰⁶. Mai mult decât atât, tot lui Constantinescu i s-a admis cererea prin care a solicitat folosirea în celulă a unei lămpi de gătit, un joc de șah, cât și un abonament la „Revista Fundațiilor Regale”¹⁰⁷. Tot din închisoare, Miron Constantinescu a întocmit un raport adresat „centrului”, în care a explicat cauzele căderilor din ianuarie. Interesant e de subliniat și faptul că în conținutul raportului se sugerează că legăturile dintre cei închiși și ceilalți membri ai organizației – care

¹⁰³ Idem, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 91.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Idem, colecția 95, dosar nr. 121.300 (Miron Gh. Constantinescu), rola 1212, cadrul 575.

¹⁰⁶ *Ibidem*, cadrul 581.

¹⁰⁷ *Ibidem*, cadrul 582.

fie fuseseră achitați, fie nu fuseseră nicicum identificați – au continuat¹⁰⁸. Grupul celor condamnați s-a organizat în închisoarea din Galați în patru „celule” coordonate de un comitet pe închisoare. A fost „înființată” și o școală de partid, începându-se studiul istoriei PC(b)US, cât și cursuri de economie, politică, geografie economică, aritmetică, geometrie, limba română, istoria lumii și algebră¹⁰⁹. Aceste cursuri erau ținute de Miron Constantinescu, Harry Blitzstein, Niky Zucman și Ozias Bercovici¹¹⁰.

După judecarea recursului și respingerea acestuia, lotul celor condamnați a fost transferat în vara anului 1941 la Penitenciarul din Caransebeș. Până în 1944, o parte dintre ei au fost transferați de la Caransebeș la închisoarea din Lugoj, în condițiile în care cea dintâi devenise suprapopulată¹¹¹. Episodul „transferului”, cât și o explicație în legătură cu motivele reale ale acestuia, sunt relatate și de către Pavel Câmpeanu care era, la acea vreme, deținut la Caransebeș¹¹². Mai mult decât atât, peste ani, banala călătorie de 45 de kilometri dintre Caransebeș și Lugoj a devenit subiectul unui lung-metraj, turnat în 1981 – *Convoinul* – din a cărei distribuție au făcut parte Ion Besoiu, Costel Constantin, Mircea Cosma, Emil Hossu, Ernest Maței sau Margareta Pogonat. Scenariul îi aparținea chiar unuia dintre „eroii” noștri, dr. Herman Mendelsohn, fiind semnat sub pseudonimul Horia Nicolae Murgu¹¹³.

Cei care fuseseră achitați în procesul din februarie 1941 au rămas la Galați. O parte dintre ei și-au continuat activitatea clandestină, menținând legăturile cu alte persoane care erau suspectate de activitate comunistă. Un opis întocmit de către Chestura Poliției municipiului Galați în 1941 îi identifica, printre alții, pe Alexandru Maxim, Eugen Onodie, Gheorghe Trifu, Gheorghe Bulgaru sau Nicolae Fotanie ca suspecti, propunând internarea lor administrativă în Lagărul de la Târgu Jiu¹¹⁴.

Despre Marta (Ida Felix), știm că ea se refugiase la București imediat după „căderea” din ianuarie. Un raport ulterior de la Galați preciza și data exactă a plecării acesteia – 5 februarie 1941. Până atunci, Ida reușise să stea ascunsă și să scape astfel de arestare¹¹⁵. În 24 august 1941, Direcția Generală Poliției București, răspunzând unui ordin telegrafic trimis de autoritățile din Iași, făcea un excurs al cazierului Idei Felix. Aceasta tocmai fusese arestată la București și urma să fie internată în Lagărul de la Târgu Jiu. Ida Felix era înscrisă în

¹⁰⁸ *Raport* (iunie 1941), ANIC, fond Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 200, f. 1-3.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Idem, colecția 50, dosar nr. 9.442, f. 19-21 și 34-35.

¹¹² Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 54.

¹¹³ Cristina Diac, *Deținuți și temnicheri*, în „Jurnalul Național”, 14 septembrie 2005.

¹¹⁴ ANIC, colecția 50, dosar nr. 2.293, f. 126-128.

¹¹⁵ *Raport* (iunie 1941), idem, Comitetul Regional „Dunărea de Jos” al Partidului Comunist Român (1922-1944), dosar nr. 200, f. 1.

registru de suspecți (categoria S1¹¹⁶) încă din 1929, catalogată ca propagandist și organizatoare comunistă. Despre ea se mai nota că ar fi făcut parte din Comitetul Central al UTC Iași. Pe lângă condamnarea la 2 ani de închisoare din 1934, raportul din 1941 mai preciza că Ida Felix ar mai fi suferit o altă condamnare în 1939, o amendă de 3.000 de lei. Din 1940, moment în care dispăruse de la domiciliul ei din Iași, fusese dată în urmărire¹¹⁷. Ulterior, în 1942, Ida a fost transferată în lagărul de la Vapniarka, iar apoi în cel de la Grosulovo. În martie 1944 a revenit la Târgu Jiu, de unde a fost eliberată după 23 august 1944. Până în 1950, a ocupat mai multe funcții în cadrul aparatului de partid: membru în Comitetul regional Iași al PCR, instructor al Comitetului Central pentru regiunea Galați, membru în Comisia Controlului de partid de pe lângă CC al PCR/PMR. Din 1950, a lucrat în cadrul Ministerului Afacerilor Externe, ocupând funcțiile de director adjunct (1949 – 15 iulie 1951) și director al Direcției cadre din Ministerul Afacerilor Externe (15 iulie 1951 – 1 decembrie 1958)¹¹⁸.

Și Ștefan Pavel plecase la București cu doar câteva săptămâni înaintea „căderii” Regionalei. E adevărat că ieșirea lui din scenă fusese provocată de o afecțiune medicală gravă de care acesta suferea și pe care avea să și-o trateze la București. Ulterior, Pavel a fost însărcinat cu conducerea celulei de partid de la Uzinele „Malaxa”, fiind promovat și ca membru al Comitetului județean Ilfov al PCR. În 1942 a fost acuzat de fracționism, fiind exclus din partid. A continuat însă să activeze clandestin, în cadrul „Apărării Patriotice”. În 1945, Ștefan Pavel a fost reîncadrat în partid, fiind numit secretar al Comitetului județean Vlaşca al PCR¹¹⁹. A fost ministru al Gospodăriilor Silvice (1951-1952) și ministru al Afacerilor Interne (1952-1957)¹²⁰. În cadrul Plenarei Comitetului Central din vara anului 1958 a fost din nou acuzat de fracționism, fiind exclus din partid¹²¹. A fost retrogradat și profesional, fiind trimis ca director la IAS Dudești-Cioplea (1957-1966). Reabilitat după 1965, a revenit în „câmpul puterii”, ocupând funcții importante; printre altele, a fost ministru al Transporturilor (1969-1971) și secretar al Comitetului Central al Uniunii Generale a Sindicatelor din România (1971-1979)¹²².

¹¹⁶ Existau mai multe grupe/categorii de suspecți. Grupa S1 era reprezentată de comuniștii care erau considerați cei mai periculoși. În cazul unei „alarme”, suspecții din categoria S1 erau primii ridicați pentru cercetări.

¹¹⁷ Idem, colecția 95, dosar nr. 7.638 (Ida Felix), f. 17.

¹¹⁸ Idem, fond CC al PCR – Cancelarie. Dosare anexe, dosar nr. 236/1956, f. 28-30.

¹¹⁹ Idem, colecția 53, dosar nr. P/39 (Ștefan Pavel), vol. I, f. 1.

¹²⁰ Florica Dobre (coordonator), Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Membrii CC al PCR, 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 455.

¹²¹ Pentru mai multe amănunte, vezi stenogramele Plenarei CC în volumul: Alina Tudor, Dan Cătănuș (editori), *Amurgul ilegalităților. Plenara CC al PMR din 9-13 iunie 1958*, București, Editura Vremea, 2000.

¹²² Florica Dobre (coordonator) et alii, *op. cit.*, p. 455.

Despre ascensiunea politică a lui Miron Constantinescu am precizat câteva lucruri la începutul acestui studiu. E necesar însă să punctăm și momentele importante ale carierei lui politice după 1948. În cadrul structurilor de conducere ale nou-înființatului Partid Muncitoresc Român, Miron Constantinescu și-a păstrat o poziție privilegiată, fiind confirmat ca membru al Comitetului Central și al Biroului Politic al CC la Congresul I al PMR din februarie 1948. Ulterior, a devenit președinte al Comitetului de Stat al Planificării, cu rang de ministru, și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Între 1952 și 1954 a fost chiar membru al Secretariatului Comitetului Central. În 1956, a intrat în conflict cu liderul PMR, Gheorghe Gheorghiu-Dej, un an mai târziu fiind exclus din funcțiile importante pe care le ocupa¹²³. Pentru Constantinescu, a urmat un deceniu de marginalizare politică. Abia în 1965, după moartea lui Gheorghiu-Dej, Constantinescu a fost gradual reabilitat, reușind să revină în sfera puterii¹²⁴.

Destinele celorlalți membri ai Regionalei comuniste „Dunărea de Jos” sunt mai greu de reconstituit, întrucât mulți dintre ei și-au schimbat numele după 1944. Astfel, dr. Herman Mendelsohn a devenit Horia Dunăreanu. După 23 august 1944, dr. Horia Dunăreanu a lucrat în cadrul Regionalei PCR Galați, activând în principal în cadrul Secției de Propagandă și Agitație. În 1947 a plecat la Cluj, unde a ocupat funcțiile de asistent la Laboratorul de Fiziologie al Institutului de Medicină și Farmacie Cluj și pe cea de șef serviciu la Serviciul de Asistență al Direcției Regionale CFR Cluj. În 1948, a fost repartizat de către Direcția Cadre a CC al PMR în cadrul Ministerului Sănătății. A fost numit director al Oficiului de Studii al Ministerului, iar din 1 aprilie 1949 a ocupat funcțiile de secretar general și apoi consilier în minister. În vara anului 1952 a fost promovat în funcția de ministru adjunct al Sănătății¹²⁵. Ulterior, Horia Dunăreanu a ocupat și funcția de director al Institutului „Dr. I. Cantacuzino”¹²⁶.

Un alt caz care a putut fi identificat este acela al lui Iulius Zucman, tânărul doctor care provocase, prin neglijența lui din seara zilei de 9 ianuarie, „căderea” organizației comuniste din Galați. După 23 august 1944, Iulius Zucman s-a întors la Galați, unde s-a angajat ca medic la Centrul mecanic regional Galați. În același timp, a activat în cadrul Secției de Propagandă și Agitație a regionalei de partid, fiind și redactor șef al ziarului „Desrobirea”. Din 1947 a fost primit în rândurile PCR, iar trei ani mai târziu a fost transferat la București. În Capitală, a

¹²³ Pentru o analiză detaliată a conflictului dintre cei doi, vezi Ștefan Bosomitu, *Gheorghe Gheorghiu-Dej și Miron Constantinescu*, în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coordonatori), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 175-202.

¹²⁴ Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu – profilul intelectualului angajat*, în *loc. cit.*, p. 167-194.

¹²⁵ *Referat – Horia Dunăreanu* (1.12.1952), întocmit de către Direcția de Cadre a Secției Administrativ-politică a CC al PMR, ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-politică. Dosare anexe, dosar nr. 75/1953, f. 5-6.

¹²⁶ *Autobiografie – Iulius Zucman* (17.11.1955), idem, colecția 53, dosar nr. Z/36 (Iulius Zucman), vol. I, f. 146-157.

fost director adjunct al Secției sanitare a Sfatului Popular al Bucureștiului, iar mai apoi director. În 1952, în urma unor „lipsuri în munca de organizare”, a fost demis și transferat disciplinar în funcția de director la Spitalul din Periș. Un an mai târziu s-a întors la București, ca director al Spitalului „I. C. Frimu”, iar din 1954 a fost numit în aceeași funcție la Spitalul „Central”, nr. 9. Ulterior, din 1957, a fost numit inspector sanitar șef al Raionului „23 August”¹²⁷.

Merită menționat și destinul tragic al altuia dintre „eroii” noștri, Ioan Jora. După 23 august 1944, eliberat de la Penitenciarul Târgu Ocna, Ioan Jora s-a întors la Galați, unde a activat în cadrul Comitetului județean Covurlui al PCR. Ulterior, s-a angajat la Șantierul Naval, unde a lucrat ca strungar mobilier. Nemulțumit de statutul său, a făcut cerere pentru a fi cooptat în rândul cadrelor Securității, fiind admis cu gradul de locotenent. În scurt timp, a devenit locțiitor politic al unei unități de Securitate la Râmnicu Sărat. În aprilie 1950, locotenentul de Securitate Ionel Jora l-a arestat pe un anume Bârlădeanu, care se ascundea într-o comună din județul Dâmbovița. Acesta era acuzat că ar fi fost criminal de război. Două luni mai târziu, în data de 5 iunie 1950, Jora era împușcat mortal de fiul celui arestat, Toma Bârlădeanu, cu o armă pe care acesta din urmă o sustrăsese de la un plutonier de Miliție. Arestat, Toma Bârlădeanu a fost condamnat la moarte de către Tribunalul Militar din Galați în data de 14 iulie 1950¹²⁸.

Despre celelalte personaje implicate în istoria din ianuarie 1941 de la Galați cunoaștem mai puține lucruri. Margareta Weinberg și-a schimbat numele de familie, devenind Dobre. În cazul ei, e posibil să se fi recăsătorit, însă nu deținem informații în legătură cu acest aspect. Mai știm despre ea că era membră de partid din 1945 și că în data de 2 iulie 1946 ocupa funcția de responsabilă a Comisiei de Artă și Cultură din Secția de Educație Politică a Regionalei „Dunărea de Jos” a PCR¹²⁹. De asemenea, deținem informația că, în 1955, Dumitru Florea și Alexandru Jora activau în cadrul Securității, primul cu gradul de locotenent-major, cel de-al doilea cu gradul de căpitan¹³⁰. În același an, Alexandru Maxim nu ocupa decât o funcție lipsită de importanță, fiind director la IAS Chirnogi, în vreme ce Hari Blitzstein lucra la Rezervele de Stat, la București¹³¹. În fine, după 1944, Ozias Bercovici a devenit Mircea Oprișan, un personaj cu o ascensiune politică ceva mai coerentă, el ajungând să ocupe chiar portofoliul Comerțului Exterior în perioada 2 februarie 1954 – 4 octombrie 1955¹³².

¹²⁷ *Ibidem*, dosar nr. Z/36 (Iulius Zucman), vol. II, *passim*.

¹²⁸ Corneliu Crăciun, *Dicționarul comizanților din noptea de 23 spre 24 august 1944*, Oradea, Editura Primus, 2009, p. 575.

¹²⁹ *Declarație – Marga Dobre* (2.07.1946), *idem*, colecția 53, dosar nr. Z/36 (Iulius Zucman), vol. I, f. 226.

¹³⁰ *Autobiografie – Iulius Zucman* (17.11.1955), *ibidem*, f. 146-157.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² Marin Stroia, Horațiu Sima, *Componența Consiliului de Miniștri (23 august 1944 – 31 decembrie 1975)*, în RA, anul LV, vol. XL, nr. 2/1978, p. 227-244.

***A Winter's Tale. The "Collapse" of the "Lower Danube"
Communist Regional Organization (January 1941)***
(Abstract)

Keywords: interwar Romania, communist clandestine movement, "Siguranță" Police Department, Miron Constantinescu

The histories of the Romanian interwar "left", and of the Romanian interwar communism were actually never written. If an interest on this topic existed during the communist regime, the rhetoric of the historiographical discourse was strongly influenced by ideological and political interference. Subsequently, these topics were always avoided and even ignored by a historiography rather concerned with the repressive dimension of the regime established at the end of World War II.

Starting with an excerpt from a propaganda material compiled in 1948 by the Agitprop Section of the Covurlui R.W.P. (Romanian Workers Party) County Organization, our study aims to reconstruct an important episode of the communist movement in Galati during World War II – the "collapse" of the "Lower Danube" Communist Regional Organization (January 1941), which led to the arrest of dozens of people and conviction of thirteen. The involvement in the events of a character as Miron Constantinescu who, after 1945, would experienced a fulminant political ascent – becoming a member of the Political Bureau of the Central Committee, Chairman of the State Planning Committee and Minister of Education, led to the falsification of the history. Thus, the January 1941's events were reassessed, by attributing to Miron Constantinescu all the credits for coordinating the entire clandestine communist movement in the region. In reality, things were quite different. Our study is based primarily on unpublished archival sources, and it is reconstructing the sequences of the "Lower Danube" Regional Communist Organization history, but also the identities and roles of its members. Last but not least, we tried to reconstruct the subsequent destinies of those involved in the events of January 1941. Their lives tell interesting stories.

ANEXE

Fig. 1. Membri ai Regionalei comuniste „Dunărea de Jos”, arestați în iunie 1939

1. Iancu Pascal; 2. Sende Finchel; 3. Dumitru Paicef; 4. Hristofor Cadâm; 5. Marcu Herșcovici; 6. Ion Mogâldeanu; 7. Ruvin Zavlunshi; 8. Ianchel Grimblat; 9. Vasile Chistal; 10. Ilie Pascu; 11. Petre Melinte; 12. Samoîl Waissman; 13. Ilie Romul; 14. Petre Godină; 15. Mihail Simionantz; 16. Carol Tomalici; 17. Vasile Zalum; 18. Vasile Grecov; 19. Adolf Wasserman; 20. Marusia Găitan; 21. Petre Găitan; 22. Ivan Panamarenco; 23. Ivan Ruleacov; 24. Nicolae Polomarciuc; 25. Anton Volcov; 26. Dănilă Andreev; 27. Haim Pivovar.

Fig. 2. Miron Constantinescu în arestul Siguranței (Galați, ianuarie 1941)

Fig. 3. Membri ai Regionalei comuniste „Dunărea de Jos”,
condamnați în procesul din februarie 1941

Poliția din orașul Galați sub presiunea ofensivei comuniste, 1944-1949

Adrian POHRIB

Lucrarea de față își propune să realizeze un istoric al Poliției orașului Galați în perioada dintre 23 august 1944 și înființarea Miliției (ianuarie 1949), bazându-se preponderent pe documentele de arhivă.

Tema se impunea a fi abordată din cel puțin trei motive: deschiderea arhivelor după 1989, cercetarea tangențială a subiectului în istoriografie și, nu în ultimul rând, importanța deosebită a orașului Galați din punct de vedere economic și strategic.

1. După anul 1989, așa-numitele „fonduri speciale”, la care accesul cercetătorilor era îngăduit sau se făcea numai cu autorizări speciale, au fost redat circuitului cercetării științifice. S-a făcut cu această ocazie, dincolo de actul justițiar în sine, și o reparație în arhivistica românească, în sensul că prin reintegrarea dosarelor scoase din cercetare, fizic separate de fondul arhivistic din care făceau parte, s-a revenit la respectarea unui principiu arhivistic fundamental, care fusese încălcat prin imixtiunea factorului politic, acela al integrității fondului.

În categoria fondurilor de arhivă retrase din cercetare în perioada anterioară anului 1989 se înscriu și cele ale *Inspectoratului Regional de Poliție „Dunărea de Jos” Galați (1938-1948)* și *Poliției orașului Galați (1914-1948)*.

Noile condiții impun o cercetare complexă, menită a analiza activitatea acestei instituții nepărtinitor, cu atât mai mult cu cât documentele create de acestea pot furniza o serie de informații mult mai apropiate de realitățile existente la un moment dat.

Considerăm că analiza din perspectivă istorică a unei anumite epoci sau perioade nu poate fi efectuată fără studierea arhivelor instituțiilor implicate în menținerea siguranței și securității statului, ordinii și liniștii publice.

2. Dacă istoriografia românească înregistrează apariția unor lucrări relativ numeroase referitoare la istoria Ministerului de Interne în diferite perioade, în ceea ce privește istoria Poliției orașului Galați lucrările sunt practic inexistente.

3. Orașul Galați s-a bucurat de-a lungul timpului de o atenție deosebită din partea autorităților, fiind considerat până la 1918 *cel dintâi port al țării*, de unde și importanța economică și strategică. Activitățile economice și portuare, dezvoltarea

într-un ritm alert a orașului, controlul afluxului mare de străini au constituit adevărate provocări pentru instituțiile abilitate să mențină ordinea publică.

În vederea atingerii obiectivelor propuse, am considerat ca surse de documentare obligatorii fondurile de arhivă *Poliția Orașului Galați (1914-1948)* și *Inspectoratul Regional de Poliție „Dunărea de Jos” Galați (1938-1948)*, care s-au dovedit deosebit de consistente și dense în informații. Este suficient să amintim că cele două fonduri măsoară 40 de metri liniari cu 2.254 de dosare.

De asemenea, au fost studiate și fondurile de arhivă *Comitetul Județean PCR Covurlui (1944-1950)* și *Consilieratul Cultural al Județului Covurlui (1944-1951)*¹, urmărind intervenția factorului politic în activitatea poliției gălățene și modul cum a influențat evoluția în plan instituțional.

Veritabile izvoare sunt și colecțiile de documente editate de Arhivele Naționale: *Tezaur documentar gălățean* (1988), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri ale guvernului Ion Antonescu* (1997), *România, marele sacrificat al celui de-al Doilea Război Mondial. Documente* (1994), *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial. 1939-1944* (2003), *România și Armistițiul Națiunilor Unite. Documente* (1995), *România. Viața politică în documente. 1945* (1994) ș.a.

În urma efectuării cercetării, au fost identificate și valorificate informații referitoare la starea de spirit a populației orașului Galați în preajma actului de la 23 august 1944, implicarea personalului polițienesc în aplicarea Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944, relația dintre Poliție și trupele sovietice de ocupație, epurarea personalului polițienesc după instaurarea guvernului Petru Groza, trasarea de noi linii directoare în activitatea polițienească, problemele de personal și logistic, măsurile instituite pe linia combaterii infrafracționalității și a speculei, ofensiva PCR și atitudinea Poliției, rolul personalului polițienesc în desfășurarea alegerilor din noiembrie 1946, respectiv contextul în care a avut loc desființarea Poliției și înființarea Miliției Populare (1949).

Starea de spirit a poporului român și a populației orașului Galați în preajma actului de la 23 august 1944. Prezența trupelor germane pe teritoriul României, care în vara anului 1944 ajunseseră la aproape un milion de persoane, a creat numeroase și grave probleme economice, financiare, dar și politice ori morale. Pentru întreținerea militarilor germani, guvernul român cheltuia 12 miliarde de lei, dar oficialitățile militare nu erau mulțumite, astfel că solicitau mărirea sumelor alocate. Neprimind sumele cerute, ostașii germani recurgeau la devastarea unor magazine ori la jefuirea populației, fapte care creau o gravă stare de tensiune în țară. Dezorganizarea vieții economice dintr-o bună parte a României, eforturile pentru întreținerea și dotarea armatei, presiunile tot mai puternice ale Berlinului vizând sporirea livrărilor de petrol și produse alimentare au afectat într-o măsură crescândă nivelul de trai al populației. Astfel, se înregistra o diminuare a bunurilor de larg consum, în primul rând a celor

¹ Consilieratul Cultural al Județului Covurlui avea atribuții pe linia cenzurării presei și publicațiilor.

alimentare, devalorizarea monedei naționale, și de aici o discrepanță crescândă între salarii și prețuri, având ca finalitate apariția fenomenului de speculă². Vechilor probleme și greutăți cu care se confrunta poporul român li s-a adăugat una nouă, și anume exodul populației românești din Basarabia și nordul Bucovinei spre interiorul țării. Zeci de mii de oameni și-au părăsit vetrele, căutându-și un adăpost în teritoriul neocupat, solicitând sprijinul autorităților și populației civile. Efortul autorităților – în special al Comisariatului pentru refugiați – și al populației nu au putut oferi întotdeauna ajutorul concret atât de necesar acestor români nevoiți să ia drumul pribegiei³. Bombardamentele sovieticilor au devenit tot mai dese și de o gravitate tot mai mare în cursul anului 1944⁴. După circa trei ani de război, viața economică se deteriorase considerabil, sentimentul insecurității naționale și personale devenind dominant. La 26 martie 1944 trupele sovietice au ajuns la Prut, iar a doua zi au depășit granița stabilită prin notele ultimative din iunie 1940, ceea ce deschidea perspectiva desfășurării războiului pe teritoriul României, cu toate consecințele dezastruoase care decurgeau din acest fapt⁵. La 27 august 1944, în jurul orelor 5-6 dimineața, trupele sovietice au invadat orașul Galați⁶.

În urma evenimentelor de la 23-30 august 1944, orașului Galați i s-a creat o situație cu totul excepțională, față de toate orașele din Moldova și chiar din restul țării. Aproape 1/5 din clădirile orașului au fost distruse prin bombardamente

² Ioan Scurtu, *Studii de istorie*, București, Editura Ars Docendi, 2002, p. 453-454.

³ *Ibidem*, p. 450-451.

⁴ Spre exemplu, în dimineața zilei de 6 iunie 1944, aproximativ 72 avioane au bombardat orașul Galați cu bombe incendiare și explozive, obiectivul principal constituindu-l aeroportul militar, unde pagubele au fost însemnate (13 morți), fiind distruse și aproximativ 98% din instalații, clădiri și mașini. În cartierul din preajma aeroportului, inclusiv la spitalul „Izolarea”, au fost înregistrate distrugerii materiale fără a fi însoțite de pierderi de vieți omenești în rândul populației civile (Cezar Bejan, Alexandru Duță, Stelian Iordache, Viorica Solomon (editori), *Tezaur documentar gălățean*, București, fără editură, 1988, p. 405). Cu ocazia altor bombardamente efectuate asupra Penitenciarului Galați, și-au pierdut viața un număr de aproximativ 40-50 deținuți, numărul exact nefiind cunoscut în condițiile în care o parte din ei au evadat. Documentele consemnează că înhumarea cadavrelor a avut loc în curtea Penitenciarului, autoritățile luându-și angajamentul că vor dispune deshumarea și reînhumarea în cimitirul orașului, atunci când mijloacele financiare aveau să existe (AN-Galați, fond Parchetul Curții de Apel Galați, dosar nr. 2/1944, f. 60). La declanșarea alarmei aeriene, fie în timpul zilei, fie în timpul nopții, comisarul de serviciu de la oficiul Chesturii era obligat să anunțe de îndată toate comisariatele de poliție, care, la rândul lor, trebuiau să ia cele mai rapide măsuri de alarmare a publicului, atât prin sirenele de mână aflate la comisariate, cât și prin tragerea clopotelor de la biserici (AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 63/1944, f. 164). Având în vedere condițiile specifice ale desfășurării războiului, șefii comisariatelor de poliție au primit instrucțiuni în privința modului de acțiune împotriva parașutiștilor inamici (bolșevici) debarcați în spatele liniilor (AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 3/1943, f. 96-97).

⁵ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 449.

⁶ În legătură cu invazia trupelor sovietice în oraș, sugestiv este raportul întocmit de Carlo Cappelaro, intendentul Comisiei Europene a Dunării, în care este descris modul în care palatul acestei instituții a fost la un pas de a fi aruncat în aer de trupele germane aflate în retragere (AN-Galați, fond Comisia Europeană a Dunării, Secretariatul General, dosar nr. 975/1944-1945, f. 29-31).

aeriene și incendieri de către trupele germane în retragerea lor, în special centrul comercial, portul și gara⁷. Cu toate acestea, populația rămasă în Galați, în afară de o mică parte care s-a refugiat în alte orașe, nu a resimțit numeric o scădere semnificativă⁸. Deși pe toată perioada desfășurării războiului au fost semnalate evenimente deosebite, din perspectiva ordinii și liniștii publice fiind înregistrate o serie de plângeri, reclamații și petiții, ca urmare a unor abuzuri din partea militarilor sau a populației civile, totuși, în mod evident, atât în ceea ce privește numărul de evenimente, cât și a atrocităților comise – ca să nu mai vorbim de bunurile materiale distruse de bombardamente – de departe anul 1944 se află pe primul loc⁹.

Prefectul interimar al județului Covurlui, avocatul Gică Simionescu, emitea la 27 august 1944 Ordonanța nr. 1 în care făcea apel, „în calitate de mandat al organizațiilor partidelor de guvernământ, național țărănesc, comunist, liberal și social-democrat”, la intrarea în legalitate, adresându-se funcționarilor publici, funcționarilor din întreprinderile particulare și tuturor cetățenilor de a-și da tot concursul în restabilirea ordinii. Armele deținute de populație urmau să fie predate, conform unui ultimatum, în termen de 24 de ore Inspectoratului Jandarmeriei, situat în str. „Maior Foti” nr. 18, iar cei care comiteau jafuri sau distrugerii în urma unei judecăți sumare aveau să fie executați¹⁰. Populația era în general nemulțumită din cauza prețurilor foarte mari la alimente și produse de primă necesitate. Muncitorii manuali, negăsind locuri de muncă, se mulțumeau uneori să muncească doar pentru hrana zilnică, comercianții și industriașii erau nemulțumiți din cauza impozitelor mari, iar funcționarii publici și particulari din cauza salariilor mici și a măsurilor minime impuse de stat pentru combaterea speculei. Într-un raport adresat Inspectoratului Regional, chestorul Poliției descria situația economică a orașului Galați ca fiind destul de delicată, subliniind că există „un interesant dans al milioanei la negru prin evaziuni și furturi, iar negrul orașului, cu toate că nu are un sediu oficios, acaparează totuși majoritatea tranzacțiilor”¹¹.

În luna august 1944, Detașamentul Gardienilor Publici de pe lângă Chestura Municipiului Galați avea următorul efectiv: 1 șef de detașament, 8 șefi de secție și 380 gardieni. Cu acest personal se îndeplineau cu mare greutate cerințele

⁷ Bilanțul bombardamentelor asupra Galațiului a înscris pagube în valoare de 20 miliarde, în care se evaluau distrugerea a 6.092 de clădiri particulare, 28 de clădiri ale statului, 560 de clădiri de comerț, 25 industriale, 24 de tramvaie, 14 km de rețea electrică, instalațiile din docuri, atelierele, depoul și magazinele CFR și altele. În industria metalurgică, statistica înregistra pierderi la instalații în următoarele proporții: 20% la Titan, 60% la Greierul, 20% la Șantierul Naval Neptun, 40% la Atelierele Spulber, 40% la Iromet. Industria textilă pierduse trei fabrici (M. Guziec, *Câteva aspecte din viața economică a orașului Galați în perioada august 1944 – martie 1945*, în „Danubius”, nr. II-III, Galați, 1969, p. 194).

⁸ Populația orașului Galați număra la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial 80.411 persoane.

⁹ AN-Galați, fond Parchetul Tribunalului Județului Covurlui, dosar nr. 71/1944.

¹⁰ Cezar Bejan, Alexandru Duță, Stelian Iordache, Viorica Solomon (editori), *op. cit.*, p. 406.

¹¹ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 17/1946, f. 90-92.

serviciului de pază. Situația a devenit și mai complicată în anul următor, când linia generală urmată a fost aceea de comprimare a cadrelor polițienești. Dacă punem în balanță numeroasele probleme administrative care trebuiau soluționate – punerea în aplicare a Convenției de Armistițiu (care implica încartiruire, recensăminte, anchete mixte), urmărirea infractorilor, soluționarea reclamațiilor la adresa Armatei Sovietice, problema „sabotajului” și a speculei ilicite – și le raportăm la efectivul polițienesc existent, solicitarea șefului Poliției gălățene, chestorul S. Teodorescu, de mărire a efectivelor era evident îndreptățită¹².

Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944. Responsabilități și sarcini atribuite personalului polițienesc. Pentru a verifica modul și proporția în care erau respectate prevederile Convenției de Armistițiu¹³, au fost înființate mai multe organisme: Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, Secretariatul General pentru Restituirea bunurilor URSS, Intendența Generală a Armatelor Roșii, Comisia Interdepartamentală pentru controlul cerealelor, Comisia Centrală de colectare de cai pentru URSS, Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (CASBI) și altele. Acestea, la rândul lor, au dat naștere la alte organisme birocratice concentrice care nu făceau altceva decât să secătuiască o economie și așa vlăguită de lunga perioadă de război și, pe termen lung, să paraziteze instituțiile statului, și ele într-o situație precară datorată unui proces de eroziune care începuse din 1938.

O întreagă legislație se va naște din necesitatea de a îndeplini prevederile Convenției de Armistițiu și o rețea birocratică, aparținând Comisiei Aliate de Control, va împânzi teritoriul României anulând sau alterând prerogativele și deciziile instituțiilor și organismelor de drept autohtone. Înaltul Comandament Aliat (Sovietic) și Comisia Aliată de Control (Sovietică) devin două instrumente oficiale eficiente pe teritoriul României, iar introducerea termenului „Sovietic(ă)” în denumirile celor două instituții implică în mod cert sensul și conținutul politico-ideologic al aplicării și al regimului chemat să aplice această Convenție.

Comisia Aliată de Control, aflată în subordinea Înaltului Comandament Aliat, va deveni cu timpul un organism parazitar al statului, oficialitățile române raportându-și deciziile și acțiunile la interpretările date de reprezentanții acesteia. Replica timidă a acestei comisii o reprezenta Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, înființată la 18 aprilie 1945 ca intermediar între

¹² Acesta propunea Direcției Generale a Poliției suplimentarea personalului cu cel puțin 20 agenți de poliție, 5 impiegati de birou, necesari pe lângă cele cinci comisariate, 3 telefoniști pentru deservirea centralei telefonice din cadrul Chesturii, deoarece la acea dată serviciul era asigurat de 3 gardieni (folosiți contrar dispozițiilor în alte scopuri decât cel de pază), 1 șofer și 2 oameni de serviciu (AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 2/1945, f. 467-468).

¹³ Pentru textul Convenției de Armistițiu între guvernul român, pe de o parte, și guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii, pe de altă parte – încheiată la 12 septembrie 1944, vezi Marin-Radu Mocanu (coordonator), *România, marele sacrificat al celui de-al Doilea Război Mondial. Documente*, vol. I, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 310-313.

guvernul român și Înaltul Comandament Aliat, pe de o parte, și între Înaltul Comandament Aliat și Comisia Aliată de Control, pe de altă parte¹⁴.

Într-un apel adresat la 20 septembrie 1944 de CC al PCR populației țării, ca urmare a semnării Convenției de Armistițiu, se aprecia că „se impune curățirea aparatului de stat și administrativ, a instituțiilor și întreprinderilor industriale și comerciale de slugile hitleriste, de legionari și sprijinatorii lor, de uneltele clicii lui Antonescu, de hitleriști, șvabi, sași etc. Împlinirea riguroasă a condițiilor armistițiului este piatra de hotărâtă despărțire între vechea politică antinațională, politica de vrăjmășie împotriva Uniunii Sovietice și noua politică patriotică de prietenie cu Uniunea Sovietică. Pentru binele patriei și al națiunii, datoria fiecărui patriot român este să ducă lupta necruțătoare contra oricui s-ar pune în calea împlinirii conștiințioase a stipulațiilor prevăzute în acordul de armistițiu”¹⁵. Pentru a da greutate propagandistică activității de onorare a pretențiilor sovietice formulate în Convenția de Armistițiu și pentru a face presiuni asupra cetățenilor obligați să suporte acest efort, noul regim a înființat, în iunie 1945, *Comisiile controlului cetățenesc pentru combaterea speculei și sabotajul economic*¹⁶.

În vederea îndeplinirii condițiilor stabilite prin Convenția de Armistițiu, la nivelul orașului Galați existau următoarele autorități: împuternicitul Comisiei Aliate de Control în persoana lt. col. Socolovschi, împuternicitul Comisiei Aliate de Control pentru Marină, cpt. regal de rangul II Cozin C., și delegatul Comisariatului General al Executării Armistițiului, col. Stănescu M. Alexandru. Pentru păstrarea ordinii, din partea URSS, aveau responsabilități Comenduirea Pieței Sovietice și Comandamentul Sovietic al Portului Galați¹⁷.

Odată cu încheierea Convenției de Armistițiu, noi obligații erau puse în sarcina polițiștilor. Articolul 2 menționa că cetățenii germani și maghiari din România urmau să fie internați, organele polițienești fiind datoare ca, în afară de supușii germani și maghiari aflați pe teritoriul circumscripției, să facă investigații, iar atunci când descopereau că se mai aflau și alții decât acei prevăzuți în controalele polițienești, să raporteze organelor superioare pentru a se lua măsuri de internarea lor. Articolul 5 din Convenție prevedea depunerea de liste cu cetățenii sovietici aduși cu sila din URSS în vederea repatrierii lor, reprezentanții Poliției urmând să întreprindă toate demersurile ca aceștia să fie repatriați. În eventualitatea în care urmau să identifice și alții cu ocazia efectuării de razii, aceștia aveau să fie luați în evidență și înaintați Legiunilor de Jandarmi pentru a fi repatriați. Organele polițienești aveau obligația, potrivit art. 8, de a veghea să nu părăsească România bunurile, valorile și monedele Germaniei și Ungariei, ale cetățenilor acestora sau ale persoanelor domiciliate pe teritoriile

¹⁴ Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu (editori), *Ocupația sovietică în România. Documente 1944-1946*, București, Editura Vremea, 1998, p. 6-9.

¹⁵ Marin-Radu Mocanu (coordonator), *România și Armistițiul Națiunilor Unite. Documente*, vol. II, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 59.

¹⁶ Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu (editori), *op. cit.*, p. 7.

¹⁷ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 47/1945, f. 204.

lor, respectiv pe teritoriile ocupate, fără autorizarea Înaltului Comandament Aliat Sovietic, raportând pe calea cea mai rapidă orice încercare de acest fel, cei vinovați, împreună cu cei care i-ar fi ajutat, urmând a fi cercetați și înaintați instanțelor competente. De asemenea, aplicarea articolului 12 din Convenție impunea înapoierea Uniunii Sovietice în completă stare a tuturor valorilor și materialelor scoase în timpul războiului aparținând instituțiilor de stat, sociale și cooperative, întreprinderilor sau cetățenilor izolați (utilajul fabricilor și uzinelor, locomotive, vagoane de cale ferată, tractoare, autocamioane și automobile, monumente istorice, valori luate din muzee și orice alte bunuri). Organele polițienești urmau să întreprindă cercetări și investigații pentru a stabili dacă mașinile rusești nu sunt demontate și vândute particularilor pentru a li se pierde urma și să sancționeze astfel de fapte¹⁸. Dizolvarea tuturor organizațiilor prohitleriste (de tip fascist), politice, militare și paramilitare aflate pe teritoriul României, precum și a celorlalte organizații care făceau propagandă ostilă Națiunilor Unite, și în special Uniunii Sovietice (art. 15), ridicau noi probleme Poliției, care era datoare să supravegheze și aceste mișcări.

În altă ordine de idei, printre altele, rolul Poliției era acela de a da tot concursul ofițerilor reprezentanți ai Comisiei Aliate de Control pentru aplicarea Convenției de Armistițiu, existând numeroase ordine, circulare și instrucțiuni adresate personalului polițienesc de a susține în teritoriu acțiunile Comisiei. Este adevărat, aceasta din urmă a semnalat autorităților centrale ale statului român numeroase disfuncționalități pe această linie¹⁹. Întrucât s-a constatat că organele administrative însărcinate cu executarea prevederilor Convenției de Armistițiu nu aplicau dispozițiile guvernului în legătură cu restituirea bunurilor de proveniență sovietică, în urma acordului semnat între guvernele român și sovietic la 11 septembrie 1945, în principiu, restituirea în natură a acestor bunuri înceta. Această măsură era justificată prin faptul că, în urma acordului, se institua o nouă obligație pentru statul român și anume aceea de a livra într-o perioadă de trei ani mărfuri românești în valoare de 300 miliarde de lei²⁰. În cadrul Ministerului Afacerilor Interne – Direcția Contabilitate, la sfârșitul lunii septembrie 1944, lua ființă un *Birou special pentru ținerea evidenței în ceea ce privea relațiile cu armatele aliate* ca: preluări de bunuri, rechiziții etc., astfel că lunar unitățile polițienești trebuiau să întocmească rapoarte referitoare la bunurile preluate, cantitatea, valoarea lor de inventar, denumirea unităților care au ridicat bunurile și actele care au stat la baza rechiziționării²¹.

La sfârșitul anului 1944 apăreau și *Instrucțiunile pentru controlul aplicării clauzelor Armistițiului care se vor executa de organele în subordinea Ministerului Afacerilor Interne*, astfel încât toate valorile și materialele luate de pe teritoriul Uniunii Sovietice (acestui teritoriu îi erau asimilate Basarabia și nordul Bucovinei) în timpul războiului, aparținând Statului, organizațiilor publice și

¹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 6/1945, f. 136.

¹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 19/1944, f. 85-86.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 6/1945, f. 136.

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 13/1944-1945, f. 6-7.

cooperatiste, întreprinderilor, instituțiilor sau cetățenilor particulari, care se găseau asupra autorităților administrative, polițienești sau Jandarmeriei, trebuiau puse la dispoziția sovieticilor. De asemenea, autoritățile administrative, polițienești și jandarmerești aveau în atribuții să împiedice actele de natură să slăbească autoritatea publică sau să pericliteze liniștea publică, încât autoritățile publice să aplice riguros legile, regulamentele și ordinele, îndeosebi cele care abrogau dispozițiile bazate pe diferențieri rasiale și de cult sau prin care s-au adus restricții ale drepturilor cetățenești. Organele polițienești și ale Jandarmeriei aveau responsabilități în ceea ce privește asigurarea siguranței transporturilor pe drumurile publice, siguranța persoanelor, supravegherea rechizițiilor (acestea să aibă loc în condițiile prevăzute de lege și de organele desemnate în acest sens), respectarea riguroasă a drepturilor acordate de legi și norme internaționale cetățenilor Națiunilor Unite și ai țărilor aliate²². Conform instrucțiunilor primite, rolul Poliției era de a da tot concursul ofițerilor reprezentați ai Comisiei Aliate de Control pentru aplicarea Convenției de Armistițiu, de a informa și descoperi pe toți acei care încercau „să saboteze” activitatea Comisiei, de a-i semnala organelor superioare pentru luarea de măsuri în contra lor. Funcționarii administrativi și polițienești care sabotau îndeplinirea strictă a dispozițiilor urmau să fie aduși în fața justiției, iar numele lor publicat la presă. Erau, de asemenea, pasibili de pedeapsă funcționarii care întocmeau și transmiteau situații inexacte în legătură cu aplicarea ordinelor²³.

La începutul lunii ianuarie a anului 1945 remarcăm recomandările, cu vădite aspecte de ordin, făcute personalului subordonat de către șeful Inspectoratului Regional de Poliție Galați, Ion Cuptor, în legătură cu atitudinea pe care trebuie să o manifeste polițiștii în aplicarea dispozițiilor din Convenția de Armistițiu. Astfel, se sublinia: „Poliția este prima instituție de Stat menită de a da tot aportul în îndeplinirea acestor dispozițiuni. Fără ea, textul Convențiunii rămâne o lege fără viață, de aceea, tot personalul polițienesc, de la cel mai mic până la cel mai mare, trebuie să vegheze la această sarcină care cade asupra Statului Român”²⁴.

Subsecretariatul de Stat al Poliției și Direcțiunea Generală a Penitenciarelor urmau să ia măsuri încât, la cererea reprezentanților Comisiei Aliate de Control a Armistițiului, să poată pune la dispoziție evidențe nominale cu persoanele deținute în închisori și în lagăre, și a celor eliberate după 23 august 1944, în baza Decretelor nr. 1.629 și 1.630, publicate în „Monitorul Oficial” nr. 202 din 2 septembrie 1944. Reprezentanții comisiei puteau solicita și controlul asupra deținuților din închisori sau lagăre²⁵.

²² *Ibidem*, dosar nr. 15/1944, f. 18-19.

²³ *Ibidem*, f. 72-73.

²⁴ *Ibidem*, f. 147.

²⁵ La nivelul Inspectoratului Regional de Poliție Galați, în perioada 23 august 1944 – 16 aprilie 1945, au fost internați în lagăre după cum urmează: Chestura Galați – 60 de supuși germani, Râmnicu Sărat – 4, Focșani – 13 și Bârlad – 4 (idem, Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Serviciul Siguranței, dosar nr. 76/1945, f. 110-112).

Subsecretariatul de Stat al Poliției din cadrul Ministerului Afacerilor Interne și Serviciul Special pentru Repatrierea Cetățenilor Aliați, condus de colonelul în rezervă Hagi Stoica, aveau atribuții în vederea asigurării cazării, hrănirii și echipării cetățenilor sovietici și aliați care se găseau pe teritoriul României și care doreau să se repatrieze. Prefecturilor de județ le-a fost pus la dispoziție, prin grija Ministerului Afacerilor Interne, avansul de 1 milion de lei în vederea asigurării hranei și cazării persoanelor care urmau a fi repatriate, sub rezerva suplimentării ulterioare a acestor fonduri. Alocația pe zi pentru o persoană a fost fixată diferențiat: pentru București 1.000 lei, pentru orașele de provincie 500 lei, iar pentru comunele rurale 350 lei. Prefecturile de județ aveau obligația de a organiza cantine unde, în limita alocațiilor menționate, urma să fie distribuită hrană persoanelor care se încadrau în dispozițiile art. 5 din Convenția de Armistițiu. Echipamentul distribuit persoanelor care doreau să se repatrieze era confecționat la București prin grija Serviciului Special de Repatriere, care a înființat ateliere de confecții²⁶.

Măsurile de siguranță întreprinse împotriva cetățenilor străini, în special maghiari și germani, sunt sintetic expuse în situația centralizatoare întocmită la nivelul întregii țări la 5 noiembrie 1944: dintr-un număr total de 6.452, au fost internați 3.152 supuși maghiari și germani, iar 1.144 au fost exceptați de la internare. Altfel spus, din totalul supușilor germani și maghiari existenți la 23 august 1944 aproximativ jumătate au fost arestați; din cealaltă jumătate o treime erau exceptați de la internare, iar două treimi erau dați dispăruți. Proporția celor dispăruți fiind prea mare față de cei internați, dădea impresia unei slabe activități polițienești, prin urmare, Serviciul Special pentru aplicarea Armistițiului din cadrul Direcției Generale a Poliției solicita o conlucrare eficientă între structurile ministerului, încât rezultatul să fie o legătură funcțională între diferitele servicii polițienești care veneau în contact direct cu cetățenii – Biroul Populației, Biroul Cărții de Imobil, Biroul Controlului Străinilor, Biroul Siguranței etc. Ulterior, Comisia Aliată de Control din România a cerut Președinției Consiliului de Miniștri, la 19 februarie 1945, ca toți germanii civili și militari care s-au ascuns ori sustras de la trimiterea pentru lucru în URSS să fie mobilizați pentru organizarea unor batalioane de muncă în interiorul țării. Prin urmare, Ministerul Afacerilor Interne a dat dispoziții Direcțiunii Generale a Poliției, Prefecturii Poliției Capitalei și Inspectoratului General al Jandarmeriei ca mobilizarea să fie efectuată de organele polițienești pe teritoriul urban și de organele Jandarmeriei pe teritoriul rural. Organizarea în batalioane sau colonii de muncă a fost lăsată în sarcina Comandamentului General al Teritoriului, prin Cercurile Teritoriale. În acest scop s-a dispus ca Poliția și Jandarmeria să înainteze Cercurilor teritoriale județene tabele nominale cu toți cei mobilizați. Drept criteriu de mobilizare s-a stabilit vârsta de 17-45 ani pentru bărbați și 18-30 ani pentru femei²⁷.

²⁶ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 15/1944, f. 18-19.

²⁷ Idem, fond Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Serviciul Siguranței, dosar nr. 76/1945, f. 72-73.

Relația dintre Poliție și trupele sovietice de ocupație. În ședința Consiliului de Miniștri din 17 septembrie 1944 s-a discutat o serie de probleme în legătură cu abuzurile făcute de armata sovietică în România, subliniindu-se că guvernul român nu putea trece la aplicarea Convenției de Armistițiu din cauza lipsei de colaborare din partea Comandamentului armatei sovietice. Ministrul de Interne, generalul A. Aldea, aprecia: „Partea cea mai îngrijorătoare este că se continuă cu abuzurile, cu jafurile și că nu este niciun fel de deosebire de când s-a semnat Armistițiul, între ceea ce a fost, și ceea ce este”. De altfel, autoritățile românești, la cinci zile după încheierea Armistițiului, nu reușiseră să stabilească legătura cu mareșalul Malinovski, împuternicit cu aplicarea Convenției. Abuzurile au fost prezente în formele cele mai brutale, ministrul Afacerilor Interne apreciind și el că rechizițiile „sunt făcute până la sânge, fapt care creează o stare de nesiguranță”²⁸.

Constituția și legile erau încălcate chiar de oficialii sovietici și nu existau mecanisme instituționalizate pentru stoparea acestor abuzuri. Interpretarea intenționat excesivă a textului Armistițiului și comportamentul abuziv al ofițerilor și soldaților sovietici întregesc acest tablou, care este cu atât mai înfricoșător, cu cât dezordinea intrase în instituțiile românești și le subrezise și mai mult. Cercul vicios al abuzurilor și corupției se strânsese din ce în ce mai tare în jurul cetățenilor simpli, nevoiți să umple vagoanele sovieticilor, camioanele speculanților și oficialilor care dețineau instrumentele „legii”, prin intermediul cărora făceau presiuni și intimidau oamenii²⁹. De remarcat că majoritatea autorităților încercau să inducă în mase ideea că abuzurile, care erau săvârșite în realitate de trupele sovietice, aveau drept autori elemente autohtone certate cu legea sau reacționari echipați cu efecte militare sovietice, recomandându-le chiar organelor cu atribuții pe linia păstrării ordinii și liniștii publice ca, în eventualitatea că astfel de acte se produceau, ancheta organelor de cercetare să urmeze în principal această pistă³⁰.

La scurt timp după înființare, Comisia Aliată de Control a adus la cunoștința Ministerului Afacerilor Interne unele cazuri de agresiune contra ostașilor sovietici, comise de către locuitorii satelor sau de elemente rămase din armata generalului Andrei Vlasov, agresiuni care s-au soldat cu moartea mai multor ostași sovietici. Drept urmare, au fost emise mai multe circulare în care se solicita luarea unor măsuri specifice, printre care și efectuarea de razii, atât în teritoriul urban, cât și în cel rural, în vederea identificării tuturor dezertorilor și a celor cu situație militară incertă. Elementele militare răzlețe care nu-și puteau justifica prezența în regiune, conform regulilor stabilite, urmau să fie predate comendurilor respective sau îndrumate spre unitățile lor. Se atrăgea în mod special atenția asupra rămășiților din armata generalului Vlasov, despre care existau informații că, împreună cu militarii germani, duceau o acțiune de

²⁸ Marin-Radu Mocanu (coordonator), *op. cit.*, vol. II, p. 52, 54-57.

²⁹ Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu, *op. cit.*, p. 8.

³⁰ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 6/1945, f. 76.

partizanat în anumite regiuni ale țării, atacând pe soldații sovietici și terorizând populația. În eventualitatea în care erau semnalate astfel de evenimente, autoritățile locale trebuiau să întreprindă măsuri în vederea anihilării și prinderii acestora, după care urmau să fie predați autorităților sovietice.

În situația când erau constatate agresiuni contra unor elemente din Armata Sovietică, trebuiau întreprinse cu toată energia cercetări pentru identificarea autorilor și predarea Curții Marțiale celei mai apropiate pentru judecare și sancționare. De asemenea, se solicita efectuarea de cercetări în vederea stabilirii contextului producerii evenimentului – dacă aceste acte erau rezultatul acțiunii unor bande organizate sau a unor elemente răzlețe³¹.

Printr-un ordin telegrafic, datat 28 septembrie 1944, Ministerul Afacerilor Interne înștiința unitățile subordonate că, în conformitate cu prevederile art. 17 al Armistițiului, armata sovietică nu se putea aproviziona direct, ci numai prin intermediul autorităților românești, urmând ca eventualele abuzuri să fie aduse la cunoștința ministerului. Marele Stat Major a dat și el, două zile mai târziu, un ordin prin care se reglementa modalitatea de aprovizionare a armatei sovietice cu materiale și subzistențe, în sensul că acestea urmau să fie procurate numai de Guvernul României, care dădea ordine de distribuție, furnizare sau rechiziționare organelor economice și militare române. Cererile formulate de armata sovietică urmau să fie, cel puțin în plan teoretic, adresate spre soluționare Guvernului și Comandamentului Român numai prin Comisia Sovietică de Armistițiu din București, prezidată de generalul locotenent Vinogradov. Armatei, Poliției și Jandarmeriei le era adresat ordinul „de a depune și ultima energie, la nevoie chiar recurgând la arme, în cazurile când ostașii sovietici, izolați sau în grupuri, sau alți indivizi care, utilizând fraudulos uniforma sovietică, vor încerca să ridice cu forța sau să jefuiască bunurile Statului sau particulare...”³².

La 7 octombrie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei adresa ministerului Afacerilor Interne un raport în legătură cu abuzurile organelor militare sovietice care săvârșeau acte de imixtiune față de autoritățile românești, cu atât mai grav, cu cât imixtiunea privea unele instituții implicate în ideea de ordine, liniște și siguranță națională, ignorând prevederile Convenției de Armistițiu. Față de cazurile prezentate, inspectorul general al Jandarmeriei, care era și semnatarul raportului, solicita în mod imperios o directivă din partea MAI care să exprime punctul de vedere al guvernului în această chestiune, pentru a ști cum să procedeze, astfel încât să fie evitate incidentele cu armata sovietică. Chiar înainte de a primi răspuns, conducerea ministerului era informată că fusese emis ordinul să nu se predea poliției sovietice niciun fel de arme sau date și informații în legătură cu ordinea și siguranța în stat³³.

Printr-un ordin secret din 24 noiembrie 1944, Direcția Generală a Poliției aducea la cunoștința subordonaților faptul că reprezentanții Comisiei Aliate de

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 15/1944, f. 22.

³² *Ibidem*, dosar nr. 19/1945, f. 25.

³³ Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu, *op. cit.*, p. 41-43

Control au semnalat mai multe cazuri de omor asupra ostașilor sovietici săvârșite de funcționari polițienești, impunându-se luarea de măsuri în legătură cu disciplinarea polițiștilor în relația cu ostașii sovietici. Funcționarii polițienești urmau să fie instruiți, insistându-se în mod special asupra obligației de a evita orice conflict sau fricțiune cu militarii sovietici. Pornind de la principiul că „prevenția este preferabilă represiei”, era făcută recomandarea ca, în eventualitatea ivirii unor divergențe, încă din fașă organele polițienești să manifeste o atitudine conciliantă, evitând cu orice preț gesturi, cuvinte sau atitudini care ar fi putut motiva brutalitatea sau vărsarea de sânge, urmând ca pentru prejudiciile suferite să obțină „satisfacție” în urma anchetelor. Pe lângă această recomandare se dispunea luarea de măsuri ca, prin mijloace specifice de supraveghere, să se verifice dacă nu cumva indivizi izolați sau în bande, utilizând fraudulos uniforma sovietică, încearcă să ridice cu forța sau să jefuiască bunurile statului sau particulare, punând în conflict, din pricina confuziei create, autoritățile române cu cele sovietice³⁴. La sfârșitul lunii decembrie 1944, Comisia Aliată de Control se adresa pentru a treia oară Guvernului român, exprimându-și nemulțumirea în legătură cu modul în care autoritățile române înțelegeau să colaboreze, făcând cunoscute o serie de incidente petrecute între soldații Armatei Roșii și populație, soldați, polițiști sau jandarmi români³⁵.

Printr-o adresă din luna noiembrie, Comisia Română pentru Aplicarea Convenției de Armistițiu informa conducerea Ministerului Afacerilor Interne în legătură cu faptul că autoritățile sovietice nu aveau dreptul de a efectua arestări ale cetățenilor români. La cererea autorităților sovietice, potrivit Convenției, autoritățile române puteau efectua arestări și internări socotite în interesul armatei sovietice, sub rezerva că persoanele arestate sau internate rămâneau sub paza autorităților românești³⁶.

Marele Stat Major a emis, la 30 decembrie, Ordinul general nr. 984.200/1944, în care se sublinia: „Armata, Poliția și Jandarmeria se vor opune cu ultima energie, la nevoie chiar recurgând la arme, în cazurile când ostași sovietici, izolați sau în grupuri, sau alți indivizi care, utilizând fraudulos uniforma sovietică, vor încerca să ridice cu forța sau să jefuiască bunurile statului sau particulare. Armata, Poliția și Jandarmeria vor adresa somațiunile legale jefuitorilor izolați sau în bandă surprinși asupra faptului și, în caz de nesupunere, vor deschide focul”³⁷. Referitor la abuzurile comise de armata sovietică la Galați, spre exemplu, în perioada 1 decembrie 1944 – 22 februarie 1945, au fost întreprinse 10 acte de dezarmare și abuzuri îndreptate contra personalului polițienesc, în special asupra gardienilor publici aflați în patrulare³⁸.

³⁴ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 15/1944, f. 104.

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 19/1944, f. 160.

³⁶ *Ibidem*, f. 80.

³⁷ Idem, fond Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Serviciul Siguranței, dosar nr. 65/1944-1945, f. 19.

³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 76/1945, f. 91-92.

Convenția de Armistițiu delimita clar condițiile în care anumite bunuri puteau fi rechiziționate. În practică, Armata Sovietică a săvârșit numeroase abuzuri și ilegalități. Spre exemplu, dintr-un raport întocmit la mijlocul lunii februarie 1945 de Chestura Poliției municipiului Galați, referitor la vitele confiscate de soldații sovietici de la ocuparea teritoriului, rezultă că au fost ridicate 324 de vite, din care nici măcar una nu a fost luată cu forme legale³⁹.

Deși, în conformitate cu ordinul Direcției Generale a Poliției nr. 5.660 din 14 mai 1945, Inspectoratul Regional de Poliție a dat dispoziții precise privind modul cum trebuiau cercetate și raportate incidentele sau neregulile constatate în legătură cu ridicările de persoane sau bunuri de către trupele sovietice, totuși, în practică, se semnalau numeroase deficiențe la întocmirea documentației care proba aceste abuzuri. Se înregistrau foarte multe ilegalități, însă oficialitățile române, pentru a nu fi puse într-o lumină proastă, solicitau o serie de documente, expresie a birocrăției, care să probeze aceste abuzuri în fața Comisiei Aliate de Control. Astfel, dosarele întocmite de organele de cercetare și instrumentare trebuiau să conțină obligatoriu documente din care să rezulte că autorii au fost clar identificați. Cercetarea și instrumentarea fiecărui caz în parte trebuia făcută de autoritățile române în colaborare cu reprezentanții sovietici locali, făcându-se în special apel la delegații Comisiei Aliate de Control care erau elementele permanente în teritoriu⁴⁰.

Un eveniment deosebit a avut loc în seara zilei de 23 spre 24 septembrie 1945, când, în jurul orelor 21³⁰, a fost împușcat mortal de către sovietici un sergent major. La scurt timp conflictul a escaladat, în sensul că aceiași militari sovietici au atacat gărzile cetățenești, rănind un membru. Martorii s-au retras, sub tirul armelor sovietice, în grabă spre Comisariatul I de Poliție aflat în apropiere, ocazie cu care au fost produse pagube și la clădirea comisariatului. În cele din urmă conflictul a fost aplanat, deznodământul fiind arestarea unui ostaș sovietic. La scurt timp (aproximativ 30 de minute) 5 soldați înarmați au revenit solicitând eliberarea tovarășului. Cu greu, în cele din urmă au fost convinși că acesta a fost predat, conform reglementărilor legale, Comandamentului Sovietic, evitându-se astfel vărsarea de sânge⁴¹.

În ceea ce privește circulația pe drumurile publice, o problemă deosebită o reprezenta traficul utilajelor grele (tancuri și tehnică de luptă) care distrugeau partea carosabilă, încât Ministerul Comunicațiilor și Lucrărilor Publice intervine în octombrie 1945 pe lângă Ministerul Afacerilor Interne să dispună o mai mare atenție din partea ofițerilor de poliție în aplicarea măsurilor de supraveghere și sancționare⁴².

Rata criminalității și infracționalității era destul de ridicată. Spre exemplu, pentru perioada octombrie-decembrie 1945 erau raportate 13 crime, 58 de tâlhării și 15 incidente soldate cu răniri, în evenimente fiind implicați soldați în

³⁹ Idem, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 15/1944, f. 207.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar nr. 55/1945, f. 163-164.

⁴¹ *Ibidem*, dosar nr. 84/1945-1946.

⁴² *Ibidem*, dosar nr. 47/1945, f. 164.

uniforme sovietice. Cazurile erau destul de variate: conducerea autocamioanelor și autoturismelor militare sovietice în stare de ebrietate, având ca rezultat provocarea de accidente, arestarea de către sovietici a gardienilor publici din patrurile mixte. Mai mult decât atât, au fost semnalate cazuri de dezarmare a sovieticilor de proprii tovarăși de arme aflați în stare de ebrietate⁴³.

La 30 aprilie 1946, Inspectoratul Regional de Poliție Galați a găzduit o ședință la care au fost convocați de către I. Cuptor, șeful instituției, mai mulți de factori de decizie implicați în supravegherea liniștii și ordinii publice în regiune, respectiv: colonelul Gh. Craioveanu, inspector regional de jandarmi; locotenent-colonelul Nicolaiță Vasile, comandantul garnizoanei; Adrian Bălcănescu, prim-procuror al Tribunalului Covurlui; maior magistrat Emil Târnovodeanu, șeful Parchetului Curții Marțiale; I. Anastasiade, chestorul Poliției; căpitan Mircea Nicolaiescu, comandantul Legiunii de Jandarmi și comisar șef Gh. Babei, șeful Serviciului de Siguranță al Inspectoratului de Poliție. Principalele dezbateri au avut loc pe tema executării ordinului Ministerului Afacerilor Interne, transmis prin Direcțiunea Generală a Poliției cu nr. 41.808 S./1946, în speță de a delibera și hotărî asupra măsurilor care trebuiau luate în vederea preîntâmpinării actelor de agresiune îndreptate împotriva reprezentanților Armatei Roșii aflați pe teritoriul regiunii Galați.

Inspectorul regional de poliție I. Cuptor a propus emiterea unei ordonanțe prin care Curtea Marțială să atragă atenția locuitorilor că orice agresiune împotriva reprezentanților Uniunii Sovietice, fie civili, fie militari, săvârșită sub orice formă, va fi aspru pedepsită de legile țării. De asemenea, a propus organizarea de razii cu efective mixte (români și sovietici) pentru descoperirea și prinderea atât a infractorilor români, cât și a eventualilor infractori sovietici, urmând să se facă intervențiile necesare pentru ca la fiecare circumscripție polițienească să fie detașat câte un ofițer sau subofițer sovietic, care să aibă și trupa necesară organizării și efectuării acestor razii. I. Anastasiade, chestorul Poliției gălățene, s-a declarat de acord cu emiterea ordonanței, care era cu atât cu atât mai necesară cu cât el însuși accepta faptul că, într-adevăr, existau elemente legionare și reacționare care propagau un curent de opinie ostil armatei sovietice. Pe de altă parte, datorită aceluiași, s-au înregistrat adevărate avalanșe de simpatii față de elementele răzlețe din fosta armată germană care se mai găseau încă pe teritoriul regiunii. În privința raziilor, inspectorul regional de poliție opina că ele trebuiau organizate neapărat cu concursul ostașilor sovietici. Experiența din trecut demonstrase însă că existau mari deficiențe de colaborare între forțele polițienești și patrurile de ostași sovietici. Aceste deficiențe se datorau, în primul rând, faptului că militarii pe care îi puneau la dispoziție Comandamentul Sovietic din Galați erau ostași ai armatei combatante și nu elemente ale unor unități speciale de poliție. De aceea, el era de părere că ar fi fost de preferat să se intervină la cei în drept pentru a trimite la Galați o unitate specială de poliție sovietică, fapt care în practică nu s-a realizat niciodată⁴⁴.

⁴³ *Ibidem*, dosar nr. 6/1945, f. 80-87.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar nr. 17/1946, f. 126-131.

Epurarea personalului polițienesc după instaurarea guvernului dr. Petru Groza. Noi linii directoare în activitate

După 23 august 1944, prin înlăturarea guvernului antonescian, ruperea relațiilor cu Germania hitleristă și cu celelalte state ale Axei și alăturarea României la Națiunile Unite, în viața statului român s-au petrecut modificări fundamentale. În termen de mai puțin de șapte luni s-au succedat patru guverne, ultimul fiind cel condus de Petru Groza instaurat la 6 martie 1945. Evenimentele de după 23 august au dus la schimbarea regimului, dar și a sistemului politic în România, ceea ce a avut urmări grave pentru viitorul țării. Unul din fenomenele resimțite puternic în viața multor instituții, inclusiv a Poliției, a fost înlăturarea multor elemente considerate nesigure pentru regimul care se instaura, fie pentru că serviseră vechiului regim, fie pentru că fuseseră membri ai unor partide, fie că erau elemente provenind din rândul „claselor exploataatoare”. În toate domeniile a avut loc ceea ce contemporanii au numit „epurare”, „comprimare” etc.⁴⁵. Nu este exclus ca în acest proces de înnoire să fi avut loc și abuzuri ori nedreptăți generate de dorința unor șefi de a se descotorosi de persoanele indezirabile⁴⁶. Pe lângă o serie de elemente necorespunzătoare profesional și moral, au fost înlăturați și buni profesioniști. Așa se explică faptul că o parte din aceștia au fost reprimiți în funcții⁴⁷. Astfel, s-a realizat o imixtiune majoră a politicului în Poliție, ca de altfel în toate domeniile și ramurile de activitate, realizându-se „purificarea sistemului” prin înlăturarea vechilor „elemente reacționare” și „disciplinarea” corpului polițienesc, sancțiunile pe linia politică fiind mult mai drastice și mai eficiente decât cele date strict pe plan profesional⁴⁸.

⁴⁵ Vasile Arimia, Gheorghe Gîrdu, Toma Iancu, *Poliția din Gorj. File de istorie*, București, Editura Ministerului de Interne, 1995, p. 327.

⁴⁶ În luna noiembrie 1944, ministerul transmite un ordin, care urma să fie afișat la loc vizibil, către toți funcționarii administrației, Poliției și Jandarmeriei, prin care atrăgea atenția că practica reclamațiilor anonime, sau semnate cu nume fictive, denota o lipsă totală a curajului răspunderii și pune într-o situație cu totul defavorabilă pe cei care o foloseau. Chiar dacă o parte din scrisorile anonime ofereau unele date exacte, totuși, folosul lor era, în general, minim față de răul pe care-l făceau, discreditând aproape întotdeauna persoane onorabile. Pentru aceste motive, se aducea la cunoștința angajaților ministerului că nicio scrisoare anonimă nu mai era luată în considerare, iar reclamațiilor semnate nu urma să li se dea curs decât dacă, după efectuarea cercetărilor, se dovedea că persoana semnată exista în realitate și că într-adevăr a trimis reclamația respectivă (AN-Galați, fond Poliția orașului Galați. Serviciul Administrativ, dosar nr. 65 /1944, f. 131).

⁴⁷ Vasile Arimia, Gheorghe Gîrdu, Toma Iancu, *op. cit.*, p. 331-332

⁴⁸ Epurarea nu se limita numai la aparatul polițienesc. La finele anului 1944 a început derularea unor anchete asupra organelor implicate în actul de justiție, spre exemplu, cazul prim-procurorului Tribunalului Covurlui, Alexandru Buzoianu, care a fost acuzat pentru faptele de luare de mită, luări nedrepte de decizii și abuz de putere. În legătură cu cele patru dosare întocmite fostului procuror, s-a înregistrat o întreagă aventură. La începutul lunii decembrie, Parchetul Curții de Apel Galați a înaintat, prin Oficiul PTT din localitate, dosarele către Curtea de Apel București,

Începută la sfârșitul anului 1944⁴⁹ și continuată în anul următor, dezarmarea unităților militare române din interior a devenit completă începând cu 28 februarie 1945, când Comisia Aliată (Sovietică) de Control emitea opt ordine, cu termen de executare a doua zi, 1 martie 1945. De asemenea, unul din ordine făcea referire la reducerea efectivelor Poliției în proporție de 50% – trebuiau disponibilizați până la 7.500 de polițiști, din care 1.500 în București (termen de executare 2 martie) – în condițiile în care efectivele Jandarmeriei fuseseră reduse cu cca 75% (de la 40.156 la 10.432)⁵⁰.

Epurările aparatului administrativ au debutat în anul 1944 mai întâi cu acele „elemente” care au sprijinit politica lui Antonescu și cu „elementele fasciste și legionare”, apoi au fost extinse asupra celor care „au propagat idei contra principiilor democratice”. Guvernul Groza a modificat cadrul legislativ al epurărilor prin intrarea în vigoare a unui alt act normativ, *Legea nr. 217 din 30 martie 1945 pentru purificarea administrației publice*⁵¹, cu scopul de a îndepărta din posturile administrației toți oponenții guvernului⁵². În conformitate cu prevederile legii, funcționarii și cei care primeau sub orice formă un salariu sau remunerație de la Stat, județ, comună, regie publică, administrație comercială de orice fel puteau fi îndepărtați din serviciu sau puteau fi reîncadrați în grade și funcții. Conform art. 2, puteau fi îndepărtați din serviciu

însă acestea au fost găsite, cu ocazia unei razii efectuate de sovietici, în trenul de București, într-un colet aflat sub băncile unor călători (AN-Galați, fond Parchetul Curții de Apel Galați, dosar nr. 1 /1944-1945, f. 12).

⁴⁹ MOF, nr. 233 din 8 octombrie 1944.

⁵⁰ Dinu C. Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial*, București, Editura All, 1999, p. 262-263. *Decretul-lege pentru reducerea personalului Direcțiunii Generale a Poliției și al Prefecturii Poliției Capitalei*, publicat în MOF, nr. 48 din 28 februarie 1945, a însemnat neoficial purificarea corpului polițienesc în condițiile instaurării comunismului. Actul normativ stabilea următoarele efective: Direcțiunea Generală a Poliției 11.398 posturi, Prefectura Poliției Capitalei 767 posturi, iar Corpul de Pază al Poliției Capitalei 2.148 posturi. Reducerea cadrelor de personal la limitele arătate urma să se realizeze prin pensionare sau prin trecerea în cadrul disponibil.

În vederea reducerii efectivelor, prin derogare de la Legea pensiilor și Codul funcționarilor publici, puteau fi puse în retragere (pensionate) următoarele categorii de personal: funcționarii până la gradul de subdirector, inclusiv sau echivalent, care împlineau în cursul anului vârsta de 55 de ani bărbații și 50 femeile și funcționarii până la același grad, de ambele sexe, care împlineau 30 de ani în serviciu. La calcularea timpului util de pensie funcționarii beneficiau de un spor de 5 ani, fără a depăși timpul util pentru pensie de 35 de ani. Stabilirea personalului care urma să părăsească Poliția s-a făcut în termen de 15 zile de la data publicării legii în „Monitorul Oficial”.

Referitor la personalul disponibilizat (care nu îndeplinea condițiile de pensionare și diurnității), acesta era pus la dispoziția Subsecretarului de Stat al Organizării Statului, al Statisticii și Inventarului, iar în eventualitatea în care urmau să se ivească unele posturi și funcții vacante la nivelul serviciilor centrale, la nivel județean sau comună, să fie ocupate de acest personal. Funcționarii puteau fi încadrați și în posturi inferioare celor din care au fost disponibilizați, cu păstrarea gradului și salariului avut inițial. Pensionarea sau trecerea funcționarilor în cadrul disponibil nu înlătura aplicarea sancțiunilor prevăzute de legea privitoare la purificarea administrativă.

⁵¹ MOF, nr. 74 din 30 martie 1945.

⁵² Pentru epurărilor din administrație în perioada 1945-1947, vezi Octavian Roske, Claudiu Degeratu, *Mecanisme de selecție negativă. Epurările din administrația publică: 1945*, în AT, nr. 1/1993.

fără nicio indemnizație funcționarii care: a) au colaborat sub orice formă pentru realizarea intereselor și scopurilor hitleriste sau fasciste în România, precum și cei care din proprie inițiativă au participat la manifestațiuni de orice fel pentru determinarea unei opinii publice favorabile scopurilor fasciste sau hitleriste; b) au activat în scopul instaurării sau menținerii regimurilor dictatoriale în România; c) au activat în mișcarea legionară sau în alte mișcări cu caracter fascist, hitlerist sau rasial, precum și acei care au făcut parte din organizații politice sau paramilitare, hitleriste sau fasciste ori au urmărit asemenea scopuri; d) prin modul în care și-au îndeplinit funcția, sau prin orice mijloc de publicitate sau propagandă, au luat atitudine antidemocratică; e) au comis crime, delictе, acte de teroare ori alte acte de violență fizică sau morală, fie din proprie inițiativă, fie pentru executarea misiunilor încredințate⁵³. Funcționarii și salariații îndepărtați din serviciu pentru acțiunile sau faptele sus-menționate urmau să fie întrebuințați la muncă obligatorie în folosul Statului, în lagăre speciale, iar cei care se dovedeau culpabili de schingiuri, maltratări, arestări ilegale sau alte fapte penale aveau să fie deferiți instanțelor de judecată.

Fiecare ministru avea posibilitatea de a institui, în vederea culegerii de informații asupra activității desfășurate de funcționarii publici, una sau mai multe comisii sau putea delega aceste competențe unuia sau mai multor funcționari. Directorii și șefii de personal din ministere și instituții erau obligați să semnaleze în scris ministrului cazurile care intrau în prevederile legii menționate, în caz de neîndeplinire urmând să fie pedepsiți cu închisoare corecțională de până la 1 an. În conformitate cu Legea nr. 217 din 30 martie 1945, dosarele foștilor funcționari polițieniști învinuiți de acte de legionarism și schingiutori politici erau înaintate Ministerului Afacerilor Interne, în cadrul căruia funcționa o Comisie de Epurare⁵⁴. Ulterior, termenul limită de verificare prevăzut de lege – 1 iunie 1945 – a fost prelungit până la 15 iulie 1945⁵⁵.

În afară de Legea 217/1945, alte instrumente folosite la epurarea personalului au fost ordinele MAI. În acțiunea de epurare a administrației „de elementele chiabure dușmănoase regimului”, legii menționate i s-au adăugat și alte acte normative – Decizia nr. 210 din 3 februarie 1948 a Comisiei ministeriale de redresare economică și stabilizare monetară⁵⁶ și Legea pentru stabilirea și aplicarea bugetului general pe exercițiul 1948-1949 (art. 46) – prin care disponibilizarea din serviciu a funcționarilor permanenți și temporari se făcea pe motive de economie bugetară⁵⁷.

La începutul lunii aprilie 1945, conducerea Chesturii Poliției Municipiului Galați adresa ziarelor „Ecoul”, „Vocea” și „Desrobirea” un comunicat de

⁵³ MOF, nr. 74 din 30 martie 1945.

⁵⁴ AN-Galați, fond Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Serviciul Siguranței, dosar nr. 76/1945, f. 383.

⁵⁵ MOF, nr. 121 din 31 mai 1945, p. 4510.

⁵⁶ *Ibidem*, din 6 februarie 1948.

⁵⁷ Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica populară Română, 1948-1950: transformări instituționale*, București, Editura All, 2005, p. 161-162.

presă prin care se făcea cunoscut că un număr de 24 ofițeri și agenți (11 ofițeri, 13 agenți) erau disponibilizați, fiind descărcați de orice atribuții cu caracter polițienesc⁵⁸. Polițiștilor disponibilizați li s-a interzis purtarea uniformelor, însă, având în vedere că acestea erau procurate din banii lor, în eventualitatea că doreau să le poarte, ele trebuiau modificate astfel încât să nu mai fie expresia apartenenței la această profesie⁵⁹. De asemenea, printr-un ordin circular al Direcțiunii Generale a Poliției, se solicita noilor șefi să ia legătura cu șefii autorităților administrative în vederea unei bune colaborări⁶⁰.

În luna martie 1946, personalul Chesturii Poliției Municipiului Galați număra 100 de polițiști (53 ofițeri și 47 agenți), efectivele cele mai importante revenind Serviciului Siguranță (9 ofițeri, 11 agenți) și Serviciului Judiciar (13 ofițeri, 8 agenți)⁶¹.

Reorganizarea ministerelor a însemnat și înlocuirea personalului existent cu elemente proletare, pentru a obține o compoziție de clasă a cadrelor, atât în aparatul central, cât și în cel exterior. Ministerele au fost curățate de oponenți ai regimului, dar și cei neîncadrați politic au fost comprimați, locurile lor fiind ocupate de „tovarăși buni, verificați, trimiși de partid”. Funcționarii publici au fost invitați, încă din 1946, să se înscrie în „organizații politice democratice”, adică PCR, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular, Uniunea Populară Maghiară. Refuzul angajaților de a se „încadra pe linia democratică” putea fi interpretat de autorități ca o neacceptare a partidului și regimului, și chiar ca o formă de rezistență. Pentru realizarea dictaturii proletariatului, guvernul își întărea laturile represive: MAI și Ministerul Apărării Naționale, concepute ca instituții menite prioritar să apere cuceririle revoluționare⁶².

Evident, sub masca disponibilizării, se realiza o epurare. Drept argument aducem faptul că nu a avut loc o reducere a efectivelor personalului, ci doar primenirea lui în sensul că, în paralel cu disponibilizările, se efectuau și angajări. Neocuparea posturilor scoase la concurs de Poliția gălățeană la data de

⁵⁸ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar 2/1945, f. 18. Dacă la nivelul ofițerilor și agenților polițienesci remarcăm reducerea efectivelor, la începutul lunii mai 1945 comandantul Inspectoratului Gardienilor Publici, colonelul Popescu C. Argentoia, făcea cunoscut printr-un ordin că pentru Detașamentul Gardienilor din Galați erau prevăzute în schema de organizare un număr de 75 posturi, cu mențiunea că orice vacanță în efectiv putea fi ocupată numai de oameni noi, fiind interzisă reangajarea din personalul vechi, epurat sau trecut în cadrul disponibil conform Ordinului nr. 3.807 din 30 aprilie 1945 al Direcțiunii Generale a Poliției. Ulterior, conducerea gardienilor publici revine cu un ordin în care se arată că dispozițiile referitoare la angajarea de oameni noi se referă doar la șefii de detașamente și la șefii de secție, nu și la gardienii publici, care puteau fi reîncadrați dacă îndeplineau condițiile legale – „elemente capabile, corecte și cu educație politică democratică” (*ibidem*, dosar nr. 8/1945, f. 26).

⁵⁹ *Ibidem*, dosar nr. 47/1945, f. 156.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar nr. 2/1945, f. 24.

⁶¹ *Ibidem*, dosar nr. 3/1945-1946, f. 23. Pe statul de plată al Chesturii Galați regăsim în luna februarie 1946 un număr de 12 informatori, ale căror onorarii încasate variază, probabil în funcție de importanța informației și a activității desfășurate, între 8.000 și 36.000 lei (*ibidem*, dosar nr. 17/1946, f. 8).

⁶² Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 157.

21 aprilie 1947 era pusă pe seama faptului că, pe plan local, unitățile de poliție nu s-au implicat în mod suficient în popularizarea evenimentului, motiv pentru care se solicita întreprinderea demersurilor necesare (popularizare prin presă) încât, cu ocazia următorului concurs, din luna mai, posturile vacante să fie ocupate⁶³.

În luna septembrie 1947, conducerea Inspectoratului Regional de Poliție ordona subunităților să procedeze în regim de urgență la verificarea dosarelor personale ale tuturor angajaților polițienești și completarea cu eventualele documente constatate ca fiind lipsă. Pe lista documentelor care trebuiau anexate dosarului personal regăsim certificatul de bună purtare și adeverința că nu a făcut parte dintr-o organizație antidemocratică. La începutul anului următor, în ianuarie 1948, Inspectoratul Regional de Poliție Galați solicita ca fiecare subordonat să-și redacteze autobiografia, care trebuia să cuprindă în mod obligatoriu referiri la bunurile mobile și imobile deținute, precum și la „vederile politice trecute și prezente”, dacă a fost pe front și unde anume. Aceleași date trebuiau comunicate în legătură cu membrii familiei și rudele angajatului. Se solicitau, de asemenea, date și informații în legătură cu limbile străine cunoscute și conjunctura în care le-a însușit, dacă a efectuat deplasări în străinătate și motivul, persoanele de contact. Nu erau neglijate, ba chiar am spune că se aflau în centrul atenției, atitudinea politică trecută, eventualele poziții sau urmări ale acestei activități, rolul avut în organizația politică frecventată sau dacă a fost arestat, condamnat, și din ce motiv. În expunerea datelor de mai sus se sublinia obligativitatea descrierii amănunțite a activității desfășurate în perioada 1938-1944. Se acorda o atenție deosebită împrejurărilor în care funcționarul a intrat în Poliție, persoanelor care au făcut recomandările și dacă în schimbul acestora a făcut sau i-au fost solicitate contraservicii⁶⁴.

În cadrul ședințelor de analiză încep să se dezvolte analiza autocritică și luarea de angajamente în vederea onorării obiectivelor prevăzute în planurile de activitate⁶⁵. Treptat, are loc o deprofesionalizare a corpului polițienesc. Spre exemplu, la 28 septembrie 1948 Chestura intervenea pe lângă Circa V Poliție să someze mai mulți cetățeni în vederea depunerii cantității de lână fixată de Oficiul Industrial al Lânii – Centrul Județean Galați⁶⁶. Personalul polițienesc primea ordine pentru executarea unor activități care nu aveau legătură cu munca profesională. Un astfel de ordin a fost cel transmis de Direcția Generală a Poliției în august 1948, prin care se cerea luarea de măsuri ca întreg personalul polițienesc să învețe până la 23 august *Marșul Poliției Democratice*⁶⁷. Munca operativă înregistra, de asemenea, lipsuri destul de serioase: organele de filaj erau de multe ori descoperite, investigațiile nu erau aprofundate, iar perchezițiile se desfășurau superficial. Se remarcă lacune în pregătirea „tovarășilor”

⁶³ *Ibidem*, dosar nr. 80/1947-1948, f. 11.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 72, 91.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 99.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar nr. 97/1948, f. 58, 75.

⁶⁷ Vasile Arimia, Gheorghe Gîrdu, Toma Iancu, *op. cit.*, p. 340.

care mergeau în „operații” și care erau supuși atacului „dușmanului”, fiind înregistrate uneori cazuri de accidente grave datorate instruirii necorespunzătoare în ceea ce privește utilizarea armamentului. Dosarele de anchetă aveau, din perspectivă juridică, lipsuri care se datorau insuficienței pregătiri și superficialității în muncă, documentele erau contradictorii, iar ipotezele avansate în legătură cu unele evenimente nu erau susținute documentar. Paralel cu deprofesionalizarea a avut loc cu succes îndoctrinarea politică⁶⁸. În mod evident și înainte munca de poliție se baza pe activitatea informatorilor, însă polițistul făcea și dovada profesionalismului în ceea ce privește verificarea și valorificarea informațiilor. După acest an, pe lângă faptul că numărul „surselor” a fost supradimensionat, s-au semnalat mari lacune în privința verificării veridicității informațiilor⁶⁹.

Referitor la fenomenul și amploarea epurărilor în cadrul funcționarilor polițienești, considerăm reprezentativă o analiză comparativă a personalului nominalizat în statele de plată ale Chesturii Municipiului Galați în luna august 1944⁷⁰, respectiv în ianuarie 1949 (lună în care a fost emis *Decretul nr. 25 /1949 pentru înființarea Miliției*)⁷¹.

Funcția	Nominalizați august 1944	Nominalizați ianuarie 1949	Personal menținut în funcție	Personal disponi- bilizat
Chestor	1	1	-	1
Secretar	1	1	-	1
Comisar șef	2	3	-	2
Comisar	15	9	2	13
Comisar ajutor	17	21	4	13
Agente de poliție	25	26	4	21
Personal auxiliar	27	18	3	24
Gardieni publici	99	183	21	78
Total	187	262	34	153

⁶⁸ La 30 aprilie 1948, Direcția de Studii și Planificare din cadrul Direcțiunii Generale a Poliției solicita o situație referitoare la cărțile aflate în biblioteca unității, ocazie cu care Chestura Galați raporta că deține un număr de 308 volume, majoritatea comuniste (*URSS în război, Pedagogia în URSS, Economia românească sub jugul imperialist, Copiii Soarelui, Stalin în exil, Noul plan cincinal al URSS, Sub marele steag Lenin-Stalin, Democrația sovietică, Armata Roșie, Relațiile Culturale româno-sovietice, Femeia sovietică, Statutul PCR, Religia și Biserica în URSS, Țara marilor realizări etc.*). În adresa de răspuns se sublinia: „Funcționarii noștri, în dorința de a cunoaște cât mai temeinic diversele chestiuni politice, economice și profesionale, care se găsesc foarte bine tratate în cărțile din bibliotecă, frecventează această sală de lectură în număr foarte mare”. De reținut că aceste cărți puteau fi împrumutate și la domiciliu, termenul acordat pentru citirea unei cărți fiind de... trei zile (AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 96/1948, f. 7-14).

⁶⁹ Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 157.

⁷⁰ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, State de plată, dosar nr. 6/1944-1945, f. 114-119.

⁷¹ *Ibidem*, dosar nr. 5/1948-1949, f. 368-374.

Din totalul ofițerilor de poliție nominalizați în statele de plată ale lunii august 1944, 36 la număr – incluzând funcțiile de chestor, secretar de chestură, comisar, comisar șef și comisar ajutor –, regăsim în ianuarie 1949 doar 6, cu funcții de comisar și comisar ajutor, restul de 30 fiind disponibilizați. Bineînțeles, în noile condiții istorice nici nu se punea problema ca fostul chestor al Poliției, Constantin Mihalcea, să nu fie destituit⁷². Dintre agenții de poliție nu au fost păstrați, din totalul de 25, decât 4 în funcție, iar din personalul auxiliar (șef birou, arhivar, registratori, șoferi, telegrafisti, dactilografe) doar 2 (șeful de birou și arhivarul). Recapitulând, din totalul efectivelor Chesturii Galați de 88 funcționari polițienești (excluzând gardienii publici) nu au fost păstrați în funcții decât 13.

Dacă în cazul gardienilor publici schimbările pot fi puse pe seama faptului că întotdeauna a existat o fluctuație a personalului, datorată salariilor foarte mici, în cazul funcționarilor polițienești, în mod evident, aceștia au fost supuși unui proces de epurare. Referitor la Detașamentul Gardienilor Publici, surprinde dublarea efectivelor și prezența în funcție, în calitatea de șef de detașament și în anul 1948, a lui Nicolae Iliescu, în condițiile în care toți cei 9 șefi de secții fuseseră schimbați. Din perspectivă statistică, pentru perioada de referință, nu au rămas în funcție decât 14,7% din personalul Chesturii Poliției Galați și 21,2% din personalul Detașamentului Gardienilor Publici. În ianuarie 1949, gardienilor publici li s-a făcut cunoscut că funcțiile lor în cadrul Poliției au încetat, însă o parte dintre ei au fost selectați în rândul Miliției.

Activitatea specifică, după înființarea Miliției, a căpătat o serie de aspecte particulare față de perioada anterioară. Vor avea loc un număr de încadrări, în Miliție accedând multe elemente care nu aveau nicio pregătire în domeniu. Vechile cadre din Poliție, cu o vastă experiență, vor mai fi folosite mai ales în cazuri dificile din judiciar, și aceasta până prin anii 1950-1952, când vor fi, aproape în totalitate, înlăturate de noile autorități care sperau în profesionalizarea rapidă a celor de curând încadrați. Procesul de epurare a continuat și după înființarea Miliției, prin neadmiterea în școlile care pregăteau ofițerii și subofițerii necesari instituției decât a fiilor de muncitori și de țărani și prin trecerea din oficiu din poziția de activitate în cea de rezervă a zeci de ofițeri proveniți din vechiul aparat polițienesc.

Noi linii directoare în activitatea polițienească. La 12 iunie 1945 s-au deschis, la sediul Inspectoratului Regional de Poliție Galați, lucrările conferinței cu șefii de unități polițienești, secretarii de chestură și șefii birourilor de siguranță. Ședința, prima de această anvergură după evenimentele de la 23 august 1944, la care participau toate structurile aflate în subordinea inspectoratului, a fost deschisă de către inspectorul regional I. Cuptor cu o scurtă prezentare a importanței evenimentelor de la 23 august și 6 martie 1945, când Petru Groza a preluat conducerea guvernului. Au fost prezentate liniile directoare de acțiune ale instituției polițienești, care au fost discutate și analizate cu prilejul întrunirii șefilor de inspectorate la Direcția Generală a Poliției în zilele de 25-27 martie 1945,

⁷² Conducerea Poliției a fost preluată de prim-chestorul Barmac Leonida.

insistând asupra faptului că arestările foștilor legionari nu trebuiau făcute cu patimă. Însuși ministrul Afacerilor Interne, Teohari Georgescu⁷³, sublinia faptul că procedeele folosite cu ocazia arestărilor trebuiau să se înscrie în sfera legalității, dând exemplu negativ unele unități polițienești care au purces mai întâi la arestarea acestora și pe urmă au adunat materialul din care să reiasă vinovăția lor. Altele au justificat acțiunile motivând că FND-ul le-a indicat persoanele, impunându-le să fie arestate numai pe baza unui denunț, fără să aibă vreo probă de vinovăție. În fine, o altă categorie, după ce au ținut arestații 20-30 de zile, i-au pus în libertate fără aprobarea Ministerului de Interne sau Direcției Generale a Poliției. În cadrul ședinței au fost discutate și analizate o serie de instrucțiuni (*Instrucțiunile nr. 9.000 din 4 iunie 1945 ale Direcției Generale a Poliției*) care, în lipsa unei legi speciale, au constituit „baza legală” sau mai bine spus „baza principiilor” care au guvernat acțiunile polițienești în perioada următoare, principalul obiectiv fiind acela de a imprima un aspect unitar activității polițienești în cele trei compartimente ale ei: informativ, preventiv și represiv. De asemenea, au fost prezentate principalele aspecte legate de selectarea, pregătirea și educarea noului personal polițienesc. În opinia inspectorului I. Cuptor, personalul polițienesc rămas în serviciu din cadrele

⁷³ Teohari Georgescu (30 ianuarie 1908, București – 31 ianuarie 1976, București), ministru de Interne în perioadele: 6 martie 1945 – 30 decembrie 1947, 30 decembrie 1947 – 13 aprilie 1948, 13 aprilie 1948 – 28 mai 1952. A ocupat fotoliul de ministru de Interne începând de la 6 martie 1945 până în mai 1952, când Plenara CC al Partidului Muncitoresc Român l-a scos din funcțiile de partid și de stat. Sub conducerea lui, comuniștii au transformat Ministerul Afacerilor Interne într-o armă politică. Chiar în perioada 23 august 1944 – 6 martie 1945, Direcția Generală a Poliției, Corpul Detectivilor și Inspectoratul General al Jandarmeriei au beneficiat de o atenție aparte, prin posibilitățile oferite în lupta de anihilare a adversarilor politici. În timpul ministeriatului său s-a desfășurat așa-numita „purificare a vieții publice de elementele fasciste, legionare, dușmănoase și încadrarea cu oameni noi, proveniți îndeosebi din prizonierii români de pe frontul de est, în vederea consolidării regimului democratic”. În 1946, după descoperirea și arestarea principalilor conducători ai mișcării de rezistență, a fost intentat un proces în care au fost judecați 90 de militari și civili. Între aceștia s-au aflat și generalul Aurel Aldea, fost ministru de Interne, și generalul Nicolae Rădescu, fost premier și ministru de Interne. În vara anului 1947, liderii Partidului Național Țărănesc, în frunte cu Ion Mihalache, au fost arestați și condamnați la temniță grea, în urma procesului din octombrie-noiembrie același an, pentru complot împotriva guvernului. A fost perioada în care România a fost supusă unui regim de „sovietizare”, combinat cu distrugerea valorilor românești pe multiple planuri, cu plata excesivă a „datoriilor de război”, cu anii de secetă (1945-1947), precum și cu corupția și specula. În afară de acțiunea de înlăturare a „elementelor reacționare” și promovarea unor „cadre noi, provenite din rândul oamenilor muncii”, sub conducerea lui Teohari Georgescu a început un proces de îndoctrinare a angajaților. De asemenea, pentru „reeducarea prin muncă a elementelor dușmănoase Republicii Populare”, au fost înființate colonii de muncă în subordinea Ministerului de Interne. Dizolvarea partidelor politice tradiționale în anii 1947-1948, precum și măsurile luate împotriva legionarilor la 15 mai 1948, au provocat retragerea în munți a celor care, datorită activității lor politice, se temeau de reperiune. De asemenea, alte evenimente politice, precum naționalizarea din 1948, colectivizarea agriculturii în urma deciziei Plenarei PCR din 1948, intensificarea arestărilor și condamnărilor sub diferite acuzații au accentuat fenomenul de rezistență în munți a unor persoane din diferite categorii sociale (Constantin Gheorghe, Miliana Șerbu, *Miniștrii de interne ai României (1862-2001)*, București, Editura Ministerului de Interne, 2001, p. 307-309).

vechi trebuia să se încadreze în „spiritul nou”, iar cei noi să se „identifice cu serviciul”. Pentru educarea profesională în regim de urgență a funcționarilor polițienești noi numiți a fost înființată, în cadrul Inspectoratului Regional Galați, o școală ale cărei cursuri s-au desfășurat în perioada 15 iunie-15 august 1945, urmând ca de la 1 septembrie 1945 să fie structurat un nou modul⁷⁴.

Tot în această perioadă, după modelul sovietic, au început să apară jurnalele de perete la toate instituțiile, prin urmare nici Chestura Galați nu a făcut notă discordantă, încadrându-se în curentul general⁷⁵. Articolele, semnate de către angajați, erau un hibrid între aspecte ale vieții profesionale și propaganda comunistă. Ca element distinct, care a fost preluat și perpetuat până la limita extremă, remarcăm apariția în intervențiile scrise sau verbale a elementului autocritic care preceda, în general, analiza critică a unei stări de fapt⁷⁶.

În conformitate cu Instrucțiunile nr. 9.000 din 4 iunie 1945 ale Direcțiunii Generale a Poliției s-au dat ordine ca fiecare unitate polițienească să întocmească note informative din raza sa de competență, referitoare la siguranța statului (membrii mișcării legionare, ai partidelor politice istorice, criminalii de război, supușii străini, starea de spirit a populației și a diferitelor categorii sociale). Rolul și influența Biroului Siguranței l-au pus în situația de a fi cel mai important serviciu din cadrul chesturilor. Unele din ele își arogau chiar emiterea unor ordine imperative, cum a fost și cazul Biroului de Siguranță Galați care, printr-o circulară adresată unităților polițienești, sublinia: „Întrucât până în prezent nu s-a primit din partea unităților niciun raport informativ, credem că prin acțiunile Dvs. nu numai că nu sprijiniți Guvernul, ci din contra, îl sabotați, sabotând astfel și interesele instituției din care faceți parte, interesele Siguranței Statului, iar pe tărâm profesional credem că nu vă faceți datoria în mod conștient. Vă facem cunoscut că acei care nu vor da note informative vor fi sancționați în modul cel mai aspru, pentru a servi de exemplu celorlalți”⁷⁷.

În luna martie a anului 1948, Inspectoratul Regional de Poliție Galați adresează o circulară unităților din subordine, solicitându-le să depună tot efortul în vederea îndeplinirii planului de activitate, care se desfășura sub semnul „întrecerii în muncă”, urmând ca unității polițienești fruntașe să-i fie decernat „Steagul Muncii Profesionale”.

⁷⁴ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 3/1945, f. 2-12. Cursurile se desfășurau în intervalul orar 15⁰⁰-17⁰⁰, profesorii fiind desemnați dintre funcționarii vechi, bine pregătiți, făcându-se apel și la magistrații și avocații din localitate pentru a preda cursurile de specialitate – drept și procedura penală. Cursurile de medicină legală, de mare folos pentru ofițerii de poliție judiciară, erau prezentate de un medic legist.

⁷⁵ La începutul lunii iulie 1945 are loc un mic incident între conducerea Inspectoratului Regional de Poliție și Chestura Poliției Galați în sensul că, după ce prima instituție ceruse tuturor subunităților înaintarea lucrărilor referitoare la Gazeta de perete, Chestura a răspuns că „lucrările solicitate sunt afișate pe perețele Chesturii”, neonorând astfel ordinul superiorilor. Adresa de răspuns a fost considerată de șeful inspectoratului un vădit afront la adresa autorității. Mai mult decât atât, când funcționarul polițienesc care a redactat răspunsul s-a prezentat la inspectorul-șef cu lucrările afișate, s-a dovedit că acestea erau sumare – doar două pagini jumătate (*ibidem*, f. 370-373).

⁷⁶ *Ibidem*, dosar nr. 2/1945, f. 371-373.

⁷⁷ *Ibidem*, dosar nr. 6/1945, f. 74.

Odată cu înaintarea circularei s-a declarat deschisă și lupta de întrecere în muncă profesională între unitățile polițienești din Brăila, Galați, Râmnicu-Sărat, Focșani, Tecuci și Bârlad, principalele criterii în desemnarea învingătorilor fiind:

- a) realizarea în proporție de 100% a obiectivelor înscrise în planul de muncă;
- b) depășirea termenului de executare a sarcinilor din planul de muncă;
- c) în materie de poliție judiciară, înregistrarea unui număr cât mai mic de infracțiuni și a unui număr cât mai mare de infractori descoperiți și prinși, raportat la numărul de cazuri;
- d) numărul cât mai mic de lucrări restante și calitatea acestora;
- e) frecvența la serviciu a funcționarilor polițienești;
- f) contribuțiile aduse pentru simplificarea birocrăției;
- g) pregătirea din punct de vedere profesional și politic, conduita morală și socială;
- i) identificarea și îndepărtarea din viața politică a elementelor corupte și dușmănoase regimului;
- j) comportamentul față de public, în calitate de funcționari publici;
- k) prezența ziarului de perete ca formă, fond și actualitate;
- l) organizarea din punct de vedere gospodăresc;
- m) patriotismul manifestat cu ocazia desfășurării alegerilor pentru Constituția din 28 martie 1948.

„Steagul Muncii Profesionale” avea să fie înmănat unității polițienești câștigătoare la 1 mai 1948, urmând să fie păstrat atâta timp cât se menținea ca primă unitate evidențiată în muncă⁷⁸.

În mod evident, se distinge caracterul, formal, propagandistic, al acestor „întreceri în muncă”.

Problemele de personal și logistic. Cu începere de la 5 octombrie 1944 se înființează la Chestură serviciul permanent de zi și de noapte, inclusiv la toate comisariatele de poliție, astfel încât în permanență se găseau la comisariate câte un ofițer de poliție, un agent de poliție și un gardian public, iar la oficiul Chesturii, un comisar ajutor, un agent, un gardian public civil, la care se adăugau doi gardieni publici plasați la poarta instituției și doi la arest. În fiecare dimineață era întocmit și înaintat Chesturii un raport cuprinzând evenimentele și cazurile petrecute în raza comisariatului, raport întocmit exclusiv de ofițerul de serviciu pe propria răspundere. Bineînțeles, cazurile importante erau raportate

⁷⁸ *Ibidem*, dosar nr. 75/1947-1948, f. 158. În această perioadă încep vestitele întreceri socialiste în muncă. Astfel, în cadrul Șantierului Naval era celebră „vestita mișcare pentru reducerea timpului de batere a niturilor la nave”. Documentele consemnează: „Echipele de muncitori conduse de Roșca Marin și Iordănescu Ioan de la Șantierul Naval SRT Galați au reușit să bată în loc de 600, cât era norma medie zilnică, 2.883 și 2.818, și apoi 4.656 și respectiv 4.279 de nituri în 8 ore, depășindu-se norma internațională. Mișcarea nituiturilor gălățeni a devenit curând cunoscută în întreaga țară” (Ioan Brezeanu, N. G. Munteanu (coordonatori), *Județul Galați pe scara timpului*, Galați, Editura Sport Turism 1972, p. 203).

telefonice urgent Chesturii, în primele minute de la producerea lor, pentru a putea lua din timp măsurile necesare revenirii la starea de normalitate⁷⁹.

În spiritul lozincii „Totul pentru front, totul pentru victorie”, la sfârșitul anului 1944, întreaga administrație a fost supusă unor măsuri draconice în ceea ce privește economia, prin urmare nici unitățile polițienești nu puteau face notă discordantă. În scopul realizării de economii la fondul cheltuielilor de transport, șefii polițiilor reședință de județ trebuiau să efectueze numai câte o singură inspecție pe lună, la câte o unitate polițienească (nu se mai întocmeau conturi pentru deplasări, iar diurnele nu trebuiau să depășească 15 zile). Urmău să fie reduse cheltuielile necesare întreținerii și funcționării autoturismelor din dotare, cheltuielile ocazionate de întreținerea localurilor, iluminatului și încălzirii, cheltuielile pentru furnituri de birou, imprimate, registre, pentru telegramele de serviciu (care urmau să fie expediate numai în situații excepționale) și convorbirile telefonice interurbane. Totodată, unităților polițienești le era cu desăvârșire interzis a contracta vreo cheltuială pe seama instituției fără a cere în prealabil aprobarea Direcției Generale a Poliției care, la rândul său, era obligată să obțină mai întâi avizul favorabil al Ministerului Finanțelor în privința oricărei cheltuieli.

Printr-un ordin al Direcției Generale a Poliției se măresc, la sfârșitul anului 1945, efectivele Inspectoratului Regional de Poliție Galați, printre care și cele ale chesturii reședință de inspectorat al cărui personal fusese majorat cu 50 de posturi (1 ofițer de poliție, 8 agenți, 1 post administrativ, 40 gardieni publici), astfel că efectivele se ridicau la 252 de angajați (49 ofițeri de poliție, 40 agenți de poliție, 13 personal administrativ, 150 de gardieni publici)⁸⁰. Referitor la apartenența politică a personalului Chesturii Poliției Galați este de remarcat că, în anul 1946, din totalul de 95 de angajați, 72 erau membri PCR, 2 PNP și 2 PND⁸¹.

Întrucât efectivele s-au dovedit a fi insuficiente, nu numai la Galați, ci în întreaga țară, Inspectoratul Gardienilor Publici de pe lângă Direcția Generală a Poliției a stabilit la sfârșitul anului 1945 o nouă tactică, aceea a patrulării gardienilor, întrucât vechiul sistem de pază (prin posturi fixe) nu mai putea da rezultate optime. Inspectoratul Gardienilor Publici urma să instruiască într-o primă etapă șefii de detașamente de pe lângă inspectoratele regionale într-o Școală a șefilor de detașamente la București, iar cu ajutorul acestora aveau să fie instruiți, la sediile inspectoratelor regionale, restul șefilor de detașamente. În vederea implementării noului sistem au fost trimise Chesturii Poliției Galați o serie de „Instrucțiuni provizorii asupra modului de pază prin patrulări”, cu indicația de a fi adaptate condițiilor locale⁸².

⁷⁹ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 42/1944, f. 44. Printr-un ordin circular, datat 11 iulie 1945, chestorul Poliției gălățene, S. Teodorescu, aducea la cunoștință subordonaților instituirea serviciului de permanență la nivelul comisariatelor (24 de ore), fără ca în ziua următoare personalul polițienesc să beneficieze de zi liberă.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar nr. 2/1945, f. 739.

⁸¹ *Ibidem*, dosar nr. 17/1946, f. 220.

⁸² *Ibidem*, dosar nr. 8/1945, f. 85-89; vezi și dosar nr. 45/1945, f. 2.

Una din cele mai vechi societăți de pază particulară era „Fiducitatea”, care în Galați și-a deschis o sucursală în anul 1926, sub conducerea lui Herman Schuster. Inițial, până la izbucnirea războiului, acest serviciu de pază număra 150 de gardieni, echipați cu uniforme specifice și înarmați cu revolvare. Izbucnirea războiului a dezorganizat aproape cu totul serviciul de pază, marea majoritate a gardienilor fiind mobilizați. După evenimentele din august 1944 nu s-au mai înapoiat decât 4 dintre gardieni, astfel încât reorganizarea serviciului s-a făcut foarte greu, până în 1947 neputându-se completa personalul decât cu o treime din efectivul normal, adică 30 de gardieni. Gardienii de la „Fiducitatea” erau răspândiți la diferite întreprinderi comerciale și industriale din raza municipiului Galați, condițiile în care aceștia și-au reluat activitatea fiind destul de dificile, neavând o uniformă distinctivă, nefiind înarmați și cu unele lacune sub raportul instrucției⁸³.

La data de 2 octombrie 1947, Chestura Poliției Municipiului Galați a primit un ordin telefonic prin care se comunica că Direcția Generală a Poliției a dispus desființarea societății „Fiducitatea” din Galați, deoarece nu s-a conformat dispozițiilor cuprinse în Decizia nr. 3280/1947 a MAI și art. 4 din Regulamentul nr. 29/1936, acte normative care reglementau organizarea și funcționarea serviciilor de pază particulară. Chestura era obligată să ia imediat măsuri ca societatea să depună armamentul și muniția, urmând ca personalul din serviciu să fie repartizat la societățile și întreprinderile din Galați care aveau organizate servicii de pază particulară⁸⁴. Unele întreprinderi își asigurau singure paza bunurilor. Spre exemplu, Șantierul Naval Galați și „Sovromtransport” utilizau un serviciu de pază alcătuit în cadrul organizării șantierului, compus din 81 de oameni recrutați dintre angajați; Arsenalul Marinei Regale avea un serviciu de pază similar, compus din 7 persoane. La celelalte întreprinderi comerciale și industriale din localitate paza era asigurată, în general, doar pe timpul nopții de către 1-2 oameni de pază⁸⁵.

Statutul funcționarilor publici dispunea prin art. 27 existența a trei categorii de salarizare, după localitatea în care funcționarul public își desfășura activitatea, fără niciun fel de distincție referitoare la categoriile de funcționari sau autoritățile cărora aceștia aparțineau. Totuși, pentru perioada 1 septembrie 1946 – 30 aprilie 1947, tot personalul polițienesc din țară a fost salarizat conform categoriei I-a, deși parte din angajați își desfășurau activitatea în localități de categoria a II-a și a III-a, motiv pentru care, în luna mai, se solicita unităților polițienești, ca urmare a intervenției Ministerului Finanțelor, întocmirea unei situații cu funcționarii care au încasat ilegal sumele suplimentare, în vederea reținerii din salariu. În prealabil, Ministerul Afacerilor Interne a intervenit pe lângă cel de Finanțe ca întreg personalul polițienesc să fie încadrat în treapta I-a, solicitare care nu a fost agreată. În consecință, unitățile

⁸³ *Ibidem*, dosar nr. 211/1947-1948, f. 26.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar nr. 201/1947-1948, f. 3.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar nr. 211/1947-1948, f. 26.

polițienești din localitățile de categoria a II-a urmau să calculeze salariile personalului polițienesc (ofițeri, agenți de poliție și corpul de pază) redus cu 10% față de sumele primite până la acea dată, iar cele din localitățile de categoria a III-a cu 20%⁸⁶. Pe de altă parte, art. 35 din Statutul funcționarilor publici și art. 40 din Regulamentul de aplicare stabileau că orele suplimentare în afara programului de lucru erau retribuite astfel: primele 2 ore dintr-o zi de lucru cu un spor de 50%, iar celelalte ore lucrate dintr-o zi de lucru, duminica sau în zilele de sărbători legale cu un spor de 100%. Retribuția pe oră se realiza împărțind salariul net la 185. Conform prevederilor acelorși acte normative, indemnizația pentru munca suplimentară se acorda numai unui număr restrâns de funcționari, care erau absolut necesari pentru executarea lucrărilor cu caracter urgent și care nu puteau fi efectuate în cadrul orelor legale de program. Prezența funcționarilor la serviciu, în condițiile precizate, se realiza numai prin dispoziția nominală a șefului instituției⁸⁷.

La sfârșitul anului 1947, în luna decembrie, *Societatea generală a funcționarilor polițienești din România de ajutor economic și credit a personalului*⁸⁸ din Direcția Generală a Poliției făcea cunoscut colegilor printr-o circulară că, în urma operațiunii de stabilizare, era în imposibilitate ca în perioada imediat următoare să onoreze cererile de împrumut, deoarece acestea depășiseră orice prevedere, iar reținerea lunară a sumei de 50 de lei pentru constituirea plafonului de împrumut era mult prea mică. Drept urmare a situației create, societatea, care deja achitase 150 de cereri de împrumut și toate cererile de ajutor (în așteptare erau alte 350 cereri), propunea majorarea cotei pentru depuneri obligatorii la 150 de lei lunar pentru personalul cu grade inferioare și 250 de lei pentru gradele superioare. Menționez că suma care putea fi contractată era echivalentul a trei salarii lunare⁸⁹.

Prim-chorostor Gheorghe Budu, șeful Poliției Municipiului Galați, se vedea nevoit la mijlocul anului 1948, mai precis la 16 mai, să emită un ordin de serviciu prin care atrăgea atenția subordonaților să-și revizuiască atitudinea: „Am comunicat verbal, în nenumărate rânduri, la diverse ședințe profesionale, să se înceteze odată cu beția și scandalurile”. Intervenția se dorea o revenire la un ordin anterior (nr. 27.791 din 26.02.1947 al Direcțiunii Generale a Poliției) care rămăsese, din păcate, la stadiul de deziderat: „Cu toate ordinele date, constatându-se că la unele unități polițienești se întrebuințează încă bătaia ca mijloc de investigație, din ordinul d-lui director al Direcțiunii Generale a Poliției se face cunoscut că, de la primirea prezentului ordin, bătaia și mijloacele brutale întrebuințate cu ocazia cercetărilor sunt cu desăvârșire interzise. În scopul de a se obține stabilirea adevărului, în toate anchetele ce se fac la

⁸⁶ *Ibidem*, dosar nr. 80/1947-1948, f. 15, 46.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 31-32.

⁸⁸ Vasile Arimia, Gheorghe Gîrdu, Toma Iancu, *op. cit.*, p. 339. Statutul Societății poate fi consultat la AN-Gorj, fond Poliția oraș Târgu Jiu, dosar nr. 1/1946, f. 323-324.

⁸⁹ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 80/1947-1948, f. 83.

unitățile polițienesti din regiunea Dv. se vor întrebuița numai mijloacele legale de probațiune și investigațiuni”⁹⁰. În legătură cu modul de întocmire și redactare a documentelor, inspectoratul regional, la intervenția Direcției Generale a Poliției, solicita subordonaților mai multă atenție, deoarece se constatare că „procese-verbale de inspecție se copiază și se trimit cu greșeli grosolane morfologice și sintactice, care de multe ori schimbă sensul frazei, ceea ce înseamnă că șefii unităților nu numai că nu aplică dispozițiunile date, dar nici măcar nu se obosesc să le citească”⁹¹.

Măsuri instituite pe linia combaterii infracționalității și a speculei. Pentru prevenirea și combaterea „sabotajului” economic și a speculei⁹², Biroul Sabotaj din cadrul Chesturii de Poliție Galați și-a intensificat activitatea în colaborare cu celelalte organe administrative locale și chiar cu trupele sovietice cantonate în localitate. Printr-un comunicat din octombrie 1945, Chestura înștiința proprietarii de autocamioane, precum și patronii de birouri de transport sau expediții, că se interzicea părăsirea orașului cu bunuri, indiferent de natura lor, atât pe timpul zilei, cât și nopții, fără a avea o autorizație care trebuia prezentată patrulelor instalate la barierele orașului. Firmele de transport persoane și posesorii de autoturisme particulare erau obligați să ia numai pasagerii și bagajele lor de mână⁹³.

La începutul lunii noiembrie 1945, reprezentanții mai multor autorități, respectiv ai Chesturii Poliției Galați, Administrației Financiare, Primăriei, Gărzii Financiare, Garnizoanei și ai Comandamentului Militar Sovietic al Garnizoanei Galați, s-au întrunit și au stabilit unele măsuri care să ducă la realizarea unui control efectiv și eficient la barierele orașului pe linia combaterii speculei. Practica demonstrase că instalarea de patruli și puncte de control la barierele orașului nu dădea randamentul scontat. Deplasarea delegațiilor autorităților în teren a dus la concluzia că aceste puncte de control nu aveau eficiența dorită deoarece existau numeroase drumuri colaterale care le ocoleau și intrau în oraș, drumuri care începeau cu cca 2 km înainte de zonele unde erau instalate puncte de control. Prin urmare, delegații au hotărât mutarea posturilor de control la o distanță apreciabilă de oraș, și ca să dăm numai un exemplu, punctul de control aflat la Bariera Traian a fost mutat la întretărirea cu drumul Galați – Cuca – Băleni. Primăriei îi revenea sarcina asigurării bazei logistice: confecționarea barăcilor, gheretelor, barierele propriu-zise și racordarea la linia telefonică. Pentru fiecare punct de control efectivele repartizate erau: 1 agent fiscal al circumscripției pe raza căreia se afla bariera, 1 gardian public,

⁹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 93/1948, f. 12.

⁹¹ *Ibidem*, dosar nr. 80/1947-1948, f. 76.

⁹² Pentru legislația ulterioară anului 1944 în domeniul economic, vezi Gh. I. Doicin, Titu-Șerban Ionescu, *Codul sabotajului, lucrare adnotată și comentată*, București, 1945, care cuprinde toate legile conexe, rectificările, completările și modificările în domeniu. În categoria actelor normative distingem *Legea nr. 348/1945 pentru reglementarea salariilor și înființarea economatelor și Legea nr. 352/1945 pentru înființarea organelor de control cetățenesc* (MOF, nr. 101 din 3 mai 1945).

⁹³ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 49/1945, f. 31-32.

1 soldat român și 1 soldat sovietic. Șeful punctului de pază era desemnat agentul fiscal⁹⁴.

Printr-o notă telefonică adresată chesturilor din subordine, Inspectoratul Regional de Poliție Galați avertiza, în iulie 1947, asupra faptului că se înregistrau din nou aglomerări în trenuri, cauzate de călători clandestini, țărani din Moldova care mergeau și cutreierau satele din Oltenia, Banat și Ardeal pentru a cumpăra cereale și care, întorcându-se apoi spre casă, depozitau sacii cu cereale în vagoane, pe culoarele și pe acoperișul acestora, sustrăgându-se, de regulă, de la plata taxelor către CFR. În viziunea autorităților situația era de „neînțeles” deoarece Moldova fusese aprovizionată cu cerealele rezultate din colectări și cu cele sosite din URSS, astfel că până la noua recoltă hrana întregii populații din regiunea de est a României era asigurată, iar „pretinșii” înfometați de aici, care călătoreau clandestin pe mijloacele CFR, erau în realitate speculanți a căror prezență în localitățile din Oltenia, Ardeal și Banat încuraja treierările clandestine, sustrăgându-le înregistrărilor și colectărilor. Pentru a se pune capăt fenomenului, chesturile și polițiile de reședință au primit ordin să ia imediat legătura cu legiunile de jandarmi în vederea organizării de razii în gări pe timpul staționării trenurilor, dându-se concursul necesar organelor CFR pentru a împiedica urcarea sacilor în trenuri, precum și pentru debarcarea celor existenți în trenuri, pe acoperișurile sau tampoanele vagoanelor, sub rezerva că organele polițienești și de jandarmerie nu erau îndreptățite să efectueze niciun control asupra bagajelor obișnuite care însoțeau pe călători, decât numai la solicitarea organelor CFR⁹⁵.

Biroul Circulației avertiza că, deși în general autovehiculele îndeplineau condițiile legale în vederea înmatriculării, erau conducători de autovehicule care nu posedau permis de conducere, și aceasta din imposibilitatea de a fi instruiți, deoarece în oraș nu exista o școală de șoferi. Totodată, Biroul înregistrase mai multe accidente datorate lipsei agenților polițienești care să reglementeze circulația în locurile mai frecventate și în intersecții.

În anul 1947 s-a dispus verificarea dosarelor supușilor străini, în număr de 2.500, înființându-se și o evidență alfabetică. Au fost identificați 1.065 de străini în neregulă și aproape 500 plecați din localitate, ocazie cu care au fost dați judecății, în urma încălcării legilor speciale, un număr de 28 străini. Totodată, s-au înmănat actele revizuirii cetățeniei la un număr de 2.000 supuși străini. Ca fenomen specific și general se remarcă că foarte mulți străini, în special greci și armeni, se prezentau spre a-și completa actele pentru plecarea din țară⁹⁶.

Activitatea Comisariatului de Poliție Galați – Port a fost foarte redusă în anul 1947 în ceea ce privește poliția de frontieră, deoarece prin acest punct din toamna anului 1943 nu a intrat, nici nu a ieșit din țară vreun călător român sau

⁹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 47/1945, f. 177-180.

⁹⁵ *Ibidem*, dosar nr. 200/1947, f. 16.

⁹⁶ *Ibidem*, dosar nr. 212/1947-1948, f. 298-303. Conform *Îndreptarului Statistic al județului Covurlui*, editat de Institutul Central de Statistică, în anul 1948 populația orașului Galați număra 80.411 suflete (p. 4-5).

străin, astfel încât activitatea comisariatului s-a rezumat la controlul vaselor cu pasageri care circulau de la un port la altul în interiorul țării, la evidența șlepurilor, remorcherelor și a tot felul de ambarcațiuni care circulau pe Dunăre. Cât privește activitatea Comisariatului de Poliție Galați – Gară, aceasta consta în supravegherea localurilor rău famate din jurul gării, identificarea cetățenilor suspecti care se plimbau prin gări fără niciun rost și în efectuarea de controale împreună cu organele Jandarmeriei în vederea identificării persoanelor suspecte, recalcitrante sau date în urmărire generală⁹⁷.

În scriptele Biroului de Moravuri al Chesturii Municipiului Galați figurau în octombrie 1947 un număr de 52 de prostituate oficiale, însă zilnic erau identificate prostituate clandestine. Spre exemplu, în urma raziilor efectuate de organele de control în intervalul 1 iulie – 30 septembrie 1947 au fost reținute un număr de 57 femei care practicau prostituția clandestină, dintre care 43 femei au fost internate în spital, fiind bolnave. Inconvenientul consta în faptul că spitalul nu avea decât un singur pavilion, vădit insuficient. De asemenea, paza internatelor fiind prea slabă, au fost cazuri când ele au fugit din spital înainte de vindecarea completă. În această situație, reprezentanții Chesturii propuneau înființarea unor lagăre de muncă și de reeducare pentru prostituate, deoarece majoritatea practicau această profesiune din cauza „situației materiale precare, cât și a influenței mediului înconjurător”. La începutul anului 1948 existau oficial 44 de prostituate, însă pentru perioada 28 ianuarie – 30 aprilie fuseseră identificate 22 de prostituate clandestine, subliniindu-se că „doar o mică parte din acestea sunt muncitoare în fabrici”⁹⁸.

Stabilizarea monetară din anul 1947 în rapoartele informative ale Chesturii Poliției Galați. Operațiunile de stabilizare a monedei au început, conform ordinelor și instrucțiunilor primite, în dimineața zilei de 12 august 1947. La această dată, prin grija Comandamentelor unice și a Oficiilor județene de stabilizare, toate centrele de înscriere din orașe și sate erau complet și bine organizate. Una din condițiile reușitei acestei importante reforme – „secretul” – a fost respectată. Stabilizarea „a sosit” cu totul pe neașteptate, chiar acei care se considerau foarte bine informați au rămas surprinși în noaptea de 11 spre 12 august când Comisiunea Ministerială de Redresare Economică și Stabilizare Monetară a anunțat începerea operațiunilor. Înscrierile au început timid și cu tatonări în dimineața zilei de 12 august, intensificându-se în după-amiaza aceleiași zile, afluența fiind foarte mare până în seara zilei de 14, când operațiunile de înscriere au fost terminate pe tot cuprinsul inspectoratului. Înscrierile în termen n-au putut fi făcute decât cu mari eforturi din partea angajaților birourilor

⁹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 212/1947-1948, f. 298-303.

⁹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 93/1948, f. 3-4. În legătură cu practicarea prostituției, într-un Ghid pentru exercitarea controalelor în teren, se făcea referire și la păstrarea secretului profesional, în sensul că nu toate datele trebuiau date publicității, mai ales în cazul femeilor care, pentru a fi catalogate drept prostituate, trebuiau „să fi săvârșit trei abateri” (*ibidem*, dosar nr. 83/1947-1948, f. 5).

respective, în numeroase centre fiind necesară dublarea și chiar triplarea personalului pentru ca verificările de acte și înscrierile să fie efectuate în timpul limită fixat.

Operațiunile de schimb au început, în conformitate cu ordinele primite, în dimineața zilei de 15 august și au fost încheiate la termenul stabilit, adică în seara zilei de 21, pe raza întregului inspectorat. Atât operațiunile de înscriere, cât și acele de schimb, cu excepția unui număr de cca 60 arestări în cele 6 județe ale inspectoratului, s-au îndeplinit fără incidente. Peste tot ordinea și liniștea au fost păstrate, organele Poliției și Jandarmeriei făcându-și datoria ajutate și de membrii sindicatelor, special desemnați în acest scop. Foarte numeroși au fost cetățenii care nu numai că nu au avut sumele admise pentru schimb, dar unii dintre ei nu posedau niciun ban. Firește, acei care posedau sume importante de bani au încercat să-și împartă banii la cei lipsiți de monedă, pentru ca prin intermediul lor să realizeze schimbul. În acest scop au împins oferta până la a acorda intermediarilor 1/3, și chiar mai mult, din lei stabilizați.

De îndată ce stabilizarea a devenit cunoscută, valoarea leilor vechi a scăzut progresiv și într-o foarte mare măsură. Totodată, lumea a căutat să se debaraseze de lei vechi: se cumpăra orice și la orice preț, se plăteau impozitele, se achitau datoriile etc. S-au găsit și cumpărători de lei vechi, la început cu 20 lei stabiliizați pentru milionul de lei vechi, apoi cu 10 și chiar cu 7 lei stabiliizați, milionul. S-au luat măsuri pentru descoperirea acestor cumpărători și cei care au fost prinși au fost deferiți justiției. Din chiar prima zi a stabilizării, unii din comercianți și-au închis magazinele, alții, care nu au tras obloanele, se eschivau să vândă mărfurile invocând tot felul de pretexte, cu toate că principalul motiv îl constituia faptul că aceștia preferau să aibă în rafturi marfa, care ulterior le-ar fi adus lei stabiliizați, decât să dețină depozite de lei vechi.

Comandamentul unic regional, împreună cu comandamentele unice județene și cu organele de control ale Ministerului Industriei și Comerțului, a atras atenția comercianților și le-au adus la cunoștință sancțiunile la care se expun dacă viața comercială nu se desfășura normal. În mare parte, aceste demersuri și măsuri au dat rezultate, iar mărfurile au fost vândute. Comandamentele unice, organele administrative și de control au fost nevoite să activeze cu râvnă pentru ca aprovizionarea orașelor cu alimente să nu sufere. Piețele alimentare în toate orașele au fost lipsite de mărfuri, explicația regăsindu-se în faptul că negustorii nu voiau să-și vândă legumele și zarzavaturile contra lei vechi, de asemenea și producătorii de la sate nu înțelegeau să primească lei vechi pentru produsele lor. În numeroase cazuri au fost rechiziționate camioane și căruțe, cu care s-au transportat zarzavaturile și legumele în piețele publice. Referitor la un alt aspect al vieții comerciale, și anume acela al articolelor de manufactură, în perioada imediat următoare stabilizării, comercianții nu exprimau un punct de vedere comun asupra prețurilor practicate, existând numeroase cazuri în care același articol, de aceeași calitate, se regăsea în magazine la prețuri diferite. În general, aceștia au exercitat o politică de expectativă, așteptând să vadă evoluția prețurilor în capitală.

După închiderea operațiunilor de înscriere numeroși cetățeni, atât de la orașe, cât și de la sate, au reclamat autorităților că, din diferite motive, nu s-au putut înscrie. Unii țărani au declarat că, fiind departe și reținuți la munca țărinelor, nu s-au putut informa. Oficialii afirmau că în realitate cazurile întemeiate erau foarte rare, cea mai mare parte din acești cetățeni neînscrindu-se din lipsă de bani. În cazul când înscrierea lor a fost admisă după termen, se realiza o verificare temeinică a motivelor invocate, pentru ca aceștia să nu se încadreze în categoria intermediarilor.

În mod firesc operațiunile de schimb – în realitate o excepțional de puternică reformă monetară și financiară – au avut un puternic impact asupra tuturor straturilor sociale, este drept, cu ecouri diferite. „Banii mulți au devenit cu supărare, iar banii puțini, cu încântare” – cum se spunea într-un raport al inspectoratului regiunii. Posesorii de sume importante, al căror număr era redus față de marea mulțime, și-au manifestat în mod neoficial, „pe la colțuri”, nemulțumirea. Dacă dăm crezare surselor informative, pentru posesorii de sume modice situația se prezenta astfel: „Adevărații exponenți ai muncii, lucrătorii din fabrici, țăranii de pe ogoare, funcționarii publici și particulari, în genere toți salariații, la auzul prețului muncii lor, au binecuvântat această salutară operă a guvernului Dr. Petre Groza și a Comisiei Ministeriale de redresare economică și stabilizare monetară”. Astfel, se explica concursul acordat de cetățeni autorităților pentru menținerea prețurilor și descoperirea sabotorilor, precum și unele manifestări spontane de reprobare contra speculanților arestați. Pe de altă parte, autoritățile înregistrau și fângăduințele a numeroși negustori mari și mici care s-au oferit cu toată credința să susțină opera de stabilizare monetară, să readucă timpurile bune și să învieze piața comercială. Cu prilejul desfășurării unor conferințe la Galați și Brăila, reprezentanții cei mai autorizați ai comerțului din cele două orașe s-au pronunțat pentru cinstita susținere a leului stabilitat.

Populația satelor considera și prognoza că diferența din trecut, existentă între prețul produselor agricole și prețul mărfurilor fabricate necesare în gospodărie, se va menține și după stabilizarea monetară, apreciindu-se că, în genere, prețurile produselor agricole rămâneau prea reduse față de prețurile articolelor de manufactură, care rămâneau în continuare ridicate. O problemă deosebită, vecină cu nemulțumirea, a fost semnalată în mediul rural, în sensul că existau plugari care, cu câteva zile înainte de stabilizare, au împrumutat de la Creditul Agricol, sau alt credit țăranesc, importante sume de bani, cu scopul de a-și cumpăra vite sau a face investiții productive, aceștia rămânând cu banii blocați. Alți plugari, tot în preajma stabilizării, și-au vândut vitele cu intenția de a cumpăra vite cu o valoare mai redusă, iar cu diferența să-și procure porumb sau grâu pentru hrană. Și aceștia, neavând timpul suficient pentru a-și procura alte vite, au rămas cu leii vechi blocați.

Se constata o mare lipsă de lei stabiliizați, sumele acordate la schimb sau aconturi din salarii fiind epuizate relativ repede. Patronii întreprinderilor au fost în imposibilitate să facă față numeroaselor cereri de bani, iar funcționarii publici așteptau cu nerăbdare plata salariilor pe luna următoare. Această lipsă de

numerar se resimțea în mase și cauza o stare de nemulțumire care, pe de altă parte, era contrabalansată de speranța în puterea de cumpărare a noului leu stabilizat⁹⁹.

În ce privește modul de organizare a reformei monetare în plan logistic, Chestura municipiului, într-un raport adresat organelor superioare, informa că pe raza municipiului Galați s-au înființat 13 centre de schimb, la care au fost repartizați 67 de gardieni publici și 4 organe de control, cu misiunea de a executa paza și a asigura ordinea. Pentru asigurarea transportului cu autovehicule a banilor stabiliți la centrele de schimb din oraș și județ au fost repartizați 2 ofițeri de poliție și 1 agent, care au asigurat și mașinile necesare operațiunii. Organele de conducere ale Chesturii au efectuat controale inopinate, ziua și noaptea, la toate centrele de schimb, pentru a verifica modul în care se desfășoară operațiunea și prezența la posturi a organelor de pază și ordine. În plus, conducătorul Chesturii a luat parte zilnic la ședințe atât la Comisia centrală județeană de schimb, cât și la Prefectura județului și la sediul Băncii Naționale. În teritoriul rural au fost fixate 20 de centre de schimb, la care s-au afectat pentru pază 40 de jandarmi și 40 de militari de la Depozitele Fluviale, Grupul Navelor și Cercul Teritorial Covurlui. La fiecare reședință de plasă s-a format și o rezervă de 25 oameni, destinați pentru a interveni la nevoie în caz de tulburări.

Teritoriul urban. La fiecare centru de schimb gălățenii s-au prezentat în număr destul de mare, la unele centre observându-se chiar aglomerație. Grație măsurilor de ordine nu s-au înregistrat incidente, operațiunea decurgând normal. Într-o primă etapă, comercianții au manifestat o oarecare nemulțumire, deoarece au fost înștiințați că nu li se schimbă nicio sumă; ulterior, starea de spirit s-a schimbat în momentul când s-a primit un ordin că și acestora li s-a acordat dreptul de a schimba câte 3.000.000 lei, fiind puși, deci, pe aceeași treaptă cu funcționarii și muncitorii. În timpul operațiunilor de schimb, și în perioada următoare, la Prefectura de județ s-a prezentat un număr mare de văduve de război, invalizi și alte categorii de cetățeni motivând că au rămas neînscrși pe liste în vederea schimbului monetar, în sensul că nu au făcut declarații în termen, unii fiind la munca câmpului, alții motivând că termenul fiind prea scurt n-au putut lua cunoștință la timp. Acestora li s-a comunicat să depună sumele la bănci, în cont bocat, urmând ca la sfârșitul operațiunii să se dispună și asupra situației lor.

În mediul rural, sătenii s-au prezentat în ordine și în număr mare. Cei care au venit cu sume mari de bani, pretinzând să li se schimbe totul deoarece erau bani proveniți din vânzarea vitelor, au fost îndrumați ca surplusul să-l depună în cont bocat, urmând a se aviza ulterior asupra acestor situații. De remarcat că, atât în teritoriul rural, cât și în cel urban nu au fost semnalate cazuri de încălcare a reglementărilor de schimb monetar.

Transpusă în cifre schimbarea monetară în municipiul Galați, pentru care Chestura avea competență (în mediu rural competența revenea Jandarmeriei), a

⁹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 204/1947, f. 218-226.

însemnat înscrierea unui număr de 47.584 persoane, care au schimbat 350.809.713.164 lei vechi pentru 17.540.485,65 lei stabiliizați. De asemenea, după datele furnizate de Banca Națională – Sucursala Galați, de la declanșarea stabilizării până la data de 31 august 1947 s-a cumpărat aur în valoare de 7.386.809 lei, iar valută în valoare de 1.335.051 lei stabiliizați¹⁰⁰.

Desființarea Poliției și înființarea Miliției (ianuarie 1949)

Ofensiva PCR și atitudinea Poliției. Partidul Comunist din România se înscrie în categoria partidelor comuniste cu o bază inițială fragilă, atât din punct de vedere al componenței și al inserției sale în spectrul politic autohton, până la momentul 23 august 1944, cât și din acela al lipsei unei baze sociale din care ar fi putut, eventual, să își recruteze membrii după preluarea controlului politic. La aceasta se adăuga impopularitatea reală a comuniștilor în relația lor cu societatea românească, dominată de un antisovietism îndelung promovat, atât în presa interbelică autohtonă, cât și în discursul public al majorității actorilor politici ai statului național. În același timp însă, dată fiind importanța pe care regimul sovietic o acorda României în ansamblul concepției sale de securitate – fapt confirmat, de altfel, de binecunoscutul acord de procentaj încheiat între Churchill și Stalin –, comuniștii români au beneficiat nu doar de sprijinul și consilierea Moscovei, ci și de atenta monitorizare de către aceasta a procesului de instituționalizare a puterii comuniste la București¹⁰¹.

În luna septembrie 1944, instructorul delegat al Comitetului Central al PCR, Marin Florea Ionescu, avea să organizeze la Galați prima ședință oficială, în cadru legal, a Comitetului Județean PCR Covurlui¹⁰², ocazie cu care a fost redactat și primul proces-verbal din 23 septembrie 1944 care consemnează că, în afară de Maxim Alexandru, nici unul nu avea calitatea de membru de partid confirmată de Comitetul Central. Totuși, sunt nominalizați 11 membri de partid, neconfirmați de CC, și un număr de 33 de candidați la calitatea de membru, care „tot timpul terorii fascisto-hitleriste au depus o muncă frumoasă în localitate strângând bani și enunțând materialul de partid propagandistic care a ținut trează conștiința maselor populare”. Cu ocazia ședinței, cum era și firesc, în funcția de secretar al organizației județene a fost nominalizat Maxim Alexandru, care trebuia să procedeze la reorganizarea formațiunii, având dreptul să primească membri de partid în mod provizoriu, aceștia urmând să fie confirmați și de CC. Ca primă sarcină era nominalizată munca educativă în spiritul Partidului a tuturor membrilor și candidaților. Ziarul „Dezrobirea”, care apărea la

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 174-176.

¹⁰¹ *** ANR, *Politica de Cadre a Partidului Muncitoresc Român*, București, 2006, p. V.

¹⁰² Primul proces-verbal de înființare a unei secții PCR la Galați datează din 27 septembrie 1921; vezi *Documente din istoria Partidului Comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 – august 1924)*, București, Editura Politică, 1970, p. 547-548.

Galați, avea să fie declarat singura publicație oficială a Partidului Comunist. Toate manifestele, broșurile și convocările trebuiau să poarte în exclusivitate semnătura secretarului organizației¹⁰³. De asemenea, încă de la a treia ședință, constatându-se că organizația are nevoie de funcționari stabili în funcție „liberi pentru muncile de partid”, s-au stabilit salarii pentru toți membrii de partid existenți la acea dată, în frunte cu secretarul organizației¹⁰⁴.

În privința purificării aparatului de stat, la 27 septembrie 1944, se aprecia că aceasta trebuie să se facă sub controlul muncitorilor, urmând ca o delegație numită din rândul comuniștilor să profite de prezența în localitate a miniștrilor Dămăceanu și Negel și să poarte discuții în legătură cu „chestiuni locale de mare importanță”, printre care se număra și „chestiunea curățirii aparatului de stat”. Luna următoare se ia decizia ca toate organizațiile sindicale și patriotice să depună eforturi pentru a cerceta în mod amănunțit pe toți acei care „au slujit sau au patronat mărșăviile din trecut, adică toți fasciștii, legionarii și afaceriștii”. Conducerea organizației opina că, prin această activitate, comitetul de partid își lua sarcina „de a duce o acțiune hotărâtă de a curăți aparatul de stat, județ și comună”. Pe linia combaterii speculei și-a propus să intervină pe lângă Prefectură și Primărie solicitând luarea de măsuri urgente, în caz de neonorare vizându-se organizarea unor demonstrații având drept scop demisia prefectului din funcție¹⁰⁵. Atitudinea exprimată față de autoritățile implicate în ideea de ordine și liniște publică nu putea fi, în mod evident, decât una de aversiune: „Jandarmii, care ne-au împilat întotdeauna, trebuie făcuți să înțeleagă astăzi că nu mai sunt vremurile de altădată și că poporul muncitor de la sate și orașe nu mai vrea să fie ținut sub oblânc [...]. Pe când eram în pușcărie, am văzut de aproape sistemele pe care burghezia le întrebuința pentru a sparge unitatea noastră de luptă, printre tovarăși închiși se introduceau fel de fel de agenți și de corupători care lansau tot felul de zvonuri”¹⁰⁶.

Planul pus în aplicare de Partidul Comunist din România pentru acapararea puterii politice centrale și locale cuprindea repetate demonstrații de stradă, mitinguri în uzine și instituții, întreruperi de lucru – manifestările unei minorități susținută de o presă agresivă și violentă, totul pe fundalul asigurat de Armata Roșie care controla strâns întreaga țară. Șirul de demonstrații și starea treptată de anarhie erau menite să „dovedească” ineficiența și/sau lipsa de

¹⁰³ AN-Galați, fond Comitetul Județean PCR Covurlui, dosar nr. 1/1944 -1948, f. 1, 2. În ceea ce privește numărul membrilor PCR în orașul Galați, într-un raport întocmit de comuniști la mijlocul anului 1940, se avansează cifra de 100. Un număr aproximativ – 90 de membri – prezintă și Ștefan Foriș într-un raport manuscris, de această dată pentru întreaga regiune „Dunărea de Jos” (Alina Tudor-Pavelescu (coordonator), *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial. 1939-1944*, București, ANR, 2003, p. 83, 84).

¹⁰⁴ AN-Galați, fond Comitetul Județean PCR Covurlui, dosar nr. 1/1944-1948, f. 4. Spre sfârșitul anului 1944 se aprecia că „muncitorimea trebuie să fie legată și prin cotizații față de partid, care luptă pentru revendicările lor”, în condițiile în care salariul secretarului de partid a fost dublat, după doar două luni de la instituire, de la 15.000 lei la 30.000 lei.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 3-4.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 8.

voiață a guvernului de coaliție pentru menținerea ordinii. Reducerea în continuare a efectivelor Armatei, Poliției și Jandarmeriei constituiau un semnal vizibil pentru Partidul Comunist de a orchestra tulburări sporite, care, la rândul-le, vor servi drept pretext autorităților sovietice pentru a impune la București un guvern dominat de Partidul Comunist, cum s-a adevărit la 6 martie 1945¹⁰⁷.

Printr-un ordin telegrafic al Ministerul Afacerilor Interne, întrunirile publice erau permise numai următoarelor partide politice: Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor și Uniunea Patriotică. Șefii locali ai partidelor aveau obligația să anunțe din timp organele cu atribuții pe linia păstrării ordinii și liniștii publice, în eventualitatea că doreau să organizeze manifestații sau întruniri publice. De asemenea, aveau libertate de întrunire și syndicatele profesionale¹⁰⁸. Prin ordinul circular nr. 6.427/1945 al ministrului Afacerilor Interne, Teohari Georgescu, organele în subordine ale MAI erau mobilizate pentru asigurarea ordinii și liniștii publice în perioada campaniei electorale, în ziua alegerilor și după alegeri, deoarece „dușmanii poporului și ai Republicii (fostii membri ai partidelor istorice, legionarii, militarii deblocați, moșierii expropriați – n.ns., A.P.) dându-și seama că efectuarea în liniște a campaniei electorale și a alegerilor consolidează și dezvoltă regimul democrației populare în țara noastră, vor încerca pe toate căile și prin toate mijloacele să împiedice buna desfășurare a campaniei electorale, precum și participarea deplină la vot”¹⁰⁹.

Reprezentativ în ceea ce privește imixtiunile Partidului Comunist în treburile organelor polițienești și judiciare îl constituie episodul din ziua de 17 ianuarie 1945, când din localitatea Jorăști, județul Covurlui, a fost răpit Mihai Velichi. La data menționată, pe la orele 16³⁰, a intrat în localitate o mașină rusească cu trei ocupanți, doi îmbrăcați în uniforme militare sovietice și unul civil. Pe traseu au luat în mașină un sâtean cu scopul de a le arăta locuința soacrei lui Mihai Velichi. Ajunși acolo, sub amenințarea armelor, l-au somat pe Mihai Velichi să-i urmeze la postul de jandarmi pentru a da o declarație. Întrucât persoanele de mai sus nu erau însoțite de niciun oficial, acesta a refuzat, însă în cele din urmă, sub amenințarea armelor, a fost ridicat cu forța. Cazul în sine se înscrie în seria numeroaselor abuzuri, însă de remarcat este faptul că Mihai Velichi a efectuat serviciul de comisar ajutor în Basarabia, la Poliția orașului Bolgrad unde, din unele informații, s-ar fi purtat „nedemn” cu populația. După cedarea Basarabiei a intrat în serviciul Inspectoratului Regional de Poliție Galați, în lunile octombrie, noiembrie și decembrie 1944 adăpostindu-se mai multe seri la sediul inspectoratului de teama de a nu fi ridicat.

În urma nefericitului eveniment, soția acestuia, Elena Velichi, s-a adresat mai multor autorități care nu au reușit să-i identifice pe răpitori. Aceasta se vede nevoită să se adreseze, în luna iulie, cu o petiție prim-ministrului, petiție în care

¹⁰⁷ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 263.

¹⁰⁸ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 19/1944, f. 6, 8.

¹⁰⁹ Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 105.

nominalizează pe doi dintre răpitori, descoperiți în urma investigațiilor proprii, în persoana unor membri ai Partidului Comunist din Galați¹¹⁰. Cert este că, după ce organele de anchetă, în speță inspectorul regional de poliție Ioan Cuptor și comandantul Legiunii de Jandarmi Covurlui locotenentul Dumitru Popescu, s-au deplasat în cursul lunii august în localitatea Jorăști, unde au audiat toți martorii prezenți la eveniment, rezultatul anchetei a fost negativ, deși soția lui Mihai Velichi și alte persoane au reușit prin anchete proprii să-i identifice pe agresori¹¹¹.

La sfârșitul lunii aprilie, Biroului Județean PCR Covurlui lua în discuție și activitatea Chesturii Galați care, în viziunea comuniștilor, nu le acorda tot sprijinul necesar atunci când îi solicitau concursul în diferite probleme, în special în cele legate de combaterea speculei. În schimb, era evidențiat zelul celulei de partid care funcționa în cadrul Penitenciarului, atât în ceea ce privește munca organizatorică, cât și în inițiativa de a lucra cu deținuții o suprafață de teren agricol¹¹². Cu suspiciune au fost privite cadrele polițienești și în luna mai, când comuniștii încercau să găsească soluții în vederea asigurării pazei sediului Comitetului Județean PCR Covurlui din str. Holban, ocazie cu care un membru se întreba retoric dacă „aparatură polițienescă și Jandarmeria sunt suficient de prelucrate pentru asigurarea unei colaborări”. Din păcate, procesul-verbal al ședinței nu consemnează și discuțiile care s-au purtat pe această temă¹¹³.

La 22 aprilie 1945, Inspectoratul Regional de Poliție Galați făcea cunoscut unităților din subordine o serie de constatări în legătură cu deficiențele semnalate pe linie informativă. Astfel, unitățile polițienești din raza Inspectoratului nu dădeau atenția cuvenită muncii informative, în special activităților desfășurate de partidele politice istorice, mulțumindu-se să scoată în evidență numai activitatea efectuată de către organizațiile politice care intrau în componența FND, activitate care era popularizată și cunoscută, în general, de toată opinia publică. Din notele informative reieșea că „elementele” care făcuseră parte din partidele istorice, și care s-au înscris în FND, nu erau îndeajuns urmărite, pornindu-se de la premisa că printre acestea se regăseau și elemente care încercau să submineze „prestigiul formațiunilor democratice”. O atenție deosebită era acordată și mișcării legionare, deoarece existau informații că aceasta urma să se revigoreze prin recrutarea de studenți și elevi. În acest context, personalului polițienesc îi era făcută recomandarea să recruteze informatori din rândul elevilor care au activat în această mișcare, în special din rândurile celor mai săraci și mai buni la carte, „pentru ca din sumele ce li se dau pentru informații să-și poată continua studiile”¹¹⁴.

¹¹⁰ AN-Galați, fond Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Serviciul Siguranței, dosar nr. 73/1945, f. 369-382.

¹¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 73/1945, f. 385.

¹¹² Idem, fond Comitetul Județean PCR Covurlui, dosar nr. 1/1944-1948, f. 35.

¹¹³ *Ibidem*, f. 38-39.

¹¹⁴ Idem, fond Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Serviciul Siguranței, dosar nr. 67/1945-1946, f. 1-3.

Direcțiunea Generală a Poliției ordona subunităților, la sfârșitul lunii aprilie 1945, luarea tuturor măsurilor specifice, deoarece avea informații că: „La 1 Mai, elemente legionare hitleriste pregătesc o acțiune de afirmare a activității lor clandestine prin punerea la cale a unor atentate contra frunțășilor vieții democratice sau a ostașilor aliați”. Pe lângă măsurile specifice – efectuarea de razii, verificarea persoanelor din alte localități etc. –, regăsim și „apelul în largă măsură la concursul cetățenilor voluntari, verificați din punct de vedere politic. Păstrând discreția necesară, veți desemna oameni de încredere care să participe la întrunirile și manifestațiile muncitorești din ziua de 1 Mai a.c. spre a demasca pe eventualii turburători sau a-i împiedica de a comite acte necugetate”. Printr-un alt ordin telefonic, datat în aceeași lună, se iau măsuri în colaborare cu unitățile militare sovietice în vederea controlării personalului civil și militar românesc care călătorea cu autovehicule militare rusești, acțiuni care se circumscriu, fapt menționat și în nota telefonică, măsurilor menite a asigura desfășurarea în bune condiții a manifestărilor prilejuite de aniversarea zilei de 1 Mai¹¹⁵.

Inspectoratul Regional de Poliție Galați raporta telefonic Direcțiunii Generale a Poliției, în legătură cu evenimentul menționat mai sus, faptul că la Galați au participat cca 70.000 de persoane. Orașul a fost pavoazat cu drapelele celor trei mari puteri și cu drapelul național. Începând cu ora 9¹⁵, au defilat prin fața tribunei din centrul orașului, unde erau instalate oficialitățile și reprezentantul armatei sovietice, toate organizațiile muncitorești, sindicatele, școlile primare și secundare purtând placarde cu diferite lozinci, armata, precum și grupuri din Frontul Plugarilor din comunele din județ. Au luat cuvântul o serie de „personalități” printre care, în mod evident, nu regăsim membri ai fostelor partide istorice, alocuțiunile – șase la număr – fiind deschise de reprezentantul sindicatului CFR și încheiate de secretarul general PCR al Regiunii „Dunărea de Jos” Galați. Nota telefonică sublinia că: „[...] întreaga populație care a luat parte la această manifestație a fost viu impresionată la apariția carelor alegorice (au fost improvizate pe mașini special amenajate o locomotivă CFR, un vapor, fabrici reprezentând industria mare și mică, avioane etc.)”¹¹⁶.

În ceea ce privește numărul participanților, în mod vădit acesta este exagerat, pentru simplul motiv că într-o ciornă de mână era avansată cifra de 100.000, iar în nota telefonică către Direcția Poliției 70.000. Chestura semnala Inspectoratului și faptul că: „manifestația decurge în perfectă ordine, neobservându-se niciun fel de nemulțumire sau tulburare din partea cuiva, iar personalul semnalat prin ordinul no. 2611/1945 s-a încadrat întocmai în rândurile populației asistente care ovaționează pentru URSS și eliberatorii noștri”¹¹⁷. Într-o altă raportare (în cursul zilei au avut loc trei note telefonice în legătură cu desfășurarea evenimentelor) se semnala, spre seară, participarea la activitățile artistice a unui „număr mare de ofițeri sovietici”¹¹⁸.

¹¹⁵ *Ibidem*, dosar nr. 75/1945, f. 319, 321.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 64-65.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 70-72.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 83.

Printr-un ordin secret, la începutul lunii iunie 1945, Direcțiunea Generală a Poliției recomanda inspectoratelor regionale de poliție luarea de măsuri în cazul personalului existent în cadrul Birourilor de cenzură de pe lângă oficiile PTT care nu prezenta încredere și înlocuirea acestuia, pe cât posibil, cu personal recrutat din rândul foștilor polițiști comprimați de pe urma reducerilor bugetare de efectiv, care „au făcut dovadă în trecut că merită a li se încredința asemenea misiuni de încredere”. Astfel, în cadrul Biroului de cenzură din municipiul Galați au fost propuse pentru înlocuire un număr de 11 persoane, toți pensionari, primind avizul favorabil doar o singură persoană cu funcția de locotenent colonel, care era șeful biroului. Acțiunea de recrutare a personalului a fost sortită eșecului, deși pe lângă fostele cadre polițienesti au fost avute în vedere și „elemente democratice valoroase”, pentru simplul motiv că remunerarea acestora era foarte mică – 150 de lei/oră – iar serviciul prestat efectiv nu trebuia să depășească cinci ore¹¹⁹.

Ministerul Propagandei a remis unităților subordonate, în luna octombrie a anului 1945, o serie de *Instrucțiuni pentru cenzura presei în provincie*. Astfel, nu era permis gazetelor să publice atacuri împotriva statelor aliate (URSS, Anglia, Statele Unite ale Americii), iar cenzura trebuia să vegheze ca eventualele răspunsuri date de presa română articolelor apărute în presa anglo-americană împotriva regimului din România să nu prejudicieze relațiile diplomatice prin referiri la statul respectiv. În mod evident, nu erau permise atacurile împotriva Convenției de Armistițiu. Spre exemplu, ziarul „Ardealul” din București a fost suspendat o zi pentru că, neținând seama de acordurile economice de la Moscova, a scris: „Pe deasupra tuturor, trebuie să facem față grelelor condiții ale Armistițiului”. De asemenea, nu erau puse în discuție hotarele României, atacurile antisemite sau rasiste, propaganda fascistă, apologia directă sau indirectă a regimurilor dictatoriale din trecut sau susținerea unor regimuri fasciste din alte țări (Spania franchistă, Portugalia, Argentina). Declarațiile membrilor guvernului nu puteau fi publicate decât cu acordul declarantului, întrucât se aprecia că o serie de publicații au deformat, interpretat și chiar falsificat declarațiile. Serviciile locale de cenzură și prefecții nu aveau calitatea de a suprima sau suspenda organele de presă. În cazul săvârșirii de abateri grave acestea trebuiau aduse, împreună cu materialul probator, înaintea Cenzurii Centrale din București, care urma să se pronunțe în cazul respectiv. În schimb, aceste autorități puteau acorda avertismente, informând în același timp și organele centrale ale cenzurii, sub rezerva evidentă a păstrării întregului material probatoriu.

Presa locală nu a constituit o excepție și a primit o serie de avertismente. Spre exemplu, directorul ziarului gălățean „Ecoul” – Radu Volbură – era avertizat de consilierul regional pe probleme de cenzură, Petre Ștefan, că se face vinovat de „grave abateri de la linia pe care trebuie să o păstreze o gazetă care înțelege cu adevărat rolul în actualul regim de democrație, dreptate și apărarea

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 341, 346, 367.

intereselor poporului”. Abaterile constau în lipsa de condescendență față de suveran, publicarea tendențioasă a situației interne a unor țări vecine și agitarea populației în legătură cu distribuirea alimentelor raționalizate¹²⁰.

În anul 1945 se înființează în toată țara *organe de control cetățenesc*, în vederea combaterii speculei și sabotajului economic. Acestea aveau să funcționeze în București pe lângă Prefectura Poliției Capitalei, iar în celelalte municipii și comune urbane reședință de județ pe lângă prefecturi. În afară de organul de control cetățenesc de pe lângă instituțiile nominalizate, în cazul orașelor unde existau mai multe circumscripții polițienești, funcționa câte un organ de control polițienesc la nivelul fiecărei circumscripții. Membrii organelor de control se numeau prin decizia Ministerului Afacerilor Interne, fiind recrutați dintre reprezentanții desemnați de grupările politice care intrau în compunerea Guvernului de concentrare „democratică” (Partidul Comunist, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Sindicatele Unite, Partidul Național Liberal Gheorghe Tătărăscu, Partidul Național Țărănesc Anton Alexandrescu). Ofițerii de poliție judiciară și toți agenții forței publice aveau obligația de a acorda asistență organelor de control cetățenesc ori de câte ori era solicitată, sub rezerva sancțiunii delictului de refuz de serviciu în caz de neconformare¹²¹. De asemenea, tot în anul 1945 se constituie, pe lângă fiecare prefectură, un *Consiliu politic județean* ai cărui membri aparțineau grupărilor politice cu care colabora guvernul Groza, consiliu prezidat de prefectul județului. Scopul înființării Consiliului politic județean era acela de a pune la dispoziția prefectului un organ de consultare, expresie a concentrării „forțelor democratice” din județ și de a asigura prefectului o legătură cu întreaga populație a județului. Față de acest organism nou, cu *funcție politică*, de reprezentare, vechile *consilii de colaborare* vor continua să funcționeze limitate exclusiv la *rol tehnic*, de coordonare a acțiunii diferitelor servicii administrative exterioare și locale¹²².

Putem conchide că după 6 martie 1945, în condițiile în care puterea politică fusese cucerită, Poliția trebuia să devină o armă în mâna comuniștilor urmând să fie folosită din plin în acțiunile acestora de lichidare a oricăror vestigii ale regimului democratic. Acest lucru nu era cu puțință decât prin înlăturarea deplină a „elementelor reacționare” și prin promovarea în funcții de conducere a unor „cadre noi provenite din rândul oamenilor muncii”. Dat fiind deficitul de cadre noi s-a trecut, încă din primele luni de guvernare, la o îndoctrinare sistematică a angajaților existenți¹²³.

¹²⁰ AN-Galați, fond Consilieratul Cultural al Județului Covurlui, dosar nr. 5/1945-1946, f. 1, 15-16.

¹²¹ Vezi „Instrucțiuni pentru organizarea și funcționarea organelor de control cetățenesc” (Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu (editori), *op. cit.*, p. 143-148).

¹²² *Ibidem*, p. 167.

¹²³ Florica Dobre, Florian Banu, Camelia Duică (editori), *Trupele de Securitate (1949-1989)*, București, Editura Nemira, 2004, p. 12.

Rolul personalului polițienesc în desfășurarea alegerilor din noiembrie 1946. La sfârșitul lunii ianuarie 1946 era transmis un ordin radio-telegrafic în legătură cu măsurile polițienești care trebuiau luate în eventualitatea desfășurării de întruniri sau manifestații ale partidelor politice. Astfel, întrunirile în săli închise erau permise fără o autorizație prealabilă, sub rezerva monitorizării prin informatori¹²⁴. În cazul manifestațiilor de stradă era necesară autorizarea din partea Poliției, situație în care organizatorul își lua și angajamentul că se face răspunzător de respectarea ordinii publice¹²⁵. Prevederile circularei transmise inspectoratelor regionale de poliție, formulată în termeni cu totul generali, puteau fi lesne interpretate în sens restrictiv. În desfășurarea manifestațiilor autorizate nu erau îngăduite: „acte jignitoare la adresa națiunilor și armatelor aliate (a se citi sovietice), autorităților române (adică a guvernului), precum și demonstrațiile cu caracter antidemocrat”. Practic, orice demonstrație a opoziției era lesne de etichetat ca „antidemocratică”, pentru regimul procomunist „democrație” însemnând tot ceea ce aproba sau sprijinea politica sa; pe cale de consecință, cine se împotriva era socotit împotriva democrației. Potrivit circularei menționate, aprecierea era lăsată în seama organelor polițienești masiv epurate după 1945, conduse acum, în majoritatea cazurilor, de oameni selectați de stăpânire¹²⁶.

În zilele de 15 și 16 martie 1946 a avut loc la sediul Direcțiunii Generale a Poliției o conferință a șefilor de inspectorate regionale, la care a participat și ministrul Afacerilor Interne, ocazie cu care au fost subliniate noile obiective care se aflau în fața corpului polițienesc. Ministrul afirma: „Orice funcționar va trebui să înțeleagă că poate face politică [...]. Organizațiile cu caracter terorist poartă pecetea partidelor istorice [...]. Se semnalează campania dusă de partidele istorice pe linie antisovietică, antisemită și șovină [...]. Să acționăm față de campania dezlănțuită de partidele istorice care caută adherenți călcând legile țării”. La un moment al discursului, ministrul a acuzat că partidele istorice ar fi manipulat copii, care erau puși să scrie lozinci sau să atace sedii ale partidelor democratice, de unde misiunea delicată a polițiștilor. De asemenea, se atrăgea atenția asupra faptului ca „organele Poliției de stat să fie capabile și să ia

¹²⁴ Supravegherea făcută de Siguranță în preajma alegerilor devine mult mai eficientă. Astfel, la sfârșitul lunii februarie, numitul Georgescu Nicolae din Galați, invalid, de profesie croitor, a fost deferit Curții Marțiale deoarece acesta afirmase într-o bodegă: „Asta este democrație, că alții au prea mult și alții nu au ce mânca? [...] Sunt unii din Partidul Comunist care ajută pe muncitori, iar alții și-au făcut case de milioane”. De asemenea, în legătură cu o grevă a muncitorilor de la SNG a opinat că „primarul orașului nu-și face datoria, că muncitorii de la SNG au făcut grevă și că așa vor face și ceilalți, iar democrația de astăzi este democrație sovietică”. Totodată, și-a exprimat regretul că „[...] este infirm, și mai bine se ducea pe front, unde putea să omoare 60-70 de bolșevici” (AN-Galați, fond Inspectoratul Regional de Poliție Galați, Serviciul Siguranței, dosar 70/1945-1946, f. 95).

¹²⁵ *Ibidem*, dosar nr. 68/1945-1946, f. 63.

¹²⁶ Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii „Alegerile” din 1946*, București, Editura Rao, 2007, p. 47.

toate măsurile spre a nu se ajunge la situația de a fi chemați de organele sovietice spre a ni se cere socoteală”¹²⁷.

La sfârșitul lunii martie 1946, Chestura Poliției Galați înainta Parchetului de pe lângă Curtea de Apel Galați spre judecată un dosar de cercetare privitor la anchetarea unor funcționari din cadrul SNG, acuzați de împrăștiere de manifeste anticomuniste, antiguvernamentale și antisovietice. Mai exact, au fost identificate de organele Siguranței două categorii de manifeste – un manifest intitulat „Voturile”, în care era atacat FND-ul în legătură cu politica sa de apropiere față de URSS, statul sovietic fiind prezentat sub insultătoarea formulă de „mormânt al FND”-ului, și un manifest cuprinzând atacuri la activitatea în plan internațional a Partidului Comunist, înfățișând o serie de nereguli privitoare la metodele acestui partid în Ungaria¹²⁸. Tot în luna martie chestorul municipiului, I. Anastasiade, a fost crunt bătut pe holurile hotelului „Athene Palace”, unde acesta locuia, de doi soldați români beți care-și conduseseră superiorul. În timpul bătăii, după ce acesta și-a declinat identitatea, i-au fost aduse o serie de injurii, printre care unele legate de funcția pe care o deținea și calitatea de „tovarăș”¹²⁹.

S-ar părea că unele evenimente nu erau raportate în timp util superiorilor, iar altele erau omise cu bună știință. Este cazul evenimentului petrecut în ziua de 30 martie în Galați, la cârciuma „Ciorac”, situată pe Calea Prutului, unde a avut loc o încăierare între reprezentanții Partidului Național Liberal, care țineau o întrunire, și muncitorii CFR. În ajunul Floriilor, câteva persoane au pătruns cu forța în locuința lui V. Ciorac, național-liberal din Galați, „unde se ținea o mică adunare”, l-au luat la bătaie pe V. Ciorac și pe preotul Chiculiță, oprindu-se numai la intervenția unor ofițeri sovietici. Convocați la Curtea Marțială, agresorii au înaintat o plângere împotriva persoanelor bătute și a profesorului I. Tohăneanu, directorul Liceului „Vasile Alecsandri” din Galați, acuzându-i că au insultat Armata Sovietică. „Reclamanții” au uitat un amănunt: nu puteau auzi ce se vorbea în casă înainte ca ei să pătrundă cu forța și să înceapă bătaia. Practic, în perioada 1945-1946, orice opozant față de politica guvernului și a PCR era de îndată calificat drept „fascist” și „antisovietic”¹³⁰. Organele Siguranței nu au raportat cazul decât a doua zi, la cererea inspectoratului regional, fapt care, în opinia conducătorului acestuia, constituia o încălcare a regulamentelor, evenimentul înscriindu-se în categoria celor extrem de grave. De asemenea, era probabil ca incidentele să ajungă la cunoștința ministerului pe alte căi, ceea ce ar fi complicat și mai mult situația, existând pericolul ca faptele să fie prezentate de unele persoane interesate într-o manieră neconformă cu realitatea, denaturând adevărul și exagerând faptele, punând într-o lumină defavorabilă activitatea Poliției¹³¹.

¹²⁷ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 17/1946, f. 30-36.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 69.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 4.

¹³⁰ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 272.

¹³¹ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 17/1946, f. 84.

Un alt caz celebru este cel al ministrului Mihail Romniceanu, membru PNL, care se deplasa cu mașina în județ la 22 aprilie 1946 pentru propagandă electorală, fiind însoțit de avocatul Niculaie Maghirescu – șeful de cabinet, avocatul Paisi Cristoforatu – președintele organizației liberale Covurlui, profesorii Ioan Tohăneanu, Constantin Dimofte și șoferul Ioan Bigaz. Pe șoseaua Balintești – Bujoru, ocupanții unui autocamion, în număr de 20-25 de persoane, au oprit mașina ministrului, din grup detașându-se șase persoane care au comis agresiuni corporale împotriva reprezentanților locali ai PNL, tratând însă amical pe ministru și pe ceilalți însoțitori ai domniei sale. Din mașină s-au ridicat de către agresori manifestele și broșurile liberale. Elementele agresoare au pus în vedere liberalilor să renunțe la propagandă și să se întoarcă în oraș. La refuzul ministrului, mașina a fost însoțită până în comuna Bujoru, unde cei loviți au fost pansați, incidentul luând astfel sfârșit. Din ancheta Poliției a rezultat că numărul pe care-l avea camionul aparținea organizației județene PCR, al cărui număr de înmatriculare, în opinia anchetatorilor, ar fi putut fi folosit cu rea intenție de către altcineva¹³².

Acest fapt – spunea Romniceanu în declarația sa către presă – „este calificat, atât în formularea legii, cât și în limba populară, drept agresiune împotriva ministrului și a însoțitorilor săi; ca o agresiune care, date fiind împrejurările în care s-a produs, nu poate fi calificată decât ca premeditată”. Ministerul de Interne găsește de cuviință să dea „explicații” și în acest caz: „M. Râmniceanu [Romniceanu] n-a fost nici lovit fizic, nici insultat ca persoană, ca atare nu există motiv a susține că un atac a fost plănuțit împotriva sa. S-a produs însă un incident între ocupanții unui camion și doi dintre însoțitorii ministrului, anume profesorul Tohăneanu, cunoscut în județul Covurlui ca fascist activ, și Constantin Dimoftei, ambii fiind bătuți. Agresorii au fost identificați și dați în judecată”. Indiferent de explicațiile oficiale, „incidentele” ținteau mai departe. Erau un avertisment al oficialităților că și liderii opoziției pot fi oricând supuși presiunilor și violențelor fizice¹³³.

Un alt incident care ne atrage atenția este cel petrecut la 24 aprilie 1946 în localul „Figaro”, unde patru ofițeri români au servit băuturi alcoolice după care au intrat în conflict ideologic cu un ofițer sovietic îmbrăcat civil. În cele din urmă au primat argumentele de natură coercitivă, astfel încât ofițerul sovietic, fiind în inferioritate, a trebuit să le „accepte”. Victorioși, într-o stare de euforie, ofițerii români s-au îmbarcat într-o trăsură și au plecat strigând lozinci antiguvernamentale care au fost auzite, conform propriei declarații, de însuși chestorul Poliției gălățene, I. Anastasiade. Mai mult decât atât, șoferul de la Regionala PCR susținea că din trăsura respectivă s-a tras un foc de revolver împotriva sa¹³⁴.

La începutul lunii august 1946 au fost difuzate o serie de instrucțiuni secrete referitoare la problema alegerilor, acordându-se o atenție deosebită

¹³² *Ibidem*, f. 143.

¹³³ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 272.

¹³⁴ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați. Serviciul Administrativ, dosar nr. 17/1946, f. 141.

măsurilor preventive și informative, întregul personal polițienesc urmând să fie verificat sub raportul capacității profesionale și al „atașamentului față de democrație”, cei care nu îndeplineau aceste condiții fiind propuși pentru disponibilizare până pe 15 august. Sub aspect democratic se desprindeau, cel puțin în plan teoretic, de departe două elemente demne de luat în seamă: raporturile cu organizațiile politice și sociale se limitau numai la primirea de informații, neîngăduindu-se însă din partea acestor organizații niciun fel de imixtiune în atribuțiile polițienești, și faptul că funcționarul polițienesc putea face parte dintr-un partid politic legal, fără a participa la conducere și manifestări publice¹³⁵. De asemenea, s-au întocmit planuri de acțiune și reprimare a mișcărilor de stradă neautorizate, în eventualitatea că acestea s-ar fi produs¹³⁶.

La 7 august 1946, Ministerul Informațiilor a organizat o conferință de presă, la care au participat toți ziariștii din regiunea Galați. Subiectul central l-a constituit organizarea alegerilor, mai precis modul de desfășurare a alegerilor – aportul și atitudinea presei. La întrebarea: „Cum trebuie dusă bătălia alegerilor?”, se venea cu următorul răspuns: „Pentru câștigarea ei trebuie dusă o luptă acerbă cu dușmanii poporului, cu «istoricii». Această luptă trebuie dusă în spirit ofensiv, fără cruțare, șovăire și neîncetat. Alegerile trebuie să confirme și să întărească victoria reputată de popor la 23 august 1944 și 6 martie 1945, să dovedească justetea acțiunii politice a guvernului Groza de la 6 martie 1945 încoace, să ducă la zdrobirea definitivă a opoziției maniste și brătieniste, să permită ca în România forțele Păcii să învingă pe cele dornice de război. Ziarele trebuie să fie animate de un spirit de continuă combativitate ofensivă, să nu lipsească din niciun ziar reportagiile campaniei electorale. Toată activitatea politică propagandistică să fie legată de Platforma Program, să se arate că partidele lui Maniu și Brătianu au pierdut caracterul lor de partide populare și că s-au transformat, degenerând în clici cu caracter fascist și terorist. O campanie pentru 23 august, cu care ocazie să se sublinieze realizările Blocului Partidelor Democratice, popularizarea economatelor”. În cazul Ministerului Internelor se sublinia faptul că acesta a trecut printr-un proces de transformare și restructurare menit a da lovitură de grație reacțiunii: „Acest departament, altă dată Bastilia opresiunii și ștrangulării libertăților, constituie astăzi instrumentul de apărare a vieții, avutului și libertății democratice a fiecărui cetățean. Ministerul de Interne a dus o intensă operă de defascificare [sic!] a țării, arestând în ultima vreme peste 600 de membri ai diferitelor bande teroriste ale reacțiunii”¹³⁷.

Spre sfârșitul lunii septembrie 1946 are loc la Galați, în sala de festivități a Prefecturii Județului Covurlui, o conferință a ziariștilor din cuprinsul regiunii, la care a participat și reprezentantul cenzurii la nivel regional, N. Grigoriu¹³⁸, ocazie cu care s-a subliniat rolul deosebit pe care îl juca presa în noua conjunctură democratică. Radu Volbură, directorul ziarului „Ecou”, a propus

¹³⁵ *Ibidem*, f. 228-231.

¹³⁶ *Ibidem*, f. 279-284.

¹³⁷ Idem, fond Consilieratul Cultural al Județului Covurlui, dosar nr. 4/1946-1947, f. 237-245.

¹³⁸ A avut și calitatea de președinte al Conferinței.

înființarea de echipe de ziariști pentru „desăvârșirea campaniei electorale”, colegii de breaslă dând și „unele indicații și sfaturi practice de urmat de către presa democratică”. La masa „colegială”, care a avut loc după conferința propriu-zisă, a luat cuvântul din partea Blocului Partidelor Democratice și Constantin Câmpeanu, membru al CC al PCR, care, toastând pentru presa democratică, a subliniat în antiteză rolul ziaristului înainte și după 23 august 1944. Cuvântul de deschidere al reprezentantului cenzurii debuta hilar: „După anii de prigoană dictatorială, în care presa a fost gătuită prin cenzură, dirijare și pervertire, a venit ziua de 23 august în care s-au grupat alături de muncitorime toți democrații sinceri”¹³⁹.

În zilele de 2 și 3 octombrie 1946 a avut loc o convocare a inspectorilor regionali la Direcțiunea Generală a Poliției, convocare făcută din ordinul ministrului Afacerilor Interne, pentru a fi luate în discuție probleme și aspecte în legătură cu siguranța statului în contextul desfășurării alegerilor. Procesul-verbal încheiat ca urmare a desfășurării convocării, pe scheletul căruia au fost grefate unele aspecte locale ale muncii polițienești, se constituie într-o adevărată frescă a perioadei premergătoare alegerilor, a stării de fapt existentă și a sarcinilor care se ridicau în fața polițiștilor. Ulterior, cele discutate la București au fost reluate într-o altă ședință la nivelul Inspectoratului Regional de Poliție „Dunărea de Jos” Galați. În mesajul adresat de inspectorul I. Cuptor subalternilor, printre care se număra și chestorul gălățean Crăciun Anatole, se sublinia: „Trebuie să mobilizăm toți funcționarii polițienești spre a se cunoaște toate obiectivele care azi nu sunt decât sporadice iar mâine pot fi active, puternice. Acolo unde ei bat și sparg, să avem aparate tehnice – fotografii – orice agresiune să fie fotografiată. Să luăm exemplu de la dușmani – să se fotografieze case, primării, femei bătute etc., să avem documente adunate pentru tot ce se petrece pe timpul acestei campanii electorale spre a se cunoaște ce metode au folosit adversarii noștri în campania electorală, care nu se pot deosebi de cele din trecut [...]. Se vor lua fotografii: case dărmate, mașini, oameni răniți și pansați, scule, corpuri delictive, arme, munițiuni etc. Se vor fotografia în parte și în totul”¹⁴⁰.

Proгноzele făcute de organele de informații avansau procentul de 75% voturi pentru Blocul Partidelor Democratice. Deși în teorie se arăta că era sprijinită democrația, în practică principiul „dezbină și stăpânește” era în actualitate mai mult decât oricând: „În organizațiile reacționare sunt disensiuni și vor fi din ce în ce mai mari nemulțumiri. Toate aceste nemulțumiri – disensiuni – trebuie cunoscute, utilizate, exploatate și raportate imediat Direcțiunii Generale a Poliției spre știință. Putem crea curente acolo unde este deja terenul slab, să facem hărțuiri spre a putea mări disensiunile, nemulțumirile, dar trebuie anunțate imediat la DGP”¹⁴¹.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 215-225.

¹⁴⁰ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 17/1946, f. 288-308.

¹⁴¹ *Ibidem*.

Se impun unele considerații în urma analizei comparative între alegerile din 1946 și cele din perioada interbelică. Între 1919 și 1937 au avut loc zece alegeri parlamentare. În opt din cazuri partidul aflat la guvernare a obținut majorități parlamentare confortabile. Era deci o tradiție, care s-a păstrat și în 1946, ca guvernul să câștige alegerile. În timpul campaniei electorale, partidele din opoziție acuzau guvernul de ingerințele aparatului de stat, acte de violență etc. De asemenea, după absolut toate alegerile parlamentare, guvernul declara că rezultatul alegerilor reflecta voința cetățenilor, în timp ce partidele învinse susțineau că acesta a fost falsificat, iar legile ce vor fi adoptate de corpurile legiuitoare astfel alese erau „de drept nule”. Din acest punct de vedere, pozițiile din 1946 nu se deosebeau de cele exprimate în perioada interbelică. Elementul de noutate a fost comunicarea rezultatelor de către prefectii de județ care reprezentau autoritatea Ministerului de Interne, după care buletinele de vot au fost distruse.

Maniera în care s-a desfășurat campania electorală a avut o caracteristică aparte: în timp ce guvernul a adoptat o atitudine ofensivă, adresându-se cetățenilor cu promisiuni din cele mai atrăgătoare, partidele istorice au desfășurat o propagandă cu fața spre trecut, punând accent pe evocarea perioadei interbelice, care multor cetățeni nu le trezea amintiri prea plăcute. Apelul repetat la Marile Puteri a creat sentimentul înstrăinării de propriul electorat, cu consecințe grave asupra cetățeanului de rând. Elementul esențial care a deosebit alegerile din 1946 de cele din perioada interbelică a fost acela privind concepția de care erau animați guvernării. În timp ce în perioada interbelică obiectivul era înfrângerea opoziției, în 1946 s-a urmărit lichidarea acesteia¹⁴². Nu trebuie neglijat nici faptul că, la scurt timp de la instaurarea guvernului Petru Groza, Radiodifuziunea devine instituție guvernamentală în iunie 1945, astfel că, cu ocazia alegerilor din anul 1946, războiul decibelilor atinsese punctul culminant, creându-se prin larmă impresia că Partidul Comunist era un gigant. De subliniat că impactul asupra populației a fost mărit și de faptul că s-a decis înființarea de stații de amplificare și montarea de difuzoare atât „tip locuință”, cât și în „aer liber”¹⁴³.

Situația generală a României a fost grav afectată în 1946 de seceta extraordinară, care a lovit mai ales Moldova, estul Munteniei și Dobrogea. O bună parte a populației din aceste zone, amenințată cu moartea prin înfometare, s-a deplasat în vestul Munteniei, Oltenia, Banat și Transilvania. Nu de puține ori, între populația locală și cei veniți în căutare de hrană s-au ivit momente tensionate care au impus intervenția organelor de ordine. Profitând de faptul că se afla la putere, Blocul Partidelor Democratice a căutat să influențeze alegătorii prin împărțirea titlurilor de proprietate pentru pământul primit de țărani în urma

¹⁴² Ioan Scurtu (coordonator), *România. Viața politică în documente. 1946*, București, Arhivele Statului din România, 1996, p. 44.

¹⁴³ Victor Frunză, *Istoria comunismului în România*, București, Editura Victor Frunză, 1999, p. 218-221.

reformei agrare din martie 1945¹⁴⁴, înființarea de economate¹⁴⁵ pentru aprovizionarea muncitorilor și funcționarilor, desfășurarea unor adunări politice în unitățile militare. Guvernul a fixat data alegerilor la sfârșitul toamnei, în speranța că atunci „hambarele țăranilor vor fi pline”¹⁴⁶. În timpul campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din toamna anului 1946, cât și în ziua alegerilor, cadrele Poliției și Jandarmeriei au fost mobilizate zi și noapte pentru a veghea asupra liniștii și ordinii¹⁴⁷.

Măsurile represive de după alegerile din noiembrie 1946 au fost rezervate, deoarece în februarie anul următor trebuiau semnate (inclusiv cu România) Tratatul de pace de la Paris. Remarcăm totuși, în decembrie 1946, o adresă a Direcțiunii Generale a Poliției către Comandamentele unice județene să întocmească, „pe județe și localități, tabele de funcționari publici care în cadrul operațiunilor electorale s-au manifestat notoriu împotriva guvernului”. Tot ca măsură represivă, Direcția Poliției de Siguranță trimitea Prefecturii Poliției Capitalei instrucțiuni pentru supravegherea discretă, dar asiduă, a principalilor conducători și propagandiști din Partidele Național Țărănesc – Maniu și Național Liberal – Brătianu”¹⁴⁸.

În zilele de 20 și 21 decembrie 1946 avea loc o nouă conferință la sediul Direcției Generale a Poliției, ministrul Afacerilor Interne felicitând pe toți cei prezenți pentru înălțarea conducătorilor inspectoratelor regionale la gradul de inspectori generali și pentru modul cum organele din subordine s-au comportat în timpul campaniei electorale, recomandând ca și pe viitor să se manifeste aceeași atitudine în executarea tuturor atribuțiilor¹⁴⁹.

Constituția din aprilie 1948. Anul 1948 marchează transformarea completă a instituțiilor tradiționale din România și înlocuirea lor cu altele, menite să răspundă noii denumiri a statului – Republica Populară Română. La 25 februarie 1948, Adunarea Deputaților s-a autodizolvat și s-au fixat noi alegeri pentru ziua de 28 martie pentru Marea Adunare Națională (MAN). Alegerile pentru MAN s-au făcut după normele prevăzute de Legea nr. 560/1946, cu modificările ulterioare, pe baza sistemului proporționalității și scrutinului de listă. Legea electorală a suferit modificări printr-o lege votată de Parlament în ședința din 22 ianuarie 1948: vârsta alegătorului scădea la 20 de ani, a celor

¹⁴⁴ În județul Covurlui au fost expropriati 210 moșieri, iar în județul Tecuci 126, totalul suprafețelor expropriate fiind în județul Covurlui de 25.368 ha, iar la Tecuci de 11.543 ha. În județul Covurlui au fost împroprietăriți 12.930 de țărani, cu o suprafață de 22.196 ha, iar în județul Tecuci un număr de 13.769 de țărani, cu o suprafață de 9.286 ha (Ioan Brezeanu, N. G. Munteanu, *op. cit.*, p.196).

¹⁴⁵ În Galați, la 15 octombrie 1945, funcționau 17 economate, cu un total de 18.617 membri, iar în iulie 1946 erau 24 economate, cu 70.270 membri (*ibidem*, p. 198).

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 42.

¹⁴⁷ Vasile Arimia, Gheorghe Gîrdu, Toma Iancu, *op. cit.*, p. 337-338.

¹⁴⁸ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 371.

¹⁴⁹ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 17/1946, f. 327-346.

aleși la 23 de ani, căpătând drepturi politice funcționarii și militarii. Legea stabilea și unele discriminări: „Nu pot alege și nu pot fi aleși cei epurați în temeiul legilor de purificare, cei vinovați de atitudine sau activitate colaboraționistă, constatată prin hotărâri judecătorești, decizii administrative sau în alt mod”, practică prin care puteau fi îndepărtați de la vot o serie de categorii sociale¹⁵⁰.

Odată cu începerea campaniei electorale și publicarea proiectului de Constituție din anul 1948, care în viziunea guvernanților constituia „o nouă cotitură în viața politică și o lovitură dată reacțiunii interne și internaționale”, organele implicate în apărarea liniștii și ordinii publice au înțeles încă o dată, dacă mai era necesar, că se impun luarea de măsuri energice împotriva dușmanilor poporului, deoarece reacțiunea urma cu orice preț și sub orice formă să lovească în forțele democratice. S-a ordonat luarea de măsuri în vederea apărării granițelor țării, deoarece s-au înregistrat treceri frauduloase ale frontierei atât de către „dușmanii poporului”, care încercau să se salveze împreună cu bunurile lor, cât și de intrare în țară a „sabotorilor”, care încercau să submineze marele eveniment. În contextul celor menționate printr-un ordin telegrafic, la 9 martie 1948, s-a dispus sporirea vigilenței, intensificarea controalelor în punctele de trecere a frontierei, precum și intensificarea muncii informative desfășurate de serviciile de siguranță în cadrul orașelor de frontieră, pentru ca astfel de acțiuni să fie prevenite și eventualele tentative demascate¹⁵¹.

Chestura Poliției Municipiului Galați înainta unităților din subordine, respectiv celor cinci comisariate de poliție, o circulară primită de la Inspectoratul Regional care cuprindea o „recomandare” (echivalentă cu un ordin) în ceea ce privește acordarea votului în legătură cu alegerile de la sfârșitul lunii martie: „Având în vedere faptul că ne mai desparte o zi de evenimentul epocal din viața Republicii Populare Române, alegerile din 28 martie 1948, Inspectoratul Regional de Poliție Galați aduce la cunoștința întregului personal polițienesc al acestei Chesturi următoarele: Reprezentanța națională din 28 martie va da țării cea mai democratică Constituție care va asigura condițiunile materiale pentru dezvoltarea și prosperitatea tuturor oamenilor muncii. Marea Adunare va elabora apoi legiurile necesare pentru înfăptuirea reformelor propuse de forțele democrației prin Manifestul Program. Conștienți de însemnătatea acestui eveniment, uniți cu clasa muncitoare, înfrățiți cu țărănimea muncitoare și intelectualii, participăm cu toții la alegeri votând semnul «soarele» care deschide drumul luminos spre pace, independență, progres și bunăstare. Chestor, ss./ indescifrabil.

Rezoluția pusă pe acest act este sugestivă: Pr. 27.03, ora 13,30. Întregul personal va lua la cunoștință și putem asigura cu aceasta că nu e nici unul din noi care să nu fie convins că trebuie să votăm «soarele». Comisar, ss./ indescifrabil”¹⁵².

¹⁵⁰ Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 83.

¹⁵¹ AN-Galați, fond Poliția orașului Galați, Serviciul Administrativ, dosar nr. 80/1947-1948, f. 102.

¹⁵² *Ibidem*, f. 123.

Desființarea Poliției și înființarea Miliției Populare (1949). Anul 1948, primul de existență al Republicii Populare Române, a dovedit hotărârea cu care conducerea comunistă urmărea demolarea vechilor structuri sociale, politice, economice, culturale și înlocuirea lor cu formele calchiate după modelul sovietic. Asaltul în forță asupra societății românești trebuia susținut de instrumente represive redutabile. În acest scop, la 28 august 1948, a fost creată, în cadrul Ministerului Afacerilor Interne, Direcția Generală a Securității Poporului (DGSP) – „brațul armat al partidului”. Această instituție, care urma să monopolizeze activitățile informative, cu accent pe cele specifice polițiilor politice, avea nevoie și de forțe masive pentru acțiunile de mare anvergură tipice regimurilor totalitare: dislocarea unor categorii de persoane, paza lagărelor, operațiuni împotriva organizațiilor de rezistență armată, intervenția în cazul unor revolte populare. Îndatoririle noului organ, conform Decretului 200/1948, erau de „apărare a cuceririlor democratice și asigurarea securității Republicii Populare Române contra uneltirilor dușmanilor din interior și exterior”. Încă de la început noul instrument de represiune a primit puteri nelimitate. Art. 3 al actului normativ de mai sus venea cu precizări în legătură cu organizarea, încadrarea, dotarea, atribuțiile și funcționarea tuturor serviciilor centrale sau exterioare ale DGSP. Se menționa că „aceste deciziuni și instrucțiuni nu se publică. Ele devin executive prin înscrierea lor într-un registru special și comunicate către cei interesați”. Nici bugetul noii „instituții” nu era cunoscut. Potrivit art. 7, „prin derogarea de la dispozițiile legii contabilității publice, bugetul DGSP va fi publicat numai prin suma globală, fără detalieri de posturi în bugetul MAI”¹⁵³.

În cele din urmă, realitățile politice și cele la nivel instituțional au dus, de altfel după cum era și de așteptat, la *Decretul nr. 25 din 23 ianuarie 1949 pentru înființarea Miliției*¹⁵⁴, dat de Prezidiul Marii Adunări Naționale în temeiul art. 44 pct. 2, art. 45 din Constituția RPR și a Deciziei Guvernamentale nr. 42/1949.

Conform art. 1, Miliția apăra drepturile și libertățile cetățenilor înscrise în Constituția RPR, asigura munca pașnică, securitatea personală a cetățenilor și apăra bunurile Statului și ale poporului. Art. 2 sublinia că aceasta își întemeiază activitatea pe Constituția și legile RPR și se călăuzește de interesele poporului, sprijinindu-se pe concursul larg al acestuia. Organul central era Direcțiunea Generală a Miliției, structura și modul de organizare a Miliției urmând să fie stabilite prin deciziile Ministerului Afacerilor Interne, aprobate de Consiliul de Miniștri. Direcțiunea Generală a Miliției putea emite ordonanțe obligatorii în vederea ducerii la îndeplinire a legilor și deciziilor.

Direcțiunea Generală a Miliției avea următoarele atribuții: a) prin *serviciile centrale* – organiza, coordona și controla activitatea tuturor organelor de

¹⁵³ Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România. 1945-1964*, București, Fundația Academia Civică, 1998, p. 65. În anul următor, la 7 februarie 1949, au fost înființate și trupele de Securitate. La Galați această sarcină a revenit șefilor locali ai Securității: colonelul Mauriciu Strul, director, și maiorul Gheorghe Bobei, subdirector.

¹⁵⁴ MOF, nr. 19 din 23 ianuarie 1949.

miliție, elibera actele de călătorie în străinătate și ținea evidența controlului străinilor; b) prin *serviciile centrale și organele externe* – asigura menținerea ordinii publice și a securității cetățenilor, combaterea infracțiunilor, paza instituțiilor și paza exterioară a întreprinderilor de stat, îndruma și controla paza interioară la întreprinderi, asigura ordinea pe căile ferate, pe căile de comunicație pe apă și în porturi și, în fine, reglementa circulația în comunele urbane și pe drumurile publice. Prin aceeași lege, în mod firesc, au fost abrogate prevederile legale anterioare, respectiv *Legea pentru organizarea poliției generale a Statului* din anul 1929¹⁵⁵ și *Legea pentru organizarea și funcționarea Jandarmeriei*¹⁵⁶ din anul 1943.

La 22 februarie, în același an, a fost emis *Decretul nr. 108 privind statutul personalului Miliției*, „Buletinul Oficial”¹⁵⁷ făcând publică apariția acestui act normativ, cu mențiunea că decretul urma să fie publicat în „Buletinul Miliției”.

Luna următoare, la 9 martie 1949, Consiliul de Miniștri a emis *Decretul nr. 102 prin care s-a organizat Ministerul Afacerilor Interne al Republicii Populare Române*¹⁵⁸. Ca și în cazul Securității, Miliția reproducea la scară redusă instituția similară din URSS în care, la început, consilierii sovietici au jucat un rol important. În ședința din 17 decembrie 1949, Secretariatul CC al PMR a hotărât să roage guvernul sovietic să trimită pentru MAI din Republica Populară Română un consilier pentru miliție, un consilier pentru trupele de grăniceri și unul pentru Departamentul Gospodăriei Locale, solicitând și aprobarea pentru trimiterea unui număr de 100 de elevi la Școala de Ofițeri de Miliție din Moscova și procurarea de literatură tehnică de specialitate în problemele Miliției¹⁵⁹. După 1949, odată cu venirea consilierilor sovietici și în urma sfaturilor acestora, organizațiile de partid din Securitate și Miliție au trecut sub îndrumarea unei direcții politice care funcționa cu drept de secție a CC al PMR (la fel ca și Direcția Superioară Politică a Armatei din Ministerul Forțelor Armate). În cadrul MAI au fost înființate școli de educatori politici care pregăteau ofițeri politici, cum a fost cea de la Oradea, înființată la 9 mai 1949 (prin decizia ministerială nr. 139/1949), și cea de la București, care avea să funcționeze în reședința fostului Inspectorat General al Jandarmeriei¹⁶⁰.

Legile devin neîndurătoare, în special cele care completau prevederile Codului Penal. Dacă art. 184 din Codul Penal, ediția 1948, pedepsea „crima de înaltă trădare” cu „muncă silnică pe viață”, Legea nr. 16 din 15 ianuarie 1949 sancționa „trădarea de patrie” cu moartea. Aceeași pedeapsă este prevăzută pentru procurarea sau transmiterea către o putere străină sau dușmană a statului a unor secrete de stat, uneltire împotriva securității interne și externe a RPR, actele de teroare săvârșite individual sau în grup și constituirea în bande în scop

¹⁵⁵ *Ibidem*, nr. 159 din 21 iulie 1929.

¹⁵⁶ *Ibidem*, nr. 98 din 29 aprilie 1943.

¹⁵⁷ „Buletinul Oficial”, nr. 9 din 18 martie 1949.

¹⁵⁸ *Ibidem*, nr. 8 din 16 martie 1949.

¹⁵⁹ Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 319.

¹⁶⁰ Florica Dobre, Florian Banu, Camelia Duică (editori), *op. cit.*, p. 12.

terorist sau de sabotaj, furtul de armament și aparatură militară (art. 1). Dincolo de surclasarea sancțiunilor prevăzute de Codul Penal, Legea 16/1949 introducea un concept surprinzător: solidaritatea internaționalismului proletar. Justiția română se arăta gata să pedepsească orice opozant sau dizident care ar fi îndrăznit să lupte contra unui stat „în care puterea o dețin cei ce muncesc”, adică împotriva oricărui regim comunist (art. 5). Ca element de noutate, după 1948 se introduce delictul de uneltire contra ordinii sociale – art. 209 Cod Penal. Dintr-o analiză sumară a articolului menționat se constată că acesta permitea organelor de miliție și procuraturii, precum și instanțelor de judecată, să accentueze latura politică a condamnărilor și să trimită în închisori un număr din ce în ce mai mare de adversari ai regimului, mulți dintre ei persoane nevinovate. A fost un prim mijloc al regimului nou constituit pentru a se consolida și de a elimina dușmanii politici. Se poate observa, făcând comparație cu Legea nr. 16/1949, că pedepsele se agrăveau odată cu începerea procesului de colectivizare. Articolul 209 din Codul Penal va fi completat după 1950, în contextul unei rezistențe din ce în ce mai accentuate a țăranilor la procesul de colectivizare¹⁶¹.

1954 reprezintă anul în care controlul organelor de partid asupra organelor MAI se intensifică, în sensul că, prin Hotărârea Biroului Politic al CC al PMR nr. 774/1954, se stabilește că prim-secretarul comitetului regional de partid avea dreptul de control asupra întregii activități a organelor MAI din regiune, iar șeful direcției regionale MAI era obligat să informeze pe prim-secretarul comitetului regional de partid despre întreaga activitate a organelor MAI în zonă¹⁶².

Concluzii. Departe de a se dezvolta linear, istoria poliției gălățene alternează perioadele constructive cu cele de stagnare sau chiar involuție. Factorii care au influențat această evoluție în plan instituțional au fost de natură intrinsecă, numărul personalului, calitatea materialului uman și gradul pregătirii profesionale, baza materială, sau extrinsecă, evenimentele din plan național, legislația, condițiile locale specifice.

În mod evident, perioada de după 23 august 1944, până în ianuarie 1949, este una plină de transformări cu influențe negative asupra organizării poliției române.

Procesul de impunere a modelului sovietic s-a declanșat încă de la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1944, când Armata Roșie a ocupat România. El a devenit evident după 6 martie 1945, când la putere a fost instalat guvernul Petru Groza, care avea la bază Programul Frontului Național-Democrat elaborat de Partidul Comunist. După eșuarea grevei regale din 21 august 1945 – 6 ianuarie 1946, impunerea acestui model s-a accelerat, alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 dând „legitimitate” regimului „democrat-popular”. După această dată, ofensiva împotriva partidelor politice s-a generalizat, în timp ce regele a asistat, tot mai neputincios, la adoptarea unor măsuri cu care, în fond,

¹⁶¹ Ion Bălan, *op. cit.*, p. 67-68.

¹⁶² Florica Dobre, Florian Banu, Camelia Duică (editori), *op. cit.*, p. 12.

nu era de acord. Deschiderea Adunării Deputaților la 1 decembrie 1946, semnarea tuturor legilor adoptate de aceasta au reprezentat asemenea acte. După dizolvarea Partidului Național-Țărănesc, în iulie 1947, instituția monarhică rămăsese un simplu decor, care a fost înlăturat la 30 decembrie 1947. Din motive politice, actul abdicării regelui a fost considerat o piatră de hotar în istoria României, deși el nu era decât o nouă etapă în calea sovietizării depline a țării.

Reorganizarea ministerelor a însemnat și înlocuirea personalului existent cu elemente proletare, pentru a obține o compoziție de clasă a cadrelor, atât în aparatul central, cât și în cel teritorial. Ministerele au fost curățate de oponenți ai regimului, dar și de cei neîncadrați politic, locurile lor fiind ocupate de „tovarăși buni, verificați, trimiși de partid”. Funcționarii publici au fost invitați, încă din 1946, să se înscrie în „organizații politice democratice”, adică PCR, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular, Uniunea Populară Maghiară. Refuzul acestora de a se „încadra pe linie democratică” putea fi interpretat de autorități ca o neacceptare a partidului și regimului și chiar ca o formă de rezistență.

Pentru perioada cercetată nu au fost identificate documente din care să rezulte imixtiunea directă, brutală, clară a PCR în activitatea polițienească. Pe de altă parte, similar modului în care s-a produs ofensiva comunismului la nivelul întregului sistem politic și instituțional românesc, cu pași mici, dar siguri, a avut loc într-o primă etapă epurarea personalului polițienesc, apoi „libertatea” de înscriere într-unul din partidele „democratice”; au urmat „recomandările” de la centru și îndoctrinarea politică după modelul sovietic (apariția gazetelor de perete, a întrecerilor în muncă etc.).

Formarea „poliștilui de tip nou” avea să fie concretizată în plan legislativ prin promulgarea Decretului Lege pentru înființarea Miliției nr. 25 din 23 ianuarie 1949, Direcția Miliției Regiunii Galați având în competență, conform prevederilor Legii privind împărțirea administrativ-economică a teritoriului Republicii Populare Române nr. 5 din 8 septembrie 1950, raioanele Galați, Brăila, Bujor, Călmățui, Făurei, Măcin și Tulcea. Această formă de organizare, cu modificări ulterioare referitoare la includerea, înființarea și desființarea unor raioane, a funcționat până în anul 1968, când au fost desființate raioanele și au fost reînființate județele.

Odată cu înființarea Miliției, activitatea specifică a căpătat o serie de aspecte particulare față de perioada anterioară. Vor avea loc o serie de încadrări, în miliția gălățeană accedând multe elemente care practic nu aveau nicio pregătire în domeniu. Vechile cadre din poliție, cu o vastă experiență, vor mai fi folosite, mai ales, în cazurile dificile din judiciar, și aceasta până prin anii 1950-1952 când vor fi, aproape în totalitate, înlăturate de noile autorități care sperau în profesionalizarea rapidă a celor de curând încadrați.

**The Police of the City of Galați under the Pressure Exerted
by the Communist power, 1944-1949**

(Abstract)

Keywords: Police of Galați, purification, compression, police personnel, administration cleaning, the Communism offensive, monetary stabilization, abolishing of the Police, the creation of the Militia

The study consists of an analysis of the historical context where the institutional evolution of the Police of Galați took place in the period comprised between August, 23rd, 1944 and January, 1949. The paper approaches topics such as the way the Armistice Convention from September, 12th, 1944 became effective, the tasks and the responsibilities assigned to the Police, the relations between the Police and the Soviet troops which occupied the town, the purge of the Police personnel after the Government led by Dr. Petru Groza held the power (on March, 6th, 1945), the offensive of the Romanian Communist Party and the attitude of the Police, the role played by the Police during the elections and the amendments brought to the legal frame of the activity of the Police, which ended in the abolishment of the Police and the creation of the Popular Militia (1949).

Un nou oraș pe harta țării? Câteva considerații despre muncă și viața cotidiană în Călan, 1950-1965

Mara MĂRGINEAN

În 1930, trenul de Moscova s-a oprit undeva în mijlocul stepei la capătul unei călătorii de opt zile. Pasagerii s-au uitat pe fereastră și, cum nu se vedea nimic, au presupus că era vorba de o nouă defecțiune. Imediat însă conductorul a strigat: „Magnitogorsk!” Să fi fost oare acest ținut sălbatic, măturat de vânturi și spălat de ape, celebrul Gigant al lumii? Semen Nariniani s-a coborât din tren, a privit în jurul său, și s-a adresat șefului gării: „E mult până la oraș?” „Doi ani,” a răspuns acesta.¹

Această anecdotă descrie procesul complicat de inginerie socială derulat în Uniunea Sovietică pe parcursul anilor '30, ca urmare a campaniei intensive de industrializare și urbanizare. Combinatul siderurgic de la Magnitogorsk, „minunea” primului plan cincinal sovietic, ridicat în Munții Urali în numai câțiva ani, a beneficiat de o creștere spectaculoasă a numărului de angajați, dar a fost deopotrivă și subiectul uneia din cele mai elaborate campanii propagandistice legate de munca în socialism și beneficiile sale sociale. Zeci de mii de oameni din toate colțurile Uniunii, dar și din străinătate, s-au îndreptat spre acest punct și, odată ajunși la destinație, devenea limpede pentru toată lumea că informațiile disponibile în presă erau cosmetizate, iar viața avea să se scurgă între munca grea în oțelărie și experiența cotidiană în barăcile provizorii. Acest studiu pornește de la premisa că similar Magnitogorskului în Uniunea Sovietică, dezvoltarea forțată a industriei grele în România, cu precădere pe parcursul primilor ani ai regimului comunist, a fost dublată de lipsa de experiență instituțională în gestionarea unui număr mare de persoane, ceea ce a îngreunat considerabil integrarea populației nou urbanizate într-o comunitate de tip socialist.

Care este înțelesul termenului de oraș și în ce măsură valorile asociate urbanizării capătă noi valențe în contextul unui proiect de modernizare derulat de autoritățile din România la finele celui de-al Doilea Război Mondial? Într-o discuție purtată în cadrul unei ședințe a comitetului de partid regional în 1959, unul dintre oficiali se referea la populația recent urbanizată a Hunedoarei și a

¹ Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, Berkeley, University of California Press, 1995, p. 106.

Călanului ca fiind compusă din „siderurgiști țărani” și „contaminată cu misticism religios”, iar autoritățile erau chemate să lupte „împotriva vederilor mistice, prejudecăților și superstițiilor, a concepțiilor burgheze și mic burgheze în problemele moralei, atitudinii față de muncă, față de avutul obștesc, față de îndatoririle către stat”. Afirmția nu era apărută din neant. Printr-o asemenea raportare, oficialul făcea referire la practicile cotidiene ale populației, la modelele comportamentale, la obiceiul lor de a prelua elemente ale cotidianului specifice mediului rural, precum creșterea animalelor și cultivarea legumelor în spațiile verzi dintre blocuri, frecventarea ilicită a caselor de rugăciune și practicarea ritualurilor așa-zis „îndoielnice”, dar și individualitatea și lipsa de integrare a acestora în viața publică a comunității, exprimată prin neparticiparea la campaniile de muncă patriotică etc. Soluția propusă era pe cât de surprinzătoare pentru cititorul de astăzi, pe atât de „conformă” cu prevederile hotărârii Consiliului de Miniștri din 1959 care atrăgea atenția că era necesar să se acorde o mai mare atenție rolului cadrelor tehnice în societatea socialistă și să se intensifice propaganda tehnologică cu precădere în centrele industriale. În felul acesta, familiarizarea cu valorile științifice avea să îndrume populația spre un stil de viață specific urban². Problema identificată în cele două centre industriale devine una centrală pentru analiza proiectului de urbanizare în România postbelică pentru că pune sub semnul întrebării gradul de convergență dintre un program teoretic de transformare socială și materializarea sa propriu-zisă.

Propunem în cele ce urmează o abordare a acestui fenomen printr-un studiu de caz: dimensiunea socială a procesului de urbanizare în preajma centrului siderurgic de la Călan, regiunea Hunedoara, prin analiza raportului dintre forța de muncă din Uzinele Victoria și procesul adeseori fluctuant de construcție urbană demarat în jurul acestui obiectiv industrial. Urmărim să creionăm felul în care practici cotidiene variate, sub impactul unor modele de conduită propagate de retorica propagandistică, au marcat raporturile interumane la nivelul comunității nou formate. În cazul de față găsim foarte util termenul de *kul'turnost* propus de Vadim Volkov pornind de la conceptul de „procese de civilizare” al lui Norbert Elias. Astfel, materializarea tiparelor de implementare a noii ordini urbane a implicat nu numai o reconversie a spațiului public construit, ci mai mult, a urmărit să funcționeze ca un mecanism de civilizare și de culturalizare a populației, asociind solidificarea sistemului centralizat de guvernare al statului cu procesul de transformare a practicilor cotidiene. Lectura spațiului construit a implicat deopotrivă elemente tehnice și acțiunea de civilizare, de transformare a indivizilor prin experiența cotidiană ca urmare a ceea ce Moshe Lewin numea „ruralizarea orașelor” ca rezultat al industrializării și urbanizării forțate³. Cu alte cuvinte, redefinirea socialului prin prisma practicilor forței de muncă de la Uzinele Victoria din Călan, atât în interiorul cât și

² AN-Hunedoara, fond PCR Regiunea Hunedoara, dosar nr. 13/1959, f. 53-77.

³ Vadim Volkov, *The Concept of Kul'turnost. Notes on the Stalinist Civilizing Process*, în Sheila Fitzpatrick (coord.), *Stalinism. New Directions*, London and New York, Routledge, 2000, p. 210-215.

în afara perimetrului industrial, a jucat un rol central în cadrul proiectului politic de modernizare socialistă a societății românești postbelice pentru că a trasat valențele definitorii ale „omului nou” și ale „clasei muncitoare”, ceea ce avea să se regăsească în funcționalitatea economică a sistemului socialist.

1. Câteva repere metodologice

Prin studiul de caz pe care îl propunem asupra mecanismelor de formare a comunității urbane în jurul centrului siderurgic de la Călan, din regiunea industrială Hunedoara, urmărim să creionăm imaginea unui spațiu urban în contextul derulării procesului de colectivizare a agriculturii prin analiza mobilității forței de muncă din rural în urban și a gradului de integrare a nou-veniților în cotidianul socialist⁴. Spre deosebire de alte abordări ale urbanizării în sistemul socialist, care au analizat acest fenomen în conjuncție cu dinamica industrializării, studiul de față urmărește să introducă dimensiunea individuală a subiecților muncitori sub impactul și ca o consecință a infuziei discursului propagandistic în spațiul public⁵.

⁴ Vezi mai recent Bogdan Murgescu, *Romania și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom, 2010; Gail Kligman, Katherine Verdery, *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962*, Princeton, Princeton University Press, 2011.

⁵ Interdependența dintre industrializare și urbanizare a fost evidențiată de cercetători și discutată în contextul mai amplu al modernizării. Dinamica spațiului construit al Europei Centrale și de Est pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea nu face excepție de la astfel de analize, fiind teoretizată de două școli de gândire. Prima, neo-marxistă, prin vocea lui G. Enzedi, a evidențiat unicitatea societăților urbane socialiste datorită faptului că sistemul birocratic și organizarea pe clase au imprimat un curs diferit de cel occidental. Cea de-a doua, neo-weberiană, cel mai bine ilustrată de cercetările sociologului maghiar I. Szelenzi, care a identificat tipare similare în procesul de urbanizare, dar a susținut că acțiunile întreprinse au avut ca rezultat sub-urbanizarea societăților. G. Enzedi, *Specific Urbanization in East-Central Europe*, în „Geoforum”, 21 (1990), p. 163-172; G. Konrad, I. Szelenzi, *Social Conflicts of Under-urbanization*, în A.A. Brown, J.A. Licari, E. Neuberger (coord.), *Urban and Social Economics in Market and Planned Economies: Policies, Planning, and Development*, vol. 1, New York, Praeger, p. 206-226; vezi și K. J. Kansky, *Urbanization under Socialism: The Case of Czechoslovakia*, New York, Praeger, 1976; J. Musil, *Urbanization in Socialist Countries*, White Plains, E. M. Sharpe, 1980; Per Ronnas, *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change since Independence*, Stockholm, The Economic Research Institute, 1984. Studiul procesului de urbanizare în România s-a concentrat pe relația dintre dinamica demografică și industrializare. A fost valorificată cu precădere informația recensămintelor și a anuarelor statistice și s-au propus încadrări factuale în funcție de momentele cheie: 1948-1956, 1956-1966 etc. Vezi, de exemplu, studiile legate de interconexiunile dintre procesul migrației forței de muncă și evoluția proiectelor de urbanizare a diferitelor regiuni ale țării, desfășurate la începutul anilor 1970, cu ocazia revitalizării cercetărilor sociologice complexe: Tiberiu Bogdan (coordonator), *Procesul de urbanizare în România. Zona Brașov*, București, Editura Politică, 1970; Mihai Brescan (coordonator), *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Vaslui*, București, Editura Academiei RSR, 1973; Aculin Cazacu, *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Slatina – Olt*, București, Editura Academiei RSR, 1970; V. Miftode, *Migrațiile și dezvoltarea urbană*, Iași, Junimea, 1978. Pentru o analiză a comportamentului demografic la nivelul țării în perioada de după al Doilea Război Mondial, vezi Cornelia Mureșan, *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870-2030)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999.

Sursele care au stat la baza cercetării sunt semnificative pentru că reprezintă un cumul de date ilustrând perspectiva statistică a procesului de urbanizare în funcție de care atât autoritățile locale, cât și cele centrale au trasat proiectele de dezvoltare, și reconstruiesc lectura individuală, și implicit subiectivă, a procesului de transformare socială apărută ca urmare a urbanizării. O parte din informația disponibilă a constat în date statistice, recensăminte și sinteze anuale referitoare la dinamica socio-economică și politică a populației din zonă, precum și aspecte legate de procesul de construcție a noului oraș industrial, interacțiunile dintre diferitele structuri instituționale implicate și dinamica socio-economică a spațiului urban. O altă parte se regăsește în dosarele personale ale muncitorilor din Uzinele Victoria de la Călan și oferă amănunte pe cât de interesante, pe atât de puțin utilizate până acum în cercetarea istorică a României din timpul regimului comunist. În număr de peste 3.000, aceste dosare cuprind detalii foarte utile pentru reconstruirea procesului propriu-zis de construcție urbană prin prisma a ceea ce Anderson numea „imaginarea unei comunități”⁶. Pe de o parte, condiția socială a muncitorului și a familiei acestuia, nivelul de educație, activitatea politică înainte și după 23 august 1944, participarea pe front sau legături de rudenie cu străinătatea aveau rolul de a creiona situația social-politică a viitorilor angajați. Pe de altă parte, practica scrisorilor de recomandare și a autobiografiilor, de fapt niște *curriculum vitae* narrative redactate cu ocazia depunerii dosarului de angajare în centrul industrial, dezvăluie adevărate rețele sociale, legături dintre grupuri provenind din aceleași zone geografice, dar și o practică de autoidentificare, un mijloc narativ de poziționare individuală în spațiul public în raport cu ceea ce regimul aștepta de la ei. În al treilea rând, pe parcursul perioadei de angajare, conținutul dosarelor personale se diversifica și noi elemente legate de prestația muncitorului în industrie rotunjeau imaginea urbanității socialiste prin informații despre sancțiunile pentru indisciplină, alcoolism sau absenteism, evaluările tehnice periodice și scrisorile cunoscătorilor legate de viața zilnică în centrul urban.

Dacă, din perspectiva politicianilor, redactarea unor astfel de documente, cu precădere pe parcursul primului deceniu al Războiului Rece, urmărea trasarea, prin concepte specifice luptei de clasă, a profilului muncitorului industrial, pentru cercetător acestea sunt valoroase pentru că reușesc să construiască o primă imagine asupra felului în care membrii unui grup eterogen din punctul de vedere al structurii socio-economice se poziționează față de proiectul autorităților. Central pentru conturarea acestui raport de forțe este valoarea interpretativă a limbajului în spațiul public. Sheila Fitzpatrick compara practicile discursive în interiorul sistemului socialist sovietic cu purtatul unei

⁶ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York, Verso, 1991. Pentru felul în care a fost aplicat modelul lui Anderson în studiile clasei muncitoare din URSS, vezi Lewis H. Siegelbaum și Ronald Grigor Suny, *Class Backwards? In Search of the Soviet Working Class*, în Lewis H. Siegelbaum și Ronald Grigor Suny (coord.), *Making Workers Soviet: Power, Class and Identity*, Ithaca, Cornell University Press, 1994, p. 7-8.

măști, căci adevăratele repere identitare erau disimulate în construcții lingvistice condiționate de limitările ideologice. Accentul pus pe comportament în spațiul public, și nu în mod necesar pe autenticitatea atașamentului față de regim, devine parte a unui proces de „învățare a unui rol”⁷, în urma căruia narațiunile redactate cu diverse ocazii au construit pe dihotomia vechi – nou, și au căutat să valorizeze fiecare element din trecutul personal al subiecților pentru o solidă încadrare în modelul „omului nou” socialist. În momentul depunerii cererii pentru o slujbă în întreprinderea siderurgică, majoritatea viitorilor muncitori nu avuseseră vreo experiență similară anterior, iar felul în care ei își construiesc identitatea, de fapt mijloacele angajate pentru trasarea unei „noi persoane” care să se potrivească cerințelor ideologice ale momentului, dezvăluie în fapt, în termenii lui Fitzpatrick, o stare de nesiguranță și de vulnerabilitate. Ele sunt rodul unei presiuni sociale ca urmare a nevoii de a obține un loc de muncă, dar și a amenințărilor directe provenite din teama de eventuale epurări, critici sau autocritici forțate, denunțuri sau altfel de amenințări, și se regăsesc cel mai vizibil în reacții de suspiciune, anxietate identitară, impostură sau bravadă⁸. Această tensiune la nivel social poate fi reconstruită, așa cum se va vedea într-o secțiune ulterioară a acestui studiu, prin intermediul coroborării autobiografiilor cu scrisorile de recomandare atașate cererilor de angajare. Reacțiile psihologice țineau de felul în care individul se identifica pe sine, iar raportarea subiectivă la cei din jur include aspecte legate de legăturile particulare dintre muncitorii provenind din aceeași regiune geografică, dintre vecini, sau destul de frecvent a celor de natură familială – pe cine cunosc din întreprindere, cum au ajuns la Călan, care era componenta familiei ramase în comunitățile de origine și în ce măsură situația socială avută la sfârșitul războiului le permitea ca ulterior, în timpul regimului comunist, să fie încadrați pe o slujbă de muncitori. De aici apare și motivația redactării unor scrisori de recomandare în care să fie inserate și eventuale critici legate de un nivel politic mai puțin corespunzător, din care, de exemplu, deducem că cel care le redacta se considera un element model al societății socialiste și un mai bun cunoscător al ideologiei decât ar fi fost subiectul scrisorilor.

Însă, cercetătorii specializați în aspectele sociale ale URSS au atras atenția asupra faptului că datorită caracterului public al acestor mărturii, grila de

⁷ Sheila Fitzpatrick. *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 2005, p. 3-26.

⁸ *Ibidem*, p. 14-21. Pornind de la teoriile psihologiei sociale și construind cu precădere pe modelul propus de Serge Moscovici legat de reprezentările individuale în raport cu un anumit context, Adrian Neculau, într-un demers științific singular asupra cotidianului comunist românesc, discută problema identităților în spațiul public din perspectiva memoriei colective care funcționează „ca o cunoaștere anterioară infraconștientă, [...] desemnând «ideile sursă», «primele principii», «schemele de bază» sau «imaginile generice» proprii unei epoci sau unei situații, și ar constitui un arierplan al reprezentărilor sociale, ar juca un rol în orientarea acestora și în organizarea cunoașterii obișnuite (cotidiene) sau a sensului comun” (Adrian Neculau, *Context social și practici cotidiene – o rememorare*, în idem (coordonator), *Viața cotidiană în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 87).

analiză trebuie nuanțată pentru a include aspecte legate de gradul de convergență dintre așteptările regimului de la populație și răspunsul maselor la astfel de mesaje, pe de o parte, și, pe de altă parte, pentru a trasa tiparele comportamentale ale muncitorilor în funcție de propriile lor priorități⁹. Or tocmai interconexiunea dintre sistemul socialist și conceptul eminent artificial de „clasă” a delimitat cadrul în care devine interesant de analizat felul cum un set de opțiuni și priorități individuale, precum practicile de consum, legăturile familiale sau mobilitatea forței de muncă, condiționează prin diferite mecanisme funcționarea *de facto* a economiei socialiste¹⁰. Ca atare, Donald Filtzer și Diane Koenker au propus o abordare mai sofisticată, conform căreia identitățile sociale în mediul industrial socialist sunt deopotrivă atribuite de către stat în conformitate cu ideologia, dar ele au reflectat în egală măsură tradiții locale legate de muncă și viața în urban, acestea din urmă fiind la rândul lor influențate de funcționarea instituțională¹¹. Consecințele sociale ale acestui proces au fost numeroase; astfel, articularea comunităților urbane a fost influențată de acțiunea unor „forțe centrifugale” constând din profesionalizare, raporturi de gen, experiență și instrucție, și mobilitate rural-urban¹². În România anilor '50, această acțiune a fost condiționată de componente suplimentare, fie de natură socială ca urmare a nevoii imediate a populației masculine din toată țara de a obține grabnic o slujbă în întreprinderile industriale, fie ideologică, ca urmare a programului autorităților comuniste de a construi o nouă clasă socialistă urbană. Drept consecință, hotarul dintre spațiul public al uzinei și cel privat al experienței cotidianului a fost unul fluid, cu repere identitare ale căror valențe s-au modificat substanțial în funcție de context și de priorități de tot felul. Ca atare, introducerea dimensiunii personale în grila de lectură a raporturilor economice la nivelul statului deschide câteva întrebări interesante: Cum s-au raportat la oferta de slujbe din Uzinele Victoria de la Călan? Cât de veridice erau mărturiile înscrise în dosarele de angajare? Ce spun acestea despre relația dintre clasa muncitoare și stat și despre gradul de integrare al muncitorilor în urbanitatea socialistă?

⁹ Literatura care evidențiază implicațiile economice ale procesului de conceptualizare a relațiilor sociale în termeni de clasă este numeroasă. Vezi, mai recent, Sheila Fitzpatrick, *Ascribing Class: the Construction of Social Identity in Soviet Russia*, în idem (coord.), *op. cit.*, p. 20-46; idem, *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921-1934*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Stephen Kotkin, *op. cit.*

¹⁰ Vezi Stephen Kotkin, *op. cit.*, p. 72-105.

¹¹ Donald Filtzer, *Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and the Restoration of the Stalinist System after World War II*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 4-8; Diane Koenker, *Republic of Labor: Russian Printers and Soviet Socialism, 1918-1930*, Ithaca, Cornell University Press, 2005, p. 2-3.

¹² William Chase, *Workers, Society and the Soviet State: Labor and Life in Moscow, 1918-1929*, Urbana, University of Illinois Press, 1987, p. 33-35.

2. O imagine economică și demografică asupra Călanului pe parcursul anilor '50

Călanul a ocupat un loc important în peisajul industrial românesc încă din perioada Imperiului Austro-Ungar, studiile monografice despre acest obiectiv amintind câteva realizări notabile, precum cel mai mare furnal din țară la sfârșitul secolului al XIX-lea, respectiv 380 mc, prima instalație din lume pentru producerea cocsului și semicocsului prin fluidizare (1957), sau folosirea primelor suflante pentru furnale proiectate și construite de specialiști români (1952)¹³. În condițiile unei relative tradiții siderurgice în zonă, deja pe parcursul perioadei interbelice au apărut germenii unei comunități locale destul de sonore cu veleități muncitorești și cu o agendă proprie, care a urmărit obiective precise legate de salarizare și condiții de muncă¹⁴. Cu toate acestea însă, coagularea unui spațiu urban în imediata proximitate a uzinelor nu s-a realizat decât începând cu 1958, când a fost trasat primul plan de sistematizare a zonei, abia în 1961 localitatea fiind declarată oraș¹⁵. Până la momentul respectiv, cele câteva blocuri de locuințe ridicate pe parcursul anilor '50 nu au asigurat spațiu locativ pentru cazarea tuturor angajaților și a familiilor acestora, astfel că o parte a muncitorilor își aveau rezidența în localitățile rurale limitrofe și se deplasau zilnic sau săptămânal la locul de muncă. O altă parte, originară din regiuni mai îndepărtate ale țării, era cazată în „colonia Călan”, o tabără de barăci provizorii localizată de asemenea în proximitatea uzinei, în care condițiile de trai erau precare, lipsind un sistem de canalizare și aprovizionare cu apă și electricitate, în vreme ce încălzirea în lunile de iarnă se făcea cu lemne de foc raționalizate.

Construcția centrului urban de la Călan s-a dovedit un proiect dificil; discrepanțele semnificative dintre prevederile planului de sistematizare și resursele financiare disponibile au întârziat finalizarea cartierelor noului oraș. La aceasta s-a adăugat lipsa de înțelegere dintre diferitele structuri instituționale atât în plan local, cât și la nivel regional și central. Faptul că în noul spațiu-model al socialismului românesc, proiectat de altfel pentru a propune o soluție ca urmare a „eșecului” urbanistic de la Hunedoara, construcțiile de locuințe au

¹³ Octavian Floca, *Regiunea Hunedoara. Ghid turistic*, Deva, Întreprinderea de industrie locală „1 Mai”, 1957, p. 249-251; *Uzina Victoria Călan*, disponibil on-line la <http://csvcalan.wordpress.com/about/> (consultat la 20 ianuarie 2012).

¹⁴ AN-Hunedoara, fond Primăria Hunedoara – Sfat Popular, dosar nr. 263/1967, f. 139-142 și 160-162. Vezi în acest sens și Ludovic Bathory, *Evoluția Societății Titan-Nădrag-Călan între cele două războaie mondiale*, în Ludovic Bathory, Ștefan Csucsuj, Gheorghe Iancu, Marcel Știrban (coord.), *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania, 1919-1940*, Cluj-Napoca, Editura Studium, 2003, p. 88-117.

¹⁵ AN-Hunedoara, fond Direcția Județeană de Statistică, dosar nr. 19/1964, f. 12; idem, fond Primăria Hunedoara – Secretariat, dosar nr. 131/1963, f. 252-253; Idem, fond PCR Municipiul Hunedoara, dosar nr. 4/1961, f. 12 și 18; idem, fond PCR Regiunea Hunedoara, dosar nr. 62/1958, f. 56, și dosar nr. 83/1959, f. 41-42. *Drumul socialismului* (Deva), 27 iunie 1959, p. 1 și 3; *ibidem*, 12 iulie 1959, p. 1; *ibidem*, 29 iulie 1959, p. 3; *ibidem*, 18 iunie 1960, p. 2.

fost executate „mai slab decât orice alte construcții din regiune”¹⁶ a avut repercusiuni asupra vieții zilnice a locuitorilor. Astfel, la ani buni de la începutul încrezător al lucrărilor de construcție a noului oraș, multe din obiectivele cuprinse în planul de sistematizare nu erau încă ridicate. De exemplu, deși un club de 600 de locuri urma să asigure un spațiu pentru viața culturală a urbei încă din primele clipe ale noii vieți în socialism, nici măcar în 1964, deci la mai bine de șase ani de la primele blocuri, acesta nu fusese încă proiectat. Cât despre locuințe, situația a fost și mai gravă, pentru că planul inițial nu a fost respectat nici măcar în proporție de 50%, iar finalizarea căilor de acces, instalarea mobilierului urban sau chiar racordarea noilor construcții la sistemul de alimentare cu apă a fost întârziată până spre sfârșitul anilor '60¹⁷. Nu mai puțin de douăzeci de blocuri finalizate în prima etapă de construcții trebuiau să fie refăcute pentru că tencuiala era de proastă calitate, iar izolația acoperișului nu împiedica infiltrarea apei de ploaie în locuințe. În alte clădiri, finisajele interioare erau problematice, mozaicul avea denivelări, iar tâmplăria nu asigura o izolare eficientă a spațiului interior. La mai bine de cinci ani de la începutul oficial al lucrărilor, peste trei sferturi din clădirile de locuințe nu erau racordate la sistemul de termoficare, iar centrele de aprovizionare a populației cu bunuri de larg consum și produse alimentare fie erau prea puține, fie nu existau deloc¹⁸. Deși astfel de deficiențe au fost cunoscute, soluții viabile au fost foarte puține, iar pentru starea frecventă de nemulțumire din rândul muncitorilor care „poartă discuții neprielnice la adresa organelor de stat și de partid” nu s-au găsit decât izolat rezolvări fezabile¹⁹.

Datorită diferenței semnificative dintre ritmul de dezvoltare al Uzinelor Victoria și cel al construcției orașului, numărul locuitorilor centrului a înregistrat fluctuații de la un moment la altul. Datele publicate în urma recensămintelor derulate în 1948 și 1956 oferă informații despre raionul Hunedoara, însă nu detailează structura socio-economică și profesională pe fiecare comună și sat în parte; singurele surse legate de dinamica forței de muncă sunt cuprinse în documentele de arhivă ale Direcției Regionale de Statistică Hunedoara și cele publicate în Buletinele Statistice ale Regiunii Hunedoara, dar aceste informații nu sunt sistematice. La 1 iulie 1959, Călanul avea o populație totală de 7.405, din care 4.264 bărbați și 3.141 femei²⁰. Conform datelor recensământului din 1966, populația stabilă a orașului era de 12.748, din care 6.631 bărbați și 6.117 femei. Trebuie avut însă în vedere că această valoare includea și populația satelor care anterior fuseseră parte a comunei Călan²¹, dar în același timp, populației stabile

¹⁶ AN-Hunedoara, fond PCR Municipiul Hunedoara, dosar nr. 2/1963, f. 179; dosar nr. 2/1962, f. 180-193.

¹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 3/1964, f. 89-125; *idem*, fond Primăria Hunedoara – Secretariat, dosar nr. 157/1964, nepaginat, și dosar nr. 240/1967, f. 244-253.

¹⁸ *Idem*, fond PCR Municipiul Hunedoara, dosar nr. 4/1961, f. 14; *idem*, fond Primăria Hunedoara – Secretariat, dosar nr. 110/1962, p. 99.

¹⁹ *Idem*, fond Primăria Hunedoara – Secretariat, dosar nr. 110/1962, f. 217.

²⁰ „Anuarul Regiunii Hunedoara”, 1960, p. 27.

²¹ Ca urmare a reorganizărilor administrativ-teritoriale succesive, în subordinea orașului Călan au intrat o serie de localități rurale, precum Streisângeorgiu, Batiz, Călanul Mic, Grid,

i se mai adaugă și un număr semnificativ de muncitori flotanți, în marea lor majoritate bărbați tineri, necăsătoriți sau care își lăsaseră familiile în localitățile rurale de proveniență, căutând pentru prima dată o slujbă în industrie. Raportul relativ echilibrat dintre femei și bărbați al populației stabile nu s-a regăsit și în ceea ce privește valorile forței de muncă active, și nici în structura pe vârstă și localitatea de proveniență. O proporție de peste 90% din forța de muncă activă era formată din bărbați cu vârste cuprinse între 18 și 50 de ani, provenind din localitățile învecinate, dar și din țară. În afară de zonele limitrofe uzinelor din care a provenit o mare parte a forței de muncă, constatăm că au existat câteva centre din țară din care afluxul de muncitori spre Călan a fost unul semnificativ: Craiova, Cluj și Suceava. De asemenea, un număr semnificativ de oameni au venit și din alte zone precum Bacău, Bârlad, Vaslui, Iași. Forța de muncă originară din centrele cu o puternică tradiție industrială precum Brașov, Caraș și Timiș nu s-a îndreptat spre Călan decât într-un număr foarte redus, pentru că avea posibilitatea obținerii unei slujbe mai aproape de casă²². Structura etnică a nou-veniților, și deci a limbii materne, s-a suprapus peste cea a localităților de origine. Deși în regiunea Hunedoarei au existat comunități germane și maghiare destul de numeroase în raport cu populația majoritar românească, în condițiile unui aflux susținut de forță de muncă din restul țării, numărul celor de origine etnică alta decât cea română a fost semnificativ redus. Ca atare, componenta etnică nu a jucat un rol major în trasarea relațiilor sociale, decât în câteva cazuri izolate.

În contextul anilor '50, apartenența la clasă a fost o combinație între origine socială și ocupație, acest lucru fiind cel mai vizibil în structura forței de muncă de la Călan. Majoritatea viitorilor muncitori proveneau din mediul rural și, atât ei cât ceilalți membri ai familiilor lor, beneficiaseră în trecut de instrucție minimală. Cu doar câteva excepții, cele patru clase primare absolvite în satul natal le asigurau un nivel destul de scăzut de fluentă în scris și citit, și nici un alt fel de cunoștințe suplimentare. Din punct de vedere ocupațional, cei mai mulți erau foști agricultori. Foarte puțini proveneau din zone cu o oarecare tradiție industrială astfel că, în special pe parcursul primului deceniu de după al Doilea Război Mondial, calificarea în meseria de turnător se făcea la locul de muncă sau prin frecventarea cursurilor unei școli profesionale concomitent cu munca în uzină²³.

Nădăștia de Jos, Nădăștia de Sus, Ohaba Streiului, Sâncrai, Sântămăria de Piatră, Strei, Strei Săcel, Valea Sângeorgeului.

²² Datorită faptului că majoritatea forței de muncă ale cărei dosare au fost analizate în vederea redactării acestui studiu au fost întocmite pe parcursul anilor '50, în ceea ce privește denumirea și arealul geografic al regiunilor, folosim denumirile valabile după reorganizarea teritorială din 1952 când s-a operat prima modificare a organizării teritoriului după reorganizarea din 1950. În dosarele personale, locul de origine era numit în funcție de cunoștințele fiecărui respondent în parte. De exemplu, cei originari din Craiova, indicau ca regiune de proveniență Oltenia, Dolj, Gorj.

²³ Nivelul scăzut de instrucție al populației se menține relativ constant pentru o perioadă îndelungată de timp. Conform Recensământului din 1966, din totalul de 10.402 de persoane cu o vârstă mai mare de 12 ani cu domiciliul stabil în oraș, 7.155, reprezentând 68,79%, absolviseră

Condiția socială, echivalentul situației materiale a familiei extinse, era de asemenea un aspect în funcție de care se poate delimita compoziția noii comunități muncitorești de la Călan²⁴. Din acest punct de vedere, condiționările ideologice și-au făcut simțită influența mai pregnant. Prezentându-se drept „țărani săraci” sau „agricultori” aceștia declarau o avere cât mai mică. Deși situația materială a fost departe de a fi similară pentru toți angajații, prin analiza informațiilor furnizate în fișele de personal putem să identificăm anumite caracteristici specifice fiecărui grup în funcție de zona de origine. Astfel, forța de muncă provenind din zona Hunedoarei deținea în proporție de 67% cel mult 1,5 hectare de pământ. Terenuri însumând între 1,5 și 2,5 hectare aveau 15% din angajați, în vreme ce între 2,5 și 4 hectare alți 12%, și numai 6% dețineau mai mult de 4 hectare de teren. Cei originari din regiunile sudice ale țării, cu precădere din Regiunea Craiova, declarau în proporție de peste 48% o avere egală sau mai mică de 1,5 hectare. Restul celor proveniți din această zonă dețineau suprafețe de pământ cuprinse între 1,5 și 2,5 hectare în proporție de 20,3%, 12,7% dețineau între 2,5 și 4 hectare, în vreme ce o proporție de 18,6% avea mai mult de 4 hectare. Forța de muncă originară din regiunea Cluj provenea în majoritatea sa din rândul țăranimii sărace, 55% declarând o avere maximă de 1,5 hectare. Cei care aveau în posesie între 1,5 și 2,5, respectiv între 2,5 și 4 hectare reprezentau două grupuri aproximativ egale, de 19% fiecare. Numai 7% din clujeni au declarat o avere egală sau mai mare de 4 hectare. Majoritatea celor proveniți din alte regiuni, precum Bistrița, Vaslui, Iași, Ilfov etc., aveau un statut social aproximativ similar, cei mai mulți declarând un maxim de 1,5 hectare. Un grup aparte îl reprezenta forța de muncă provenind din Suceava. Din totalul muncitorilor originari din această regiune, peste 29% posedau mai mult de 4 hectare de pământ, alți 49% dețineau între 1,5 și 4 hectare, în vreme ce numai 22% aveau cel mult 1,5 hectare.

În contextul construcției de clasă, problematica implicării în spațiul public a viitorilor angajați a devenit un element central pentru stabilirea eligibilității pentru un loc în întreprindere. Similar problemei categoriilor de țărani ca urmare a colectivizării, astfel de chestiuni erau puncte nodale în evaluarea viitorilor muncitori. Nivelul „conștiinței” politice a muncitorilor se regăsea în informații legate de participarea pe front, călătorii și rude în străinătate, activitate sau simpatii față de mișcarea legionară. Din acest punct de vedere, parcurgerea fișelor de personal evidențiază un grup uniform. Dintre participanții

cel mult patru clase primare, iar o proporție de 13,7% urmaseră o școală generală de opt clase (*Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, vol. V, București, Direcția Centrală de Statistică, 1970, p. 116-117).

²⁴ Datele prezentate mai jos sunt obținute pe baza cercetărilor proprii la AN-Hunedoara, fond Sidermet, dosarele cuprinse în intervalul temporal 1948-1959. Acestea conțin fișele de angajare a muncitorilor din Uzinele Victoria și se bazează exclusiv pe declarațiile făcute de viitorii angajați pentru a obține o slujbă în industrie. Aceste informații nu pot fi verificate pentru că nu există documente oficiale despre starea socială eliberate de autoritățile din localitățile de proveniență.

la cel de-al Doilea Război Mondial, atât pe frontul de răsărit cât și pe cel de apus, nici unul nu admite vreo legătură de orice fel cu mișcarea legionară, și nici nu declară vreo rudă în străinătate. Astfel de informații sunt dificil de verificat, chiar dacă privite în ansamblul lor ele ar fi putut fi mărturii cât se poate de reale. Au existat bineînțeles și excepții, cu precădere în cazul celor care nu au fost pe front. Deși unii mărturiseau că au schimbat succesiv mai multe regimente pentru a scăpa de participarea propriu-zisă în război, alții căutau justificări de tot felul. Ca urmare a influenței limbajului asociat luptei de clasă, un muncitor explică faptul că nu s-a înrolat pentru că fiind țăran sărac nu a avut relații să fie acceptat în armată, acest „privilegiu” fiind rezervat exclusiv reprezentanților fostei clase exploatare²⁵. Într-un asemenea context, practica scrisorilor de recomandare de la muncitorii deja angajați pe o slujbă în interiorul Uzinelor Victoria urmărea să elimine acele elemente „maculate” de legături cu fostul regim burghezo-moșieresc prin garantarea integrității politice a viitoarei forțe de muncă.

Caracterul eterogen al noii comunități de la Călan coroborat cu procesul greoi de construcție urbană a avut consecințe în comportamentul locuitorilor. Discursul exprimă o expresie a conștiinței de clasă, care este la rândul său reglementată de expertiza profesională și se transpune în cea de gen reflectate în raporturi de putere la nivel social atât în interiorul, cât și în exteriorul spațiului Uzinelor Victoria.

3. Interiorul uzinei

Reperete discursive ale așa-zisului „om nou” socialist includeau îmbinarea expertizei profesionale cu cea politică, seriozitatea la locul de muncă nefiind suficientă pentru o evaluare pozitivă. Muncitorul din industria siderurgică trebuia să se găsească în avangarda proiectului de construcție socialistă, să fie un „bun organizator”, cu „spirit pacifist”, „perseverent și modest”, atașat regimului, având un „nivel politic ridicat”, dornic de perfecționare și care să fie deopotrivă un model pentru mai tinerii săi colegi²⁶. Discursul propagandistic face diferențe între bine și rău și se referă la „omul nou” ca la un personaj „conștiincios și avansat, care apreciază sobrietatea, limbajul elevat și îmbrăcăminte îngrijită, care dă dovadă de implicare politică și de îmbunătățirea permanentă a nivelului de educație”²⁷. Acest model era specific retoricii propagandistice postbelice sovietice. Într-un studiu foarte influent asupra tipologiei eroilor din literatura stalinistă, Katerina Clark observa că reperele „omului nou” s-au modificat în timp sub influența și ca o consecință a așa-zisului progres spre comunism al Uniunii Sovietice. Dacă pe parcursul anilor '30, eroul muncii sovietice era un tânăr energic dedicat trup și suflet construcției socialismului și

²⁵ AN-Hunedoara, fond Sidermet, dosar nr. 13/1951, nepaginat.

²⁶ Vezi de exemplu *ibidem*, dosar nr. 26/1950, nepaginat; dosar nr. 2/1949, f. 28; dosar nr. 3/1949, nepaginat.

²⁷ Laura Phillips, *Message in a Bottle: Working Class Culture and the Struggle for Revolutionary Legitimacy, 1900-1929*, în „The Russian Review”, nr. 56 (January 1997), p. 25.

luptei de clasă, reconstrucția de după Marele Război pentru Apărarea Patriei l-a găsit maturizat, familiarizat în detaliu cu nuanțele ideologiei și conștient de propria sa contribuție la socialism. Experiența asimilată prin trudă și credința în „patrie” și „popor” îi confereau legitimitate în interiorul comunității în care trăia, viața lui devenind un reper al însăși devenirii socialiste a societății. Cu alte cuvinte, tipologia „eroului pozitiv” în discursul sovietic asociază progresul economic cu maturizarea individuală, iar munca industrială joacă un rol central în disciplinarea caracterului, în formarea atitudinilor și a convingerilor²⁸. În ce măsură s-a regăsit modelul realist-socialist în realitatea de la Călan și cum a relaționat acesta cu procesul de urbanizare și de creare în zonă a unei noi comunități muncitorești?

Pentru a răspunde la această întrebare este necesară o abordare pe două paliere. Pe de o parte, trebuie să vedem în ce măsură modelul ideal recuperat de propaganda de partid din România a produs efecte în rândul angajaților pe baza analizei mijloacelor discursive aflate la dispoziția lor. Pe de altă parte, această interacțiune delimitează premisele pentru trasarea discuției legate de felul în care „omul nou” autohton împărtășea un sistem de valori al muncii socialiste, respectiv măsura în care era familiarizat cu etica lucrativă. Urmărim în felul acesta să delimităm vechiul de nou și răul de bine prin evidențierea diferențelor dintre muncitorul model, tată de familie, soț responsabil și angajat fruntaș și cel guraliv, îngâmfat, cu o viață de familie dezorganizată, fire individualistă și fără implicare socială. Privite prin prisma luptei de clasă, astfel de percepții trebuie însă nuanțate; fațetele comportamentale descrise în cele ce urmează – conflictul generațional, oportunism, materialism, relații inter-etnice adeseori tensionate – plasează într-o notă îndoielnică inclusiv pe cel care furnizează astfel de informații și pune sub semnul întrebării motivația și eventualele beneficii apărute în urma unor astfel de „mărturii”.

Aflăm, de exemplu, despre un muncitor de la turnătoria de la Călan, care lucrase ani buni în același loc de muncă, că anul 1954 l-a găsit cu un nivel ideologic foarte scăzut, și având o fire „nervoasă” și „delăsătoare” deopotrivă și fără prea multă inițiativă pentru perfecționare și depășirea neajunsurilor evidente a ajuns să fie privit cu suspiciune de colegii săi²⁹. Despre o altă muncitoare se spunea că, în ciuda conștiinciozității și a seriozității la locul de muncă, era cam „guralivă”, „uneori prea nervoasă, având ieșiri nesănătoase față de tovarășii săi de muncă, lucru care în unele cazuri a dăunat procesului de producție”³⁰. Cazul lui Benjamin Kovacs este ilustrativ pentru felul în care nou-veniții în comunitatea siderurgică se raportau la vechea grupare muncitorească. Născut la 12 august 1895, muncitor în uzinele de la Călan din timpul Primului Război Mondial, acesta a fost membru al Partidului Social-Democrat (1917) și apoi, din 1944, al Partidului Comunist. Concediat în timpul mișcărilor

²⁸ Katerina Clark, *The Soviet Novel: History as Ritual*, Bloomington, Indiana University Press, 2000.

²⁹ AN-Hunedoara, fond Sidermet, dosar nr. 2/1958, f. 70.

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 4/1956, f. 16 și 23.

muncitorești din 1929, a fost reangajat în 1933. Evaluările colegilor, sintetizate la 31 martie 1949 printr-o fișă atașată dosarului de cadre, descriu însă activitatea sa trecută în cu totul alți termeni. Văzut de majoritatea ca „omul fostei direcțiuni”, mult „prea bătrân” pentru a mai putea avansa și îmbunătăți activitatea sa politică, „materialist” și „fără simțul răspunderii”, preocupat de propriile sale interese, „spionul muncitorimii și trădătorul grevei din 1929”³¹.

Aceasta nu înseamnă că reperele moralității socialiste erau foarte clar definite, de multe ori deveneau componente semnificative în negocierea statutului profesional în interiorul întreprinderii, dar în același timp se constituiau în piese de șantaj și mijloace de condiționare a bunăstării și a unui statut mai bun în funcție de varii elemente subiective. O muncitoare de la Călan, de pildă, mărturisea că soțul a amenințat-o că „o taie” dacă devenea parte a planului colegelor de serviciu de a fura douăzeci și cinci de cearceafuri din magazia uzinelor, urmărind în felul acesta să de debaraseze de orice responsabilitate pentru o situație „difilă” în urma căreia ar fi putut să își piardă locul de muncă. O alta, amenințând că va redacta o scrisoare către însuși Gheorghe Gheorghiu-Dej, relatea cu lux de amănunte cum administratoarea barăcilor uzinei a sustras cu regularitate varză murată din rezerva sublocotenentului de miliție și lemne de foc de la ceilalți locatari „acestora dându-le numai câte patru bucățele de lemn pe zi care nu sunt mai groase decât mâna, iar ea duce în cameră la ea zilnic lemne cu sacul și cu coșul”. În schimb, reclamanta a solicitat avansarea pe o slujbă mai bună și o creștere salarială³².

Aspectele legate de viața privată a angajaților au fost la rândul lor analizate prin lentila modelului eroului muncitor. În ciuda faptului că Maisel Robert era bine pregătit profesional, „din punct de vedere moral lasă de dorit. Este căsătorit, având și trei copii pe care îi neglijează și trăiește în concubinaj cu o altă persoană”³³. Același muncitor însă, de origine etnică germană, fusese în trecut membru activ al Frontului German și, deși închis în lagărul de la Târgu Jiu în 1945, ulterior deportat în URSS, „fiind un element foarte abil și cunoscând limba rusă s-a atașat ușor de comandantul lagărului făcând mare paradă de comunism. Provoca discuții cu tovarășii de muncă susținând că nemții au câștigat războiul și criticând regimul comunist, iar apoi să se ducă la comandantul lagărului să spună că acei tovarășii cu care a discutat înjură și critică regimul comunist. [...] Este un element periculos regimului nostru, capabil de orice murdărie pentru a-și atinge scopurile personale. Nu i se poate încredința munci [sic!] de răspundere neprezentând încredere. Nu se poate conta pe el și este un dușman al regimului actual”³⁴. Despre un altul care nu și-a declarat întreaga avere aflăm că: „Din punct de vedere moral putem arăta că are o comportare destul de proastă. Are viciul beției după care în nenumărate rânduri

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 4/1948, nepaginat.

³² *Ibidem*, dosar nr. 3/1955, nepaginat.

³³ *Ibidem*, dosar nr. 14/1950, nepaginat.

³⁴ *Ibidem*.

face scandal, tulburând liniștea muncitorilor și familiilor lor cu care stă într-o clădire, lucru care s-a întâmplat des, distrugând bunul obștesc al întreprinderii acolo unde locuiește. Caută să amenințe vecinii lui prin diferite mijloace, fiind găsit și un cuțit la el în timpul când amenința, lucru care-l practică și soția sa la locul de muncă³⁵.

Însă, procesul de (re)construcție socială s-a derulat nu numai sub impactul mecanismelor de formare individuală, ci și ca o reacție la comportamentul muncitorilor, acesta din urmă fiind elementul central care, din punctul de vedere al lui Filtzer, provoacă o atomizare a grupului muncitorilor, dar care, așa cum observa Kotkin, reglementează relațiile de putere dintre stat și centrii sociali³⁶. Semnificativ pentru investigația noastră este ideea conform căreia viitorii angajați au urmărit să primească un loc de muncă mai bun, în condițiile în care o astfel de slujbă le-ar fi asigurat îmbunătățirea vizibilă a nivelului de trai, prin obținerea unei locuințe într-un spațiu urban nou-construit, acces la educație și servicii medicale, un venit mai mare, ceea ce ar fi echivalat cu o avansare pe scara socială. Odată stabiliți în zonă apărea însă o tensiune permanentă între entuziasmul oficial și delăsarea muncitorilor, aceasta fiind o expresie a insecurității și a marginalității sociale, a lipsei de integrare în noua comunitate și se regăsea în rata foarte ridicată a alcoolismului, a absenteismului sau indisciplinei de la locul de muncă, precum și în mobilitatea sezonieră urban – rural.

Comportamentul angajaților ca o expresie a nivelului de cultură a muncii socialiste s-a regăsit în eficiența procesului productiv și a influențat strategiile de creștere a randamentului Uzinelor Victoria. Diferențele foarte mari dintre numărul de angajați și spațiul locativ pus la dispoziția forței de muncă a produs conflicte și nemulțumiri în rândul locuitorilor. Similar situației semnalate la Hunedoara în aceeași perioadă, incapacitatea autorităților de a institui un control ferm asupra forței de muncă a afectat foarte mult activitatea din întreprindere. Originari din zonele rurale învecinate Călanului, mulți dintre angajați alternau slujbele din industrie cu cele din agricultură. Ca atare, pe parcursul unui an calendaristic, oficialii uzinelor raportau diferențe semnificative ale numărului de angajați în funcție de sezonul muncilor agricole. O parte dintre aceștia își luau o slujbă toamna pentru a se reîntoarce în localitățile de origine în primăvara următoare, iar frecvența mobilităților era legată de ritmul de colectivizare din diferite regiuni. Analiza istoricului angajărilor așa cum reiese din fișele de personal arată cum mare parte a angajaților, cu precădere cei proveniți din regiunile Transilvaniei și ale Moldovei, alternau slujbele în industrie cu munca din agricultură, spre deosebire de cei originari din regiunea Craiova, care o dată stabiliți la Călan au rămas angajați ai întreprinderii pentru o perioadă mai lungă de timp. Unul din cele mai mobile grupuri a fost din Suceava, care așa cum am arătat mai sus avea o situație materială superioară celor din alte regiuni. Deoptrivă semnificativ aici este și faptul că, în 1957 de exemplu, trei dintre regiunile

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 3/1955, nepaginat.

³⁶ Donald Filtzer, *op. cit.*, p. 4-8; Stephen Kotkin, *op. cit.*, p. 21-23.

din care proveneau muncitorii de la Călan se aflau pe ultimele locuri în ceea ce privește ritmul colectivizării agriculturii: Bacău (6,83%), Hunedoara (6,3%) și Suceava (5,84%). Craiova, cu un procent de 12,06, ocupa locul șase la nivel de țară, fiind nominalizată drept una din regiunile „care au obținut rezultate mai bune”³⁷. Problema aceasta a mobilităților, în special a muncitorilor necalificați cu legături în mediul rural, descoperă un anume tip de legătură care nu era una individuală, ci implica întreaga familie și estompa la rândul său hotarul rural – urban și deci valențele definitorii pentru identitățile de clasă.

Însă dincolo de aceste aranjamente în urma cărora ambele tabere erau evident avantajate, au existat și surse de nemulțumire și de tensiune cauzate de lipsa de seriozitate a angajaților. Ca urmare a fluctuațiilor semnificative ale forței de muncă, conducerea a inițiat o serie de cursuri de calificare, însă unii muncitori au refuzat instrucția pentru specializările necesare în producție, iar alții și-au părăsit pur și simplu locul de muncă fără să își anunțe superiorii. Participarea muncitorilor la cursurile de calificare a constituit o problemă permanentă a conducerii uzinei de la Călan. Organizarea periodică a ședințelor de instrumant și impunerea obligativității prezenței unei părți a muncitorilor la ele a determinat, așa cum era de așteptat, reacții de opoziție din partea angajaților. Ca o măsură pentru combaterea absenteismului ridicat, conducerea secțiilor a impus un sistem de promovare și motivare prin creșteri salariale, premii sau vacanțe, dublat de unul eminamente coercitiv. Sancționarea celor care absentau de la astfel de cursuri includea penalități financiare semnificative, uneori echivalente ale salariului pe o lună de zile, dar, în destul de multe cazuri, inclusiv concedierea³⁸. Atâta timp cât conducerea Uzinelor nu a fost capabilă să gestioneze eficient această situație, lipsa de continuitate a angajaților a influențat administrarea resurselor, îndeplinirea prevederilor de plan sau estimările de resurse financiare pentru fondul de salarii. Drept urmare, măsurile adoptate de conducerea Uzinelor Victoria nu au diferit de alte întreprinderi: estimări cu mult peste necesarul real al numărului de angajați, solicitări excesiv de mari de resurse financiare și de materii prime pentru a asigura un stoc substanțial, negocierea în plan local a prevederilor economiei planificate sau adaptarea proiectelor definitive la nivel central în funcție de condițiile specifice din oraș³⁹.

Privite ca două aspecte interconectate în cadrul peisajului muncii industriale în socialismul românesc, calitățile tehnice și cele umane constituiau

³⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 11/1957, f. 231-232.

³⁸ AN-Hunedoara, fond Sidermet, dosar nr. 6/1948, nepaginat.

³⁹ Vezi Janos Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Socialism*, Princeton, Princeton University Press, 1992; Lewis Siegelbaum, Ronald Suny, *Conceptualizing the Command Economy: Western Historians on Soviet Industrialization*, în William Rosenberg, Lewis Siegelbaum, (coord.), *Social Dimensions of Soviet Industrialisation*, Bloomington, Indiana University Press, 1993; pentru o descriere a socialismului „real” din România în condițiile interacțiunilor dintre prevederile economiei planificate și condiționările birocratice, vezi Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează?*, Iași, Editura Institutul European, 2003; vezi și William Crowder, *The Political Economy of Romanian Socialism*, New York, Praeger, 1988.

piesele de bază în delimitarea modelului ideal al angajatului. Buna cunoaștere a meseriei și o activitate corectă în cadrul uzinei nu erau elemente suficiente pentru o caracterizare tehnică fără cusur, semn că cel puțin la nivel discursiv conceptele cheie ale propagandei oficiale reușiseră să modifice reperele identității muncitorilor. Astfel, aflăm despre alt muncitor că „este nevoie să citească mult pentru a-și ridica nivelul cultural”⁴⁰. Moralitatea socialistă trebuia de asemenea să contracareze mediocritatea și unele ieșiri personale precum caracterul încrezut, „desigur după ce și-a atins scopul pe care îl plănuie”, „memoria slabă” sau „firea închipuită”⁴¹. Un alt muncitor este „perseverent în muncă, dar se cam lasă pe tânjală” [sic!], „este atașat clasei muncitoare și se preocupă de ridicarea nivelului profesional”, dar, deși „a făcut eforturi până acum, se cam lasă dus de alții”⁴². Lipsa de fermitate a caracterului muncitorilor este un subiect frecvent abordat în aprecierile tehnice și exprimă cel mai elocvent o stare de nemulțumire a oficialităților față de angajații pe care îi aveau în subordine pentru că majoritatea erau diferiți de muncitorul model care „se orientează în lucru nelucrând în mod mecanic, împletește cele politice cu cele profesionale, răspunzând la chemările sindicatului, se interesează de îmbunătățirea cunoștințelor profesionale și nu este mulțumit cu ceea ce cunoaște”⁴³. Nici chiar stahanoviștii nu par să se încadreze în totalitate în tipicul eroului pozitiv. În contrast cu imaginea maculată a muncitorului provenit din rândul țărănimii, stahanovistul specializat în metodele sovietice „Voroșin” și „Ciutkin” își ridică rapid nivelul profesional și cultural, dând dovadă de „conștiință” și disciplină. Surprinzător însă, statutul de erou al muncii socialiste nu l-a împiedicat pe Marcu Aron să „folosească alcoolul, iar când se îmbată face prostii, [pe] care după ce se trezește nu le recunoaște”⁴⁴.

Viciile muncitorilor erau acte sociale. De multe ori întâlnirile angajaților în afara orelor de program reprezentau oportunități de schimb de idei și impresii, în cursul cărora oamenii se influențau reciproc, iar de regulă autoritățile erau precaute față de orice tip de întrunire informală. Ele exprimau în același timp și efectele sociale ale muncii industriale, de vreme ce rata absenteismului din cadrul Uzinelor Victoria de la Călan a înregistrat o creștere constantă, ceea ce este surprinzător, atâta timp cât conform retoricii propagandistice munca socialistă forma caractere echilibrate. Un muncitor, de exemplu, explică faptul că nu venise la serviciu pentru că a rămas fără lemne de foc, un altul s-a deplasat în altă localitate împreună cu soția și cei patru copii și nu i-a putut transporta pe cei mici pe timp de noapte, iar altul pur și simplu acumulase prea multă oboseală în zilele precedente⁴⁵. Consumul de alcool a fost una din cauzele cele mai frecvente ale absenteismului în rândul muncitorilor. Nonșalanța cu care

⁴⁰ AN-Hunedoara, fond Sidermet, dosar nr. 11/1950, nepaginat.

⁴¹ *Ibidem*, dosar nr. 11/1950, nepaginat.

⁴² *Ibidem*, dosar nr. 15/1950, f. 1346; dosar nr. 19/1950, f. 935.

⁴³ *Ibidem*, dosar nr. 11/1950, nepaginat; dosar nr. 8/1948, nepaginat.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar nr. 6/1948, nepaginat.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar nr. 1/1950, f. 263.

aceștia semnav declarațiile în care recunoșteau starea de ebrietate din ziua precedentă sau dormitul în timpul serviciului surprinde prin pitorescul situației. În egală măsură, aceste practici în interiorul uzinei devin semnificative și pentru definirea raporturilor de gen din afara perimetrului industrial, cu precădere în ceea ce privește implicarea fiecărui membru al familiei în practicile cotidiene. Atâta timp cât în zonă oportunitățile de angajare pentru forța de muncă feminină au fost aproape inexistente, actele sociale ale forței de muncă au avut reper-cusuni asupra dimensiunii cotidiene a procesului de industrializare și urbanizare.

4. Dincolo de zidurile uzinei – interferența în viața de zi cu zi

Unul din principiile cheie ale conceptului lui Vulkov despre *kul'turnost* asociază experiența muncii în socialism cu dobândirea unui stil de viață urban, înțeles în sensul de comportare civilizată, politețe, bună-cuviință, decență și respect pentru ceilalți membri ai comunității și pentru bunurile pe care le aveau la îndemână. În căutarea „disciplinei muncitorești”, spațiul urban de la Călan urma să fie un perimetru în interiorul căruia raporturile dintre membrii comunității să fie exemplare și unde, cel puțin teoretic, populația și autoritățile să conlucreze pentru a fluidiza bunul mers al urbei. Implicarea locuitorilor în viața de zi cu zi a orașului urma să reflecte inclusiv aspirațiile de democratizare ale proiectului socialist; cel mai adesea regimul aștepta de la ei să fie parte în acțiunile de gospodărire ale urbei: amenajarea și extinderea spațiilor verzi, repararea străzilor nepavate, curățarea zăpezii, plantarea arbuștilor ornamentali etc. Stabilite prin hotărâre a Consiliului de Miniștri și reglementate prin prevederi precise despre numărul de ore de voluntariat, obligatorii pentru fiecare localitate, despre valoarea muncii prestate și a economiilor la bugetul local obținute ca urmare a acestor acțiuni, munca voluntară avea să asigure inclusiv o nouă formă de coeziune socială. Pentru regim, aportul populației la bunul mers al urbei a devenit și o formă de democratizare a practicii de administrare, dar și o strategie de control pentru că întâlnirile periodice ale locatarilor diverselor imobile sau străzi le dădea ocazia oficialilor să surprindă starea de spirit a populației, gradul de integrare în comunitate a locuitorilor nou-veniți etc.⁴⁶. Ilustrativ pentru morala comunistă, această practică a fost văzută nu mai puțin decât „o problemă de educație”.

Însă căutarea modernității prin mijloace birocratice s-a lovit de lipsa de implicare a populației. La nivel local, autoritățile au impus un sistem ierarhizat constând din grupe și brigăzi responsabile cu supravegherea cartierelor și a blocurilor de locuințe. Măsurile coercitive pentru controlarea comportamentului au vizat două obiective: identificarea unor soluții corective pentru comportamentul posibil deviant al populației eterogene a orașului și implicarea locuitorilor

⁴⁶ Idem, fond Primăria Hunedoara – Secretariat, dosar nr. 157/1964, f. 4-5; idem, fond PCR Municipiul Hunedoara, dosar nr. 8/1964, f. 26-28, și dosar nr. 6/1964, f. 194-199.

în viața comunității prin acțiuni de voluntariat. Din punctul de vedere al autorităților, voluntarii orașului urmau să se interpună între puterea politică și cetățeni. Aleși cu grijă din rândul cetățenilor de vază ai comunității, aceștia urmau să fie adevărate modele ale omului socialist pentru restul populației și să întrunească câteva calități specifice: voluntariat, hărnicie, loialitate față de partid și stat, vigurozitate, abnegație etc. Ca și în multe alte situații, de la teorie la practică s-a dovedit a fi un drum destul de lung. Astfel, un șef de grupă dintr-un cartier al Călanului a lipsit de la toate întâlnirile pe care el însuși le convocase cu cetățenii. Un altul „a dat dovadă de delăsare” și a lăsat comunitatea de care era responsabil să-și gospodărească cartierul cum a crezut de cuviință. Mai grav, un altul a sustras sume de bani destinate muncii de înfrumusețare a orașului și a dispărut din localitate⁴⁷. Nici chiar comportamentul public al agitatorilor nu a fost exemplar. Într-un cartier al centrului muncitoresc, un agitator și-a alungat soția din casă după ce a bătut-o și a „scandalizat” comunitatea cu certuri frecvente, iar un altul nu a intervenit când în altă familie neînțelegerile dintre soți izbucnite în timpul nopții nu au lăsat vecinii să se odihnească⁴⁸.

Imaginea reală a orașului descrisă în ședințele de partid aduce câteodată în prim-plan situații amuzante, iar faptul că cele mai neobișnuite aspecte ale vieții cotidiene erau intens dezbătute cu regularitate trimite din nou către distincția dintre idealul traiului în socialism și realitatea concretă. Astfel, pe lângă aspecte legate de lipsa de interes a locuitorilor pentru „bunul obștesc”, precum geamuri sparte, uși rupte la clădiri, gunoaie aruncate la întâmplare, faptul că „nu s-a terminat încă cu rufele întinse la uscat în fața blocurilor” a fost o problemă care cerea rezolvare politică⁴⁹. Au fost create comisii de control care au depistat pe cei care distrug apartamentele sau nu respectă îndatoririle, obligațiile față de stat. Astfel, „peste 120 de locuitori au fost trimiși în judecată pentru nerespectarea îndatoririlor. Organizațiile obștești trebuie să se ocupe de acești oameni, să nu ajungă la astfel de situații, când o serie de locatari au restante chirii și alte plăți de peste 1.000 lei”⁵⁰.

Una din cele mai facile metode de a analiza nivelul de trai al locuitorilor nou-creatului oraș muncitoresc este problematica igienei publice pentru că din cauza supraaglomerării și a fluctuației de forță de muncă a existat și un potențial epidemiologic ridicat. Cel mai frecvent au fost semnalate cazuri de dizenterie, iar incapacitatea autorităților de a remedia problemele legate de aprovizionarea cu apă potabilă, îndepărtarea gunoaielor și igiena alimentelor a sporit și mai mult pericolul. Creșterea numărului de angajați din Uzinele Victoria a fost dublată de o sporire a incidenței bolilor profesionale la nivelul forței de muncă active a orașului. Nici asistența sanitară nu a fost eficientă. Cele câteva puncte de asistență sanitară amplasate în proximitatea zonei industriale erau deservite

⁴⁷ Idem, fond PCR Municipiul Hunedoara, dosar nr. 2/1962, f. 166.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 170.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 162.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar nr. 2/1964, f. 3.

de cadre medicale necalificate și fără instrumentarul necesar. Soluția pentru combaterea aglomerării dispensarelor era amenajarea unor noi spații special proiectate pentru astfel de funcțiuni la parterele blocurilor din noul oraș, însă, contrar oricăror prevederi rezonabile, tocmai lipsa fondurilor pentru astfel de proiecte a fost cel mai frecvent pomenită în cadrul discuțiilor dintre secția de sistematizare a Hunedoarei, de care Călanul depindea, și autoritățile Sfatului Popular Raional⁵¹. Pe de altă parte, starea de agitație permanentă, frecvențele cereri de relocare și de modificare a repartițiilor de locuințe, dar și aglomerarea locuitorilor în spații cât mai restrânse au accentuat precaritatea vieții urbane, cel puțin în primii ani de la începerea lucrărilor. Au fost semnalate numeroase cazuri când locuitorii diferitelor imobile au refuzat accesul echipelor de dezinfecție motivând că nu există temei legal pentru asemenea acțiuni, dar și cazuri când o parte din populație prin „nivelul nesatisfăcător de educație sanitară” a fost total străină de cele mai elementare reguli de igienă. Neasfaltarea străzilor, din lipsă de fonduri, a crescut și mai mult gradul de disconfort în interiorul urbei atâta timp cât în sezonul ploios noroiul și bălțile puneau stăpânire pe artere, iar în perioadele uscate acestea se transformau în nori de praf. Lipsa soluțiilor fezabile a făcut ca situația să se perpetueze mai bine de un deceniu⁵².

5. Concluzii

Acest studiu a urmărit să analizeze două perspective conexe ale urbanizării. Pe de o parte s-a concentrat pe gradul de convergență dintre dimensiunea propagandistică a retoricii asociate „omului nou”, iar pe de altă parte a urmărit să evidențieze care au fost mijloacele angajate de populație pentru a reuși o reconversie a propriului său stil de viață în relație cu proiectul autorităților. Intervalul asupra căruia ne-am oprit (1950-1965) coincide în mare parte cu coagularea unei comunități urbane la Călan ca urmare a procesului de industrializare forțată condus de regimul comunist. Datorită proceselor sociale apărute în interiorul nou-formatei comunități, ale căror consecințe au fost în multe cazuri mult mai profunde decât în alte regiuni, pentru simplul fapt că numărul de oameni implicați/afecțați a fost mai mare, exemplul de mai sus reușește să surprindă fenomenul construcției urbane prin intermediul raporturilor dintre mecanismele propagandistice angajate de autoritățile statului și reacția, adeseori de rezistență, a populației. În interiorul acestei tensiuni însă, problematica limbajului în spațiul public devine un element central în trasarea identităților sociale, de care fiecare individ era conștient și pe care îl prelua pentru a-și facilita un trai mai bun. Din perspectiva anului 2012, evoluția centrului industrial de la Călan pare a fi fost de la bun început plasată sub semnul eșecului. Interdependența dintre industrializarea forțată și urbanizare a

⁵¹ Idem, fond Primăria Hunedoara – Secretariat, dosar nr. 157/1964, f. 1-19.

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 240/1967, f. 156-158.

cauzat o problemă socială dificilă pe parcursul anilor postsocialiști. Lipsa de previziune economică s-a regăsit în anii postsocialismului în falimentul orașului și decăderea ireversibilă a calității vieții locuitorilor.

A City on Romania's Map?
A Few Considerations about Labor and Everyday Life in Călan, 1950-1965
(Abstract)

Keywords: Călan, steel industry, urbanization, workers, everyday life.

This article investigates the social dimension of the industrialization process in Romania during the first decade of the communist regime by a case study: the steel production center of Călan located in the Hunedoara region. It pays a particular attention to the ways in which the mobility of the labour force towards the Victoria Steel Plants influenced the process of urbanization in the area. This investigation is based on the employment records of the workers of this industrial center. These files include autobiographies, letters of recommendations, technical evaluations, as well as personal information about the workers' financial situation and family, education, employment history, political activity prior to 1945. Given the highly influential part of the propagandistic discourse, I premise on the assumption that such documents illustrate an outcome of the joint between the official identity and individual interests. Accordingly, this article argues that the state-led program of intensive industrialization, urbanization and mobility of the labor force conducted by the Romanian communist government during the 1950s had two effects. First, the decision-making factors developed a well-shaped hierarchical bureaucratic network across the country, which had to secure the functioning of the program and the financial and material economic resources through institutional control and loyal elites' involvement. Second, as the population's transfer from rural to urban areas occurred given the political program of agricultural collectivization, the integration of the new comers within the urban space as well as their every day practice were profoundly marked by the previous experiences, subjective reading of the state-led politics and personal interests and expectations. This coincided with a complicated process of renegotiation of the collective and individual identities within the Romanian socialist public space. While for the state, industrial work was a conducted collective experience, and labor was both means to the regime's self-legitimizing drive and illustrative of the commensurate increase in the population's consumer satisfaction, workers experienced labor individually by acceptance and/or contestation of some spaces, which took multitude of forms.

Revisiting the 1989 Romanian Revolution: Some Personal Reflections^{*}

Dennis DELETANT

From 16 December 1989 until 10 January 1990 I was fortunate enough to be invited by John Simpson, Chief Foreign Affairs Correspondent of BBC Television, to be his principal advisor on the events unfolding in Romania. This position involved acting as ‘anchor’ for him in his office in London until 28 December, when he asked me to join him in Bucharest – I could not travel out with him because I was *persona non grata* to the regime of Nicolae Ceaușescu, that is, until the dictator’s overthrow. As ‘anchor’ in London I had access to the reports from the major international news agencies as they came through on a teleprinter, as well as to television ‘feeds’ from camera crews from 36 international TV companies dispersed around Romania. When I finally reached Bucharest, on 31 December, I accompanied John and his crew – occasionally under sniper-fire – to film and conduct interviews with citizens and key figures in the revolution. This presentation is informed by my experience and addresses some of the questions raised concerning those days.

My starting-point is an examination of the conditions which led to the overthrow of Nicolae Ceaușescu. I shall then move on to describe the events of the period 16-25 December. Finally, I shall consider whether we are justified in describing them as a ‘revolution’¹.

Prelude

It was failure in the economic field that was the principal reason behind the Romanians' growing disillusionment with Ceaușescu. To a certain extent, he became a victim of the regime's economic achievements of the 1960s.

^{*} This paper was converted from a lecture given in Romanian at the Alexandru Ioan Cuza University in Iași and organized by Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului on 23 November 2012. The title of the lecture in Romanian was *Televiziunea BBC și Revoluția Română din 1989*.

¹ The debate about the nature of the events of December 1989 in Romania is admirably dissected by Peter Siani-Davies in his *Romanian Revolution or Coup d'état? A Theoretical View of the Events of December 1989*, in “Communist and Post-Communist Studies”, vol. 29 (1996), no. 4, p. 453-465.

Expectations of an ever-brighter economic future were raised by the increasingly availability of consumer goods in the late 1960s and when cut-backs became the order of the day in the 1970s and 1980s, these hopes were rudely shattered. In the light of Ceaușescu's admiration for Stalin, it is not surprising that economic policy should have been characterized by the former's obsession with industrialization and total opposition to any form of private ownership². He was, therefore, all the more irritated that the champion of economic reforms in the Eastern bloc in 1985 should be the new Soviet leader, Mihail Gorbachev, but his implacable opposition to change was expressed at the November 1985 Romanian Communist Party Central Committee meeting³.

This ideological fossilization did not mean that Ceaușescu left the economy untouched. In fact, quite the reverse was true. He constantly intervened in economic matters, and his attention was typified by his 'working visits' to enterprises in which he would give 'valuable advice' (*indicații prețioase*). This advice was dutifully recorded by party officials in a ritual of note-taking which characterized such visits and faithfully implemented, but its application meant that continual adjustments were being made to economic policy and practice which left managers and workers in a daze and merely had the opposite of the desired effect by increasing inefficiency.

Ceaușescu had turned to the West for loans but the country's credit-worthiness had been assessed on over-optimistic estimates of its ability to repay through exports since these proved to be of poor quality. Not only did the exports fail to generate the anticipated income, but the energy-intensive heavy industry plants became increasingly voracious due to inefficient running. In the mid-1970s Ceaușescu expanded Romania's oil-refining capacity in excess of the country's own domestic output, and in 1976 was forced to begin the import of crude oil. When the price of oil soared on the international market in 1978 Romania was caught out and soon faced a major trade deficit. Her problem was exacerbated by the revolution in Iran, a chief supplier to Romania of oil, which put a halt to deliveries.

Nature was also against the régime. A severe earthquake of 1977, followed by floods in 1980 and 1981, disrupted industrial production and reduced the exports of foodstuffs which Ceaușescu now looked to in order to pay off the foreign debt incurred through industrialization. In late 1981, the country's foreign debt rose to \$10.2 billion and Ceaușescu requested its rescheduling. On the recommendation of the International Monetary Fund imports were reduced and exports, especially of machinery, equipment and petroleum products, increased. The implications of this reduction of imports were not fully

² In an interview with Newsweek given four months before his death, Ceaușescu displayed his admiration for Stalin: 'In twenty years, Stalin raised Russia from an undeveloped country to the second most powerful country in the world... He won a war. He built nuclear weapons. He did everything a person should do in his job.' (Quoted from Mark Almond, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu*, London, Chapman's, 1992, p. 67.)

³ "Scântea", 21 November 1985.

appreciated by foreign analysts at the time; since in 1981 Romania had a net importer of food from the West (food imports from the West in that year totalled \$644 millions and exports \$158 millions)⁴. In the same year, Soviet statistics show that Romania exported 106,000 tons of frozen meat to the Soviet Union. Cutting back on food imports, while at the same time continuing to export meat to the Soviet Union, forced Ceaușescu to introduce meat rationing.

More importantly, the very act of having to accept conditions from the Western banks was a great blow to the Romanian leader's inflated pride. On its heels came political isolation which made him less dependent on the support of foreign governments that might have exercised some influence in persuading him to moderate his policies towards his people. He declared defiantly in December 1982 that he would pay off the foreign debt by 1990, and to achieve this introduced a series of austerity measures unparalleled even in the bleak history of East European Communist regimes. Rationing of bread, flour, sugar and milk was introduced in some provincial towns in early 1982, and in 1983 it was extended to most of the country, with the exception of the capital. The monthly personal rations were progressively reduced to the point where, on the eve of the 1989 revolution, they were in some regions of the country two pounds of sugar, two pounds of flour, a half pound pack of margarine, and five eggs. At the same time, heavy industry was also called upon to contribute to the export drive, but because its energy needs outstripped the country's generating capacity drastic energy saving measures were introduced in 1981, which included a petrol ration of 30 litres per month for private car owners. Other strictures stipulated a maximum temperature of 14 degrees centigrade in offices and periods of provision of hot water (normally one day a week in flats). In the winter of 1983, these restrictions were extended, causing the interruption of the electricity supply in major cities and reduction of gas pressure during the day so that meals could only be cooked at night. During the severe winter of 1984-85 it was calculated from medical sources in the capital's hospitals that over 30 children had died as a result of unannounced power cuts affecting incubators.

Downfall of Ceaușescu

The spark which ignited the revolution came from Timișoara. It was produced by parishioners protesting against the eviction of Hungarian Reformed Church pastor Laszlo Tőkés, a persistent critic of Ceaușescu's policies, from his home in Timișoara. A court order was made for Tőkés's eviction on 20 October. Tőkés lodged an appeal. Tudor Postelnicu, the Minister of the Interior, ordered the head of the *Securitate* in the city, Traian Sima, to enforce the order. On 2 November, four attackers armed with knives broke into the flat while *Securitate* officers looked on but fled after Tőkés and friends managed to fight them off.

⁴ Alan H. Smith, *The Romanian Enterprise, in Industrial Reform in Socialist Countries*, ed. by I. Jeffries, London, Edward Elgar, 1992, p. 204.

Parishioners continued to smuggle in food and firewood for Tőkés to the sacristy of the church, despite the attention of *Securitate* agents. On 28 November, Tőkés was informed that his appeal had been turned down and that his eviction would be enforced on 15 December. As Christmas approached parishioners brought gifts of food to the sacristy in groups and afterwards gathered outside Tőkés's flat next to the church to show their support. On the day of the eviction a human chain was formed around the block in which he lived and the militia were unable to gain access. Tőkés leaned out of his window and thanked the crowd but advised them to leave. His advice was met with cries of 'we won't leave' and several hundred stayed in groups close to the flat.

By 7 pm the crowds now filled several streets extending from the church. It contained many students from the local polytechnic and university. Around the church Romanians linked hands with Hungarians in a human chain and hymns were sung. About thirty minutes later the first bars of *Deșteaptă-te Române* ('Romanians awake!'), a Romanian national song which had been sung in the Braşov protests of November 1987, were falteringly taken up. Unknown in the Hungarian community, the song was an anthem of resistance to oppression and a sign that a Hungarian protest had now become a Romanian revolt. As Tőkés himself put it:

A demonstration of solidarity became a revolt in solidarity. I could not have imagined this. Hungarians and Romanians had always been opposed to each other. The regime had fostered real hatred between the two peoples. The support I received from the ethnic Romanians during those days was an overwhelming experience. How moving to see the Romanian crowd under my windows chanting their national hymn. Until that day, the hymn had separated us. From that day on it united us⁵.

After the anthem came the first, bold cries of 'Down with Ceauşescu!', 'Down with the regime!', and 'Down with Communism!'. The crowd then began to move off from the church and cross the bridge towards the city centre and the Party headquarters. They stoned its windows before militia reinforcements, brought up just before 10 pm, managed to drive the demonstrators back to Tőkés's church where they turned water cannons on them. The crowd seized the cannons, broke them up, and threw the parts into the river Bega. They then marched on shops, smashing the windows, and broke into a book store where they burned copies of books on Ceauşescu in ceremonial piles. By midnight the street outside Tőkés's flat and the church was relatively quiet as the violence continued elsewhere in the city.

⁵ Vladimir Socor, *Pastor Tokes and the Outbreak of the Revolution in Timişoara*, in "RFE Research", vol. 1, no. 5 (2 February 1990), p. 24.

The vigil held in support of Tőkés on 15 December turned into a major demonstration on the following day. Some of the protesters attempted to enter the Party county headquarters but the building was deserted and the doors locked, so they turned their attention to nearby shops and set fire to volumes of Ceaușescu's speeches looted from a bookshop. Eventually, the security forces dispersed them with water cannon. Fresh crowds gathered in the morning of 17 December in the centre of the city and moved towards the local Party headquarter which they found protected by a double cordon of troops and fire-engines. As the crowd advanced, one of the engines came to meet it and sprayed it with water, thus infuriating the protesters who pushed the troops back, thereby allowing some young demonstrators to break into the building. The youths ransacked the lower floors before the security forces forced them out. Most of the crowd streamed back towards the Hotel Continental to join hundreds of other protests throwing stones and petrol bombs. The army garrison was also attacked and furniture from it seized and set on fire. It was amidst this chaos that in the late afternoon the first gunshots were heard and the first victims of the revolution fell⁶.

The gunshots were the result of an order given to troops to use live ammunition on the demonstrators. That order was given, according to First Deputy Defence Minister Lieutenant-General Victor Atanasie Stănculescu, by the Minister of Defence Colonel-General Vasile Milea, doubtless on the command of Ceaușescu himself⁷. The latter was in constant touch by telephone with Tudor Postelnicu, the Minister of the Interior, to keep himself informed of the disturbances, and ordered firm measures to be taken against the protesters⁸. After the ransacking of the local Party headquarters in Timișoara on 17 December, Radu Bălan, the county Party secretary, and Ilie Matei, the secretary of the Party Central Committee who was a native of the city, rang Ceaușescu to tell him of events. A full meeting of the Party Political Executive Committee was convened just after 5 pm which was followed, one hour later, by a teleconference organized in the basement of the Central Committee building in Bucharest in which Ceaușescu addressed country Party chiefs and senior officials⁹.

A stream of senior army and *Securitate* officers were sent from the capital to put down the protests. Major-General Emil Macri, head of the economic counter-espionage directorate of the *Securitate* was joined by Lieutenant-General Constantin Nuță and Major-General Mihalea Velicu, the heads of the militia on the morning of 17 December and they were joined that afternoon by Colonel-General Ion Coman, secretary of the Central Committee responsible for

⁶ Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2005, p. 61-62.

⁷ Dinu Săraaru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu, *Generalul Revoluției cu piciorul în ghips*, București, Editura RAO, 2005, p. 104.

⁸ Sergiu Nicolaescu, *Revoluția, începutul adevărului: un raport personal*, București, Editura Topaz, 1995, p. 277.

⁹ Quoted from Peter Siani-Davies, *op. cit.*, p. 64-65.

military and security affairs, Major-General Ștefan Gușă, First Deputy Defence Minister and Chief of the General Staff, Lieutenant-General Victor Stănculescu, First Deputy Defence Minister responsible for procurement, and Lieutenant-General Mihai Chițac, head of the chemical troops and commander of the Bucharest garrison¹⁰. Live ammunition was distributed to the troops as the security forces moved to the offensive. Demonstrators were shot dead in the city centre, near the cathedral and in Piața Operei (Opera Square), as well as in the suburbs (Calea Lipovei and Piața Traian). Tanks abandoned by the army in Calea Girocului were retried after the army fired upon protesters. The violent repression left more than sixty civilians dead and more than two hundred wounded. About seven hundred persons had been arrested¹¹.

Despite the crisis facing his regime Ceaușescu flew to Iran on the morning of 18 December for a three-day state visit. He was probably persuaded to go ahead with the visit by the promise of signing contracts for the sale of arms to the Iranians estimated to be worth more than \$2 billion¹². His wife Elena was left in charge of the situation at home, to be assisted by Politburo members Manea Mănescu and Emil Bobu. Yet Ceaușescu's absence undermined any authority which his regime had maintained and even ignited rumours that he had taken substantial gold reserves to Iran as insurance against possible flight. In an effort to hide evidence of those murdered by the army, the bodies of forty civilians were taken from the Timișoara mortuary, on Elena Ceaușescu's orders – as rumour had it –, and heaped into a refrigerated lorry which took them first to the local militia headquarters and then to Bucharest where they were cremated and the ashes scattered at the entrance to a canal in a village called Popești-Leordeni, on the southern outskirts of Bucharest¹³. Such treatment of the bodies was regarded as un-Christian by the largely devout Orthodox population and certainly fuelled hostility to the regime, at the same time adding confusion to calculations of the exact numbers of dead from 17 and 18 December.

¹⁰ Stănculescu and Chițac were charged in January 1998 with 'incitement to commit murder' for their part in events in Timișoara when they served respectively as First Deputy Minister of Defence and Head of the Chemical Corps and Commander of the Bucharest garrison. They were each sentenced by the Romanian Supreme Court on 15 July 1999 to 15 years jail for the murder of 72 people and the wounding of 253 others during the uprising in Timișoara on 17 and 18 December 1989. Both generals lodged an appeal against their conviction. Their sentences were upheld by the Supreme Court on 25 February 2000 but further appeals delayed their application. Eventually, on 15 October 2008, the Supreme Court upheld once again the sentence and both generals are currently in prison, although often released for medical treatment. Gușă died in 1994 at the age of 54. Coman (b.1926) was arrested on 22 December 1989, tried and sentenced on 9 December 1991 to jail terms of twenty-five years for his actions in Timișoara. These sentences were reduced on appeal in 1997 to 20 years, while on 11 December 2000 President Emil Constantinescu granted him a pardon for the rest of the sentence so that Coman only actually spent little more than three years in jail (from 1997).

¹¹ Peter Siani-Davies, *op. cit.*, p. 68.

¹² *Ibidem*, p. 69.

¹³ Filip Teodorescu, *Un risc asumat*, București, Editura Viitorul Românesc, 1992, p. 294-299.

A few more demonstrators died on 19 December as thousands of factory workers reported for work but joined in sympathy strikes with colleagues who had gone on strike elsewhere in the city. On 20 December, tens of thousands of workers decided to come out of the factory gates and joined forces in a mass march to the Piața Operei (Opera Square) in the city centre. There, although confronted by lines of troops and armoured vehicles, they surged forward and with shouts of ‘*Noi suntem poporul!*’ (‘We are the people!’), ‘*Armata e cu noi!*’ (‘The army is on our side!’) and ‘*Nu vă fie frică, Ceaușescu pică!*’ (‘Have no fear, Ceaușescu will fall!’) they embraced the soldiers, stuffing flags in the turrets of the armoured personnel carriers and tanks, and handing flowers, cigarettes and bread to the young soldiers. From that moment the regime could no longer count on the army to defend it¹⁴. Timișoara was, some in the crowd claimed, ‘*un oraș liber*’ (‘a free city’). The crowd moved towards the Opera House and as troops withdrew to a side street, entry was made through a back door. At this point some eye-witnesses report that a certain Claudiu Iordache made an emotional appeal for the army to withdraw¹⁵. Others state that the first person to address the crowd from the Opera House balcony, where a loudspeaker system already set up on the balcony in anticipation that the Prime Minister Constantin Dăscălescu would address the crowd, was Lorin Fortuna, a professor at Timișoara Polytechnic. His speech, delivered at around 2 pm, was followed by a succession of others from factory representatives urging the crowd, estimated at about 40,000 persons, to remain united¹⁶.

A few streets away, outside the Party county headquarters, another large crowd had gathered, calling upon the Prime Minister, Constantin Dăscălescu and senior Political Executive Committee (Politburo) member, Emil Bobu, who had arrive earlier in the day from Bucharest, to speak to the crowd from the balcony. When they did, they were booed and quickly withdrew. It was then agreed that a delegation drawn from the crowd should join the two officials in the building for negotiations. Several of the senior army commanders were present at the talks which culminated in a demand for the resignation of Ceaușescu and the government, and free elections¹⁷. Dăscălescu stonewalled, pleading the need to consult with Bucharest, and gave little ground, conceding merely the return of the bodies of the dead, the release of arrested demonstrators, and immunity for the delegation.

That evening, after his return from Iran, Ceaușescu addressed the nation on radio and television. The viewers public must have been dismayed to see a tired, fossilized Ceaușescu flanked by his stone-faced wife and surrounded by a dinosaur-like group of Politburo members. The sight hardly evinced authority, rather the weakening of a grip on power. Ceaușescu blamed the violence on a

¹⁴ Miodrag Milin, *Timișoara: 15-21 decembrie '89*, Timișoara, 1990, p. 117-118.

¹⁵ *Ibidem*, p. 124-125.

¹⁶ Filip Teodorescu, *op. cit.*, p. 106.

¹⁷ Titus Suci, *Reportaj cu sufletul la gură: traseele revoluției*, Timișoara, Editura Facla, 1990, p. 274.

few ‘hooligan’ elements and claimed that behind Tőkés lay ‘foreign spy agencies, principally Budapest because he [Tőkés] also gave an interview. Actually the facts are well-known. Moreover, it is known that both in the East as well as in the West everyone is saying that things ought to change in Romania. Both East and West have decided to change things and they are using any means possible.’¹⁸ The broadcast had a profoundly negative effect upon many viewers, especially the young. protestors in Timișoara were infuriated to be described as stooges of a foreign power.

After Ceaușescu’s defiant broadcast that evening, the talks in Timișoara were suspended and the crowds dispersed. This proved to be a felicitous development for during the night, on Ceaușescu’s orders, between ten and twenty thousand workers from Oltenia were given patriotic guard uniforms and dragooned into boarding special trains for Timișoara, with orders to drive the ‘hooligans’ and ‘drunks’ who were acting at the behest of foreign intelligence agencies, from the streets of the city. When the workers arrived the next morning, they found no one to target and spent the day aimlessly until, with Ceaușescu’s approval, they returned home¹⁹.

Instead, the spokesperson of citizens of Timișoara, Lorin Fortuna, had established that same morning the Romanian Democratic Front with himself at the head. Its composition was enlarged with the inclusion of some of those who had taken part in the negotiations with Dăscălescu, but with pressure from others that it should be expanded even further it soon became clear – and this was evident in the immediate aftermath of Ceaușescu’s overthrow – that while the opponents of Ceaușescu knew what they were against, there was no agreement as to what they were for. A programme was eventually issued by Fortuna which called for the resignation of Ceaușescu, the organization of free elections, the creation of a democratic media, respect for human rights, and economic reforms. According to one source, troops intervened to stop the publication of the programme on 21 December and it was only after Ceaușescu’s flight that it appeared on 22 December as a leaflet with the title ‘The Tyranny has Fallen’ and was broadcast on Romanian radio²⁰. Nevertheless, the protesters in Timișoara had effectively brought an end to Ceaușescu’s dictatorship and that two days before Ceaușescu fled from Bucharest. Thus for two days there were dual centres of power in Romania, one established by the anti-Ceaușescu Romanian Democratic Front in Timișoara, the other in the Central Committee building in Bucharest.

The hostility to Ceaușescu unleashed in Timișoara quickly spread to neighbouring towns and then into Transylvania. Protestors took to the streets on 20 December in Jimbolia, Sânnicolau Mare, Deta and Lugoj, and on the following day came out in Buziaș, Reșița, Caransebeș, Oradea, Arad, Cluj,

¹⁸ Quoted from Peter Siani-Davies, *op. cit.*, p. 65.

¹⁹ Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 170-171; see also Peter Siani-Davies, *op. cit.*, p. 77.

²⁰ Peter Siani-Davies, *op. cit.*, p. 77-78.

Sibiu, Târgu-Mureş, Braşov and Bucharest. On the morning of 22 December demonstrations took place in Alba Iulia, Bistriţa, Miercurea-Ciuc, Sfântu-Gheorghe, and Turda²¹. Only in Oltenia and Moldavia did towns remain largely quiet, with bemused citizens in Piteşti – for example – aimlessly milling around and limply dangling pro-Ceauşescu banners when the address of Ceauşescu, due to be relayed that morning to the main square from the capital, was abruptly abandoned. In Cluj, twenty-six demonstrators were shot dead by army units on 21 December²².

Judged in retrospect Ceauşescu made three fatal errors. In his broadcast of 20 December he completely misjudged the mood of the people by displaying no hint of compassion for the victims of Timişoara and by dismissing the demonstrations as the work of ‘fascists’ and ‘hooligan elements’, inspired by

²¹ *Ibidem*, p. 78-79.

²² A report in the newspaper “Ziua” claimed that the Cluj military prosecutor, Titus-Liviu Domsa, had prepared the ground in March 1990 for a number of army officers to be prosecuted, but had climbed down after local commanders had threatened to occupy Cluj city centre with armoured vehicles if charges were brought (Foreign Broadcast Information Service (henceforth FBIS-EEU-98-071, ‘Romania: army chief accused of involvement in 1989 “massacre”, 12 March 1998.) It was only in 1997 that the decision was taken to reopen the Cluj dossiers and Gheorghe Surdescu was appointed as prosecutor. The army’s role in Cluj was especially sensitive because the name of General Constantin Degeratu, the Army Chief of Staff in 1998, was linked to it. Degeratu was a colonel in the Fourth Army in that city in December 1989 and he was alleged to have transmitted orders from General Ilie Ceauşescu, a brother of Nicolae, to put down the demonstrations in Cluj. Degeratu strongly denied these claims in an interview given in April 1998 to the daily “Adevărul”. In his defence he argued that as an officer in the operational section of the Fourth Army in charge of research and analysis he was only charged with drawing up regional defence plans but his accusers have argued that these duties included the tactics used by the army in crushing the demonstrations in Cluj. A further twist to the story came when Constantin Darna, head of UM 0215, came to Degeratu’s support. He disclosed that the accusations were concocted by 0215 officers in Cluj, a significant proportion of whom were probably *Securitate* officers, since Darna himself announced that up to 50% of the 0215 officers in the counties were recruited from this source (FBIS-EEU-98-153, ‘Romania: officer admits plot to discredit chief of staff’, 2 June 1998). Darna’s intervention, together with the announcement several days earlier that the military prosecutor had decided to press charges against six persons who occupied key positions in the Communist Party and army in Cluj in December 1989, took the spotlight off Degeratu. The persons in question were Ioachim Moga, former first secretary of the Cluj Party Committee, Nicolae Constantin, former Political Executive Committee member, General Iulian Topliceanu, former commander of the Fourth Army, Colonel Valeriu Burdea, former commander of military unit 01215 based in Floreşti, Lt. Col. Laurenţiu Cocan, former divisional commander of the above unit, and Major Ilie Dicu, former company commander with unit 01278 Someşeni. According to the prosecutor’s charges, the first two accused ordered the peaceful anti-Ceauşescu protests to be put down, and the army, in carrying out this order, resorted to a totally-unjustified use of force on the direct orders of Burdea, Cocan, and Dicu. As a consequence, 26 people were killed and another 52 were wounded. (FBIS-EEU-98-141, ‘Romania: Former Cluj Party, Military heads charged for ‘89 role’, 21 May 1998). The charges against the army officers were adjudged to be proscribed but Moga (b. 14 March 1926) was sentenced on 23 May 2005 on two charges of murder to eight and five years imprisonment, to be served concurrently. His lawyers successfully petitioned the court for a stay of imprisonment on medical grounds and Moga died of heart problems on 2 December 2007 in a Cluj hospital.

Hungarian irredentism. With echoes in his ears of the people's acclamation of his speech of 21 August 1968 denouncing the Warsaw Pact invasion, he made his second mistake. He convened a public meeting of support on 21 December in Bucharest, in an atmosphere, this time, of public disgust at his lack of humanity. After the broadcast of 20 December meetings were convened at factories and military barracks to mobilize support for Ceaușescu and were addressed by local Party officials. At the same time, the Political Executive Committee took the decision to organize a mass meeting the following morning in Bucharest's *Piața Palatului* to demonstrate unstinting approval for the regime and therefore implicit backing for the repression in Timișoara. It was to be televised and broadcast nationally. Selected by factory, workers were taken by bus to the square the following morning, equipped with the usual banners for Party-orchestrated meetings proclaiming 'Peace', 'Ceaușescu and the People', 'Ceaușescu – R(omanian) C(ommunist) P(arty)'. Ceaușescu began to speak at 12:31²³. Scarcely had he begun with a few introductory remarks than, to his bewilderment, a disturbance in the crowd – off camera – and high-pitched screams caused him to break off his speech. The live television and radio coverage was cut, but not before Ceaușescu's confusion had been captured by the cameras and transmitted to the thousands watching on television. For the first time in the history of the Communist regime in Romania, a stage-managed address by its leader had been interrupted in full view of the public. It proved to be a fatal blow, first to Ceaușescu, and second, to his entire regime.

The origin of the commotion in the crowd has never been clearly established. Correspondents of the BBC interviewed several members of the crowd, standing in different places in the square, in the early days of January 1990, and a number of explanations were given²⁴. One of them, Leon Nica, said that the loud, crackling noise caught by Ceaușescu's microphone, was the sound of banners being trampled under foot as they were discarded by their bearers, concerned that a group of young men chanting 'Timisoara' standing close to them, would be arrested by the *Securitate* and they too detained²⁵. Another, a cameraman of Romanian television, said that it was the noise of short-circuiting loudspeakers, a third person claimed that the sound came from a firework let off in the crowd, a fourth that it was caused by tear-gas grenades fired at the public by the security forces. The sound may have resulted from a combination of any of these incidents but the result was that when Ceaușescu was able to resume his speech, he did so from a position of fragility. He attempted to placate the crowd by announcing salary and pension increases, but this stratagem only angered them further. At the end of his speech large groups of young people remained in the city centre and, encouraged by the warm, unseasonal weather,

²³ Peter Siani-Davies, *op. cit.*, p. 84.

²⁴ I was present at and translated these interviews for the BBC 'Panorama' documentary, broadcast on 8 January 1990.

²⁵ For more on Nica see Peter Siani-Davies, *op. cit.*, p. 85, note 99.

lingered into the evening. It was at this point that they were fired upon by the army and security troops, and many were shot dead²⁶.

On the following morning of 22 December Ceaușescu committed his third error. He summoned yet another public meeting of support and attempted to address it at 11.30. Boos and stones were directed at the balcony of the Central Committee building and Ceaușescu was ushered inside by the head of his personal bodyguard, Major-General Marin Neagoe²⁷. He fled from the rooftop in a helicopter accompanied by his wife and two of his closest allies, Manea Mănescu and Emil Bobu, and two bodyguards, Major Florian Raț and Captain Marian Constantin Rusu. Ceaușescu ordered the helicopter pilot to land at Snagov, some 30 km to the north of Bucharest, where he had a country mansion, and it was from here that he and his wife collected a suitcase of clothing. Mănescu and Bobu remained behind as the helicopter took off once more with the Ceaușescus and the bodyguards, first, according to the pilot Major Vasile Maluțan, in the direction of the helicopter base at Otopeni, and then, on Ceaușescu's instructions, to the parachutists' base at Boteni, but the pilot was told by the commandant there that he could not land. The pilot received orders to tell Ceaușescu that he was short of fuel and fearful of being spotted by radar, and so Ceaușescu ordered him to put down on a main road just outside Titu, near the village of Serdanu, some 35 km to the south of the town of Târgoviște²⁸. The bodyguards flagged down a car driven by a doctor named Nicolae Decă, who took them as far as the village of Văcărești, just outside Târgoviște, where his car ran out of fuel, forcing the bodyguards to commandeer a second car, this one belonging to an engineer named Nicolae Petrișor who took them to the steel works at Târgoviște where a bodyguard got out to seek local Party assistance but did not return²⁹. Petrișor, uncertain what to do with the presidential couple, decided to drive to a nearby agricultural experimental station where the manager, bewildered and frightened, shut them away in a room and summoned the local police³⁰. The two policemen (*milițieni*) took them to the Târgoviște police headquarters where the *Securitate* was also based but crowds blocking the entrance prevented them from entering³¹. The

²⁶ For details see *ibidem*, p. 86-87.

²⁷ Personal protection of Ceaușescu and his wife was the responsibility of the Fifth Directorate of the *Securitate*.

²⁸ Author's interview with Vasile Maluțan, 5 January, 1990. Lieutenant-General Victor Atanasie Stănculescu, Deputy Minister of Defence, told me in an interview on 6 January 1990 that he had issued these orders. Both interviews were for the BBC 'Panaroma' documentary, broadcast on 8 January 1990.

²⁹ As Peter Siani-Davies writes, 'the other bodyguard had already been lost somewhere en route' (*op. cit.*, p. 95).

³⁰ BBC interview with Nicolae Petrișor, 3 January 1990 (for the BBC 'Panaroma' documentary, broadcast on 8 January 1990).

³¹ According to one account, cited by Peter Siani-Davies, a car from the presidential fleet also appeared at the agricultural station and accompanied the militiamen's car to Târgoviște but then became detached as both vehicles tried to approach the police headquarters (*op. cit.*, p. 96).

policemen then drove the couple to a nearby village called Răţoia where they tried to remain out of sight in some reeds by a lake until the commotion in Târgovişte died down. On being informed that relative calm had been restored by an army unit around the police station, they returned to headquarters in the early evening and the Ceauşescus were then taken to the army garrison in the town³². On 25 December, after a mockery of a trial, they were sentenced to death and shot by a firing-squad in the grounds of the garrison.

The Romanian revolution was for me, my own personal revolution. It brought me – to use Andy Warhol’s expression – my ‘fifteen minutes of fame’ for it catapulted me and Romanian studies at the School of Slavonic and East European Studies of the University of London, into the public eye. On 16 December 1989, I was watching television news coverage at home featuring protests in Timişoara, when the telephone rang. It was a call from John Simpson, Chief Foreign Affairs Correspondent of BBC Television, inviting me to come down to the news centre in Wood Lane to discuss the situation in Romania. Earlier in the year, in May, John had asked me to suggest contacts in Romania for a documentary which he was fronting on Ceauşescu’s draconian austerity measures and his plans to ‘phase out’ i.e. destroy, up to half of Romania’s 14,000 villages. John had wanted me to accompany him on that visit but I was unable to do so since I had been declared *persona non grata* in the previous December by the Romanian authorities for my ‘hostile comments in the British media on the Romanian regime.’³³ Now, a car was sent to pick me up and I brought John up to date with Ceauşescu’s attempts to shore up his regime by ever-increasing appeals to national unity and stage-managed displays of ‘support’ for his policies, culminating in his address to the Fourteenth Party Conference on 20 November 1989 for which he received more than thirty standing ovations³⁴.

On 20 December, after Ceauşescu’s televised address to his people which was monitored by the BBC, John put me on the spot by asking, ‘Well, Dennis, is this the end for Ceauşescu or not?’ Until Timişoara I had been confident that Ceauşescu would buck the trend for change in Central Europe but his appearance on television flanked by his stony-faced gerontocratic wife, and an almost fossilized Politburo, instilled in me a conviction that this moment marked the beginning of the end of his regime and I replied, ‘Yes.’ ‘Right, then I’m off to Romania but I want you to be my anchor here in my office while I am away’, was his response. And so began a week of virtually uninterrupted work

³² Author’s interview with Lieutenant-General Victor Atanasie Stănculescu, Deputy Minister of Defence, 6 January 1990.

³³ John and his camera crew were detained by the *Securitate* in Cluj for several hours and their video-tape ‘wiped’ and returned to them. What the *Securitate* did not know was that the BBC had the technology to restore ‘wiped’ tapes and upon John’s return he asked me to translate interviews recorded with Romanians.

³⁴ After the meeting with John I was driven to the World Service studios at Bush House where I gave what was to become an almost daily series of interviews on events in Romania until 29 December when I left for the country to join John.

for me in Wood Lane – I did not return home for two nights but slept in an office at the BBC. As ‘anchor’ in London I had access to the reports from the major international news agencies as they came through on a teleprinter, as well as to television ‘feeds’ from camera crews from thirty-six international TV companies dispersed around Romania.

On 26 December, John, who had entered Romania with a camera-crew by road from Yugoslavia since Bucharest’s Otopeni airport had been closed after a serious friendly-fire incident, called me from the Romanian capital with an invitation to join him with a second crew on the assumption that with Ceauşescu’s execution the previous day, the ban on my entry to the country would no longer be applied. On 29 December, I flew to Warsaw with two BBC camera crews and reporters, and after a four-hour wait we caught a Balkan airlines flight to Sofia³⁵. Upon arrival we slept fitfully on the floor of the airport until we secured cars for the journey overland to Bucharest. The cars were two dark-blue Mercedes hired from *Hertz*, and a black jeep, the latter driven by a Bulgarian who was accompanied by what we took to a security officer, in mufti. We drove gingerly through deep snow up to the Danube at Ruse where, barely awake after our previous sleepless the night, we decided to rest before crossing into Romania. At dinner in our hotel we met up with a couple of British reporters who had just come out of Romania *en route* to the UK. In my state of exhaustion their graphic accounts of shooting in Bucharest failed to move me in any way but did make enough of impact for the two news producers, who had clearly come well-prepared for signalling our affiliation, to unfurl two large Union Jacks and secure them over the bonnets of each of the Mercedes.

At daybreak on the next morning, 31 December, we drove in our lone convoy of three vehicles across the Danube bridge to the Romanian frontier at Giurgiu. As the only speaker of Romanian in our group I acted as spokesperson, explaining to the duty passport officer that we were joining another BBC team already in Bucharest, and without much ado, and payment of forty dollars for each of the visas, which he stamped into our passports, he wished us well, warning us that there had been sporadic shooting in some of the villages on our route to Bucharest. In fact, in every village through which we passed during our sixty-kilometre journey, the inhabitants, men, women and children, applauded us, giving the Churchillian V- for-Victory sign, in recognition perhaps both of our flag as well as their own victory over oppression. We reached Bucharest at midday and joined John Simpson at the Intercontinental Hotel. Two of the windows in my room, on the eleventh floor, had bullet holes. John advised me not to stray in front of them, to pull the curtains at night, and use only the table lamps because snipers were still active.

Fear of snipers certainly kept Bucharesters off the streets at nightfall, a state that I soon became acutely aware of that very evening since John asked me to accompany him by car to a district in the south of the city to interview the

³⁵ One crew, reporter, and director worked for BBC 2, the second for BBC Breakfast News.

widow of a young man who had been shot on the evening of 22 December during anti-Ceaușescu protests. Occasional gun-shots could be heard as the car, driven by our cameraman, made its way slowly through several inches of snow. At one point the tyres lost their grip and we were stuck, a lone vehicle under the light of a single street-lamp, at the foot of the half-completed *Casa Republicii*, Ceaușescu's gigantic palace, the largest building in Europe, shrouded in darkness. As further cracks of gun-fire rang out close by, John turned to me, sitting in the back seat beside Wendy, red-head Welsh producer, and said, 'Well, Dennis, you're expendable, please get out and give us a push.' He then smiled, got out of the car with me, and we together we lost no time in putting our combined weight behind the boot. To our relief, the wheels gripped immediately and we smartly resumed our seats. But was not the last of our hitches. Without a street map, and in a virtual blackout – the product of Ceaușescu's energy-saving measures – we could not locate the widow's address which I was aware was close to an army barracks. Anxious to get directions, I wound down my window and called out to a woman trudging through the snow carrying two bulging plastic bags. When I asked for her help, she dropped the bags and screamed, '*Securitate, securitate*'. Immediately people rushed from their houses and surrounded our car. I got out and produced my passport, hoping that the woman would realize from my accent and physiognomy that I was not Romanian, but in her hysteria she shrieked, 'We know you *Securitate* people' and pointing to our Mercedes (no longer with its Union Jack), 'you use dark cars with special number plates (we had Bulgarian plates), and fake identity.' I then asked Wendy to get out of the car and said calmly to the woman, 'Look, do you really think that this lady is *Securitate*, no, she is from the BBC, we are all from the BBC.' In the front rank of the crowd was an elderly man who had been following this exchange intently. He now stepped forward, put his hand on the lady's arm to calm her down, and then, with a smile, said, 'I believe you, you must understand that our desire to see the end of Ceaușescu has created a sense of paranoia in many. How can we help?' I translated his words for our team. His trust in us satisfied the crowd which quickly dispersed. In fact, we happened to be only a street away from the widow's home. The elderly man knew her and walked alongside the car until we reached her house. His presence seemed to reassure the widow, who with a young child holding her hand, invited us in. After the interview John discretely gave her a wad of banknotes and we returned to our car, and to the hotel³⁶.

I have recounted this incident in an effort to give some sense of the atmosphere reigning in Bucharest in the immediate aftermath of Ceaușescu's

³⁶ The interview was included in one of John's pieces from Bucharest and after it was shown, elicited a number of donations from viewers which were sent to the BBC – including a particularly generous one from a lady in Belgium. On a subsequent visit to Bucharest, a couple of months later, I went to the widow's home to hand over the monies, but she had moved away without leaving a forwarding address with her neighbours. I returned the Belgian lady's donation to her, and the other sums to the BBC.

overthrow. Paranoia, mistrust, uncertainty about the future, a glut of firearms in circulation, some in the hands of young men fired by *machismo*, who had little idea of how to use a rifle or an automatic weapon. Indeed, many of the conscripts whom I witnessed exchanging fire with snipers, returned fire over the heads of civilians, placing the latter in a direct line of fire from the adversary. Such basic failures in training resulted in many friendly-fire casualties in Bucharest. The danger posed by snipers was vividly brought home to me. On the evening of 7 January 1990, I was making my way along a lugubrious street in the centre of the city to visit a family friend when, stepping into the light of a street lamp, I heard a sudden crack and then ping from a low wall fronting a house which I was passing. On the pavement just in front of me lay the head of a bullet. As I bent down to examine it, a militiaman, rifle in hand, came running out of the shadows and shouted to me to get out of the light. I left the bullet, moved to the shadow of a car and crouched down beside it. After a few minutes the militiaman, who had taken cover behind another vehicle, crept forward, picked up the bullet, and handed it to me. It was still warm³⁷. 'There', he said, 'you were a foot away from death. There is a sniper in the block of flats opposite and we are trying to take him out.' He asked me what I was doing on the street at that particular hour and I explained that I had come to visit a friend. He asked the name of the friend and the number of his house and from my accent realized that I was not Romanian. When I told him that I was British, he made the sign of the cross and exclaimed, 'God was watching over you tonight.' Fortunately, I was only a few steps away from my destination. He accompanied me to the gate and then retreated into the gloom. I shouted my thanks to him.

The ubiquity of snipers in Bucharest spawned a host of rumours about their aims and allegiance. Indeed, rumour factories were the only institutions which, alongside the *Securitate*, had worked overtime during Ceaușescu's rule. On the streets and in the press the snipers were generally dubbed 'terrorists'. Some Romanians regarded them as *securiști*, members of the *Securitate*, while informed commentators described them more specifically as rogue elements of USLA (*Unitate Specială de Luptă Antiteroristă*), the anti-terrorist unit of the *Securitate*, who, until Ceaușescu's execution on Christmas Day, fought to restore the dictator to power, but who, after his death, gradually faded into the shadows. A team of three or four men who broke into the residence of the British Ambassador opposite the Romanian TV studios on Strada Emil Pangratti and installed a machine-gun on the roof fitted the description of all the above categories. They sprayed the studios for more than an hour before tank-fire reduced the residence to a burned-out shell³⁸. The gunmen were never caught.

³⁷ I still have it.

³⁸ The ambassador was not at home at the time, but his wife and three daughters were. On the intrusion of the gunmen they took shelter in the basement and spent a couple of terrifying hours there before the shooting ceased. They survived unharmed physically, but were so traumatized that the ambassador withdrew with them to Sofia.

This incident can be catalogued alongside the sudden explosion of gunfire which erupted in the main square facing the Central Committee building on the evening of 22 December, just as the crowd was being addressed by a series of speakers expressing their condemnation of the Ceaușescu regime. Who carried out the attack, which left the building pockmarked with bullet-holes – but not the Central Committee balcony from which Iliescu was speaking – and set the adjacent university library on fire, has never been established. It left several people dead and some argue that it was a ‘diversion’, staged in order to give credibility to the existence of ‘counter-revolutionary’ forces who were attempting to restore the dictator to power, and therefore to give legitimation to the creation of the ‘National Salvation Front’, proclaimed barely hours earlier by Ion Iliescu. This view sat comfortably with the argument that a popular revolt, begun in Timișoara, was hijacked by second-echelon Communists led by Iliescu and turned into a ‘revolution’. Others went further and claimed that the events in Timișoara were the first step in a conspiracy, led by anti-Ceaușescu Communists fronted by Iliescu, to overthrow Ceaușescu but to maintain Communists, if not the Party, in power. Many Romanians felt that they had been duped, and that the sacrifice made in December 1989 had been to no avail. Their view may be summed up in the verdict that while the Communist Party was declared dead in January 1990, no one ever produced a death certificate. They pointed to the presence of Lieutenant-General Victor Stănculescu, First Deputy Minister of Defence under Ceaușescu, in the National Salvation Front Provisional Government. Stănculescu, who had played, it was proved later, a prominent role in the repression by the army of demonstrations in Timișoara on 17 and 18 December, was appointed Minister of the National Economy on 28 December 1989 and held the position until 16 February 1990, when he became Minister of Defence³⁹. My presence in Bucharest with the BBC affords me another reminiscence of the aftermath of the revolution, one involving Stănculescu.

On 6 January, I was with the actor Ion Caramitru, who, together with the poet Mircea Dinescu had been amongst the first figures to appear on Romanian TV after Ceaușescu’s flight from Bucharest with an emotional appeal to support the revolution. Caramitru was a friend and I was taken to see him by another artist, the novelist Augustin Buzura, to the seat of the NSF Provisional Government in Palatul Victoria in the centre of Bucharest where he had been given an office.

³⁹ Stănculescu was replaced on 28 June 1990. He had been tasked by Iliescu, Brucan and Gelu Voican-Voiculescu, the senior National Salvation Front triumvirate, with the organization of the Ceaușescus’ trial. Stănculescu and Lieutenant-General Mihai Chițac, head of the chemical troops and commander of the Bucharest garrison, were charged in January 1998 with ‘incitement to commit murder’ for their part in events in Timișoara. They were each sentenced by the Romanian Supreme Court on 15 July 1999 to 15 years jail for the murder of 72 people and the wounding of 253 others during the uprising in Timișoara on 17 and 18 December 1989. Both generals lodged an appeal against their conviction. Their sentences were upheld by the Supreme Court on 25 February 2000 but further appeals delayed their application. Eventually, on 15 October 2008, the Supreme Court upheld once again the sentence and both generals are currently in prison, although often released for medical treatment.

He offered me – I was not sure whether in jest – a position as head of cultural affairs for the county of Bacău, saying that he wanted to replace all Ceaușescu yes-men in the field of culture. When I asked what was special about Bacău he replied that it had just come to his lips but that I could choose any county I wanted. I thanked him profusely for the honour but declined on the grounds that local Romanians would find it difficult to accept a non-Romanian in the position of cultural affairs director of their county. Whilst we were chatting the phone rang and Caramitru picked it up. At the other end of the line was General Stănculescu who asked me to pay him a visit; he gave Caramitru his location. He did not have transport available for me and asked Caramitru to provide a vehicle from the government pool at Palatul Victoria. I agreed to go and jumped into a jeep that was waiting for me at the entrance. The driver then requested me to give him directions to Stănculescu's office. He explained that he had been drafted in from the provinces together with other drivers since the new Government did not trust the Communist Party drivers who had been laid off and that he was unfamiliar with the geography of Bucharest. Fortunately, I knew how to get to the General's office.

Upon my arrival I was escorted by two armed guards in civilian clothes up to the fourth floor of a building on Calea Victoriei and ushered into Stănculescu's room. He, too, was in mufti. He explained that he wanted to get an urgent message to the British Government but since the ambassador had withdrawn to Sofia, did not know whom to contact in Bucharest. He had been told that I was in the capital with the BBC and asked me to pass his message on. It was a request for medicines, food, and assistance with restoring the country's energy (electrical) generating capacity. I told John Simpson about the message. He transmitted it by satellite link to London. I informed him that I knew that at least two British diplomats had remained on duty at the embassy and said that it would be appropriate to try to contact them. He agreed and I walked to the embassy. I showed my passport to some Romanian soldiers at the entrance and was allowed in. In the courtyard I found the military attaché, Lt.-Col. Bill Chesshyre, to whom I related General Stănculescu's message. Colonel Chesshyre thanked me for taking the trouble to contact him and a couple of months later I was thanked personally for my gesture by David Mellor, Under-Secretary of State at the Foreign and Commonwealth Office.

During my meeting with General Stănculescu I seized the opportunity to ask him about his actions on 22 December, the day of Ceaușescu's flight. His account was largely consonant with one which he gave in 2005⁴⁰. He told me that he had been informed on 22 December by army telephone, which he had at home, that he should go to the Central Committee. General Vasile Milea, the Minister of Defence, was still alive⁴¹. Stănculescu had come home from hospital – at 9.30 am. The officer on the phone told him that the Minister (of Defence) wanted to see

⁴⁰ See Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu, *op. cit.*, p. 39-45.

⁴¹ Milea committed suicide that morning.

him at the Central Committee. Shortly afterwards the officer phoned again to say that something had happened at the Central Committee, without saying what, and that Stănculescu should go there straightaway. Then a car came, sent by Silviu Curticeanu, head of Ceaușescu's office, with two or three men from the Fifth Directorate (personal bodyguard) of the *Securitate* who told Stănculescu that Curticeanu had sent them to pick him up immediately and take him to the Central Committee. They told Stănculescu on the way that Milea had committed suicide.

Stănculescu went up to the first floor and was met by Curticeanu who told him that 'the comrades' i.e. the two Ceaușescus, were waiting for him. The latter were waiting for him, not in Ceaușescu's office, but in the ante-room and asked him, 'What's wrong with you, what kept you?' Stănculescu replied that he had injured his leg in an accident and that it was in a cast. 'Milea has betrayed us and has committed suicide', they exclaimed. They were already panicking. 'Here's the situation. There are some army units which are to come to the square (in front of the Central Committee). Find out where they are and when they are coming.' On the same floor there was a room full of generals – the operational command of the army – among them General Voinea, the head of the Bucharest garrison, and General Eftimescu, head of the operational section of the General Staff. In a second room a communications centre for the army had been set up. The generals told Stănculescu that two regiments, one of tanks, the other of other armoured vehicles, had set out from Soseaua Olteniței for the square on the orders of Milea. Stănculescu left the room and in the communications centre found a captain, Marius Tufan, and asked him discreetly, 'are you in contact with the two units?' At his reply that he was, Stănculescu told him 'Pass on my order that they should return to barracks.' Stănculescu went back to report to the Ceaușescus. He believed that given their state of agitation that had come into the corridor. He told them that the two units were on the way.

Ceaușescu ordered him to go back and tell the units to get to the Central Committee more quickly. Stănculescu went back and considered what to do next. He decided to repeat his order. He found Tufan and told him to transmit a general message saying that he had given the order that the two units should return to barracks.

Stănculescu, by way of a parentheses, had this to say about Tufan: 'Tufan is very discreet, he doesn't speak with anyone and keeps out of the public eye but he knows a lot. He is the officer whose pistol was taken from him by Milea and Tufan went after him. He told me what had happened with Milea. The latter had emerged from Ceaușescu's office in an agitated state and 'came up to me, as I was in the corridor, and asked me for my pistol.' You know, Minister', Tufan said, 'that you do not hand over your pistol'. 'Come on, hand it over', Milea ordered. I [Tufan] followed him up to the sixth floor and he went into his office.' That was what he [Tufan] told me. He now says that there were some twelve officers, from the patriotic guards, from the army, who were near the office. A shot was heard, several officers went in and they found the Minister shot'⁴².

⁴² *Ibidem*, p. 40-41.

Stănculescu returned to the Ceaușescu and reported that the two units were on the way but the pressure in the square was growing. He said to them: 'in my opinion it would be better if you left the building!'. 'How can we leave, in what?', they replied. 'The only solution now is by helicopter', he said, without knowing that there was not enough open space on the roof because of the airdrops which the *Securitate* had to dismantle to allow a helicopter to land; a second helicopter had nowhere to land. The Ceaușescu went back to their office, spoke with Curticeanu, with someone else there, with Manea Mănescu, Stănculescu believed, because they had summoned Mănescu⁴³.

None of the other generals and officers came out of their offices, not one asked Stănculescu what they should do. He claimed that they avoided him because since he had been caught up in events in Timișoara he did not know what role each one had played in the violence in Bucharest. He learned later that General Hortopan was alongside Milea, and that Eftimescu transmitted Milea's order for the regiments to come from Olteniței. This he said he discovered only two months later, when he was Minister of Defence. Ceaușescu asked him: 'How long will it take for the helicopter to come?' 'If you give agree to call for it, in half an hour!'. Ceaușescu agreed. Stănculescu then telephoned General Rus, the head of the air-force, to ask him how long it would take him to send two helicopters.

The idea of the helicopters had come, Stănculescu recounted, around 11 am, or 11.15. The Ceaușescu had gone into the President's office, but Stănculescu could see that they were frightened. They were already panicking, they had, he said, turned yellow, they were fearful, perspiring, agitated. It was then that the idea [of the helicopters] occurred to him. He telephoned General Rus from the communications centre and the latter told him that the helicopters would arrive but General [Marin] Neagoe, the head of the Fifth Directorate [of the *Securitate*] had to give his order as well – that was the procedure – the order had to come from two channels. Rus asked Stănculescu to check that the roof could take the helicopters and Stănculescu told Neagoe to verify this. Neagoe's men were equipped with automatic weapons, grenades, and cartridge belts and they patrolled the corridors. There were not more than 50 or 60 of them in the building. Not one of them was in military uniform. It was only after the news spread of Ceaușescu's departure by helicopter that Neagoe's men disappeared and arms were found in various rooms, when the building was stormed by demonstrators and all kinds of 'persons, revolutionaries and pseudo-revolutionaries, helped themselves to weapons.'⁴⁴ Neagoe went off to check whether the helicopters could land and sent a colonel, a deputy of his, to do this. Stănculescu escorted the two Ceaușescus to the lift, accompanied by three bodyguards and, he thought, Mănescu, although he could not be sure.

⁴³ *Ibidem*. Manea Mănescu (1916-2009) was a brother-in-law of Ceaușescu and a member of his inner circle.

⁴⁴ These are the terms used by Stănculescu.

Stănculescu stayed below and told the adjutant Mateiciuc to go up to see where the Ceaușescu could get out to the helicopter. The adjutant went up in the second lift which arrived after the Ceaușescu who got onto the roof – Stănculescu was told – through a window on the sixth floor to reach the roof terrace. Probably they were given a chair to climb on to get out through the window onto the terrace. The *Securitate* had already taken down several aerials. The second helicopter was unable to land. The adjutant told Stănculescu that the first helicopter had already landed when the Ceaușescu got to the roof. When Mateiciuc told Stănculescu that the Ceaușescu had got into the helicopter Stănculescu, too, took the lift to the sixth floor so that he could get rid of his pistol and leave the building. Mateiciuc was also in civilian clothes and he and Stănculescu went into an office, opened a desk drawer, and deposited their pistols. They then went down the stairs and left the Central Committee building by the main door, which was being besieged by revolutionaries⁴⁵.

Mateiciuc stayed behind. He wanted to get to the ministry as quickly as possible to find out what was happening to the Ceaușescu. When Stănculescu got to the main entrance the building had not yet been invaded at this point, but he did pass some people – he did not recognize them – as he went out of the door and limped down the steps into the streets. Someone in the crowd asked him if he was on their side and he said ‘yes’. At the same time, attempts were being made to bring an amplifier to the entrance amidst cries of ‘clear the way so that we can contact our people!’ [that is, those who had already reached the main balcony of the Central Committee.] Then Stănculescu took a flag with a long pole from someone and carrying it horizontally, said to those on his right and left: ‘Clear the way so that I can get to the car.’ People were asking: ‘What did you do to your leg?’ ‘It’s in plaster’, he replied and then he was congratulated ‘for having the courage and strength’ to be with them there.

Stănculescu withdrew through the crowd to entrance D of the Central Committee building (Strada Ministerului) and then on to the Ministry of Food Production which was in the old Ministry of Defence Building, in the hope of finding a car. His aim was to get to the Ministry of Defence in Drumul Taberei, to take control of the army. It was only when he reached the Ministry of Food Production that he asked General Rus, on a government phone, to follow Ceaușescu’s helicopter. When he got to the Ministry of Defence he received the first news from Rus about the helicopter landing at Snagov and its departure from there. While at the Ministry of Food Production he told people there that he needed a car to get to the Ministry of Defence but was informed that there was none available. He then phoned his own office and got the same reply. He instructed them to send an officer in his own private car to collect him. When he reached the Ministry of Defence he asked them to get a doctor to cut the plaster cast from his leg.

⁴⁵ Through his actions Stănculescu could claim, if necessary to Ceaușescu, that he was helping him to escape the building, and to the revolutionaries, that he was removing Ceaușescu from the seat of power, thereby facilitating his overthrow.

The decision to put his leg in plaster was, Stănculescu told me on a subsequent occasion, a family ploy. After he got back at about 4 am (22 December) from Timișoara his driver told him about events in the centre of Bucharest. He took a shower and told his wife he was leaving for the ministry. His wife said: 'No you are not. I'd rather hit you over the head with a vase and knock you out!' 'It would be better if you went to the hospital and get a doctor to admit you.'⁴⁶ He followed her advice. When he got to the hospital he asked for the duty doctor and was told it was General Niculescu. He explained his situation to him and said that he did not want to go to the Ministry of Defence at that particular time. Niculescu decided to put Stănculescu's leg in plaster; if anyone should ask what was wrong with his leg he should reply that he had a problem with his meniscus cartilage. Niculescu never let on to anyone. Stănculescu went home and rang the duty officer to tell him to report that he had hurt his leg and that it was now in plaster and that he could not move. However, after a while, a car turned up at the door with two or three men who told Stănculescu that Curticeanu had summoned him, on the order of Ceaușescu, and he had no option but to go (see above).

Stănculescu's revelations to me of his actions on 22 December is, I believe, one of his earliest accounts of them and for that reason I present them here. They highlight the ambiguity of the situation in which senior figures in the army found themselves in. The events of December 1989 showed that the forces of the *Securitate*, militia and army were only as efficient as their weaknesses allowed them to be. They were not trained in dealing with crowd control, and the heavy-handed actions of the army resulted in the deaths of many of the 1104 official victims of the revolution⁴⁷. The controversy about the revolution – and whether, in fact, there was a revolution – is reflected in its historiography. Here is a sample of views:

'Someone said: "But should we call this a revolution? After all, a revolution involves violence"... In fact, we always have to qualify it; we call it "velvet", we call it "peaceful", we call it "evolutionary"... I call it "refolution" – a mixture of revolution and reform. Curiously enough, the moment when people in the West finally thought there was a revolution was when they saw television pictures of Romania: crowds, tanks, shooting, blood in the streets. They said: "That – we know *that* is a revolution", and of course the joke is that it was the only one that wasn't.'⁴⁸

⁴⁶ *Ibidem*, p. 45.

⁴⁷ Of the 1,104 dead, 543 were killed in Bucharest; across the country 162 died before 22 December, 942 after 22 December. 3,352 persons were wounded of whom 1,879 in Bucharest; through the whole of Romania 1,107 were wounded before 22 December and 2,245 after that date. In the ranks of the army there were 260 dead and 545 wounded and in the ranks of the *Securitate* and militia 65 dead and 73 wounded (Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 61).

⁴⁸ Timothy Garton-Ash, *Conclusions*, in *Between the Past and Future. The Revolutions of 1989 and their Aftermath*, ed. by Sorin Antohi and Vladimir Tismăneanu, Budapest, Central European University Press, 2000, p. 395.

‘The Romanian revolution of December 1989 is a controversial moment in our history. The disputes involve both the synthetic definition of the event (was it a revolution, a people’s revolt, or a *coup d’état*?), as well as the reconstruction of some of its particular aspects and, especially, the role played by the participants, whether individuals or institutions... This derives from the uncertainty which hovers over the *agents provocateurs*, over the causes and the political effects of the principal events of December 1989. Ruxandra Cesereanu [in her study *Decembrie 89. Deconstrucția unei revoluții*⁴⁹] tried to place the various accounts of the revolution in three categories: the first – of those who believe in a straightforward successful mass uprising against a dictatorship; the second – of those who believe in a *coup d’état* carried by either internal or external forces; the third – of those who believe in a combination of these two explanations.’⁵⁰

‘The revolution of 1989 had a marked anti-Communist character, exemplified by the following: the chanting of anti-Communist slogans, the destruction of Communist flags (red flags with the hammer and sickle), the symbolic flying of the national flag from which had been cut out the Communist emblem of the country (in the overwhelming majority of places in Romania), the removal of the adjectives ‘Communist’/‘Socialist’ from public signs, the removal from public places of Romanian and Soviet Communist statues and monuments, the removal of the names of Communist activists or of Communist slogans from public buildings etc... In the period which immediately followed 22 December 1989, the group which seized power hijacked the pronounced anti-Communist character of the revolution by undermining the spontaneous anti-Communist demonstrations of the people, by censoring the anti-Communist messages broadcast on the television network which had become the ‘headquarters’ of the first ‘telerevolution’ in history. The television was used to create the majority of the ‘diversions’, the most effective being the permanent ‘danger of death’ embodied by the ‘terrorists faithful to the dictator Ceaușescu’... The danger seemed entirely credible given that in the period 22-27 December there were 942 deaths recorded and thousands of wounded... Afterwards, not a single terrorist was arrested and tried.’⁵¹

Were, then, the events of December 1989 in Romania ‘a revolution’? Following Peter Siani-Davies’s analysis the word ‘revolution’ is associated with two popular metaphors⁵². ‘The first is that it is a relatively quick and violent

⁴⁹ See note 7.

⁵⁰ Bogdan Murgescu, *Reprezentarea Revoluției din 1989. Câteva considerații*, in *Revoluția Română din decembrie 1989. Istorie și memorie*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 11-12.

⁵¹ Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu, Dorin Dobrinco, Andrei Muraru, Liviu Pleșa, Sorin Andreescu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, 2nd ed., Iași, Editura Polirom, 2009, p. 173 quoting Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final*, no page number.

⁵² Peter Siani-Davies, *Romanian Revolution or Coup d’état? A Theoretical View of the Events of December 1989*, in “Communist and Post-Communist Studies”, vol. 29, [1996] no. 4, p. 453-465 (p.457).

single incident... conventionally distinguished by a time-related epithet, such as “The October Revolution” in Russia or the “February Revolution” of 1848 in Paris’, and his analysis ‘would argue that “The Romanian Revolution of December 1989” might be added to this list. Secondly, the idea of revolution can embrace a longer process of social change often spanning many decades, in which case it is usually referred to in more general terms, as in the Russian, French, or Chinese Revolution.’⁵³

It can be argued that there was a rupture in sovereignty in Romania represented by the transfer of power from the Romanian Communist Party to the National Salvation Front. There were competing centres of power in Timișoara after the establishment of the Romanian Democratic Front on 20 December in opposition to the remnants of the Communist Party organization in the county council building; indeed, such a duality of power can be extrapolated to distinguish Timișoara from the rest of the country in the period 20-25 December⁵⁴. Are we to disqualify the use of the term ‘revolution’ in the Romanian context not because a rupture took place in sovereignty but because there was no rupture in continuity i.e. Communists took over power? Or is it that some see the authenticity of a revolution defined not only in policy change, but also in a change of mentality?

We can, I believe, dismiss the notion that Nicolae Ceaușescu’s overthrow was a *coup d’état*. As has been pointed out, Erich Honecker in East Germany, Todor Zhivkov in Bulgaria and Czechoslovakia (Milos Jakes) were all victims of palace *coups* and had Ceaușescu been removed after the December 17 Political Executive Committee meeting and replaced by a fellow-member he could have been placed in that category, but his retreat from the centre of Bucharest in the face of vociferous protest bears the mark of revolution, as does ‘the mass mobilization, widespread violence, spontaneous creation of revolutionary institutions, breakdown of the revolutionary coalition, and subsequent fierce struggle between the revolutionary contenders on the streets of Romania’s cities.’⁵⁵

It was the defiance of Tokes which provided the catalyst for the display of ethnic solidarity which sparked off the overthrow of the dictator. This convergence of circumstance started the series of events which led to the Revolution. One may argue that it was only a matter of time before Ceaușescu fell, given his isolation in the international arena, and the growing dissent at home. But it was the merit of Tokes and of his parishioners that they pressed on with their protest against a bishop’s abuse of power which was characteristic of

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ ‘That multiple sovereignty did not last longer can be explained by two, at first sight, rather contradictory conditions; firstly, high levels of coercion prevented the appearance of an effective opposition prior to the revolution and, secondly, at the same time, such was the advanced level of state breakdown in Romania that in the end the regime needed only a limited challenge before it collapsed’ (*ibidem*, p. 458).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 459.

a denial of human rights which typified the Ceaușescu regime. Tokes's stand, based on the right of his church to defend the interests of its faithful, transcended the narrowness of a sectarian claim and acquired the symbol of a common cause of peoples united against oppression.

The violent manner of Ceaușescu's demise set Romania's experience of political change apart from that of the other East European states and was itself an indication that in Romania the peaceful overthrow of dictatorship was impossible. Whereas Ceaușescu succeeded in uniting Romanians in opposition to him, his fall threw them into confusion. The legacy of totalitarian rule in Romania was therefore markedly different from that elsewhere. In the words of one of the young 'revolutionaries' wearing the tricolour armband of red, yellow and blue whom I met guarding the entrance to a Bucharest metro station shortly after my arrival, 'we want real democracy, not Romanian democracy.' The miners' incursions into Bucharest in 1990 and 1991 bore the hallmarks of the tactics used by the Communists in Romania in 1945 and elsewhere in Central Europe to subvert democratic order and bring themselves to power. Yet the overthrow of Ceaușescu did lead to a political revolution: a single-party monopoly was removed; multi-party elections – albeit flawed in 1990 – have been held, the command economy has been dismantled, and censorship abolished. There was a democratic transfer of power in 1996 when the neo-Communists suffered their first defeat at the ballot-box since 1990. At the personal level, possession of a passport became a right, not a privilege, in early 1990 and therefore restrictions on travel abroad by the state were removed, and the reviled abortion decree, introduced by Ceaușescu, was immediately rescinded. Yet the rule of law is fragile, and reform of the judicial system is sorely needed. The political will to bring senior politicians to court to face credible charges of corruption is wanting.⁵⁶ Whether there has been a concomitant revolution in mentality is questionable. What the Romanian revolution does demonstrate is that the heroes die, the fighters go home, and the opportunists come to the fore.

⁵⁶ Commission of the European Communities, *Report from the Commission to the European Parliament and the Council on Progress in Romania under the Cooperation and Verification Mechanism*, Brussels, 22.07.2009 COM (2009) 401 final.

Revizitarea Revoluției Române din 1989: unele reflecții personale (Rezumat)

Cuvinte-cheie: BBC, revoluție, lovitură de stat, diversiune, Nicolae Ceaușescu, Ion Caramitru, Victor Atanasie Stănculescu

Revoluția română a fost pentru mine și o revoluție personală. Ca să-l citez pe Andy Warhol, celebrul pictor american, revoluția mi-a adus cele „cincisprezece minute de celebritate” întrucât m-a catapultat pe mine ca și studiile românești de la Școala de Studii Slavonice și Est Europene din cadrul Universității din Londra în vizorul public în Marea Britanie. Am făcut peste o sută cincizeci de comentarii despre revoluție într-o perioadă de trei săptămâni (16 decembrie – 8 ianuarie 1990) pentru BBC la radio și la televiziune.

Invitat de televiziunea BBC am ajuns la București pe 31 decembrie 1989 și m-am alăturat echipei lui John Simpson, redactorul-șef al știrilor, la Hotelul Intercontinental. Atmosfera care domnea în București imediat după înlăturarea lui Ceaușescu a fost una de paranoia, neîncredere, nesiguranță în ce privește viitorul, o mulțime de arme de foc puse în circulație, unele ajunse în mâinile unor tineri care trăgeau din teribilism și care știau foarte puțin cum se mănuieste o pușcă sau o armă automată. Mulți dintre soldații proaspăt înrolați pe care i-am văzut ripostând împotriva lunetiștilor [trăgătorilor ascunși] ținteau pe deasupra capetelor civililor, punându-i pe aceștia din urmă în bătaia focului adversarului. Astfel de erori elementare de pregătire militară au avut ca rezultat multe victime produse de chiar cei care îi apărau pe cetățeni.

Pe 4 ianuarie, eram împreună cu Ion Caramitru care, alături de Mircea Dinescu, a fost printre primele persoane care au apărut la Televiziunea Română după fuga lui Ceaușescu din București și care au adresat un apel emoționant pentru susținerea revoluției. Caramitru era un vechi prieten al meu și m-a dus un alt prieten, Augustin Buzura, la sediul Guvernului Provizoriu FSN la Palatul Victoria, să-l văd pe Ion. În timp ce vorbeam cu el, sună telefonul și Ion Caramitru răspunde. La celălalt capăt era Generalul Stănculescu, care m-a invitat să-i fac o vizită și mi-a comunicat locația.

În timpul întâlnirii cu Generalul Stănculescu am profitat de ocazie să-l întreb ce a făcut pe 22 decembrie, ziua fugii lui Ceaușescu. Ce mi-a povestit atunci era în mare parte asemănător cu ceea ce avea să relateze câțiva ani mai târziu, dar în prezentarea aceasta relatez ce am notat imediat după întâlnire.

O radiografie clară a evenimentelor din timpul revoluției a fost greu de obținut, acestea fiind întunecate de fabricile de zvonuri care, pe lângă Securitate, au fost singurele instituții care au lucrat ore suplimentare în timpul lui Ceaușescu, și de diversiunile săvârșite de un șir întreg de scriitori care, în confuzia referitoare la unele evenimente ale revoluției, au inventat teorii de conspirații, fără ca acestea să poată fi susținute de dovezile necesare. Sentimentul de a fi fost înșelat, că sacrificarea morților în decembrie a fost inutilă, a fost agravat de suspiciunea că luptele din centrul Bucureștiului după fuga lui Ceaușescu au fost o diversiune pentru a da impresia unei revoluții, care să sprijine legitimitatea FSN-ului.

Rămâne sub semnul întrebării dacă a avut loc și o revoluție în mentalitate. Ceea ce demonstrează revoluția română este faptul că eroii mor, luptătorii se întorc la casele lor și oportuniștii ajung în prim-plan.

**Pe urmele unei colecții.
Documentele lui Gheorghe Ghibănescu în Arhivele din Iași**

Ina CHIRILĂ

Istoricii și, în genere, cercetătorii români din domeniile umaniste știu faptul că rar se întâmplă să se poată aborda vreun subiect de istorie medievală sau modernă fără să fie folosit un „suret”, „izvod”, „ispisoc” sau „zapis” publicat de profesorul Gheorghe Ghibănescu, omul care a ales să trăiască pentru și împreună cu documentul¹. Pentru a fi adus la lumina tiparului, el a întreprins o adevărată muncă de cercetător, „scotocitor” prin „mai mult de două mii de arhive particulare și publice”², străbătând nenumărate „drumuri”³ la Arhivele Statului din București și Iași, Academia Română, Epitropia Spitalelor Sf. Spiridon din Iași⁴, Epitropia Bisericii Armene din Iași⁵, prieteni, colaboratori, colecționari, anticari, elevi, proprietari de pământ mari și mici, răzeși, biserici și mănăstiri din Moldova, Basarabia și Bucovina. Conștient de valoarea oricărei mărturii documentare, Gheorghe Ghibănescu a căutat să le salveze cu orice preț făcând schimb⁶, împrumutând⁷ sau

¹ Nicolae Iorga, *Un răzăs moldovean: Gheorghe Ghibănescu, 19 iulie 1936*, în *Oameni cari au fost*, vol. II, ediție îngrijită de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 299.

² Gheorghe Ghibănescu, *De mine... despre mine și discursul ținut la sărbătorirea mea (28 mai 1933)*, extras din „Vremea Școlii”, anul VI, nr. 5-6, mai-iunie, 1933, p. 7.

³ Idem, *Pe drumuri de cercetări istorice (Amintiri)*, extras din revista „Vremea Școlii”, anul VII, nr. 3, martie, 1934, Iași, 1934, p. 71-76.

⁴ Materialul documentar al Epitropiei a fost publicat în cele 12 volume de *Ispisoace și zapise*; vezi contractul încheiat în 1905 între Epitropie și Gheorghe Ghibănescu, în AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 7, f. 3.

⁵ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 6, f. 323.

⁶ De exemplu, cu Vasile Ursăcescu, din Curteni, județul Vaslui, un alt pasionat cercetător și colecționar de obiecte istorice. Acesta a organizat un muzeu la reședința sa din Curteni și a publicat mai multe studii, dintre care amintim: *Istoria fostului schit Vovidenia din Huși*, Huși, 1929, 47 p.; *Sărbătorirea P.S. Iacov Antonovici, episcopul Hușilor*, Huși, 1929, 121 p.; *Numele de familie al voievodului Moldovei Vasile Lupu*, în „Universul”, LII, 1936, nr. 212, (apud Mihai Costăchescu: *corespondență*, volum editat de Dumitru Ivănescu, Virginia Isac și Sorin D. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 589-590).

⁷ Pentru a le transcrie, dar pe care, uneori, din diverse motive, nu le înapoia (AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 7, f. 39-40; *Mihai Costăchescu: corespondență*, p. 254-255, p. 474-475, de unde aflăm că a luat cu împrumut 22 documente de la Nicolae Popescu care, la rândul lui, le avea de la familia Jianu, iar după moartea cărturarului Mihai Costăchescu a intermediat restituirea).

cumpărând⁸ cu mijloace și metode proprii, împrumutând bani, „uneori fără știrea familiei, împrumuturi pe care le plătea din ceea ce câștiga din ore suplimentare. Astăzi cercetătorii nu-i pot fi decât recunoscători nu numai pentru aceste zeci de mii de copii, ale căror originale nu mai sunt, sau dacă mai există, sunt foarte greu accesibile, dar și pentru manuscrisele și tipăriturile vechi salvate în împrejurări de multe ori foarte grele”⁹, și care, măcar în parte, din fericire, au ajuns și se păstrează astăzi în depozitele instituțiilor publice.

Eforturile sale s-au concretizat în constituirea unei biblioteci și a unei colecții de material documentar inedit, publicarea a peste 8.000 de documente în 55 de volume¹⁰ și copierea a încă 150.000 de documente adunate în 76 de volume mari, rămase în manuscris¹¹. Imensul material colecționat a fost valorificat în numeroase studii și articole, majoritatea fiind publicate în paginile presei cotidiene și ale revistelor vremii.

Vlăstar al neamului Ghibanilor din zona Fălciului, Gheorghe Ghibănescu s-a născut la 29 septembrie 1864, în satul Gugești, de lângă Huși. A copilărit și urmat clasele primare în acest târg, unde a locuit împreună cu familia în casa din strada Răeștilor. Între anii 1875 și 1879 a frecventat cursurile Seminarului inferior din localitate, mergând apoi la Iași, unde, după absolvirea Seminarului Superior de la Socola, s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității, urmând totodată și cursurile Școlii Normale Superioare din același oraș. În anul 1885, ocupa prin concurs Catedra de limbă română la Școala Normală din Bârlad, unde își începuse cariera de profesor, istoric și publicist. În anul 1889, s-a transferat la Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași, unde, pe lângă activitatea didactică, a desfășurat o intensă muncă de cercetare. Pentru lucrările sale a fost ales membru corespondent al Academiei Române, Secția Istorică, în 1905, iar în 1934 i s-a oferit premiul „Adamachi” în valoare de 5.000 lei¹².

Gheorghe Ghibănescu nu a avut titlul de doctor, nu a reușit nici măcar să ia examenul de licență și nici nu a fost admis la catedra universitară, el rămânând toată viața profesor de liceu. Fiind însă ambițios și extrem de harnic, toate acestea nu l-au împiedicat să își urmeze pasiunea pentru documentul

⁸ Elocvent în acest sens este episodul în care Gheorghe Ghibănescu a cumpărat de la magazia de conserve „Noak” „7 chilo de manuscrite” ce aparținuseră Smarandei Macri, fosta directoare a Școlii Centrale de Fete (Școala Normală de fete „Mihail Sturza” din Iași), timp de peste 30 de ani. După ce le-a cercetat și le-a ordonat cronologic, le-a donat Muzeului Municipal în 1921. Merită arătat cum au ajuns aceste documente la magazia de conserve. „Emilia Richert, prietenă nedespărțită a d-nei Macri, a rămas, după moartea acesteia, singura depozitară a întregii ei biblioteci și arhive școlare. Murind d-na Richert fără moștenitori, s-a vândut la licitație tot ce a rămas pe urma ei. Arhiva și cărțile s-au vândut cu chila. O parte din acestea le-a luat magazia de conserve Noak și învelea mezelurile ce se vindeau la clienți” (IN, *Partea administrativă*, fascicola 1, 1921, p. 172).

⁹ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 13.

¹⁰ Trei volume (XVIII, XXIII, și XXIV) din *Uricariul* lui Theodor Codrescu, 25 de volume *Surete și izvoade*, 12 volume *Ispisoace și zapise*, nouă volume ale Buletinului „Ioan Neculce”, trei volume din „Arhiva Muzeului Municipal Iași” și trei volume „Teodor Codrescu”.

¹¹ Gheorghe Ghibănescu, *Pe drumuri de cercetări istorice (Amintiri)*, p. 70.

¹² AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 7, f. 3 și 36.

vechi, fără de care a înțelege că nu se poate studia trecutul istoric, în special istoria locală, având, pentru aceasta, preocupări de filologie, folclor, genealogie și epigrafie. S-a implicat totodată în politică, fiind ales deputat și senator de Fălciu și, pentru o scurtă vreme, prefect al acestui județ, precum și în viața publică și culturală a orașului Iași, unde, împreună cu alți cărturari, a pus bazele Muzeului Municipal¹³. Dacă activitatea istoriografică și publicistică a lui Gheorghe Ghibănescu este în mare parte cunoscută istoricilor¹⁴, pasiunea sa pentru colecționarea izvoarelor și, mai cu seamă, soarta colecției și a bibliotecii adunate de el au rămas până astăzi o mare necunoscută. Ce cuprindea această colecție, dar și ce s-a ales din imensul material documentar adunat, reprezintă o temă de cercetare pe care încercăm s-o abordăm în paginile următoare.

Documentele lui Gheorghe Ghibănescu – o pagină scrisă în istoria Fundației Regale „Ferdinand I” din Iași în anii 1930-1948

Cu toată considerația sa pentru Arhive, fiind unul dintre obișnuiții acestei instituții¹⁵ și susținător fervent în Parlament al Legii Arhivelor din 1925, se pare că Gheorghe Ghibănescu nu a vândut sau donat documente Arhivelor din Iași și nici altor arhive din țară. Abia spre sfârșitul vieții, având datorii la Credit și „ca să-și scape căsuța de la mezat”¹⁶, a vândut Ministerului Cultelor și Instrucțiunilor Publice cu mare „jale comoara lui de documente adunate cu atâta râvnă într-o viață de om”¹⁷. Cum a ajuns familia Ghibănescu în această situație dificilă, pare la prima vedere de neînțeles. La acea vreme Gheorghe Ghibănescu era deja o personalitate consacrată și activă încă, având venituri consistente din activități didactice, extrașcolare, politice, științifice, culturale etc. Soția sa, Rozalia Ghibănescu, profesoară în învățământul secundar ieșean, a avut un venit decent și sigur. Toate problemele financiare ale familiei au fost cauzate de falimentul Cooperativei „Corpului Didactic” din Iași pentru care soții Ghibănescu, membri înscriși încă din anul 1920, atrași fiind de mirajul unui procent din venitul societății, au făcut un împrumut ipotecar, în anul 1927, punând drept garanție propria casă¹⁸. Mai mult, Gheorghe Ghibănescu, în calitate de președinte al societății, a fost găsit răspunzător, împreună cu ceilalți membri ai consiliului de

¹³ Ina Chirilă, *Societatea culturală, istorico-arheologică „Muzeul orașului Iași”*. Destinul unei instituții uitate, în IN (serie nouă), XVI-XVIII, 2010-2012, p. 177-208.

¹⁴ Petronel Zahariuc, *Gheorghe Ghibănescu (1864-1936)*, în ArhGen, IV (IX), 1997, nr. 3-4, p. 21-26; Silviu Văcaru, *Gheorghe Ghibănescu în documente de arhivă*, în „Prutul”, serie nouă, anul I(X), nr. 1 (47)/2011, p. 63-66; Dumitru Ivănescu, *Gheorghe Ghibănescu*, în MMS, an LIII, nr. 7-9, iulie-septembrie 1977, p. 611-615; idem, *Gh. Ghibănescu, note epistolare*, în AIIX, vol. XLII, 2005, p. 699-722.

¹⁵ Alături de Sever Zotta, M. Costăchescu, N.A. Bogdan, Ilie Minea, A. Băleanu, Tr. Ichim și mai tinerii Gh. Ungureanu, C. Turcu. Vezi relatările lui Gheorghe Ungureanu, *Profesorul Mihai Costăchescu, cercetător la Arhivele Statului din Iași*, extras din „Anuarul Liceului Național Iași”, 1946, p. 35.

¹⁶ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 13.

¹⁷ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 182-183.

¹⁸ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 3, f. 7, 8.

administrație, pentru pierderile societății, fiindu-le puse sub sechestru averea mobilă și imobilă¹⁹. În acest context, familia Ghibănescu a fost nevoită să vândă din imensa lor colecție 42 de pergamente slavone, dintre care 17 cu peceti, 31 condici mari legate ce cuprindeau 10.226 surete și documente originale slavone și române, 99 de documente originale și surete din secolele XVI-XVIII, 300 de documente originale, format mare, din aceleași secole, 10 manuscrise și trei peceti, dintre care două de la Ștefan cel Mare²⁰.

Tatonările privind achiziția documentelor lui Ghibănescu încep încă din toamna anului 1929. Mihai Costăchescu, recunoscător pentru sprijinul acordat de G.T. Kirileanu²¹ pentru subvenția primită din partea Fundației „Regele Ferdinand I” pentru realizarea unor cercetări istorice în Basarabia (Telinești), a intermediat achiziția a numeroase cărți și publicații pentru biblioteca acestei instituții²². La 27 octombrie 1929, îi comunica lui G.T. Kirileanu că a început a-l „sonda” pe Ghibănescu, urmând să-l viziteze pentru a întocmi lista pergamentelor și a celor vreo „10.000” de documente originale și să îl convingă „să mai lase din preț”²³. În februarie 1930, Mihai Costăchescu l-a vizitat pe Gheorghe Ghibănescu acasă și, așa cum a promis, a încercat să-l convingă să ceară „un preț rațional” pentru cele 20 de condici, în care se aflau legate 10.000 documente și 25 pergamente²⁴.

Negocierile au continuat și în lunile următoare, când G.T. Kirileanu l-a rugat pe mai tânărul său prieten, Mihai Costăchescu, să intermedieze în această chestiune, exprimând temerea că dacă Ghibănescu va cere preț prea mare, nu crede că Iorga ar dori să dea o părere favorabilă în Comitet²⁵. În toamna anului 1930, Gheorghe Ghibănescu a înaintat oferta sa generalului Ballif, președintele Fundației Regale „Ferdinand I” din Iași, iar G.T. Kirileanu îi comunica, la 31 octombrie, că numai după întocmirea unui catalog s-ar putea face „prețeluirea” colecției de documente, sfătuindu-l ce trebuie să facă spre a-i convinge de însemnătatea acesteia pe toți membrii Comitetului: generalul Ballif, Nicolae Costăchescu, ministru de Instrucție, Nicolae Iorga, rectorul Universității din București, Petru Bogdan, rectorul Universității din Iași, Gheorghe Țițeica, reprezentantul Academiei Române, care hotărau asupra cumpărărilor de cărți și documente²⁶.

¹⁹ AN-Iași, fond Federala Iași, dosar nr. 19/1930, f. 87.

²⁰ AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 463/3.

²¹ Secretarul Fundației Ferdinand. Gheorghe Ghibănescu i-a fost profesor la Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași. Mai multe despre relația dintre aceștia în *Mihai Costăchescu: corespondență*, p. 203-204, 210, 220-221, 233, 247.

²² În acest sens, vezi cele câteva scrisori din corespondența purtată între M. Costăchescu și G.T. Kirileanu, editate de Rodica Radu, *Documente inedite, Mihai Costăchescu*, în IN, serie nouă, II-III, 1996-1997, p. 230-233, și Dan Jumară, *Mihai Costăchescu, Editor de documente – în corespondență*, în IN, serie nouă, II-III, 1996-1997, p. 244-249.

²³ Rodica Radu, *op. cit.*, p.231.

²⁴ Dan Jumară, *op. cit.*, p. 245.

²⁵ *Mihai Costăchescu: corespondență*, p. 148.

²⁶ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 10/166. Editată de D. Ivănescu, *op. cit.*, p. 719-720.

Suma de bani cerută, dar mai ales locul unde aveau să ajungă documentele și manuscrisele lui Gheorghe Ghibănescu au animat încă de la început discuțiile celor implicați²⁷. Acesta a fost și motivul pentru care membrii Comitetului, care urmau să se întrunească în acest scop în noiembrie 1930²⁸, au amânat soluționarea chestiunii pentru următorul an.

În prima jumătate a anului 1931, negocierile au continuat să fie târăgănite. Fundația a achiziționat doar câteva cărți, în valoare de 5.000 lei²⁹, probabil din publicațiile istoriografului. În luna martie, Gheorghe Ghibănescu îl anunță mulțumit pe G.T. Kirileanu că l-a vizitat pe Iorga acasă și că, la cele propuse, acesta s-a arătat încântat de a se înzestra Fundația Regală „Ferdinand I” din Iași cu un tezaur de documente pentru profesori, studenți și cercetători, precizând și mijloacele de cumpărare³⁰. Cu toate acestea, în tratativele cu Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice apare un moment când Ghibănescu chiar „a curmat târgul în principiu”, determinându-l pe N. Iorga³¹ să-i însărcineze de urgență pe „părintele Nicolae Popescu³² și pe Ștefan Meteș să facă referat, pe temeiul căruia să se facă actul definitiv de cumpărare”³³. Dar cum cei doi nu aveau timp să vină la Iași, iar Gheorghe Ghibănescu l-a supărat pe N. Iorga pentru că „a primit să prezideze o întrunire de protestare a profesorimei împotriva ministrului de Instrucție”, propunerea rectorului Petru Bogdan de la Iași ca „prețuirea” colecției de documente să fie făcută de Mihai Costăchescu, prieten cu Gheorghe Ghibănescu, este refuzată de Iorga, care îl desemnează pe Nicolae A. Constantinescu³⁴ „să facă o prețuire cât mai riguroasă”³⁵. Dar nici acesta din urmă nu poate sosi la Iași, deoarece nu i s-au dat mijloace de transport³⁶. Într-un final, „în urma unei scrisori a d-nei Ghibănescu”³⁷, N. Iorga, sfătuit și de preotul Nicolae M. Popescu, la îndemnul lui G.T. Kirileanu, aprobă ca expertiza colecției lui Gheorghe Ghibănescu să fie făcută de Sever Zotta³⁸. La 6 decembrie 1931 documentele au fost transportate la Arhive Statului din Iași,

²⁷ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 162 (N. Iorga, G.T. Kirileanu, M. Costăchescu, N. Costăchescu, Ion Bianu, Petru Bogdan, Gheorghe Țițeica ș.a.).

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 168, 170 și 235 (nr. 460, 464, 558, 559).

³⁰ G.T. Kirileanu, *Correspondență*, ediție îngrijită, note, tabel cronologic, bibliografie și indici de Mircea Handoca, București, Editura Minerva, 1977, p. 452.

³¹ În guvernul pe care-l conducea, N. Iorga a deținut și portofoliul Cultelor și Instrucțiunii Publice în aprilie 1931 – iunie 1932.

³² Secretar general la Ministerul de Instrucție.

³³ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 178 (nr. 475).

³⁴ Colaborator apropiat al lui N. Iorga. Istoric, conferențiar de științe auxiliare la Catedra de istorie universală de la Universitatea din București. A fost și secretar, apoi director al Institutului de Studii Sud-Est Europene din București.

³⁵ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 178-179 (numărul actului citat greșit: 475. În AN-Iași, fond Mihai Costăchescu, nr. 476).

³⁶ *Ibidem*, p. 178-179 (numărul actului citat greșit: 378. În AN-Iași, fond Mihai Costăchescu, nr. 478).

³⁷ G.T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 419.

³⁸ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 180-182 (nr. 477, 479).

urmând a fi cercetate în amănunt de directorul acesteia și prezentate într-un referat³⁹.

La despărțirea de aceste documente a asistat și intermediarul tranzacției, Mihai Costăchescu, care a povestit prietenului său G. T. Kirileanu că atunci când le-au scos din casă „plângea” și Gheorghe Ghibănescu „și d-na Ghibănescu, ca după un mort”. Văzând această scenă „foarte duioasă”, pe care recunoaște că ar fi fost mai bine dacă nu ar fi cunoscut-o, tânărul istoriograf și-a dat seama cât au însemnat în viața lui Ghibănescu aceste documente, explicându-și că poate „vorbesc într-însul răzeșii cei de demult când i-au scos din moșiile lor. Sau poate sunt sufletele chinuite ale celor ce au fost stăpânit cândva de demult aceste documente”. Nici la câteva zile de la eveniment, Ghibănescu nu-și putea stăpâni lacrimile, fiind văzut la Arhivele Statului „ștergându-și ochii și vorbind cu glasul înecat, pare că ar fi în fața unui mort”⁴⁰. Reacția lui Ghibănescu pentru documentele vândute Fundației l-a înduioșat și pe G.T. Kirileanu care, din postura unui susținător al etatizării resurselor documentare, și-a exprimat propriul crez „că-i mai bine ca omul să-și vadă munca și averea lui încă de când este în viață și să se bucure ca strânsura lui va fi la îndemâna tinerimii universitare și a cărturarilor într-o bibliotecă publică”⁴¹, considerând drept tristă situația când „nevrednicia urmașilor împrăștie la patru vânturi comorile adunate cu atâtea jertfe”⁴².

Tranzacția și angajamentul de plată s-a încheiat la 18 ianuarie 1932, iar suma trebuia achitată integral în noiembrie 1933⁴³. Toate documentele au costat Ministerul Cultelor 1.000.000 de lei⁴⁴, o sumă considerabilă pentru acele vremuri de criză economică.

Rămânea deschisă problema locului unde aveau să fie depuse documentele lui Ghibănescu. Faptul că Fundația din Iași a publicat volumul IV din *Documentele* lui A. Veress l-a supărat pe N. Iorga, care a hotărât să doneze achiziția de la Gheorghe Ghibănescu Academiei Române⁴⁵. Probabil că demersurile aliate ale celor de la Iași, dar mai ales împotrivirea lui Ion Bianu, „zicând că merită și Iașul asemenea colecție”⁴⁶, sau cine știe ce motiv l-a făcut pe Nicolae Iorga ca, într-un final, să aprobe donația către Fundația de la Iași. Așadar, documentele lui Ghibănescu, cele cumpărate de Minister, au avut următorul itinerar: mai întâi au fost predate în decembrie 1931 Arhivelor Naționale, unde Sever Zotta

³⁹ G.T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 419.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 182.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 7, f. 97, 106 și 109 (sunt trei variante ale aceleiași scrisori). Ministerul nu a achitat integral suma la termenul stabilit. În decembrie 1936, fiul profesorului, Mircea Ghibănescu, solicita plata ultimului sfert din suma totală de 1.000.000 lei (*ibidem*).

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 187-188 (nr. 488).

⁴⁶ *Ibidem*.

le-a inventariat⁴⁷, iar în vara anului 1932 G.T. Kirileanu și Mihai Costăchescu, primind ordin de la Minister, le-au preluat și depozitat în casele de fier ale Fundației⁴⁸ până în anul 1948, când s-au întors din nou la Arhive. În anii de război, documentele lui Ghibănescu de la Fundație au fost evacuate, iar în acele împrejurări tulburi, se pare că o parte din manuscrise au fost pierdute⁴⁹.

În 1934, Gheorghe Ghibănescu nu-și recuperase încă toți banii de la Ministerul Cultelor pentru documentele cumpărate pentru Fundație și nici pe cei investiți în Cooperativa Corpului Didactic, aflată încă în curs de lichidare. Presat din nou, a înaintat oferta de vânzare a 5.000 de documente, îndreptându-se, de această, către Arhivele Satului din Iași. La 2 aprilie 1934, Sever Zotta comunică, în mod confidențial, directorului general că „nu poate să se pronunțe” în privința acestei oferte, considerând că „motivul de a pune la adăpost de nevoi bătrânețile unui intelectual meritoriu” ar face să se creeze un precedent de care se folosește vânzătorul cu o persistență opacă”. Nu știm⁵⁰ însă dacă opinia lui R. Rosetti și a lui A. Sacerdoțeanu, potrivit căreia „statul nu se poate lipsi de această colecție”, a avut câștig de cauză, iar Arhivele să fi cumpărat aceste documente. Se pare că suma de 1.200.000⁵¹, solicitată de Gheorghe Ghibănescu, a fost considerată enormă pentru instituțiile românești, obligându-l pe bătrânul istoriograf să se îndrepte către ofertele venite din partea altor state. Unul dintre acestea a fost cea a statului bulgar, care interesat de actele privitoare la familia Vogoride l-a trimis în acest scop la Iași pe profesorul N. Traikov, din Sofia⁵².

Cert este însă că în acest an Arhivele Statului din Iași intră în posesia unui mic pachet de documente prin intermediul lui Gheorghe Ungureanu, căruia Gheorghe Ghibănescu i l-a făcut cadou pe 26 aprilie 1934⁵³, probabil cu ocazia zilei onomastice. Cele cinci dosare din pachet cuprind copii în limba rusă ale unor documente moldovenești privitoare la proprietățile familiei Sturdza de peste Prut. Pachetul a fost cumpărat de către Gheorghe Ghibănescu de la Oizer băcanul⁵⁴.

Imediat după moartea neașteptată a cărturarului, survenită la 4 iulie 1936, apoi a soției acestuia, Rozalie Ghibănescu, în august același an, G.T. Kirileanu îl roagă pe Mihai Costăchescu „să apere comoara” rămasă de la Gheorghe Ghibănescu, „să nu se răsipească la cele patru vânturi”⁵⁵. Se pare că demersurile

⁴⁷ AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 463/2, f. 2; din păcate, nu am identificat inventarul întocmit de Sever Zotta.

⁴⁸ *Mihai Costăchescu: corespondență*, p. 188, 191 (nr. 489, 494).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 536 (nr. 1058).

⁵⁰ O parte a dosarelor Arhivei de Cărtărie din cadrul Arhivelor Statului Iași, din această perioadă, au fost distruse, alături de alte materiale documentare, în evenimentele celui de al Doilea Război Mondial.

⁵¹ AN-București, fond DGAS, dosar nr. 4/1934, f. 42-43.

⁵² *Ibidem*, f. 43.

⁵³ AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 335/E, f. 1; însemnare făcută de Gheorghe Ungureanu.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Mihai Costăchescu: corespondență*, p. 247 (nr. 577 și 579).

lor încep să dea roade, pentru că la sfârșitul aceluiași an urmașii⁵⁶ lui Ghibănescu deschid seria vânzărilor către Fundație, aceasta reușind să cumpere „trei pachete cu documente din veacul 19”⁵⁷. Urmează negocierile și pentru alte achiziții⁵⁸. De altfel, în calitate de singur moștenitor, Mircea C. Ghibănescu preia întreaga situație financiară a soților Ghibănescu, făcând toate demersurile de a recupera banii datorati tatălui său pentru publicațiile trimise la diverse persoane, librării și edituri din țară. La câteva zile de la dispariția părinților săi, el trimite scrisori și cărți poștale Librăriei Neculai I. Petrof din Bârlad⁵⁹, Librăriei Naționale Marin T. Dimitriu din Huși⁶⁰, Librăriei Naționale D.G. Grosu din Galați⁶¹, librăriei Cartea Românească din Chișinău⁶², către Librăria Românească din Bălți⁶³ ș.a. Demersurile sale au continuat ani la rând până în 1943, când constată că este în imposibilitatea de a obține banii, deoarece unele dintre aceste librării sau persoane dispăruseră⁶⁴. În același timp, Mircea C. Ghibănescu vindea cărți Librăriei „N. Cărbăș” din București⁶⁵ și documente lui M. Kogălniceanu⁶⁶, G.T. Kirileanu⁶⁷ sau dăruia câteva lui Mihai Costăchescu⁶⁸. În 1938, o parte din documentele, manuscrisele și cărțile valoroase ale colecției erau oferite de Mircea C. Ghibănescu pentru expoziția organizată în zilele de 29-31 mai la Librăria și Anticariatul „Ath. Gheorghiu”⁶⁹. Printre piesele importante se număra un pergament cu pecete în ceară de la Petru Rareș, evaluat la 10.000 lei, alte șapte documente din secolele XVII-XIX, două condici manuscris din colecția *Surete și izvoade* și două din *Cadastrul istoric*, evaluate fiecare între 10.000-15.000 lei. În privința acestora, Mircea C. Ghibănescu interzicea vânzarea lor sub orice formă⁷⁰, dovadă că nu era dispus încă să le înstrăineze.

În 1941, când se punea problema evacuării populației și a bunurilor, G.T. Kirileanu îl ruga din nou pe Mihai Costăchescu să intervină pe lângă Mircea C. Ghibănescu să-și pună la adăpost colecția, „îndeosebi condica cea mare cu copiile de documente”, în casele lui de la Piatra-Neamț⁷¹. Mircea C. Ghibănescu

⁵⁶ Gheorghe Ghibănescu nu a avut copii (*ibidem*, p. 584, nr. 1131), singurul lui moștenitor a fost un nepot, Mircea C. Ghibănescu, pe care soții Ghibănescu l-au înfiat.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 250-252 (nr. 582).

⁵⁸ *Ibidem*, p. 253 (nr. 576).

⁵⁹ AN-Iași, Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 7, f. 70.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 71, 71,

⁶¹ *Ibidem*, f. 48, 49.

⁶² *Ibidem*, f. 50.

⁶³ *Ibidem*, f. 51

⁶⁴ *Ibidem*, f. 54. Vezi care sunt aceste persoane și librării și edituri în *ibidem*, f. 55-96.

⁶⁵ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 249 (nr. 580).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 252-253, 254 (nr. 567, 584).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 257 (nr. 587).

⁶⁸ *Ibidem*, p. 265 (nr. 598). Este vorba de documentele Prigorenilor, pentru că Mihai Costăchescu publicase în IN, fascicula 5 (1925), p. 40-70, schița istorică *Satul Prigoreni cu trupurile sale, Avrămenii și Râtul, din județul Iași* și un extras după documente din colecția lui Gheorghe Ghibănescu.

⁶⁹ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 7, f. 107, 108.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Mihai Costăchescu: *corespondență*, p. 317 (nr. 664); editorii menționează în nota acestei cărți poștale că „în realitate erau mai multe condici”, care „în momentul de față se află la B.C.S. București”. Din păcate, până acum nu am identificat nicio informație documentară în acest sens.

nu a răspuns propunerii sau poate nici nu a auzit de ea, de vreme ce în 1943 G.T. Kirileanu îl întreba pe Mihai Costăchescu dacă printre documentele vândute de Mircea C. Ghibănescu „cu un milion de lei” se găsea „condica cea mare cu copiile de documente”⁷². Nu știm unde și ce documente a vândut Mircea C. Ghibănescu, cu acest preț, sigur însă nu către Fundația din Iași, din moment ce același G.T. Kirileanu își varsă năduful scriind: „Mare speculant este și nepotul lui Ghibănescu. Doar toate documentele și manuscrisele trebuiau date Fundației Ferdinand”⁷³. Soarta documentelor și a bibliotecii cărțurărului continuă să intereseze pe cei doi prieteni și după război⁷⁴, când Mircea C. Ghibănescu, evacuat cu toată familia în vara anului 1943⁷⁵ la Câmpina, unde s-a stabilit apoi pentru totdeauna, a lăsat o parte din documente în casa din strada Rafael nr. 1, cunoscută și sub denumirea de Curelari⁷⁶.

După întoarcerea din evacuare, Fundația din Iași nu a mai funcționat, deoarece, în 1945, cea mai mare parte din localul ei a fost pus la dispoziția Bibliotecii Centrale Universitare. Prin Legea nr. 135 din 12 aprilie 1948, publicată în Monitorul Oficial nr. 160, partea I-a, din 14 iulie 1948, întreg patrimoniul Fundației a trecut pe seama statului, fiind dat în primirea Bibliotecii Centrale Universitare (cărțile și mobilierul necesar lor), Arhivelor Statului⁷⁷ (documentele), iar restul lucrurilor, altor instituții de cultură din Iași⁷⁸. Așadar, „documentele istorice”, deținute de Biblioteca Centrală a Universității din Iași, care au aparținut fostei Fundații Universitare Ferdinand I din Iași, au fost preluate de Arhivele Statului din Iași⁷⁹ și inventariate în colecția „Documente”, pachetele 401-463 inclusiv⁸⁰. În momentul preluării, documentele și manuscrisele lui Ghibănescu au fost trecute separat în inventarul nr. 1⁸¹, fiind organizate în 36 de pachete și integrate toate la colecția „Documente”, probabil în limitele

⁷² *Ibidem*, p. 347 (nr. 702).

⁷³ *Ibidem*, p. 348 (nr. 703).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 378, 396, 397, 398 (nr. 741, 765, 767 și 768).

⁷⁵ AN-Iași, fond Școala profesională de Fete „Tereza Milicescu” Iași, dosar nr. 2/1927, f. 210-225; pentru restul anului 1943 și 1944, în locul său, la Catedra de desen și caligrafie, o găsim pe Virginia Târțau. Vezi și f. 209 – stat de plată pentru luna iunie, în care Virginia Ghibănescu, soția lui Mircea Ghibănescu, apare menționată prima dată la locul său de muncă din Iași.

⁷⁶ Fiind în apropierea bisericii cu același nume. AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 3.

⁷⁷ Gh. Ungureanu, *Îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului de la Iași cu materiale documentare în anii regimului de democrație populară*, în RA, anul III, nr. 2/1960, p. 18.

⁷⁸ AN-Iași, Evidență, dosarul fondului Fundația „Regele Ferdinand”, nr. 110, f. 3.

⁷⁹ Idem, colecția Documente, pachet nr. 463/5-12 (documentația în baza căreia s-a făcut predarea-primirea documentelor).

⁸⁰ AN-Iași, Evidență, dosarul fondului Fundația „Regele Ferdinand”, nr. 110, f. 3. Fapt confirmat de menționarea provenienței făcută de arhiviști la începutul acestor pachete de documente.

⁸¹ AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 463/6. Din păcate, inventarul nr. 1 de preluare de la Fundație este sumar întocmit, cuprinzând numărul pachetului și numărul de documente din fiecare condică sau mapă, fapt ce face imposibilă identificarea exactă după conținut în inventarele colecției Documente.

pachetelor 437-462⁸². Cu siguranță, însă, toate cele 42 de pergamente de la Ghibănescu au fost integrate la pachetul nr. 451 al aceleiași colecții⁸³. În 1961, o parte dintre condicile lui Ghibănescu⁸⁴ au fost refondate la colecția „Manuscrise”⁸⁵.

Așadar, în 1948, în anul marilor transformări instituționale inițiate de regimul comunist, cu profunde implicații în întreaga societate românească, Arhivele de la Iași au avut fabuloasa ocazie de a intra în posesia câtorva mii de documente foarte valoroase, colecționate de-a lungul vieții de profesorul Gheorghe Ghibănescu. Numărul acestor documente era estimat de Gheorghe Ungureanu în jurul cifrei de 12.000⁸⁶. Dacă luăm în considerare atât numărul de documente foi volante, cât și numărul documentelor cuprinse în cele peste 30 de condici, atunci suma rezultată depășește cu mult cifra invocată⁸⁷.

Achizițiile și preluările de la urmașii lui Gheorghe Ghibănescu în anii 1957-1964

Pe lângă documentele preluate de la Fundație, Arhivele Naționale de la Iași au reușit, aproximativ la zece ani de la precedenta preluare, să intre în posesia unui număr important de documente și condici din vasta colecție a istoriografului. Acest lucru s-a realizat datorită achizițiilor făcute de la urmașii lui Gheorghe Ghibănescu, mai întâi de la Mircea Ghibănescu, inginer chimist la rafinăria din Câmpina – Ploiești, mort la finele anului 1962⁸⁸, după

⁸² Conținutul unor condici inventariate în limitele acestor pachete coincide cu conținutul sumar al condicilor din *Lista documentelor și manuscriselor cumpărate de Ministerul de Instrucție și dăruite Fundației universitare „Regele Ferdinand I” din Iași*, întocmit de G.T. Kirileanu la 9 iulie 1932 (AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 463/2).

⁸³ *Ibidem*, inventar nr. 1127, f. 1-7. Astăzi documentele pachetului nr. 451 sunt trecute la pachetul nr. 340, de la nr. 51-93. Întreg pachetul 451 a aparținut lui Gheorghe Ghibănescu, așa cum menționează, de altfel, și Constantin Turcu în inventar. Aceste pergamente sunt arătate și în *Lista documentelor și manuscriselor cumpărate de Ministerul de Instrucție și dăruite Fundației universitare „Regele Ferdinand I” din Iași*, întocmit de G.T. Kirileanu la 9 iulie 1932 (*ibidem*, pachet nr. 463/2).

⁸⁴ *Ibidem*, pachet nr. 437 (Letopiseț de la 1785) trecut la AN-Iași, colecția Manuscrise, nr. 1733; D (Documente) 440 M (Manuscrise) 1734, D 441 – M 1735, D 442 – M 1736, D 444 – M 1737, D 445 – M 1738, D 446 – M 1739, D 447 – M 1740, D 448 – M 1741.

⁸⁵ Colecția Manuscrise a fost constituită în 1952 (V. Apostolescu, *Colecția „Manuscrise”*, în *Îndrumător în Arhivele Statului din Iași*, vol. IV, București, 1970, p. 37).

⁸⁶ AN-Iași, fond Arhiva de Cancelarie, dosar nr. 13/1957, f. 73.

⁸⁷ AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 463/2 și 463/5.

⁸⁸ Nu am putut stabili data exactă a morții lui Mircea Ghibănescu. Potrivit informațiilor din volumul *Mihai Costăchescu: corespondență*, p. 64, inginerul Mircea Ghibănescu ar fi decedat în 1964 la Câmpina. Din corespondența purtată cu Constantin Turcu, aflăm că acesta suferea de o boală de laringe și de inimă. Ultima scrisoare trimisă de Mircea Ghibănescu datează din 16 mai 1962, moment în care se derulau negocierile în privința achiziției condicii „Anastase Bașotă” și discuțiile legate de casa sa din Iași (AN-Iași, fond Constantin Turcu: corespondență, dosar nr. 1876).

care de la soția sa, profesoara Virginia Ghibănescu⁸⁹, și Octavian Ghibănescu⁹⁰, fiul lor.

Anul 1957

Prima ofertă de vânzare de documente din colecția lui Gheorghe Ghibănescu era făcută la finele lunii septembrie 1957, când Mircea Ghibănescu aducea la Arhivele de la Iași trei pachete de documente⁹¹. Primul dintre ele cuprindea 162 de documente românești, slavone și grecești din secolele XVI-XVII, majoritatea fiind originale⁹². Pentru acestea inginerul a cerut 10.000 lei, primind doar 6.000 lei⁹³. Pentru cele 95 de documente din pachetul al doilea a cerut 6.000 lei și i s-a dat 4.000 lei, iar ultimele 67 au fost evaluate la suma de 2.000 lei, chiar dacă a pretins dublu⁹⁴.

Anul 1958

Deosebit de valoroasă este achiziția făcută în 1958 de Arhivele Statului, în special pentru Biblioteca documentară⁹⁵. La 8 septembrie, Mircea Ghibănescu scria Arhivelor de la Iași: „[...] posed o parte din materialul documentar, cărți, broșuri, reviste, anuare, buletine, ziare și tipărituri vechi pe care le am de la iubitul meu părinte și rămase în urma distrugerilor suferite din timpul războiului [...]. Odată cu acesta, pentru o mai bună păstrare a bustului din marmură de Carara a fostului șef al Arhivelor de la Iași, Teodor Codrescu, rămas tot de la Gh. Ghibănescu, și pentru o justă apreciere a muncii depuse de istoriograful Teodor Codrescu, donez acest bust Arhivelor Statului din Iași, pentru a fi așezat la locul de cinste cuvenit”⁹⁶.

⁸⁹ S-a născut la 31 octombrie 1914 la București. Se pare că a fost adoptată de familia Țarălungă din Iași. A absolvit 4 clase la Școala primară „Elena Doamna” din Iași, în 1925, Liceul „Oltea Doamna” din Iași, în 1932, și Academia de Arte Frumoase din Iași, în 1937. S-a căsătorit cu Mircea Constantin Ghibănescu la 4 septembrie 1937 în Iași (AN-Iași, fond Gimnaziul industrial „Tereza Milicescu”, Iași, dosar nr. 6/1943, f. 12-13), unde a fost directoare și profesoară de desen și calligrafie din septembrie 1937 până în iunie 1943 la Școala profesională de Fete „Tereza General Milicescu” (*ibidem*, dosar nr. 2/1927-1944, f. 112-209).

⁹⁰ Născut la 18 octombrie 1938 (*ibidem*, dosar nr. 6/1943, f. 12).

⁹¹ AN-Iași, fond Arhiva de Cămară, dosar nr. 13/1957, f. 68-78.

⁹² AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 685, inventarul 1135, f. 133-148.

⁹³ AN-Iași, fond Arhiva de Cămară, dosar nr. 12/1957, f. 117.

⁹⁴ Nu știm la ce număr au fost inventariate aceste două pachete cu 95, respectiv 67 documente, însă, cu siguranță, au fost integrate la colecția Documente, fără să se facă mențiunea de la cine provin, situație de altfel des întâlnită în evidențele noastre. De asemenea, nu am identificat niciun pachet care să conțină numărul de documente menționat, urmărind practica cunoscută ca documentele fiecărei preluări să fie inventariate separat, în pachete distincte.

⁹⁵ Astăzi în biblioteca Arhivelor de la Iași identificăm piese-unități de bibliotecă pe care le recunoaștem că au aparținut cărțurului datorită *ex-librisului* de pe coperti sau pagini, cum ar fi, de exemplu, pe studiul revizorului școlar Petre Eug. Stoica, *Expunerea Situațiunei învățământului primar din județul Bacău la finele anului școlar 1902-1903 prezentată D-Lui Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice*, Bacău, 1903.

⁹⁶ AN-Iași, fond Arhiva de Cămară, dosar nr. 16/1958, f. 7. Bustul a fost preluat de Gheorghe Ungureanu și se află astăzi așezat pe holul de la intrare al instituției, pe un piedestal improvizat, de lemn. Are o ureche și nasul ciobite.

În aceeași zi, Gheorghe Ungureanu s-a deplasat la vechea locuință a profesorului Ghibănescu, din fosta stradă Curelari, unde a găsit „într-o șură aruncate și amestecate cu diferite murdării o mulțime de cărți care făcuseră parte din bogata și importanta bibliotecă a lui Ghibănescu”⁹⁷. Din tot materialul, Gheorghe Ungureanu a selectat doar 13 documente originale din secolul XVII, 10 documente în copii din secolele XVI-XVII⁹⁸, un manuscris din 1831 cu 162 pagini⁹⁹, un manuscris religios slavon cu miniaturi, din secolul XVIII¹⁰⁰, 20 volume mari legate cuprinzând ziarele „Opinia”, „Gloria”, „Seara”, „Evenimentul”, „Evenimentul Literar”, „Epoca Literară”, „Era Nouă”¹⁰¹ și patru colecții incomplete din *Surete și izvoade*, „Teodor Codrescu”, *Ispisoace și zapise*, „Ioan Neculce”¹⁰² etc. În total au fost salvate doar 112 volume și broșuri din lucrările lui Gheorghe Ghibănescu¹⁰³, pentru că Arhivele ieșene nu dispunea în acel moment decât de suma de 5.000 lei¹⁰⁴. În final, întreg materialul selectat a fost cumpărat cu 4.570 lei¹⁰⁵, deși s-a cerut suma de 6.489¹⁰⁶.

Restul bibliotecii, inventariată de către delegații Arhivelor, care au adunat 800 de broșuri, 750 de cărți, 117 cărți vechi din secolul XIX, scrise în chirilică, și 212 titluri de reviste, buletine, anuare, calendare din secolele XIX-XX, totalizând 994 de unități, fac obiectul altei oferte de vânzare semnate de Mircea C. Ghibănescu la 18 septembrie același an¹⁰⁷. Se pare că suma cerută, 21.413 lei, era foarte mare și imposibil de obținut în acele condiții, din moment ce tranzacția nu a mai avut loc. În lunile următoare, Mircea C. Ghibănescu, presat de faptul că restul bibliotecii se afla în nesiguranță, deoarece chiriașii casei părintești au găsit de cuviință să o depoziteze într-o magazie alăturată, intervine către Constantin Turcu și îl roagă să transmită inventarul întocmit de arhiviști și răspunsul primit de la București la oferta sa¹⁰⁸.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 80.

⁹⁸ AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 704 (23 de documente), cu mențiunea la începutul inventarului că documentele au fost cumpărate de la C. Ghibănescu (este vorba de Mircea Ghibănescu, care apare scris și Mircea C. Ghibănescu, Mircea Constantin Ghibănescu).

⁹⁹ Nu știm unde a fost inventariat, probabil la colecția Manuscrise.

¹⁰⁰ AN-Iași, colecția Manuscrise, inventar 789, ms. 1699 (text slav scris la 1792 la mănăstirea din Poiana Voronețului, cu referire la viața lui Isac Siriul), f. 211.

¹⁰¹ Sunt la Biblioteca documentară a instituției, unele purtând numele lui Gheorghe Ghibănescu, fiind legate în coperti de carton.

¹⁰² Se află la Biblioteca documentară și Sala de studiu – uzuale.

¹⁰³ AN-Iași, fond Arhiva de Cămară, dosar nr. 16/1958, f. 80v., f. 76-78 și 83-90 (inventarul complet a tot ce s-a cumpărat). O parte din aceste lucrări au fost trimise filialelor Arhivelor Statului din Bârlad, Huși și Vaslui (*ibidem*, f. 95). Astăzi, toate acestea ar trebui să fie la biblioteca Serviciului Județean Vaslui al Arhivelor Naționale.

¹⁰⁴ *Ibidem* (în rezoluție); în adresa către București menționează cifra de 7.000 de lei (*ibidem*, f. 91).

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 81-83 și 91v.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 75. Se pare că suma respectivă fusese sugerată de Gheorghe Ungureanu.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 94.

¹⁰⁸ AN-Iași, fond Constantin Turcu: corespondență, dosar nr. 1856.

Între timp, moștenitorul bibliotecii lui Gheorghe Ghibănescu făcea oferte de vânzare și către alte instituții de cultură din Iași: Muzeul Unirii¹⁰⁹, Palatul Culturii¹¹⁰ și Muzeul Didactic¹¹¹, dar se pare că fără succes, fie pentru că, la fel ca și Arhivele, acestea, nu dispuneau de fonduri¹¹², fie cel care era rugat să intervină în această chestiune, Constantin Turcu¹¹³, nu era interesat să o facă.

Anul 1959

În cursul anului 1959, Arhivele au cumpărat de la Mircea C. Ghibănescu mai multe materiale documentare. În luna ianuarie, au fost cumpărate patru documente din anii 1661, 1666, 1667 și 1670¹¹⁴ și trei manuscrise cu suma de 1.000 lei¹¹⁵. Manuscrisul din 1785 este un *Sobornicesc hrisov de la Alexandru Mavrocordat* vv., păstrat sub forma unei copii realizate în 1814¹¹⁶. Cel de-al doilea este un manuscris miscelaneu din anul 1794¹¹⁷, iar ultimul, un manuscris religios de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea¹¹⁸. În ianuarie-martie, s-a achiziționat o condică de documente nedată, scrisă aproximativ pe la mijlocul secolului al XIX-lea, de 112 file, cu documentele dintre anii 1654-1814 referitoare la moșiile Zvorâștea (cu proprietățile în Solca, Humor, Râșca, Moldovița și Todireni), Berești, Bârnova, Dobronăuți, Dragomirești și Șerbănești¹¹⁹, un document original de la Petru Rareș, din 1546, și unul de la Matei Basarab, din 1635¹²⁰, toate pentru suma infimă de 360 lei, deși se ceruse inițial 900 lei¹²¹. În chitanța de primire a banilor, vânzătorul mai menționează pe lângă cele trei documente și unul din secolul al XIX-lea¹²².

Spre sfârșitul anului, Mircea Ghibănescu s-a interesat mai întâi dacă Arhivele mai dispun de fonduri¹²³ și, în luna noiembrie, a depus o altă ofertă pentru vânzarea a șapte manuscrise și a unui jurnal în limba italiană, solicitând suma de 5.950 lei. Comisia de evaluare a achizițiilor de documente și materiale istorice de pe lângă Serviciul Arhivelor din Iași a stabilit prețul de 2.855 lei¹²⁴. Valoarea acestei achiziții este indiscutabilă, fiecare manuscris reprezentând un

¹⁰⁹ În noiembrie 1959 a revenit cu oferta de a vinde un exemplar din *Cartea Românească de învățătură* a lui Varlaam (*ibidem*, dosar nr. 1860).

¹¹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 1857.

¹¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 1876.

¹¹² *Ibidem*, dosar nr. 1858.

¹¹³ *Ibidem*, dosar nr. 1859.

¹¹⁴ AN-Iași, colecția Documente, inventar 1136, pachet nr. 710, f. 33.

¹¹⁵ AN-Iași, fond Arhiva de Cămară, dosar nr. 9/1959, f. 11-15.

¹¹⁶ AN-Iași, colecția Manuscrise, inventar 789, ms. nr. 1690, f. 209.

¹¹⁷ *Ibidem*, ms. nr. 1691.

¹¹⁸ *Ibidem*, ms. nr. 1692.

¹¹⁹ *Ibidem*, ms. 1695 (în inventar nu se menționează proveniența manuscrisului); este prezentat în *Îndrumător*, vol. IV, p. 39.

¹²⁰ AN-Iași, colecția Documente, inventar 1136, pachet nr. 713 (toate trei documentele), f. 45.

¹²¹ AN-Iași, fond Arhiva de Cămară, dosar nr. 9/1959, f. 52-58.

¹²² *Ibidem*, f. 55.

¹²³ AN-Iași, fond Constantin Turcu: corespondență, dosar nr. 1859 b.

¹²⁴ AN-Iași, fond Arhiva de Cămară, dosar nr. 9/1959, f. 123-132.

izvor important pentru reconstituirea vieții sociale, economice și cultural-religioase din Moldova secolelor XVII-XIX. Toate au fost inventariate la colecția „Manuscrise”. Primul manuscris este o condică legată în piele, intitulată *Cu mila lui Dumnezeu, sama bucatelor din anul acesta, de la Sf. Gheorghe, 7256 mai 28* și cuprinde veniturile pe mai mulți ani, de la 1748-1752, ale câtorva moșii: Gura Lipovei, Mărășăști, Racova, Luncești, Deleni, Costești, Bogdana, Brătești, Cornu Negru, Ciorăști, Tabăra, Brătulești etc., precum și veniturile de la 14 pârclăbii¹²⁵. Următorul manuscris este o catagrafie, probabil din timpul lui Constantin Mavrocordat, și se intitulează *Tabla Iașului, de câți oameni sânt*¹²⁶. Al treilea manuscris este o condică cu transcrierile vechilor așezăminte și hrisoave ale Moldovei din secolele XVII-XIX scrisă de Gr. Hudici de la Mitropolie¹²⁷. Alte două condici, ce cuprind socotelile caselor boierești, au aparținut lui Iancu Costachi-Negel¹²⁸, respectiv lui Ion Corne¹²⁹. Penultimul manuscris conține o *Psaltire* și mai multe *Evangelii* din secolul al XVII-lea¹³⁰. Ultimul din seria celor șapte este un manuscris în limbile română și greacă, anterior anului 1762¹³¹. Jurnalul intitulat *Giornalo di un viaggio de Constantinopole în Polonia – Bossano*, de Ruggiero Giuseppe Boscovich, a fost inventariat cu nr. 9264 la Biblioteca documentară a instituției¹³².

Anii 1960-1961

În august 1960, inginerul Mircea C. Ghibănescu depunea o nouă ofertă de vânzare a altor trei manuscrise și a unei condici cu 638 de copii ale unor documente moldovenești pentru suma totală de 12.400 lei¹³³. Pentru documentele invocate s-au purtat multe discuții¹³⁴, care s-au întins până la începutul anului următor. Dar speranța exprimată de Gheorghe Ungureanu¹³⁵, ca ofertantul să accepte suma fixată de Comisia de Achiziție la 6.710 lei, aproape jumătate din suma cerută, nu s-a împlinit. În adresa de răspuns, șefii de la Arhivele din București comunicau sec că „se aprobă achiziționarea cu suma globală de 5.000 lei a unui grup de documente și manuscrise”¹³⁶, deci și mai puțin decât propusese Comisia. În cele din urmă, s-a întocmit o nouă cerere în numele inginerului Mircea C. Ghibănescu și un nou proces-verbal al Comisiei de Achiziție cu aceeași dată, 19 septembrie 1960, fără a fi inclusă condica de documente,

¹²⁵ AN-Iași, colecția Manuscrise, ms. nr. 1705.

¹²⁶ *Ibidem*, ms. nr. 1706.

¹²⁷ *Ibidem*, ms. nr. 1707.

¹²⁸ *Ibidem*, ms. nr. 1708.

¹²⁹ *Ibidem*, ms. nr. 1711.

¹³⁰ *Ibidem*, ms. nr. 1709.

¹³¹ *Ibidem*, ms. nr. 1710.

¹³² Nu am identificat cota nouă.

¹³³ AN-Iași, Evidență, dosar *Gheorghe Ghibănescu*, nr. 310 (în continuare, dosar nr. 310), f. 12.

¹³⁴ AN-Iași, fond Constantin Turcu: corespondență, dosarele nr. 1862, 1863 a, 1863 b, 1864, 1865 a, 1865 b, 1866 și 1867.

¹³⁵ AN-Iași, Evidență, dosar nr. 310, f. 13.

¹³⁶ *Ibidem*, f. 14.

achitându-se astfel pentru trei manuscrise, conform chitanței, suma de 1.210 lei¹³⁷. Practic, pentru achiziționarea condicii de documente menționate s-a negociat, am putea spune, „la sânge”, aceasta fiind cumpărată abia la sfârșitul lunii ianuarie a anului 1961 cu suma de 3.790 lei¹³⁸, mult sub suma de 9.500 lei cerută inițial¹³⁹. Condica¹⁴⁰ reprezintă una dintre cele mai valoroase achiziții ale Arhivelor ieșene. Este alcătuită pe la 1815 și conține transcrieri de documente din secolele XV-XIX. Aceste documente, din care unele sunt inedite, se referă la numeroase moșii din Moldova, Bucovina și Basarabia de azi. Cele trei manuscrise invocate mai sus au fost achiziționate în luna octombrie a aceluiași an și se regăsesc astăzi în colecția „Manuscrise”. Primul dintre ele este un manuscris cu diverse însemnări grecești și românești și cu un mic vocabular român-grec, cu multe expresii. Însemnările se referă la banii luați și dați pentru cumpărături de obiecte, alimente, băuturi și vânzări de vite etc. Sunt menționate satele Ipotești, Coșula și Știubeeni¹⁴¹. Al doilea este o condică cu veniturile „otcupului”¹⁴² Basarabiei pe anul 1818, din ținuturile Bender și Ismail și cetățile Ismail, Chilia, Akkerman, Bender și Hotin. Sunt invocate câșlele din aceste ținuturi și din Chișinău, cu peste 500 de câșlari¹⁴³. Ultimul manuscris este o condică cu rezumatele unor documente ale proprietăților lui S. Tutoveanu, dintre 1758-1857, cu numele moșiilor Grumăzoaia, Plopeni și Vilnu¹⁴⁴.

În septembrie 1961, Mircea C. Ghibănescu venea cu oferta de vânzare, pentru suma de 4.500 lei¹⁴⁵, a unei condici scrise la jumătatea secolului XVIII. Condica, legată în scoarțe de lemn îmbrăcate în piele, cuprinde 311 copii ale unor documente pentru un număr de peste 15 moșii din ținuturile Suceava, Neamț, Bacău, Dorohoi, Cârligătura, Iași, Botoșani (Liteni, schitul Liteni, Corni, Giurgeni, Merești, Săliște, Vercicani, Hălășeni, Mănăilești, Călugăreni, Tăutești, Simionești, Boteștii Mari, Bălțați, Vlădeni, Urșole-Copou, case în Iași, Rediu ș.a.), dintre anii 1479-1769¹⁴⁶.

¹³⁷ *Ibidem*, f. 16.

¹³⁸ *Ibidem*, f. 26-27.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 12v.

¹⁴⁰ AN-Iași, colecția Documente, inventar 1314, f. 156-217, pachet nr. 791. Este o condică cu 550 de documente transcrise pe 489 file. Din documentația dosarului fondului, f. 12-27, reiese că această condică ar fi avut 638 de documente și 889 pagini scrise, iar pe spatele paginii de titlu Gheorghe Ungureanu menționează că documentele au fost cumpărate de la moștenitorii lui Gheorghe Ghibănescu. Fiind foi volante, acestea au fost legate în această condică în atelierul Arhivelor Statului Iași. De ce această discrepanță? Să fie vorba de o greșeală de scriere? Este posibil ca filele diferență să fi fost legate în alt volum al aceleiași condici? Vezi prezentarea condicii făcută de Constantin Turcu, *Îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului din Iași cu materiale documentare, în anii 1960 și 1961*, în RA, anul IV, nr. 2, 1961, p. 212.

¹⁴¹ AN-Iași, colecția Manuscrise, ms. nr. 1713.

¹⁴² Arendarea veniturilor publice. Din rusescul otкуп – chirie.

¹⁴³ AN-Iași, colecția Manuscrise, ms. nr. 1714.

¹⁴⁴ *Ibidem*, ms. nr. 1715.

¹⁴⁵ AN-Iași, fond Constantin Turcu: manuscrise, dosar nr. 94, f. 1 (copie); cea mai mare parte a documentației întocmită pentru achiziționarea acestei condici se află în copie în acest dosar.

¹⁴⁶ AN-Iași, colecția Documente, inventar 1315, pachet nr. 801, f. 1-49.

Comisia de Achiziții¹⁴⁷ prezenta condica pe mai mult de patru pagini, arătând cât era de valoroasă și stabilea prețul de 2.800 lei. Deoarece toată suma de 10.000 lei alocată pentru achiziții fusese epuizată, Gheorghe Ungureanu solicita ca plata să se facă din fondurile Direcției Generale a Arhivelor¹⁴⁸. În final, Direcția Generală a Arhivelor Statului din București aproba cumpărarea acestei condici cu suma de 2.000 lei, preț fixat de Comisia Centrală de evaluare a Direcției Generale. Mircea Ghibănescu, surprins neplăcut de prețul stabilit¹⁴⁹, a fost nevoit să accepte prețul¹⁵⁰ și să semneze actul de vânzare-cumpărare impus suplimentar de București și chitanța eliberată de Miliția din Câmpina în noiembrie 1961¹⁵¹, în care se arată suma bani pe care o va primi abia la sfârșitul lunii decembrie¹⁵².

Anii 1962-1963

Condica de documente, intitulată *Documentele caselor din Iași și altor acareturi* cu inițialele A.B. (Anastasia Bașotă), reprezintă o altă valoroasă achiziție, având scoarțe îmbrăcate în pânză și cotor de piele, titlul și ornamentele aurite, hârtia de calitate superioară, groasă, cu chenar floral tipărit pe fiecare pagină, caligrafia frumoasă și clară¹⁵³.

În martie 1962, Mircea Ghibănescu înainta oferta¹⁵⁴, menționând că „este necesar să se țină seama că tatăl meu, de la care am condica de mai sus, a adunat pentru cercetare și studiere cu multă trudă și jertfe bănești aceste valoroase documente, iar eu le-am salvat în timpul evacuării, cu grele cheltuieli și trecând prin mai multe primejdii care puteau să-mi fie fatale”¹⁵⁵. Cerea suma de 3.000 lei. Comisia de Achiziție stabilea, prin procesul-verbal din 9 aprilie 1962, la care a anexat prezentarea minuțioasă făcută de Constantin Turcu (pe patru pagini și jumătate), prețul de 2.500 lei. Direcția Generală a Arhivelor București a aprobat cumpărarea, dar cu suma de 1.000 lei. Ofertantul a refuzat prețul impus, insistând pe valoarea istorică a documentelor, dublată de una artistică, și cerând ultimul preț, de 2.000 lei, în caz contrar cerea să i se comunice modalitatea prin care putea reintra în posesia condicii menționate depuse personal la Arhivele de la Iași. Direcția Generală a insistat pentru prețul oferit inițial, de 1.000 lei, astfel încât Mircea C. Ghibănescu, probabil forțat de împrejurări și de nevoia de bani, a acceptat această variantă în august același an¹⁵⁶.

¹⁴⁷ Era formată din următorii arhiviști: Gheorghe Ungureanu, Constantin Turcu, Virgil Apostolescu, Gheorghe Balica, Rodica Anghel, Gheorghe Dumitrașcu și Virginia Isac.

¹⁴⁸ AN-Iași, fond Constantin Turcu: manuscrise, dosar nr. 94, f. 2.

¹⁴⁹ *Ibidem*, corespondență, dosar nr. 1871.

¹⁵⁰ *Ibidem*, dosar nr. 1872.

¹⁵¹ AN-Iași, Evidență, dosar 310, f. 28-38 (documentația întocmită pentru cumpărarea condicii).

¹⁵² AN-Iași, fond Constantin Turcu: corespondență, dosarele nr. 1873 și 1874.

¹⁵³ AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 872.

¹⁵⁴ AN-Iași, fond Constantin Turcu: corespondență, dosar nr. 1875.

¹⁵⁵ AN-Iași, Evidență, dosar nr. 310, f. 53v.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 39-55 (cuprinde documentația întocmită pentru achiziționarea condicii).

La sfârșitul anului 1962, imediat după moartea soțului, confruntându-se cu mari probleme financiare, Virginia Ghibănescu, nora lui Gheorghe Ghibănescu, a venit la Arhivele din Iași și a oferit spre vânzare biblioteca rămasă de la părintele lor. Biblioteca fusese văzută în anii anteriori de Gheorghe Ungureanu și Constantin Turcu, care scriau superiorilor de la București că „număra 5-6 mii de volume, cărți române și străine, studii istorice, colecții tipărite de documente (*Surete și izvoade, Ispisoace și zapise* etc.), bibliografii, dicționare, studii economice, sociale, juridice etc., monografii diverse, dări de seamă din diferite domenii de activitate, anuare de tot felul, calendare vechi și noi, colecții de folclor, reviste și ziare vechi. În anii trecuți, inginerul Ghibănescu ceruse pentru această colecție de cărți o sumă destul de mare. În situația din 1962, soția ar fi acceptat suma de 10-8 mii lei, adică, pentru cele 5-6 mii de exemplare, ar fi revenit¹⁵⁷, în medie, 2 lei un volum”¹⁵⁸.

Se pare că arhiviștii de la Iași nu au primit niciun răspuns sau, dacă l-au primit, a fost unul negativ din moment ce, la sfârșitul anului următor, 1963, aflăm că „s-au găsit aruncate într-o magazie de lemne din curtea caselor în care a locuit fostul profesor și istoriograf din Iași Gheorghe Ghibănescu mai multe documente și cărți. Ele au fost aduse la Arhivele Statului, arhiviștii salvându-le cu un ceas înainte de a fi predate la D.C.A. de către un membru al familiei nepăsător de hârtoagele bătrânului cărturar”¹⁵⁹.

Creдем că acesta a fost momentul când arhiviștii au hotărât să constituie un fond separat care să poarte numele istoriografului și în care au adunat majoritatea documentelor preluate în această împrejurare, cu excepția manuscriselor care au fost fondate la colecția cu același nume, iar fotografiile la colecția „Stampe și fotografii”. Practic, toate documentele ce formează astăzi colecția „Gheorghe Ghibănescu”¹⁶⁰ au fost preluate în 1963, fiind constituite în dosare sau mape și inventariate după normele arhivistice. În raportul său către București, Gheorghe Ungureanu a prezentat pe larg fondul documentar recuperat¹⁶¹. Am ales să redăm lungul șir al acestui material, arătând, totodată, prin intermediul notelor de subsol, fondurile și colecțiile unde astăzi pot fi identificate. Așadar, s-au preluat cărți, broșuri (700 volume), reviste (41 titluri) din bogata bibliotecă a lui Ghibănescu¹⁶², corespondența primită de la diferite persoane (H. Tiktin, O. Băncilă, N. Iorga, C. Giurescu, A. Gorovei, M. Costăchescu, C. Moisil, I. Nădejde, A.D. Xenopol, G.T. Kirileanu¹⁶³ etc.), documente referitoare la viața și activitatea istoriografului: în calitate de publicist¹⁶⁴, om

¹⁵⁷ Suprascris.

¹⁵⁸ AN-Iași, fond Constantin Turcu: manuscrise, dosar nr. 94, f. 18.

¹⁵⁹ AN-Iași, Evidență, dosar nr. 310, f. 56.

¹⁶⁰ Informații privind documentele colecției vezi Ina Chirilă, *Colecția „Gheorghe Ghibănescu” – perspectiva unor noi teme de cercetare. Prezentare de fond*, în „Acta Bacoviensia”, Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, VII, Onești, 2012, p. 417-436.

¹⁶¹ AN-Iași, Evidență, dosar nr. 310, f. 56.

¹⁶² AN-Iași, Biblioteca documentară.

¹⁶³ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, pachetele nr. 10-11.

¹⁶⁴ *Ibidem*, dosar nr. 7, 109 f.

politic¹⁶⁵, membru în diferite societăți culturale¹⁶⁶, comisii de examinare¹⁶⁷, membru al Cooperativei Corpului Didactic¹⁶⁸, corespondența familiei Ghibănescu¹⁶⁹, nouă fotografii de familie¹⁷⁰, șapte caiete¹⁷¹, 124 de documente privitoare la o gospodărie moșierească din anii 1862-1890, diferite contracte de arendă a moșilor, obligații ipotecare, inventare de averea moșilor Drăgușeni, Bălătești etc.¹⁷², 15 ciorne ale lui Ioniță Sion din anul 1872, între care un proiect de lucrare intitulat *48 în Moldova*, cu 45 de capitole, altul *Unirea*, ciorne dintr-o lucrare privitoare la agricultura în Moldova, un manifest intitulat *Fraților, voi stegari de la 1848 unde sânteți, mărturisiți-vă păcatele și spălați rușinea prin sângele vostru*¹⁷³, 102 documente privitoare la Societatea „Fraterna”, Societatea „Frăția”, la familia Negruți¹⁷⁴, 118 fotografii reprezentând diferiți profesori și elevi de la Școlile din Iași, adunări politice etc.¹⁷⁵, 78 de fotografii din colecția *Șaraga* reprezentând portrete de domnitori români¹⁷⁶, condici de procese-verbale ale Societății „Frăția meseriașilor” din Iași (1915-1920)¹⁷⁷, șapte manuscrise diferite cuprinzând cursuri ale profesorilor din Iași¹⁷⁸, două manuscrise ale lui Victor Stoian din 1915-1917¹⁷⁹ și

¹⁶⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5, 94 f.

¹⁶⁶ *Ibidem*, dosar nr. 6, 54 f.

¹⁶⁷ *Ibidem*, dosar nr. 2, 63 f.

¹⁶⁸ *Ibidem*, dosar nr. 3, 38 f.

¹⁶⁹ *Ibidem*, pachetele nr. 12 și 13.

¹⁷⁰ AN-Iași, colecția Stampe și fotografii, dosar nr. 841 (5 fotografii), nr. 839 (6 fotografii).

¹⁷¹ AN-Iași, colecția Manuscrise, ms. nr. 1821-1826.

¹⁷² AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 18. Aceste documente au fost ale familiei Drossu. În 1921, Ghibănescu a depus la Muzeul Municipal documente „căpătate” pentru muzeu din „bogata arhivă de documente slavo-române a familiei Drossu, foști mari proprietari”. Aceste documente, în număr de 182, datau din perioada 1453-1799, fiind inventariate împreună cu M. Costăchescu (IN, an I, fascicola 1, 1921, p. 171, 173). Este posibil ca o parte din documentele „căpătate” să fi rămas în colecția lui Ghibănescu. Documente referitoare la Nicolae Drossu și familia se mai găsesc inventariate în mai multe pachete ale colecției Documente, dintre care enumerăm 474/118-176, 475/1-170. Este posibil ca acestea să fi fost preluate de la Muzeul Municipal după desființarea sa în 1939.

¹⁷³ O parte a ciornelor au fost integrate la colecția Manuscrise și legate în ms. 1797. În prefață, Gheorghe Ungureanu relatează cui au aparținut aceste ciorne și cum au ajuns la Arhivele de la Iași.

¹⁷⁴ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 14.

¹⁷⁵ Se pare că, așa cum arată mențiunea din inventar și *ex-libris* de pe unele fotografii, au fost inventariate la AN-Iași, colecția Stampe și fotografii, inventar nr. 793, la nr. 841-859, 974-997, 1152. Din păcate nici în depozitul Arhivelor acestea nu au fost în siguranță, pentru că multe din ele figurează astăzi ca fiind lipsă (858, 985-997).

¹⁷⁶ AN-Iași, colecția Stampe și fotografii, inventar 793, p. 47; la nr. 836 au fost inventariate 79 de fotografii din colecția menționată, din care astăzi mai sunt doar patru. La nr. 838 sunt inventariate alte 12 fotografii din colecția *Șaraga* donate de inginerul I. Adam.

¹⁷⁷ Au fost inventariate la AN-Iași, colecția Manuscrise, ms. nr. 1811 (Registru de procese-verbale ale Societății meseriașilor creștini din Iași „Frăția”, 1915-1916) și ms. nr. 1812 (Caiet cu procese-verbale de ședință din 1918-1920), inventar 789, p. 240.

¹⁷⁸ *Ibidem*, ms. nr. 1892 (manuscrisul cuprinde rezumatele a șapte studii asupra limbii, în română și franceză).

¹⁷⁹ *Ibidem*, ms. nr. 1891; în inventarul colecției este menționat că manuscrisul a fost găsit de Gheorghe Ungureanu în șura caselor lui Gh. Ghibănescu, în iunie 1963. Manuscrisul se intitulează *Lacrimi, poezii*, 1915-1917, după numele autorului precizându-se: „Aranjate și

I. Petrescu¹⁸⁰, o condică de venituri și cheltuieli pe 1902-1904 a firmei M. Daniel din Iași¹⁸¹.

Valoarea acestor materiale documentare fiind apreciată simbolic la suma de 10.000 lei¹⁸², Serviciul Completare, Evidență și Expertiză din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului răspundea raportului trimis de la Iași, aprobând luarea în evidență a documentelor recuperate, cu recomandarea ca preluarea să se facă în baza unui proces-verbal din care să rezulte că materialul respectiv nu aparține vreunei persoane fizice și juridice sau, în caz că materialul are vreun posesor, să obțină consimțământul acestuia, pentru a fi evitate eventualele litigii¹⁸³. Arhivele ieșene s-au conformat celor indicate. Ba mai mult, au trimis Bibliotecii DGAS București 27 de titluri de carte și 11 numere din revista „Arhiva”, din fosta bibliotecă a lui Ghibănescu¹⁸⁴.

Se pare că atunci, în vara anului 1963, arhiviștii au reușit să recupereze acea parte din biblioteca documentară și din materialul documentar care nu au putut fi luate de urmașii lui Gheorghe Ghibănescu în timpul evacuării.

Anul 1964

Cea care a continuat seria vânzărilor către Arhive a documentelor lui Gheorghe Ghibănescu a fost nora sa, Virginia Ghibănescu, care în august 1964¹⁸⁵, văduvă fiind, oferea 18 manuscrise cu prețul de 15.000 lei¹⁸⁶. În urma evaluării se fixa suma totală de 9.100 lei¹⁸⁷, din care cu 6.100 lei s-au plătit nouă manuscrise, bani pe care urmașii lui Gheorghe Ghibănescu îi primeau la sfârșitul lunii septembrie¹⁸⁸, restul de 3.000 lei fiind achitați în ianuarie 1965¹⁸⁹.

întrunite în acest manuscris de prietenul său M. D. Stamatin”, iar dedesubt: „Manuscris original prețios pentru mine, cu dorința supremă de a nu se distruge după moartea mea Eliza I. Stoian, 25 iulie 1925”.

¹⁸⁰ *Ibidem*, ms. nr. 1888, în inventar nu se menționează proveniența.

¹⁸¹ Nu am putut stabili unde se află fondată astăzi condica.

¹⁸² AN-Iași, Evidență, dosar nr. 310, f. 56-58.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 59.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 62-64.

¹⁸⁵ *Ibidem*, f. 68.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 67.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 72-78.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 79-84, două scrisori (cu plicurile lor) de mulțumire și confirmare a primirii banilor, scrise de Virginia Ghibănescu lui Gheorghe Ungureanu, în care relatează situația dificilă în care se află ea și cei doi copii, Puiu – student în anul III (f. 84; nu menționează facultatea) și Cristina, care, după ce „a luat maturitatea, de data aceasta foarte bine”, a plecat la București „pentru a urma cursuri de pregătire p. școala tehnică de arhitectură” (*ibidem*, f. 80).

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 92 și 94, unde se găsește actul de vânzare-cumpărare a celor nouă manuscrise cumpărate cu suma de 3.000 lei, în care se menționează că ar fi înregistrate de la nr. 1797-1805. Cercetând inventarul colecției Manuscrise, am constatat că, din cele nouă manuscrise, doar două au aparținut lui Ghibănescu, mss. 1797 și 1803, dar nici măcar acestea nu se regăsesc în procesul-verbal invocat (se pare că manuscrisul nr. 1797 a fost constituit de arhiviști din documentele recuperate în anul 1963). Identificarea exactă a pozițiilor la care au fost inventariate aceste manuscrise a fost posibilă datorită confruntării descrierilor sumare din procesul-verbal cu cele din inventarul manuscriselor.

Plata celor 9.100 lei s-a făcut din fondurile alocate în acest scop de Direcția Regională a MAI Iași¹⁹⁰.

Manuscrisele sunt de o valoare incontestabilă din perspectivă istorică, artistică și literară. Primul manuscris evaluat în procesul-verbal al Comisiei de Achiziție reprezintă o copie, în limba greacă, din a doua jumătate a secolului XIX, a unui manuscris în care, în prima parte, este adunată corespondența lui Ioan Neculai Mavrocordat dintre anii 1694-1714, în a doua regăsindu-se un onirocrit¹⁹¹.

Un alt manuscris datează din secolul al XIX-lea și cuprinde în cele două părți ale sale *Gramatica* lui Vescu Stavru¹⁹².

Deosebit de valoroasă din punct de vedere artistic este *Evangelhia* scrisă în limba slavă, evaluată de arhiviști ca fiind din secolul al XVI-lea. Coperta este din scoarță de lemn, învelită cu piele încrustată. În text, inițialele și titlurile sunt scrise cu cerneală roșie, iar chenarele sunt viu colorate¹⁹³.

Din grupul celor 18 manuscrise face parte și o copie a *Alexandriei*¹⁹⁴. Manuscrisul are o singură copertă cu cotor de piele și mai cuprinde, în afară de *Alexandria*, un zodiac, rețete de medicamente ș.a.

Manuscrisul următor este o condică dintre anii 1763-1792 și cuprinde diverse cheltuieli și tocmeli de oameni la cositul fânului, moscali la păzitul vitelor, vânzarea unor poloboace de vin la Bârlad. Se mai găsesc diferite însemnări genealogice¹⁹⁵.

Alt manuscris, de 229 de file, din care lipsește începutul și sfârșitul, reprezintă o copie din secolul al XIX-lea a basmelor și a vieții lui Esop¹⁹⁶.

Deosebit de valoros este manuscrisul în copie al letopiseșului lui Nicolae Costin, despre care Gheorghe Ghibănescu scria în revista „Theodor Codrescu”, anul I, p. 25-76. Față de textul cronicii publicat de M. Kogălniceanu, manuscrisul din colecția Ghibănescu prezintă lipsuri¹⁹⁷.

Informații consistente despre slujba Visteriei oferă manuscrisul din anul 1740, intitulat *Catastih de socoteala dumisale vistiernicului [Palade] ce au avut cu diecii de vistierie*¹⁹⁸. Manuscrisul este legat în piele și conține 26 de file, din care șase sunt albe.

Manuscrisul de 41 de file, din anul 1755, intitulat *Toate bucatele: vaci, boi, epe, stupi, oi și alte lucruri ale casei răposatului beizade Ioniță Cantemir, ce s-au aflat după moartea răposatei Tarsiței, fiicei măriei sale, carele după*

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 93.

¹⁹¹ AN-Iași, colecția Manuscrise, inventar 789, f. 231, ms. 1788, vezi și Evidență, dosar nr. 310, f. 68 și 73.

¹⁹² *Ibidem*, f. 232, ms. nr. 1789, Evidență, dosar nr. 310, f. 74.

¹⁹³ *Ibidem*, f. 232, ms. nr. 1790.

¹⁹⁴ *Ibidem*, ms. nr. 1791.

¹⁹⁵ *Ibidem*, ms. nr. 1792.

¹⁹⁶ *Ibidem*, ms. nr. 1793.

¹⁹⁷ *Ibidem*, ms. nr. 1794.

¹⁹⁸ *Ibidem*, ms. nr. 1795.

*cum s-au venit s-au împărțit după rânduiala sfintei pravile, făcându-se trii părți, adică: o parte pentru grijile acelor răposați și o parte giupînesei răposatului beizade și altă parte neamului după cum arată înlăuntru anume*¹⁹⁹ face, de asemenea, parte din grupul celor de mai sus.

La fel și manuscrisul de 84 de file care cuprinde în prima parte o copie după traducerea din 1786, din limba franceză, a lucrării *Istoria lui Alțidalis și a Zalidiei*, iar în a doua o copie cu mici omisiuni după „preacuvântarea” cărții *Caracteruri* compuse de Paris Mumuleanu și tipărite la București în 1825. Ultimele patru file conțin *Osăbirea între amor și prieteșug*. Manuscrisul provine din arhiva G. Sion-Gherei din Brătești-Bacău și are câteva însemnări din 1839-1842²⁰⁰.

Manuscrisul intitulat *Sama lui Mihalachi Niță porușnic, de cheltuiala casei dumisale Toader Pălade vel vistiernic, începându-se din anul trecut de la luna ghenar pân acum la zi întâi a februar, leat 7259/1751* este o condică legată în piele, de 49 de file²⁰¹ și cuprinde veniturile provenite din vinul vândut, din chiriile dughenilor, de la diecii de Vistierie, precum și cheltuielile ce s-au făcut cu cumpărarea îmbrăcămintei, cu plata argaților, herghelegiilor, prisăcarilor și meșterilor care au lucrat la casa de la Brătuleni.

Manuscrisul de 140 de file, din care sunt scrise 99, intitulat *Catastih de toate moșiile dumisale Toader Palade vel vistiernic, fiul lui Ion Palade, vel vornic, nepotul lui Toader vel vornic, de toate moșiile ce sânt drepte a dumisale, osăbit de alți frați ai dumisale, cumpărături și danii precum s-au arătat anumi mai gios, care s-au scos de pe scrisorile dumisale de Vasili Buhăescul biv vel pitar, la anul de la zidirea lumii 7254 săpt[embrie] 1* cuprinde moșiile familiei Palade din ținuturile Tecuci, Lăpușna, Suceava, Neamț, Cârligătura și Iași²⁰².

Un alt manuscris, de 38 de file, cu o legătură originală de piele, cuprinde cheltuielile făcute de către casa boierească Racoviță între anii 1793-1801. Aceste cheltuieli se referă la „suma stupilor, izvodul de vaci, hacurile și tocmelile ce se dau pe la ciobani, tocmeala preotului, izvodul de vânzări, banii ce sunt rămași să dea sătenii de pe ajutornița de iarnă, banii ce se dau lui Mihalachi Rusu pentru lucrul crâșmei, cheltuielile fânului, izvodul de banii care se iau de la crâșme, banii care se dau pe coasă, hacul prisăcarilor, tocmeala argaților, plata vizitiului, ciobanilor, țișganilor, pentru iezitul Racovei, pe fân la Codăiești, Ghergheleni și Șurănești” ș.a.²⁰³.

Următorul manuscris pare să fie o copie din secolul al XIX-lea a unei cronici, cuprinzând istoria Moldovei între pacea de la Kuciuk-Kainardji (1774) și pacea de la București (1812). Autorul acestei cronici este necunoscut și pare

¹⁹⁹ *Ibidem*, ms. nr. 1796.

²⁰⁰ *Ibidem*, ms. nr. 1809.

²⁰¹ *Ibidem*, ms. nr. 1845.

²⁰² *Ibidem*, ms. nr. 1855.

²⁰³ *Ibidem*, ms. nr. 1863.

să fi fost contemporan cu evenimentele. Are un plan metodic, împărțindu-și cronica pe capitole și un stil cursiv. Copia de față făcută de trei persoane – după scris – nu are nici început și nici sfârșit. Un fragment din acest manuscris a fost publicat de Gh. Ghibănescu în Buletinul „Ioan Neculce”, fascicola 9, partea I, p. 222²⁰⁴.

Manuscrisul intitulat *Stihurile pentru sfârșirea boierilor Manolachi Bogdan și Ioan Cuza spătar, care au pierit în domnia domnului Constantin D. Moruzi voievod la anul 1778 august 18, vineri spre sâmbătă la 6 ceasuri din noapte* a fost scris, după însemnarea de la sfârșitul versurilor, la 18 ianuarie 1833. Manuscrisul mai conține și alte versuri: *Stihurile asupra mării sale Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Munteneste, ce au pierit dimpreună cu toți fiii lui 7224 în gioaea mare*²⁰⁵.

Nu am identificat pozițiile la care au fost inventariate următoarele trei manuscrise. Deocamdată vom semna doar existența lor în Arhivele de la Iași, prezentând descrierile făcute de arhiviști în procesul-verbal de achiziție. Este vorba despre un manuscris de 13 file, din 28 februarie 1840, intitulat *Pricinile fericirii și a mării neamurilor* și cuprinde principii de așezare a legilor, de conducere a unei țări, de educație a tineretului. Se pare că autorul a fost inspirat de opera *Il Principe* a lui Machiavelli²⁰⁶.

Manuscrisul următor, intitulat *Urmări pe mormânt*, a fost scris la Iași în 1820 de Ioan Prale Moldovanul. Textul grecesc și românesc, de 32 de pagini cu ornamentație, este trecut în *Bibliografia românească veche*, t. III, fascicol III-VIII, p. 338-339²⁰⁷.

Ultimul din grupul celor 18 este un manuscris miscelaneu, legat în piele, care cuprinde 165 de file, databile ante 1838. Pe primele file sunt însemnări făcute de posesorul cărții. În 1838 manuscrisul era al duhovnicului Doroftei, care îl dăruia lui Iordachi Sava de la Sârbești, ținutul Neamțului. Între filele 2-48 este un zodiac. De la fila 48 verso sunt scrise rețete medicale. La fila 52 este o însemnare privind timpul. De la fila 55, iarăși rețete, de această dată pentru obținerea cernelii. Se dau apoi sfaturi medicale pentru diferite boli, precum și rețete pentru parfumuri, apă de obraz, apă pentru curățirea petelor de vară, alifie pentru creșterea părului, pentru dinți, leac pentru vindecarea cheliei. Se revine la însemnări privitoare la timp. La filele 119-131 se explică visele, la fila 138 se află rețete practice pentru curățatul petelor de pe haine, curățarea tablourilor de ulei, sfaturi pentru creșterea copiilor, rețete de bucate, copia unei poezii a lui C. Conachi ș.a.²⁰⁸.

²⁰⁴ *Ibidem*, ms. nr. 1868. După inventar, evenimentele descrise încep cu războiul din 1768, iar textul pare a fi structurat în trei părți, cu un total de 14 capitole.

²⁰⁵ *Ibidem*, ms. nr. 1893; dosarul fondului, f. 69 și 75.

²⁰⁶ AN-Iași, Evidență, dosar nr. 310, f. 76, poziția a 11-a în procesul-verbal al comisiei de achiziție.

²⁰⁷ *Ibidem*, poziția a 12-a în procesul-verbal al comisiei de achiziție.

²⁰⁸ *Ibidem*, f. 79, poziția a 12-a în procesul-verbal al comisiei de achiziție.

Concomitent au fost achiziționate cu prețul de 1.100 lei și trei fotocopii ale unor documente din vremea lui Vasile Lupu, inventariate toate azi la pachetul de documente nr. 895²⁰⁹.

În afară de materialul documentar de mai sus, de la Gheorghe Ghibănescu provin și alte documente, nu știm însă când și cum au ajuns la Arhivele ieșene, așa cum este cazul *Albumului muzical*, semnat de mână *George Ghibănescu*²¹⁰, scris împreună cu elevii săi²¹¹, și *Catagrafia atingătoare de documenturile casăi răposatului spătar Enache Negruți*²¹², meniul pentru dejunul oferit de primăria comunei Huși în ziua de 28 octombrie 1923 la comemorarea a 200 ani de la moartea lui Dimitrie Cantemir²¹³ și un alt meniu de la restaurantul „Parc” din Alba Iulia, din 15 octombrie 1922²¹⁴. Acestea două din urmă provin de la Muzeul Municipal, unde le donase Ghibănescu²¹⁵, și de unde, după desființarea sa, împreună cu tot materialul documentar deținut până atunci a fost preluat fără evidențe de Arhivele Statului din Iași.

Așadar, nu știm dacă în timpul vieții Gheorghe Ghibănescu a donat sau vândut documente Arhivelor din Iași sau din țară. Ceea ce știm însă este că materialul documentar deținut astăzi provine indirect de la Ghibănescu, prin cel puțin trei modalități: preluare de la Biblioteca Centrală a Universității din Iași, din colecția fostei Fundații „Ferdinand I” și de la Muzeul Municipal din Iași, recuperare și cumpărare de la urmașii acestuia.

1965 – anul negocierilor ratate

Cu toate eforturile arhiviștilor ieșeni, cea mai mare și mai valoroasă parte a colecției lui Gheorghe Ghibănescu, lăsată moștenire fiului, apoi soției și copiilor acestuia, a ajuns la Arhivele din Iași, doar o perioadă scurtă de timp, aproximativ șase luni²¹⁶. Primele ocazii ratate de Arhive, din cauza fondurilor insuficiente, pe de o parte, și a lipsei de comunicare între vânzător și cumpărător, pe de altă parte, au fost cele din anul 1958 și de la sfârșitul anului 1962, momente pe care le-am menționat mai sus. După alți trei ani, Arhivele din Iași au pierdut ultima și cea mai mare șansă de a intra în posesia unei cantități importante din ce a mai rămas din valoroasa colecție a cunoscutului istoriograf.

²⁰⁹ *Ibidem*, f. 65 și 67; vezi și AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 895, inventar 1319, f. 113.

²¹⁰ AN-Iași, colecția Manuscrise, ms. nr. 1803, 65 f.

²¹¹ Silviu Văcaru, *op. cit.* p. 68.

²¹² AN-Iași, colecția Documente, pachet nr. 411/172, 33 f. În inventar este trecută doar cota, făcându-se trimitere la fișa de inventar.

²¹³ *Idem*, pachet 157/91, o filă cartonată scrisă color, semnată de Ghibănescu.

²¹⁴ *Idem*, pachet 157/87.

²¹⁵ IN, fascicula 3, 1923, p. 221.

²¹⁶ Perioadă în care profesorul Ioan Caproșu a reușit să cerceteze câteva din condicile puse la dispoziție de arhiviștii de atunci, scriind apoi despre acest fragment de colecție „*Condiciile*” lui Ghibănescu, în „Cronica”, anul XVI, nr. 13 (791), 27 martie 1981, p. 2. La 10 aprilie 1965 au fost înregistrate la AN-Iași, fond Foi volante, nr. 205 și 206, două documente care au aparținut lui Gheorghe Ghibănescu.

Vom arăta în rândurile de mai jos amănuntele derulării evenimentelor în ordine cronologică, iar în anexe textul integral al scrisorilor, pentru a stabili cauzele ruperii relației dintre cele două părți, culminând cu eșecul Arhivelor din Iași de a cumpăra documente, transcrise și originale, inestimabile din punct de vedere al valorii istorice și nu numai.

La începutul anului 1965, corespondența dintre Gheorghe Ungureanu și Virginia Ghibănescu a debutat printr-un schimb de urări de bine prilejuite de sărbătorile de iarnă, în care aceasta din urmă îl anunța pe reprezentantul Arhivelor de la Iași, printre altele, că „la anul voi mai încerca și cu cei de la Academie să pot vinde manuscrisele lui socru-meu”²¹⁷. Opțiunea Virginiei Ghibănescu de a apela la Arhivele din Iași, unde găsea înțelegere, bucurându-se de încrederea și prietenia lui Gheorghe Ungureanu, a fost determinată de o împrejurare nefericită, aproape disperată, în care s-a pomenit familia sa, situație de altfel obișnuită pentru acea perioadă. La mijlocul lunii martie trimite o scrisoare pe numele lui Gheorghe Ungureanu, pe care Arhivele o înregistrează însă ca pe o ofertă de vânzare, deși emitenta îl roagă să intervină personal pentru a putea vinde documente Academiei Române²¹⁸, așa cum o mai făcuse, se pare, și altă dată. Această nouă solicitare devenise o chestiune foarte urgentă deoarece, după doi ani de văduvie, Virginia Ghibănescu a fost forțată de „aceștia de aici”²¹⁹ să se mute din locuința sa de trei camere care, fiind considerată prea mare pentru familia ei, urma să fie cedată unui inginer cu copii mici. Familia Ghibănescu urma să primească, în schimb, „tot trei camere (cămăruțe...) într-un bloc, la etajul III”²²⁰. Pentru a avea timp să se instaleze în noua casă, dar mai ales să rezolve problema depozitării celor trei lăzi cu lucrările în manuscris ale socrului ei, Virginia Ghibănescu a obținut amânarea mutării pentru câteva luni și, având nevoie de bani, dar mai ales din lipsă de spațiu, i-a scris lui Gheorghe Ungureanu că dorește „să le ia cineva, să le valorifice, să le știu la locul lor”, arătând că au fost purtate și prin refugiu de 20 de ani de când au plecat din Iași²²¹ și că „vrea să știe munca bătrânului la loc sigur, să nu-și bată joc copii[i] de ea”. În privința prețului, vânzătoarea nu părea foarte hotărâtă, limitându-se a se exprima plastic „cît mi-or da pe ele, mi-or da – dar să le știu acolo unde trebuie”²²².

În scurtă vreme, Gheorghe Ungureanu a dispus ca în zilele de 22-27 martie, același an, Virginia Isac, arhivist la Arhivele ieșene, în calitate de delegat²²³, să meargă la Câmpina, pentru a prelua documentele. Ajunsă la fața locului, aceasta a întocmit un inventar al tuturor materialelor găsite: lucrările needitate ale istoriografului, documentele, manuscrisele vechi, cărțile din biblioteca sa etc.,

²¹⁷ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21 f. 1-2.

²¹⁸ *Ibidem*, f. 3v. Anexa 1.

²¹⁹ *Ibidem*, f. 3.

²²⁰ *Ibidem*.

²²¹ *Ibidem*, f. 4.

²²² *Ibidem*, f. 3v.

²²³ *Ibidem*, f. 6.

totalizând 252 unități, adunate în patru lăzi²²⁴, cu greutatea de 482 kg. Toate materialele au fost expediate prin coletărie la Iași în ziua de 27 martie, cu excepția unui pergament de la Maria Tereza, din 1774, cu un sigiliu în ceară roșie, cu diametru de 11 cm, care a fost adus la Arhive personal de Virginia Isac²²⁵.

Șeful Arhivelor, fără să se consulte în prealabil cu vânzătoarea în privința prețului, a întocmit un amplu raport adresat superiorilor de la București, prin care încerca să-i convingă de necesitatea achiziționării colecției. După ce a prezentat amănunte din activitatea istoriografului, Gheorghe Ungureanu, a descris cele mai importante materiale documentare ale colecției acestuia arătând că „pe lângă cele 76 de volume mari legate, majoritatea cu cotor de piele care conțin circa 60.000 de documente între anii 1400-1900, colecție intitulată *Surete și izvoade* și la care face deseori referire în publicațiile sale, ultima achiziție mai cuprinde un număr de peste 11.000 fișe, cu repertoriile respective privitoare la Cadastrul istoric al orașului Iași. Fișele sânt însoțite de 3 vol[ume] de indici. Este o lucrare pe care o pregătea Ghibănescu pentru tipar și pe care Primăria de pe vremuri nu i-a dat bani să o publice și a rămas în manuscris”.

În continuare, Gheorghe Ungureanu arăta că „între manuscrise se găsește un letopiseț al Moldovei, care începe cu Iliș și [se] termină cu domnia lui Scarlat Calimah (1819). Are și note. Lipsindu-i foaia de titlu, nu-i cunoaștem autorul. De la p. 212-240 sunt însemnări privitoare la produse, pentru «haractirul» locuitorilor Moldovei, pentru moravuri, pentru epistimie, pentru neguțitorie, pentru chipul ocârmuirii domnilor, căderea țării. Tot aici unul din puținele manuscrise originale ale lui Gh. Asachi din 1819-1820, conținând poezii și note, necunoscut istoriei literare.

Sânt de asemenea manuscrise conținând poezii populare pe note bisericești, manuscrise scrise în sate de scriitori țărani *Alfavită suflotească*, 1844, *Alecsandria*, *Învățăături morale*, cursuri ale profesorilor din Iași (Xenopol, Vizanti), însemnări și note ale elevului Ghibănescu, în care se oglindește istoria școlii de la sfârșitul sec. al XIX-lea. Culegere de ghicitori și zicale populare de la 1860.

Între tipăriturile vechi menționăm existența a două evangheliare din prima jumătate a sec. al XVII-lea (Petru Movilă), tipăritură în limba română, ieșită de sub teascurile tipografiei din Trei Ierarhi, Iași, 1646, tipărituri din secolul al XVII și XVIII la tipografia din Argeș și București, tipărituri în limba latină, greacă, și armeană unele legate în pergament care au circulat în țările române (*Horologium principum* a lui Ghevara, Francfurt, 1664), *Evanghelia* lui Șerban Cantacuzino tipărită la București în 1682, cu însemnări marginale.

Gheorghe Ungureanu a relatat, de asemenea, valoarea reală a acestei achiziții, care se ridica la suma aproximativă de 114.155 lei”. Conștient că Direcția Generală nu va oferi unei Arhive din teritoriu această sumă fabuloasă,

²²⁴ Pentru transportul acestor lăzi, Virginia Isac a cheltuit 90 de lei, bani care i-au fost restituiți ulterior (*ibidem*, f. 7-9).

²²⁵ *Ibidem*, f. 29-30.

reprezentanții de la Iași propun achiziționarea documentelor prezentate sumar în anexatul inventar cu suma de 20.000 lei, dând asigurări că vânzătoarea „în modestia care o caracterizează” va fi mulțumită. Deoarece Arhivele Statului din Iași nu au prevăzut această achiziție și nu aveau planificată decât suma de 5.000 lei pe trimestrele I și IV, reprezentanții ei au rugat DGAS să fie ajutați pentru obținerea acestor bani, considerând „că este una din cele mai valoroase achiziții făcute în ultimul timp”²²⁶.

După aproximativ o lună, Direcția Generală a aprobat achiziționarea și aloca 16.000 lei²²⁷ din cei 20.000 lei necesari. Dar, se pare că Gheorghe Ungureanu a subestimat „modestia” ofertantei, deoarece afacerea s-a prăbușit în momentul când Virginia Ghibănescu, aflând prețul stabilit, a răspuns ofensată, în scrisoarea din 9 iunie, că Ministerul a căutat să profite de situația dificilă în care se afla. Având termenii de comparație din trecut, Virginia Ghibănescu nu și-a închipuit că „dacă pentru 18 cărți, ce le adusesse în valiză anul trecut, a primit 10.000 lei, pentru aceste 4 lăzi cu cărți nu va primi măcar 30.000-40.000 lei”, întrebându-se retoric: „Așa de puțin se valorifică munca unui om, de o viață?” Era convinsă, așa cum îi spunea întotdeauna și soțul său, că în ele se afla un mare „capital”²²⁸. Faptul că a rezolvat în scut timp problema mutatului, reușind să-i „lămurească” că nu au dreptul să o „scoată din casă”, i-a permis vânzătoarei să negocieze de pe alte poziții. Mai mult, în afacerea celor patru lăzi de documente interveniseră și cei de la Biblioteca Universitară din București, care, din informațiile furnizate de „cineva”, și-ar fi dorit „să aibă” o colecție completă din *Surete* sau *Ispisoace*. În speranța că va reuși totuși să termine tranzacția cu Arhivele din Iași, îl roagă pe Gheorghe Ungureanu, considerându-l în continuare „un prieten bun” care îi „va apăra și susține cauza”, să insiste „pe lângă cei în drept să revină asupra sumei” și să nu se creadă că este „chiar așa de în afară”, încât să nu știe ce valoare au acele cărți²²⁹.

În luna august, fiul Virginiei Ghibănescu a sosit în Iași, unde s-a întâlnit la Arhive cu Gheorghe Ungureanu pentru a expune pretențiile mamei sale²³⁰ care a ridicat prețul la 50.000 lei. În cazul neacceptării acestui preț, proprietara ruga ca Arhivele să-i restituie fiului său tot materialul. Gheorghe Ungureanu, încercând să păstreze măcar o parte din documente, i-a propus lui Octavian Ghibănescu să cedeze o parte din lucrări, la valoarea de 20.000 lei²³¹, iar pentru a mai trage puțin de timp și pentru a avea un document justificativ, roagă să i se transmită, în formă scrisă și în nume personal, pretențiile Virginiei Ghibănescu. Analizând împreună cu fiul Virginiei Ghibănescu diferite posibilități de a ajunge la înțelegere în această privință, Gheorghe Ungureanu a afirmat că, dat fiind bugetul

²²⁶ *Ibidem*, f. 13-14. Un exemplar al adresei cu semnătura lui Gh. Balica, dar fără inventarele anexate, se află și în dosarul nr. 310, f. 95-98.

²²⁷ AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 45.

²²⁸ *Ibidem*, f. 47, Anexa 2.

²²⁹ *Ibidem*, f. 46v.

²³⁰ *Ibidem*, f. 50.

²³¹ *Ibidem*, f. 51v.

mic de care dispun Arhivele trimestrial, ar exista posibilitatea să ceară o suplimentare de 10.000-15.000 a fondului pentru trimestrul următor, dar și această propunere a fost apreciată de vânzătorii drept „încă o înconstanță a valorii”²³². Negocierea se pare că a fost dură, iar argumentele reprezentantului Arhivelor nu l-au convins pe moștenitorul colecției, care, pentru a demonstra că prețul cerut reprezintă o favoare făcută Arhivelor Statului din Iași, a scos din geantă încă două pergamene, unul de la Ștefan Vodă și altul de la Petru Rareș, spunând că la București îi dă pe ele 6.000 lei și nu 2.000 cât a primit tatăl său în trecut²³³.

Gheorghe Ungureanu a continuat să insiste, depunând mari eforturi în a-i convinge pe urmașii lui Ghibănescu și, printr-o adresă trimisă la începutul lunii septembrie, se justifică, pe de o parte, de ce a acționat în sensul de a aduce documentele lui Ghibănescu la Iași și, pe de altă parte, de ce a nu a făcut cunoscută suma propusă, cea de 20.000 lei. În privința primei chestiuni, reprezentantul Arhivelor a invocat dorința Virginiei Ghibănescu, exprimată în scrisoarea din martie, de a așeza documentele „la loc sigur”, ca să nu se risipească, fragmentându-se în multe locuri. Aducerea lor la Arhivele din Iași, unde a studiat Gheorghe Ghibănescu, a fost considerat un gest „științific”, mai ales că aceasta a fost atât dorința bătrânului istoriograf, cât și a soțului ei. În privința prețului, Gheorghe Ghibănescu o acuză voalat pe vânzătoare, care a lăsat să se înțeleagă că a reprezentat pentru ea o problemă secundară, exprimată plastic „cât mi-or da pe ele mi-or da, dar să le știu acolo unde trebuie”. În final, Gheorghe Ungureanu, a apreciat că prețul propus a fost cel corespunzător, dacă „ținem seama că documentele, care fac parte din patrimoniul cultural al țării, nu fac obiect de comerț, valoarea lor fiind științifică”, mai ales că „nici când bătrânul Ghibănescu nu s-a gândit, când le aduna sau le copia, că ar putea să le negustorească cândva”. Iar pentru ca, și de data aceasta, lucrurile să se desfășoare „în mod onorabil, ca și la celelalte achiziții, când nu interveneau lucruri străine de felul cinstit de a vedea lucrurile”, șeful arhivelor ieșene insistă pe lângă Virginia Ghibănescu să se prezinte în cursul lunii septembrie să încaseze suma care îi stă la dispoziție²³⁴.

Aceste ultime rânduri se pare că au deranjat-o și mai mult pe destinatară, pentru că, la zece zile, Virginia Ghibănescu a răspuns tranșant, refuzând orice posibilitate de negociere, în caz că nu i se oferea suma de 50.000 lei²³⁵, acuzându-l pe reprezentantul Arhivelor de anumite interese personale²³⁶. Scrisoarea a fost trimisă de fapt ca răspuns la rugămintea lui Gheorghe Ungureanu către Virginia Ghibănescu, transmisă verbal prin fiul acesteia de a expune personal în scris „pretențiile” sale. După prezentarea faptelor petrecute în jurul ultimei tranzacții, Virginia Ghibănescu își justifică, la rândul său, deciziile argumentând

²³² *Ibidem*, f. 51.

²³³ *Ibidem*, f. 53.

²³⁴ *Ibidem*, f. 49, Anexa 3.

²³⁵ *Ibidem*, f. 51, Anexa 4.

²³⁶ *Ibidem*, f. 51v.

că „fiind vorba de data aceasta de un volum mare de lucrări”²³⁷ s-a gândit să se adreseze Academiei sau Arhivelor Statului din București, dată fiind pe de o parte distanța relativ mai mică între Câmpina și București, iar pe de altă parte, amintirea unei „experiențe anterioară, mult mai avantajoasă în București”, despre care Gheorghe Ungureanu a recunoscut că la Iași nu ar fi obținut atât.

Convinsă că aceste documente își vor găsi adevărata lor valoare, atunci când vor forma un tot unitar cu cele existente la Iași, Virginia Ghibănescu nu a avut nimic împotriva de a le încredința Virginiei Isac, crezând că posibilitățile de remunerare ale Arhivelor vor fi cele corespunzătoare valorii lor și că „valorificarea lor” va fi făcută de Gheorghe Ungureanu în modul cel mai convenabil și pentru ea. Acestea au fost de fapt și motivele pentru care nu a precizat de atunci o sumă anume, gândindu-se că oricum va fi anunțată în timp util de evaluarea făcută, pentru a putea fi de acord sau nu. În continuare, Virginia Ghibănescu a acuzat tocmai faptul că, după evaluarea făcută, Gheorghe Ungureanu a și cerut Direcției Generale fondurile necesare, iar ea a fost anunțată asupra celor 20.000 lei abia după ce această sumă a și fost aprobată, punând-o, într-un fel, în fața faptului împlinit, fără posibilitatea de a mai avea vreo părere. Ea l-a bănuț pe Gheorghe Ungureanu că a procedat astfel pentru a profita de impasul în care s-a aflat în momentul când a fost rugat să se intereseze la București și să o ajute în această problemă. A ținut apoi să-l informeze că „între timp momentul critic a trecut și că a reușit să se mai intereseze asupra valorii documentelor”²³⁸, considerând totodată refuzul Arhivelor de a-i restitui materialul drept nejustificat, atâta timp cât nu a fost oferit în baza unui act oficial de vânzare-cumpărare sub semnătura ei, ci pe baza unei simple scrisori de ofertă spre valorificare, împreună cu inventarul corespunzător²³⁹.

În final, Virginia Ghibănescu a rămas fermă, refuzând suma de 20.000 și insistând pe „valoarea deosebită pe care o au volumele în manuscris a *Suretelor și isvoadelor*, lucrarea capitală a prof. Gh. Ghibănescu, precum și celelalte manuscrise, documente și publicații din colecția acestuia”, a solicitat suma de 50.000 de lei, menționând că, în baza unui contract inițial cu această sumă, este de acord să i se achite banii și în 2-3 rate, ca și alte ori²⁴⁰.

Luând în calcul varianta unui refuz al Arhivelor vânzătoarea a insistat ca aceste lucrări să-i fie restituite sub inventar prin poștă, dând asigurări, totodată, să suporte cheltuielile care în mod oficial îi reveneau.

Referitor la propunerea lui Gheorghe Ungureanu, făcută fiului său, de a reține la Arhivele ieșene o parte din lucrări, la valoarea de 20.000 de lei, a precizat că, dată fiind valoarea lor „ca tot unitar, nu poate fi de acord în nici un caz cu fragmentarea lor”²⁴¹.

²³⁷ *Ibidem*, f. 50.

²³⁸ *Ibidem*, f. 50v.

²³⁹ *Ibidem*, f. 51.

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ *Ibidem*, f. 51v.

Nemulțumit de cum s-au întors lucrurile, Gheorghe Ungureanu anunță Direcția Generală de la București că „achiziția materialelor documentare pe care doream să o facem de la moștenitorii defunctului istoriograf Gheorghe Ghibănescu nu o mai putem realiza deoarece deținătorii, între timp, influențați de alte instituții care ar dori să achiziționeze (Academia, Biblioteca regională București, muzeul din Ploiești etc.) sau de așa-numiții «specialiști», cer acum suma de 50.000 de lei”.

Descumpănit în fața acestei situații „când documentele istorice, care de fapt fac parte din Fondul Arhivistic de Stat, devin o marfă de speculă”, șeful Arhivelor arăta că „noi nu putem concura cu sume fabuloase cerute de deținători”, acuzând totodată că, prin „această comportare, se dovedesc a fi speculanți fără scrupule și ignoranți în domeniul științific”²⁴². În continuare, Gheorghe Ungureanu propunea să se reglementeze această problemă a achizițiilor așa „încât posesorii lor să vină ei să se roage de cei în drept a le cumpăra, însă aceștia să fie organizați ca un for unic, fără concurență, iar prețul oferit deținătorilor să constituie de fapt un premiu că le-a păstrat până acum și nu valoarea în sine a unor valori culturale”²⁴³. Experiența documentelor lui Ghibănescu, precum și a altor tranzacții ratate în trecut²⁴⁴ l-au făcut pe șeful Arhivelor Statului din Iași să omită un amănunt esențial, dreptul de proprietate asupra bunurilor moștenite, reglementat formal chiar și de legislația comunistă.

Intransigența proprietarilor colecției lui Ghibănescu, precum și lipsa de interes pe care autoritățile comuniste de la centru au avut-o, față de aceste documente, dar mai ales față de eforturile locale ale celor de la Iași, l-au determinat pe Gheorghe Ungureanu să renunțe. Poate din orgoliu, sau pur și simplu neavând banii ceruți, asumându-și pe undeva eșecul, el nu a mai negociat cu vânzătorii, astfel că Octavian Ghibănescu, delegat de mama sa, Virginia Ghibănescu²⁴⁵, prelua la 16 noiembrie 1965 cele patru lăzi cu manuscrise și publicații, însoțite de inventarul acestora, fără să ceară nimic pentru perioada cât au stat în custodia Arhivelor, proprietarii fiind probabil fericiți că au reușit să le recupereze. Gheorghe Ungureanu și Virginia Isac, semnatarii actului de predare-primire, au reținut din cele 252 de poziții din inventar trei „piese” și anume un *manuscris de condică de la domnia lui Ilieș vv. până la 1819*²⁴⁶, un dosar de 226 file intitulat *Jurnal. Cuprinde o situație financiară a poștelor din Basarabia, 1817-1823*, și altul de 83 file, intitulat *Maistru*, deoarece fuseseră împrumutate de la Arhive de către profesorul Gheorghe Ghibănescu²⁴⁷. De asemenea, nu a făcut obiectul predării și dosarul cu documentele vechi de

²⁴² *Ibidem*, f. 53.

²⁴³ *Ibidem*, f. 54.

²⁴⁴ *Ibidem*, f. 54-56.

²⁴⁵ *Ibidem*, f. 83.

²⁴⁶ *Ibidem*, f. 98 și 107v.

²⁴⁷ *Ibidem*, f. 95 și 107v.

proprietate ale răzeșilor comunei Deleni, județul Fălciu, de la poziția 161 din inventar, urmând a fi predat ulterior²⁴⁸.

Așadar, constatăm cum un cumul de factori, pe care i-am putea clasifica drept conjuncturali, financiari, umani și instituționali, au determinat, în final, pierderea de către Arhivele ieșene a unor documente importante care ar fi putut să ajungă în atenția cercetătorilor și publicului interesat.

Ce s-a întâmplat cu aceste documente pierdute de Arhivele ieșene, nu știm. Putem bănuși însă că ele și-au găsit locul acolo unde vânzătorii au avut posibilitatea să negocieze „pe picior de egalitate”, deși pentru acea perioadă e mult prea mult spus, sau acolo unde li s-a oferit prețul, dacă nu cel cerut, măcar unul apropiat. Din corespondența parcursă se înțelege că ar fi putut fi vândute Academiei Române, Bibliotecii Centrale din București sau chiar vreunui muzeu din Câmpina. Consecințele negocierilor ratate dintre reprezentanții Arhivelor și moștenitorii colecției lui Ghibănescu ar fi și mai evidente dacă s-ar dovedi că aceste documente au ajuns în arhivele particulare unde știm că accesul cercetătorilor este dificil sau, și mai grav, dacă aceste documente au fost pierdute sau distruse iremediabil.

În aceste condiții este practic imposibil de apreciat cât a reprezentat întreaga colecție a profesorului Gheorghe Ghibănescu, sub aspect cantitativ și, implicit, calitativ. Putem însă stabili cantitatea și valoarea incontestabilă a celor câteva mii de unități arhivistice care au fost preluate sau achiziționate de Arhivele ieșene. În acest sens, este remarcabilă perseverența și dăruirea a cel puțin două generații de arhiviști, conduse de Sever Zotta și Gheorghe Ungureanu.

Dincolo de factorul uman, aspectul financiar a contribuit în egală măsură la achiziționarea documentelor din colecțiile particulare. Deși extrem de redus, fondul de achiziții era alocat anual prin bugetul Direcției Generale a MAI și, în situații excepționale, când suma era insuficientă, iar achiziția valoroasă merita efortul, restul de bani era alocat suplimentar din fondul Direcției Generale București. Aproape în fiecare an, începând cu 1957 și până în 1965, Arhivele de la Iași au cumpărat documente în limita banilor alocați în acest sens, încercând să adune la un loc ceea ce a mai rămas din colecția lui Gheorghe Ghibănescu. Aceeași intenție au avut-o și moștenitorii colecției care au fost constrânși însă, tot din cauza banilor, să le vândă de fiecare dată la un preț mult mai mic decât suma cerută, arătându-și adeseori nemulțumirea pentru această situație. Dată fiind eterna și comună problemă a banilor, succesul negocierilor a fost determinat de capacitatea și abilitatea părților de a comunica, pe de o parte, iar pe de altă parte, de nevoia acută de bani a familiei Ghibănescu, care se pare fie din motive de sănătate sau din cauza condițiilor generale de trai acceptau la finalul negocierilor suma impusă de Arhive. Dispunem în acest moment de posibilitatea urmăririi modului cum s-au derulat tranzacțiile între cele două părți parcurgând doar corespondența oficială și personală păstrată, neavând la

²⁴⁸ *Ibidem*, f. 96 și 107v.

îndemână resursele cercetării specifice istoriei orale. Așa cum transpare din documente, lucrurile se petreceau, cu mici excepții, în felul următor. Vanzătorul se interesa dacă Arhivele dispuneau de fonduri prin scrisori trimise personal angajaților acestei instituții sau prin intermediari. Soseau apoi la Arhive cu documentele oferite spre vânzare. După discuțiile cu reprezentanții instituției, aceștia fie depuneau oferta, care era și înregistrată, fie aceasta era depusă sau trimisă ulterior prin poștă, după ce comisia stabilea prețul final, dacă negocierile târăgănu din acest motiv. În ambele situații, documentele erau lăsate la Arhive, unde arhiviștii le cercetau și evaluau în cadrul unei ședințe care se încheia printr-un proces-verbal. Între timp, conducerea întocmea un raport pe care îl înainta Direcției Generale din București, arătând suma de achiziție, cerând acceptul sau, dacă situația impunea, banii necesari. După aprobarea achiziției, vânzătorul era înștiințat asupra sumei, iar dacă acesta era de acord, primea banii, de cele mai multe ori în rate și prin mandat poștal.

Ajunsă la Arhive, o parte din documentele lui Ghibănescu a fost supusă rigorilor legislației, normelor și chiar practicilor arhivistice, multe în vigoare și astăzi, care au dus la răspândirea acestor achiziții în diverse fonduri și colecții ale Arhivelor ieșene, precum colecțiile „Documente”, „Manuscrise”, „Stampe și fotografii” etc. Aceste documente au fost categorisite după genul lor, iar principiul creatorului sau al fostului deținător al colecției nici nu a mai contat după achiziționare sau preluare. Așa se explică de ce, în unele situații, proveniența lor nu este menționată în inventare, iar dacă aceasta există, de cele mai multe ori este arătată în subsidiarul rezumatului documentului respectiv. Practic s-a continuat, voit sau nu, ruperea colecției, iar ceea ce frapază cel mai mult este faptul că arhiviștii de atunci, acei ce au încercat să adune cu orice preț, prin orice mijloace cât mai multe documente din fosta colecție a profesorului Ghibănescu, nu au avut ideea, viziunea sau poate posibilitatea legală și practică de a așeza de la început toate aceste achiziții, preluări sau recuperări într-o singură colecție care să poarte numele celui ce a adunat-o și creat-o.

Istoria unei colecții, în general, și, în particular, istoria colecției lui Gheorghe Ghibănescu poate fi abordată ca un tot unitar din cel puțin două perspective. Prima poate fi oferită de existența și evoluția elementului uman, începând cu persoana sau personalitatea care constituie sau creează colecția și încheind cu cei ce o moștenesc, gestionează sau o „risipesc” indiferent de modalitățile în care aleg, sau nu, să o facă. Astfel, constatăm pe de o parte, că formația profesională a lui Gheorghe Ghibănescu și pasiunea pentru studiul istoriei și editarea documentelor au determinat constituirea unei colecții asupra căreia amprenta personală este evidentă, atât din punctul de vedere al conținutului, cât și al formei. Pe de altă parte, în jurul colecției sale, profesorul a creat un sistem de relații care acoperă, din punct de vedere social, întreaga scară ierarhică, de la răzeșii de prin satele Moldovei și elevii de la care aduna documente și care i-au transcris un număr de peste 10.000 de piese, până la colegi, prieteni, funcționari, primari, istorici, profesori, academicieni etc., care

i-au intermediat constituirea colecției de documente sau vânzarea ei. Urmând aceeași logică, observăm că formația profesională a moștenitorilor colecției lui Ghibănescu, dublată de situația politică și financiară a perioadei în care au trăit, a impus valorificarea acestora doar sub aspect financiar. În acest context sunt create noi sisteme de relații, predominant oficiale, între vânzătorii Mircea și Virginia Ghibănescu și instituția cumpărătoare, în speță Arhivele din Iași, prin funcționarii ei, Constantin Turcu și Gheorghe Ungureanu, fiecare dintre ei cu posibilități și abilități diferite de convingere și comunicare.

A doua perspectivă este dată de abordarea cronologică, aparent simplă, urmând firul evenimentelor derulate în jurul colecției lui Ghibănescu, care obligă traversarea unor perioade istorice diferite, de la democrație la totalitarismul de tip comunist, în care percepția reprezentanților instituțiilor față de documente și față de posesorul de drept se schimbă de la o perioadă la alta. Remarcăm în acest sens schimbarea de atitudine în diferite etape istorice a reprezentanților Fundației Regale și Arhivelor Statului față de posesorii colecției, din perspectiva respectării dreptului de proprietate și implicit al dreptului acestora de a dispune ce, cui și cu cât pot vinde documente din propria colecție văzută ca un bun moștenit cu toate consecințele sale legale. Indiferent de perioada istorică, concepțiile patrimoniale divergente au dominat, în diverse nuanțe, relația celor două tabere. Se remarcă, așadar o poziție etatistă, instituțională reprezentată de G.T. Kirileanu, Gh. Ungureanu ș.a., aflată în permanentă opoziție cu cea a proprietarilor documentelor lui Ghibănescu. Indiferența statului pentru fondul arhivistic național, insuficiența resurselor financiare alocate, dar mai ales lipsa unei legislații moderne, unitare, echitabile și reciproc avantajoase au alimentat nu numai contradicțiile dintre cele două părți, ci și concurența dintre instituțiile statului (de ex. Academia Română și Arhivele Statului) și chiar dintre structurile subordonate (DGAS București și Arhivele Statului Iași).

Totodată, se pot observa diferențe și în ceea ce privește maniera adoptată, timpul alocat negocierilor, raportat, pe de o parte, la persoana care oferă documente spre vânzare, și pe de altă parte, la perioada istorică în care are loc vânzarea-cumpărarea documentelor respective. Din acest punct de vedere, soarta colecției prezentate constituie un exemplu care, coroborat cu altele similare, ar putea reprezenta subiectul unui amplu capitol de istorie a Arhivelor din Iași și nu numai.

ANEXE

1. 1965 martie 14. *Scrisoarea Virginiei Ghibănescu către Gheorghe Ungureanu prin care îl roagă să intervină pentru a vinde ultimele documente rămase de la Gheorghe Ghibănescu.*

Stimate domnule Ungureanu,

Pentru o ultimă oară vin să vă supăr, cu rugămintea de a mă ajuta într-o chestiune foarte urgentă. După doi ani și jumătate de văduvie, în care timp m-am zbatut eroic să fac față acestei situații grele în care m-a azvîrlit soarta, și dacă am reușit, D^{voastră} m-ați salvat la momentul critic, acum aceștia de aici, mi-au anunțat știrea că trebuie să mă mut. Locuința fiind prea mare p[entru] mine că trebuie să se mute un inginer cu copii mici – că mi se dă în schimb tot trei camere (cămăruțe...) într-un bloc, la etajul III. Eu ce puteam face – nu m-am cramponat de casă și am primit, dar i-am rugat să mă amâie până în *mai*, ca să-mi rezolv unele chestiuni personale – care sunt de urgență cu ocazia acestei mutări. În primul rând am nevoie de unele lucruri, de care aci nu aveam deoarece erau ale casei (cu inventar), iar în al doilea (nu le-am spus) sunt trei lăzi cu lucrările (manuscrite) ale socrului meu, toate copii sau traduceri din documente; scrise de mâna lui și de elevii lui, care de care mai frumoase scrise.

Vă rog mult de tot, mai faceți un efort, ca să rezolv și cu ele. Să le ia cineva, să le valorifice, să le știu la locul lor. Noi le-am purtat și prin refugiu și aici de 20 de ani de cînd sîntem plecați din Iași. Ori acum forțată de împrejurări trebuie să rezolv cu ele. Nu am posibilitatea să le mai țin – nu văd cum și unde. Deci, cum credeți D^{voastră} să procedez? Eu nu mă pot deplasa la Buc[urești]. E încheiere de trimestru, nu pot lipsi de la școală, mai ales că deja am lipsit – cu concediu medical, pentru o gripă grozavă ce a făcut ravagii prin aceste părți și m-a doborât și pe mine. Eu care nu am știut ce e boala – personală; și mi-e teamă că a lăsat urme pe undeva prin corp – căci tot nu sunt în apele mele. Te pomenești că dacă am trecut pragul lui 50, mă duc după soțul meu. Să știți că nu regret – căci acești doi ani m-au doborât, dar vreau să știu munca bătrânului la loc sigur, să nu-și bată joc copii[i] de ea. Cît mi-or da pe ele, mi-or da – dar să le știu acolo unde trebuie. Poate vă duceți D^{voastră} la București și vorbiți să vină cineva de la Academie să le vadă și să le evalueze așa în mare și să le ia. Vă repet, nu voi mai avea cu ce să vă deranjez de aici înainte – e pentru ultima oară – mai faceți și acest efort să fie ultima salvare care mi-o acordați în amintirea bătrânului și a lui Tăchel.

Aștept cu nerăbdare, hotărârea D^{voastră}, și vești bune să mă liniștesc – căci acum, sunt ca o frunză azvîrlită de vînt și e tare greu – vă rog să mă credeți – de aceea din nou mă agăț de D^{voastră}, să mă salvați – căci aveți puterea, energia, aveți totul, pe cînd eu ... nimic.

Vă mulțumesc mult de tot și vă asigur de recunoștința mea.

Virginia Ghibănescu

[Rezoluție] 17.III.1965. Vom face tot ce e posibil ca Arhivele Statului de la Iași să intre în posesia tuturor mat[erialelor] doc[umentare] care încă se mai găsesc la Cîmpina și totodată vom ajuta și pe moștenitoarea regretabilului Ghibănescu.

[Urmează semnătura lui Gh. Ungureanu.]

AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 3-4.

2. 1965 iunie 9. *Scrisoarea Virginiei Ghibănescu către Gheorghe Ungureanu prin care își arată nemulțumirea față de prețul oferit pentru cele patru lăzi de documente.*

9.VI.1965

Înregistrată: 1965.VI.23

Stimate d-le Ungureanu,

N-am răspuns pînă acum, căci am fost și sînt pînă peste cap, împovărată de munca, cu cerințele mari și multiple ca profesoară și ca dirigintă și în urmă și cu examenul fără frecvență de la liceu, unde sunt numită la clasele IX și X. Observați că am avansat în grad?! Inspectorul mi-a zis, că aceasta este o recunoaștere a conștiinciozității mele în muncă; o a doua recunoaștere a fost, ceva mai înainte, cînd m-au confirmat candidată de Partid. Ce părere aveți? Ce poate face un om, în numai doi ani, ceea ce nu a făcut în 20 de ani. Mi-e capul plin de psihologie, pedagogie, marxism-leninism și politica Partidului. Am dat și examen la Economie Politică, am făcut față destul de bine. Eram dărimată nu altceva. Acum pînă la 20 iunie, am de furcă cu încheierea anului școlar, de care răspund ca dirigintă. Păcat că nu are cine să se bucure însă, alături de mine, de succesele muncii mele – cine trebuia să fie lângă mine, nu mai este, și se bucură alții, de care nu mă leagă nimic, căci asta este realitatea, de roadele muncii se bucură direcțiunea, secția de învățămînt, pe cine și de ce i-ar interesa persoana mea. Nu sunt decît un robot mecanic, mă zbat singură, fără să a cu cine mă sfătui și ajuta, căci toți sunt profitori.

În legătură cu aceasta, încă o dată am putut-o constata, și-n privința Ministerului, care după cum mi-ați scris a căutat să profite de situație și să-mi acorde pentru 4 lăzi de cărți numai suma de care mi-ați scris. Nici nu-mi închipuiam că, dacă pentru 18 cărți ce le adusesem în valiză anul trecut, am primit 10.000 lei, pentru aceste 4 lăzi cu cărți nu voi primi măcar 30.000-40.000 lei¹ – așa de puțin se valorifică munca unui om, *de o viață*²? Bietul Tăchel³ îmi spunea întotdeauna că în ele este un mare capital – cred că s-ar fi amărît, cînd ar fi văzut la cît s-a evaluat. Dacă au fost tipărite, parte din lucrări, de ce Biblioteca Universitară din București nu are măcar o colecție completă din *Surete* sau *Ispisoace*? Cineva m-a informat de acest lucru. Și ei ar dori să aibă. Eu am înțeles să fac și un bine pentru folosul obștesc, dar nici să-mi bat joc de munca

bătrînului și bunului meu socru. Vă rog să mai insistați pe lângă cei în drept să revină asupra sumei. Să nu se creadă că sînt chiar așa de în afară, încît să nu știu ce valoare au acele cărți. Prefer să rabd de foame și să duc orice lipsuri, decît să văd că nu sunt valorificate cum trebuie.

Cu mutatul i-am lămurit, că nu au dreptul să mă scoată din casă și m-au lăsat pe loc. Am luptat și am reușit foarte ușor. La fel doresc să lupt și în chestiunea aceasta și cum am găsit în Cîmpina, oraș străin, oameni care au sărit pentru mine și copii și ne-au ajutat, așa sper că voi găsi și-n D^{voastră} un prieten bun, care îmi va apăra și susține cauza. În așteptarea unui răspuns îmbucurător, vă mulțumesc nespus de mult și aștept ca în august, când am concediu să vin cu băiatul meu la Iași, să-l vadă și el și să rezolvăm în bine chestiunea ce ne preocupă.

Virginia Ghibănescu

AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 46-47.

¹ Suprascris.

² Subliniat în text.

³ Mircea C. Ghibănescu.

3. 1965 septembrie 6. Adresa prin care Gheorghe Ungureanu o informează pe Virginia Ghibănescu despre motivele pentru care nu i-a fost adusă la cunoștință anterior propunerea de a se plăti suma de 20.000 lei pentru ultima parte din colecția documentară Gheorghe Ghibănescu.

Ministerul Afacerilor Interne
Serviciul Arhivelor Statului
Regiunea Iași
nr. 1211 din 6 sept. 1965

copie

Către TOV. PROFESOARĂ VIRGINIA GHIBĂNESCU
Calea Doftanei 108 – Cîmpina –

Ca urmare la scrisoarea dv. din 14.III.1965, înregistrată la nr. 547/a.c., de pe care vă anexăm o copie, vă facem cunoscut că în urma propunerii noastre Direcției Generale a Arhivelor Statului ne-a aprobat să achiziționăm restul de materiale documentare din colecția defunctului istoriograf din Iași Gh. Ghibănescu pentru a completa colecția Ghibănescu intrată fragmentar prin achiziții în diferite rînduri atît de la soțul dv., inginerul Mircea Ghibănescu cît și de la dvs. Totodată ni s-a trimis și suma de bani propusă de noi de 20.000 lei.

Noi nu v-am făcut cunoscut suma pe care am propus-o de 20.000 lei, deoarece în primul rînd prin scrisoare v-ați exprimat dorința de a asigura documentele „la loc sigur”, ca să nu se risipească fragmentîndu-se în multe

locuri, ceea ce nu ar fi fost nici științific pe de o parte iar pe de alta aceasta a fost și dorința bătrînului, cît și a soțului dvs., adică la Arhivele Statului din Iași, unde ani de-a rîndul a studiat istoriograful Gheorghe Ghibănescu, iar pe de alta în ce privește prețul, ați considerat o problemă secundară exprimată plastic „cît mi-or da pe ele mi-or da, dar să le știu acolo unde trebuie”, fapt care vă onorează. Prețul propus de noi îl considerăm corespunzător, dacă ținem seama că documentele, care fac parte din patrimoniul cultural al țării nu fac obiect de comerț, valoarea lor fiind științifică. Nici cînd bătrînul Ghibănescu nu s-a gândit, cînd le aduna sau le copia, că ar putea să le negustorească cîndva. Pentru ca și de data aceasta, cînd achiziționăm de la dv. documente, lucrurile să se desfășoare în mod onorabil, ca și la celelalte achiziții, cînd nu interveneau lucruri străine de felul cîstit de a vedea lucrurile, dovadă scrisorile ce ne-ați trimis, vă rugăm să vă prezentați în cursul acestei luni septembrie să încasați suma care vă stă la dispoziție. În cazul cînd nu puteți veni, putem proceda ca și altă dată, trimițîndu-vă la adresă suma, odată cu actele necesare, pentru a le iscăli și înapoia prin poștă. Rezolvarea problemei necesită urgență impusă de disciplina financiară și în consecință așteptăm venirea dv, la Iași sau scrisoare pentru a vă trimite banii.

Șeful serviciului,

Gh. Ungureanu [semnătură]

Arhivist principal,

Gh. Balica

AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 49.

4. 1965 septembrie 16, Cîmpina. *Scrisoare prin care Virginia Ghibănescu îi comunică lui Gheorghe Ungureanu pretențiile sale în privința colecției lui Gheorghe Ghibănescu, solicitând suma de 50.000 de lei.*

Cîmpina, 16.IX.1965

Înregistrat la nr. 1725/1965.IX.18

Stimate D^{le} Ungureanu,

Dat fiind faptul că în luna august, cînd îmi propusesem să vin la Iași, pentru a soluționa problema cărților, am fost reținută de o serie de obligațiuni de serviciu și familiare, l-am trimis pe fiul meu la D^{voastră}, care, expunîndu-vă exact punctele mele de vedere, să lămurească lucrurile.

Din relatările fiului meu asupra discuției purtate cu D^{voastră}, reieșea necesitatea de a vă expune personal prin scris (eventual ca act oficial pt. D^{voastră}) pretențiile mele exacte. Am întârziat cu această scrisoare știindu-vă plecat în concediu. Prin această scrisoare, am ocazia să răspund și la scrisoarea D^{voastră} (Nr. 1211 din & septembrie 1965) pe care am primit-o zilele acestea.

Iată deci pe scurt următoarele:

În scrisoarea mea din 14.III.1965, avînd în vedere legăturile mai vechi între noi și D^{voastră}, în privința achiziționării de documente, precum și momentul de derută în care mă aflu, v-am făcut cunoscută hotărîrea mea de a *oferi pentru evaluare* ultimele documente și manuscrise din colecția socrului, prof[esorul] Ghibănescu, rugîndu-vă *să-mi indicați totodată locul și metoda cea mai potrivită pentru a le valorifica*¹.

Fiind vorba de data aceasta de un volum mare de lucrări, mă gîndisem, așa cum v-am scris atunci, să mă adresez Academiei sau Arhivelor Statului din Buc[urești], dată fiind pe de o parte distanța relativ mai mică între Cîmpina și Buc[urești], iar pe de altă parte cunoscînd din experiența anterioară că fondurile ce vă sunt alocate pentru investiții ar putea fi și de data aceasta necorespunzătoare, și de altfel cunoașteți și D^{voastră} o experiență anterioară a mea, mult mai avantajoasă în Buc[urești], cu care ocazie, ați recunoscut² că la Iași n-aș fi obținut atît.

Avînd în vedere pe de o parte faptul că cea mai mare parte din colecția *Ghibănescu* se află la D^{voastră} la Iași, și pe de altă parte, că vă interesau personal aceste lucrări, ați trimis atunci pe tov[arăș] Isac Virginia la Cîmpina, pentru inventariere și p[entru] a le transporta spre evaluare, hotărînd totodată ca această achiziție să intre în fondul de documente ale Arhivelor Statului din Iași.

Conștientă de faptul ca aceste documente își vor găsi adevărata lor valoare, atunci când vor forma un tot unitar, cu cele pe care D^{voastră} deja le posedăți, n-am avut nimic împotrivă de a vi le încredința, convinsă natural că posibilitățile D^{voastră} de remunerare vor fi cele corespunzătoare valorii lor și că valorificarea lor o veți face în modul cel mai convenabil și pentru mine. Acestea au fost de fapt și motivele pentru care nu am precizat de atunci o sumă anume, gîndindu-mă că oricum mă veți anunța în timp util de evaluarea făcută, pentru a putea fi de acord sau nu. D^{voastră} însă, după evaluarea făcută ați și cerut Direcției D^{voastră} fondurile necesare, iar pe mine m-ați anunțat asupra sumei de 20.000 lei abia după ce această sumă v-a și fost aprobată, punîndu-mă într-un fel în fața faptului împlinit, fără posibilitatea de a mai avea vreo părere.

N-aș vrea nici un moment să-mi închipui că ați procedat astfel, profitînd de impasul în care mă aflu la momentul cînd vă rugam să vă interesați la Buc[urești]. și să mă ajutați în această problemă. Între timp momentul critic a trecut, am reușit să mă mai interesez între timp asupra valorii lor și l-am trimis pe fiul meu la D^{voastră} să vă expună pretențiile mele, cu rugămintea ca, în cazul că nu veți putea accepta suma cerută de mine, să-i restituiți lui tot materialul pentru a le înapoia la Cîmpina.

Din cele ce știu și din informațiile primite de fiul meu de la Direcția Generală a Arhivelor Statului din Buc[urești], refuzul D^{voastră} de a-mi restitui materialul în această stare de lucruri, este nejustificat, atîta timp cît el nu stă la D^{voastră} în baza unui act oficial de vânzare-cumpărare sub semnătura mea, ci pe baza unei simple scrisori de ofertă spre valorificare, împreună cu inventarul corespunzător.

În concluzie: D^{voastră} mi-ați comunicat suma de 20.000, cu care eu v-am scris că nu sânt de acord, lucru pe care de altfel vi l-a comunicat și fiul meu. Analizând împreună cu fiul meu diferite posibilități de a ajunge la înțelegere în această privință, D^{voastră} ați afirmat că, dat fiind bugetul mic de care dispuneți trimestrial, ar exista posibilitatea să cereți o suplimentare de 10.000-15.000 a fondului pentru trimestrul următor (deci încă o înconstanță a valorii).

Având în vedere toate acestea, precum și valoarea deosebită pe care o au volumele în manuscris a *Suretelor și isvoadelor*, lucrarea capitală a prof. Gh. Ghibănescu, precum și celelalte manuscrise, documente și publicații din colecția acestuia, cer așa cum v-a relatat și fiul meu, *suma de 50.000 (cinci zeci mii lei)*, menționînd că, în baza unui contract inițial cu această sumă, sunt de acord să mi se achite banii și în 2-3 rate, ca și alte ori.

În ipoteza că veți fi de acord cu această sumă, (și sunt convinsă că forurile D^{voastră} în drept, vor aprecia că această sumă are suficientă justificare) aștept răăspunsul D^{voastră}, pentru a face împreună formele de rigoare.

În cazul că aceasta nu va fi posibil, doresc ca aceste lucrări să-mi fie restituite sub inventar prin poștă, bazîndu-mă pe supravegherea D^{voastră} competentă, asupra corectitudinii efectuării acestei operații și asigurându-vă totodată să suport cheltuielile care în mod oficial îmi revin.

Referitor la propunerea D^{voastră} făcută fiului meu, de a reține la D^{voastră} o parte din lucrări, la valoarea de 20.000 lei, trebuie să precizez, că dată fiind valoarea lor *ca tot unitar*, nu pot fi de acord în nici un caz cu fragmentarea lor. Aș dori, dacă se poate ca soluționarea acestei probleme să se fscă într-un fel sau altul pînă la sfîrșitul lunii septembrie, cînd fiul meu avînd drum în Moldova, să treacă pe la Iași, pentru eventuale formalități (dacă nu se pot efectua prin poștă), eu nu am posibilitatea să mă deplasez la Iași.

Vă mulțumesc și vă rog să mă iertați pentru ultima supărare ce v-o fac și vă ros să primiți asigurarea stimei și recunoștinței mele.

V. Ghibănescu

P.S. Despre partea „negustoriei” sau „lipsa felului cinstit de a vedea lucrurile”, găsesc că asemenea termeni n-ar trebui să facă obiectul prezentei noastre corespondențe.

Dacă ar fi să discutăm despre negustorie, ar însemna să fac eu socoteala, că aceste lucrări stau la D^{voastră} de circa 6 luni și că ele, făcînd obiectul unei lucrări despre Gh. Ghibănescu, pe care o veți publica, ar trebui să-mi revendic și eu dreptul de coautor, atît timp cît nu vă aparțin. Dar mie nu-mi plac negustoriile! ci adevărata prietenie! În care credeam nespun de mult!

AN-Iași, colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar nr. 21, f. 50-51.

¹ Subliniat în text.

² Așa în text.

Tracing a Collection.
Gheorghe Ghibănescu's Documents in the Archives in Iași
(Abstract)

Keywords: Archives, royal foundation, collection, Ghibănescu's, sale, donation, divergent property outlook.

In the modern historiography of Moldavia, Gheorghe Ghibănescu (1864-1936) occupies a prominent place, being considered one of the most prolific editors. Passionate about the historical past and a lover of the written letter on old documents, he succeeded to form an impressive collection of documents, parchments, registry books, manuscripts, old books and newspapers. In old age, he was forced by circumstances to sell a small part of his collection to the royal foundation "Ferdinand I" of Iași. The largest part of the collection was inherited by a nephew of his, Mircea Constantin Ghibănescu, who went on to sell the most valuable part of the collection to various institutions in the country. His descendants continued to sell documents after his death, until 1965. The State Archives of Iași, through the efforts of its representatives: Sever Zotta, Gheorghe Ungureanu, Constantin Turcu, Virginia Ghibănescu *et alii*, came, through various ways, into possession of an important part of the collection. The first and most valuable move was undertaking the over 12,000 documents from the royal foundation of Iași, when it was abolished in 1948.

Most documents of Gheorghe Ghibănescu's collection that entered the Iași Archives have been regularly purchased with money allocated annually from the state budget. Sadly, the last offer made to the Archives, in 1965, was a failure. The inheritors of the collection demanded 50,000 Lei for the four boxes of documents and books brought to Iași, an amount that exceeded the financial possibilities of the Archives.

The identification of these documents in the state or private archives both in our country and abroad can be an endeavour in the perspective of their scientific use.

Arhivele Statului din Chișinău și Cernăuți între evacuarea în România (1944) și restituirea către URSS

Cristina ȚINEGHE

Evenimentele anului 1944 au determinat retragerea administrației românești din Basarabia și nordul Bucovinei și odată cu ea s-au luat măsuri pentru evacuarea arhivelor create și/sau deținute de instituțiile românești. Direcțiile Arhivelor Statului din Chișinău și Cernăuți au intrat și ele în aceeași logică a retragerii autorităților românești și au evacuat în România documentele deținute conform planului elaborat de către Arhivele Statului la 11 februarie 1944. Acesta stabilea ca puncte de refugiu localitatea Văleni, județul Gorj, pentru Arhivele Statului din Cernăuți, respectiv localitatea Bibești, județul Gorj, pentru Arhivele Statului din Chișinău¹.

Inițial, evacuarea fondului documentar deținut de cele două direcții regionale a fost concepută ca o acțiune ce trebuia să se desfășoare în trei etape, aferente importanței documentelor, respectiv: materialul de primă importanță (strict istoric), de a doua importanță (istoric și administrativ) și întreaga arhivă². Ulterior însă, prin directivele trasate la sfârșitul lunii februarie și începutul lunii martie 1944 de către autoritățile centrale, se stabilea evacuarea integrală a celor două direcții regionale³.

Arhivele Statului din Cernăuți, programate pentru evacuare la 21 martie 1944⁴, au înregistrat însă o adevărată odisee pentru că „evacuarea personalului administrativ s-a făcut pe neașteptate, iar din material nu s-a evacuat nimic. Așteptarea programării a întârziat toate operațiile, iar programarea însăși a fost iluzorie. Arhiva cea mai importantă dusă în stație n-a putut fi îmbarcată și acum a rămas pe peron”⁵. Pentru recuperarea ei, s-a insistat la Serviciul Mobilizare Organizare Națională a Teritoriului (MONT) din cadrul Ministerului Culturii Naționale pentru a interveni la Comandamentul german, fie pentru a fi expediată în localitatea de evacuare stabilită, unde se afla deja personalul acestei

¹ ANIC, fond DGAS, dosar nr. 17/1944, vol. 1, f. 3, 9, 11, 13.

² AN-Ilfov, fond Arhivele Statului Chișinău, dosar nr. 51/1944, f. 22.

³ *Ibidem*, f. 12, 50.

⁴ *Ibidem*, f. 74

⁵ *Ibidem*, f. 91.

instituții, fie pentru a fi readusă în localul din Cernăuți⁶. Odiseea Arhivelor Statului din Cernăuți a continuat până în iunie 1944, când vagonul în care au fost încărcate acestea pentru evacuare în România a fost identificat în gara din Teiuș, județul Alba⁷. Dat fiind faptul că în toată această perioadă documentele au fost expuse și la ploii, ele au fost imediat depozitate în localitatea Micăsasa, județul Târnava Mică, pentru a fi tratate și a se evita degradarea lor⁸, astfel încât s-a solicitat schimbarea localității de evacuare a Arhivelor din Cernăuți de la Văleni, județul Gorj, în localitatea Micăsasa⁹, deoarece „transportarea acestei arhive de la Micăsasa la Văleni ar expune-o atât bombardamentelor, cât și muzezelii, fiind plouată”¹⁰.

Evacuarea Arhivelor Statului din Chișinău și transportarea lor în localitatea desemnată, Bibești, județul Gorj, a fost mai puțin dramatică. La 19 aprilie 1944 se raporta Direcției Generale a Arhivelor Statului (DGAS) sosirea în această localitate a două vagoane „conținând vechile documente și dosarele cele mai importante; al treilea vagon așteptăm să sosească zilele acestea”¹¹. Cu toate acestea, unul din cele trei vagoane a ajuns tot la Teiuș¹², de unde va fi redirecționat către Bibești, unde va ajunge la 8 iulie 1944.

Încheierea războiului mondial și semnarea Convenției de Armistițiu la 12 septembrie 1944 a impus statului român obligativitatea ca „în termenele indicate de către Înalțul Comandament Aliat (Sovietic) să restituie Uniunii Sovietice, în desăvârșită bună stare, toate valorile materiale luate de pe teritoriile ei în timpul războiului, aparținând Statului, organizațiilor publice și cooperative, întreprinderilor, instituțiilor sau cetățenilor particulari, precum și utilajul fabricilor și uzinelor, locomotive, vagoane de căi ferate, tractoare, autovehicule, monumente istorice, valori de muzeu și orice alte bunuri”¹³.

Pentru îndeplinirea acestor prevederi, Direcția Generală a Arhivelor Statului transmitea la 10 noiembrie 1944 Arhivelor Statului din Chișinău, evacuate în Bibești, județul Gorj și Arhivelor Statului din Cernăuți, evacuate în Micăsasa, județul Târnava Mică, adresa Ministerului Culturii Naționale prin care se dispunea ca până la 1 decembrie 1944 „toate materialele de restituit către URSS să fie predate la Constanța-port, cele provenite din Transnistria și din teritoriile sovietice de la Est de Bug, și la Galați cele provenite din Basarabia”¹⁴.

Pentru conformarea față de aceste dispoziții, cele două direcții regionale ridicau însă o serie de întrebări procedurale. Arhivele Statului Cernăuți

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, f. 99-100, 169-179, 184.

⁸ *Ibidem*, f. 169.

⁹ *Ibidem*, f. 169, 208-209.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 144; dosar nr. 47/1944, f. 20.

¹² ANIC, fond DGAS, dosar nr. 17/1944, f. 149-150, 168, 184.

¹³ MOF, nr. 219/1944.

¹⁴ ANIC, fond DGAS, dosar nr. 10/1944, f. 44.

considerau, la 7 decembrie 1944, că instrucțiunile primite până în acel moment nu reglementau modul de predare a bunurilor culturale și a documentelor și cereau DGAS să clarifice dacă documentele urmau să se predea sau nu, dacă acestea se predau integral sau se rezerva dreptul de a fi alese cele ce „ni se cuveneau”¹⁵. La 20 decembrie 1944, Arhivele Statului din Chișinău comunicau DGAS că primiseră ordinul de a restitui Arhivele Statului din Chișinău evacuate la Bibești dar, dat fiind faptul că telegrama prin care primiseră aceste dispoziții nu lămurea modul de restituire și nu preciza termenul de predare, considerau că trebuie cerute clarificări celor „în drept a ni le comunica pentru executare”¹⁶.

Arhivele Statului din Cernăuți au primit la 10 ianuarie 1945 un răspuns parțial din partea Subcomisiei pentru aplicarea art. 12 din Convenția de Armistițiu, care comunica faptul că „s-a intervenit pentru amânarea termenului de predare și pentru ca să ni se dea voie să triem materialul”¹⁷. Acesta era completat la 19 ianuarie 1945 cu punctul de vedere al serviciului MONT, transmis verbal, conform căruia se admitea principiul ca actele care priveau sudul Bucovinei să fie „alese”¹⁸.

Pregătirile pentru predarea documentelor se intensifică, astfel că, la 18 ianuarie 1945, DGAS a solicitat celor două direcții regionale să „comune imediat unde au depus inventarele materialului arhivistic ce trebuie predat Uniunii Sovietice” și totodată să „trimită duplicate imediat Comisiei de armistițiu”¹⁹.

Ca răspuns, Arhivele Statului din Chișinău înaintează la 22 ianuarie 1945 „Inventarul dosarelor evacuate de Arhivele Statului din Chișinău”²⁰ care urmau să fie predate URSS-ului.

Tot la 22 ianuarie 1945, DGAS înștiințează Arhivele Statului din Cernăuți că „vine comisia pentru recepție; arhiva se predă pe loc”²¹, pentru ca la 23 ianuarie să revină cu precizarea că „arhiva va fi verificată pe loc de delegația sovietică și ea va da bunul de expediție”, iar „data verificării se va comunica de către delegații comisiei de armistițiu”²².

Într-adevăr, la 23 ianuarie 1945 arhiva evacuată de la Cernăuți a fost „inspectată” de către sovietici, prilej cu care au fost comunicate acestora demersurile făcute pentru trierea „întregului material documentar, atât cel care se raporta la Bucovina de Nord, cât și cel relativ la Bucovina de Sud românească”, demersuri care impuneau amânarea predării²³.

În așteptarea unui răspuns din partea Subcomisiei și pentru clarificarea situației documentelor deținute, Arhivele Statului Cernăuți au adresat Comisiei

¹⁵ *Ibidem*, f. 202.

¹⁶ AN-IIfov, fond Arhivele Statului Chișinău, dosar nr. 47, f. 90.

¹⁷ ANIC, fond DGAS, dosar nr. 10/1944, f. 236-237.

¹⁸ *Ibidem*, f. 201.

¹⁹ *Ibidem*, f. 123.

²⁰ *Ibidem*, f. 245-249.

²¹ *Ibidem*, f. 225.

²² *Ibidem*, f. 224.

²³ *Ibidem*, f. 313.

Române pentru aplicarea Armistițiului un memoriu în legătură cu documentele pe care intenționau să le rețină, precum și inventarul în forma transmisă anterior Serviciului MONT²⁴.

Problema arhivelor cernăuțene nu s-a rezumat la trierea documentelor în funcție de proveniența acestora, ci era în strânsă corelare cu cea a restituirii unor fonduri rămase la Cernăuți, dar care „își aveau proveniența din partea românească a Bucovinei” astfel încât, conform principiilor arhivistice, acestea reveneau teritoriului respectiv²⁵. În consecință, DGAS, la sugestia insistentă a lui Gh. Duzinchevici, a solicitat Ministerului Educației Naționale să aibă în vedere restituirea acestor fonduri rămase la Cernăuți.

La 5 februarie 1945, însă, Comisia Aliată de Armistițiu a adresat Arhivelor Statului o notă verbală în care solicita pe un ton imperativ să înainteze date precise privind arhivele evacuate din URSS în România, precum și începerea lucrărilor pentru înapoierea acestora²⁶. În răspunsul formulat de către Aurelian Sacerdoțeanu și înaintat la 9 februarie 1945 se preciza că a dat „dispoziții telegrafice fostelor direcții regionale ale Arhivelor Statului din Chișinău, acum în comuna Bibești, jud. Gorj, și Cernăuți, acum în comuna Micăsasa, jud. Târnava Mică. De la cea dintâi am primit răspunsul că totul este gata și așteaptă Comisia pentru predare și expediere. De la cea de a doua direcțiune nu ne-a venit încă răspunsul, dar credem că situația trebuie să fie aceeași”²⁷. În ceea ce privește lucrările de înapoiere a arhivelor, în răspunsul Arhivelor Statului se preciza că „putem începe transportul imediat, inventarierea și împachetarea fiind gata”²⁸.

Cu toate acestea, la 10 februarie 1945, directorul general al Arhivelor Statului a solicitat Ministerului Educației Naționale să-i comunice dacă Subcomisia pentru aplicarea Convenției de Armistițiu a dat răspunsul pentru „alegerea materialului arhivistic privitor la Bucovina de Sud”, motivând că „trebuie să știm cum să procedăm, întrucât luna aceasta s-a hotărât în principiu expedierea materialului”²⁹. Totodată, acesta transmitea Arhivelor Statului din

²⁴ *Ibidem*, f. 317.

²⁵ *Ibidem*, f. 328. În această categorie intra „arhiva Prefecturii, a Tribunalului și Judecătoria din Dorohoi; Tribunalul și Judecătoria Suceava; Curtea cu juri din Dorohoi. Pe lângă acest material mai este altul numeros amestecat cu cel privitor la partea care face acum parte din teritoriul URSS. Fără a se strica seriile și fără a prejudicia integrității acest material poate fi recuperat prin intermediul unei comisii mixte care să lucreze la Cernăuți pentru trierea lui”.

²⁶ *Ibidem*, f. 290. Nota cuprindea următoarele trei puncte:

„1. Vă rog luați cele mai urgente măsuri pentru ca secțiile de arhivă de sub conducerea Dvs. să se comporte cu mai mare responsabilitate și seriozitate cu privire la înapoierea Arhivelor de Stat aduse în România din URSS. Termen indicat: 10 februarie.

2. Cerem ca în termenul cel mai apropiat să înaintați date precise cu privire la locul unde se găsesc arhivele aduse din URSS și în ce cantitate. Termen: 12 februarie.

3. Începeți lucrările pentru înapoierea Arhivelor Statului în URSS, faceți înainte inventarierea, împachetarea, descărcarea și predarea lor la graniță reprezentanților sovietici. Termen: toată luna februarie.”

²⁷ *Ibidem*, f. 289.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 311.

Cernăuți „să facă toate lucrările spre a fi gata de a preda totul dacă nu se aprobă selecția documentelor”³⁰.

La 11 februarie 1945, Arhivele Statului din Basarabia comunicau Direcției Generale că „lucrările de predare sunt încheiate, inventarele și opisele documentelor vor fi înaintate ulterior”³¹, iar la 12 februarie 1945 Arhivele Statului din Cernăuți transmiteau la rândul lor că „așteptăm să vină Comisia Aliată de Control pentru facerea formalităților de predare”³².

Prin telegrama din 13 februarie 1945, directorul arhivelor basarabene transmitea Direcției Generale a Arhivelor Statului că a expediat în aceeași zi „de la gara Bibești pentru Galați 3 vagoane cu materiale arhivistice ale Arhivelor Statului Chișinău evacuate la Bibești – Gorj, în urma recepției făcute de delegații Comisiei aliate de control”³³. Conform procesului verbal încheiat la 13 februarie 1945 cu reprezentanții Comisiei Aliate de Control au fost predate „253 de lăzi mari, care s-au încărcat în 3 vagoane”, iar „inventarele și opisele au fost primite în cinci exemplare, dintre care două vor fi predate C<omisiei> A<liate> de Control, unul Arhivelor Statului din Chișinău și două Ministerului Educației din România”³⁴ (vezi anexa 1).

Arhivele Statului din Cernăuți transmiteau telegrafic la 27 februarie 1945 că „a plecat întreaga arhivă pentru predare” din Micăsasa, județul Târnava Mică, urmând ca transbordarea să aibă loc la Buzău³⁵. Procesul verbal de predare a acestor documente s-a încheiat la 15 aprilie 1945 la Iași, precizându-se: „Comisia de Restituire Română Socola Iași a predat Comisiei Interaliată de Control Iași materialele sosite de la Micăsasa, județul Târnava Mică, arhivele evacuate din Cernăuți pentru executarea art. 12 din Convenția de Armistițiu cu Sovietele”³⁶ (vezi anexa 2).

Predarea documentelor cu valoare istorică evacuate de Arhivele Statului Cernăuți și Chișinău în România nu a coincis cu predarea „arhivei de registratură” creată de cele două direcții regionale. Motivația este deductibilă din corespondența directorului Arhivelor Statului Chișinău cu Direcția Generală, din februarie 1945, prin care cere precizări care să-l lămurească dacă „arhiva de registratură de la 1918 trebuia predată conform comunicatului din 5 ianuarie 1945”³⁷.

³⁰ *Ibidem*, f. 312.

³¹ *Ibidem*, f. 329.

³² *Ibidem*, f. 374.

³³ *Ibidem*, f. 325, 365.

³⁴ *Ibidem*, f. 385. Pentru o comparație între inventarul documentelor evacuate și a celor aflate acum în păstrarea Arhivelor din Chișinău se poate consulta *Îndrumătorul Arhivei Naționale a Republicii Moldova (partea I, până la anul 1917, ediția a doua revăzută și completată)*, Chișinău, 2004.

³⁵ ANIC, fond DGAS, dosar nr. 10/1944, f. 362-363, 365.

³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 12/1945, f. 138. Pentru o comparație între inventarul documentelor evacuate și a celor aflate acum în păstrarea Arhivelor din Chișinău, vezi *Державний архів Чернівецької області*, КИЇВ ЧЕРНІВЦІ, 2006, accesibil online la adresa <http://www.archives.gov.ua/Archives/index>.

³⁷ ANIC, fond DGAS, dosar nr. 10/1944, f. 271-272.

Aceste precizări au fost primite abia la 14 februarie 1945 astfel că, la 21 februarie 1945, directorul Arhivelor Statului din Chișinău comunica Direcției Generale că „arhiva de registratură de la 1918-1940 inclusiv nu s-a predat”, deoarece aceste dispoziții ajunseseră după predarea întregului fond arhivistic delegaților Comisiei Aliate de Control³⁸. În consecință, fondul documentar creat de către Arhivele Statului din Chișinău a fost predat autorităților sovietice ulterior, în 1954³⁹.

Teoria arhivistică a elaborat de-a lungul timpului diferite principii legate de prelucrarea și păstrarea documentelor, astfel că poate oferi o perspectivă tehnicistă asupra oportunității acțiunii de evacuare în România, respectiv de restituire către autoritățile sovietice a documentelor ce constituiau patrimoniul celor două reprezentanțe ale Arhivelor Statului ale României de la Chișinău și Iași. Dincolo de această perspectivă tehnicistă însă, rămâne datoria deontologică a arhiviștilor și istoricilor de a reconstitui tabloul patrimoniului arhivistic, atât a celui tezaurizat de structurile regionale ale Arhivelor Statului de la Chișinău și Cernăuți, cât și a celui creat de către instituțiile ce au funcționat în perioada administrației românești în Basarabia și Bucovina.

³⁸ *Ibidem*, f. 379-382. Într-o adresă a Ministerului Educației Naționale, Serviciul MONT, din 25 aprilie 1945, se preciza, cu referire la aceste documente, că „dacă arhivele de registratură sunt teritoriale, se predau, conform instrucțiunilor după care ați predat și restul de materiale, înaintându-ne inventarul și procesul-verbal”.

³⁹ *Ibidem*, dosar nr. 116/1945, f. 11-16.

Anexa 1

INVENTARUL DOSARELOR⁴⁰ evacuate de Arhivele Statului din Chișinău – după lăzi, ce urmează a fi predate conform Armistițiului

Nr. lăzi	Denumirea secțiunii	Numărul dosarelor	Observații
1.	Senatoriale	929	
2.	„	736	
3.	Senatoriale și Cancelaria Guvernatorului	600	Senatoriale 568 Canc. Guvern. 32
4.	Senatoriale	340	
5.	„	553	
6.	Senatoriale și Deplin Împuternicitul	700	Senatoriale 624 Depl. Împut. 76
7.	Senatoriale	410	
8.	Înaltul Sfat	272	
9.	„ „	385	
10.	Deplin Împuternicitul	171	
11.	Înaltul Sfat	299	
12.	„ „	920	
13.	Deplin Împuternicitul și Comitetul Provizoriu	104	Depl. Împut. 85 Com. Proviz. 19
14.	Ad-ția Gubernială și Inspectoratul de Jandarmi	270	Ad-ția Gub. 222 Insp. Jandar. 48
15.	Deplin Împuternicitul	103	
16.	Înaltul Sfat	272	
17.	Primăria Chișinău	264	
18.	Înaltul Sfat	454	
19.	„ „	437	
20.	„ „	422	
21.	„ „	371	
22.	Înaltul Sfat și Comitetul Provizoriu	459	Înalt. Sfat. 303 Comit. proviz. 156
23.	Diverse / colonizări, imigrări, Justiția, ucazuri /	393	
24.	Cancelaria Guvernatorului	302	
25.	Înaltul Sfat	360	
26.	Tribunalul regional	223	
27.	Tribunalul regional	415	
28.	„ „	459	
29.	„ „	248	
30.	„ „	194	

⁴⁰ *Ibidem*, f. 262-265.

31.	” ”	226	
32.	” ”	172	
33.	” ”	305	
34.	” ”	134	
35.	” ”	275	
36.	” ”	196	
37.	” ”	205	
38.	” ”	140	
39.	” ”	181	
40.	” ”	222	
41.	” ”	118	
42.	” ”	150	
43.	” ”	213	
44.	” ”	151	
45.	Tribunalul regional și Ministerul de Justiție	179	Trib. Reg. 139 Min. de Just. 40
46.	Administrația Oblastiei și Cancelaria Guvernatorului	732	
47.	Administrația Oblastiei	23	
48.	Tribunalul Regional	172	
49.	” ”	139	
50.	Adunarea deputaților nobilimii din Basarabia	376	
51.	” ”	374	
52.	” ”	245	
53.	” ”	229	
54.	Palatul de Finanțe / recensământ	48	
55.	” ”	43	
56.	” ”	48	
57.	” ”	49	
58.	Palatul de Finanțe și Buletinul Oficial al Bas<arabiei>	40	Pal. Fin. 30 Bul. Of. Cărți 10
59.	Palatul de Finanțe	97	
60.	” ”	51	
61.	” ”	49	
62.	Cancelaria Guvernatorului	238	
63.	” ”	199	
64.	” ”	146	
65.	” ”	149	
66.	” ”	167	
67.	Palatul de Finanțe și Cancelaria Guvernatorului	128	Pal. Fin. 107 Can. Guv. 21
68.	Administrația Oblastiei Basarabia	23	
69.	Palatul de finanțe	261	
70.	Palatul de finanțe și Ad-ția Oblastei Basarabia	62	Pal. Fin. 39 Ad. Obl. 23

71.	Ad-ția Oblastei Bas<arabia>	23	
72.	” ”	22	
73.	Direcțiunea moșiilor din Basarabia închinat mănăstirilor din străinătate	290	
74.	” ”	329	
75.	” ”	435	
76.	” ”	462	
77.	Buletinul Oficial al Basarabiei	47	
78.	Dir<ecția> moșiilor din Basarabia închinat mănăstirilor străine și Buletine Oficiale ale Basarab	341	337 dosare 4 cărți
79.	Primăria Chișinău	335	
80.	Ad-ția Oblastei Basarabia	19	
81.	” ”	16	
82.	” ”	19	
83.	” ”	20	
84.	” ”	18	
85.	” ”	17	
86.	” ”	20	
87.	” ”	21	
88.	” ”	20	
89.	” ”	19	
90.	” ”	21	
91.	Adunarea deputaților nobilimii din Basarabia și Tribunalul regional	264	248 dosare 16 ” ”
92.	Administrația Oblastei	20	
93.	Administrația Oblastei	20	
94.	Ad-ția cet. Ismail	153	
95.	” ”	177	
96.	” ”	281	
97.	” ”	211	
98.	” ”	188	
99.	Ad-ția Oblastei	24	
100.	” ”	28	
101.	” ”	22	
102.	” ”	23	
103.	” ”	26	
104.	” ”	22	
105.	” ”	21	
106.	” ”	23	
107.	” ”	21	
108.	” ”	24	
109.	Ministerul de Justiție	719	

110.	Tribunalul regional Ministerul de Justiție și Palatul de Control	142	31 dosare 94 " " 17 " "
111.	Cancelaria Guvernatorului	159	
112.	" "	187	
113.	Ad-ția Oblastei	167	
114.	Primăria Chișinău	246	
115.	Primăria Chișinău, Ad-ția Oblastei și Cancelaria Guvernatorului	182	178 dosare 1 " " 3 " "
			Totalul dosarelor 24.864

În acest inventar nu se cuprind dosarele ce ne-au fost expediate într-un vagon de Dl. Alex. Ebervein în luna Iunie 1944.

DIRECTOR REGIONAL,
ss. L.T Boga

Arhivar,
ss.v. Șahlevici

p. conformitate,
ss. L. Dumitrescu

Anexa 2

INVENTARUL⁴¹

**Arhivelor Statului din Cernăuți evacuat în comuna Micăsasa
județul Târnava-Mică, sosite cu vagonul Nr. 21.124**

Lada Nr. 1

Comune

1. Lencăuți	17. Văslăuți
2. Broscăuți	18. Cerepcăuți
3. Solca	19. Călineștii lui Ureche
4. Fântâna Albă	20. Sadova
5. Seletin	21. Climcești
6. Marginea	22. Călinești
7. Călineștii lui Cuparencu	23. Revna
8. Idrîșești	24. Lihtenberg
9. Ciudin	25. Broscăuți
10. Cerepcăuți	26. Sadeu
11. Broscăuți	27. Climăuți
12. Sucevița	28. Vilancea
13. Grănițești	29. Văscăuți
14. Sinihău de Susu și de Jos	30. Drăgășanca, Mănăstioara
15. Văscăuți	31. Stupca
16. Repujneți	32. Dorna Vatra

Lada Nr. 01

Catagrafii

I.

1. Teodorești	18. Suhoverca, 2 bucăți
2. Stulpicani	19. Revna, 2 bucăți
3. Rarancea	20. Sadagura
4. Banila Rusă, 2 bucăți	21. Comănești – Slobozia
5. Rogojești, 2 bucăți	22. Românești
6. Siscăuți, 2 bucăți	23. Birzolvca, 2 bucăți
7. Sirăuți	24. Sucevița, 2 bucăți
8. Terebecea, 3 bucăți	25. Septilici, 2 bucăți
9. Serbăuți	26. Tomnaticul Mic
10. Stoicești	27. Valea Putnei
11. Gustnethail, 3 bucăți	28. Văscăuți
12. Ropcea, 6 bucăți	29. Broscăuți
13. Repujneți, 4 bucăți	30. Rarancea – Slobozia, 4 bucăți
14. Poporăuți	31. Cuciurul Mare
15. Amușin, 3 bucăți	32. Ispas
16. Stăuceni	33. Sîpeniți, 2 bucăți
17. Iablonița	

II.

Kreisamt, 6 pachete

⁴¹ *Ibidem*, f. 139-163

Lada Nr. 2

Comune

1. Dărmănești	13. Cosciuia
2. Ispas	14. Vitiloufca
3. Zastavna	15. Capul Codrului
4. Suriceni	16. Iacobeni
5. Crasna	17. Poieli pe Siret
6. Hatna Dărmănești	18. Cacia
7. Ciartoria	19. Cerescenca
8. Botușenița	20. Strileșchi
9. Câmpulung Rus	21. Gabrilești
10. Ciotănești	22. Corovia
11. Culeuți	23. Pohorlăuți
12. Lisaura	

Lada Nr. 02

I

Catagrafii

1. Rohozna	16. Banila Rusă, 3 bucăți
2. Românești	17. Cereșcenca
3. Sireuții de Sus, 2 bucăți	18. Scheia, 2 bucăți
4. Sadagura	19. Tărășeni, 17 bucăți
5. Revna	20. Broscăuți
6. Cuciurul Mare	21. Ropcea, 4 bucăți
7. Sipotele, 3 bucăți	22. Zamostea
8. Stăneștii de sus, 10 bucăți	23. Vilancea, 4 bucăți
9. Stăneștii de Jos, 9 bucăți	24. Bucovița
10. Sermăuți	25. Milișăuți
11. Teșcăuți	26. Broscăuți
12. Seletin, (13 comune la șir)	27. Poeni
13. Satul Mare	28. Pârteștii de Jos
14. Sirăuți de Jos	29. Stănești pe Ceremuș
15. Slobozia – Banila	30. Stăneși

II.

Landes Regierung. 7 pachete

Lada Nr. 3

Comune

1. Sirăuții de Sus și de Jos	15. Suceava
2. Vijnița, Câmpulung, etc.	16. Carapciu
3. Ițcanii Noi	17. Arborea
4. Horodnicul de Jos	18. Crasna Putnei
5. Brăești	19. Comune din județul Zastavna
6. Ropcea	20. Câmpulung
7. Clivodin	21. Vîtilungea
8. Comînești, Slobozia	22. Storojineț
9. Bădăuți	23. Sinăuți de Jos
10. Brașca	24. Stulpicani
11. Onut	25. Revăcăuți
12. Horodnicul	26. Codtala
13. Vășcăuți pe Siret, Bancea, etc.	27. Lunca, Crisciatic, etc.
14. Bila	

Lada Nr. 03

Landes Schurath 16 pachete

Lada Nr. 4

Comune

1. Suceava	20. Verenceanca
2. Sîpcăuți	21. Ițcani Vechi
3. Gropana	22. Tăut
4. Poiana Stampii	23. Câmpulung
5. Dimca	24. Vijnicioara
6. Valancea	25. Cut
7. Bioan	26. Banila
8. Cupca Iordănești	27. Cărlibaba, Iacobeni, etc
9. Gura Humorului	28. Ciornohoz
10. Toporăuți	29. Cut
11. Ilișești	30. Cănești
12. Revna	31. Ilișești
13. Milișeuți	32. Valea Cosminului
14. Revna	33. Storojineț
15. Rus	34. Frantzthal
16. Dorobca	35. Valea pe Derehlui
17. Volcineț	36. Siscăuți
18. Teodorești românești	37. Căndești
19. Noua Suliță	

Lada Nr. 04

Prefecturi – 21 pachete

Lada Nr. 5**Comune**

1. Revna pe Ceremuș	10. Scheia
2. Românești	11. Ipătești
3. Revna pe Ceremuș	12. Vicovul de Sus și Jos
4. Stăneștii de Jos și de Sus	13. Vijnicioara
5. Seletin	14. Vijnicioara
6. Suceava	15. Storojineț
7. Teodorești și Soloneț	16. Stănceni
8. Rohozna	17. Suceveni
9. Sipot	

Lada Nr. 05**Catagrafii**

1. Subrăneș, 5 bucăți	17. Stănceni, 2 bucăți
2. Soloneț, 2 bucăți	18. Trestiana, 2 bucăți
3. Sănăuți de Jos, 3 bucăți	19. Storojineții de Sus și de Jos, 3 bucăți
4. Suceava	20. Banila Rusă, 2 bucăți
5. Siret, 3 bucăți	21. Stăneștii de Sus, 2 bucăți
6. Ropcea, 5 bucăți	22. Satul Mare, 4 bucăți
7. Sadagura, 4 bucăți	23. Revna
8. Sănăuții de Sus	24. Tărășeni
9. Suceveni, 2 bucăți	25. Rădăuți
10. Slătioara, 5 bucăți	26. Suriceni, 2 bucăți
11. Braniștea Putnei, 4 bucăți	27. Buchei
12. Bahna	28. Cuciurul Mare, 2 bucăți
13. Lehucenii Tăutului, 4 bucăți	29. Stănceni
14. Visenca	30. Rarancea
15. Voitineli	31. Stroești
16. Furștenthal, 3 bucăți	

II.

Landes Schulrath 10 pachete

Lada Nr. 6**Comune**

1. Mareței	9. Frătăuții Vechi
2. Comănești	10. Voinitei
3. Valea Putnei	11. Mănăstioara
4. Banila	12. Cincău
5. Crișciatic	13. Berbești
6. Rarancea	14. Băiești
7. Camena	15. Doroșeuți
8. Piedecăuți	16. Suceava

17. Babin	24. Siret
18. Buda	25. Mahala
19. Ceahor	26. Revna pe Ceremuş
20. Cuciurul Mic	27. Costina şi Berindeşti
21. Iţcanii Noi	28. Cozmeni
22. Rohozna	29. Terebecea
23. Revna	

Lada Nr. 06

Landes Schulrath 18 pachete

Cataloage

1. Anul 1879 – 1888	8. " 1902 – 1903
2. " 1889 – 1891	9. " 1903 – 1904
3. " 1889	10. " 1905 – 1906
4. " 1899 – 1900	11. " 1906 – 1907
5. " 1898 – 1899	12. " 1907 – 1908
6. " 1901 – 1902	13. " 1908 – 1909
7. " 1900 – 1901	14. " 1909 – 1910

Lada Nr. 7

Comuna

1. Vama	22. Chestiuni religioase asupra comunelor
2. Suceava	23. Costişa
3. Zahareşti	24. Mihoveni
4. Stăneşti	25. Bolăceanca
5. Satul Mare, Nou şi Vechi	26. Rohozna
6. Hliboca	27. Davideşti
7. Hliniţa	28. Tulpicani
8. Staja, 2 bucăţi	29. Plotoniţa Doroteea
9. Sirăuţii de Sus	30. Noua Suliţă
10. Ruşi Mănăstioara	31. Zadobrivca
11. Siret	32. Samuşin
12. Iujineţ	33. Rarancea
13. Storojineţ	34. Lenţeşti
14. Văscăuţi	35. Stăneştii de jos
15. Sadova	36. Sirăuţii de Jos
16. Milie	37. Suhoverca
17. Dracineţ	38. Pleşi
18. Baince	39. Lucăceşti
19. Bobeşti	40. Chestiuni militare în legătură cu comunele
20. Bila	41. Dorna Vatra, Coţmani, etc.
21. Bucşoaia	

Lada Nr. 07

Catagrafii

1. Solca, 5 bucăți	8. Scheia
2. Stupca, 2 bucăți	9. Banila Rusească
3. Stroești, 4 bucăți	10. Istensegits
4. Cirăuții de Sus, 2 bucăți	11. Jurnalul de casă August 1861,
5. Stroeștii de Sus, 5 bucăți	Casieria Centrală
6. Vilancea, 2 bucăți	12. Serbăuți
7. Valea Seacă	13. Sadagura

II.

Prefecturi, 7 pachete

III.

Guberniu 3 pachete

Judiciare, 5 pachete

Lada Nr. 8

Comune

1. Petrăuți	15. Părhăuți
2. Mămăeștii Noi	16. Horecea
3. Ostrița	17. Horodnic
4. Milișeuți	18. Mămăeștii Vechi
5. Malatineț	19. Ivancăuți
6. Mosoreni	20. Mihova
7. Mămăliga	21. Pietrăuți
8. Iacobești	22. Tărășeni
9. Iordănești	23. Tibeni
10. Mihalcea	24. Toporăuți
11. Frătăuți	25. Vasilău
12. Jucica Veche	26. Zelinău
13. Jucica Nouă	27. Zastavna
14. Petrăuți	28. Tărășeni

Lada Nr. 08

- 1. Landes Regierung, 7 pachete
- 2. Kreisamt, 5 pachete
- 3. Judiciare, 4 pachete
- 4. Prefecturi, 4 pachete
- Total 20 pachete

Lada Nr. 9

Comune

1. Banila Slobozia	22. Carlsberg
2. Bahrinești	23. Câmpulung Rus
3. Babin	24. Câmpulung Rus
4. Bucșoara	25. Cotul Vânători
5. Berlince Slobozia	26. Cernauca
6. Borăuți	27. Dubăuți
7. Bălcăuți	28. Crasana Camena
8. Berhomete	29. Dornești
9. Bilca	30. Luca
10. Burlă	31. Levăncăuți
11. Berchișești	32. Mușenița
12. Crișciatic	33. Răusni
13. Crâșnicioara Nouă	34. Măzănăești
14. Cuciurul Mare	35. Iujineț
15. Cupca	36. Rohozna
16. Culeuți	37. Mosorovca
17. Costești	38. Meja
18. Chisălău	39. Lujeni
19. Crasna	40. Orășeni
20. Cașvana	41. Pătrăuți
21. Cireși	

Lada Nr. 10

Comune

1. Pârteștii de jos	22. Boloca pe Ceremuș
2. Lucovița	23. Vadul Negrulesei
3. Câmpulung	24. Ghilițeni
4. Prevorochni	25. Zvineace
5. Cadobești	26. Putna
6. Subrăneț	27. Rogojești
7. Ardeli	28. Oșehlib
8. Neglileasa	29. Zamoste
9. Bioanceni	30. Zdrobiuca
10. Drăgojești	31. Cotul Băinschi
11. Comarna	32. Siret
12. Călineștii de pe Ceremuș	33. Dobronăuți
13. Ohna	34. Voitineli
14. Gârbiuți	35. Straja
15. Pojorâta	36. Poieni pe Suceava
16. Dorosăuți	37. Sureni
17. Gura Humorului	38. Zastavna
18. Prelipcea	39. Săliștea
19. Brodoc	40. Fundul Moldovei
20. Zastavna	41. Trei dosare Varia relativ la comune
21. Voroneț	

Lada Nr. 11

Comune

1. Bănila Rusească	16. Igești
2. Tereblecea	17. Carapciu pe Ceremuș
3. Gura Humorului	18. Horoșeuți
4. Bioani, Igești, etc.	19. Revna pe Ceremuș
5. Mosoreni	20. Teleblești
6. Revna pe ceremuș	21. Păuca
7. Balamulca	22. Drăcineți
8. Opaiț Coșciuia	23. Mihalcea
9. Stroești	24. Un pachet cu documente (fond bisericesc)
10. Seletin, Brănești, etc	25. Cotul Ostriței
11. Vijnicioara	26. Mitcău
12. Cârlibaba, Iacobeni	27. Volovăț
13. Solomeț și Teodorești	28. Babin
14. Vijnicioara	
15. Nepolocăuți	

Lada Nr. 12

Comune

1. Lucovăț	16. Bunești
2. Ilișești	17. Valea Seacă
3. Rădăuți	18. Grandoșești
4. Hadifalva	19. Părtești
5. Suceava	20. Furstenthal
6. Calafindești	21. Rarancea
7. Verbăuți	22. Ciudei
8. Budeni	23. Iurpăuți
9. Uidești	24. Măneuți
10. Daniila	25. Bunești
11. Camena	26. Bănila
12. Bori, Bureni	27. Solca
13. Suceava	28. Rădăuți
14. Mihuțeni	29. Valea Seacă
15. Tisăuți	30. Ivancăuți

Lada Nr. 16

Kreisamt 11 pach.

Lada Nr. 22

Kreisamt 10 pach.

Lada Nr. 23

Kreisamt 15 pachete

Lada Nr. 24

Kreisamt 8 pachete

Lada Nr. 25

Kreisamt 15 pachete

Lada Nr. 26

Kreisamt 10 pachete și un registru

Lada Nr. 27

Kreisamt 14 pachete

Lada Nr. 35

Kreisamt 10 pachete

Lada Nr. 37

Kreisamt 13 pachete

Lada Nr. 40

Kreisamt 11 pacheze

Lada Nr. 43

I.

Kreisamt 8 pachete

II.

Gubernium 8 pachete

Lada Nr. 49

I.

Catagrafii

1. Tureni, 14 bucăți	9. Visenca, 2 bucăți
2. Clivești, 2 bucăți	10. Volovăț, 9 bucăți
3. Vasilău, 17 bucăți	11. Usia Putila
4. Vama, 3 bucăți	12. Metocul Dragomirnei
5. Verbăuți, 2 bucăți	13. Bolocineț, 2 bucăți
6. Carapciu,	14. Boloca
7. Vitinel	15. Valeva, 22 bucăți
8. Vilancea, 7 bucăți	

II.

Documente

Biserici și mănăstiri

1. Patru pachete (unul fond religionar)
2. Sate și moșii, 4 pachete
3. Persoane, 3 pachete
4. Culturale, 3 pachete
5. Politice, 1 pachet

Lada nr. 50

I.

Catagrafii

1. Voroneț	6. Văscăuți, 9 bucăți
2. Vilancea, 28 bucăți	7. Verenceanca, 3 bucăți
3. Straja	8. Vicovul de Sus, 5 bucăți
4. Ludihumora	9. Rădăuți
5. Poieni, 6 bucăți	

II.

7 pachete foi volante din cărțile funduare

III.

Sate și moșii, 3 pachete

IV.

Biserici și mănăstiri, 3 pachete

V.

Persoane, un pachet

VI.

Diferite publicații, 3 pachete

VII.

Culturale, 1 pachet

VIII.

Varia, un pachet

IX.

Biblioteca Facultății de Filozofie, 1 pachet

X.

Revoluționarii Polonezi din 1831, 1 pachet

Lada Nr. 51

I.

Sate și moșii, 31 pachete

II.

Diferite: Istorice, administrative, politice și orașe, 1 pachet

III.

Biserici și mănăstiri, 3 pachete

Lada Nr. 52

1. Sate și moșii boierești, 21 pachete
2. Biserici și mănăstiri (fond religios) 2 pachete
3. Administrative, 1 pachet
4. Culturale, 1 pachet
5. Economice, 1 pachet
6. Istorice, un pachet
7. Orașe, 4 pachete

Lada Nr. 53

1. Sate și moșii boierești I – III
2. Biserica Romano – catolică. I
3. Bisericești, I – III
4. Secția Culturală, I – II
5. Secția Politică, I – III
6. Secția orașelor, I (nu e în inventarul din 1939)
7. Secția Administrativă. I (nu e în inventarul din 1939)
8. Secția Istorică I – IV
9. Secția economică I
10. Documente diferite, 7 pachete
11. Documente diferite, 13 mape

Lada Nr. 54

1. Acte personale, pachetele I – XII
2. Acte nobilitate I – III
3. Registre orașul Cernăuți, 7 volume (Instrumenten Buch. I – III, V, Grund Buchs Jurnal volumul III Copii de documente referitoare la proprietăți. Un indice la cartea realităților
4. Documente românești, donația Duzinchievici
5. Documente Hurmuzachi
6. Documente familia Flondor, 7 pachete

Lada Nr. 55

Registre cu copii de document. Secția orașelor. Partida Cernăuți.

1. Instrumentenbuch Nr. 27, 15, 11, 21, 24, 22, 23, 20, 35, 6, 26, 29, 4, 32, 16,
2. Grundbuchs Exhibiten Protocol und Vormerkbuch, 1 registru
3. Protokollum Exhibitorum fur das Cernowitzer Standisches Grundbuch (Tafel) de anno 1801 – 1827, 1 registru
4. Geschaft Protocol des Czernovowitzer Stedischen Grundbucses 1847 – 1850, 1 registru
5. Liber Instrumentorum antiquorum (pitzelli) volumul IV. 1782 – 1787
6. Indice la cartea realităților I – III
7. K – K- Stadtafel Czernowitzer Hauser Verzeichnis, un registru tom. IV. (I)
8. Personal Register zum Grundbuche der Kadastral gemeinde Czernovitz, 1 registru
9. Vormekbuch uber die ausgefolgten Grundbuchs Abschriften, un registru 1847 – 1896
10. Chitanțe de datorii pe ipotecă, etc. 1795 – 1812, 1 registru

Lada Nr. 56

Registre cu copii de documente

1. Orașul Cernăuți, Nr. 2 (indice), 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 4, 17, 36; Protocollum Exhibitorum, 23 volume; Eineichungs Protocoll, 1 volum; Personal register grundbuch, un volum; Vormerkbuchiuber die Verkorphlicher geverbe in Czernovitz, un volum; Certificationbuch des Czernovitzer, un volum; Repertorium, un volum.
2. Moșii boierești și răzășești Nr. 12, 20

Total 20 registre

Lada Nr. 58

Registre cu copii de documente

1. Liber Haereditatum Nr. 1, 5, 3, 4, 6, 14, 19, 23, 25, 30, 39, 46, 41, 40, 50
2. Liber Instrumentorum Nr. 77
3. Liber Fundationum Nr. 1, 3, 5
4. Liber Obligationum Nr. 1, (anii 1783 – 1792), 1 (1791 – 1798), 3 (anii 1794 – 1798), 3 (anii 1797 – 1820), 2
5. Liber contractum antiquorum Nr. 1, 2, 3, 4, 6
6. Liber Instrumentorum antiquorum Nr. 5 (Pitzellische Abgentzung 1786 – 1787), 3.

Total 31 registre

Observațiune. 1/ La Liber Fundationum inventarul din 1939 nu are trecut volumul 3.

2/ La Liber Obligationum inventarul din 1939 dă numai 3 volume, când în realitate sunt 5.

Lada Nr. 59

Registre cu copii de documente

1. Liber Instrumentorum: Nr. 1, 4, 8, 11, 15, 19, 20, 26, 29, 30, 33, 38, 39, 40, 41, 42, 49, 25, 63, 67, 72, 78, 85

Total 23 registre

Lada Nr. 60

Registre cu copii de documente

2. Liber Instrumentorum: Nr. 1, 6, 10, 16, 17, 23, 24, 34, 44, 45, 46, 51, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 48, 66, 73, 76, A.
3. Liber Haereditatum Nr. 9
4. Liber Haereditatum bonorum extraneum cleri bucovinensis Nr. 1

Total 24 registre

Lada Nr. 61

Registre cu copii de documente

1. Liber Actorum granicealium: Nr. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10.
2. Liber Instrumentorum: Nr. 54, 56, 64, 68, 69, 76, B, 65, 71, 74
3. Liber Contractum Novorum: Nr. 1, 2, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18,
4. Liber contractum antiquoru Nr. 5

Total 32 registre

Lada Nr. 62

Registre cu copii de documente

1. Liber instrumentorum al orașului Suceava
2. Liber Haereditatum (pagini răzlețe)
3. Pagini din cărți funciare
4. Liber instrumentorum Nr. 2, 9, 12, 21, 22, 27, 37, 53, 75, 79
5. Liber Haereditatum
6. Liber Haerediattum bonorum extraneum cleri II și IV
7. Liber Haereditatum bonum cleri Moldaviae în Bucovina vol. I
8. Cartea Funduară a orașului Suceava
9. Index Instrumentorum pro urbe Czernovici 1 volum
10. Liber testamentorum Nr. 1
11. Liber Plenipotențiarum Nr. 1

Lada Nr. 85

Landes Praesidium 14 pachete

Lada Nr. 130

Inspectoratul Instrucției 140 pachete

Lada Nr. 166

Landesschulrath 24 pachete

Lada Nr. 195

Landesschulrath 17 pachete

Un registru matricol

Lada Nr. 197

Landesschulrath 18 pachete

Lada Nr. 212

Landesregierung 15 pachete

Lada Nr. 260

Landesregierung 17 pachete

Lada Nr. 282

Landesregierung 21 pachete

Lada Nr. 283

Landesregierung 22 pachete

Lada nr. 284

Landesregierung 20 pachete

Lada Nr. 291

Landesregierung 14 pachete

Lada Nr. 293

Landesregierung 21 pachete

Lada Nr. 294

Landesregierung 14 pachete

Lada Nr. 295

Landesregierung 17 pachete plus 2 registre

Lada Nr. 301

Landesregierung 30 pachete

Lada nr. 302

Judiciare 19 pachete

Lada Nr. 307

Prefecturi 17 pachete

Lada Nr. 309

Prefecturi I – XIX pachete. 1 pachet
Primăria Dorohoi

Lada Nr. 310

Prefecturi 17 pachete

Lada Nr. 311

Prefecturi 14 pachete și 6 registre

Lada Nr. 312

Prefecturi 19 pachete

Lada Nr. 313

Prefecturi 17 pachete

Lada Nr. 774

Notari

1. Notari Miculi, 21 pachete
2. 5 pachete neidentificate

Cărți

1. Z. Pâclișanu, Die maghiarische Ordnung in Mitteleuropa, Buc., 1942
2. Z. Pâclișanu, Der ausrottungskampf Ungarnis gegen seine Minderheiten, București, 1941 (2 exemplare)
3. Z. Pâclișanu, Was heisst Ungarische Nationalitat? Wie man Ungarn Werden Konnte, București, 1941
4. Comunicări, Buletinul 2 și 3, Iași, 1942
5. N. Grigoraș, Orașele Moldovei și populațiile de origine străină, Iași, 1942
6. D. Constantinescu, Lucruri noi despre arhitectura și pictura mănăstirii Golia, Iași, 1937
7. I. Nistor, Istoria Basarabiei, Cernăuți 1924
8. S. Opreanu, Die Sekler, Sibiu, 1939
9. A. Sacerdoțeanu, Predosloviile cărților românești, București, 1938
10. A. Marcu, Conspiratori și conspirații din epoca renașterii politice a României, București, 1930
11. O. Boitoș, Raporturile Românilor cu Ledru Rollin și Radicalii Francezi, București, 1942
12. T. Moraru, Entwicklung der Bevolgerungsdichtigkeit Siebenburgens wahrend der Jahre 1840 – 1930
13. G. Vâlsan, Die Karpaten wiegw des Rumanienstungs, Buc., 1941
14. Em. Condurachi, Tezaurile monetare din regiunea Carpato-Românească, București, 1943
15. La moartea lui Ion C. Brătianu, București, 1941

Lada Nr. 775

Notari

1. Burac 12 pachete
2. Turcan 6 pachete
3. Cluger 6 pachete
4. Varia un pachet

Lada Nr. 780

Registre cu copii de documente

1. Liber Haereditatum Nr. 8, 10, 15, 16, 17, 27, 26, 31, 36, 38, 40, 45, două registre fără număr
2. Liber Instrumentorum Nr. 43, 58, 70
3. Liber Relationum Nr. 1, 3, 4.
4. Contractuum antiquorum Nr. 7 (Volumul Nr. 7 netrecut în inventarul din 1939)
5. Instrumenten Bend
6. Registru neidentificat

Total 23 registre

Lada Nr. 795

Administrația militară

I.

1. Dosarul anii 1775 – 1780
2. " " 1781 – 1783 (în inventarul din 1939 acest dosar se dă ca pierdut)
3. " " 1782, 1783, 1785, 1786
4. " " 1785, 1786
5. Hotarul Bucovinei cu Transilvania 1779 – 1879
6. Hotarul Bucovinei cu Moldova
7. Organisation der Administration in Bukovina 1779 – 1786 (și acest dosar este netrecut în inventarul din 1939)
8. Registru alfabetic al Administrației Militare din Bucovina începând cu 24 Octombrie – 1 Decembrie 1774
9. Un dosar cu două hărți a graniței Bucovinei cu România. (Acest dosar nu este trecut în inventarul din 1939)
10. Bukovina Militaria 1787 – 1788, 1819 – 1830 (acest dosar nu este în inventarul din 1939).

II.

1. Kloster in Bukovina 1826 – 1858
2. Bukovinaer N. Unirt Bischof u. Seminar 1783 – 1829, 1831, 1859, 2 volume

III.

1. Protocolul poruncilor de la anul 1819 până la 1828. Episcopul Vlahovici (în inventarul din 1939 se spune greșit că această condică cuprinde anii 1787 – 1795)
2. Un dosar cu documente asupra convertirii armenilor din Bucovina la catolicism
3. Condicta de morți (1850 – 1858) din eparhia Hotinului

IV.

Lada Nr. 797⁴²

Correspondența Arhivelor Statului Cernăuți.

1. Dosare pe anii: 1924-25, 1926-27, 1930, 1928-29, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1938, 1939.
2. 12 pachete cu borderouri.
3. 2 pachete documente românești.
4. 1 manuscris al lui E. Von Klimesch

Lada nr. neciteț

Kreisamt 13 pachete

/L.S./ Conform cu originalul

Membrul Comisiei de Restituire, ss. Cpt. L. Belinski

p. conformitate <ss indescifrabil>

**The Archives of Chișinău and Chernovtsy
Between the Eviction to Romania (1944) and the Restitution to USSR
(Abstract)**

Keywords: State Archives; Chișinău; Chernovtsy; documents' eviction; Soviet authorities; restitution of the archival patrimony.

The evolution of the events at the end of the Second World War led to the retreat of the Romanian administration from Bessarabia and Bukovina. Among the retreated institutions were the State Archives in Chișinău and Chernovtsy relocated in Bibești, Gorj County, respectively, Micăsasa, Târnava Mică.

The end of the World War forced Romania to enforce the stipulations of the Truce Convention signed in Moscow on September 12, 1945. Hence, the documents of the two evicted regional branches of the State Archives were handed over to the Soviet authorities in order to be transported to USSR. The documents preserved by the National Archives of Romania reflect this process and contain inventories of the restored archival patrimony.

⁴² Sunt consemnate și cărțile care se predau, dar titlurile acestora nu se reproduc.

Anotimpurile cruciate ale unui rege: documente milaneze asupra politicii lui Matia Corvin în anul 1475*

Alexandru SIMON

La mijlocul primăverii anului 1475, la puține săptămâni după ce veștile despre bătălia de la Vaslui fuseseră confirmate și acceptate, Paolo Morosini (Paolo Moroceno) se prezenta în fața papei Sixt al IV-lea și a colegiului cardinalilor cu unul dintre puținele proiecte antiotomane realiste din acea perioadă, cel puțin la nivelul efectivelor militare. Imperiul Otoman urma să fie atacat concomitent de către regele Matia Corvin al Ungariei, regele Cazimir al IV-lea Jagiello al Poloniei și Ștefan al III-lea *cel Mare*, prezentat de Veneția nu doar ca voievod al Moldovei, ci și al Serbiei, un prim indiciu al promisiunilor făcute domnului de republică și totodată un semn clar pentru gravele probleme diplomatice și de ordine monarhică care aveau să impiezeze asupra desfășurării confruntărilor cu sultanul Mehmed al II-lea (Serbia, care oricum trebuia recucerită în cea mai mare parte, era „teritoriul” regelui Matia Corvin). În același timp, la Istanbul, sprijinindu-se pe influența Marei Branković, văduva lui Murad al II-lea, și pe șocul cauzat de victoria lui Ștefan al III-lea asupra oștilor otomane la Vaslui, un alt trimis al Veneției, Catarino Zeno, obținea un armistițiu pe șase luni cu Înalta Poartă. Peste un an și jumătate, Veneția trebuia să depună eforturi la Roma pentru ca Ștefan al III-lea al Moldovei să nu fie destituit din funcția de *atlet* al creștinătății. Eșecul său din vara anului 1476 în fața lui Mehmed al III-lea intrat în Moldova nu fusese atât de mare și existau speranțele unui reviriment antiotoman (veștile despre succesul temporar al campaniei moldo-ungare în Țara Românească nu sosiseră încă în Peninsula Italică)¹.

* Studiu finanțat prin grant CNCS, TE, 356/2010.

¹ Pentru partea latină a instrucțiunilor lui Paolo Morosini și proiectata acțiune antiotomană de la anul 1475, vezi Al. Simon, Cristian Luca, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review”, XVII (2008), 3, p. 85-113 (aici p. 87-88). Pentru partea italiană a proiectului, privind în primul rând partea financiară (care, în cazul Moldovei, trebuia susținută și prin „taxele cruciate” colectate de la evreii de pe teritoriul noii forțe cruciate), vezi Al. Simon, *Populație și cruciadă în Moldova în primăvara anului 1475*, în AIIX, XLVII (2010), p. 143-148. Pentru situația din 1476, vezi Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori Susana Andea, Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 159-169. Ne cerem

În decurs de nici 18 luni, vreme în care zilnic soseau și se trimiteau rapoarte despre acțiuni și mai ales despre pregătiri antiotomane, se trecuse de la o extremă la alta. Trei factori majori determinaseră schimbarea. Prima dată, metropola genoveză din Crimeea, Caffa, căzuse în luna iunie 1475. Otomanii profitaseră de pe urma armistițiului încheiat cu Veneția. Apoi, ei încercaseră să cucerească atât Chilia, cât și Cetatea Albă (rezistența înverșunată a trupelor moldovenești, iar ulterior guta sultanului și intervenția trupelor regale ungare la celălalt capăt dunărean al frontierei imperiului au împiedicat însă căderea porturilor). Tratatul de la Iași-Buda (iulie-august), încheiat sub impactul direct al cuceririi otomane a Caffei, nu a fost de natură să asigure o reală colaborare între Matia și Ștefan, care se recunoscuse oficial vasalul regelui. N-a trecut mult timp și văzând că, prin Buda, subsidii cruciate îi vin în număr foarte redus, iar autoritatea lui Matia asupra estului regatului său era departe de pretențiile regale și de cerințele militare antiotomane ale momentului, Ștefan a contestat suzeranitatea ungară la Roma și Veneția (papalitatea și republica au încercat să menajeze, dar și să promoveze orgoliile monarhice ale celor doi cruciați). În al treilea rând, dacă Matia nu avea un control adevărat asupra Transilvaniei (de unde trebuia să vină primul ajutor pentru Ștefan în cazul unui atac otoman), nici Ștefan nu deținea controlul deplin asupra Moldovei, fiind abandonat de o bună parte din trupele sale cu ocazia campaniei otomane din Moldova (cele două eșecuri interne ale lui Matia și Ștefan au făcut ca sultanul să nu poată fi prins în capcana pregătită, al cărei succes era așteptat de la cardinalii din Peninsula Italică până la negustorii greci și latini din Imperiul Otoman). O serie de alți factori au contribuit și ei la acest eșec (spre exemplu: atitudinea dublă a lui Cazimir al IV-lea, ostil acordului ungaro-moldav și în bune relații de decenii cu Mehmed al II-lea, ori subfinanțarea cronică, atât în cazul Budei, cât și al Sucevei, a luptei antiotomane, cel mai mare profit „cruciat” al lui Ștefan al III-lea fiind captura de aur și suflete de pe corabia cu prada personală a sultanului de la Caffa)².

scuze pentru caracterul predominant autoreferențial al trimerelor motivat de rațiuni de spațiu și de rațiuni documentare, materialele citate înglobând documentele de arhivă și surse deja editate folosite aici. Pentru negocierile veneto-otomane și impactul lor politic, vezi Mihailo Popović, *Leben und Wirken einer Frau an der kulturellen Schnittstelle zwischen Serben, Byzantinern und Osmanen* (teză de doctorat), Viena, 2005 (mss), p. 150-152 (a se vedea și anexa documentară, cu surse din arhiva venețiană, a tezei, publicate în 2010; în acest caz p. 192-199).

² Pentru cucerirea Caffei și atacurile otomane de la Gurile Dunării și Gurile Nistrului, vezi Ștefan Andreescu, *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes*, în RRH, XXI (1982), 2, p. 257-282; Al. Simon, *The Western Impact of Eastern Events: The Crusader Consequences of the Fall of Caffa*, în „Istros”, XVIII (2010), p. 113-127. Pentru problema regală transilvană, vezi Al. Simon, *Valahii la Baia. Regatul Ungariei, Domnia Moldovei și Imperiul Otoman în 1467*, în AIHX, XLVI (2009), p. 127-150. Pentru veniturile și pierderile („caffeze” și „cruciate”) ale lui Ștefan, vezi idem, *La papauté et l'athlète moldave de Venise*, în „Ephemeris Dacoromana”, Roma, XIV (2011), p. 145-164. Pentru disputele moldo-ungare în contextul regional al rivalităților lui Matia, vezi Șerban Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478. Réflexions en marge d'un text de Filippo Buonaccorsi-Callimachus*, în

În acest context, un rol decisiv l-au avut politica și problemele monarhice ale lui Matia Corvin, pilonul „de drept” și „de sânge” al cruciadei antiotomane, din cursul anului 1475 când, destul de repede, speranțele născute de bătălia de la Vaslui s-au transformat în premoniții ale confruntării de la Valea Albă. Dată fiind și căsătoria contractată de el cu Beatrice, fiica controversatului rege napolitan, Ferdinand de Aragon (singurul monarh european ori potentat italic care fusese dispus, prin medierea papei, să se înrudească cu fiul, fără de sânge regal, al lui Iancu de Hunedoara), Peninsula Italică a înregistrat în mod constant oscilațiile și limitele politicii huniade din acea perioadă. În Boemia, între Matia Corvin și Jagielloni (Cazimir al IV-lea și Vladislav, fiul său, „co-regele” boem al lui Matia) nu se ajunsese la un compromis real și stabil, în pofida disputelor, negocierilor ori promisiunilor și amenințărilor romane din anii precedenți. Disputa dintre Matia Corvin și Frederic al III-lea de Habsburg se agrava progresiv, împăratul nefiind dispus să cedeze nici unul din drepturile Casei sale asupra Ungariei ori să-l recunoască pe Matia ca rege al Boemiei și astfel ca principe elector al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (mai mult, la sfârșitul primăverii anului 1476, în ajunul campaniei otomane în Moldova, Frederic a instrumentat scufundarea flotei antiotomane, pregătite de Matia la Regensburg, pe Dunăre, în Ducatul Bavariei, și s-a aliat cu Cazimir împotriva lui Matia, ambii clamând „incompetența cruciată” a celui din urmă, care răspunsese obstrucțiilor imperiale, „încurajând” trupele otomane de frontieră să prade ținuturile de margine ale lui Frederic). Selecția documentară de mai jos este destinată ilustrării acestor vremuri tulburi³.

Documentele editate în continuare se păstrează la Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco/ Archivio Visconteo-Sforzesco (ADS), Potenze Estere, *Venezia*, cart. 361, 1475, 12 fascicule pentru fiecare lună. Folosim parantez unghiulare (< >) pentru întregire în textul traducerii și paranteze drepte ([]) pentru explicitări, de înțeles și de limbaj, care nu-și aveau locul în notele infrapaginale.

RRH, XI (1972), 1, p. 3-21; Al. Simon, *The Walls of Christendom's Gate. Hungary's Matthias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the Late 1400s*, în „Quaderni della Casa Romana di Venezia”, Veneția, III (2004), p. 205-224.

³ Pentru sistemele de informare și dezinformare italiene, vezi Marco Pistoresi, *Venezia – Milano – Firenze 1475. La visita in Laguna di Sforza Maria Sforza e le manovre della diplomazia internazionale: aspetti politici e ritualità pubblica*, în „Studi Veneziani”, Veneția, NS, XLVI (2003), p. 31-69; Al. Simon, *Between the Adriatic and the Black Sea: Matthias Corvinus and the Ottoman Empire after the Fall of Negroponte*, în „Radovi Zavoda za Hrvatsku Povijest” [Lucrările Institutului Croat de Istorie], Zagreb, XLII (2010), 2, p. 59-75. Pentru conflictele (venețiene, polone și germane ale) lui Matia din anii 1470, vezi Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (extras din „Archaeografo Triestino”, seria a III-a, VII, 1), Trieste, 1913, p. 33-38; Gyula Ráczó, *Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell' alleanza contro i turchi (1440-1464)*, în *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, editor Vittore Branca, Firenze, Leo Olschki, 1973, p. 79-100 (aici p. 95-100).

1. 1475 martie 22, Veneția. *Leonardo Botta, secretarul ducatului milanez la Veneția, îl informa pe ducele Galeazzo Maria Sforza asupra ultimelor știri ajunse în orașul Sfântului Marcu din Europa Răsăriteană și Asia Mică, privind mai ales înfrângerea turcilor de către valahi și ofertele lui Uzun Hassan.*

Illustrissimo Signore Mio,

Questa Signoria me ha mandato infino a casa uno suo secretario ad fare intendere, et legere doe littere che novamente essa ha ricevuto, una dal suo oratore de Ungaria, l'altra dal proveditore suo de Albania. El tenore de quella del dicto oratore si e ch'el scrive alla prefata Signoria haverli per altre sue de XXVII del passato dato ordinariamente noticia della rotta che li Turchi hanno ricevuto dalli Valachi, et che gli ha mandato la lista de tuti li presi, le quali dicta Signoria dice non haverle ricevute, in modo dubita ch'el corero sia male capitato. Et continando dicto oratore dice che nel dicto conflictu sono morti tra Valachi et Turchi centocinquanta homini da reputatione, et che in Buda se aspectava le bandere et stendardi turcheschi, li quali sono stati presi, et che dicto conflictu et stato grandissimo.

Item dice che li ambasciatori del Re Ferrante sollicitano ch'el Re de Ungaria menasse la sposa a casa, et facesse la noce questo mazo proximo futuro. Sed el prefato Re ha deliberato volere differire infino ad questo autunno proximo che vene con dire ch'el vole fare comitare tuti li principi Cristiani, et etiam Alemanni ad queste soe noce, le quale vole fare tanto honorevole et somptuose quanto li sia possibile.

Item dice che al dicto Re sono gionti doi ambasciatori de Usoncassan, li quali dicono ch'el dicto Uson e disposto volerse muovere alli danni del Turcho, et confrontano el dicto Re ad fare il simile dal canto suo.

Item scrive ch'el dicto Re de Ungaria ha dicto alli oratori Regii et ad luy venetiano che vadino ad Buda, perche sua Maiesta sera anche lei subito li, per consultare quid agendum contro queste cose turchesche; dovi dicto ambasciatore dice ch'el sollicitara et usara ogni dilligentia possibile per inclinare ad muovere esso Re ad questa impresa, ma dubita che questo li fera difficilissimo perche sua Maiesta monstra non haver voglia de muoversi, se prima non ha qualache pecunario subsidio de Italia. Altra non e in essa lettera, che sia de substantia se non che dicti oratori regii et luy venetiano sono ad camino per venire ad Buda.

Preterea, per lettera de Albania, el proveditore scrive ad questo domi-no, come el bassa della Bossina, il quale era andato con lo exercito de lo Turcho in Valachia, e ritornato a casa ferite a morte, et che tuttli quelli del paese li circostanti, quali era stati chiamati a Constantinopole et havevano ricevuto dinari per andare sulla armata, se ne ritornano a ca-sa, et restituiscono li dinari alli loro communi, che da essi havevano re-cevuti per andare ad securire alla predicta armata; et per loro se doniserra, ch'el Turcho non uscira questo anno fori con l'armata, perche pa-rese volgia adrizare le forze sue per la via da terra

contra la Valachia, dovi questa Signoria attenta la rotta predicta non discrede in tutto ch'el Turcho forsi debia soprasedere in questi apparati maritimi ulterique.

Questo e quanto substantialmente in dicte lettere se contene, et cosi tuto per ordinatione della prefata Signoria significo alla Vestra Sublimita, alla quale humilmente me racomando/

Datum Venetiis, die venerii XXII Martii, MCCCCLXXV¹⁰.

Illustrissimi Domini Domini Vestri Servus

Leonardus Botta¹

¹ Documentul păstrat doar în varianta originală transmisă la Milano de Leonardo Botta.

Traducere

Prea-ilustrul meu Stăpân,

Această Stăpânire mi-a trimis, în cele din urmă, unul dintre secretarii ei pentru a mă face să înțeleg și să citesc două scrisori pe care le-a primit ea¹ de curând, una de la solul ei din Ungaria² și alta de la guvernatorul ei din Albania³. Iar conținutul scrisorii solului este acela că scrie sus-numitei Stăpâniri că, încă din data de 28 ale lunii trecute [februarie], el îi dăduse acesteia, în felul cuvenit, vești despre înfrângerea pe care o suferiseră turcii din partea valahilor, și că i-a trimis lista tuturor prizonierilor luați, pe care Stăpânirea spune că nu a primit-o, îndoiindu-se că, curierul <trimis de sol> a înțeles prost. Și continuă solul spunând că în amintita înfruntare dintre valahi și turci au murit 150 de oameni de reputație și că la Buda erau așteptate <să sosească> stindardele și steagurile turcești care fuseseră cucerite, și că <de asemenea> amintita înfruntare fusese foarte mare⁴.

De asemenea, <solul Veneției în Ungaria> spune că ambasadorii regelui Ferdinand îi cereau regelui Ungariei să-și aducă acasă mireasa⁵ și să facă nunta în luna mai care urmează. Dar, amintitul rege s-a gândit <și s-a decis> să amâne <nunta> pe toamna viitoare [a anului 1475], adăugând că vrea să facă <aceasta> astfel pentru a-i aduna pe toți principii creștini și de asemenea pe <principii> germani la această nuntă a sa, pe care dorește să o facă atât de onorabilă și somptuoasă pe cât posibil⁶.

De asemenea, <solul Veneției în Ungaria> spune că au ajuns la amintitul rege⁷ doi ambasadori de ai lui Uzun Hassan, care spun că amintitul Uzun Hassan este dispus să se miște spre paguba Turcului⁸ și îi pretindeau amintitului rege să facă același lucru dinspre partea sa⁹.

De asemenea, <solul Veneției în Ungaria> scrie că amintitul rege al Ungariei le-a spus trimișilor regești¹⁰ și venețianului să meargă la Buda, pentru

că și maiestatea sa va fi în curând acolo, pentru a se sfătui cum să acționeze împotriva acestor lucruri turcești, despre care amintitul sol spune că va solicita și că va face tot posibilul pentru a-l determina pe rege să se miște pentru această campanie <contra turcilor>, dar se îndoiește <de aceasta și crede> că va obține aceasta cu mare greutate, întrucât maiestatea sa arată că nu este dispusă să se miște până când nu primește ceva subsidiu pecuniar din Italia¹¹. Alceva nu este în această scrisoare care să fie de substanță [important și sigur], decât <faptul> că amintiții soli regești și cel venețian sunt în drum spre Buda.

Apoi, prin scrisoarea din Albania, guvernatorul scrie acestei puteri că pașa Bosniei, care plecase cu armata Turcului în Valahia, s-a întors acasă înfierat [rănit] de moarte și că auzise¹² ca fiind sigur de la toți cei [toate pașalele] din țările [provinciile] vecine care fuseseră chemați la Istanbul și primiseră bani pentru a merge la oaste, dacă nu se întorceau acasă și returnau banii comunelor [comunităților] lor <supuse>, de la care primiseră acești bani pentru a merge în ajutorul armatei amintite, că Turcul nu va ieși anul acesta afară <pe mare> cu armata, pentru că se pare că vrea să-și îndrepte forțele sale pe uscat împotriva Valahiei, unde această Stăpânire¹³, dată fiind înfrângerea amintită, nu crede întrutotul că Turcul nu va trebui poate să-și sporească ulterior aceste forțe maritime¹⁴.

Aceasta este tot ce era de substanță [important și sigur], conținut în amintita scrisoare, și astfel totul, din însărcinarea amintitei Stăpâniri, transmit Sublimității Voastre, căreia, cu umilință, mă recomand.

Dat la Veneția, <în ziua de> vineri, 22 martie 1475.

Servitorul <supus al> prea-ilustrei Voastre Persoane și Domnii,
Leonardo Botta

¹ Veneția.

² Sebastiano Badoer.

³ Antonio Loredan.

⁴ Peninsula Italică era obișnuită cu dezinformările venite din est. Matia excela la acest capitol. Pe deasupra, în primăvara precedentului an, Veneția îi inventase lui Ștefan victorii antiotomane în Țara Românească pentru a arăta că războiul ei cu Poarta (început la 1463) evoluează (totuși) în favoarea republicii (pentru o selecție documentară a acestor evenimente și procedee diplomatice din anii 1470, vezi Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în RRH, XLVI (2007), 1-4, p. 25-39).

⁵ Beatrice, fiica regelui napolitan, Ferdinand de Aragon.

⁶ Cu medierea papei Sixt al IV-lea, Matia reușise finalmente să-și găsească o mireasă, fiica controversatului rege al Neapolelui, Ferdinand I-ul de Aragon. În primă fază, Matia își încercase norocul la Milano. Fusesse respins, familia Sforza având nevoie de sprijinul lui Frederic al III-lea, dușmanul lui Matia. Mai mult, Veneția, aliata Milanului, se opunea proiectului matrimonial ungaro-napolitan. El ar fi dus la întărirea poziției italice a dușmanului ei napolitan, ar fi putut înclina balanța de putere în peninsula în favoarea papalității și, mai mult, îl făcea și mai puțin maleabil pe Matia Corvin, pe care Veneția, fosta sa aliată, încerca să-l convingă să lupte cu bani mai puțini împotriva sultanului Mehmed al II-lea (pentru problemele matrimoniale ale regelui

Matia Corvin și eforturile sale din acea perioadă, a se vedea Karl Nehring, *Die ungarische Außenpolitik in der Zeit der Landshuter Hochzeit*, în „Österreichische Osthefte”, Viena, XVIII (1976), p. 236-245; Szabolcs de Vajay, *Un ambassadeur bien choisi: Bernardinus de Frangipanus et sa mission à Naples, en 1476*, în ...*The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak for his 70th Birthday*, editori Balázs Nagy, Marcell Sebők, Budapeșt, CEU Press, 1999, p. 550-557).

⁷ Matia Corvin.

⁸ Mehmed al II-lea.

⁹ După înfrângerea sa din august 1473, când se aruncase prapit în urmărirea lui Mehmed al II-lea, pe care-l învinsese în primă fază, Uzun Hassan, stăpânitorul turkmen din nord-estul Asiei Mici, încerca să reconvingă creștinătatea, a cărei mare speranță (musulmană) antiotomană fusese, de utilitatea sa. Uzun miza pe efectul produs de victoria lui Ștefan de la Vaslui, dar poate și pe relațiile de rudenie dintre soțiile lor (Theodora Comnena <Cantacuzino> și Maria <Paleologul> de Mangop). La 1473, la puțin timp după ce vestea despre înfrângerea lui Uzun ajunsese în nordul Mării Negre, Ștefan (care fusese forțat, în cursul anului precedent, să trimită și el, ca vasal al lui Mehmed al II-lea, un corp de oaste în sprijinul sultanului prins în războiul din Asia Mică cu Uzun) atacase pozițiile otomane din Țara Românească, unde trupele lui Radu al III-lea cel Frumos, plecate și ele (în număr sensibil mai mare decât cele trimise de Ștefan al III-lea) în Asia Mică împotriva lui Uzun Hassan, nu se întorseseră încă la nordul Dunării (vezi și Al. Simon, *The Walachians between Crusader Crisis and Imperial Gifts (Mid 1400s and Early 1500s)*, și idem, *The Limits of the Moldavian Crusade (1474, 1484)*, în „Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, Veneția, IX (2007), p. 141-194 și p. 195-244).

¹⁰ Solii lui Ferdinand de Aragon.

¹¹ Era preludiul marilor conflicte dintre Matia Corvin, Veneția, Ștefan al III-lea *cel Mare* și Roma pentru subsidiile cruciate. Ele au atins vârful (în detrimentul cruciadei) în prima jumătate a lui 1476. Pe lângă disputele dintre Ștefan și Matia, cele mai violente ciocniri erau între republică și fiul lui Iancu. Veneția susținea că nici un ban nu trebuie să intre necontrolat în mâinile lui Matia, pentru că el îi folosea în orice scop, numai nu împotriva otomanilor. Matia cerea ca nici un fel de ban cruciat să nu mai fie distribuit prin Veneția, pentru că toți banii, pe care ea trebuia să-i trimită mai departe în est, republica îi folosea pentru ea, pentru flota ei, cu care oricum nu reușea să facă mari pagube Turcului (aceste dispute sunt bine documentate în arhivele milaneze; o selecție pe anii 1474-1476 se află în I.-A. Pop, Al. Simon, *Reports on the Late Medieval Crusading from the State Archives of Milan*, în curs de apariție; pentru efectele acestor dispute, vezi și Al. Simon, *The Ottoman-Hungarian Crisis of 1484: Diplomacy and Warfare in Matthias Corvinus' Local and Regional Politics*, în *Matthias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West*, editori Attila Bány, Attila Györkös, Debrecen, Debrecen University Press, 2009, p. 401-436).

¹² Pașa Bosniei sau guvernatorul Albaniei?

¹³ Veneția.

¹⁴ Este greu de spus ce s-ar fi întâmplat dacă Mehmed ar fi atacat în vara lui 1475 de la început Moldova și nu ar fi atacat prima dată în Crimeea, cucerind metropola genoveză Caffa (el profita și de pe urma faptului că Veneția considerase oportun să exploateze victoria „omului ei” de la Vaslui, obținând de la Poartă un armistițiu de șase luni, pe care, în octombrie, ea l-ar fi transformat într-o pace, dacă pretențiile lui Mehmed ar fi fost mai mici). Atacurile otomane asupra Chilie și Cetății Albe au fost stăvilit cu mari costuri de către Ștefan. Mehmed a vrut să atace din nou. Șansele lui Ștefan păreau mici. A intervenit însă guta (care l-a obligat pe sultan să se retragă de pe front) și trupele ungare care s-au mișcat spre est, care ulterior aveau să atace în Serbia (pentru problema Caffei în raporturile cruciate est-vest și luptele din sudul Moldovei în vara lui 1475, vezi și Al. Simon, *The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: Documents on the Case of Moldavia. 1475-1477*, în RRH, XLVIII (2009), 1-2, p. 37-53).

2. 1475 iulie 14, Veneția. *Leonardo Botta îl înștiința pe ducele Galeazzo Maria Sforza cu privire la veștile recent procurate asupra demersurilor politice – în plan italic – ale regelui Ungariei, Matia Corvin, și a cuceririi de către turci și tătari a Caffei, care era o veste tristă și periculoasă pentru întreaga creștinătate, anunțată la Buda de către domnul Moldovei, Ștefan al III-lea.*

Illustrissimo Signore Mio,

Questa hora XV la Signoria per uno suo secretario me ha mandato ad monstrarre doe lettere de di ultimo del passato che eadem hora dice havere ricevute per uno correro ad posto del suo ambasciatore de Ungaria, per una delli quali li significa una pessima novella, videlicet ch'el Re de Ungaria e stato advisato dal Vaiuoda Valacho, como l'armata del Turcho ha debellato et preso Caffa con tute le forteze et ha tagliato a peze tuti li italiani, et principali del dicto loco, como piu diffisamente per la copia della dicta lettera, la quale mando qui inclusa Vestra Sublimita vederla. Questa perdita de Caffa secundo me ha dicto el prefato secretario dicta Signoria la risposta importantissima et pericolosissima ad Cristiani, per la intelligentia seguita tra Turchi et Tartari, in Dio permetti quello sia per il meglio.

Item per l'altra lettera, el dicto ambasciatore scrive como el Re de Ungaria ha ricevuto grandissima displacentia, che la liga generale de Italia non habia sortito quello debito effecto ch'el bigogno delle cose cristiane rechiedeva, et sua Maiesta prega la prefata Signoria, poi ch'el la sorte loro ha voluto che li loro stati siano li primi constituti in faucibus dello inimico, saltem essi se vogliano stringere insieme, et adiutarsi quanto possono. Et domanda a questa Signoria voglia contribuirli alla spexa de sei millia cavalli per lo medieta, con li quali sua Maiesta monstra potere, et volere fare grandissimo proficto; et qui esso oratore dice ch'el dicto Re delibera volere perpetuare in la confederatione et bona amicitia con questa Signoria, offerendo stringersi et colligarsi perpetuamente per novi capituli con la prefata Signoria, et con quelle piu streteze che ad lei pareva.

Et in dicta lettera substantialiter non se contiene altro.

Me racomando humilmente alla Vestra Sublimita.

Datum Venetiis, die XIV Jullii 1475, hora XV¹.

Illustrissimi Domini Domini Vestri Servus,

Leonardus Botta

¹ Raport păstrat numai în transcrierea făcută la Milano.

Traducere

Prea-ilustrul meu Stăpân,

În această oră a XV-a <a zilei>, Stăpânirea¹ mi-a trimis, printr-un secretar de al ei, spre vedere două scrisori din ultima zi a lunii trecute [iunie], pe care spune că și ea <abia> acum le-a primit printr-un curier trimis de la post de ambasadorul ei în Ungaria², prin una dintre ele [scrisori] fiind înștiințată despre o veste foarte proastă, adică regele Ungariei a fost informat de voievodul valah³ că armata Turcului cuprinsese cu război și cucerise Caffa cu toate fortărețele <din jurul ei> și a tăiat în bucăți pe toți italienii și conducătorii din amintitul loc, precum Sublimitatea Voastră va vedea mai pe larg din copia amintitei scrisori pe care o trimit inclusă aici⁴. Această pierdere a Caffei <este>, după cum a spus, după mine, sus-numitul secretar al amintitei Stăpâniri, cu atât mai importantă și periculoasă pentru creștini datorită acordului urmat între turci și tătari, <astfel încât> în <numele> Domnului să fie permis ceea ce va fi pentru mai bine.

De asemenea, prin cealaltă scrisoare, amintitul ambasador scria că regele Ungariei a primit <cu> mare neplăcere <faptul> că liga generală a Italiei nu a scos acel efect convenit pe care nevoile cauzei creștine îl cereau, și că Maiestatea sa o roagă pe sus-numita Stăpânire, deoarece el ca și ei⁵ și-a dorit să fie primii care se adună în fața inamicului, ca ei⁶, <chiar și fără> ei [membrii ligii generale a Italiei], să se adune și să se ajute cât pot⁷. Și îi cere⁸ acestei Stăpâniri să contribuie la cheltuielile a 6.000 de cai [călăreți], astfel încât, prin aceștia, împreună cu cei pe care Maiestatea sa îi va putea <strânge>, și vrea să facă mare câștig [pentru cauza comună împotriva Turcului], și [iar] aici acest sol spune că amintitul rege se gândea să rămână în alianța și buna prietenie <pe care o avea> cu această Stăpânire, oferindu-se să se strângă și să se lege pentru totdeauna, prin noi prevederi cu amintita Stăpânire, atât de stricte pe cât va crede aceasta de cuviință.

Și [Iar] în amintita scrisoare nu mai este nimic altceva de substanță [important și sigur].

Mă recomand cu umilință Sublimității Voastre.

Dat la Veneția, în ziua de 14 iulie 1475, la ora XV.

Servitorul <supus al> prea-ilustrei Voastre Persoane și Domnii,

Leonardo Botta

¹ Veneția.

² Tot Sebastiano Badoer.

³ Ștefan al III-lea *cel Mare* al Moldovei.

⁴ Pentru importanța și impactul căderii Caffei, cităm un pasaj din unul dintre numeroasele rapoarte asupra cuceririi orașului de către otomani ajunse în Peninsula Italică (ASM, ADS, Potenze Estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 2, nn; 18 august 1475; raport trimis din Rhodos la Milano): [...] *Ello [Mehmed II] ha acquistato duo sedia, per uno de soy figlioli, che e de maiore botta la perdita di Caffa a Christiani che non fu quella de Constantinopa quod spachieva tutto quello cantone et forno che habilitater potero corerre fin in gaudro, poy che*

ello ho prexo Caffa, ello ho prexo tutta la Signoria di Gotia, che sono Greci, solius in resto uno castello nominato Teodoro [Mangop], al quali sono a campo tutti, non e apicato al ello, sed alla fine lo prendera per asedio [...]. Mai mult, din vara anului 1475, după ce veștile privind succesul otoman din Crimeea au ajuns la Veneția, Milano, Genova sau Roma, și până la sfârșitul toamnei anului următor (când a avut loc campania moldo-ungară „de revanșă” în Țara Românească), n-a trecut practic o zi în Peninsula Italică fără cel puțin un raport sau o știre despre acțiuni sau planuri pro ori antiotomane (în acest sens, vezi și documentele publicate de către Matei Cazacu, Keram Kévokian, *La chute de Caffa (1475) à la lumière de nouveaux documents*, în „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, XVII (1975), p. 495-538; Geo Pistarino, *La caduta di Caffa, diaspora in Oriente*, în idem, „Genovesi d'Oriente”, Genova, 1988, p. 477-518; a se vedea aici și Kryzstof Baczowski, *Nieznane listy Baltazara z Piscii do papieża Sykstusa IV z lat 1476-1478 ze zbiorów weneckich* [Rapoartele lui Baldassar de Piscia către papa Sixt IV din arhivele venețiene. 1476-1478], în „Prace Historyczne” [Studii istorice], Cracovia, LXXXIX (1989), Anexă, nr. 1, p. 242-248).

⁵ Membrii ligii generale a Italiei.

⁶ Ungaria și Veneția.

⁷ Chiar dacă armistițiul ei cu Poarta s-ar fi transformat în pace, Veneția tot avea nevoie de o înțelegere cu Matia, date fiind conflictele lor din zona croată de contact între republică și Ungaria. Mai mult, Sixt al IV-lea încerca tot posibilul să creeze și să păstreze o relație de compromis între cele două puteri, atât din rațiuni italice (alianța Napoli – Roma – Buda opusă axei Milano – Florența – Veneția), cât și din considerente cruciate (Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, II. *The Fifteenth Century (Memoirs of the American Philosophical Society, CXVII)*, Philadelphia, 1978, p. 314-322, cu numeroase alte surse; Magda Jászay, *Contrastes et diplomatie dans les rapports de Matthias Ier Corvin et la République de Venise*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapesta, XXXV (1989), 1-4, p. 3-39, în acest caz: p. 19-23).

⁸ Matia Corvin.

3. 1475 octombrie 7, Veneția. *Leonardo Botta îi anunță ducelui milanez Galeazzo Maria Sforza ultime date obținute asupra politicii regelui Ungariei, a discuțiilor acestuia și ale Veneției cu Înalta Poartă, și asupra demersurilor papei Sixt al IV-lea pentru o acțiune antiotomană comună a puterilor Peninsulei Italice.*

Illustrissime Signore mio,

Hogi questa Signoria me ha monstrato doe littere novamente ricevute dal loro ambasciatore de Ungaria per le quali esso scrive come quello Re de Ungaria e stato in grande ombra per le littere li sono stato scripte da Vinetia, dal oratore del Re Ferrante, che essa Signoria non pigliasse qualche acordio de pace o tregua col Turco, per li stretti consigli che sopra cio se faveano qua.

Item, scrive como el prefato Re per il mezo del Transilvano suo intimo secretario li ha facto intendere ch'el Turco el fa pur simulare de qualche acordio, ma che sua Maiesta, mai inclinata a compositione o amicitia alcuna con lui, se gia per impotentia et propria neccessita non fus-se astrecto a farlo; et non molte parole, asai ghagliarde, fa pregare dicta Signoria voglia farli presto risposta ad quanto li rechiese a di passati.

Item, dice dicto Re havere scripto al Papa la sua bona volonta de fare contra el Turco pur ch'el sia adiuto da Sua Santita et da gli altri; et benche le littere del prefato oratore siano pur copiose de parole, tamen concludendo ch'el

dicto Re voria subsidio da/ Italia, col quale monstra essere parato ad mettere grande, et validissimo exercito/ alle offese del Turco. Sed, a mi pare esso Re faci ogni arte et prova de cavare denari da queste potentie italice, li quali havuti, Dio sa quello che poi el faria; et questo dico perche sono parichi mesi che de di in di sua Maiesta doveva uscire in campo alli danni d'esso Turco et anchora e sul fare delle monstre delle gienti, Deus cuius causa agitur, provenda se faci presto quanto el bisogno richiede.

Similiter, dicta Signoria me ha facto vedere un breve, che nuper li scrive el Papa, col quale Sua Santita manda lo exemplo de quanto de presenti gli ha scripto el prefato Re de Ungaria, dovi Sua Beatitudine iterum sollicita se li mandi li ambasatori, acio se possa fare conveniente provizione alli urgentissimi bisogni presenti; et dice in dicto breve como Vestra Sublimita gli ha risposto che la mandara el suo oratore de bonissima voglia, et fara tuto quello che dal canto suo sera da fare; et perche Sua / Santita similiter fa mentione in dicto breve, che di novo la scrive, et manda alla Vestra Signoria Illustrissima, la predicta copia della littera del Re de Ungaria, non me extindero piu ultra, se non che advisio Vestra Sublimita che questa Signoria aspecta con firmio desiderio / de intendere quello che Vestra Celsitudine havera risposto a mi per Candiano, alla quale / humilamente me racomando.

Datum Venetiis, die sabbati, VII octobris 1475¹.

<Illustrissimi Domini Domini Vestri Servus,

Leonardus Botta>²

¹ Raport păstrat numai în transcrierea făcută la Milano.

² Omis la transcriere. Întregit în conformitate cu modelul celorlalte rapoarte semnate de Botta.

Traducere

Prea-ilustrul meu Stăpân,

Astăzi, această Stăpânire mi-a arătat două scrisori primite de curând de la ambasadorul ei din Ungaria¹ prin care îi scria că acel rege al Ungariei era foarte umbrat [înnegurat], datorită scrisorilor pe care i le trimisese din Veneția, solul regelui Ferdinand, că această Stăpânire nu va încheia vreun acord de pace sau armistițiu cu Turcul din cauza discuțiilor strânse care aveau loc aici asupra acestuia [acestui acord]².

De asemenea, scrie [ambasadorul Veneției în Ungaria] că amintitul rege, prin intermediul Transilvanului³, secretarul [consilierul] său intim, i-a dat de înțeles că Turcul simulase <o ofertă pentru> un acord oarecare <cu regele>, dar Maiestatea sa, niciodată înclinată spre asociere sau prietenie oricare cu acesta⁴, fie deja din neputință și nevoie proprie, nu fusese tras spre a-l face [acordul]; și,

nu în multe cuvinte, <dar> destul de viteze, o roagă pe amintita Stăpânire să răspundă repede la ceea ce-i ceruse mai demult.

De asemenea, spune [ambasadorul Venetiei în Ungaria] că amintitul rege îi scrisese papei⁵ <despre> buna sa dorință de a face [acționa] contra Turcului, cu condiția să fie ajutat de către Sfînțenia Sa și de către alții, și, cu toate că scrisorile amintitului sol sunt mult mai pline de cuvinte, astfel se încheie că amintitul rege vrea ajutor din Italia, cu care arată că este gata să ridice o mare și prea-validă oaste spre paguba Turcului⁶. Dar mie îmi pare că acest rege face orice artă [apelează la orice mijloc] pentru a săpa [scoate] bani de la aceste puteri italice, pe care o dată ce-i are, Dumnezeu știe ce va face după; și spun aceasta pentru că nu sunt multe luni de când Maiestatea sa ar fi trebuit să iasă în câmp [să pornească în campanie] pentru paguba acestui Turc, și în continuare este în facere de [se mulțumește să facă] demonstrații de oameni, Dumnezeu știe pentru ce cauză acționează, demonstrând că face repede doar cât nevoia i-o cere.

La fel, numita Stăpânire mi-a arătat o brevă pe care acum i-a trimis-o papa, prin care Sfînțenia sa îi trimite exemplul de cât <și de ce> i-a scris acum regele Ungariei, <și> prin care Beatitudinea sa cere [Venetiei] să-i trimită ambasadorii, astfel încât să se poată lua măsuri conveniente de prevedere pentru nevoile urgente ale momentului; și spune în amintita brevă cum Sublimitatea Voastră i-a răspuns [papei] că îi va trimite solul său cu cea mai bună intenție și că va face tot ce va trebui făcut din partea Voastră; și, deoarece Sfînțenia sa a făcut la fel mențione în scrisoarea sa că Vă va scrie din nou și că Vă va trimite copia sus-amintitei scrisori a regelui Ungariei⁷, nu mă extind mai mult, decât doar pentru a o informa pe Sublimitatea Voastră că această Stăpânire așteaptă cu dorință sinceră de a afla ce mi-a răspuns Luminăția Voastră, căreia mă recomand cu umilință, prin Candian [Cretan]⁸.

Dat la Veneția, în ziua de sâmbătă, 7 octombrie 1475.

<Servitorul <supus al> prea-ilustrei Voastre Persoane și Domnii,
Leonardo Botta>

¹ Tot Sebastiano Badoer.

² În 1470, după cucerirea otomană a Negropontului venet, pe atunci aliatul Venetiei, Ferdinand de Aragon făcuse un gest demonstrativ (sperând că nu-l va costa prea mult): rupsesse relațiile cu Mehmed. Gestul s-a întors împotriva sa și l-a urmărit până aproape de sfârșitul domniei sale. Ferdinand devenise o țință pentru sultan, care i-a și cucerit (chiar dacă doar pentru un an) portul Otranto (1480-1481), punând astfel piciorul în Peninsula Italică (pentru aceste evoluții, vezi și Al. Simon, *The Contested Sultan: The Backgrounds of Bayezid II's Moldavian Campaign of 1484*, în „Eurasian Studies”, Cambridge-Rome, VII (2009), p. 17-50 (aici p. 31-32).

³ Gabriele Rangoni, din Verona (Veronai Gábor), episcopul Transilvaniei, apoi și de Eger, umanist italian ajuns și el în conflict cu Matia câțiva ani mai târziu, motiv pentru care a trebuit să părăsească regatul ungar (András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, Balassi, 2008, p. 85-86, 130).

⁴ Cu Mehmed II.

⁵ Sixt al IV-lea.

⁶ În primăvară, Ștefan al Moldovei fusese în centrul atenției. Profitând de pe urma căderii Caffei, a tratatului de vasalitate încheiat de Ștefan cu Matia sub impactul victoriei otomane din Crimeea și a efectului mișcărilor de trupe ungare din timpul asalturilor otomane asupra Chilie și

Cetății Albe, regele ungar încerca și în bună măsură reușea să încline balanța cruciată de putere în Europa Central-Răsăriteană în favoarea sa, prefigurând astfel disputele din 1476. Și din această cauză, precum Veneția, Sixt al IV-lea încerca, inclusiv într-o scrisoare adresată ducelui Carol Temerarul al Burgundiei (teoretic aliatul lui Matia Corvin) să prezinte *valahii Mării Negre și ungurii* drept o unitate antiotomană indisolubilă (în acest sens, a se vedea și datele din Al. Simon, *The Arms of the Cross: Stephen the Great's and Matthias Corvinus' Christian Policies*, în *Between Worlds* („Mélanges d'Histoire Générale”, NS, I, 1-2), editor Al. Simon, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, editori László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, Cluj-Napoca, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, 2007, p. 45-86).

⁷ Din păcate, scrisoarea amintită de către Leonardo Botta nu se regăsește în cutia cu rapoartele milaneze din acel an din Veneția și nici, fie și rătăcită, în cutiile din fondul *Ungheria* (în cazul de față ar fi vorba de Potenze Estere, cart. 645 [1491-1536], 649 [1437-1484] ori 650 [1441-1490]).

⁸ Girolamo Lando, arhiepiscopul Cretei, patriarh <latin> de Constantinopol.

4. 1475 decembrie 23, Veneția. *Leonardo Botta îi raportează ducelui milanez Galeazzo Maria Sforza nemulțumirile regelui ungar Matia Corvin legate de acțiunile adversarilor săi creștini, împăratul Frederic al III-lea de Habsburg și regii Cazimir al IV-lea Jagiello al Poloniei și Vladislav al II-lea Jagiello al Boemiei, și de lipsa susținerii cruciate promise din Peninsula Italică, ceea ce pune sub semnul întrebării orice reușită în numele crucii.*

Illustrissime Signore mio,

con alcune mie precedenti littere del XXI del presente mandai alla Vestra Sublimita certe copie de littere, che questa Signoria haveva ricevute da suo ambassatore de Ungaria, di novo questo di la prefata Signoria ne ha ricevute alcune altre dalle antedicto suo oratore. Lo originale delle quali essa e ha facto vedere et intendere, et perche con dicte littere ne era solum tre de substantia, videlicet una che scrive el Re Mathias al dicto ambassatore, et doe altre che similiter li scrive el vescovo agrigensis, alias Transilvano, ho cavato lo exemplo delle predice tre, con alcune loro pollicie inserte, et tute mando alla Vestra Sublimita qui alligate, per le quale essa vederà in quanta turbatione et pocha firmeza sta quello Re allo offese del Turcho, si per la molestia, che pare de presenti li inferisca lo Imperatore et Boemii, si etiam perche non li pare che d'Italia concorriano quelli favori et subsidi, che per si medesimo et per altri gli erano persuasi; et parmi che queste copie habeano in si natura de expresso et honesto protesto, in Dio adirizi le cose ad bono camino.

Me racomando humilamente a la Vestra Signoria Illustrissima.

Datum Venetiis, die sabbati, XXIII decembris 1475¹.

Illustrissimi Domini Domini Vestri Servus,

Leonardus Botta

¹ Raport păstrat numai în transcrierea făcută la Milano.

Traducere

Prea-ilustrul meu Stăpân,

Împreună cu câteva dintre precedentele mele scrisori din <data de> 21 ale prezentei luni [decembrie], trimit Sublimității Voastre anumite copii ale scrisorilor pe care această Stăpânire le-a primit de la ambasadorul său din Ungaria¹, de acolo de unde, din nou, amintita Stăpânire nu a primit altele de la sus-numitul ei sol. Originalul acestora mi-a fost dat spre citire și înțelegere și întrucât, între amintitele scrisori, nu erau decât trei de substanță [importante și sigure], adică una pe care i-o scria regele Matia amintitului ambasador, și două altele pe care la fel i le scria [ambasadorului] episcopul de Eger, alias Transilvanul², am săpat [scos] din ele exemplul amintitelor trei, cu câteva dintre polițele [informații din alte rapoarte primite] lor incluse, și le trimit pe toate Sublimități Voastre, prin care ea va vedea în câtă tulburare și puțină siguranță stă acel rege³ împotriva Turcului, fie datorită răului pe care se pare că acum îl provoacă împăratul⁴ [Frederic al III-lea de Habsburg] și boemii⁵, fie, de asemenea, pentru că nu i se pare că Italia concurează acele favoruri și subsidii, care prin sine însuși [prin Matia] și prin alții fuseseră promise; și mi se pare că aceste copii aveau în sine natură de intenție și protest sincer; în <mâna lui> Dumnezeu să îndrepte lucrurile pe calea bună.

Mă recomand cu umilință Stăpânirii Voastre Prea-ilustre.

Dat la Veneția, în ziua de sâmbătă, 23 decembrie 1475.

Servitorul <supus al> prea-ilustrei Voastre Persoane și Domnii,

Leonardo Botta

¹ Tot Sebastiano Badoer.

² Gabriele Rangoni.

³ Matia Corvin.

⁴ Frederic al III-lea de Habsburg.

⁵ Fidelii lui Vladislav al II-lea Jagiello. În opinia Romei și Veneției, disputele dintre Matia, împăratul Frederic al III-lea de Habsburg și regele Cazimir al IV-lea Jagiello al Poloniei rămâneau principalul obstacol în calea reușitei luptei antiotomane. Concepția, deși simplificatoare, nu era greșită (vezi și Gy. Rázsó, *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, XXXII (1986), 1-2, p. 3-50).

**The Crusader Seasons of a King:
Documents on Matthias Corvinus' Policies in the Year 1475**
(Abstract)

Keywords: Matthias Corvinus, Mehmed II, Stephen III of Moldavia, Italian Peninsula, Caffa, crusading.

The paper is an inventory of selected sources that help retrace the main coordinates and the evolution ("the seasons") of Matthias Corvinus throughout 1475, a year that began with great crusader hopes and expectations (in particular after mid March) and virtually ended in Ottoman fear and threat and Christian concern and feud. Based on documents extracted from Italian archives, the paper also directs attention towards the relation between fact and propaganda in the early months of 1476, after the Ottoman conquest of Caffa in June 1475 and prior to sultan Mehmed II's Moldavia campaign of July 1476. The study indicates also the structural internal relation between the various units in king Matthias Corvinus' "great anti-Ottoman" army and administration, as recorded that year by various western diplomats with "support" from the king of Hungary. The analysis reveals both the conscientious exaggerations made and their detrimental effects on the pragmatic reception and support of crusader warfare, led by East-Central European monarchs, in the Italian Peninsula. At the same time, the sources point out the efforts made by the parties directly involved in the clash with the Ottoman Empire to overcome these handicaps and to secure actual funding, without however (fully) abandoning the rhetoric of exaggeration.

Școlile normale din orașul Iași în perioada interbelică. Documente¹

Cătălin BOTOȘINEANU

Învățământul preuniversitar din România constituie un subiect care nu a fost o prioritate în istoriografie. Amintiri despre unii dascăli, nostalgii după anii de școală sau reevaluări ale politicilor școlare, din perspectiva legislației, stau mărturie a imaginii deficitare pe care o avem despre școlile secundare. Monografiile unor așezăminte școlare, apărute de obicei la momentele aniversare, din păcate incomplete și lipsite de o documentare serioasă, sunt în general cele care au darul să acopere acest gol. Însă, pentru o imagine de o asemenea amploare sunt necesare studii de caz asupra învățământului gimnazial, liceal, profesional sau a celui pedagogic. Monografiile unor licee, urmărirea traiectoriilor profesionale ale unor generații de elevi și biografii ale dascălilor învățământului preuniversitar sunt piesele necesare reconstituirii anvergurii învățământului românesc din secolul XIX și din prima jumătate a secolului XX.

Un pedagog român al perioadei interbelice nota, lucid și critic în același timp la adresa politicienilor vremii, că „școala este așa cum sunt profesorii. De aceea credem că problema capitală a școlii românești este pregătirea profesorilor”². Problema pregătirii și a numărului învățătorilor a fost una care a preocupat legiuitorul în toată epoca modernă a României. De exemplu, în perioada 1894-1909, pentru a acoperi necesarul de învățători (în medie un învățător predă la 60 de elevi), școlile normale trebuiau să „producă” 901 absolvenți pe an, în timp ce au absolvit doar 212 pe an³. Se ajunsese, în anul 1924, la un deficit de 19.000 de învățători, posturile fiind ocupate de suplinitori, în timp ce mulți copii nu urmau școala primară⁴. În același timp, dacă în Franța sau Germania durata de școlaritate a unui normalian era de trei ani, în spațiul românesc pentru formarea unui învățător era necesară parcurgerea unui ciclu de

¹ M-am referit la școlile normale din orașul Iași, întrucât la Bădeni-Scobinți a funcționat, pentru o perioadă de timp, o școală normală pentru băieți (S.R. Formac, *Învățământul normal din România. Contribuții privitoare la originea și evoluția acestui învățământ*, București, 1926, p. 111).

² Iosif Gabrea, *Liceul. Structura și programa lui*, București, 1933, p. 78.

³ Dr. C. Angelescu, *Expunere de motive*, la *Legea pentru învățământul primar al statului și normal primar*, București, 1925, p. 87.

⁴ *Ibidem*, p. 153.

șapte ani, perioadă care presupunea costuri însemnate pentru stat și cu implicații directe în numărul mic de școli normale pe teritoriul României Mari⁵.

În spațiul universitar, o mișcare pedagogică românească s-a format târziu, de abia în deceniile trei și patru ale secolului XX, când, în jurul secțiilor de profil ale Universităților din București și Iași, Iosif Gabrea și G.G. Antonescu, respectiv Ioan Găvănescu și Ștefan Bârsănescu au încercat să imprime un caracter științific actului predării⁶. Probabil așa se explică perioada îndelungată de timp în care absența școlilor normale a fost considerată drept o trăsătură generală a școlii românești. În lipsa bugetului pentru înființarea acestor așezăminte, a revenit școlilor primare sarcina formării învățătorilor.

Începuturile școlii normale ca instituție de formare a învățătorilor au fost stabilite, într-un mod timid, prin *legea instrucțiunii* din 1864. Textul legii nu este unul foarte clar, stabilindu-se doar că în localitățile urbane unde sunt mai multe școli primare una dintre acestea va funcționa drept „școala primară normală” (art. 344)⁷. În acest caz, Consiliul permanent din cadrul Ministerului Instrucțiunii urma să stabilească o programă specială pentru școlile normale, lucru care de altfel nu s-a petrecut, cunoștințele din cele patru clase primare fiind considerate suficiente pentru a deveni învățător⁸. *Legea instrucțiunii* din 1864 a fost considerată drept o părăsire vădită a pregătirii pedagogice a învățătorilor⁹. Urmare a numeroaselor contestări, s-au făcut unele încercări de a modifica textul legii în privința statutului și rolului școlilor normale¹⁰.

Prin *legea învățământului primar și normal primar* din 1893, școlilor normale li s-a concedat din nou misiunea formării corpului didactic al școlilor primare urbane și rurale (art. 35)¹¹. Însă, cu această lege s-a instituit o diferență calitativă între învățători, care puteau preda doar în mediul rural, și institutori, a căror pregătire le permitea practica în orașe. Școlile normale pentru institutori și

⁵ *Ibidem*, p. 156. În anul 1893, la cei patru ani de școlaritate din cadrul școlilor normale s-a mai adăugat încă unul, începând cu anul 1896 pregătirea unui învățător dura șase ani, pentru ca odată cu legea din 1924 școlile normale să fie organizate în vederea susținerii examenului de capacitate după absolvirea a șapte ani de învățământ.

⁶ Iosif Gabrea, *Mișcarea pedagogică din România între anii 1920-1940*, București, f.a., *passim*.

⁷ Această lipsă de claritate a fost considerată drept „o nesocotire în primul rând a educației pedagogice a viitorilor învățători” (S.R. Formac, *op. cit.*, p. 84).

⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Școlile normale primare*, Iași 1906, p. 3. Mulți ani director al Școlii normale Vasile Lupu din Iași, Ghibănescu a considerat neoportun textul legii, întrucât predarea pedagogiei și a deprinderilor didactice erau lăsate pe seama sub-revizorului, care având doar patru clase primare „nu putea preda ceea ce nu știa” (*ibidem*, p. 4).

⁹ *Ibidem*, p. 4. În cazul Moldovei, legea din 1864 a fost considerată drept o „nesocotire” a realităților învățământului preparandial care funcționa deja la Iași, din 1855, la Trei Ierarhi existând un curs de doi ani care pregătea învățătorii rurali.

¹⁰ În istoria învățământului românesc, înființarea Școlii normale Carol I din București, în 1867, de către Societatea pentru învățătura poporului român, este considerată drept momentul de renunțare la prevederile limitate ale legii din 1864 și inaugurarea așezămintelor școlare cu destinație unică de școli normale (*ibidem*, p. 9).

¹¹ *Antologia legilor învățământului din România*, București, 2004, p. 55.

cele pentru învățători au stat la baza formării cadrelor didactice ale școlilor primare până la *legea învățământului primar și normal primar* din 1924¹². Astfel, timp de peste două decenii au existat diferențe de titlu și grad între personalul didactic rural și cel urban, doar după 12 ani de activitate și după obținerea tuturor gradelor putându-se obține transferul de la sat la oraș. Acest sistem a creat mari probleme pentru orașele mici, unde școlile primare aveau mulți suplinitori.

În perioada interbelică, învățământul pedagogic românesc a fost organizat în baza *Legii pentru învățământul primar al statului și învățământul primar – normal*, din iulie 1924. În baza acesteia, școlile normale aveau rolul de a pregăti corpul didactic al școlilor primare, dar și al grădinițelor. Pentru pregătirea profesorilor din învățământul secundar, odată cu *Legea învățământului secundar și superior* din 1898, s-au înființat seminariile pedagogice universitare, unde studenții facultăților de litere și științe puteau desfășura practica pedagogică în cadrul liceelor de aplicație arondate seminariilor¹³. Și în cadrul școlilor normale, care în mod normal funcționau în regim de internat, elevii realizau orele de practică în școlile de aplicație care funcționau pe lângă școlile normale¹⁴. Învățământul pedagogic forma una din cele 10 categorii ale învățământului secundar, așa cum era acesta definit de lege, alături de gimnazii și licee, seminarii teologice, școli profesionale, școli de arte și meserii, școli comerciale, școli de menaj, școli de agricultură, licee militare și școli de ucenici¹⁵. Împreună cu liceele și seminariile, școlile normale formau învățământul teoretic, care însuma 75,1% din așezămintele școlare, în timp ce 24,9% erau școlile practice¹⁶.

Cursurile durau timp de șapte ani, în primii patru ani oferindu-se o pregătire specific gimnazială, pentru ca în ultimii trei ani să fie dobândită cultura profesională specifică unui învățător. Puteau urma cursurile școlilor normale absolvenții de școală primară¹⁷. Legiuitorii au considerat necesar ca

¹² Dr. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 94.

¹³ Și după adoptarea *legii* din 1898, când au luat naștere seminariile pedagogice universitare, recrutarea corpului profesoral din învățământul secundar s-a făcut fără ca aceștia să dețină titluri academice. Apoi, în perioada interbelică, seminarul pedagogic nu s-a bucurat de atenția cuvenită, fondatorii așezământului văzând în acesta „cheia de boltă a învățământului secundar românesc” (I. Găvănescul, *Expunere de Motive la Legea pentru Învățământul Superior din 1912*, în Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O. C. Demetrescu, *Codul învățământului (primar, secundar, superior)*, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1929, p. 537-539).

¹⁴ Deși atât școlile normale, cât și seminariile pedagogice au încercat să armonizeze caracterul teoretic al învățării cu cel practic al orelor de predare efectivă, în învățământul românesc se resimțea o lipsă acută a învățătorilor și a profesorilor. Simion Mehedinți, într-un discurs parlamentar din 1918, constata că absolvenții școlilor normale primare „au o înșușire comună: o incapacitate aproape radicală de a ști să aplice ceea ce au învățat” (Simion Mehedinți, *Scrieri despre educație și învățământ. Antologie*, îngrijită de Dumitru Muster, București, Editura Academiei, 1992, p. 94).

¹⁵ G. G. Antonescu, Iosif Gabrea, *Organizarea învățământului în 28 de țări*, București, 1933.

¹⁶ Iosif Gabrea, *Școala românească. Structura și politica ei 1921-1932*, București, f.a., p. 73.

¹⁷ Școala primară dura patru ani, însă pentru cei din mediul rural care nu intrau în școlile secundare, învățământul primar se prelungea cu încă trei ani de învățământ, care se dorea a fi

baza educației să fie una națională, astfel încât puteau fi admiși în școlile normale doar elevii români (art. 205 al *Legii*). După trei ani de la absolvirea școlilor normale, perioada în care titlul învățătorului era provizoriu, se susținea un examen de învățător definitiv, care permitea transferul în mediul urban (ultimul titlu era cel de înaintat). După încă trei ani de învățământ, învățătorul se putea înscrie pentru examenul de obținere a gradului II, pentru ca după încă șase ani să poată primi gradul I. Cum absolvenții școlilor normale nu acopereau nevoile de învățători, legea a creat un cadru stabil și pentru suplinitori, stagiați (absolvenți de gimnaziu) și ajutoți de învățători (absolvenți de liceu)¹⁸. După un an de funcționare și după absolvirea unui curs de pedagogie de două luni la o școală normală, ajutoții de învățători se puteau înscrie pentru susținerea examenului de capacitate în școlile normale.

„Școlile normale de conductoare de copii mici” nu au avut un statut conferit printr-o lege până în anul 1924. Primele școli s-au înființat între anii 1903-1904, fiind stipulate prin dispoziții ministeriale¹⁹. În 1924, în România Mare funcționau 1.245 de „grădini de copii mici”, pregătirea copiilor începând de la cinci ani. *Legea* din 1924 considera obligatorie prezența copiilor la grădinițe doar în comunele rurale și orașele unde acestea funcționau deja, întrucât nu erau fonduri pentru a deschide astfel de așezăminte în toate satele și comunele.

În România interbelică, învățământul primar și secundar era organizat, din punct de vedere administrativ, în 15 regiuni, unde funcționau inspectoratele regionale. Acestea erau practic organismele din teritoriu prin care Ministerul Cultelor și Instrucțiunii controla funcționarea școlilor primare și secundare. Spre exemplu, contemporanii vorbeau despre Iașul de dinaintea Primului Război Mondial comparându-l cu un „oraș al școlilor”²⁰, această reputație supraviețuind și perioadei interbelice. În jur de 50 de școli primare și secundare, ale statului și particulare, au funcționat la Iași și au asigurat acestuia un loc aparte în istoria școlii românești. De exemplu, în anul școlar 1925-1926, Școala normală Vasile Lupu era a doua ca mărime din Vechiul Regat, după numărul elevilor care frecventau școala, cu un efectiv de 469 de elevi²¹. În

unul practic. Astfel, „școala primară completă” de șapte ani a devenit, în perioada modernă a statului român, singura formă de școlarizare a copiilor din mediul rural. Edificatoare sunt cifrele din perioada interbelică, când, între anii 1920-1931, 94,6% din copiii care au absolvit școala primară rurală au rămas cu aceasta, în timp ce, în mediul rural, 55,4% dintre copiii absolvenți ai școlii primare nu au mai urmat o pregătire secundară (*ibidem*, p. 78). Prin mărirea numărului de gimnazii la sate, C. Angelescu spera ca, din mediul rural, copiii să se înscrie în școlile normale în clasa a IV-a, degrevând astfel statul de plata în întregime a celor șapte ani de internat.

¹⁸ Dr. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 94.

¹⁹ *Ibidem*, p. 67. Vezi și Elena Ungureanu, *Istoria învățământului preșcolar din județul Bacău*, Iași, Editura Pim, 2009.

²⁰ Eugen Herovanu, *Orașul amintirilor*, ediție de Ion Ardelean, București, Editura Minerva, 1975, p. 22.

²¹ S.R. Formac, *op. cit.*, p. 111. Școala normală din Craiova avea 494 de elevi, în timp ce pe locul al III-lea era școala din Bârlad cu 434 de elevi.

schimb, Școala normală de grădini de copii din Iași era cea mai mare din România Mare²².

În anul 1919 erau 25 de școli normale (19 în Vechiul Regat și 6 în Ardeal), apoi în anul 1922 numărul acestora s-a mărit la 54, în general acestea fiind dispuse în orașe²³, pentru ca în anul 1928, la capătul unui deceniu de eforturi susținute, pe teritoriul României Mari să fie numărate 101 de astfel de așezăminte²⁴. Potrivit ministrului liberal al Instrucțiunii, C. Angelescu, „școlile noastre normale sunt școlile satelor, fiindcă numai populația rurală e atrasă de ele”²⁵. Astfel, între anii 1918-1919, statistica oficială a Ministerului Instrucțiunii consemna faptul că 87,2% dintre elevii școlilor normale din Vechiul Regat proveneau din mediul rural²⁶.

Județul Iași era centrul regiunii a XIII-a, care mai cuprindea județele Botoșani, Sorocea, Bălți și Vaslui²⁷. Cea mai mare regiune din țară era cea a Cernăuțului²⁸. De asemenea, în funcție de poziția geografică și de importanța județului în cadrul României Mari, salariile de bază ale cadrelor didactice erau diferențiate în 12 categorii, orașul Iași făcând parte din categoria a III-a²⁹. Școlile erau controlate de către inspectorii regionali, în cadrul inspecțiilor fiind observate, în primul rând, cinci componente: învățământul („cetirea, scrierea, exprimarea gramaticală, aritmetica și geometria, celelalte științe, cântul și gimnastica”), starea igienică a localului și a elevilor, două lecții de probă, Cancelaria și arhiva (cataloage, matricole) și activitatea extrașcolară (cursuri complementare, lucrul manual, muzeul școlar)³⁰. În anul 1924, în cadrul României Mari funcționau 34.200 de învățători. În județul Iași, în anul 1921, funcționau 187 de învățători titulari și 93 de suplinitori, pentru a acoperi nevoile județului fiind necesar un efectiv de încă 448 de învățători³¹.

Datele statistice pe care le voi reda în continuare fac referire la cele trei școli normale din orașul Iași, cea de fete, cea de băieți și cea „de conductoare” pentru copii de grădiniță³². Aceste așezăminte școlare au fost cele care au format cadrele didactice ale școlilor primare din județul Iași în perioada interbelică. Cele trei documente fac parte din fondul Inspectoratul școlar

²² Avea 228 de elevi. Asemenea școli normale funcționau doar la București, Brașov, Chișinău, Deva și Orfelinatul Pr. Elisabeta (*ibidem*, p. 205).

²³ Dr. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 153.

²⁴ Idem, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, f.a., p. 22.

²⁵ Idem, *Expunere de motive la Legea pentru învățământul primar al statului și normal primar*, p. 157.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ AN-Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar nr. 80/1925, f. 3-5.

²⁸ Bugetul alocat de Minister către aceste inspectorate regionale era: Cernăuți – 51 de milioane, Arad – 44 de milioane, Chișinău – 32,6 milioane, Iași – 32,2 milioane, București – 31 de milioane (*ibidem*).

²⁹ Categoria I: București, categoria II: Cernăuți, Cluj, Chișinău, Galați, Jimbolia, Timișoara, categoria III: Iași, Constanța, Craiova, Brăila (*ibidem*, dosar nr. 177/1927, f. 3).

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 4/1921.

³¹ Dr. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 88.

³² AN-Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar nr. 36/1936, nepaginat.

regional Iași, păstrat la Arhivele Naționale Iași, fiind întocmite de către școlile respective. În dosarul nr. 36/1936 se păstrează datele oferite de majoritatea școlilor de pe raza județelor care formau Inspectoratul școlar regional Iași. Situațiile statistice solicitate de Ministerul Instrucțiunii au fost întocmite pe fondul aplicării *legilor învățământului industrial și comercial* din 1936, când școlile inferioare și superioare de meserii au devenit licee industriale sau comerciale. În acest context, formularele, expediate către Inspectoratele Școlare regionale și Ministerului, oferă date statistice extrem de relevante pentru dinamica așezămintelor școlare. Fiecare unitate școlară a trebuit să completeze un formular tipizat (G și G bis) cu diferite „tabele” în care erau trecute informații despre școală. Acestea se referă la numărul elevilor care o frecventau, la originea acestora, la religia lor, la modul în care statul ajută elevii nevoiași prin bursele oferite, complete sau parțiale, la profesia părinților, nu în ultimul rând la profesori și la biblioteca școlii. Am ales să reproduc în întregime situațiile statistice din documente, acestea constituind un instrument cantitativ important în stabilirea profilului școlilor normale din Iașul interbelic.

*

* *

I. 1936 octombrie 15, Iași. Formulare G și G bis întocmite pentru *Școala Normală de Învățători „Vasile Lupu”*, de stat, comuna Copou, județul Iași³³. Sunt completate tabele cu diferite situații ale profesorilor și elevilor școlii.

Situația de la finalul anului școlar 1935-1936

1. Situația elevilor la examenul de admitere în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	total
– prezenți la examen:	100	–	1	5	106
– reușiți la examen:	35	–	1	3	39

2. Situația elevilor în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	cl. V	cl. VI	cl. VII	cl. VIII	total
– înscriși:	44	40	26	33	13	18	29	61	264
– promovați									
fără corigență:	35	24	19	14	11	16	24	59	202
cu corigență:	3	5	6	5	–	1	4	–	24
– repetenți:	5	5	1	10	2	1	–	–	24
– eliminați,	1	6	–	4	–	–	1	2	14
retrași și morți									

³³ Rubrica anul înființării nu a fost completată. Probabil conducerea școlii nu a știut la ce tip de organizare din istoria școlii să se raporteze. Într-o lucrare a unui director general din Ministerul Instrucțiunii sunt câteva date despre istoricul oficial al instituției. Aceasta a fost înființată în 1828 ca școală primară, în 1834 se va transforma în școală preparandială, iar începând cu anul 1855 va funcționa ca școală normală (S.R. Formac, *op. cit.*, p. 205).

3. Situaţia la examenul de capacitate:

	prima oară	a doua oară	a treia oară
– prezenţi la examen:	61	3	6
– reuşiţi la examen:	35	1	2
– respinşi examen:	26	2	4

4. Elevi înscrişi, repartizaţi după neamul şi religia părinţilor:

– religia:	ortodocşi	greco-catolici (uniţi)	romano-catolici	total
– români:	260	–	4	264

5. Elevi reuşiţi la examenul de capacitate, repartizaţi după neam şi religie:

– religia:	ortodocşi	total
– români:	38	38

6. Bursieri:

	întreţinuţi de Ministerul Instrucţiunii				
	fii de funcţionari	de săteni	orfani	alte categorii	total
– bursieri:	45	75	20	9	149
– semi-bursieri:	3	4	1	2	10
	întreţinuţi de alte instituţii				
– bursieri:	–	–	2	–	

7. Personalul didactic (români):

– profesori:	bărbaţi 21, femei –, titulari: definitivi 18, provizorii –, suplinitori de catedră vacantă: titraţi 1, netitraţi –, suplinitori de titulari: titraţi 2, netitraţi –;
– maiştri:	bărbaţi 1, femei –, titulari: definitivi 1, provizorii –, suplinitori de catedră vacantă: titraţi –, netitraţi –, suplinitori de titulari: –;
– ajutor de maiştri:	bărbaţi –, femei –, titulari –, suplinitori de catedră vacantă: titraţi –, netitraţi –, suplinitori de titulari: –.

Repartizarea după numărul orelor predate săptămânal:

	profesori	maiştri	ajutor de maiştri
mai puţin de 12 ore	1	–	–
cu 12-15 ore	20	–	–
cu 16-20 ore	–	–	–
cu 21-30 ore	–	1	–

8. Elevi înscriși în toate clasele, repartizați după locuința și profesia părinților:

	La sate	În orașe
– în altă localitate:		
– proprietari:	–	–
– agricultori mijlocii și mici:	147	–
– industriași mari și mici:	–	–
– maiștri și lucrători industriali:	3	–
– comercianți și slujbașii lor:	–	–
– funcționari publici de tot felul:	24	14
– profesori, institutori, învățători, preoți:	31	6
– militari:	7	1
– profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști:	–	1
– alte ocupații:	6	–
– orfani:	23	–
– în localitatea unde e școala:		
– proprietari:	–	–
– agricultori mijlocii și mici:	–	–
– maiștri și lucrători industriali:	–	–
– comercianți și slujbașii lor:	–	–
– funcționari publici de tot felul:	–	–
– profesori, institutori, învățători, preoți:	–	–
– militari:	–	–
– profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști:	–	–
– alte ocupații:	–	–
– orfani:	1	–
Total:	264	

9. Biblioteca:

– numărul volumelor:	
– românești:	originale 6.139 traduceri 1.863
– străine:	2.305
– totalul volumelor citite în anul 1935-1936:	2.069
– nr. elevilor care au frecventat biblioteca în anul 1935-1936:	223

Situația de la începutul anului școlar 1936-1937

1. Situația elevilor la examenul de admitere în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV
– prezenți la examen:	118	–	1	5
– reușiți la examen:	35	–	1	4

2. Situația elevilor în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	cl. V	cl. VI	cl. VII	cl. VIII	total
– înscriși:	44	43	31	40	17	14	17	28	236

3. Elevi înscriși, repartizați după neamul și religia părinților:

	ortodocși	greco-catolici (uniți)	romano-catolici	total
– religia:				
– români:	233	–	3	236

4. Personalul didactic (români):

– profesori:	bărbați 20, femei –, titulari: definitivi 17, provizorii –, suplinitori de catedră vacantă: titrați 1, netitrați –, suplinitori de titulari: titrați 2, netitrați –;
– maiștri:	bărbați 1, femei –, titulari: definitivi 1, provizorii –;
– ajutor de maiștri:	bărbați –, femei –;

AN-Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar nr. 36/1936, nepaginat.

II. 1936 octombrie 13, Iași. Formulare G și G bis întocmite pentru *Școala Normală de Fete „Mihail Sturdza” Iași*. Sunt completate tabele cu diferite situații ale profesorilor și elevilor școlii.

Anul înființării: Școala Normală de Fete „Mihail Sturdza” Iași, de stat, strada Toma Cozma, nr. 3, Iași; anul înființării școlii 1834; diferite transformări până la forma actuală: Institut pentru învățătura fetelor, Centrală de Fete, Institut Pedagogic, Școală Normală de institutoare, Școală de Învățătoare³⁴.

Situația de la finalul anului școlar 1935-1936

1. Situația elevilor la examenul de admitere în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	total
– prezenți la examen:	126	–	1	17	144
– reușiți la examen:	33	–	1	2	35

³⁴ În 1834 era Institut pentru învățătura fetelor, în 1852 Școala Centrală de Fete, în 1864 Gimnaziul normal de Fete, în 1883 Institutul pedagogic de fete, în 1893 Școală normală de Institutoare, în 1916 localul și școala erau predate Spitalului Militar, abia în 1919 școala se va redeschide (*ibidem*, p. 257).

2. Situația elevilor în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	cl. V	cl. VI	cl. VII	cl. VIII	total
– înscriși:	42	36	29	23	–	26	28	41	225
– promovați									
fără corigență:	24	20	15	14	–	19	17	28	137
cu corigență:	7	11	8	4	–	7	5	8	50
– repetenți:	–	2	–	3	–	–	2	–	7
– eliminați, retrași și morți	8	1	6	1	–	–	4	1	21
– neprezenți	3	2	–	1	–	–	–	–	6
– fără condiții de promovare	–	–	–	–	–	–	–	4	4

3. Situația la examenul de capacitate:

	prima oară	a doua oară	a treia oară
– prezenți la examen:	30	5	2
– reușiți la examen:	16	2	–
– respinși examen:	14	3	2

La examenul de capacitate pentru fete s-a ținut și examenul de capacitate al Școlii de Conducătoare Iași și a Școlilor Normale din Botoșani, Piatra Neamț și Bacău

4. Elevi înscriși, repartizați după neamul și religia părinților:

– religia:	ortodocși	greco-catolici (uniți)	evenghelico- luterani	total
– români:	225	–	–	225

5. Elevi reușiți la examenul de capacitate, repartizați după neam și religie:

– tabel completat

6. Bursieri:

	întreținuți de Ministerul Instrucțiunii				total
	fii de funcționari	de săteni	orfani	alte categorii	
– bursieri:	48	31	11	7	97
– semi-bursieri:	4	6	–	–	10
	întreținuți de alte instituții				
– bursieri:	–	–	11	–	

7. Personalul didactic (români):

- profesori: bărbați 2, femei 14,
titulari: definitivi 11, provizorii 1,
suplinitori de catedră vacantă: titrați 3, netitrați –,
suplinitori de titulari: titrați 1, netitrați –;
- maiștri: bărbați –, femei 8,
titulari: definitivi 4, provizorii 1,
suplinitori de catedră vacantă: titrați 3, netitrați –,
suplinitori de titulari: –;
- învățătoare: bărbați –, femei 2,
institutoare ale școlii de aplicație 2;
- ajutor de maiștri: bărbați –, femei 1,
titulari: definitivi –, provizorii –,
suplinitori de catedră vacantă: titrați 1, netitrați –,
suplinitori de titulari: –.

Repartizarea după numărul orelor predate săptămânal:

	profesori	maiștri	învățătoare	ajutor de maiștri
mai puțin de 12 ore	2	1	–	–
cu 12-15 ore	11	5	–	1
cu 16-20 ore	–	2	2	–
cu 21-30 ore	–	–	–	–

8. Elevi înscriși în toate clasele, repartizați după locuința și profesia părinților:

	La sate	În orașe
– în localitatea unde e școala:		
– proprietari:	–	–
– agricultori mijlocii și mici:	–	1
– industriași mari și mici:	–	–
– maiștri și lucrători industriali:	–	1
– comercianți și slujbașii lor:	–	1
– funcționari publici de tot felul:	–	4
– profesori, institutori, învățători, preoți:	–	2
– militari:	–	–
– profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști:	–	1
– alte ocupații:	–	1
– orfani:	–	10
– în altă localitate:		
– proprietari:	–	–
– agricultori mijlocii și mici:	67	2
– industriași mari și mici:	–	–

– maiștri și lucrători industriali:	–	2
– comercianți și slujbașii lor:	3	–
– funcționari publici de tot felul:	27	11
– profesori, institutori, învățători, preoți:	36	3
– militari:	11	7
– profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști:	–	–
– alte ocupații:	1	–
– orfani:	22	11

Total: 225

9. Biblioteca:
tabel necompletat

Situația de la începutul anului școlar 1936-1937

1. Situația elevilor la examenul de admitere în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	total
– prezenți la examen:	173	2	1	69	182
– reușiți la examen:	33	–	1	3	32

2. Situația elevilor în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	cl. V	cl. VI	cl. VII	cl. VIII	total
– înscriși:	46	29	32	31	17	–	28	24	207

3. Elevi înscriși, repartizați după neamul și religia părinților:

tabel necompletat

4. Personalul didactic (români):

– profesori:	bărbați 1, femei 14, titulari: definitivi 10, provizorii 2, suplinitori de catedră vacantă: titrați 1, netitrați –, suplinitori de titulari (detașați): titrați 2, netitrați –;
– maiștri:	bărbați –, femei 8, titulari: definitivi 5, provizorii 3, suplinitori de catedră vacantă: –, suplinitori de titulari: –;
– învățătoare	bărbați –, femei 2, titulari: definitivi 2, provizorii –;
– ajutor de maiștri:	bărbați 2, femei 1, titulari: definitivi –, provizorii 1.

AN-Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar nr. 36/1936, nepaginat.

III. 1936 octombrie 15, Iași. Formulare G și G bis întocmite pentru Școala Normală de Conducătoare de Grădini de Copii Iași. Sunt completate tabele cu diferite situații ale profesorilor și elevilor școlii.

Anul înființării: Școala Normală de Conducătoare de Grădini de Copii Iași, anul înființării 1919-1920, str. Carp nr. 2, Iași.

Situația de la finalul anului școlar 1935-1936

1. Situația elevilor la examenul de admitere în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	total
– prezenți la examen:	62	3	4	5	74
– reușiți la examen:	38	3	3	5	49

2. Situația elevilor în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	cl. V	cl. VI	cl. VII	cl. VIII	total
– înscriși:	43	38	24	17	17	25	23	25	212
– promovați									
fără corigență:	27	22	10	8	13	23	22	21	146
cu corigență:	5	10	8	5	3	1	1	4	37
– repetenți:	11	4	4	1	–	–	–	–	20
– eliminați, retrași și morți	–	2	2	3	1	1	–	–	9

3. Situația la examenul de capacitate:

	prima oară	a doua oară	a treia oară
– prezenți la examen:	22	1	–
– reușiți la examen:	11	1	–
– respinși examen:	11	–	–

4. Elevi înscriși, repartizați după neamul și religia părinților:

	ortodocși	greco-catolici (uniți)	romano-catolici	total
– români:	260	–	4	264

5. Elevi reușiți la examenul de capacitate, repartizați după neam și religie:

	ortodocși	total
– români:	12	12

6. Bursieri:

	întreținuți de Ministerul Instrucțiunii				
	fii de funcționari	de sățeni	români de peste hotare	orfani	total
– bursieri:	33	12	13	–	71
– semi-bursieri:	7	1	3	–	11
	întreținuți de alte instituții				
– bursieri:	–	5	–	4	

7. Personalul didactic (români):

– profesori:	bărbați 1, femei 13, titulari: definitivi 10, provizorii 2, suplinitori de catedră vacantă: titrați 2, netitrați –, suplinitori de titulari: titrați –, netitrați –;
– maiștri:	bărbați –, femei 8, titulari: definitivi 7, provizorii 1, suplinitori de catedră vacantă: titrați –, netitrați –, suplinitori de titulari: –;
– ajutor de maiștri:	bărbați –, femei 1, titulari: definitivi –, provizorii 1, suplinitori de catedră vacantă: titrați –, netitrați –, suplinitori de titulari: –

Repartizarea după numărul orelor predate săptămânal:

	profesori	maiștri	ajutor de maiștri
mai puțin de 12 ore	5	–	–
cu 12-15 ore	8	5	1
cu 16-20 ore	1	2	–
cu 21-30 ore	–	1	–

8. Elevi înscriși în toate clasele, repartizați după locuința și profesia părinților:

	La sate	În orașe
– în altă localitate:		
– proprietari:	–	–
– agricultori mijlocii și mici:	52	–
– industriași mari și mici:	–	–
– maiștri și lucrători industriali:	2	1
– comercianți și slujbașii lor:	1	2
– funcționari publici de tot felul:	43	19
– profesori, institutori, învățători, preoți:	36	5
– militari:	–	2
– profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști:	–	–
– alte ocupații:	–	–
– orfani:	25	7

– în localitatea unde e școala:		
– proprietari:	–	–
– agricultori mijlocii și mici:	–	–
– maiștri și lucrători industriali:	–	–
– comercianți și slujbașii lor:	–	–
– funcționari publici de tot felul:	–	8
– profesori, institutori, învățători, preoți:	–	1
– militari:	–	2
– profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști:	–	–
– alte ocupații:	–	–
– orfani:	–	6
Total:	212	

9. Biblioteca:	
– numărul volumelor:	1.836
– românești:	originale 1.623 traduceri 147
– străine:	66
– totalul volumelor citite în anul 1935-1936:	1.376
– nr. elevilor care au frecventat biblioteca în anul 1935-1936:	173

Situația de la începutul anului școlar 1936-1937

1. Situația elevilor la examenul de admitere în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV
– prezenți la examen:	76	1	4	3
– reușiți la examen:	41	1	4	3

2. Situația elevilor în școală:

	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	cl. V	cl. VI	cl. VII	cl. VIII	total
– înscriși:	45	36	38	23	13	16	24	23	218

3. Elevi înscriși, repartizați după neamul și religia părinților:

	ortodocși	greco-catolici (uniți)	romano-catolici	total
– români:	216	–	2	218

4. Personalul didactic (români):

- profesori: bărbați 1, femei 13,
titulari: definitivi 9, provizorii 2,
suplinitori de catedră vacantă: titrați 3, netitrați –,
suplinitori de titulari: titrați –, netitrați –;
- maiștri: bărbați –, femei 7,
titulari: definitivi 6, provizorii 1;
- ajutor de maiștri: bărbați –, femei 1,
titulari: definitivi –, provizorii 1.

AN-Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar nr. 36/1936, nepaginat.

**Les écoles normales de la ville de Jassy
pendant la période de l'entre-deux-guerres. Documents
(Résumé)**

Mots-clés: enseignement, Roumanie entre guerres, les écoles normales de Jassy, dates statistiques

L'enseignement préuniversitaire de la Roumanie d'entre guerres reste encore un sujet qui nécessite être recherché. Une perspective de telle ampleur ne peut pas se réaliser sans une imagination cohérente sur l'organisation de l'enseignement des grandes villes. La structure de l'enseignement secondaire, la fréquence des élèves aux lycées théorétiques, commerciaux ou professionnels, les taxes d'études, la promovabilité au Bacalauréat, le numéro d'élèves en fonction d'éthnie, l'ampleur de l'enseignement particulier ce sont des éléments qui constituent le tableau diversifié de l'enseignement roumain d'entre guerres. Ce texte présente les dates statistiques des écoles normales de Jassy, à partir de ces coordonnées.

„Culte neoprotestante și drepturile omului în România”. **Un memoriu din 1977**

Dorin DOBRINCU

Pe 3 aprilie 1977, radio Europa Liberă difuza memoriul *Culte neoprotestante și drepturile omului în România*. A doua zi, Securitatea îi aresta pe cei șase semnatori: Iosif Țon, Silvian Cioată, Pavel Nicolescu, Aurelian Popescu, Constantin Caraman și Radu Dumitrescu. Momentul coincidea cu arestarea lui Paul Goma și a lui Vlad Georgescu. Toți erau oameni incomozi pentru regimul de la București.

Cei dintâi erau evanghelici angajați în bisericile lor, având o concepție creștină asupra vieții și a lumii, cei din urmă erau intelectuali seculari. Și unii, și alții respingeau explicit comunismul, contestându-i monopolul asupra vieții oamenilor din România. În vreme ce ultimii păreau atunci să găsească puțini susținători, iar astăzi arhivele confirmă această presupunere, cei dintâi ridicau problemele unor grupuri umane ușor identificabile, care aveau o istorie marcată în spațiul românesc aproape exclusiv de opresiune, dincolo de regimurile politice care se succedaseră de-a lungul secolului XX.

Acest text nu urmărește o paralelă a celor două acțiuni care se înscriu în mai largă mișcare pentru drepturile omului din anii comunismului, ci doar să pună în valoare acest memoriu privind situația protestanților români în anii '70 ai secolului trecut.

În acest text folosesc termenul de *neoprotestant* doar pentru a fi aproape de vocabularul utilizat în document. În fapt, deși a câștigat teren tocmai în perioada comunistă, acest termen denotă o anumită ambiguitate. Bapțiștii, creștinii după Evanghelie, penticostalii și adventiștii sunt pur și simplu *protestanți*, criteriile apartenenței nefiind date de argumentul istoricității, cum îndeobște se crede, mai ales că este inexact, ci de cel al înscrierii pe linia Reformei. Din aceleași considerente primele trei denominații sunt și se recunosc drept *evangelice*, argumentele în acest sens fiind exclusiv teologice.

Contextul extern și intern

La jumătatea deceniului VIII al secolului XX, lumea cunoștea schimbări importante. În plin „război rece”, în Europa occidentală și în America de Nord se reafirma doctrina drepturilor omului. Având la bază Declarația Universală a

Drepturilor Omului, adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite în 1948, noua doctrină avea să producă schimbări uriașe atât în planul raporturilor internaționale, cât și în cel intern, în special în cazul țărilor cu regimuri comuniste.

„Importanța universală a drepturilor omului și libertăților fundamentale” avea să fie consfințită în *Actul final al Conferinței de la Helsinki*, document semnat la 1 august 1975 de 35 de șefi de stat și/sau de guvern din Europa și din America de Nord, între care Leonid Brejnev (URSS), Gerald Ford (SUA), Helmut Schmidt (RFG), Erich Honecker (RDG), Valéry Giscard d’Estaing (Franța), Harold Wilson (Marea Britanie), Todor Jivkov (Bulgaria), János Kádár (Ungaria), Aldo Moro (Italia), Gustáv Husák (Cehoslovacia), Iosip Broz Tito (Iugoslavia). Din partea României, documentul a fost semnat de Nicolae Ceaușescu¹.

Acest act, a cărui importanță se pare că a fost minimalizată de Ceaușescu înainte de conferința de la Helsinki², avea să fie invocat de apărătorii drepturilor omului din Occident, dar și de către cei din țările est-europene. Schimbarea s-a produs mai devreme sau mai târziu, la o scară variabilă, practic în toate țările est-europene, inclusiv în România (mișcarea Goma, Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România etc.)³.

Universul religios, moral și comunitar al evanghelicilor

Această schimbare pe scena internațională a coincis în mediul evanghelic din România cu unele modificări la nivelul percepției asupra politicului. Evanghelicii (baptiștii, creștinii după Evanghelie și penticostalii) dezvoltaseră încă din perioada interbelică, pe un fundament parțial pietist, dar și în contextul persecuțiilor guvernelor semilibere sau dictatoriale (sub Carol al II-lea ori sub Ion Antonescu)⁴ o repulsie față de politică. Repulsie care se accentuase în prima parte a regimului comunist, când mulți considerau chiar că este un păcat să fii implicat în afacerile partidului-stat. Regimul ateu nu a ezitat să încurajeze apolitismul evanghelicilor în chestiunile convenabile, reușind astfel să anihileze posibilele reacții cu conotații politice. Însă la sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70, odată cu afirmarea noii generații de pastori, de predicatori evanghelici,

¹ Guvernul de la București a publicat documentul în „Buletinul Oficial”, nr. 92, din 13 august 1975.

² Vezi ședința Secretariatului CC al PCR din 27 iulie 1975, în ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 107/1975, f. 2, 6-8.

³ Vezi Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, ediție revăzută și îmbunătățită, volum editat de Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinicu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 700-710 (în continuare, *Raport final*). Vezi și Paul Goma, *Scrisori întredeschise. Singur împotriva lor*, ediție îngrijită de László Alexandru, Oradea, Editura Multiprint, 1995; *Culoarea curcubeului '77 (Cutremurul oamenilor). Cod „Bărbosul” (Din dosarele Securității, 1957-1977)*, Iași, Editura Polirom, 2005.

⁴ Vezi Dorin Dobrinicu, *Religie și putere în România. Politica statului față de confesiunile (neo)protestante, 1919-1944*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, vol. VII, nr. 3, 2007, *Actele Colocviului Bisericii și politică în societatea românească a secolului al XX-lea*, p. 583-602.

în special a celor baptiști, cu studii teologice mai bune, mai solide, cu o înțelegere pe măsură a schimbărilor politice internaționale, mai ales a rolului doctrinei drepturilor omului în Europa și în America de Nord, deci în acest context mediul evanghelic începe să reacționeze. Critica viza pe de o parte conducerile conformiste ale propriilor confesiuni, iar pe de altă parte autoritățile comuniste⁵. Desigur, acești oameni erau înrădăcinați, în primul rând, în credința că Dumnezeu va judeca păcatul și in justiția, inclusiv colaborarea Bisericii cu Statul⁶.

Partidul Comunist îi suspecta pe protestanții români în general, pe evanghelici în special, că nu îi erau fideli, că nu aveau la doctrina comunistă, având în vedere pretenția acestuia de a oferi la rândul său o perspectivă holistică asupra lumii.

La începutul anilor '70, între baptiști în special s-a conturat o mișcare de protest împotriva abuzurilor regimului comunist, ea căpătând coerență ca urmare a implicării lui Iosif Țon, profesor și pastor. Acesta a scris în vara anului 1973 lucrarea *Doctrina Baptistă despre Biserică*, care a fost trimisă și în Anglia. Ultima parte, care trata situația bisericilor baptiste din România comunistă, a fost tipărită ca broșură sub titlul *Cine își va pierde viața*⁷.

În același timp, pornind de la acest text al lui Țon, din inițiativa pastorilor Vasile Taloș, Vasile Brânzei, Iosif Sărac și Pascu Geabou a fost conceput un memoriu adresat lui Nicolae Ceaușescu, în care erau reiterate abuzurile la care erau supuși baptiștii. Semnat de 50 de pastori, documentul a fost depus la Consiliul de Stat, iar o copie a fost trimisă prin poștă la Departamentul Cultelor; o altă copie a fost expediată Uniunii Cultului Creștin Baptist. Acest document este cunoscut sub numele de *Memoriul celor 50*⁸.

În pofida acestor memorii și a unor concesiuni minore și de scurtă durată, statul comunist a continuat nu doar să țină sub control cultele protestante românești, dar și să revină la practici care păreau abandonate sau chiar să intensifice acțiunile împotriva acestora. Ele afectau pe de o parte viața comunitară, iar pe de altă parte loveau în familiile credincioșilor, afectându-le pozițiile sociale, inclusiv pregătirea și viitorul copiilor.

De aceea nu este de mirare că într-un context internațional în care se discuta tot mai mult despre drepturile omului, dar într-unul intern care devenise sufocant, din mediul evanghelic a pornit o reacție împotriva abuzurilor generalizate. În aceste condiții avea să fie realizat și făcut public memoriul *Culte neoprotestante și drepturile omului în România*.

⁵ Vezi idem, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, în AS, vol. 10, *Anii 1973-1989: Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003, p. 203-227.

⁶ Paul Negruț, *Biserica și Statul. O interogație asupra modelului „simfoniei” bizantine*, Oradea, Editura Institutului Biblic „Emanuel”, 2000, p. 143-144.

⁷ Iosif Țon, *Confruntări*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1999, p. 11-77.

⁸ Iosif Sărac (antolog), *Istoria „Memoriului celor 50”*, Documente, relatări, amintiri, date biografice ale pastorilor semnatori ai „Memoriului” din 1973, Arad, Editura Ramira, 2010, *passim*. Textul memoriului se regăsește la p. 9-18.

Despre strângerea datelor și despre semnăturile care n-au mai apărut pe memoriu

Datele cuprinse în memoriul în discuție au fost adunate în diferite moduri. În strângerea informațiilor privind abuzurile împotriva credincioșilor bapțiști au fost implicați și câțiva pastori bapțiști⁹. Pe teren, datele au fost adunate inclusiv de tineri membri ai bisericilor evanghelice. Astfel, în cazul elevilor exmatriculați din Liceul Pedagogic din Arad (Cornelia Lacatis, Lucia Stanca, Catița Ancatan, Corina Cîntean, Mircea Mîndruțu¹⁰) sau în cel al elevilor obligate să părăsească Liceul „Ioan Slavici” din Arad (Maria Tămaș, Delia Mariana Necșa, Liana Radu, Maria Odă, Ana Senteș¹¹), persoana de încredere care a fost trimisă să culeagă aceste date, cândva în iarna anului 1976/1977, a fost Florian Guler, un tânăr de 25 de ani, membru al bisericii baptiste din cartierul arădean Șega¹². Ulterior, aceste informații erau centralizate zonal. Bunăoară, datele din Arad au fost adunate de profesorul baptist Cornel Draucean¹³, membru al bisericii baptiste din Micălaça, care i le dădea direct lui Iosif Țon¹⁴. Evident, toți acești oameni își asumau riscuri mari implicându-se în asemenea acțiuni.

Datele incluse în acest memoriu și în anexe privesc intervalul august 1970 – februarie 1977. În memoriu, limita superioară a datelor este ianuarie 1977, în vreme ce în anexe acestea sunt și din lunile precedente sau chiar din anii anteriori, dar și din februarie 1977. Pe ansamblu, cele mai multe informații privesc anii 1975-1977. În mod logic, aceasta înseamnă că documentul ca întreg a fost finalizat cândva în martie 1977.

Dacă în strângerea datelor au fost implicate într-o formă sau alta multe persoane, de ce în cele din urmă acesta a avut doar șase semnături?

Potrivit informațiilor oferite de pastorul baptist Vasile Al. Taloș – care, cum am precizat mai sus, la rândul său fusese implicat anterior în mod deschis în acțiuni petiționare (*Memoriul celor 50*) –, la biserica baptistă din str. Popa Rusu, în București, a avut loc timp de câteva ore o discuție între Iosif Țon și 12 pastori bapțiști. Între ei se aflau Vasile Al. Taloș, Iosif Sărac, Vasile Brânzei, Pascu Geabou, Iosif Ștefănuți, Alexandru Bodor, Teodor Vereș ș.a. Cu toții au susținut și i-au propus lui I. Țon să semneze memoriul în două exemplare. Unul dintre acestea urma să fie trimis la Consiliul de Stat, iar celălalt la postul de radio Europa Liberă. În cazul în care Consiliul de Stat nu ar fi răspuns în termenul legal, exemplarul trimis la postul de radio amintit urma să fie citit pentru informarea ascultătorilor. Susținătorii acestei idei se bazau pe experiența

⁹ Informații primite de la domnul Vasile Al. Taloș, pastor baptist, implicat în strângerea datelor incluse în memoriul pe care îl am în vedere.

¹⁰ Vezi textul memoriului *infra* la p. 392, notele 96 și 97.

¹¹ Vezi textul memoriului *infra* la p. 393, notele 98-102.

¹² Florian Guler (n. 1951) a emigrat ulterior în SUA; astăzi locuiește în Detroit, Michigan. Mulțumesc domnului Dorin Radu (originar din Arad, în prezent domiciliat în Detroit, Michigan) pentru bunăvoința de a-mi fi oferit aceste informații și altele care se regăsesc în notele următoare.

¹³ A emigrat în SUA; în prezent locuiește în Chicago, Illinois.

¹⁴ Informații primite de la Dorin Radu.

memoriului din 1973, semnat de 50 de pastori, când nimeni nu fusese arestat (deși au existat șicane), documentul fiind luat în considerare de autoritățile de la București. Ei socoteau ca semnătura lor avea să dea o anumită greutate noului demers, în primul rând pentru că erau pastori, iar în al doilea rând pentru că unii erau aleși de credincioșii baptiști în diferite funcții de conducere și de reprezentare. Din motive pe care nu le cunoaștem în acest moment, Iosif Țon ar fi decis să trimită memoriul direct la Europa Liberă, fără semnăturile pastorilor baptiști prezenți la întâlnirea amintită, fapt pe care l-a comunicat celorlalți prin pastorul Iosif Sărac, în după-amiaza aceleiași zile¹⁵. Cercetarea rămâne, în mod evident, deschisă în această privință. Știm însă în mod sigur că acest memoriu nu a fost trimis Consiliului de Stat.

În acest moment al documentării nu cunoaștem dacă și în celelalte confesiuni evanghelice (creștină după Evanghelie și penticostală) avuseseră loc discuții pentru ca memoriul să fie semnat de mai multe persoane, în mod special de lideri cu autoritate, predicatori și pastori.

Cert este că, în cele din urmă, memoriul a fost semnat doar de șase persoane: Iosif Țon, Silviu Cioată, Pavel Nicolescu, Aurel Popescu, Constantin Caraman și Radu Dumitrescu.

Microportrete ale semnatarilor

Dar cine erau de fapt semnatarii? De unde veneau? Care era profilul lor?

În continuare le voi creiona biografiile, așa cum se prezentau până în momentul semnării documentului. Spre finalul părții introductive a studiului documentar voi reveni cu informații despre ceea ce s-a întâmplat cu ei după punerea în circuit a memoriului.

Iosif Țon era pastor baptist în 1977. S-a născut în 1934, în localitatea Gârbovița, astăzi în componența orașului Aiud, județul Alba, într-o familie de creștini baptiști. Țon a făcut studii de filologie la Universitatea din Cluj (1951-1955), de teologie la Seminarul Baptist din București (nefinalizate), iar mai apoi la Universitatea din Oxford (1969-1972). Revenit în România, a fost profesor la Seminarul Teologic Baptist din București (1973-1974) și pastor al bisericilor baptiste din Ploiești (1974-1977) și nr. 2 (astăzi „Emanuel”) din Oradea (1977-1981). Înzestrat cu certe calități oratorice, bun comunicator, s-a dovedit și un inspirat autor de texte programatice, dovedind o viziune rară în România acelor ani. Textele sale expuneau situația Bisericii Baptiste din România într-un mod cum nu o mai făcuse nimeni până atunci: *Doctrina Baptistă despre Biserică*, lucrare amintită deja, și *Manifestul creștin*. Primul a fost publicat în 1973, iar cel de-al doilea în 1974 de Keston College, din Marea Britanie, asigurându-le astfel o circulație internațională. O copie a *Manifestului creștin* a fost trimisă și lui Nicolae Ceaușescu, timp de șase luni autorul său fiind când reținut la domiciliu, când anchetat. Aceste texte au jucat un rol important în sensibilizarea credincioșilor baptiști, în primul rând a pastorilor, pentru conjugarea eforturilor în vederea recâștigării drepturilor de altfel

¹⁵ Informații primite de la pastorul Vasile Al. Talos.

prevăzute în legile statului român. Țon a devenit foarte popular în mediile evanghelice din România, îndeosebi în cele baptiste, tinerii din biserici, nu doar cei din Seminarul Teologic Baptist, unde a fost profesor pentru scurt timp, fiind impresionat de cultura și de retorica lui, totodată fiind inspirați de acțiunile contestatate, atât la adresa conformismului conducerii Uniunii Baptiste, cât și a regimului comunist. Implicarea lui Iosif Țon și a altor lideri baptiști și, prin extensie, evanghelici, a jucat un rol foarte important în apărarea drepturilor acestor minorități, care cunoscuseră îndelungi perioade de persecuție încă din momentul apariției lor în spațiul românesc, mascate în parte sub așa-zisa „libertate religioasă”, în fapt literă moartă în Constituția RSR¹⁶.

Silvian (cunoscut ca *Silviu*) *Cioată* era medic în 1977. S-a născut în 1931, în Ploiești, într-o familie de creștini după Evanghelie. După absolvirea Institutului Medico-Farmaceutic din Cluj (1951-1956), devenise medic radiolog (din 1963) la Policlinica din Vălenii de Munte, județul Prahova. Ca urmare a dedicării creștine și a spiritului său misionar, a intrat în vizorul Securității. Aceasta l-a avertizat în 1971 pentru că era în relații cu un cetățean elvețian declarat indezirabil, iar în 1976 pentru că difuzase lucrarea lui Iosif Țon, *Locul creștinului în socialism*¹⁷.

Pavel Nicolescu era pastor baptist în 1977. S-a născut în 1936, în Ploiești, într-o familie de creștini după Evanghelie. A absolvit Seminarul Teologic Baptist din București (1965), dar nu a lucrat ca pastor imediat. În 1967 s-a angajat ca muncitor la Spitalul Clinic Fundeni din București. Din 1969 a urmat cursurile Facultății de Filosofie, Universitatea din București. Și-a asumat deschis convingerile religioase, inclusiv la examenul de ateism, ceea ce a dus la exmatricularea sa cu două săptămâni înainte de finalizarea studiilor. Încălcarea Constituției RSR din 1965 – care prevedea că nimeni nu putea fi discriminat pe motive religioase – era flagrantă. Oficial, exmatricularea s-a pus în practică prin Dispoziția nr. 177/6 aprilie 1973 a rectorului Universității din București, care însă nu menționa deschis motivul. În 1974, a devenit pastor al bisericii baptiste din cartierul bucureștean „23 August”. Deosebit de critic la adresa regimului comunist, a fost urmărit de Securitate, domiciliul său a fost percheziționat, i-au fost confiscate numeroase materiale cu conținut religios. Și-a exprimat solidaritatea și cu mișcarea Goma, fiind unul dintre semnatarii prestigioși ai apelului lansat de acesta¹⁸.

¹⁶ Iosif Țon, *Exilat în America, și nu emigrant*, în Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), „România” de la New York la Los Angeles, cu un cuvânt înainte al autorilor, București, Editura Nemira, 1997, p. 229-239; idem, *Confruntări..., passim*; Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 209-210.

¹⁷ Vezi ^{***}, *Dr. Silviu Cioată (1931-1997)*, necrolog în „Calea Credinței”, nr. 6, noiembrie-decembrie 1997, p. 20; Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Culte neoprotestante din România în perioada 1975-1989*, în Adrian Nicolae Petcu (coordonator), *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, București, Editura Nemira, 2005, p. 379-384. Informații primite de la doamna Elena Cioată (soția lui Silviu Cioată) și de la domnul Virgil Achihai.

¹⁸ Vezi Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, traducere din engleză de Georgeta Ciocâltea, București, Editura Humanitas, 1998, p. 215, 229; *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, *Perioada 1968-1978*, București, 1995, p. 398-399;

Aurelian (cunoscut ca *Aurel*) *Popescu* era inginer și diacon baptist în 1977. Născut în 1922, s-a convertit în timpul școlii în adunările Creștinilor după Scriptură (astăzi Biserica Evanghelică Română), motiv pentru care a fost exmatriculat de la Liceul „Ienăchiță Văcărescu” din Târgoviște. *Popescu* a devenit apoi membru al Bisericii Baptiste. Nu doar că a terminat în cele din urmă studiile liceale, dar a absolvit și Facultatea de Mine și Metalurgie și Institutul de Construcții din București. A lucrat ca inginer la Întreprinderea „Metalurgica” din București. Arestat în 1963 împreună cu alți credincioși evanghelici, inclusiv soția lui, a fost interogată și acuzată de „activitate subversivă”. Cultivat, preocupat atât de știință, în special de matematică și fizică, cât și de studiul biblic, bun orator, s-a implicat în apărarea libertăților religioase în România anilor '70. În 1974 i s-a perchezitionat locuința, confiscându-i-se literatura religioasă, scrisorile, a fost interogată în nenumărate rânduri, amenințat și bătut¹⁹.

Constantin Caraman era predicator penticostal în 1977. Născut în 1912 în comuna Oancea, județul Covurlui (astăzi Galați), a absolvit Școala Superioară de Comerț din Bârlad (1932) și Academia Comercială din București (1936). Convertit la sfârșitul anilor '30 în Biserica Penticostală (aflată atunci în ilegalitate), a cunoscut persecuția atât în timpul regimului Antonescu, cât și în timpul comunismului. Deși nu avea studii teologice, era un om interesat de studiu, scria și traducea din mai multe limbi în română texte diverse, organiza cursuri clandestine pentru formarea personalului calificat în biserici. A refuzat colaborarea cu regimul comunist, fiind un critic al pretenției acestuia de a controla Biserica și al liderilor penticostali care făceau jocul Departamentului Cultelor și al Securității. Educația sa, în special cea biblică, și intransigența în raport cu autoritățile, precum și cu liderii religioși compromiși, i-au crescut prestigiul între penticostali. Pentru nonconformismul său, pentru opoziția sa deseori deschisă, a fost arestat și închis în mai multe rânduri: 1951-1952 (când a fost trimis la Canalul Dunăre – Marea Neagră), 1963-1964, 1964-1965, 1971-1972²⁰.

Denisa Bodeanu, Valentin Vasile (editori), *Afacerea „Evanghelistul”*. *Vizita lui Billy Graham în România* (1985), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2010, p. 98-99, nota 10. De asemenea, informații primite în parte direct de la Pavel Nicolescu.

¹⁹ Vezi *Aurel Popescu, Când am ieșit din țară, m-am întâlnit cu Noel Bernard, în Elveția*, în Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), *op. cit.*, p. 304-308; Daniel Brânzei, *Amintiri cu sfinți*, culese de D.B., Arad, Editura Multimedia, vol. 1, 2002, p. 161-183; Sergiu Grossu, *Calvarul României Creștine*, f.l., Editura „Convorbiri literare” – ABC Dava, 1992, p. 128-133, 153-156; Vasilică Croitor, *Răscumpărarea memoriei. Cultul Penticostal în perioada comunistă*, Medgidia, Succed Publishing, 2010, p. 275; *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, p. 398-399; Denisa Bodeanu, Valentin Vasile (editori), *op. cit.*, p. 152-153, nota 47.

²⁰ Vezi Cristian Vasile Roske, *De vorbă cu fratele Constantin Caraman, „omul de care se folosește Dumnezeu”*, în „Cuvântul Adevărului”, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1997, p. 20-22; Vasilică Croitor, *op. cit.*, p. 102-105, 125, 158-159, 272-279; idem, *Constantin Caraman în luptă cu ateismul comunist*, în Cristian Bădiliță, Emanuel Conțac (editori), *Și cerul s-a umplut de sfinți. Martiriul în Antichitatea creștină și în secolul XX*, Actele colocviului internațional Sighet, 2-5 iunie 2011, București, Editura Curtea Veche, 2012, p. 183-224.

Radu Dumitrescu era învățător din București, destituit din funcție pentru că era baptist, cum se menționează în document. Același lucru se întâmplase și cu soția lui, Maria Dumitrescu. Martorii evenimentelor din 1977 și-l amintesc vag. Potrivit acestora, R. Dumitrescu nu fusese implicat în culegerea datelor cuprinse în memoriu²¹.

După cum se poate vedea din cele prezentate mai sus, semnatarii erau creștini declarați, care își asumau deschis crezul, valorile, erau oameni dedicați, informați, curajoși. Primii cinci se făcuseră remarcați în multe acțiuni asemănătoare înainte de publicarea acestui document. De altfel, la finele memoriului ei aveau să amintească acest fapt.

Pentru că autoritățile române nu luaseră măsuri de stopare a unor asemenea practici, semnatarii memoriului se simțeau liberi să apeleze la forurile internaționale, cu atât mai mult cu cât România se obligase să respecte drepturile fundamentale ale omului, inclusiv libertatea religioasă, implicit să nu-și discrimineze cetățenii pentru convingerile lor religioase.

De altfel, la sfârșitul documentului, autorii își fundamentează biblic decizia de a face publice abuzurile regimului comunist împotriva credincioșilor neoprotestanți. Pentru aceasta ei apelează la cuvintele Scripturii. „Acțiunea aceasta noi o facem pentru a împlini ceea ce ne învață Cuvântul lui Dumnezeu în Cartea Proverbelor, cap. 31, versetele 8-9: «Deschide-ți gura pentru cel mut,/ pentru pricina tuturor celor părăsiți!/ Deschide-ți gura, judecă cu dreptate,/ și apără pe cel nenorocit și pe cel lipsit!».” Era vorba, desigur, despre crezul, peste veacuri, al oamenilor înrădăcinați în tradiția iudeo-creștină care vor să fie drepti, care își asumă riscurile de a înfrunta deschis tirania, în baza unei credințe puternice, pentru apărarea celor lipsiți de putere. Iar comunismul era atunci, în România anilor '70, mai mult decât o tiranie clasică. Consecințele puteau fi tragice pentru semnatori, cum au și fost în alte cazuri, inclusiv în acei ani.

Cum este construit și ce conține memoriul

Documentul pe care îl public în partea a doua a acestui studiu este compus din memoriul inițial – *Culte neoprotestante și drepturile omului în România* – și din trei Anexe adăugate ulterior redactării celui dintâi.

Memoriul este structurat în trei capitole: *I. Decretul nr. 153/1970 și drepturile omului; II. Presiunile la care sunt supuși credincioșii neoprotestanți în servicii, retrogradările și destituirile din funcții; III. Discriminarea în școli.* În număr de trei, *Anexele* privesc secțiunile memoriului, purtând titlul *Anexă la Capitolul I, Anexă la Capitolul II, respectiv Anexă la Capitolul III.*

În preambul, dar și pe parcursul documentului, autorii fac referire directă la *Actul final al Conferinței de la Helsinki*, subliniind în mod explicit că „respectarea drepturilor omului nu mai este o problemă internă a fiecărei țări, ci devine însăși condiția relațiilor normale dintre toate statele”. Sunt amintite toate

²¹ Informații primite de la pastorul Vasile Al. Talos.

tratatele internaționale în care fusese abordată problema drepturilor omului: „Declarația universală a drepturilor omului”, adoptată de Organizația Națiunilor Unite (10 decembrie 1948), „Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului” (14 decembrie 1960) – ratificată de România prin Decretul nr. 149/1974, publicat în „Buletinul Oficial” din 20 aprilie 1974, „Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale” și „Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice”, adoptate de ONU (16 decembrie 1966), „Actul final al Conferinței pentru securitate și cooperare din Europa” (1 august 1975). Era vorba, așadar, de acte internaționale pe care România le semnase (cazul ultimelor trei) sau pe care le acceptase implicit în urma aderării sale la ONU (1955).

Autorii memoriului sunt bine informați, înțeleg contextul politic și ideologic internațional, interdependența economică și schimbările pe care le produceau mijloacele de comunicare moderne (radioul, televiziunea etc.). Ei nu se sfîșesc să declare încă de la început, cu o ironie amară, că în pofida semnării de către România a actelor internaționale amintite, mai ales a celui din urmă, pe care își trecuse numele însuși Nicolae Ceaușescu, situația creștinilor se înrăutățise în această țară. Și afirmă explicit: „În ultimii câțiva ani, în țara noastră a fost dezlănțuită o campanie sistematică de depistare a «sectanților» – cum li se spune abuziv și ilegal membrilor cultelor neoprotestante – și de retrogradare a lor în funcții, sau chiar de dare afară din servicii”. Erau amintite campaniile publice, în mass-media, inclusiv la televiziune (în emisiunile *Reflector*, *Catedra nu este amvon*).

Tot în același registru ironic, autorii precizează: „devin și mai vii și mai actuale cuvintele Șefului Statului nostru rostite la Helsinki, la 1 august 1975: «Trebuie să spunem însă că istoria va judeca nu numai documentele pe care le vom semna și declarațiile făcute, ci și felul în care fiecare stat, fiecare guvern și conducător de stat sau guvern va acționa pentru realizarea acestor documente pentru ca speranțele contemporanilor noștri să fie împlinite, pentru ca acțiunile guvernelor noastre să răspundă năzuințelor de bunăstare, libertate și pace ale tuturor națiunilor»”.

De asemenea, autorii aminteau că în România nu fuseseră anulate legi care se aflau în contradicție cu documentele asumate pe plan internațional. Mai mult, în ultima perioadă se luaseră măsuri administrative împotriva drepturilor și libertăților fundamentale. Din prima categorie era menționat decretul nr. 153, din 24 martie 1970, *pentru stabilirea și sancționarea unor contravenții privind regulile de conviețuire socială, ordinea și liniștea publică*. Acest decret era folosit cel mai adesea de autorități împotriva membrilor unor biserici recunoscute, aceștia fiind împiedicați să-și practice liber cultul. În materie de măsuri administrative erau amintite acțiunile luate de autorități începând cu 1975 împotriva credincioșilor din cultele neoprotestante, o veritabilă campanie de discriminare, de retrogradare și de destituire din funcții a adulților, de șicanare și împiedicare a copiilor credincioșilor de a urma diverse forme de învățământ, în special liceal și universitar.

Amendarea credincioșilor

Decretul nr. 153/1970 era folosit pe scară largă, în toate regiunile României unde existau credincioși neoprotestanți. Practica amendării acestora deoarece se reuneau pentru studiu biblic, pentru rugăciune în case particulare, pentru a cânta, pentru a lua masa împreună (uneori în familia extinsă), pentru că se adunaseră la sărbătorirea zilei unuia dintre ei sau chiar la înmormântări ori în alte împrejurări devenise „un fenomen atât de răspândit, aminteau autorii, încât el are acum un caracter de rană socială în trupul țării”. Și aceasta doar pentru că erau creștini care își afirmau credința. Amenzile nu reprezentau atât o povară financiară, deși aceasta era evidentă, cât mai ales „o insultă la adresa demnității umane”. Exemplele erau numeroase; amenzile erau acordate pentru: adunări în case, în grupuri de citire a Bibliei și discuții pe marginea acesteia, precum și de rugăciune; biserici culpabilizate pentru că ținuseră servicii religioase în afara calendarului oficial, aprobat de autorități.

Aflăm astfel de persoane amendate cu 1.000 de lei sau chiar cu 5.000 de lei. Uneori amenzile cumulate pentru persoanele surprinse într-un asemenea grup atingeau sume enorme (spre exemplu, în București, în 1974, s-au dat 62.000 de lei pentru o adunare a unor penticostali; anterior, în 1972, membrii bisericii penticostale din comuna Ruja, județul Sibiu, fuseseră amendați cu 47.000 de lei, întrucât nu aveau autorizație). Erau și cazuri de persoane care fuseseră amendate, dar nerespecându-se procedurile, fără chitanță legală, ci dându-li-se cupoane care erau folosite pentru penalizarea încălcării regulilor de circulație. Acuzațiile dovedesc în dese rânduri că protestanților români li se imputa încălcarea legislației existente fără ca acest lucru să aibă acoperire faptică. Spre exemplu, credincioșilor li se reproșa că intonau „cântece religioase nelegale”, deși era vorba de piese aflate în cărțile de cântări oficiale ale cultelor, tipărite în România, cu aprobare.

Credincioșii amendați făceau uneori contestație la tribunal. Unii dintre judecători realizau nedreptatea care li se făcea acestor oameni, alții în schimb aplicau deciziile care se luau în afara sălilor de judecată. Precedentul fusese creat în 1972 în cazul unui grup de credincioși baptiști din satul Măgherat, județul Alba. Aceștia fuseseră amendați cu sume variind între 2.000 și 4.000 de lei pentru că se adunaseră în casa unuia dintre ei pentru o oră de rugăciune. Tribunalul din Alba Iulia decisese după contestația lor că ei reprezentau „o grupare de persoane care, prin comportarea lor, exprimă o concepție de viață parazitară sau anarhică”. Până la sfârșitul anului 1976 se înregistraseră în țară numeroase cazuri de tribunale și judecătorii care dăduseră decizii asemănătoare.

Membrii (200 la număr) unei biserici baptiste din Timișoara, care se adunaseră la slujbe religioase înainte de a primi aprobarea de funcționare, au fost amendați din acest motiv, în 1975, cu 30.000 de lei. De altfel, piedicile puse de autorități, în mod arbitrar, în calea ridicării de lăcașuri de cult îi obliga pe credincioși să se adune fără a avea autorizații de funcționare, asemenea cazuri înregistrându-se în anii 1974-1976 mai ales în locurile cu mari concentrări de populație evanghelică.

Toate acestea reprezentau nu doar încălcări ale prevederilor internaționale, dar și ale legii cultelor, precum și ale Constituției RSR. Dreptul de a se aduna la rugăciune, la o întrunire pașnică, era considerat, pe bună dreptate, ca fiind prevăzut de toate documentele de mai sus. „Trebuie văzut clar că legile țării nu pot limita aceste drepturi fundamentale ale omului decât în cazul în care întrunirile acestea ar afecta securitatea statului sau liniștea publică, sau sănătatea morală a poporului. Poate oare un grup de credincioși care se adună pentru studiul Bibliei și pentru rugăciune să fie considerat ca afectând securitatea statului sau sănătatea morală a poporului nostru? Dimpotrivă, studierea Bibliei și rugăciunea duc la însănătoșire morală și deci la întărirea națiunii!”, se afirma în memoriu.

Potrivit documentului, cei mai amendați în intervalul amintit au fost bapțiștii: cinci biserici (filiala Bivolărie, comuna Vicovu de Sus, județul Suceava; biserica din Calafindești, județul Suceava; biserica din Dumbrăveani, județul Sibiu; biserica din satul Rădăcinești, județul Vrancea – de două ori; o biserică din Timișoara, județul Timiș), 10 grupuri de credincioși (din satul Măgherat, județul Alba; municipiile Timișoara – două cazuri – și București; satul Gropeni, județul Brăila; comuna Moravița, județul Timiș; satul Cruceni, comuna Foeni, județul Timiș; comuna Fântânele, județul Mehedinți; Baia Sprie, județul Maramureș; satul Lupoia, județul Sălaj) și trei persoane care au primit câte o amendă (în orașul Drobeta-Turnu Severin; comuna Buchin, județul Caraș-Severin; satul Brebi, județul Sălaj).

Urmau penticostalii, cu șapte grupuri de credincioși amendați (orașul Motru, județul Gorj; municipiul București; comuna Idiciu, județul Mureș; comuna Ruja, județul Sibiu; orașul Mediaș, județul Sibiu; municipiul Zalău, județul Sălaj; comuna Bucium, județul Bihor).

Creștinii după Evanghelie înregistraseră o amendă primită de o biserică (în satul Prelipca, comuna Salcia, județul Suceava) și patru amenzi date unor grupuri de credincioși (în orașele Câmpina și Curtea de Argeș, județul Prahova, în orașul Focșani, județul Vrancea, și în comuna Nehoiu, județul Buzău).

Era amintit și un grup din Oastea Domnului din comuna Vințul de Jos, județul Alba, ai cărui membri fuseseră amendați pentru că se aflau în vizită la unul dintre ei.

Autorii precizează că „listele de cazuri nu sunt nici pe departe complete. Cazurile pe care le-am putut culege în grabă noi, semnatarii acestui document, formează doar vârful vizibil al unui ghețar al cărui trup masiv rămâne invizibil în oceanul satelor și orașelor țării. Aceste cazuri pe care le dăm aici, însă, vor avea darul să vorbească și pentru ele însele și pentru toți ceilalți care sufăr aceleași nedreptăți, abuzuri și ilegalități”.

Retrogradările și destituirile din funcții

În anii '70 nu a fost vorba doar de destituirea, de înlocuirea din funcțiile de conducere a acelor creștini neoprotestanți care ajunseseră să le ocupe, era vorba chiar de scoaterea lor din pozițiile calificate pentru care se pregătiseră. Aflăm

astfel de profesori, ingineri, tehnicieni, maiștri, contabili etc. dați afară din serviciile lor și trimiși să lucreze ca muncitori, pe poziții care nu necesitau prea multă calificare (în fabrici de gheață, în depozite de lemne, ca fochiști, vânzători în magazine de piese auto) sau cu oferirea unor slujbe departe de casele lor. De fapt, cel mai adesea, odată dați afară din serviciile pentru care erau pregătiți, eventual în care lucrau de mulți ani, acești oameni nu s-au putut reangaja decât pe posturi sub calificarea lor, prost plătite. Dacă în cele din urmă au putut să o facă în specialitatea lor, a fost vorba de regulă de posturi aflate departe de casă, în alte localități, chiar în alte județe, în alte părți ale țării. Prețul plătit din punct de vedere fizic și psihic a fost foarte mare nu doar pentru cei în cauză, ci și pentru familiile lor²². Unii dintre cei dați afară nu au reușit să-și găsească un loc de munca foarte multă vreme, chiar mai bine de un deceniu.

„Poveștile” acestor oameni au continuat și după ce au fost dați afară din slujbele lor. Este o istorie din care cunoaștem doar unele (puține) file. Viața lor a mers mai departe însă. Unii au rămas în România, supravegheați și șicanați de Securitate, practicându-și însă cu tenacitate credința. Alții au emigrat în lumea liberă, cei mai mulți ajungând în SUA. Prin plecarea lor, regimul comunist scăpase de niște indezirabili. Însă au fost afectate în primul rând comunitățile lor, iar prin extensie societatea românească a pierdut foarte mult, având în vedere că era vorba de oameni cu inițiativă, cu o etică pornită din resorturi intime.

În document apar, în afară de semnatari, nume de pastori sau predicatori bine cunoscuți în mediile evanghelice: baptiștii Liviu Olah, Samuel Chibici, Mihai Chiu și Marțian Cocian, predicatorii creștini după Evanghelie Alexandru Panaitescu, Șerban Constantinescu, Ioan Socoteanu și Petre Miu; pastorii penticostali Cristian Vasile Roske și Ioan Șamu.

În privința retrogradărilor și destituirilor din funcții, și aici baptiștii ocupau un nedorit loc fruntaș: șase profesori (trei în Arad, doi în Ineu, județul Arad, unul în Zalău) și un învățător (în comuna Sâmbăteni, județul Arad); șase ingineri (doi în Ploiești, doi în Arad, unul în Cluj-Napoca și unul în Deva) și un subinginer (în Cluj-Napoca); o farmacistă cu studii superioare; un ofițer dat afară din Armată; 15 tehnicieni (chimiști, maiștri, un administrator, un contabil șef, un metrolog, un brigadier, un șef de echipă, un merceolog, un angajat la TVR etc.).

Penticostalii înregistraseră trei profesori dați afară din învățământ sau destituiți (câte unul în Timișoara, București și comuna Satchinez, județul Timiș); trei ingineri (în Arad, Timișoara și București); un milițian dat afară din serviciu (din comuna Saravale, județul Timiș).

Creștinii după Evanghelie aveau doi profesori dați afară din învățământ (unul din Târgu Neamț, celălalt din comuna Lapoș, județul Prahova); un inginer (din Sibiu), în vreme ce un altul fusese mutat de la București la Brăila; un maistru auto dat afară și neangajat în altă parte (în Suceava).

²² Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), *op. cit., passim*. Și informații primite de la Dorin Radu.

Din rândul adventiștilor fuseseră date afară din învățământ două persoane, care ocupaseră poziții de profesori în comuna Blejești, județul Teleorman, respectiv comuna Sirețel, județul Iași.

Discriminarea copiilor și tinerilor evanghelici

La jumătatea anilor '70 în România se înregistrau din ce în ce mai multe cazuri de discriminare, de exmatriculare, de umilire, de agresiune a copiilor neoprotestanți. Toate acestea se transformaseră într-un adevărat „val generalizat” și în pofida tratatelor internaționale semnate de România.

În privința învățământului superior, tinerilor neoprotestanți începuse să le fie interzis accesul la anumite facultăți cu „profil ideologic”, adică istorie, drept, filosofie, sociologie etc. Pentru intrarea în aceste facultăți era nevoie de o recomandare din partea UTC²³, iar neoprotestanții erau din start excluși, pe criterii politice și religioase, mai ales că se întetise îndepărtarea lor din această organizație încă din liceu.

Era vorba în mod evident de discriminare, cum observau chiar autorii memoriului. Potrivit „Convenției privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului”, din 1960, citată în memoriul pe care îl avem în vedere, discriminarea era definită astfel: „În sensul prezentei Convenții, termenul de «discriminare» cuprinde orice distincție, excludere, limitare sau preferință care, întemeiată pe rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie, origine națională sau socială, situație economică sau naștere, are drept obiect sau ca rezultat suprimarea sau alterarea egalității de tratament în ceea ce privește învățământul și mai ales: / a. Înlăturarea unei persoane sau a unui grup de persoane de la accesul la diversele tipuri sau grade de învățământ. / b. Limitarea la un nivel inferior a educației unei persoane sau a unui grup”. Prin semnarea acestei Convenții, statele se obligaseră „să facă accesibil pentru toți, în funcție de capacitățile fiecăruia, în condiții de egalitate deplină, învățământul superior”, iar în același timp „să asigure, fără discriminare, pregătirea pentru profesiunea didactică”.

Însă în liceele românești se introdusese măsura notării apartenenței religioase în cazul copiilor neoprotestanți, deși prin lege diferențierea pe motive de religie era interzisă în România. Se primiseră dispoziții să se întocmească dosare în care era trecută religia elevilor. Era vorba de discriminare fățișă, având la bază dispoziții oficiale, venite de la vârful conducerii statului, nu doar de manifestarea zelului unor funcționari locali, cu toate că aceștia din urmă aveau rolul lor în extinderea persecuțiilor. Copiii neoprotestanți erau monitorizați cu atenție, făcându-li-se dosare tocmai din acest motiv. Autorii documentului aveau astfel de informații, venite chiar de la unii profesori, nu evanghelici, dar cu un anume simț al dreptății. Tinerii aceștia, cei evanghelici în special, erau împiedicați să finalizeze liceele pedagogice, în mod expres pentru a nu deveni

²³ Vezi și ședința Secretariatului CC al PCR din 27 iunie 1975. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 88/1975, f. 13-39.

educatori ai generațiilor pe care comuniștii voiau să le educe potrivit propriei viziuni asupra vieții.

Situațiile trecute în memoriu și în anexe fuseseră reclamate mai ales de bapțiști: elevii din școala generală Agrij, județul Sălaj, care aveau această credință, fuseseră scoși în careu, umiliți de director și amenințați de milițianul din comună; elevii dintr-un liceu fuseseră puși să-și scuipe colegii bapțiști; o elevă din Suplacul de Barcău fusese lovită de un profesor pentru că era bapティストă; cinci elevi de la Liceul Pedagogic din Arad și cinci de la Liceul „Ioan Slavici”, din același oraș, fuseseră dați afară (și nevoiți să se transfere în alte școli) pentru că erau bapțiști, după ce în prealabil li se scăzuseră notele la purtare ca urmare a refuzului de a-și renega convingerile religioase. Nu erau singurele cazuri. Alți copii evanghelici (fără a li se indica apartenența confesională) fuseseră loviți de profesori (într-o comună din județul Mehedinți), puși să stea în genunchi pe holul școlii, în fața colegilor lor (în comuna Sebiș, județul Arad) sau exmatriculați (Școala sanitară din Suceava).

Discriminarea nu lipsea nici din universități. Se înregistraseră cazuri de exmatriculări pentru că evanghelicii declaraseră deschis că ei nu își însușesc doctrina materialistă atee (cazul lui Pavel Nicolescu). De asemenea, se înregistraseră cazuri de refuz a înscrierii candidatului la facultate (Conservatorul din Cluj), neprimirea în cămine (la Facultatea de Medicină din Timișoara), nereparțizarea pe un post conform diplomei (Conservatorul din Cluj).

Studentii (dar și elevii) evanghelici erau desconsiderați ca români, taxați aprioric ca „trădători”. Era vorba în fapt de reafirmarea unui clișeu interbelic și din timpul dictaturii antonesciene, când naționalismul făcuse din România un loc al unor excese teribile inclusiv în privința apartenenței religioase. Evanghelicilor li se spunea deschis, în ședințele organizate de profesorii care dețineau funcții în PCR, „că discriminarea practică de stat, inegalitatea de tratament era firească”. Spre exemplu, profesorul universitar Costică Badrabur afirmase în 1977, într-o ședință de excludere a unei absolvente (Marta Enea) de la Institutul de Construcții din București: „În RSR creștinii nu pot avea pretenția la drepturi egale cu ceilalți cetățeni ai patriei și viitorul va confirma aceasta”. Tot în februarie 1977, de această dată la Universitatea București, în timpul ședinței de excludere a unui student evanghelic (Mihai Oară, de la Facultatea de Matematică) din UTC, ședință condusă de asistentul Antonie Iorgovan, activist al PCR, acesta i-a spus celui în cauză: „Vom face în așa fel încât să nu termini facultatea... Constituția și legile țării sunt suficient de elastice pentru ca să te dăm afară din facultate... Nu admitem să formăm intelectuali creștini”.

Toate acestea erau forme de discriminare care au avut consecințe în primul rând asupra copiilor și tinerilor neoprotestanți, dar și asupra comunităților din care ei proveneau. Prin punerea de piedici în calea educației formale, în special a celei liceale și universitare, autoritățile încercau menținerea protestanților români la periferia societății. De asemenea, pentru cei care reușeau să treacă de aceste bariere, se adăuga blocarea accesului la poziții sociale la care ar fi avut

dreptul în conformitate cu pregătirea lor. Se dorea nici mai mult, nici mai puțin decât marginalizarea socială a neoprotestanților.

*

* *

Pe ansamblu, cele mai multe situații și persoane menționate în acest memoriu priveau mediul evanghelic (în primul rând baptiști, apoi penticostali, creștini după Evanghelie și membri ai Oastei Domnului). Nu există decât două cazuri de adventiști. Este posibil ca această situație să fi fost determinată de legăturile totuși restrânse între evanghelici și adventiști, iar preeminența baptiștilor între cei dintâi să țină de o mai bună organizare a acestora, de o influență mai mare a ideilor contestatare, de semnalare a abuzurilor, în cele din urmă de opoziție nonviolentă. În orice caz, în anii '70-'80, inclusiv prin astfel de acțiuni protestatare, în România s-a consolidat o identitate evanghelică, cu elemente comune, ceea ce a presupus estomparea unor deosebiri confesionale.

În document sunt amintite cazuri din toate regiunile țării, deși cu o frecvență mai mare în județele din partea de vest, unde concentrarea evanghelicilor era mare (mai ales baptiști și penticostali), oameni din mediul urban sau rural. Apar comunități religioase cu o destul de variată componență socială, întâlnindu-se țărani, muncitori, pastori, predicatori, maiștri, tehnicieni, ingineri, profesori – de istorie, de limba română, de fizică –, învățători, studenți, elevi, merceologi, chimiști, farmaciști, contabili, cercetători. Și aceasta în pofida faptului că regimul comunist încercase decenii la rând să-i împiedice pe „oamenii muncii” să aleagă calea credinței.

Datele din acest document par în general destul de seci. Ele au fost adunate cu scopul de a atrage atenția că în România comunistă persecuția era o realitate, că în spatele numelor și situațiilor prezentate se aflau oameni reali care sufereau, care erau umiliți, împotriva cărora se foloseau metode administrative, iar uneori și fizice pentru a fi îngenuncheați, că de fapt era vorba de destine frânte. Iar toate acestea se întâmplau într-o țară din Europa și într-o vreme în care, pe plan internațional, era promovată doctrina drepturilor omului. Suferința din spatele acestor nume, a acestor situații este dificil de reconstituit pe baza documentelor oficiale care sunt deja disponibile (în special cele din Arhiva fostei Securități). De aceea sunt importante relatările martorilor, ale celor implicați direct sau ale apropiaților lor. Presiunile asupra acestor oameni au fost enorme, cum reiese mai ales din sursele memorialistice sau de istorie orală²⁴.

Difuzarea memoriului și reacția autorităților

Memoriul *Culte neoprotestante și drepturile omului în România* a fost trimis ambasadelor Statelor Unite ale Americii și Marii Britanii la București, dar și unor persoane și organizații occidentale. De asemenea, materialul a fost

²⁴ Denisa Bodeanu (editor), *Neoprotestanții din Transilvania în timpul regimului comunist. Studiu de caz: baptiștii din județul Cluj. Mărturii și documente*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, *passim*; Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), *op. cit.*, *passim*.

expediat la Europa Liberă²⁵. Acest post de radio, foarte ascultat în România, l-a transmis la 3 aprilie 1977²⁶.

După cum notam la începutul acestuia text, semnatarii memoriului au fost arestați chiar a doua zi după ce acesta pătrunsese în casele multor români pe calea undelor. Reținerea opoziților evanghelici s-a petrecut odată cu arestarea la București și a disidenților Paul Goma și Vlad Georgescu²⁷. Conform datelor disponibile, cei șase evanghelici au fost anchetați timp de șase săptămâni, au fost bătuți (cel mai rău Pavel Nicolescu), acuzați de trădare și de conspirație. În cele din urmă, ținând la imaginea internațională, regimul de la București i-a eliberat. Persecuțiile împotriva credincioșilor evanghelici au încetat pentru moment, în mod special cele asupra copiilor acestora²⁸. Însă semnatarii memoriului aveau să fie în continuare în atenția Securității. Potrivit unei note din decembrie 1977 a Direcției Cercetări Penale a Ministerului de Interne, Iosif Țon, Aurelian Popescu, Pavel Nicolescu, Constantin Caraman, Silviu Cioată și Radu Dumitrescu fuseseră „cercetați pentru trădare și propagandă împotriva orânduirii socialiste (cei în cauză sunt conducători sectanți). Au întreținut legături cu organizații străine, care desfășoară acțiuni ostile statului nostru, cărora le-au transmis materiale în conținutul cărora au defăimat politica partidului și statului nostru. Aceste materiale au fost difuzate de postul de radio Europa Liberă. În prezent, împreună cu Direcția I, se desfășoară acțiuni de compromitere și izolare a acestora”²⁹.

Memoriul în discuție avea să fie bine cunoscut și în exterior. A și fost inclus în dosarul Comisiei Helsinki ce privea situația drepturilor omului în România, ale cărei lucrări s-au ținut la Belgrad, în 1978³⁰.

Epilog (pentru semnatori)

Relațiile între unii dintre semnatori, mai ales între Iosif Țon și Pavel Nicolescu, aveau să devină foarte tensionate după eliberarea din arest. Motivațiile au fost și sunt diverse, însă nu-mi propun în acest moment să insist asupra lor, ele necesitând o cercetare separată. Investigații viitoare vor lămurii, poate, și aceste aspecte.

Dar ce s-a întâmplat cu semnatarii documentului după luna mai 1977?

Iosif Țon a continuat să fie activ în monitorizarea abuzurilor comise de regimul comunist împotriva evanghelicilor din România și a luat atitudine publică în acest sens, inclusiv prin texte, motiv pentru care a fost arestat din nou

²⁵ *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, p. 399; *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice (1969-1989)*, București, 1996, p. 100.

²⁶ Iosif Țon, *op. cit.*, p. 126.

²⁷ *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, p. 398-399; *Cartea Albă a Securității. Istorii literare*, p. 100.

²⁸ Iosif Țon, *op. cit.*, p. 127.

²⁹ *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, p. 439-440.

³⁰ Alan Scarfe, *Dismantling a Human Rights Movement: A Romanian Solution*, în „Religion in Communist Lands”, vol. 7, nr. 8, Autumn 1979, p. 167. Vezi și Joseph F. Harrington, Bruce Y. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990*, traducere de Mihaela Sadovschi, Iași, Editura Institutul European, 2002, p. 394.

în 1978. A plecat în 1981 în SUA, stabilindu-se la Wheaton, Illinois. Acolo a preluat conducerea Societății Misionare Române (al cărei președinte a fost între 1981-2004), a publicat numeroase cărți, creații proprii sau traduceri. A susținut un program evanghelic, la Secția în limba română a postului de radio Europa Liberă³¹. La sfârșitul anilor 2000, într-un context în care în România aveau loc discuții aprinse despre trecutul comunist al țării, despre relațiile cu Securitatea (așa-numita „dosariadă”), Iosif Țon a dezvăluit că a colaborat cu poliția politică. Într-un articol care a reprezentat un șoc pentru evanghelicii români, având ecouri în general în societatea românească, fiind preluat și discutat de mass-media, Țon a încercat să expună motivele deciziei sale de a semna angajamentul cu Securitatea³². Istoria personală a lui Iosif Țon încă se mai scrie, prezența lui publică în mediile evanghelice atrăgând simpatii, dar și adversități, în orice caz lăsându-i pe puțini indiferenți, cum de altfel s-a întâmplat aproape întotdeauna de-a lungul vieții lui mature.

Silviu Cioată a fost pus în „dezbateri publice” după eliberare, iar în plus a fost „demascat” în presa locală. Însă aceasta nu a însemnat renunțarea la implicarea în activități în beneficiul creștinilor din România sau din imperiul controlat de Kremlin. A jucat un rol în rețelele de aducere a Bibliilor în România și difuzarea lor în țară sau, în cazul celor în limba rusă, trecerea lor în URSS. Securitatea a reușit în cele din urmă, în cazul așa-numitelor operațiuni „Canalul-80” și „Canalul-81”, să aresteze în anii 1980-1981 mai mulți credincioși creștini după Evanghelie implicați în această riscantă operațiune. Silviu Cioată a fost arestat în noiembrie 1981 și anchetat de Securitate, iar prin sentința nr. 386 /6 martie 1982 a Judecătoarei Ploiești a fost condamnat la 5,6 ani de închisoare pentru transport și distribuție clandestină de Biblii. Ceilalți condamnați au fost: Constantin Georgescu, Petru Furnea, Johann Holzmänn, Horst Feder, Mircea Cioată și Ioan Toader. Recursurile au fost respinse prin decizia nr. 193/11 martie 1982. Ca urmare a intervențiilor din străinătate în favoarea condamnaților amintiți, toți aceștia au fost eliberați prin decretul prezidențial nr. 200/27 iulie 1982. Avea să urmeze cursurile BEE (Biblical Education by Extension) și ATS (Advanced Training Studies). După 1989 s-a implicat alături de alți coreligionari în reorganizarea Uniunii Comunităților Creștinilor după Evanghelie, fiind ales președinte al acesteia (1990-1997); a fost secretar al Alianței Evanghelice din România de la înființare (1990) și apoi vicepreședinte al acesteia; profesor la Școala Biblică „Timotheus” (1990-1993), apoi Institutul Teologic „Timotheus” (din 1993) din București. A murit în 1997, momentul fiind perceput ca o mare pierdere pentru Biserica Creștină după Evanghelie³³.

³¹ Vezi Iosif Țon, *Exilat în America...*, în *loc. cit.*, p. 229-239; idem, *Confruntări...*, *passim*; idem, *Mesaje transmise la Radio BBC și Radio Europa Liberă*, editor Dana Luca, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2005.

³² Vezi <http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1014615-patriarhul-baptistilor-romani-informator-secu.htm> (consultat la 18 noiembrie 2012).

³³ Vezi **, *Dr. Silviu Cioată (1931-1997)*, necrolog în *loc cit.*, p. 20; Elis Neagoe-Pleşa, Liviu Pleșa, *Culte neoprotestante din România în perioada 1975-1989*, în Adrian Nicolae

Pavel Nicolescu a rămas în continuare un adversar declarat al comunismului. În 1978 a inițiat, împreună cu alți opt credincioși bapțiști, Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC), numărul membrilor crescând până la 29, în majoritate bapțiști, dar și un ortodox și un penticostal. Această organizație s-a dovedit remarcabil de coerentă, cu membri solidari, fiind foarte activă în anii următori. Iar Pavel Nicolescu a fost fără îndoială omul potrivit să preia conducerea acestui grup. Într-un corp mai degrabă firav se ascundea un caracter deosebit, un om foarte decis, care și-a asumat conștient riscurile înfruntării deschise a Molohului comunist. ALRC-ul a atras în continuare atenția lumii occidentale asupra persecuțiilor la care erau supuși creștinii – evanghelici, adventiști, ortodocși, greco-catolici etc. – din România de către autoritățile comuniste. Șicanat de Securitate în permanență, anchetat, bătut, amenințat inclusiv cu moartea, fiind chiar lovit de o mașină a poliției politice pe Calea Dudești din București, în apropierea casei sale, Pavel Nicolescu a fost practic expulzat din România în 1979. S-a stabilit în SUA, la New York, unde a fost pastor al unei biserici baptiste române. În momentul de față este pensionar, locuind în continuare în orașul care are un cunoscut simbol pe care Nicolescu l-a apărât în țara lui cu un curaj rar: libertatea³⁴.

Aurel Popescu a emigrat în 1979 în SUA, unde a fost pastor al unor biserici baptiste române în New York și în Portland, statul Oregon. A fost apreciat pentru devoțiune, modestie și optimism. S-a implicat în ajutarea unui număr mare de imigranți români care ajungeau în SUA, nu doar evanghelici. A murit în 2010³⁵.

Constantin Caraman a continuat să fie hărțuit de Securitate până la prăbușirea regimului comunist. A murit în 2001, moment în care avea o autoritate morală fără egal în Biserica Penticostală din România. Devenise un simbol al afirmării credinței creștine în condiții extrem de vitrege și al adoptării unei atitudini demne în fața opresiunii³⁶.

Radu Dumitrescu a primit un pașaport în același an (1977) și a emigrat în SUA³⁷. Se știu puține lucruri despre el.

Petcu (coordonator), *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, București, Editura Nemira, 2005, p. 379-384. Informații primite de la doamna Elena Cioată (soția lui Silviu Cioată) și de la domnul Virgil Achihai.

³⁴ Vezi Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 203-227; Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 215, 229; *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, p. 398-399; Denisa Bodeanu, Valentin Vasile (editori), *op. cit.*, p. 98-99, nota 10. Informații primite în parte direct de la Pavel Nicolescu.

³⁵ Vezi Aurel Popescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 304-308; Daniel Brânzei, *op. cit.*, vol. 1, p. 161-183; Sergiu Grossu, *op. cit.*, p. 128-133, 153-156; Vasilică Croitor, *Răscumpărarea memoriei...*, p. 275; *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, p. 398-399; Denisa Bodeanu, Valentin Vasile (editori), *op. cit.*, p. 152-153, nota 47.

³⁶ Vezi Cristian Vasile Roske, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 20-22; Vasilică Croitor, *op. cit.*, p. 102-105, 125, 158-159, 272-279; idem, *Constantin Caraman în luptă cu ateismul comunist*, în *loc. cit.*, p. 183-224.

³⁷ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 219.

Notă editorială

Memoriul *Culte neoprotestante și drepturile omului în România* a circulat în 1977, atât în țară, cât și în afara acesteia. Produs în mediul evanghelic, el a ajuns în mâinile credincioșilor din aceste confesiuni, dar și în posesia autorităților de la București. De asemenea, cum am văzut, el a ajuns în străinătate³⁸, inclusiv la postul de radio Europa Liberă. O fotocopie, conformă cu originalul, a intrat în posesia domnului Mihnea Berindei. În acel moment, domnia sa era implicat în exilul românesc anticomunist de la Paris, de pe poziții explicit democratice; era fondator al Comitetului Francez pentru Apărarea Drepturilor Omului, creat chiar în 1977, transformat ulterior (1980) în Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului în România³⁹. Domnul Berindei a adunat în anii '70-'80 (dar și în primii ani de după 1989) o arhivă impresionantă, conținând scrisori trimise din țară la Europa Liberă, cupiuri din ziarele occidentale, colecții de publicații occidentale, reacții ale exilaților români sau ale activiștilor occidentali față de ceea ce se întâmpla în România comunistă etc. Sunt surse extrem de importante pentru reconstituirea multor aspecte din istoria comunismului târziu, mai ales legate de încălcarea drepturilor omului de către regimul Ceaușescu. Între aceste documente se găsesc și multe piese care privesc problematica religioasă în anii menționați, inclusiv memoriul în discuție. Îi mulțumesc istoricului Mihnea Berindei pentru bunăvoința de a-mi pune la dispoziție această sursă.

Documentul primit de la domnul Mihnea Berindei are de fapt două variante. Una este o fotocopie fidelă a memoriului dactilografiat, cu semnăturile olografe ale celor șase semnatari (în cazul anexelor sunt doar patru). Memoriul propriu-zis are 17 pagini, iar anexele au 4 pagini. Cealaltă variantă este o dactilogramă de 31 de pagini, cu rândurile dublu spațiate, după toate aparențele multiplicată ulterior, cu unele lipsuri, marcate prin puncte de suspensie și fără semnăturile amintite. În paginile următoare redăm prima variantă, cea „autorizată”, certificată prin semnăturile celor șase, respectiv patru.

Decizia publicării acestui memoriu pornește din convingerea că sursele importante pentru înțelegerea istoriei recente, în speță cele privind problematica comunităților creștine evanghelice, cea a drepturilor omului, a rezistenței anticomuniste nonviolente, în contextul mai larg al perioadei comuniste în România, merită să fie editate conform rigorilor istoriografice. Documentul poate fi de folos tuturor celor care au un interes față de aceste subiecte, nu doar istorici, nu doar români, nu doar evanghelici.

³⁸ Fragmente din memoriu au fost publicate de Sergiu Grossu, *Calvarul României Creștine*, f.l., Editura „Convorbiri literare” – ABC Dava, 1992, p. 128-133.

³⁹ O notă biografică a domnului Mihnea Berindei, pe formatul preocupărilor sale academice, poate fi consultată în acest volum din „Archiva Moldaviae” (IV/2012), p. 539.

Pentru înțelegerea unor chestiuni punctuale am făcut note de context. De asemenea, atât cât a fost posibil, am făcut note biografice pentru persoanele menționate în document. Pentru realizarea acestor note am utilizat diverse surse regăsite în volume sau articole de specialitate, dar și unele care au o mai marcată pecete devoțională, precum și surse postate pe diverse website-uri. De asemenea, am purtat corespondență cu mai multe persoane menționate în acest memoriu, cu urmașii acestora sau cu oameni care le-au cunoscut ori dețin informații despre ele. Le mulțumesc doamnei Elena Cioată și domnilor Pavel Nicolescu, Vasile Al. Taloș, Dănuț Mănăstireanu, Mihai Oară, Dorin Radu, Claudiu Bucur, Florentin Clipa, Cristian Vasile Roske, Octavian Roske, Nicolae Geantă, Virgil Achihai, Neluș Roșescu și Daniel Brânzei pentru informațiile și sugestiile oferite în special cu ocazia documentării pentru înțelegerea contextului social și pentru realizarea notelor biografice. Din nefericire, pentru mulți dintre cei amintiți în document nu dețin nici un fel de date în acest stadiu al cercetării.

De asemenea, îi mulțumesc soției mele, Ligia, pentru dactilografiera acestui document și pentru ajutorul oferit la colaționare.

În editarea documentului am păstrat formele lingvistice valabile în momentul conceperii și răspândirii sale: scrierea cu „î”, inclusiv forma „sunt”. Unele corecturi le-am făcut tacit, completările fiind trecute între croșete. Întrucât în document cuvinte ca biserică, baptist, cu referire la realități locale, erau scrise când cu inițiale majuscule, când cu inițiale minuscule, am uniformizat peste tot (biserica baptistă „X”); am uniformizat, de asemenea, cuvintele care erau scrise când cu inițială minusculă, când majusculă (spre ex., jud./Jud. pentru județ). Cuvintele marcate cu bold erau subliniate în textul original.

Abrevieri în memoriu

art.	– articol
cca	– circa
CFR	– Căile Ferate Române
com.	– comuna
dna	– doamna
jud.	– județ
lit.	– litera
nov.	– noiembrie
nr.	– numărul
ONU	– Organizația Națiunilor Unite
RSR	– Republica Socialistă România
Str.	– Strada
UTC	– Uniunea Tineretului Comunist

ANEXE

Fără dată și loc [c. 1977 martie 7, București]. Memoriul Cultele neoprotestante și drepturile omului în România, semnat de șase credincioși evanghelici: Iosif Țon, Silvian Cioată, Pavel Nicolescu, Aurelian Popescu, Constantin Caraman și Radu Dumitrescu; trei anexe au fost adăugate ulterior. Fundamentat pe o documentație bogată – sunt prezentate zeci de cazuri de persecuții pe motive religioase –, adunată de pe întreg teritoriul României, memoriul cuprinde trei capitole: I. Decretul nr. 153/1970 și drepturile omului; II. Presiunile la care sunt supuși credincioșii neoprotestanți în servicii, retrogradările și destituirile din funcții; III. Discriminarea în școli.

CULTELE NEOPROTESTANTE ȘI DREPTURILE OMULUI ÎN ROMÂNIA⁴⁰

Măreția epocii pe care o trăim stă în trezirea întregii omeniri la problema necesității afirmării și salvagărdării demnității omului și a drepturilor și libertăților lui fundamentale. Momentul esențial actual în evoluția acestei probleme este faptul că lupta pentru demnitatea umană și pentru respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului nu mai este astăzi dusă numai de o mână de indivizi cu suflet nobil, izolați în societatea lor și adeseori riscându-și libertatea și viața pentru lupta lor, și nu mai este nici chiar lupta anumitor țări din lume care își ridică izolat vocea pentru oropșiții din alte colțuri ale lumii, ci această luptă devine acum în întregime internaționalizată, iar respectarea drepturilor omului nu mai este o problemă internă a fiecărei țări, ci devine însăși condiția relațiilor normale dintre toate statele. Acest fenomen cu totul nou în lume și-a găsit formularea pleneră în „Actul final” al Conferinței de la Helsinki, semnat de șefii a 35 de state din Europa și America de Nord, în care se spune:

„Statele participante recunosc importanța universală a drepturilor omului și libertăților fundamentale, a căror respectare este un factor esențial al păcii, justiției și bunăstării necesare pentru a asigura dezvoltarea relațiilor amicale și a cooperării între ele, ca și între toate statele.”

Două cauze au făcut ca această internaționalizare a problemei drepturilor omului să devină posibilă, și anume: 1) apariția mijloacelor de comunicare moderne, care fac ca împilările și asupririle să nu mai poată rămâne ascunse, ci ajung repede la cunoștința întregii omeniri, și 2) interdependența economică dintre state, care face ca nici un stat să nu mai poată trăi singur – astfel [încât] să

⁴⁰ În partea de sus, dreapta, a documentului este scris de mână: „7/3/77”. Probabil este vorba de data finalizării memoriului.

nu-i pese de opinia altora – și care dă posibilitate comunității națiunilor să impună fiecăreia în parte să respecte drepturile fundamentale ale omului.

Fenomenul internaționalizării problemei drepturilor omului și-a găsit expresia într-o serie de tratate și pacte internaționale, dintre care cele mai importante sînt următoarele:

1. „Declarația universală a drepturilor omului”, adoptată de Organizația Națiunilor Unite la 10 decembrie 1948;

2. „Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățămîntului”, adoptată la Paris, la 14 decembrie 1960 – ratificată de țara noastră prin Decretul nr. 149/1974, publicat în Buletinul Oficial din 20 aprilie 1974;

3. „Pact internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale” și „Pact internațional cu privire la drepturile civile și politice”, adoptate de ONU la 16 decembrie 1966 și ratificate de R.S. România prin Decret nr. 212/1974, publicat în Buletinul Oficial din 20 noiembrie 1974; și

4. „Actul final al Conferinței pentru securitate și cooperare din Europa” – semnat la 1 august 1975 în capitala Finlandei, Helsinki, de șefii a 35 de state, printre care și România.

Întocmirea și adoptarea acestor acte internaționale a stîrnit o bucurie nețărmurită și speranțe luminoase în inimile oamenilor din toată lumea. Mulți se așteptau ca situația lor să se schimbe radical, odată ce guvernele țărilor lor au ratificat sau semnat aceste acte și, prin aceasta, s-au obligat să acorde cetățenilor lor drepturi și libertăți deosebit de largi și de minunate. Din păcate, însă, speranțele multora au fost adînc și dureros dezamăgite, căci situația lor nu s-a îmbunătățit ci, uneori, chiar s-a înrăutățit în ultima vreme. În această situație devin și mai vii și mai actuale cuvintele Șefului Statului nostru rostite la Helsinki, la 1 august 1975:

„Trebuie să spunem însă că istoria va judeca nu numai documentele pe care le vom semna și declarațiile făcute, ci și felul în care fiecare stat, fiecare guvern și conducător de stat sau guvern va acționa pentru realizarea acestor documente pentru ca speranțele contemporanilor noștri să fie împlinite, pentru ca acțiunile guvernelor noastre să răspundă năzuințelor de bunăstare, libertate și pace ale tuturor națiunilor.”

Trebuie să arătăm că tratatele și pactele menționate mai sus nu sînt legi, ci declarații de principii. În lumina lor, fiecare țară semnatară urma să anuleze orice legi sau dispoziții administrative care contravin acestor principii și să nu mai introducă nici un fel de legi sau dispoziții administrative contrare spiritului sau literei acestor tratate și pacte.

Din păcate, în țara noastră nu au fost anulate anumite legi care contravin acestor documente internaționale, și în ultima vreme au fost luate măsuri administrative care contravin flagrant spiritului și literei acestor documente internaționale și încalcă în mod dureros și vizibil o serie de drepturi cetățenești și libertăți fundamentale ale omului.

Referitor la prima categorie, ne vom ocupa aici doar de Decretul 153/1970⁴¹, care prin felul cum este aplicat – de la data apariției lui și până la data actuală – încalcă dreptul credincioșilor din mai multe culte recunoscute să-și practice cultul, și să-și exercite o serie de drepturi și libertăți fundamentale, iar din a doua categorie, ne vom ocupa de măsurile administrative care se iau pe scară națională de doi ani încoace de depistare a credincioșilor neoprotestanți și de retrogradare sau de destituire din diferite funcții și de discriminarea la care sunt supuși în școli copiii credincioșilor neoprotestanți, tot în ultimii doi ani de zile, deci după ratificarea de către R.S. România a Pactelor drepturilor omului și după semnarea „Actului final” de la Helsinki.

I. Decretul nr. 153/1970 și drepturile omului

Decretul acesta a fost conceput pentru a se combate actele de huliganism și tendințele unor tineri de a duce o viață parazitară și anarhică. Însuși titlul Decretului precizează acest lucru. Cine își putea imagina, oare, la data publicării acestui Decret că el va fi folosit, și încă pe o scară atât de largă – așa cum va reieși din datele concrete prezentate mai jos – împotriva credincioșilor simpli care se adună ici și colo pentru părtășie frățească, pentru studierea Bibliei și pentru rugăciune? Lucrul acesta era inimaginabil, dar de șapte ani încoace el reprezintă unul dintre cele mai triste aspecte ale vieții sociale din țara noastră. Ne exprimăm astfel deoarece amenzi aplicate credincioșilor neoprotestanți (baptiști, adventiști, creștini după Evanghelie, penticostali⁴² și ostași care totalizează peste o jumătate de milion de membri⁴³), pe baza acestui decret au

⁴¹ Decret nr. 153, din 24 martie 1970, *pentru stabilirea și sancționarea unor contravenții privind regulile de conviețuire socială, ordinea și liniștea publică*, emis de Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, în „Buletinul Oficial”, nr. 33, 13 aprilie 1970.

⁴² Corect: penticostali. Este posibil ca această formă să fi fost o reminiscență din perioada interbelică.

⁴³ Datele privind numărul membrilor acestor confesiuni sau grupări religioase în anii '70-'80, provenind de la autoritățile comuniste, sunt contradictorii. Astfel, într-un „Documentar privind cultele legale neoprotestante”, realizat de Ministerul de Interne la 30 august 1974, erau înregistrați „peste” 150.000 de baptiști, „aproximativ” 100.000 de penticostali, „circa” 35.000 de creștini după Evanghelie și „aproximativ” 50.000 de adventiști de ziua a șaptea (ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 174, vol. 1, f. 47-49 f.-v.). Un alt „Documentar privind caracterizarea cultelor, sectelor și grupărilor religioase din R.S. România”, din 5 aprilie 1982, menționa că baptiștii aveau 189.850 de membri și 74.150 de „aderenți”; penticostalii aveau 120.720 de membri și 47.735 de „aderenți”; adventiștii de ziua a șaptea erau în număr de 94.460 de membri și 34.550 de „aderenți”; creștinii după Evanghelie aveau 32.890 de membri și 5.552 de „aderenți”. Toate aceste confesiuni erau recunoscute. De asemenea, era amintită existența a 6.000 de membri ai asociației Oastea Domnului, trecută la „grupări religioase ilegale” (ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 150, vol. 4, f. 43(v.)-45(f.), 49(v)). Dinamica celor desemnați în documentele oficiale ca „neoprotestanți” a fost una deosebită de-a lungul întregii perioade comuniste, ceea ce a atras atenția regimului, care a luat măsuri speciale împotriva lor, de la reducerea numărului de biserici și a personalului (pastori, predicatori etc.), până la limitarea activităților specifice doar în interiorul lăcașurilor de cult, a programului, arestarea și închiderea unora dintre pastorii/predicatorii și credincioșii foarte activi, acuzați de „misticism” etc. (vezi *Raport final*, p. 282-287).

devenit un fenomen atât de răspândit încât el are acum un caracter de rană socială în trupul țării.

Toate tratatele și pactele internaționale pe care le-a ratificat sau semnat și țara noastră, vorbesc despre demnitatea omului și despre necesitatea și obligativitatea apărării acestei demnități umane. Aplicarea de amenzi credincioșilor neoprotestanți pe baza Decretului 153/1970, înainte de a fi o povară financiară – uneori deosebit de grea și aceasta – este o insultă la adresa demnității umane și o degradare a acesteia. Și iată de ce: toate grupurile de credincioși neoprotestanți și uneori chiar biserici sau filiale ale acestora, care au fost amendate pe baza Decretului 153/1970 au fost încadrate în articolul 1, litera d, care sună astfel:

„Inițierea sau constituirea unor grupuri de persoane care, prin comportarea lor exprimă o concepție de viață parazitară sau anarhică, contrară regulilor elementare de bunăcuviință, străină principiilor de conviețuire socialistă, precum și sprijinirea sub orice formă a unor astfel de grupuri sau aderarea la aceasta.”

Pentru a se înțelege semnificația acestei încadrări, o vom ilustra prin următorul caz. În anul 1972, în satul Măgherat, jud. Alba, un grup de credincioși bapțiști au fost amendați cu sume între 2-4 mii lei pentru că s-au adunat în casa unuia dintre ei pentru o oră de rugăciune. Cei amendați au contestat aceasta la Tribunalul din Alba Iulia. Avocatul lor, Paul Bărbătei⁴⁴ – ales recent Secretar General al Cultului Baptist – a explicat Tribunalului cu documente convingătoare că cei [sic!] amendați sînt membri ai unui cult recunoscut de legile statului și că a-i încadra în Decretul 153, art. 1, lit. d, ar însemna – prin implicație – că Tribunalul din Alba Iulia declară cultul baptist drept „o grupare de persoane care, prin comportarea lor, exprimă o concepție de viață parazitară sau anarhică”. Judecătorul a înțeles implicația și a amânat pronunțarea sentinței cu două săptămâni, iar ulterior a refuzat să mai judece cazul. Însuși președintele Tribunalului a condus atunci următoarea ședință și el a decis că grupul acesta de bapțiști **trebuie** încadrat în Decretul 153, art. 1, lit. d, indiferent de implicațiile mai generale ale cazului.

De atunci încoace, nenumărate tribunale și judecătorii din țară au decis că grupuri sau chiar biserici baptiste din țară se încadrează în Decretul 153, art. 1, lit. d, deci reprezintă „o grupare de persoane care, prin comportarea lor, exprimă o concepție de viață parazitară sau anarhică”. Ultimul caz din seria aceasta interminabilă este acela al judecătoriei din Rădăuți, jud. Suceava, care prin sentințele sale din 30 noiembrie 1976, a declarat ca legală încadrarea la acest decret a credincioșilor membri ai filialei baptiste legal constituite din satul Bivolărie, com. Vicovu de Sus, jud. Suceava. Cuvintele pe care le-a rostit responsabilul acestei filiale la o ședință a cultului baptist la București, în decembrie 1976, comentând amenda aceasta sunt semnificative: „Ceea ce ne doare mai rău este faptul că noi, oameni ai muncii din fabrici și de pe ogoare,

⁴⁴ Paul Bărbătei. Avocat; pastor baptist. Președinte al Comunității Baptiste Cluj (1950); secretar general al Uniunii Comunităților Creștine Baptiste (1977-1984).

am fost declarați huligani și paraziți și anarhici, pentru faptul că ne-am adunat împreună să ne închinăm lui Dumnezeu”.

Ceea ce este și mai expresiv este faptul că au fost amendate chiar și biserici, cum este cea din Calafindești, jud. Suceava, pentru că au ținut un serviciu religios într-o altă seară decât cea înscrisă în programul oficial – și încadrarea a fost tot în Decretul 153, deci în cazul acesta este și mai vizibil cum o biserică baptistă – oficial recunoscută de Stat – este declarată o „grupare de persoane care, prin comportarea lor, exprimă o concepție de viață parazită”.

Și, dacă mai este necesar ceva și mai expresiv și mai șocant, să cităm cazul bisericii baptiste din Dumbrăveni, județul Sibiu. În anul 1976 proprietarul casei lor de rugăciune a reziliat contractul de închiriere și le-a cerut să se mute în altă parte. Credincioșii au găsit o altă casă, pe o altă stradă, au anunțat inspectorul teritorial de culte⁴⁵, care a venit și a văzut noul local, și apoi s-au mutat, urmând să li se opereze în autorizația de funcționare schimbarea de adresă. La vreo două săptămâni însă, într-o duminică dimineața pe când credincioșii erau în slujbă religioasă, a[u] intrat în sală primarul și miliția, au întrerupt slujba, i-au insultat pe credincioși și i-au amendat cu suma de 13.000 lei – tot pe baza Decretului 153, art. 1, lit. d.!

Pentru a pune situația în întreaga ei semnificație, cităm din discursul dlui Țon Iosif, pastor baptist, rostit la Congresul Cultului Baptist din 4 februarie 1977, în care dânsul s-a ocupat de această problemă: „Ce concluzie se desprinde de aici? Organele de miliție care aplică aceste amenzi și tribunalele care declară corectă încadrarea lor în Decretul 153 reprezintă Statul, sunt o voce autorizată a Statului. Prin urmare, din acțiunile organelor de miliție și ale unor tribunale rezultă că, prin nenumărate voci din toate județele țării, în ultimii șapte ani, Statul proclamă sistematic grupuri nenumărate de bapțiști drept grupuri parazitare și anarhice. Este natural ca noi să ne întrebăm atunci: Este oare aceasta opinia oficială a Statului cu privire la cei peste o sută de mii de bapțiști pe care îi are? Consider că este necesar să punem această întrebare și să așteptăm o clarificare oficială a situației. Consider că trebuie să cerem noului Comitet al Uniunii să ridice această problemă la conducerea Statului și să ceară o definire a poziției acestuia față de credincioșii bapțiști din toată țara. Astăzi, când în multe țări din lume bapțiștii dețin poziții proeminente în Stat și când

⁴⁵ Inspectorul teritorial de culte sau împuternicitul de culte a reprezentat un împrumut sovietic în România încă de la începuturile regimului comunist. Împuterniciții erau funcționari ai Ministerului Cultelor (din 1955 – Departamentul Cultelor), acesta fiind controlat direct de CC al PCR. Împuterniciții au devenit destul de repede personajele principale care răspundeau de culte la nivel teritorial, ei asigurând legătura dintre stat și organizațiile religioase pe plan local (județean în anii '70). Practic, prin împuterniciții de culte statul comunist controla bisericile. În cazul evanghelicilor, intruziunea împuterniciților a fost și mai brutală având în vedere devotamentul acestor credincioși, dar și tratarea lor în cheia suspiciunii tipice național-comunismului. Tensiunile între structurile locale ale cultelor (parohii, adunări, filiale etc.) și împuterniciți au fost o prezență constantă de-a lungul întregii perioade comuniste, ele crescând în anii '70; cei din urmă tindeau să controleze totul în raza lor de competență. Vezi *Raport final*, p. 261-272.

unele țări, mai mici sau mai mari, au chiar conducători bapțiști⁴⁶ cu care conducerea țării noastre întreține – spre bucuria noastră – relații de bună prietenie, este cu atât mai important ca organele de miliție și tribunalele să înceteze a-i mai numi pe bapțiștii români grupuri parazitare și anarhice”.

Situația este exact aceeași și în ce privește celelalte culte neoprotestante care funcționează legal în România, și anume, adventiștii, creștinii după Evanghelie și pentecostalii. Din cazurile pe care le vom reda în continuare, pentru a ilustra toate aspectele acestei probleme și pentru a arăta caracterul organizat și de masă al acestei acțiuni de oprimare a credincioșilor neoprotestanți, va reieși cu prisosință acest lucru.

Înainte de a trece, însă, la înșirarea altor cazuri concrete, să ne mai ocupăm și de alte aspecte juridice ale problemei.

Exercitarea cultului, nu numai în casele de rugăciuni, ci și în case particulare, în familia omului, este un drept fundamental al omului. Dreptul de a organiza întruniri, dreptul la adunare pașnică este recunoscut în Constituția țării noastre, în art. 28. Sunt interzise doar întrunirile cu scopuri ostile regimului socialist și intereselor clasei muncitoare, precum și cele cu caracter fascist sau antidemocratic (art. 29).

Iată acum și ce spun tratatele internaționale în această problemă.

Să începem cu declarația generală, de principiu, inclusă în „Actul final” de la Helsinki:

„În domeniul drepturilor omului și libertăților fundamentale, statele participante vor acționa în conformitate cu scopurile și principiile Cartei Națiunilor Unite și Declarația Universală a drepturilor omului. Ele își vor îndeplini, deasemenea, obligațiile așa cum sînt enunțate în declarațiile și acordurile internaționale în acest domeniu, inclusiv, printre altele, pactele internaționale referitoare la drepturile omului, prin care ele ar putea fi legate.”

Și acum să vedem ce spun aceste pacte, pe care și țara noastră s-a legat să le respecte.

În „Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice”, art. 18, se spune:

⁴⁶ Probabil autorul îl avea în vedere în primul rând pe James Earl Carter, Jr (mai cunoscut sub numele de Jimmy Carter) (n. 1924). Membru al Partidului Democrat, președinte al SUA (20 ianuarie 1977 – 20 ianuarie 1981); membru al Bisericii Baptiste (Southern Baptist Convention, cea mai mare denominație protestantă din Statele Unite ale Americii), autor de cărți cu tematică creștină, inclusiv studii biblice; în 2002 i s-a acordat Premiul Nobel pentru Pace. De asemenea, un alt om politic de confesiune baptistă, celebru în momentul emiterii documentului de față, era William Richard Tolbert, Jr. (1913-1980). Acesta fusese președinte al Alianței Baptiste Mondiale (1965-1970), fiind primul african care a ocupat această funcție. Era atunci președinte al Liberiei (1971-1980), calitate în care a făcut o vizită în România în zilele de 10-13 septembrie 1974 (vezi ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, Vizite interne și externe, dosar nr. 11/1974, f. 1-230). Calitatea lui de membru al Bisericii Baptiste rămăsese în memoria lui Nicolae Ceaușescu și la câțiva ani după aceea, dovadă fiind menționarea într-o ședință de partid (idem, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 12/1976, f. 26 f.-v.).

1. „Orice persoană are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei; acest drept implică libertatea de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa, precum și **libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau în comun, atât în public cât și în particular, prin cult și prin îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ.**”
2. „Libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice, ori a moralei sau a libertății și drepturilor fundamentale ale altora.” (Sublinierea noastră⁴⁷)

Iar în art. 21 al aceluiași Pact se scrie:

„Dreptul de întrunire pașnică este recunoscut. Exercițarea acestui drept nu poate fi supusă decât restricțiilor conforme cu legea și necesare într-o societatea democratică, în interesul securității naționale, al securității publice, al ordinii publice ori pentru a ocroti sănătatea sau moralitatea publică sau drepturile și libertățile altora.”

În lumina art. 28-29 din Constituția RSR și a acestor articole din Pactele drepturilor omului trebuie să vedem noi dreptul credincioșilor români de a se aduna în grupuri în casele lor, pentru a citi împreună Biblia și a o comenta și pentru a se ruga împreună lui Dumnezeu. Este aici vorba de dreptul la adunare pașnică, recunoscut în Constituție și în art. 21 din „Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice”, precum și de „libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau comun, atât în public cât și în particular”, așa cum spune art. 18 din acest Pact.

Trebuie văzut clar că legile țării nu pot limita aceste drepturi fundamentale ale omului decât în cazul în care întrunirile acestea ar afecta securitatea statului sau liniștea publică, sau sănătatea morală a poporului. Poate oare un grup de credincioși care se adună pentru studiul Bibliei și pentru rugăciune să fie considerat ca afectând securitatea statului sau sănătatea morală a poporului nostru? Dimpotrivă, studierea Bibliei și rugăciunea duc la însănătoșire morală și deci la întărirea națiunii!

În continuare vom da o serie de cazuri de amenzi aplicate pe baza Decretului 153, art. 1, lit. d, unor credincioși din cultele neoprotestante. Atât pentru capitolul acesta, cât și pentru celelalte două care urmează, facem precizarea că listele de cazuri nu sunt nici pe departe complete. Cazurile pe care le-am putut culege în grabă noi, semnatarii acestui document, formează doar vârful vizibil al unui ghețar al cărui trup masiv rămâne invizibil în oceanul satelor și orașelor țării. Aceste cazuri pe care le dăm aici, însă, vor avea darul să vorbească și pentru ele însele și pentru toți ceilalți care sufăr aceleași nedreptăți, abuzuri și ilegalități.

⁴⁷ La acest punct nu era subliniat nici un cuvânt; probabil autorii au avut în vedere punctul 2.

În anul 1972, un grup de credincioși pentecostali din orașul Motru, jud. Gorj au făcut formele necesare pentru a li se acorda autorizație de funcționare ca biserică pentecostală. În data de 11 martie 1972, într-o sâmbătă seara, inspectorul județean de culte, dl Iova, a făcut o vizită familiei Leonte Constantin, un conducător al grupului, și a cerut acestuia să adune pentru a doua zi dimineața pe toți credincioșii la orele 11, ca să stea de vorbă cu toți despre autorizație.

Credincioșii s-au adunat, inspectorul a sosit, și când a constatat că sînt adunați a trimis pe cineva de a chemat miliția, care – fiind pregătită deja – a venit cu un fotograf, i-au obligat pe credincioși să se așeze ca la o slujbă religioasă, cu cărți și Biblii în mâini, i-au fotografiat așa, apoi le-a făcut tuturor procese verbale de amendă – pe baza Decretului 153, art. 1, lit. d. – fiecare dintre cei prezenți fiind amendat cu câte 1.000 de lei.

Roșescu Emilian⁴⁸, din Curtea de Argeș, jud. Argeș, membru al cultului creștin după Evanghelie, în data de 26 mai 1974, a fost la adunare în satul Oiești⁴⁹, unde este membru, apoi la plecarea de acolo a invitat la masă la domiciliul său din Curtea de Argeș pe trei coreligionari ai săi. Mai târziu s-a oprit la el și inginerul Miu Petre⁵⁰ din București cu doi prieteni ai săi, care erau în drum spre București. Au fost poftiți și ei la masă. Miliția a făcut descindere și i-a găsit pe toți la masă, servind masa. Stăpânul casei, Roșescu Emilian, un muncitor cu familie cu mai mulți copii, a fost amendat, pe baza Decretului 153, cu 5.000 lei⁵¹.

În anul 1975, un grup de cca 200 de membri ai unei biserici baptiste din Timișoara au decis să se desprindă de această biserică și să formeze o nouă biserică, datorită faptului că sala în care se aduna biserica pentru slujbe

⁴⁸ Emilian Roșescu (1937-2007). În 1971, pe când lucra ca personal civil la croitoria unei unități militare din Curtea de Argeș, a devenit creștin după Evanghelie, ramura II. Ca urmare a presiunilor prelungite, și-a pierdut serviciul. Ulterior și-a găsit de lucru la întreprinderea „Electroargeș”, ca galvanizator. Șicanele la adresa lui au continuat până la căderea regimului comunist. Informații primite de la domnul Neluș Roșescu (fiul lui Emilian Roșescu). N.B.: Creștinii după Evanghelie și creștinii după Scriptură fuseseră nevoiți după 1939, sub presiunea statului român, să formeze o singură asociație, în pofida diferențelor doctrinare și a practicilor cultice. În interior, dar și în fața autorităților, referirile erau la „ramura I” (creștinii după Evanghelie propriu-zis), respectiv „ramura II” (foștii creștini după Scriptură/„tudoriști”). După 1989, cei din urmă au format o denominație distinctă, sub numele Biserica Evanghelică Română.

⁴⁹ Corect: Oești, sat în comuna Corbeni, județul Argeș.

⁵⁰ Petre (Bebe) Miu (n. 1941). Inginer. A lucrat la Administrația Națională „Apele Române”. Președinte al Bisericii Evanghelice Române (2000-2004). În prezent este pensionar și locuiește în București. Mulțumesc pentru informații domnului Emanuel Zărnescu, transmise prin intermediul domnului Dănuț Mănăstireanu și Neluș Roșescu.

⁵¹ Potrivit unor informații oferite de istoria orală, Emilian Roșescu a fost amendat cu 5.000 de lei, iar celelalte persoane aflate la domiciliul său au primit câte 3.000 de lei amendă, cu excepția unui informator al Securității care era infiltrat în acest grup. După câțiva ani, acesta din urmă a emigrat în SUA, ca „persecutat religios”. Autoritățile i-au „demască” pe creștinii amendat, expunându-le pentru mult timp fotografiile pe un panou din parcul central al orașului Curtea de Argeș, ca exemplu negativ de „tulburare a ordinii publice”. Informații primite de la domnul Neluș Roșescu.

religioase era neîncăpătoare. Ei au făcut actele legale necesare, au așteptat timpul mult mai mult decât timpul legal în care autoritățile erau obligate să le satisfacă cererea [sic!], apoi au decis să înceapă să se adune în noul lor local. Pentru aceasta au fost amendați cu 30.000 lei pe baza Decretului 153, pentru ca apoi, la vreo două luni după aceea, să li se dea și autorizația de funcționare!

Datorită faptului că autoritățile refuză în mod arbitrar să emită autorizații de funcționare legală pentru foarte multe grupuri de credincioși din toată țara, grupurile acestea sînt obligate să facă ce au făcut cei din Timișoara. Așa s-au deschis mai multe biserici baptiste din Arad, între 1974-1976, și așa s-au deschis mai multe biserici baptiste în Moldova și în Muntenia în toamna anului 1976. Unele dintre acestea funcționează de ani de zile fără autorizație, deși autoritățile recurg la tot soiul de amenințări și presiuni pentru a le închide.

Așa s-a întâmplat, de exemplu, în satul Rădăcinești⁵², jud. Vrancea, unde, după ce un grup de credincioși baptiști s-au constituit legal și au început să se adune pentru slujbe religioase, într-o marți seara, în luna ianuarie 1977 au fost colectați cu mașina de miliție de la casele lor, o femeie a fost luată chiar desculță, au fost duși la Consiliul Popular și acolo au fost amenințați, înjurați și jigniți în toate felurile, iar inspectorul județean al cultelor a strigat: „La beci cu ei!” În cele din urmă li s-a dat drumul – dar cazul acesta ne arată nu numai cum se încalcă niște drepturi fundamentale ale omului, ci, mai ales, cum este lovită demnitatea omului.

În alte locuri, ca și la Timișoara, credincioșii au fost amendați, așa cum a fost cazul, în luna noiembrie 1976 în satul Bivolărie⁵³, jud. Suceava, unde credincioșilor aflați la o slujbă într-o duminică dimineața li s-a aplicat amendă⁵⁴ în sumă totală de 9.000 lei, inclusiv pastorului Chibici Samuil⁵⁵, care a fost amendat cu 1.000 lei.

⁵² Rădăcinești, sat în comuna Corbița, județul Vrancea.

⁵³ Bivolărie, sat în comuna (astăzi orașul) Vicovu de Sus, județul Suceava.

⁵⁴ În ziua de 3 noiembrie 1976, autoritățile au dat întâi o amendă în valoare de 5.000 de lei lui Gheorghe Mandici, proprietarul casei, „pentru că a schimbat destinația clădirii”. Pe 5 noiembrie 1976 au fost amendați cu câte 1.000 de lei credincioșii baptiști Arcadie Mandici, Ioan Nițu, Gheorghe Mandici, Ion Costea și pastorul Samuil Chibici, pentru „sprijinirea întrunirii religioase”. Cei în cauză au făcut plângere la tribunal. Însă prin hotărârile nr. 2291, 2292, 2293, 2294 și 2295, din 30 noiembrie 1976 li s-a comunicat că deciziile erau definitive și fără drept de recurs. În actul de acuzare se preciza: „În ziua de 6/11/1976 ora 20:45 împreună cu mai mulți cetățeni s-au adunat în casa lui Mandici Gheorghe, comuna Vicovu de Sus, sat Bivolărie. Constituind o grupare de persoane care prin comportarea lor a exprimat o concepție de viață anarhică, contrară regulilor elementare de bună cuviință, străină principiilor de conviețuire socială”. Hărțuierile contra credincioșilor baptiști din Bivolărie au continuat până spre jumătatea anilor '80. Vezi Arcadie Mandici, *Istoria Bisericii Creștine Baptiste Bivolărie, com. Vicovu de Sus, jud. Suceava*, 24 februarie 2009, disponibil online pe <http://centruldeistoriesiapogetica.wordpress.com/2009/02/24/biserica-baptista-din-bivolarie/> (consultat la 10 noiembrie 2012).

⁵⁵ Samuil/Samuel Chibici (1926-2011). Pastor baptist. Studii: Seminarul Teologic Baptist, cu sediul inițial în comuna Buteni, județul Arad, mutat apoi la București (1951; alte surse dau 1954 ca an al absolvirii de către S.C.). Președinte al Comunității Baptiste Suceava;

În satul Gropeni⁵⁶, jud. Brăila, credincioasa baptistă Mocanu Alexandra a fost amendată de miliție cu 1.000 lei, în 26 ianuarie 1977, pentru „vina” că în casa ei personală, împreună cu alte șapte persoane „au cântat cântece religioase nelegale”. Așa sună procesul verbal dresat de milițian. Cartea din care cântau acele „cântece religioase nelegale” era cartea editată legal acum câțiva ani de Cultul Baptist, iar milițianul a confiscat-o! Și celelalte persoane care au participat acolo au fost amendate. Unei femei din acel grup, însă, milițianul nu i-a mai tăiat chitanță legală, ci pentru suma de 925 lei i-a dat cupoane pe care miliția le dă de regulă celor amendați pentru încălcarea regulilor de circulație!

În 27 iunie 1974, în familia Roșca Dumitru din București, Str. Soveja nr. 26, a avut loc o adunare intimă de credincioși pentecostali. Au fost amendați pentru aceasta cu un total de 62.000 lei, dintre care Roșca Dumitru cu 5.000 lei.

În anul 1971, pastorul primei biserici baptiste din București, Brânzei Vasile⁵⁷, a sărbătorit ziua de naștere a unui fiu al său și a invitat la aceasta un grup de tineri din Biserica pe care o păstorește. Au fost amendați cu 8.000 lei.

Tot în 1971, Dr. Daniel Aninoiu, din Câmpina, împreună cu alți trei credincioși creștini după Evanghelie au fost amendați cu 4.000 lei.

Dobrescu Ștefan, din Vulcana Băi, jud. Mehedinți, a fost vizitat în decembrie 1976 de doi coreligionari de ai săi, creștini după Evanghelie. Au fost amendați cu 3.000 lei.

Magdici Constantin din Vințul de Jos, jud. Alba, a fost vizitat în 4 ianuarie 1976 de alți trei membri ai grupării religioase numită Oastea Domnului. Miliția a venit peste ei, i-a insultat și i-a amendat: pe Magdici Constantin 5.000 lei, soția lui 1.000 lei și vizitatorii cu câte 1.000 lei fiecare.

În comuna Idiciu, jud. Mureș, în 1976, s-au adunat în localul adunării pentecostale membri ai acestei biserici, împreună cu păstorul Bețindeanu Gustav din Târgu-Mureș. Au fost amendați de miliție cu 7.000 lei.

În comuna Ruja⁵⁸, membrii bisericii pentecostale împreună cu păstorul lor au fost amendați, în 1972, cu suma de 47.000 lei, pentru că nu aveau autorizație.

vicepreședinte (1976) și președinte al Comunității Baptiste București (1980). Vezi Ruben Ologeanu, *Samuel Chibici a plecat „acasă”*, în „Creștinul Azi”, 2 ianuarie 2011, disponibil online la <http://revistacrestinulazi.ro/2011/01/samuel-chibici-a-plecat-acasa/> (consultat la 10 noiembrie 2012); Arcadie Mandici, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁵⁶ Gropeni, singurul sat aflat în componența comunei Gropeni, județul Brăila.

⁵⁷ Vasile Brânzei (1930-2007). Pastor baptist. Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București (1957). La sfârșitul anilor '50, pe când era (alături de Jean Staneschi, Marcu Nichifor și Ioachim Țunea) pastor al bisericii baptiste din Bulevardul Nicolae Titulescu, București, a primit interdicție de a mai predica timp de 11 ani. Ulterior avea să păstorească bisericile baptiste din Gurahonț, județul Arad, Alexandria, județul Teleorman, și „Golgota”, din București. Împreună cu Vasile Taloș, Pascu Geabou și Iosif Sărac, a fost inițiatorul *Memoriului celor 50* de pastori baptiști, reacție față de abuzurile regimului comunist contra credincioșilor din propria confesiune. A emigrat în SUA (Iosif Sărac (antolog), *op. cit.*, p. 79; Daniel Brânzei, *op. cit.*, vol. 1, p. 127-132). Mulțumesc pentru precizări pastorului Daniel Brânzei, fiul lui Vasile Brânzei.

⁵⁸ Comuna Ruja, județul Sibiu.

Grupul de pentecostali Samu Ion⁵⁹, Lușcă Matei⁶⁰, Zoltan Vintilă, Chercea Dumitru și Cherecheș Laurian, din Mediaș, au fost amendați în 3 noiembrie 1973 cu suma de 19.000 lei.

În comuna Moravița, jud. Timiș, Neculcea Gheorghe împreună cu alți cinci credincioși bapțiști au fost amendați, în 1976, cu câte 1.000 și 2.000 lei fiecare.

Lidia Barbu[,] din Timișoara, [afiată] în vizită împreună cu sora și cumnatul ei la o familie de credincioși bapțiști au fost amendați în 1975 cu câte 1.000 lei fiecare. Contestația depusă la Tribunalul din Satu-Mare a fost inițial acceptată, dar apoi, după intervenția organelor de securitate s-a revenit asupra deciziei și amenda a trebuit să fie plătită.

Trei credincioși bapțiști în vârstă, din Cruceni⁶¹, jud. Timiș, la începutul lui februarie 1977, au fost în vizită la o credincioasă bătrână și bolnavă. Pentru aceasta au fost amendați cu câte 1.000 lei.

Credincioasa baptistă Busnei Paraschiva din Turnu-Severin⁶², pensionară, se afla în tratament la Govora-Băi. Acolo a fost amendată cu suma de 1.000 lei pentru că a fost găsită citind Biblia în camera ei.

Pastorul baptist Ciupuligă Traian⁶³ se afla în vizită la credinciosul baptist Nedelea Constantin din com. Fântânele⁶⁴, jud. Mehedinți. Pe când lua masa, a venit miliția și l-a amendat cu 300 lei.

În orașul Zalău, jud. Sălaj, în 1974, un grup de credincioși pentecostali care se adunau fără autorizație au fost amendați cu 40.000 lei.

În com. Bucium, jud. Bihor, în 1975, Costachi Gheorghe împreună cu alți câțiva credincioși bapțiști au fost amendați cu 10.000 lei.

⁵⁹ Corect: Ioan Șamu. Predicator penticostal de etnie romă. La începutul anilor 1970 a condus mai multe biserici disidente de romi din zona orașului Mediaș. A fost unul dintre liderii bisericii penticostale „Filadelfia” din Mediaș, care nu primise autorizația de funcționare din partea Cultului Penticostal. A fost arestat împreună cu alți doi responsabili ai bisericii, Viorel Lăcătuș și Francisc Paris. În baza decretului nr. 153/1970, au fost acuzați de „constituirea unui grup anarhist”, la 6 noiembrie 1978 fiind condamnați toți trei la câte șase luni de închisoare. Supuși unor noi anchete, cei trei au intrat în greva foamei. La 22 ianuarie 1979 recursul lor a avut loc la Alba Iulia. Ioan Șamu s-a apărut singur și a cerut respectarea legilor, însă nu a fost lăsat să vorbească, fiind evacuat din sală. În cele din urmă a emigrat în SUA, stabilindu-se în Los Angeles. De acolo a continuat, alături de alți coreligionari și exilați din România, să militeze pentru respectarea drepturilor omului, în primul rând a celor religioase, de către regimul de la București. Continuând încercări mai vechi, încă din perioada în care Șamu se afla în țară, Securitatea a făcut numeroase demersuri pentru a-l compromite, pentru a-l „neutraliza”. Vezi Sergiu Grossu, *op. cit.*, p. 166; Vasiliță Croitor, *Răscumpărarea memoriei...*, p. 127, 130, 247, 269, 287; Valeriu Andreiescu, *Istoria penticostalismului românesc*, vol. 1, *Evangelia deplină și puterea lui Dumnezeu*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2012, p. 405-406.

⁶⁰ Matei Lușcă. Fratele lui Ion Șamu (Vasiliță Croitor, *op. cit.*, p. 127, 130, 247, 269, 287).

⁶¹ Cruceni, sat în comuna Foeni, județul Timiș.

⁶² Orașul Turnu Severin, denumit oficial Drobeta-Turnu Severin din 1972.

⁶³ Traian Ciupuligă. Pastor baptist. Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București (1954).

⁶⁴ Fântânele Negre, sat în comuna Poroina Mare, județul Mehedinți.

Un grup de credincioși Creștini după Evanghelie, între care Dr. ing. Constantinescu Șerban și Dr. Socoteanu I.⁶⁵, au fost în excursie în munți. La întoarcere s-au oprit să ia masa în familia unui coreligionar din Curtea de Argeș. Pentru aceasta au fost amendați cu câte 3.000 lei fiecare.

Pastorul baptist Liviu Olah⁶⁶ a fost amendat de miliția din com. Buchin, jud. Caraș-Severin, cu 1.000 lei, pentru că la 13 ianuarie 1976 la invitația bisericii baptiste din acea comună a predicat acolo Evanghelia.

II. Presiunile la care sunt supuși credincioșii neoproteștanți în servicii, retrogradările și destituirile lor din funcții

Constituția R.S. România este fără echivoc în a declara că cetățenii acestei țări nu pot fi supuși nici unui fel de discriminări atunci când este vorba să ocupe funcții sau să se bucure de orice alte drepturi. Iată ce spune art. 17 din Constituție:

„Cetățenii RSR, fără deosebire de naționalitate, de rasă, de sex sau de religie, sînt egali în drepturi în toate domeniile vieții economice, politice, juridice, sociale și culturale.”

„Statul garantează egalitatea în drepturi a cetățenilor. Nici o îngrădire a acestor drepturi și nici o deosebire în exercitarea lor pe temeiul naționalității, rasei, sexului sau religiei nu sunt îngăduite.”

„Orice manifestare avînd ca scop stabilirea unor astfel de îngrădiri, propaganda naționalist-șovină, ațîțarea la ura de rasă sau națională sînt pedepsite de lege.”

⁶⁵ Ion Socoteanu (n. 1944). Medic primar de chirurgie cardiovasculară, doctor în științe medicale, profesor universitar. După 1989, a profesat la Spitalul Fundeni din București; șef al Clinicii de Chirurgie Cardiovasculară a Institutului de Boli Cardiovasculare din Timișoara. Autor al multor lucrări de specialitate; de asemenea, autor al unor cărți de spiritualitate creștină. În momentul la care se referă documentul era creștin după Evanghelie, ramura II.

⁶⁶ Liviu Olah (1934-2008). Jurist și pastor baptist. Studii: Facultatea de Drept a Universității din București (absolvită în 1955); cursuri începute la Seminarul Baptist din București, dar terminate; cursuri la Criswell Biblical Studies Center, Dallas, SUA (după 1980). Pastor (din 1968) al bisericii baptiste nr. 1 „Betel” din Timișoara (1968-1973), al cercului de biserici Făget, al bisericii baptiste nr. 2 (astăzi „Emanuel”) din Oradea (1973-1977), apoi al bisericii baptiste din cartierul Bujac, Arad (1975-1978). Unul dintre cei mai importanți promotori ai asumării deschise a misionarismului creștin evanghelic (cu declararea faptului că într-o zi Evanghelia va putea fi vestită în România în spații publice, pe stadioane, la TV și la radio, cu oficierea botezurilor în ape curgătoare, în plină zi, cum nu se mai întâmplase din anii '40), într-o societate controlată de partidul comunist. Cunoscut în mediile evanghelice din România îndeosebi prin rolul său în demararea „trezirii de la Oradea”, un fenomen care a dus la convertirea și revigorarea spirituală a unui mare număr de oameni. A fost urmărit cu atenție de Securitate, aceasta inițiind numeroase măsuri care vizau, cu ajutorul unor informatori din interiorul Bisericii Baptiste, „compromiterea și neutralizarea”/„compromiterea sau izolarea”. Dosarul său de urmărire avea numele de cod „Botezatul” (<http://centruldeistoriiesiapogetica.wordpress.com/2007/12/08/fratele-olah-liviu-in-obiectivul-securitatii/>, consultat la 7 octombrie 2012). A plecat în SUA în 1978, unde a fost pastor al bisericilor baptiste române din Detroit (1978-1980) și „Betania” din Los Angeles (1984-1999). Vezi și Ioan Bunaciu, *Bisericile creștine baptiste din România între anii 1944-1990*, București, Editura Universității București, 2002, p. 174; Daniel Brânzei, *Amintiri cu sfinți*, vol. 2, culese de D.B., Arad, Editura Multimedia, 2002, p. 82-88.

Într-adevăr, art. 247 din Codul Penal al RSR este cât se poate de explicit și de categoric:

„Îngrădirea de către un funcționar a folosirii sau exercițiului dreptului vreunui cetățean, ori crearea pentru aceasta a unor situații de inferioritate pe temei de naționalitate, rasă, sex sau religie, se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 5 ani.”

Și pactele internaționale ratificate de România sînt categorice în această privință. Iată ce spune art. 7 din „Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale”:

„Statele părți la prezentul pact recunosc dreptul pe care îl are orice persoană de a se bucura de condiții de muncă juste și prielnice care să asigure îndeosebi: ... posibilitatea egală pentru toți de a fi promovați în munca lor la o categorie superioară adecvată, luîndu-se în considerare numai durata serviciilor îndeplinite și aptitudinile.”

Iar „Declarația universală a drepturilor omului”, în art. 21, spune:

1. „Orice persoană are dreptul de a lua parte la conducerea treburilor publice ale țării sale, fie direct, fie prin reprezentanții liber aleși.
2. Orice persoană are dreptul de acces egal la funcțiile publice din țara sa.”

După cum vedem, Constituția, legile și pactele internaționale sună deosebit de frumos și sînt deosebit de generoase. Să vedem, însă[,] ce se întâmplă în realitate, deoarece șeful statului nostru așa a spus la Helsinki, că:

„Istoria va judeca nu numai documentele pe care le vom semna și declarațiile făcute, ci felul în care fiecare stat, fiecare guvern și conducător de stat sau guvern va acționa pentru realizarea acestor documente, pentru ca speranțele contemporanilor noștri să fie împlinite...”

În ultimii cîțiva ani în țara noastră a fost dezlănțuită o campanie sistematică de depistare a „sectanților” – cum li se spune abuziv și ilegal membrilor cultelor neoprotestante – și de retrogradare a lor în funcții, sau chiar de dare afară din servicii.

Semnalul pentru aceasta se pare că s-a dat prin programul de televiziune intitulat „Catedra nu este amvon”, din 22 martie 1973, când în fața telespectatorilor din toată țara au fost expuși, chestionați și ridiculizați profesorii adventiști Ion Nicolae Gabriel, de la Școala Generală, com. Blejești, jud. Teleorman, și Ghejan Titu, de la Școala Generală, com. Sirețel, jud. Iași, iar apoi, la cîteva zile după acest program TV au fost dați afară din învățămînt.

Ceea ce este însă mai inexplicabil este faptul că această campanie a luat proporții abia din august 1975, deci – paradoxal – îndată după Conferința de la Helsinki. Iată o serie de fapte:

În august 1975, tehnicianul chimist Filip Dincă⁶⁷, de la Rafinăria Teleajen din Ploiești (pe atunci și membru în Comitetul bisericii baptiste din Ploiești) a

⁶⁷ Filip Dincă. Pastor baptist. Membru al bisericii baptiste din Ploiești în momentul emiterii acestui document. Între anii 1974-1977, pastorul acestei biserici a fost Iosif Țon, când comunitatea a

fost chemat la directorul rafinării și acesta i-a spus deschis: „Ce să fac cu dumneata, căci am ordin să te retrogradez ca muncitor pentru că ești sectant”. Acțiunea însă nu a fost făcută imediat, ci multe luni mai târziu, când – sub un alt pretext – Filip Dincă a fost scos din biroul de tehnicieni și trimis să lucreze în hală ca muncitor.

Tot în acea vreme Bucur Cornel⁶⁸ de la Întreprinderea „1 Mai” din Ploiești (și el membru în Comitetul aceleiași biserici baptiste), după ce i s-a cerut să nu mai activeze în Biserica Baptistă și după ce a refuzat acest lucru, a fost schimbat din funcția pe care o avea la Controlul de calitate și a fost trimis să lucreze în hală, la trei schimburi, iar Gliga Ioan, membru al aceleiași biserici, șef al Serviciului desfaceri la Întreprinderea de Materiale Refractare, Berceni – Ploiești, a fost retrogradat la funcția de șef de birou la serviciul financiar. Exact în aceeași vreme, inginerul Seicenu Emanoil⁶⁹, de la Institutul de proiectări – Prahova, membru al aceleiași biserici, nu a mai fost promovat într-o poziție superioară pentru care fusese propus, ci, pentru motivul declarat că este baptist, i s-a interzis accesul la documentele considerate secrete ale întreprinderii.

Ceva mai târziu în 1976, inginerul Bucur Teofil⁷⁰, membru al aceleiași biserici baptiste din Ploiești, a fost propus de întreprinderea la care lucrează, anume, „Întreprinderea de foraje și lucrări geofizice speciale” din București, să lucreze pe platforma de foraj marin din largul Mării Negre. Când s-a aflat însă că este baptist i s-a refuzat acest post și acum i se încredințează sarcini grele la diferite puncte de cercetări geologice din țară.

cunoscut o efervescență religioasă rămasă până astăzi în amintirile celor care erau membri atunci. Nu întâmplător Dincă a fost considerat „un pui” al lui Țon. Intrat la Seminarul Teologic Baptist din București, avea să fie exmatriculat de conducerea acestuia și de cea a Uniunii Bisericilor Baptiste la solicitarea Securității (1978). Cu Dincă s-au solidarizat alți colegi de-ai săi, seminariști, și pastori din bisericile baptiste. Fiind oprit să devină pastor, deși bisericile baptiste resimțeau acut lipsa personalului calificat, Dincă avea să lucreze ca paznic. Emigrat în SUA, a devenit pastor al unei biserici baptiste americane care avea și o filială română (Daniel Brânzei, *op. cit.*, vol. 1, p. 24-27; *În România persecuția continuă*, 30 mai 1979, document semnat de Pavel Nicolescu, purtătorul de cuvânt al ALRC – mulțumesc domnului Petru Cocîrțu pentru această sursă).

⁶⁸ Corneliu Bucur (1929-2010). Strungar. Angajat al Întreprinderii „1 Mai” din Ploiești. Într-o ședință desfășurată în fața colegilor din secția în care lucra, a fost umilit, fiind considerat „sectant”, susținător al lui Iosif Țon, pastorul bisericii din care făcea parte. Represaliile au continuat, fiind forțat să lucreze în trei schimburi în aceeași întreprindere. În 1989 a reușit să plece în SUA, la fiul său mai mare, Teofil. A locuit întâi la Chicago, apoi în Hollywood, Florida. Informații primite de la cel de-al doilea fiu al lui, domnul Claudiu Bucur (originar din Ploiești, cu domiciliul actual în orașul Hollywood, Florida), căruia îi mulțumesc pentru sollicitudine.

⁶⁹ Emanuel Seiceanu (n. 1932). Dirijor al corului bisericii baptiste din Ploiești. Înainte de 1989 a emigrat în SUA cu întreaga familie; astăzi locuiește în Portland, Oregon. Informații primite de la Claudiu Bucur. Vezi și Irinel Cazacu, *Biserica Baptistă Emanuel din Ploiești – scurt istoric*, în „Creștinul Azi”, nr. 5, 18 octombrie 2010, accesibil la <http://revistacrestinulazi.ro/2010/10/biserica-baptista-emanuel-din-ploie%C8%99ti-scurt-istoric/> (consultat la 15 octombrie 2012).

⁷⁰ Teofil Bucur (n. 1950). Inginer. Studii: Facultatea de Electronică, Institutul Politehnic din București. Fiul lui Corneliu Bucur. Angajat al „Întreprinderii de foraje și lucrări geofizice speciale” din București. În 1986 a emigrat în SUA; locuiește în Chicago, Illinois. Informații primite de la Claudiu Bucur.

Iată, în continuare, alte cazuri de retrogradări și destituiri de credincioși neoprotestanți, care au fost efectuate în ultimii doi ani în diferite părți ale țării.

Inginerul pentecostal Cătană Ion⁷¹, cu o familie cu opt copii, din Arad, a fost retrogradat și trimis să lucreze ca muncitor la fabrica de gheață. În cele din urmă a fost silit să demisioneze și să se transfere la Hunedoara.

Inginerul[ui] pentecostal Mihăieș Aurel din Timișoara, un student eminent, i s-a interzis pentru un an de zile să se prezinte la examenul de diplomă și s-au făcut presiuni asupra lui să nu mai frecventeze biserica.

Profesorul pentecostal Coma Leontin din Timișoara, a fost silit să-și dea demisia. În prezent este vânzător-manipulant de piese auto la un magazin de specialitate din Timișoara.

Profesorul baptist Ion Creangă⁷² a fost destituit. În prezent lucrează la un depozit de lemne.

Profesorul pentecostal Bareș Ioan, fost director al școlii elementare din com. Satchinez⁷³, a fost scos din funcție.

Profesorul pentecostal Vadim Rudeanu, filolog, coautor al unor dicționare de limba rusă a fost destituit. În prezent lucrează ca muncitor fochist.

Inginerul pentecostal Roske Cristian⁷⁴, fost șef de serviciu la Institutul de documentare al Ministerului Agriculturii, a fost destituit. De doi ani este fără serviciu[u].

Popa Ioan, administrator la Școala de infirmi din Oradea este amenințat că va fi destituit dacă nu încetează să mai dirijeze corul bisericii baptiste.

⁷¹ Ion Cătană. Nu a mai putut ulterior să ocupe un post de inginer. Informații primite de la Dorin Radu.

⁷² Cel mai probabil este vorba de Emil Creangă (n. 1948), fratele lui Ion Creangă. Pentecostal. Studii universitare la Cluj. Profesor de istorie, preocupat de cărți, de profesiunea lui, dar și de ridicarea calității intelectuale a creștinilor, în primul rând a pastorilor și predicatorilor. În anii '70 locuia în Arad. Era implicat în biserica penticostală din cartierul Bujac, Arad. A fost dat afară din învățământ de autoritățile comuniste, după care a devenit lucrător la un depozit de lemne. A emigrat în SUA, integrându-se în comunitatea penticostală românească din Portland, Oregon. Informații primite de la Dorin Radu.

⁷³ Satchinez, comună în județul Timiș.

⁷⁴ Cristian Vasile Roske (n. 1931). Inginer agronom; pastor. Studii: Facultatea de Agronomie (1953). A lucrat ca inginer agronom în diferite unități agricole până în 1960; redactor șef de secție (Relații cu străinătatea) la revista „Agricultura socialistă”; șef de serviciu la Institutul de Documentare al Academiei Agricole și locțiitor al directorului. Colaborator principal (din 1953) la „Buletinul Cultului Penticostal”. Activ în Cultul Penticostal – Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România, în decembrie 1973 i s-a descoperit în birou o agendă care conținea o listă cu persoanele cu care discutasese despre credința creștină, precum și literatură creștină. I s-au făcut percheziții la domiciliu, nedescoperindu-se însă material incriminatoriu. A fost anchetat, retrogradat, apoi i s-a desfăcut contractul de muncă (februarie 1974), fapt pentru care nu s-a mai putut angaja nicăieri până în 1986. În acel an a devenit cadru didactic la Seminarul Teologic Penticostal din București, membru al Comitetului Executiv al Cultului Penticostal și redactor-șef al „Buletinul Cultului Penticostal” (din 1990 „Cuvântul Adevărului”). A ocupat cea din urmă poziție până în 2011. Predicator din anii '50, pastor din 1988 al Bisericii Penticostale din str. Popa Nan, București. Autorul mai multor cărți și al unui mare număr de articole pe subiecte creștine. Îi mulțumesc domnului Cristian Vasile Roske pentru *Microbiografia* trimisă cu ocazia realizării acestui studiu documentar.

Profesorul baptist Negrilă Ion, din Zalău, a fost destituit, iar în ianuarie 1977 a fost ridiculizat într-o emisiune „Reflector” la TV.

Gavriș Gavril⁷⁵, maistru, a fost retrogradat ca simplu muncitor la IAMT Oradea⁷⁶, deoarece este baptist.

Felician Ioan, brigadier, a fost retrogradat ca simplu muncitor la IAMT Oradea, pentru că este baptist.

Eleneși Florica, maistru, a fost retrogradată ca simplă muncitoare la fabrica „Drum Nou” din Oradea, pentru că este baptistă.

Florea Nicolae, maistru, a fost retrogradat ca muncitor la Grupul Școlar Oradea, pentru că este baptist.

Nagy Irina, contabil-șef la CAP Oradea, a fost retrogradată pentru că este baptistă.

Profesorul Păulescu Terente⁷⁷ din Arad, după ce a avut rezultate excepționale în învățământ, a fost transferat obligatoriu la o fabrică, pentru că este baptist.

Bălică Teodor⁷⁸, director la școala CFR din Arad a fost destituit din funcție pentru că este baptist.

Inginerul Nicoară I.⁷⁹, fost inginer șef la U.T. Arad⁸⁰, a fost retrogradat pentru că este baptist.

Copil E.⁸¹, învățătoare în com. Sîmbăteni, jud. Arad, a fost destituită pentru că este baptistă.

Inginerul Verlan Titus din Arad, a fost destituit din funcție la Oficiul Județean de Gospodăria Apelor pentru că este baptist.

Profesorul Ciucă Iosif⁸² din Arad, a fost destituit pentru că este baptist. În prezent este muncitor.

Soții Groza, profesori la liceul din Ineu, jud. Arad, au fost obligați să părăsească școala deoarece sunt bapțiști.

⁷⁵ Gavril Gavriș. Maistru. A emigrat în SUA, unde a fost unul dintre dirijorii bisericii baptiste române din Cleveland. Informații primite de la Dorin Radu.

⁷⁶ Întreprinderea de Subansamble și Piese pentru Mijloace de Transport.

⁷⁷ Terente Păulescu (? – cca 2010/2011). Profesor, fost inspector școlar. Ulterior episodului descris în document, a reușit să se angajeze ca inginer. A emigrat în SUA, stabilindu-se la Cleveland, Ohio. Informații primite de la Dorin Radu.

⁷⁸ Teodor Bălică. Director la școala CFR din Arad, de unde a fost destituit. Ulterior a reușit să obțină un post de inginer. Informații primite de la Dorin Radu.

⁷⁹ Ioan Nicoară. Inginer șef la Uzina Textilă Arad (UTA). După ce a fost dat afară, a reușit să se angajeze pe un post de profesor la Școala Profesională MIU (Ministerul Industriei Ușoare) din Arad. Informații primite de la Dorin Radu.

⁸⁰ Uzina Textilă Arad.

⁸¹ Cel mai probabil este vorba de Maria Copil. Învățătoare. De confesiune penticostală. După câțiva ani de la excluderea din învățământ, a obținut un post de suplintoare la o școală specială, pe un post nedorit de altcineva. Însă persecuția la care a fost supusă Maria Copil a continuat în alte forme. Departamentul Cultelor i-a interzis căsătoria religioasă, speculând faptul că fusese botezată în secret și nu fusese trecută în registrul cu membrii bisericii. Actualmente este pensionară în comuna Tudor Vladimirescu, județul Arad. Informații primite de la Dorin Radu (văr al Mariei Copil).

⁸² Iosif Ciucă. Profesor. Ulterior destituirii din funcție, a emigrat în SUA, stabilindu-se la Chicago, Illinois. Informații primite de la Dorin Radu.

Milovan P., din comuna Saravale⁸³ a fost milițian și a fost destituit din funcție după multiple presiuni fizice și morale, pentru că este pentecostal.

Inginer Mărgăraș Constantin, fost director al Liceului Energetic din Cluj, s-a botezat în biserica baptistă Iris din Cluj, în august 1975. În septembrie 1975, la o ședință cu 1.500 profesori din Cluj, primarul orașului⁸⁴ a anunțat acest lucru și a declarat că îl va destitui, deoarece nu permite să existe un profesor baptist în orașul său. Într-adevăr, câteva luni mai târziu, Mărgăraș Constantin a fost transferat din oficiu la o fabrică.

Bura Ioan, maistru la întreprinderea „Clujana” din Cluj, a fost retrogradat ca tehnician, apoi ca muncitor, pentru că este baptist.

Torza Sandor, subinginer la Uzinele 16 februarie din Cluj, a fost destituit în 1976, pentru că este baptist.

Inginerul Bocancea Gheorghe, tată a 7 copii, fost profesor la Grupul Școlar CFR din Sibiu, a fost destituit din funcție pentru că este creștin după Evanghelie. Actualmente lucrează ca muncitor.

Bogdan Maria, contabilă la oficiul poștal din Sibiu, a fost retrogradată pentru că este baptistă.

Tiriteanu Iosif, metrolog la Uzina „Electro-Motor”, Timișoara, a fost retrogradat ca simplu muncitor pentru că este baptist.

Tămaș Dorin, șef de echipă la Uzina Electro-Motor din Timișoara a fost retrogradat ca muncitor [pentru] că este baptist.

Brîndușa Gheorghe, merceolog la Baza Academiei, Timișoara, a fost destituit din serviciu pentru că este baptist. Actualmente este fără serviciu.

Inginerul agronom Pop Nicolae de la Deva, pentru că este baptist, a fost retrogradat, apoi destituit, apoi reprimat în serviciu și apoi din nou retrogradat.

Soții Dumitrescu Radu și Dumitrescu Maria, profesori în București, au fost destituiți din funcțiile lor pentru că sînt bapțiști.

Inginerul agronom Măianu Alexandru⁸⁵ de la Institutul Agronomic din București a fost mutat la Brăila pentru că este creștin după Evanghelie.

Locotenent Deșan Traian⁸⁶, a fost scos din armată pentru că este baptist. În prezent lucrează ca muncitor la Fabrica de Vagoane din Arad.

⁸³ Saravale, sat în comuna Sânpetru Mare, județul Timiș; a devenit comună în 2004.

⁸⁴ Este vorba despre Constantin Crișan, primar al orașului Cluj-Napoca între iulie 1975-1983. Acesta îl înlocuise pe Remus Bucșa, care deținuse aceeași poziție în anii 1968-1975. Mulțumesc pentru date istoricilor clujeni Paula Ivan și Ottmar Trașcă.

⁸⁵ Alexandru Măianu (1931-1994). Doctor în agronomie (știința solului). Angajat al Institutului Agronomic din București. În 1978 a plecat în SUA, devenind profesor în specialitatea sa la Universitatea din Fargo, Dakota de Nord. În SUA a fondat organizația misionară „Emanuel”. A ținut predici la radio în limba română. Autor și traducător de cărți creștine. Cea mai cunoscută lucrare a sa rămâne *Viața și lucrarea lui Dumitru Cornilescu. Traducătorul Bibliei în limba română modernă*, București, Biserica Evanghelică Română, 1995.

⁸⁶ Corect: Traian Deznăn. Locotenent în Armata Română. Dat afară din sistemul militar, nu a putut să se angajeze decât ca muncitor la Fabrica de Vagoane din Arad. După citirea documentului de față la postul de radio Europa Liberă, a fost convocat la Securitatea din Arad, unde i s-a spus că nu poate fi reprimat în armată, având în vedere că „nici în vechiul regim nu oricine

Învățătoarea Bașa Mariana din București, i se desface contractul de muncă prin dispoziția nr. 14/11 ianuarie 1976 a Inspectoratului Școlar al Municipiului București cu următoarea motivare: „face parte dintr-o sectă religioasă, făcând propagandă în favoarea cultului religios pentecostal în școală, atât în rîndul colegilor cît și a[l] elevilor”.

Ceea ce complică situația credincioșilor români și intensifică acțiunea de discriminare asupra lor este apariția legii nr. 1/1975⁸⁷ prin care cetățenilor în funcții mai înalte li se cere să depună un jurământ de credință față de regim.

Pentru a nu comenta noi înșine aceasta, să dăm cuvîntul unei persoane credincioase, care a fost pusă în fața textului acestui jurământ și care a găsit că nu poate să rostească textul lui și să rămînă credincioasă crezului ei.

Dna Popa Marioara, din București, a absolvit facultatea de farmacie în 1975 și a fost repartizată la o farmacie din județul Iași. Acolo, în vederea angajării, i s-a cerut să semneze jurământul. Ea a explicat că nu poate să facă acest lucru datorită crezului ei religios (este membră a unei biserici baptiste din București). Datorită refuzului ei de a depune jurământul nu a fost angajată și – mai mult – a fost declarată drept „neprezentată la post” și amendată cu 8.000 lei. Într-o plângere pe care o face către Ministerul Muncii, iată cum motivează ea răspunsul de a depune jurământul:

„Conform art. 2 și 3 din legea 1/1975⁸⁸ urmează să mă angajez solemn a înfăptui politica internă a partidului, legea nefăcînd nicio delimitare. Or, din documentele de partid rezultă că în domeniul ideologic această politică este materialist-atelistă. În calitate de creștină, ar însemna să mă dezic de credința mea, aprobată de lege,

putea fi ofițer”. Căderea regimului comunist i-a permis să lucreze în afaceri în mediul privat, conducând și o tipografie. În prezent locuiește în Arad. Informații primite de la Dorin Radu.

⁸⁷ Legea nr. 1, din 18 martie 1975, *cu privire la depunerea jurământului de credință și devotament față de Republica Socialistă România*, emisă de Marea Adunare Națională, în „Buletinul Oficial”, nr. 30, 21 martie 1975.

⁸⁸ Art. 2 al legii prevedea: „Jurământul constituie angajamentul solemn față de stat și popor, al celor care îl depun, de a înfăptui politica partidului și statului, de a îndeplini, cu întreaga răspundere, atribuțiile încredințate, de a apăra orînduirea socialistă, de a asigura înfăptuirea legalității și ordinii de drept socialiste”. La art. 3 era redat jurământul propriu-zis: „Eu..... Jur să servesc cu devotament Republica Socialistă România, poporul român, să pun întreaga mea capacitate de muncă în slujba înfăptuirii politicii interne și externe a partidului și statului, să aduc la îndeplinire, cu întreaga răspundere, atribuțiile care îmi sunt încredințate, să acționez neclintit pentru întărirea și dezvoltarea orînduirii noastre socialiste, pentru apărarea patriei, a suveranității, independentei și integrității țării. / Jur să respect Constituția Republicii Socialiste România și legile țării, sa păstrez cu strictețe secretul de stat, să apăr proprietatea socialistă, sa acționez potrivit principiilor democratismului socialist, ale eticii și echității socialiste”. În art. 15 se prevedea că depunerea jurământului era obligatorie pentru diferite „categorii de personal al unităților socialiste de stat”, între care: „personalul de conducere din toate unitățile socialiste de stat”, „personalul de execuție tehnic, economic, de altă specialitate și administrativ din toate unitățile socialiste de stat”, „cadrele din învățămîntul de toate gradele”, „cercetătorii științifici și proiectanții”, „personalul medical de specialitate”, „personalul din organele sistemului justiției, procuraturii, notariatului de stat și arbitrajului de stat”.

dacă aş semna acest angajament solemn (jurământul) sau să induc în eroare organele de partid şi de Stat semnându-l şi nerespectându-l.

În afară de aceasta, conform legii 1/1975 mi se cere să mă angajez a acţiona potrivit cu etica şi echitatea socialistă – definită în codul cunoscut – cod care cuprinde şi obligaţia de a combate concepţiile retrograde, prin aceasta înţelegându-se în primul rând religia.

Este oare posibil să se ceară unui creştin aşa ceva?”

Considerăm că impunerea acestui jurământ reprezintă o încălcare a drepturilor omului şi o siluire a conştiinţei a milioane de credincioşi din toate cultele din România.

III. Discriminarea în şcoli

Şi în acest domeniu este nimerit să vedem mai întâi la ce s-a angajat ţara noastră prin tratate internaţionale. Cel mai important aici este „Convenţia privind lupta împotriva discriminării în domeniul învăţământului”.

Iată cum se defineşte, în art. 1, însuşi termenul „discriminare”:

„În sensul prezentei Convenţii, termenul de «discriminare» cuprinde orice distincţie, excludere, limitare sau preferinţă care, întemeiată pe rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie, origine naţională sau socială, situaţie economică sau naştere, are drept obiect sau ca rezultat suprimarea sau alterarea egalităţii de tratament în ceea ce priveşte învăţământul şi mai ales:

- a. Înlăturarea unei persoane sau a unui grup de persoane de la accesul la diversele tipuri sau grade de învăţământ.
- b. Limitarea la un nivel inferior a educaţiei unei persoane sau a unui grup.”

Iată acum la ce se angajează statele semnatare, inclusiv România:

Art. 3. „În scopul de a elimina sau preveni orice discriminare în sensul prezentei Convenţii, Statele Participante îşi iau angajamentul:

- a. Să abroge orice dispoziţii legislative şi administrative şi să pună capăt oricăror practici administrative care ar comporta o discriminare în domeniul învăţământului;
- b. Să ia măsurile necesare, la nevoie pe cale legislativă, pentru a nu se face nicio discriminare la admiterea elevilor în instituţiile de învăţământ.”

Art. 4. „Statele Participante la prezenta Convenţie îşi iau în public angajamentul...

- a. ... să facă accesibil pentru toţi, în funcţie de capacităţile fiecăruia, în condiţii de egalitate deplină, învăţământul superior...
- d. Să asigure, fără discriminare, pregătirea pentru profesiunea didactică.”

În „Pactul internaţional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale”, art. 13, se spune:

„Statele părţi la prezentul pact recunosc dreptul pe care îl are orice persoană la educaţie. Ele sunt de acord că educaţia trebuie să urmărească deplina dezvoltare a personalităţii umane şi a simţului demnităţii sale şi să întărească respectarea

drepturilor omului și libertăților fundamentale. Pe lângă aceasta, ele sunt de acord că prin educație orice persoană trebuie să devină capabilă de a juca un rol util într-o societate liberă, că educația trebuie să favorizeze înțelegerea, toleranța și prietenia între toate națiunile și toate grupurile rasiale, etnice sau religioase și să încurajeze dezvoltarea activităților Națiunilor Unite pentru menținerea păcii.

²⁸⁹. Statele părți la prezentul pact recunosc că în vederea asigurării deplinei exercitări [a] acestui drept: ...⁹⁰

⁹¹. Învățământul superior trebuie să devină accesibil tuturor în deplină egalitate, în funcție de capacitatea fiecăruia, prin toate mijloacele potrivite și în special prin introducerea treptată a gratuității.”

Trebuie să spunem că timp de zeci de ani în timpul regimului socialist în România nu a existat o discriminare pe scară largă în învățământ pe teme religioase. Au existat, este adevărat, ici și colo abuzuri ale unor autorități locale care i-au hărțuit pe copiii credincioșilor neoprotestanți, și chiar unele dări afară din învățământul superior pe motivul apartenenței la cultele neoprotestante, așa cum s-a întâmplat la Universitatea din Cluj în 1959⁹², dar acestea au fost excepții.

Iată însă că în ultimii ani și tocmai după ce România a semnat pacte internaționale, prin care se angaja că nu va face discriminări pe teme religioase,

⁸⁹ Astfel în text.

⁹⁰ Întrerupere în text.

⁹¹ Astfel în text.

⁹² La sfârșitul anilor '60 împotriva studenților care aveau „concepții diferite”, care nu aderau la ateism, la materialismul dialectic și istoric, au fost organizate campanii de demascare, în ședințe publice, și de excludere a celor credincioși, în principal a evanghelicilor, din instituțiile de învățământ. Sunt bine cunoscute și documentate cazurile de la Cluj. În 1957 s-a organizat o mare ședință publică la Medicină, cu participarea a aproximativ 900-1.000 de studenți, pentru umilirea în public a celor câțiva colegi bapțiști. Practica s-a extins ulterior la Universitatea „Babeș-Bolyai”. Pe 1 martie 1959, la Casa Universitarilor din Cluj s-a organizat o ședință extraordinară, care a reunit profesori și studenți din întreg centrul universitar. Potrivit martorilor, la prezidiu se aflau Nicolae Ceaușescu, membru al Biroului Politic al CC al PMR și responsabil de CC al UTM, Atanase Joja, ministrul Învățământului, și Constantin Daicoviciu, rectorul Universității clujene. Cel din urmă a fost deosebit de violent în limbaj la adresa studenților evanghelici. Despre o studentă a spus: „iață o trădătoare de neam, o spioană, să fie dată afară”; la adresa altelei a ținut să precizeze că este „un element anacronic pentru generația tânără”; unui student i-a spus că are „idei mistice care frânează societatea”. Ceaușescu le-a transmis și el celor intrați în vizorul său, după cum relatează un martor, „că suntem dușmani de clasă, dușmanii țării, suntem aliații americanilor, suntem oameni degradați, cu concepții învechite, retrograde”. Cu acest prilej au fost exmatriculați mai mulți studenți evanghelici (din unele date 31 la număr, din altele 9), unii dintre ei fiind foarte aproape de încheierea studiilor, apreciați anterior pentru rezultatele obținute. Ei au avut probleme și în perioada imediat următoare, fiindu-le puse piedici și atunci când încercau să se angajeze. Abia după câțiva ani, într-un context puțin diferit, mulți dintre studenții exmatriculați și-au putut relua și finaliza studiile (Denisa Bodeanu (editor), *Neoprotestanții din Transilvania...*, p. 53-55, 127-128 (interviu cu Vasile Cherecheș); idem, *Cultul Baptist din Transilvania între 1948-1989 în memoria colectivă (județele Cluj, Maramureș, Bistrița-Năsăud și Sălaj)*, teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Istorie și Filosofie, 2009, p. 196-204; Ioan Bunaciu, *op. cit.*, subcapitolul *Exmatricularea studenților bapțiști din Universitate*, p. 76-78).

un val generalizat de hărțuire, de amenințări, de persecutări și de eliminări din școli s-a abătut asupra copiilor de neoprotestanți din toată țara.

Iarăși primul indiciu al acestui nou val, a apărut în 1973, când Pavel Niculescu⁹³, student în anul IV la Facultatea de filozofie din București, cu două săptămâni înainte de absolvirea cursurilor facultății, a fost exmatriculat datorită faptului că la examenul de ateism a declarat, la întrebarea expresă a profesorului, că el crede în Dumnezeu.

De atunci încoace, cazurile de exmatriculări s-au ținut lanț, și pe unele dintre ele le vom enumera mai jos.

Ne vom ocupa însă, mai întâi, de alte fenomene care au apărut recent în școlile noastre și care au un caracter mai primejdios decât exmatriculările, care totuși nu au caracter de masă.

Ne referim mai întâi la faptul că de doi ani s-a introdus o măsură administrativă care este evident o discriminare – deci o încălcare a pactelor internaționale – și anume, aceea că la anumite facultăți, cum ar fi istorie, drept, filosofie etc. se cere candidatului la examenul de admitere să prezinte o recomandare de la UTC și numai pe baza acesteia îi este acceptat dosarul de admitere. Cum în ultimii doi ani de zile în liceu are loc o excludere sistematică a fiilor și fiicelor neoprotestanților din UTC este normal ca aceștia să nu mai poată primi recomandarea UTC-lui pentru aceste facultăți.

Definiția discriminării, dată în Convenția de la Paris din 1960 spune că se numește discriminare „orice distincție, excludere, limitare sau preferință care, întemeiată pe... religie... are ca rezultat suprimarea sau alterarea egalității de tratament în ceea ce privește învățământul și mai ales:

a. Înlăturarea unei persoane sau a unui grup de persoane de la accesul la diversele tipuri sau grade de învățământ.

b. Limitarea la un nivel inferior a educației unei persoane sau a unui grup”.

Prin tratate internaționale România, s-a angajat:

„să abroge orice dispoziții legislative și administrative și să pună capăt oricăror practici administrative care ar comporta o discriminare în domeniul învățământului.” („Convenție...[”] art. 3, litera a)

Ori iată că acum România introduce dispoziții și practici administrative care exclud dintr-un condei mii de tineri de la anumite tipuri și grade de învățământ.

Și mai îngrijorător este fenomenul care se petrece acum în liceu. Pretutindeni diriginții îi întreabă pe elevii din clasele lor care dintre ei au părinți „sectanți”⁹⁴. Precizăm că până recent se spunea că nimeni nu are voie în țara noastră să se intereseze de religia cuiva și să o înscrie în acte, deoarece religia este o chestiune particulară a fiecărui individ. Acum, însă, mulți profesori care

⁹³ Corect: Pavel Nicolescu.

⁹⁴ Această practică s-a perpetuat până la căderea regimului comunist.

simpatizează cu bap̃tiști ne șoptesc că s-au primit ordine în școli să se facă dosare în care să se treacă și religia elevilor, și astfel să se blocheze intrarea copiilor de neoprotetanți în universități. Unii directori sau diriginți au declarat lucrul acesta public, în clase sau chiar în ședințe cu părinții. Astfel, directorul școlii generale din Arad, cartierul Bujac, unde există mulți credincioși bap̃tiști și pentecostali, la o ședință cu părinții a spus părinților bap̃tiști și pentecostali să-și îndrume copiii spre școli de meserii, deoarece ei nu vor avea șanse să intre în treapta a doua de liceu, și cu atât mai puțin la facultăți.

Am amintit de campania ce se desfășoară în licee de excludere din UTC a copiilor de neoprotetanți. Înainte de a fi excluși, se încearcă de către unii profesori să-i convingă pe acești elevi să renunțe la credința lor. Aceasta se face prin tot soiul de amenințări, cea mai frecventă fiind: „Ține seama, că nu vei mai intra în treapta a doua sau la facultate dacă vei fi exclus din UTC”. Pentru aceasta am putea aduce elevi din toate părțile țării să depună mărturie că așa stau lucrurile.

Ori, este foarte bine știut că în România nu se iau măsuri la nivelele de jos decât dacă se trasează linie în acest sens de sus. Acțiunea ce se desfășoară acum în școli este prea generalizată și prea uniformă ca să mai încapă dubii că acțiunea este pornită de sus, și aceasta înseamnă că, în loc să se ia măsuri de eliminare a discriminării în școli, abia acum **se introduc dispoziții administrative și se întreprind acțiuni administrative** care să excludă un grup masiv de tineri de la anumite forme și grade de învățământ.

Iată doar câteva cazuri de abuzuri făcute asupra elevilor neoprotetanți în școlile din România.

În 5 aprilie 1975, la școala generală din Agrij⁹⁵, jud. Sălaj, elevii au fost adunați în careu, copiii bap̃tiști au fost scoși în față, batjocoriți de directorul școlii, iar milițianul comunei i-a amenințat că dacă vor mai merge la biserică vor fi trimiși la o școală de corecție, unde se trimit delicvenții minori.

Din liceul pedagogic din Arad au fost exmatriculați următorii elevi: Lăcătuș Cornelia⁹⁶, Stanca Lucia, Ancatan Catița, Cîntean Corina, Mîndruțau Mircea⁹⁷, pentru că sunt bap̃tiști. Cu ocazia exmatriculării lor, directorul liceului le-a spus: „Pe voi aștia, nu vă pot considera români, ci niște trădători, niște oameni din cauza cărora societatea rămâne în urmă”.

Din liceul „Slavici” din Arad, următoarele eleve au fost silite să părăsească liceul, după ce li s-a scăzut nota la purtare pentru că sunt baptiste:

⁹⁵ Agrij, comună în județul Sălaj.

⁹⁶ Corect: Cornelia Lacatis, căsătorită Neamț (n. 1959). După exmatricularea de la Liceul Pedagogic din Arad a reușit să-și termine studiile liceale la o altă unitate școlară. În momentul de față locuiește în orașul Pâncota, județul Arad; conduce orchestra bisericii baptiste din Pâncota. Informații primite de la doamna Cornelia Iovin (profesoară din Arad), prin intermediul lui Dorin Radu.

⁹⁷ Mircea Mîndruțau. Actualmente este pastor al bisericii baptiste „Maranata” din municipiul Arad. Informații primite de la Dorin Radu.

Tămaș Maria⁹⁸, Necșa Delia⁹⁹, Radu Liana¹⁰⁰, Odă Maria¹⁰¹, Senteș Ana¹⁰².

Fiicei¹⁰³ pastorului baptist Chiu Mihai¹⁰⁴ din Arad, i s-a refuzat înscrierea la examenul de admitere la Conservatorul din Cluj, pe motiv că este baptistă.

Bitag Georgeta¹⁰⁵, absolventă a Conservatorului din Cluj, nu a primit repartizare în producție pentru că este baptistă.

Cocan Teofil¹⁰⁶ și Cocan Cristian¹⁰⁷, studenți la facultatea de medicină din Timișoara – fiii pastorului baptist Cocan Marțian¹⁰⁸ din Arad – nu au fost primiți în căminul de studenți, pentru că sînt bapțiști, iar Cocan Marțian¹⁰⁹ a fost obligat să părăsească facultatea, spunând[u-i-se]: „nu pot ajuta un baptist să ajungă medic”.

⁹⁸ Maria Tămaș (n. 1959). De la Liceul „Ioan Slavici” din Arad (unde fusese acuzată, împreună cu celelalte colege amintite mai sus, de „propagandă religioasă”) a fost transferată la un alt liceu din același oraș, unde a reușit să-și încheie studiile. Informații primite de la Dorin Radu.

⁹⁹ Delia Mariana Necșa, căsătorită Bogdan (n. 1959-1982). Transferată la un alt liceu din Arad, pe care l-a terminat. În 1982 a absolvit Facultatea de Științe Economice a Universității din Timișoara; a decedat într-un accident de mașină în același an. Informații primite de la Dorin Radu.

¹⁰⁰ Liana Radu, căsătorită Guler (n. 1959). Silită să plece de la Liceul „Ioan Slavici”, a absolvit Liceul nr. 3 din Arad, după care a lucrat ca desenator tehnic la Întreprinderea de Vagoane din Arad. În 1987 a emigrat în SUA; locuiește în Detroit, unde lucrează ca proiectant. Informații primite de la Dorin Radu (fratele Liane Radu/Guler).

¹⁰¹ Maria Odă (n. 1959). În cele din urmă a reușit să termine un alt liceu din Arad. Informații primite de la Dorin Radu.

¹⁰² Ana Senteș (n. 1959). La Liceul „Ioan Slavici” din Arad era secretara UTC a clasei în care era înscrisă. Nu provenea dintr-o familie de credincioși bapțiști, drept urmare presiunile asupra ei au fost și mai mari, atât din partea celor apropiați, cât și a autorităților școlare. A terminat un liceu din Arad. A rămas baptistă. Informații primite de la Dorin Radu.

¹⁰³ Este vorba de Maria Chiu, căsătorită Frenț. Nu a reușit să se mai înscrie la facultate. În prezent locuiește în Arad. Informații primite de la doamna Adriana Drăgoi (profesoară din Detroit, Michigan), prin intermediul lui Dorin Radu.

¹⁰⁴ Mihai Chiu (n. 1929). Pastor baptist. Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București (1954). A păstorit bisericele baptiste din Pârneava-Arad, Gurahonț, Buteni, Micălaca-Arad, Sâmbăteni, Cicir, Felnac, Secusigiu. Semnatar al *Memoriului celor 50* (Iosif Sărac (antolog), *op. cit.*, p. 117).

¹⁰⁵ Corect: Georgeta Bitang, căsătorită Chiu (n. 1951). Conservatorul din Cluj nu i-a permis susținerea examenului de licență. Aceasta avea să fie motivația refuzului oficial de „repartiție în producție”. S-a angajat în Corul Filarmonic din Arad, unde se cerea doar liceul. După aceea a emigrat în SUA. Actualmente este profesoară de muzică la Liceul românesc din Chicago, Illinois. Informații primite de la Dorin Radu.

¹⁰⁶ Corect: Teofil Cocian (n. 1949). A reușit să absolve Facultatea de Medicină, ulterior fiind medic până la emigrarea în SUA. În prezent este pastor, împreună cu fratele său, Cristian, al bisericii baptiste române din Atlanta, Georgia. Informații primite de la Dorin Radu.

¹⁰⁷ Corect: Cristian Cocian (n. 1951). S-a transferat de la Timișoara la Facultatea de Medicină din Iași, dar nu a mai apucat să-și încheie studiile deoarece a emigrat în SUA. Informații primite de la Dorin Radu.

¹⁰⁸ Corect: Marțian I. Cocian (1920-2001). Pastor baptist. Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București (1959). A păstorit biserica baptistă Șega din Arad. Semnatar al *Memoriului celor 50*, în 1973 (Iosif Sărac (antolog), *op. cit.*, p. 117). În 1978 a plecat în SUA; a pus bazele Bisericii Baptiste Române din Atlanta, Georgia.

¹⁰⁹ Eroare. Referirea este la Cristian Cocian (*supra* nota 107).

Eleva Bogșag Angela, din Suplacul de Barcău, jud. Bihor, a fost lovită de un profesor pentru că este baptistă.

În școala generală din com. Gisești¹¹⁰, jud. Mehedinți, copiii credincioșilor sunt amenințați și chiar loviți de învățător din cauza credinței părinților lor.

În școala generală din Sebiș¹¹¹, jud. Arad, copiii credincioșilor au fost siliți, în anul 1977, să stea în genunchi pe coridorul școlii, spre bătaia de joc a colegilor lor.

Indicațiile de ultimă oră pe care le-am primit ne fac să credem că există intenția ca actul administrativ care cere ca la intrarea în șase facultăți (istorie, filozofie, drept etc.) să se intre numai cu recomandarea UTC-ului, să se extindă și să se aplice la toamnă **la toate** instituțiile de învățământ superior. Iată câteva indicii care ne fac să ne temem de acest lucru:

1. Mai mulți profesori din Arad și din alte orașe ale țării au spus elevilor că se fac dosare tuturor elevilor din licee și că în aceste dosare se trece și religia elevilor. Aceasta pentru a se trimite la examenele de admitere în facultăți și pentru a se bloca intrarea acolo a copiilor neoprotestanți.

2. O serie de declarații cu caracter public ale unor cadre didactice indică în aceeași direcție. Astfel:

– Directorul Liceului de Construcții Civile din Oradea a spus într-o clasă că la toamnă nu vor mai intra în facultăți decât membrii UTC. Prin urmare, el l-a îndemnat pe un elev baptist exclus din UTC să renunțe la religia sa, să dea o declarație în acest sens și astfel să fie reprimat în UTC, ca să nu-și rateze viitorul.

– La Liceul Real-Umanist nr. 2 din Oradea o dirigintă a spus în clasă că nu se va mai intra în facultăți fără carnet UTC.

– La Liceul nr. 3 din Oradea, la ședința pe școală cu comitetele UTC, îndrumătorul UTC a spus: „Cei care nu fac parte din organizația UTC nu pot primi recomandare pentru cele șase facultăți, și se pare că în anul acesta sau în anii viitori se va generaliza la toate facultățile[”].

– O serie de profesori din București au făcut declarații similare în convorbiri particulare cu unii părinți neoprotestanți, într-o încercare de a-i convinge pe aceștia să-și lămurească copiii să semneze angajamentul solemn, ca astfel să nu fie excluși din UTC.

Revenim la campania ce se desfășoară în aceste zile pentru excluderea din UTC a copiilor neoprotestanți. Ceea ce este mai dureros – și mai monstruos – în acest proces sunt presiunile la care sunt supuși acești copii plâpânzi – între 14-18 ani – prin care se încearcă să fie convinși să se lase de credința lor. Suntem mândri de faptul că marea lor majoritate rezistă acestor presiuni. Ne doare însă când auzim că la Oradea, sub amenințări și intimidări, câteva eleve au declarat în scris că nu cred în Dumnezeu, numai ca să rămână cu șansa de a intra la o facultate.

¹¹⁰ Probabil comuna Șișești, județul Mehedinți.

¹¹¹ Sebiș, oraș în județul Arad.

Credem că este cazul să mai cităm o dată aici art. 247 din Codul Penal al R.S. România:

„Îngrădirea de către un funcționar a folosinței sau exercițiului drepturilor vreunui cetățean ori crearea pentru acesta a unor situații de inferioritate pe temei de naționalitate, rasă, sex sau religie, se pedepsește cu închisoare de la șase luni la cinci ani.”

Pentru oricine vrea să înțeleagă, toate cazurile citate de noi în acest document la capitolul II, referitor la retrogradări și destituiri din servicii și la capitolul III, referitor la tratamentul copiilor noștri în școli, intră în mod clar și fără echivoc în prevederile acestui articol de lege. Nimeni încă nu a îndrăznit să facă uz de acest text de lege și să-și apere astfel postul sau situația. Noi credem însă că autoritățile de Stat care au inițiat aceste acțiuni atât de ample în țară ar trebui ele însele să vadă că atâția șefi de instituții, ca să execute ordinele primite, sunt puși în situația de a intra la închisoare pentru încălcarea art. 247 din Codul Penal.

În încheiere, vrem să arătăm că unii dintre semnatarii acestui document au folosit diferite ocazii care li s-au oferit în ultimii doi ani și au semnalat aceste acțiuni ilegale unor autorități de Stat la diferite nivele, unele foarte înalte. De regulă, ni s-a răspuns că este vorba de cazuri izolate, că nu este vorba de acțiuni pornite de sus și că – în orice caz – dâșii vor semnala aceste lucruri ca să se remedieze situația. Lucrurile însă nu s-au schimbat și noi ne-am pierdut speranța că semnalând aceste fapte în interior vom găsi înțelegerea care să ducă la încetarea nedreptății.

Considerăm că ne-am făcut datoria de a fi încercat să rezolvăm problemele în interior și că acum suntem justificați să ne adresăm forurilor în fața cărora România s-a obligat la respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, pentru a găsi în felul acesta vindecarea durerilor fraților noștri de credință.

Acțiunea aceasta noi o facem pentru a împlini ceea ce ne învață Cuvântul lui Dumnezeu în Cartea Proverbelor, cap. 31, versetele 8-9:

„Deschide-ți gura pentru cel mut,
pentru pricina tuturor celor părăsiți!
Deschide-ți gura, judecă cu dreptate,
și apără pe cel nenorocit și pe cel lipsit!”

Iosif Țon – pastor baptist, Ploiești

DR. CIOATĂ SILVIU – Cultul Creștin după Evanghelie – Ploiești

NICOLESCU PAVEL – pastor baptist, București

ING. POPESCU AURELIAN – Evanghelist în cultul creștin baptist

Caraman Constantin – predicator Cultul Penticostal

*DUMITRESCU RADU – ÎNVĂȚĂTOR BAPTIST DESTITUIT*¹¹²

¹¹² Numele semnatărilor, calitatea și domiciliul sunt scrise de mână, cu șase grafii diferite; am păstrat majusculile sau minusculile, conform originalului. Cel mai probabil fiecare semnatărilor a completat aceste date. Toate numele sunt urmate de semnăturile olografe.

CULTELE NEOPROTESTANTE ȘI DREPTURILE OMULUI ÎN ROMÂNIA – ANEXE¹¹³ –

După terminarea redactării documentului cu titlul de mai sus, continuă să ne sosească informații din diferite părți ale țării în legătură cu persecuția religioasă care se desfășoară asupra credincioșilor neoprotestanți sub forma amenzilor, a retrogradărilor sau destituirilor din servicii și a discriminărilor elevilor în școli. Redăm mai jos unele dintre aceste date noi pe care le-am obținut.

Anexă la Capitolul I

Am afirmat în expunerea referitoare la Decretul 153/1970 că prin acesta sînt insultați nu numai anumiți credincioși, ci chiar anumite culte recunoscute de Stat sînt declarate de către organele locale ale puterii de Stat drept grupări huliganice, parazitare și anarhice. Iată că acum ne-a parvenit un document care reprezintă cea mai uluitoare ilustrare a acestei stări de lucruri. Este vorba de patru procese verbale dresate de plutonierul adjunct Mocanu Dumitru în 20.02.1977 în comuna Rădăcinești, jud. Vrancea, credincioșilor baptiști Filip Gigel, Crimană Vasile, Sava Sterian și Olteanu Mihai, prin care aceștia patru sunt amendați cu câte o mie de lei. „Vina” reiese cu prisosință din însuși textul proceselor verbale. Vom cita doar două, pe care le găsim mai expresive. Astfel, în procesul dresat lui Filip Gigel se scrie că „a săvârșit contravenția prevăzută de art. 1, lit. d. din Decret 153/1970 prin aceea că în seara zilei de 19.02.1977, orele 20,30 au fost găsite în locuința sa din satul Rădăcinești un nr. de 10 persoane care fac parte din cultul Baptist proferând cântece din cărți baptiste fără autorizație legală punând la dispoziție în acest scop o cameră mobilată cu bănci, scaune și lozinci cu caracter Baptist ce exprimă o concepție anarhică contrară regulilor de bună cuviință străină principiilor de conviețuire socialistă prin aceasta sprijinind și aderând la Cultul Baptist”.

Iar în procesul dresat lui Crimană Vasile se scrie că „a fost găsit împreună cu alte nouă persoane ce fac parte din Cultul Baptist proferând cîntece din cărți Baptiste ce exprimă o concepție anarhică contrară regulilor de bună cuviință, străină principiilor de conviețuire socialistă prin faptul că a aderat și aderă și sprijină Cultul Baptist fără să fie autorizat de departamentul Cultelor al Jude. Vrancea¹¹⁴”.

Singurele explicații pe care le găsim necesare sunt acelea că „lozincile cu caracter Baptist ce exprimă o concepție anarhică contrară regulilor de bună cuviință străină principiilor de conviețuire socialistă”, erau de fapt versete din Biblie, iar „cântece din cărți Baptiste ce exprimă o concepție anarhică contrară regulilor de bunăcuviință” sînt cântecele cîntate din cartea de cîntări tipărită oficial în 1970 în tipografia Statului.

¹¹³ În partea de sus, dreapta, a documentului este scris de mână: „7/3/77”.

¹¹⁴ Astfel în text.

În anul 1975, în satul Prelipca, com. Salcia, jud. Suceava, având aprobarea verbală a organelor locale de Stat pentru a sărbători semicentenarul existenței adunării locale a creștinilor după Evanghelie, credincioșii se adună duminică după masă în sala de cult autorizată, însă cu două ore mai devreme decât programul obișnuit. În timpul programului au venit câțiva ofițeri de miliție în civil de la Suceava, au adunat sfatul frățesc (conducătorii adunării locale) într-o cameră anexă și le-a aplicat fiecăruia [sic!] câte o amendă de 3.000 lei, în total 21.000 lei. Încadrarea, desigur, tot la Decretul 153.

În anul 1976 în Focșani a avut loc o înmormântare a unui credincios creștin după Evanghelie. După terminarea serviciului, predicatorul Neamțu Gheorghe, împreună cu alți credincioși veniți la înmormântare din alte localități, au fost invitați la masă în casa unuia dintre credincioșii din loc. În timp ce erau la masă, a venit miliția și pe Neamțu Gheorghe și pe încă cinci credincioși i-au dus la sediul miliției și i-au amendat cu câte 1.000 lei pe fiecare.

Într-o duminică, în 1974, șapte credincioși creștini după Evanghelie din comuna Nehoiu, jud. Buzău, au vizitat un credincios bolnav, la domiciliul acestuia. Miliția a venit asupra lor și i-a amendat în total cu 13.000 lei.

În august 1970, predicatorul creștin după Evanghelie Panaitescu Alexandru¹¹⁵ din Ploiești a fost în vizită pastorală la o familie și pentru aceasta a fost amendat cu 1.000 lei.

¹¹⁵ Alexandru Panaitescu (1899-1982). Predicator creștin după Evanghelie. Studii: Seminarul Teologic Ortodox din Sibiu. Fost preot ortodox lângă București, inițial foarte apropiat de preotul Tudor Popescu, de numele căruia se leagă „trezirea de la biserica Cuibu cu Barză” și apariția creștinilor după Scriptură, Panaitescu a devenit creștin după Evanghelie în jurul anilor 1930. Era educat, cu pregătire teologică și orator apreciat, manifestându-se foarte activ în Ploiești. În timpul celui de-al doilea război mondial, în contextul persecuțiilor declanșate (și) împotriva confesiunii sale de către regimul Antonescu, Panaitescu a devenit unul dintre liderii creștinilor după Evangheliei. După război avea să fie în conducerea cultului timp de 12 ani (1946-1958). Biserica Creștină după Evanghelie a avut în perioada comunistă o conducere colectivă, formată din 3 membri și 2 supleanți. La Congresul Cultului, desfășurat la București pe 23 iunie 1951, Panaitescu a fost ales membru supleant al delegației permanente. S-a dovedit unul dintre apărătorii redutabili ai Bisericii sale, opunându-se imixtiunii partidului-stat, desfășurată deschis prin Departamentul Cultelor și camuflat prin intermediul Securității. Regimul a reacționat, urmărind neutralizarea posibilității „unei influențe de rezistență” prin acțiunea lui Panaitescu și a altor predicatori creștini după Evanghelie. A fost forțat să demisioneze din conducere în 1958. Alexandru Panaitescu a fost urmărit cu atenție de poliția politică, aceasta având în vedere prestigiul lui în interiorul Bisericii, precum și relațiile personale pe care le stabilise încă din perioada interbelică în cercuri creștine din străinătate, în special din Elveția. În 1961 Departamentul Cultelor i-a intentat un proces pentru că îndeplinise funcții clericale în cadrul Cultului Creștin după Evanghelie, fără a avea aprobarea Departamentului. A fost autor al unei *Concordanțe biblice* (tipărită în 1973), pentru Biblia în traducerea lui Dumitru Cornilescu, utilizată îndeosebi în bisericile protestante românești. Vezi și ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 146, vol. 2, f. 3, 10-11, 16 (f.-v.); Gheorghe Oprea-Teodorescu, Marin Ionescu, *Istoricul Adunărilor Creștine după Evanghelie din România (Perioada 1899-1945)*, litografiat, f.a. [c. 1994], p. 38; Ieremia Rusu, *Cine sunt creștinii după Evanghelie? Curente teologice care au influențat doctrinele specifice ale Bisericilor Creștine după Evanghelie din România în perioada interbelică și comunistă*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2011, p. 215, 237-239. Și informații primite de la domnii Nicolae Geantă, Virgil Achihai și Mircea Cioată, cărora le mulțumesc pentru bunăvoință.

În august 1975, în satul Brebi¹¹⁶, jud. Sălaj, a avut loc un botez în Biserica Baptistă. Autoritățile au făcut presiuni ca botezul să nu aibă loc. Totuși credincioșii au ținut botezul, la care a asistat un mare număr de persoane. După terminarea serviciului, două mașini ale miliției așteptau afară în drum și au început să aplice amenzi celor care ieșeau din biserică. Se apreciază că s-au încasat circa 20.000 lei.

În Baia Sprie, jud. Maramureș, în 1972, credincioșii bapțiști au fost amendați cu 30.000 lei pentru că au făcut adunare pentru închinăciune fără autorizație.

În februarie 1977, în satul Lupoia¹¹⁷, jud. Sălaj, credincioșii bapțiști care au fost găsiți în casa de rugăciune au fost amendați cu sume între 300 lei și 900 lei.

Anexă la Capitolul II

Credinciosul creștin după Evanghelie Clipa Ioan¹¹⁸ din Suceava a fost forțat să plece de la Întreprinderea de drumuri, Suceava, unde lucrase ca maistru auto. Încercând să se angajeze la Autobaza I, Suceava, în data de 20.XI.1976, a avut o discuție cu Șeful biroului Personal al acestei autobaze, pe nume Iriciuc, care i-a refuzat angajarea și timp de o oră a încercat să-l convingă să se lase de credință, căci altfel va rămâne pe drumuri, cerșetor.

Credinciosul creștin după Evanghelie Almășan Cornel, profesor de limba română în Târgu Neamț a fost dat afară din învățământ în 1974 pentru credința lui. Având o familie cu 7 copii, a lucrat o vreme ca miner la Bilău¹¹⁹, Harghita. Nu a putut rezista condițiilor de muncă de acolo, iar în prezent face o școală de calificare ca mecanic auto în Iași.

Credinciosul creștin după Evanghelie Ilie Ion, profesor de fizică la școala din Lapoș¹²⁰, jud. Prahova, a fost dat afară din învățământ în 1973. A reușit să se încadreze la o întreprindere abia după mai multe luni de zile fără serviciu.

Credinciosul baptist Stoia Ilie din București a fost dat afară din serviciul său de la televiziune pentru că este baptist.

¹¹⁶ Brebi, sat în comuna Creaca, județul Sălaj.

¹¹⁷ Lupoia, sat în comuna Creaca, județul Sălaj.

¹¹⁸ Ioan Clipa (1938-1980). Prezbiter principal al bisericii creștine după Evanghelie din Suceava. În 1972 lucra la Secția Județeană Suceava de drumuri și poduri. Tot atunci i se descoperise „un adevărat depozit de maculatură cu conținut retrograd (889 de tipărituri)”, „propagandă neștiințifică”, cum se exprima propaganda comunistă – în fapt era vorba de literatură creștină –, motiv pentru care era „demascat” public în „Zori noi”, „organ al Comitetului județean Suceava al PCR și al Consiliului popular județean” (anul XXVII, nr. 7768, 12 decembrie 1972). Arestat în 1975, a fost interogat timp de 17 zile (Sergiu Grossu, *op. cit.*, p. 196-199). Implicat într-o rețea clandestină de distribuire a Bibliilor, a fost arestat în 1980 și bătut sălbatic de Securitate. Moartea lui reprezintă un mister, poliția politică nefiind străină de aceasta. Îi mulțumesc domnului Florentin Clipa (fiul lui Ioan Clipa) pentru punerea la dispoziție a acestor informații.

¹¹⁹ Localitate neidentificată. Este posibil să fie vorba de Bălan, oraș minier din județul Harghita.

¹²⁰ Lapoș, comună în județul Prahova.

Anexă la Capitolul III

Ne-am referit de mai multe ori la actul administrativ prin care se introduce prevederea ca pentru anumite facultăți să se prezinte recomandare de la UTC și am arătat că aceasta reprezintă o discriminare în sensul dat acestui termen de Convenția de la Paris. Pentru deplină exactitate, precizăm aici că această prevedere se găsește înscrisă în broșura „Admiterea în Învățământul Superior 1977” editată de Ministerul Educației și Învățământului din R.S. România. La pagina 23 a acestui act oficial, între actele care se cer incluse în dosarul candidaților pentru examenul de admitere se include: „recomandarea din partea organizației de partid sau tineret pentru candidații la specialitățile Filozofie, Sociologie, Economie politică și planificare, Relații economice internaționale, Istorie, Istorie-geografie, Istorie-o limbă străină, Drept, Drept economic-administrativ”.

De aici se vede clar cum un număr mare de tineri sînt excluși de la accesul la anumite forme de învățământ datorită religiei sau opiniei politice – ceea ce reprezintă o flagrantă încălcare de către România a „Convenției privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului”¹²¹.

Mai redăm în continuare și alte cazuri de abuzuri și discriminări făcute în școli asupra copiilor credincioși.

În 1975 în orașul Cehei¹²², directorul Liceului din localitate i-a adunat pe elevi în careu, i-a scos pe elevii bapțiști în față, i-a prezentat în cuvinte înjositoare, i-a umilit în față întregii școli și le-a spus celorlalți elevi să scuibe asupra lor.

Elevul Niculiță Vasile din Verești¹²³, jud. Suceava, a fost exmatriculat, în nov. 1976, de la școala sanitară din Suceava pentru că a îndrăznit să împrumute o Biblie unei bolnave.

Sunt deosebit de importante declarațiile unor cadre didactice universitare din București făcute la ședințe de excludere din UTC a unor studenți creștini neoprotestanți, deoarece ele trădează evident atitudinea conducerii Statului în această privință. Astfel, la ședința de excludere din UTC a inginerii Enea Marta, proaspăt absolventă a Institutului de Construcții, ținută în 26 februarie 1977, profesorul universitar inginer Bandrabur Costică a afirmat deschis că: „În RSR creștinii nu pot avea pretenția la drepturi egale cu ceilalți cetățeni ai patriei și viitorul va confirma aceasta”.

Deasemenea, în ședința din 25 februarie 1977, la aceeași facultate, în care au fost excluse din UTC studentele din anul IV: Popescu Ana Maria¹²⁴ și Săndescu Georgeta, s-a afirmat de către același profesor că astfel de elemente

¹²¹ *Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului* a fost adoptată de Organizația Națiunilor Unite pentru educație, știință și cultură în 1960.

¹²² Un oraș cu numele „Cehei” nu există în România. În schimb există satul Cehei, subordonat administrativ orașului Șimleu Silvaniei, județul Sălaj.

¹²³ Verești, comună în județul Suceava.

¹²⁴ Ana Maria Popescu. Fiica lui Aurelian Popescu, unul dintre semnatarii documentului de față, și soția lui Mihai Oară (vezi nota următoare).

nu au ce căuta într-o facultate tehnică și că un creștin nu poate deveni un bun specialist.

Dar cel mai grăitor este cazul de la Universitatea București, Facultatea de Matematici, unde a fost exclus din UTC studentul baptist Oara Mihai¹²⁵, un student excepțional, care are numai note maxime la toate examenele. Ședința de excludere a avut loc în 28 februarie 1977 și a fost condusă de președintele asociației studenților comuniști, pe nume Iorgovan¹²⁶, Dr. în Drept, care a declarat: „Vom face în așa fel încât să nu termini facultatea... Constituția și legile țării sînt suficient de elastice pentru ca să te dăm afară din facultate... Nu admitem să formăm intelectuali creștini”.

¹²⁵ Mihai Oară (n. 1955). Absolvent al Facultății de Matematică a Universității din București (1975-1979). Convertit la creștinism în Biserica Baptistă (1974); ginerele lui Aurelian Popescu. Ca urmare a asumării deschise a credinței sale, a fost persecutat de autoritățile comuniste, fiind arestat și anchetat în mai multe rânduri. În anul I de facultate a refuzat să devină membru al PCR, cu motivația: „nu sunt pregătit”. În 1977, în a doua jumătate a anului II de studii, când s-a pus problema semnării angajamentului de loialitate față de PCR, a refuzat iarăși, explicând că face aceasta „deoarece nu ader la concepția materialist ateistă a partidului”. Chemat înaintea mai multor cadre didactice din Universitate, între care și Antonie Iorgovan, amintit în document (vezi și nota următoare), a fost amenințat cu exmatricularea. S-a luat decizia excluderii sale din UTC, dar la prima ședință colegii au refuzat să voteze. În cele din urmă a fost dat afară din această organizație. Profesorul de filosofie Vasile Tonoiu primise instrucțiuni să-l „pice” la examenul de specialitate. Însă acesta l-a chemat pe M. Oară și i-a spus de indicațiile primite, transmitându-i că nu îl va face să rateze anul, chiar dacă îi va da o notă mai mică. Ceea ce s-a și întâmplat. Pentru curajul său, profesorul are și astăzi parte de recunoștința fostului student. „Răzbunarea” celui din urmă a constat în împărțirea către mai mulți colegi, imediat după finalizarea examenului amintit, a unor exemplare din cartea lui Richard Wurmbrand, *Marx și Satan*, care circula clandestin în anumite medii creștine din România. Emigrat în SUA (1980), M. Oară a locuit în New York, New Jersey, Pennsylvania, Carolina de Nord și Washington, lucrând în tehnologie informatică în cadrul mai multor companii. Ulterior a trecut printr-o perioadă lungă de căutări spirituale, alegând să devină membru al unei biserici ortodoxe antiohiene. În prezent locuiește în Raleigh, Carolina de Nord. Vezi și Mihai Oară, *Cum n-oi mai fi pribeag. O călătorie prin țări, culturi, sisteme politice și credințe*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2009; idem, *Călătoria mea spirituală*, disponibil pe <http://ortho-logia.com/Romanian/CaleaMea.htm> (consultat la 20 noiembrie 2012). Unele dintre aceste informații mi-au fost oferite de domnul Mihai Oară, căruia îi mulțumesc pentru bunăvoință.

¹²⁶ Antonie Iorgovan (1948-2007). Jurist, profesor universitar și politician român. Studii: Liceul Militar „Ștefan cel Mare” din Câmpulung Moldovenesc (1966), Facultatea de Drept a Universității din București (1968-1972) și doctoratul la aceeași instituție (1979). Membru al Partidului Comunist Român din 1970. Asistent universitar stagiar (1972-1975), asistent universitar (1975-1980); lector universitar (1981-1990), conferențiar universitar (1990-1993), profesor (1993-2007) la Facultatea de Drept a Universității din București; avocat în Baroul București (din 1996). Înainte de 1989 a fost președinte al Centrului Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din Universitatea București. Nu întâmplător, în special foștii absolvenți ai Facultății de Drept îl considerau „bolșevic”. Ca și în cazul altor persoane publice din România postcomunistă, Iorgovan a încercat să facă uitată activitatea sa zeloasă în slujba PCR. După 1989 a continuat să facă politică, fiind senator în Parlament (1990-1992, 2000-2007) și membru al Curții Constituționale a României (1992-1996), unde a fost numit de Senat. A fost considerat autorul Constituției din 1991, schimbată în 2003, la rândul ei în curs de revizuire.

Se mai poate îndoi oare cineva că, în ciuda angajamentelor sale pe plan internațional, România întreprinde o acțiune de excludere a unui mare număr de tineri de la învățământul superior?¹²⁷

*IOSIF Țon*¹²⁸

*Ing. A. Popescu*¹²⁹

*PAVEL NICOLESCU*¹³⁰

*R. DUMITRESCU*¹³¹

„Neoprotestant Denominations and Human Rights in Romania”.

A 1977 Memorandum

(Abstract)

Keywords: Neoprotestants, Evangelicals, human rights, Romania, persecutions, anticommunist nonviolent resistance, radio Free Europe, Iosif Țon, Silvian Cioată, Pavel Nicolescu, Aurelian Popescu, Constantin Caraman, Radu Dumitrescu.

The 1970's marked in Europe and North America the reaffirming of human rights. The *Final Act of the Helsinki Conference* (August 1, 1975) played an essential role in that respect. Even though Nicolae Ceaușescu, Romania's President at that time, signed this document, Romanians faced during the following period an increasing number of human rights abuses. The most flagrant abuses were probably those related to religious freedom. The so-called Neoprotestant denominations, in particular, were subjected by mid '70s to a treatment of increased oppression and discrimination. This fact led to some reactions initiated mainly by pastors and preachers, some of whom displayed great acts of courage, energy and vision. Several memoranda were elaborated 'in protest' in Romania between 1973-1974. Some results were achieved at that time. After 1975, however, given the increased ideological control and the emphasis on the nationalist communist vision, members of the Neoprotestant denominations, particularly the Baptist, Brethren, Pentecostal as well as the Seventh-Day Adventist denominations, were subjected to a systematic limitation of religious manifestation.. Furthermore, additional measures were taken to marginalize and stigmatize the Romanian Neoprotestants. Adults were reduced to lower ranks or dismissed from their workplace; children and young people were discriminated in schools and obstructed from attending high schools and universities.

In 1977, to protest this assault on religious freedom, a memorandum titled '*The Neoprotestant Denominations and the Human Rights in Romania*' was published. The

¹²⁷ La sfârșitul acestor anexe apar doar numele a patru semnatori. Trei dintre ele sunt scrise de mână cu majuscule (Iosif Țon, Pavel Nicolescu și R. Dumitrescu), urmate de semnăturile olografe, în cazul unuia dintre semnatori (Aurelian Popescu) apărând doar semnătura olografă.

¹²⁸ Urmează semnătura olografă.

¹²⁹ Doar semnătura olografă.

¹³⁰ Urmează semnătura olografă.

¹³¹ Urmează semnătura olografă.

report was structured in three sections chapter I, *Decree no. 153/1970 and the human rights*; chapter II, *The pressure exercised on the Neoprotestants at work, demoting and dismissing*; and finally, chapter III, *Discrimination in schools*. This document gathered tens of persecution cases against believers from all of Romania, from all of the mentioned denominations, and from various social strata. Although it received large support among many lay people and pastors who were influential within their communities, in the end only six persons signed it: Iosif Țon, Silvian Cioată, Pavel Nicolescu, Aurelian Popescu, Constantin Caraman, Radu Dumitrescu. On August 3, 1977, the document was broadcasted on Radio Free Europe and lead to the immediate arrest, interrogation and mistreatment of those who signed it. These individuals were released after six weeks of arrest and then closely supervised by the secret police (the *Securitate*). Death-threats were also made against them. Finally they emigrated, except two of them.

The document *Culte neoprotestante și drepturile omului în România* [*Neoprotestant Denominations and Human Rights in Romania*] is published in the Annex, after a copy identical to the original. Notes were added to contextualize some of the statements contained in the document and, where possible, to provide biographic information for many of the individuals named therein.

Un „Raport” și contextul evoluției scrisului istoric din RSS Moldovenească (București, august 1980)*

Stelian MÂNDRUȚ, Ottmar TRAȘCĂ

Specialiștii istoriografiei din Republica Moldova¹ au remarcat că abordarea spațiului istoric propriu într-o modificată atitudine interpretativă și diversitate tematică a început în ultimii ani ai existenței regimului comunist (1985) și a luat amploare după 1991, într-un schimbat climat geopolitic. Reflecțiile critice au fost exprimate la adresa manierei de analiză și reconstituire a imaginii generale și locale a trecutului unui areal (Moldova, Basarabia, Transnistria)², efectuată în conformitate cu viziunea specifică și tradițională a istoriografiei sovietice.

* Cercetare efectuată în cadrul schimburilor interacademice pe anul 2007, la Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Republicii Moldova, cu privire la raporturile de colaborare între institutele de profil din România și Republica Moldova. Autorii sunt îndatorați tuturor colegilor și prietenilor de la Chișinău, care au contribuit la bunul mers al stagiului nostru de documentare.

¹ Anatol M. Țăranu, *Istoriografia națională, imperativ al timpului*, în RIM, 3, 1992, nr. 1, p. 3-8; Ion Țurcanu, *Revolta istoriografică din Moldova Sovietică de la sfârșitul anilor '80*, în RI, 6, 1995, nr. 5-6, p. 451-470; Gheorghe I. Florescu, *Basarabia, o temă a istoriografiei americane (1945-1995)*, I-II, în AIIX, 33, 1996, p. 191-207; 34, 1997, p. 355-364; Wilhemus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura Arc, 1996; Constantin Ungureanu, *Die Historiographie in der Republik Moldau im vergangenen Jahrzehnt*, în „Österreichische Osthefte”, 44, 2002, p. 225-236 (în continuare, ÖO); Andrei Eșanu, *Istoriografia în Republica Moldova (1989-2002)*, în AIIX, 39/40, 2002/2003, p. 631-650; Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, Editura Arc, 2004; idem, *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2005, vezi studiul introductiv, p. 5-50; Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi, *Știința istorică din Moldova în anii 1946-2006*, în RIM, 16, 2006, nr. 1-2, p. 3-16; Ludmila Rotari, *Considerații privind evoluția istoriografiei contemporane din Republica Moldova*, în RI, 17, 2006, nr. 1-4, p. 45-50; Adrian Dolghi, *Despre cum s-a scris istoria Moldovei în URSS, un exemplu tipic al imixtiunii politicului în viața didactico-științifică*, în „Transilvania”, 37, 2008, nr. 11, p. 69-75; Gheorghe Simion, *Politică și istorie în tratarea relațiilor româno-ruse/sovietice. 1947-1989. Studiu de caz: istoriografia română*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, 7, 2008, p. 63-74; Gabriel Moisa, *The Bessarabia Issue. Between Historiography and the Official Political Discourse in Romania During the „Ceaușescu Regime”*, în „Studia Universitatis Petru Maior”, Series Historia, 9, 2009, p. 275-296; Adrian Dolghi, *Politica statului sovietic în domeniul învățământului istoric superior în perioada anilor 1944-1965*, Chișinău, Universitatea de Stat a Moldovei, teză de doctorat, 2010, 198 p. Cuvenite mulțumiri sunt rostite acum pentru ajutorul bibliografic oferit de colegii dr. Igor Cașu, dr. Ion Xenofontov, de la Chișinău, și dr. Vitalie Bărcă, din Cluj-Napoca.

² Anatol M. Țăranu, *op. cit.*, p. 3, 7.

Exercițiul analitic și sintetic practicat vreme îndelungată nu a putut depăși însă anumite limite conceptuale și metodologice impuse de către factorul ideologic și politic. Scrisul istoric „moldovenesc” reprezenta astfel un clivaj de date și fapte expuse după un canon global unional. El a fost utilizat drept un instrument de îndoctrinare, integrat și subordonat instituțional cadrului oferit de știința istorică sovietică³. Cercetarea ființării Basarabiei între 1812-1918, de exemplu, apărea deformat înfățișată prin mijlocirea unui discurs ideologizat / politizat și dominant în literatura de profil lipsită de valoare științifică justificând statutul de provincie anexată (vezi postbelic, cazul RSSM!), fără a recunoaște comunitatea de interese cu România modernă.

Un atare exercițiu distorsionat subiectiv și pragmatic încerca să legitimizeze datul politic și apartenența teritorială într-un raport de subsidiaritate cu afirmarea viabilității sistemului comunist. Carențele de formă au inclus concepția și periodizarea cronologică, renunțarea la tradițiile istoriografice, izolare față de exterior, serii de greșeli și denaturări flagrante interpretativ ale generației de specialiști făurită în climatul metodologiei formaționiste care afectase principiul spiritului critic⁴.

Limitele caracteristice școlii de istorie de la Chișinău au condus la diminuarea expresivității fizionomiei proprii atât prin valoarea specialiștilor, cât și prin validitatea producției de profil. Faptul a fost generat de conjunctura postbelică și se datora inerției mediului de creație și nivelului modest al culturii într-un areal periferic și pauper instituțional⁵. Influența resimțită se repercutase gradual asupra motivației tematicii istorice aflată într-o ecuație invers proporțională cu privire la importanța cognitivului și semnificația profitului ideologic.

Un reviriment esențial din punct de vedere organizatoric îl constituise apariția nucleului de specialiști în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe (1961). Cercetătorii formați în centre de tradiție unională (Leningrad / Sankt-Petersburg, Kiev, Moscova), dar și locală (Chișinău), au abordat „Istoria Moldovei” ca parte componentă a celei generale sovietice, conform periodizării fixând anul 1917 drept reper global comun⁶.

Pe fondul mișcării revizioniste, naționaliste și neostaliniste din finalului anilor '60, lucrările de specialitate publicate în mediul academic și universitar din RSS Moldovenească au dezvoltat mitul „națiunii și limbii moldovenești”, expus de unii dintre istoricii care au acceptat ideea „naționalității moldovene cu limbă și istorie distinctă”⁷. Două tratări au fost impuse acum în peisajul istoriografic. Apariția sintezei revizuite a istoriei Moldovei (*Istoria Moldvaskoi SSR*, vol. I-II, 1965-1967, 1968-1970), retipărită ulterior în rusă și română (1982-1984)⁸, a consfințit un atare moment. Un alt exemplu îl constituise lucrarea intitulată

³ Gheorghe I. Florescu, *op. cit.*, I, p. 192-193.

⁴ Anatol M. Țăranu, *op. cit.*, p. 4.

⁵ Ion Țurcanu, *Bibliografia...*, p. 8.

⁶ Andrei Eșanu, *op. cit.*, p. 631, 632.

⁷ Gheorghe I. Florescu, *op. cit.*, II, p. 358; Wilhelmus van Meurs, *op. cit.*, p. 176.

⁸ Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi, *op. cit.*, p. 5.

Moldovskaia sovetskaia gosudarstvennost i bessarabski vopros (1974), semnată de Artiom M. Lazarev și articulând clișee cu menirea de a înlocui interpretarea istorică prin cea politizată⁹.

În atmosfera științifică generată de realități și experiențe istorice specifice, marcată de competiția dintre instituțiile locale și unionale, de rivalitățile interumane și generaționale, mulți tineri istorici au debutat drept „coautori” la elaborate ample privind trecutul RSSM, între ei figurând Demir Dragnev, Pavel Sovietov și Vladimir Țaranov. Cei trei au fost incluși în colective de cercetare și editare preocupate de abordări sectoriale referitoare la trecutul social-economic și cultural al Moldovei dintre Prut și Nistru: corpusul de documente româno-slave pentru veacurile XV-XVIII, inițiat în 1961, în colecția numită *Moldova în epoca feudalismului* (vol. I-VI, 1961-1992, D. Dragnev și P. Sovietov)¹⁰; manualele editate de același cuplu pentru gimnaziu și liceu¹¹; demersuri colective, sinteza monografică despre trecutul agrar al RSSM în anii postbelici (1963), și strădanii individuale, fenomenul industrializării și urmările sale social-economice (1975 și 1983), ale contemporaneistului V. Țaranov; excursuri monografice elaborate de P. Sovietov, unul din exponenții tezei „patriotismului naționalist moldovean”, tratând secvențe privind *Caracteristicile evului mediu timpuriu și de mijloc în Moldova* (1972) într-o optică teoretică aparte despre societatea feudală, aprofundând ulterior și intervalul referitor la *Moldova între secolele XVI-XVIII* (1980)¹². Contextul științific general în plan local din anii '70-'80 a favorizat asemenea puncte de vedere exprimate în scris, care au contribuit la consolidarea locului și rolului deținut de unii istorici în eșichierul meritocratic academic și universitar. Efortul monografic realizat de către D. Dragnev cu privire la tipologizarea Evului Mediu moldovenesc în veacurile XVII-XVIII (1975) sugera tacit un alt / nou mod de rescriere a trecutului areal, același semnat înțocmind, de pe poziții modificate cronologic și structural, un prim studiu de sinteză despre politica externă a Moldovei în perioada medievală (1987)¹³.

În intervalul temporal similar cu cel descris în situația istoricilor din RSSM, evoluția scrisului istoric din România a dovedit inițiative minime și sporadice în reconsiderarea și reorientarea demersului interpretativ cu privire la trecutul Moldovei de odinioară. Faptul era pe deplin explicabil pe durata celor două decenii postbelice, breasla istoricilor obedienți adoptând teza oficială și refuzând implicări problematice. Atitudinea față de „chestiunea basarabeană” apărea previzibilă în conjunctura tabuizării acestui subiect din motive de geopolitică și raporturi interstatale de proporții diferite, exprimate față de coexistența și interferența a două mituri dominante: a) prietenia între popoare; b) formula răului mai mic¹⁴.

⁹ Gheorghe I. Florescu, *op. cit.*, I, p. 194.

¹⁰ Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 15; Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi, *op. cit.*, p. 8.

¹¹ Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 21.

¹² Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi, *op. cit.*, p. 6.

¹³ *Ibidem*, p. 7.

¹⁴ Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 20.

Schimbarea de paradigmă produsă la București în debutul anilor '60 și concretizată printr-un relativ „dezgheț politic” a favorizat în plan istoriografic modificarea concepției istorice oficiale prin adoptarea și extinderea tezei comunismului național. Acest răstimp de la începutul deceniului șapte al secolului trecut apare legitimat de un scris istoric manevrat politic în inițierea confruntării româno-sovietice, previzibilă nu doar în areal științific. Îndrăzneala demonstrată față de Moscova prin discutarea problemei teritoriale (vizată fiind RSSM!) a contribuit la redeschiderea chestiunii Basarabiei, reflectându-se astfel termenii dezacordului politic dintre cele două state. Relațiile bilaterale au suportat astfel fluctuații în spațiu și timp datorită impactului „disputei istorice”, confruntarea fiind atenuată ideologic și politic până la sfârșitul deceniului opt, drept consecință a faptului că istoricii români au renunțat temporar la ideea redactării unei sinteze a întregii Moldove¹⁵.

Reuniunile de specialitate și amploare internațională au însemnat și continuă să reprezinte un factor de dinamizare a energiilor creatoare în multe domenii de activitate. Comunicarea și dialogul vitale în evoluția cotidiană au fost mereu afectate prin adâncirea fisurilor cauzate de o varietate de motive, între care dominau cele de natură ideologică și extraprofesională. Ingerința politicului în dezvoltarea științei și culturii în general, și a istoriei în particular, persista vizibil mai cu seamă pe durata ființării structurilor totalitare, precum cel comunist, extins într-un anume tronson geografic continental. Practica exersării sistemului de interrelații la nivel intern și extern, prin componenta valorizată de către istoricul de profesie, apărea benefică în cazul congreselor de profil organizate într-un constant ritm ciclic de cinci ani.

Repetabilitatea fenomenului la scale valorice și cantitative permanent modificate în spațiu și timp, în funcție de mai mulți vectori de naturi diferite, a contribuit la exprimarea atitudinii concrete față de „seminarul” extins global și din unghiul de abordare a tematicii de profil, continuu modificată conceptual-structural. Multe școli istoriografice au fost stimulate astfel într-un benefic sistem circulant de idei. Miza discursului profesat se referea la acceptarea istoriei ca știință și la stadiul demersurilor efectuate de reprezentanții muzei Clio prin contribuții factuale și metodologice, expuse și impuse comparativ în dezbaterile de idei.

Etapele teoretice preliminare validării în practică a confruntărilor profesionaliste reclamau stagii de depistare, selectare și disciplinarizare pentru emisarii desemnați tematic în raport cu regulile statuate de specifice organisme domeniiale multinaționale. Direcțiile și problemele sugerate spre discutare, înfățișate în abordările pe secții / sectoare de lucru și validate final în conformitate cu principiul „alterității și unității în diversitate”, au generat momente critice sau conflictuale moderate și temperate diplomatic și rațional până la consemnarea unei decizii amiabile.

¹⁵ *Ibidem*, p. 279.

Faptul cuantificat statistic privind marja reprezentativității și densitatea reușitei unor noi criterii de efort istoriografic se corobora acum cu datul intensității relației extinse între specialiști, care încercau să statueze legitimitatea științei istorice cu un loc / rol bine definit în plan axiologic. Întâlnirile de profil reclamau astfel un intens travaliu organizatoric și științific atât din partea țării gazdă, cât și a mulțimii de istorici reuniți de pe întreg mapamondul.

Congresul de la București a subliniat un anume tip de manifestare prin seria interferențelor prealabile menite a înseria logistic contributorii pe teme și secții pe durata unei săptămâni de lucru științific, și prin multitudinea aprecierilor referitoare la colocvii și conferințe, tipărite sub formă de dări de seamă, informări, rapoarte / referate necesare a consemna starea de fapt existentă.

Considerațiile redată în continuare constituie o încercare de comentare a mărturiei documentare realizate de cei trei semnatari, membri ai delegației sovietice, dintr-un unghi de percepție propriu grilei de valori a istoriografiei respective cu privire la contextul și desfășurarea evenimentului găzduit de capitala României în august 1980. Intuibile motive au condus la elaborarea depoziției scrise de către istoricii moldoveni, acceptați meritocratic în calitate de recunoscuți specialiști ai istoriei zonale și locale. Atitudinea și starea de spirit creionate responsabil în textul oficial au cadrat cu normele reclamate de uzanța informării forurilor de profil / superioare despre actul participării la manifestări științifice de amplitudine geografică și istorică.

Neputând fixa cu precizie momentul redactării memoriului, considerăm că autorii colectivi în numele cărora semnase Vladimir Țaranov, directorul Institutului de Istorie al Academiei de Științe de la Chișinău, au avut posibilitatea documentării atât în preajma inaugurării lucrărilor, prin consultarea setului de trei volume apărute, cât mai ales pe durata participării la dezbaterile inițiate pe diferite secții / sectoare, fiind sprijiniți de mulți colegi desemnați să prezinte rapoarte, referate și intervenții la temele discutate în plen sau în comitete / comisii.

Actul întocmit a subliniat imaginea supremației scrisul istoric sovietic în comparație cu alte istoriografii și a marcat anumite conotații valorice și cantitative referitoare la prezența unor delegații provenite din zona de influență comunistă din Africa și Asia (China, Vietnam). Acestea puteau lesne constitui un element de alianță ipotetică și de liant necesar în flexibilizarea comunicării sperate de istoricii din Uniunea Sovietică în dezbaterile ideologice și profesională cu specialiștii din Europa și Statele Unite. Drept pandant al acceptării critice a dizidenței unor țări socialiste în anii '70, se exprima acum nedumerirea față de restrângerea utilizării rusei ca limbă de lucru în comparație cu reuniunile din deceniile anterioare.

Este posibil ca aceste secvențe negative să constituie un reflex normal al mentalității istoricilor sovietici care nu izbuteau să conceptualizeze aportul de gândire antinomică manifestat de mulți dintre colegii din țările socialiste. Aceștia din urmă erau preocupați a configura și legitima teza național comunistă în strădania de a neutraliza consecințele dogmatismului impus în anii '50 și

diluat faptic în intervalul de până la 1980. Acest dat sugerat inițial fusese extins prin invocarea tensiunii ideologice recunoscută în situația dialogului minim academic între reprezentanții celor două concepții antagonice (marxist-leninistă și burgheză).

Un teren propice în acest sens îl constituise dezbaterea găzduită de „Comitetul internațional al istoriei celui de-al Doilea Război Mondial” în legătură cu învinuiri reciproce și analiza comparată a echilibrului rezultat drept urmare a criticării totalitarismului fascist și stalinist. Polonia a fost citată de istoricii sovietici pentru dezvoltarea unor carențe ale politicii generale comuniste interbelice în privința organizării statale interne, a locului și rolului desemnat autocratic pe seama republicilor, și a inexistenței curentelor și opiniilor referitoare la dreptul suzeranității totale.

Tema „statului federal și pluralist” angrenase în discuții păreri multiple survenite în majoritate din partea contributorilor recunoscuți drept „aliați” ai sistemului socialist. Ideile afirmate polemic au convers spre criticarea încercării de demolare a eșafodajului partinic edificat cu privire la „frățietatea” dintre popoarele și națiunile Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste.

Disputa teoretică însoțită de exemplificări practice între reprezentanții celor două curente istoriografice valide în epocă a avut drept scop a demonstra caracterul obiectiv / subiectiv al cunoașterii istorice și al evaluării de clasă a problematicei „falsificate” de emisarii științei istorice burgheze; ea a implicat și abordarea tematicii locului și rolului predării istoriei în învățământul preuniversitar, în conivență cu formulările înserate în cuprinsul manualelor școlare drept necesare formării personalității elevilor.

„Studiul de caz” privind istoria românească a fost discutat în intervențiile celor trei istorici de la Chișinău, specializați în direcții concrete de cercetare privind mișcările și structurile sociale din Moldova (V. Țaranov), istoria economiei „patriei” medievale aflată între Prut și Nistru (D. Dragnev) și analiza comparată a evoluției zonei în contemporaneitate și perspectivă geografică extinsă. Presupuse tendințe de a „idealiza” anumite realități istorice din areal au fost amendate în raport cu evaluările specialiștilor români, socotite „răuvoitor greșite”, pentru că au intenționat diminuarea contribuției Rusiei, mult superioară față de cea a Țărilor Române, afectând astfel interpretarea chestiunilor Moldovei din spațiul și timpul medieval, și până în actualitate.

Comunicarea rostită în deschiderea Congresului de istoricul Ștefan Pascu a fost interpretată critic pentru aserțiunile considerate inacceptabile de specialiștii moldoveni în legătură cu problematica formării limbii și a poporului român, datorită minimalizării rolului jucat de elementul slav în definitivarea apariției conglomeratului de popoare în zonă. Prin replicile polemice la adresa poziției științei istorice românești, membrii delegației sovietice își exprimau voalat opinia față de regimul politic de la București și noua tendință istoriografică „comunist-naționalistă”, care încălca vizibil normele „conviețuirii pașnice” instituite de Moscova cu privire la statele socialiste din aria central și sud-est europeană.

Un alt subiect relevant în semnalarea redactată de cei trei cercetători moldoveni îl constituia expunerea înfățișată de Virgil Cândea în ședința finală a reuniunii „ecumenice” a istoricilor. Conținutul textului expus îi iritase pe unii dintre participanții sovietici prin reiterarea tezei deja încetățenite după 1965 despre „autonomia, independența și libertatea” națiunii române, în contrast cu absența menționării primatului factorului social și a poziției de clasă. Cele două repere ființau drept opțiuni ferme în lecțiunile înfățișate de constructele ideologice ale istoriografiei țărilor vecine, indiferent de statutul deținut și de relația instituită cu România în spațiu și timp.

Opiniile afirmate de cei doi istorici români la începutul și sfârșitul lucrărilor celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice au generat critici regăsite și în cuprinsul unor rapoarte generale sau corapoarte eșalonate cronologic și tematic.

Emil Condurachi și Răzvan Theodorescu au fost citați pentru faptul că în abordarea specificităților zonei sud-estic continentale nu au utilizat varianta teoretică formaționistă de periodizare culturală valabilă într-o anumită accepție dominantă timp îndelungat, insistând în a remarca influența civilizației Occidentale în dauna celei Răsăritene, și nu doar într-o expresie pur geografică. Ideea convergenței subliniată acum a fost amendată drept pastişă a teoreticismului practicat în istoriografia burgheză și care neglija aportul ideatic și pragmatic generat de însăși realitățile existente în arealul descris.

Teza continuității românești în spațiul ei natural era acuzată de exagerări privind stadiile de dezvoltare ale societății daco-getice și de tente idealizante acceptate și generalizate în contextul omagierii celor 2050 de ani de statalitate sub Burebista. Conținutul exercițiului propagandistic a fost remarcat de istoricii sovietici prin invocarea lucrărilor publicate, omițându-se însă a se face referiri comparate la procedura reflectării unor acțiuni similare în scrisul istoric unional sau al statelor vecine (Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria etc.).

Caracterul „tendențios” al elaboratului prezentat de Costin Murgescu și Damian Hurezeanu, și a intervenției lui Ion Ardeleanu, a fost dezvăluit nu doar prin minimalizarea unor laturi pozitive ale reformei agrare și ale mișcărilor revoluționare din România în toamna anului 1918, ci mai ales prin exagerarea faptului „ingerinței” egalizată cu temeritatea de a analiza trecutul modern și contemporan al Basarabiei, și de a statua pe baze democratice actul unificării cu România¹⁶. Alegațiile membrilor delegației sovietice au vizat și incriminat campania de rediscutare a problematicei Basarabiei și Bucovinei, reluată după 1968 în istoriografia românească. Titlurile publicațiilor și lucrărilor menționate în finalul raportului, ca fiind tipărite la București și Milano în limbi de circulație pentru informarea opiniei publice, constituiau un element al procedurii de invalidare științifică a răstălmăcirilor privind istoria României. Se mai considera că „unilateralitatea” reclamată în cazul românesc și în legătură cu interpretarea trecutului Moldovei / Basarabiei trebuia augmentată cu actul contracarării

¹⁶ Vezi și comunicarea lui Ștefan Pascu, p. 28, citată în secvența din Raport!

efectuat prin intermediul „informațiilor obiective”, răspândite în lumea științifică internațională drept un mesaj-simbol al triumfului Uniunii Sovietice și implicit al tuturor republicilor unionale („y compris” RSSM!) aflate pe calea edificării „societății comuniste” depline.

Încercarea de radiografiere a ideilor reținute din cuprinsul memoriului evidențiază câteva repere privind strădania exersată conceptual-metodologic de validare a primatului spiritului comparat și pluridisciplinar în competiția cu descriptivismul abordării trecutului, și impunerea istoriei social-economice și civilizaționale în raport cu cea tradițională factuală / politică, practică, îndeosebi de specialiștii din țările socialiste. Documentul analizat constituie o mărturie consistentă și o mostră a mentalității epocii dominată de confruntarea ideologică, menirea reuniunilor internaționale de profil constând în concretizarea dialogului și intermedierea mesajelor aferente, comunicate în speranța diseminării învățămintelor pe seama posterității. Lecturat și interpretat cu marja relativă de detașare, conținutul raportului îndeamnă la reflecție cu privire la locul / rolul istoricului în societate, indiferent de regimul politic existent, la faptul că „joaca cu trecutul” poate constitui și adânci traume morale și profesionale, cazul exemplificat al scrisului istoric din RSSM și RSR rămânând elocvent prin lipsa de înțelegere reciprocă față de aplicabilitatea dictonului *sine ira et studio*.

În contextul istoriografic existent la granița deceniilor opt și nouă ale veacului XX și reverberat problematic cu prilejul manifestării „ecumenice” a istoricilor reuniți în capitala României, autorii documentului înfățișat sub forma tezistă a „dării de seamă” au încercat a face distincția necesară între eveniment și structură, chiar dacă două din principiile euristice – primatul tezei panslaviste și superioritatea concepției materialismului istoric – constituiau obstacole în calea manifestării raționamentului nedogmatic. Astfel că rezultanta constatată denotă un nedeterminat dublu caracter propriu antinomiei statutului oficial al istoricului vremii, de militant partinic și de cercetător nepărtinitor. Considerăm că se repeta predicția referitoare la faptul că știința istorică putea fi lesne manevrată în extinderea funcționalității ei în angrenajul politic, motivat în cazul prezent de coabitarea „sovieto-moldavă”, prin necesitatea argumentării anexiunii făptuite și a justificării regimului instaurat în Moldova dintre Prut și Nistru acum 70 de ani.

Documentul a fost depistat în Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Republicii Moldova, fond Institutul de Istorie (fd. nr. 18), dosar inventar nr. 1, f. 21-30. Originalul în limba rusă este redat de noi și în traducere română. Menționăm că nu am intervenit în corectarea tacită a stilului și topicii proprii autorilor și epocii. Am întocmit note de context și note bibliografice necesare pentru informații suplimentare și lămuriri explicite.

ANEXĂ

Отчет¹

доктора исторических наук В.И. Царанов, кандидатов исторических наук Д.М. Драгнева и П.В. Советова об участии в составе советской делегации в работе XV Международного конгресса исторических наук в г. Бухаресте (10-17 августа 1980 г.).

Каждые пять лет международный комитет исторических наук (МКИН) созывает всемирные конгрессы историков. По данным 1979 г. в МКИН входят национальные комитеты историков 48 стран и 24 международные организации, 16 из которых являются аффилированными к МКИН.

XV Международный конгресс исторических наук состоялся в Бухаресте 10-17 августа 1980 г. В нем приняли участие около 2700 историков (по официальному списку, изданному в Бухаресте, в действительности их было на несколько сот меньше, так как не все историки подавшие заявки приехали на конгресс) из более чем 60 стран. Некоторые страны участвовали впервые: Вьетнам, ряд африканских стран. На конгрессе было 14 историков из КНР. Хотя Китай не входил в МКИН, их пригласил президент МКИН Карл Эрдман (ФРГ) и национальный комитет историков СРР.

Делегация советских историков состояла из 110 чел. Многочисленными были делегации США (около 200 чел.), ФРГ, Франции. Самой многочисленной была делегация СРР около 600 человек.

На конгрессе было зачитано 144 доклада и содоклада, несколько сот сообщений. Делегация СССР выставила 7 докладов и 3 содоклада. Румынские историки выступили с 18 докладами. Кроме этого, в нарушение устава румынские историки сделали ряд сообщений сверх программы.

Работа конгресса подразделялись на пленарные заседания (при его открытии и закрытии), заседания трех секций - большие исследовательские темы, методология и история по хронологическим периодам, заседания Международных комиссий (комитетов, ассоциаций).

Рабочими языками конгресса были французский, английский, немецкий, испанский, русский. Выступления в основном были на французском языке. К сожалению, русский язык на этом конгрессе использовался в гораздо меньшей степени, чем на предыдущих конгрессах 60-70 годов. Делегаты европейских социалистических стран не выступали на русском языке. Несколько выступлений на русском языке было из Вьетнама, Монголии и КНДР.

На пленарном заседании, при открытии конгресса, было зачитано приветствие президента СРР Николая Чаушеску. Оно содержало призыв к широкому участию историков в борьбе за мир, говорилось о правах людей и наций на свободное существование и независимость. Последнему

¹ Transcrierea a fost realizată de doamna Ludmila Bacumenco-Pîrnău.

вопросу уделялось особое внимание. Было зачитано приветствие представителя ЮНЕСКО. Президент МКИН К. Эрдман выступил с докладом «Всемирное сообщество историков» (главным образом об истории предшествующих конгрессов историков), а председатель национального комитета историков СРР Штефан Паску – с докладом: «Генезис романских народов. Происхождение и историческое развитие румынского народа». При закрытии конгресса с докладом выступил румынский историк Вирджил Кындя: «Место и роль румынского народа в мировой истории».

В секции «Большие исследовательские темы» были обсуждены следующие проблемы: «Восточная Европа – зона встреч цивилизаций», «Формы и проблемы мира в истории», «Федеративные и плюралистические государства», «Женщина в обществе».

В секции «Методология» были обсуждены проблемы: «Язык истории», «Место и роль преподавания истории преимущественно в средней школе и формировании личности молодого человека XX века», «Проблемы и методы устной истории», «Демография, эпидемии, экология».

Секция «История по хронологическим периодам» подразделялась на подсекции «Древний мир», «Средние века», «Новая история», «Современная история». На каждой подсекции ежедневно зачитывалось по 6-8 докладов. Обсуждались темы: «Взаимоотношения между Востоком и Западом», «Взаимоотношения между континентами и народами», «Международные отношения», «Идеи и общества».

На международных комиссиях (или комитетах) обсуждались проблемы славяноведения, византийского, истории социальных движений и социальных структур, экономической истории, истории Юго-Восточной Европы, истории второй мировой войны, истории городов, университетов, прессы и др.

Доклады на секциях и комиссиях были представлены историками самых различных направлений. Естественно, что на конгрессе имели место не только академические дискуссии, но и острая идеологическая борьба между представителями двух противоположных научных мировоззрений - марксистско-ленинского и буржуазного.

Так, острая дискуссия развернулась в Международном комитете по истории второй мировой войны по теме «Пропаганда во время войны: средства, методы, результаты». В некоторых выступлениях буржуазных историков предпринималась попытка возложить на СССР часть вины за развязывание второй мировой войны, ставить знак равенства между фашизмом и «культу личности». Они получили достойный отпор со стороны участвовавших в работе комиссии советских историков, в частности академика И.И. Минца.

В секции «Большие исследовательские темы» широкая дискуссия развернулась при обсуждении темы «Федеративные и плюралистические государства». С докладом выступили польские историки Ю. Бардах и Х. Издебски. Среди содокладчиков был и советский историк Ю.А. Поляков.

Доклад польских историков отличался марксистским анализом проблемы, хотя и имел определенные недостатки. В нем было недостаточно материала по государственному устройству СССР. В прениях выступил ряд историков из союзных республик, которые показали место своих республик в Советском государстве, их суверенные права и успехи в социалистическом и коммунистическом строительстве. По материалам Молдавской ССР выступил д.и.н. В.И. Царанов.

Между тем, в выступлениях некоторых западных историков содержались нападки на национальную политику СССР, в искаженном свете говорилось о правах союзных республик. Так, представитель Западного Берлина, украинец-эмигрант Осадчук, историк из США Кристоф говорили о насильственном перемещении татар из Крыма и калмыков во время Отечественной войны, о депортации большинства молдаван в послевоенное время в Казахстан, о насильственном насаждении в республиках русского языка, о сговоре Сталина и Гитлера в 1939 году по разделу ряда стран Восточной Европы и др.

Эти измышления буржуазных историков получили отпор в выступлениях советских историков из союзных республик, а также в выступлениях зав.сектором Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС д.и.н. М.И. Куличенко и зав.сектором Института истории СССР д.и.н. Ю.А. Полякова. На реплику Осадчука, что историки союзных республик это «дружественный хор с дирижером», Ю.А. Поляков сказал, что у этих историков в научном багаже солидные труды по вопросам, которые они затрагивали, в то время, как их критики из буржуазного лагеря – это «голые солисты», которые основываются не на исследованиях, а на спекулятивных манипуляциях с историческими фактами. Всем нападкам фальсификаторов советские историки противопоставили научно-обоснованные данные, полностью опровергавшие буржуазные измышления. Так, по вопросу о якобы депортации молдаван было указано, что в Казахстане проживает около 14 тысяч молдаван, а в МССР – около 2,5 миллионов. Где же большинство? Подробно была раскрыта и роль русского языка, как языка межнационального общения в СССР. В этом отношении приводился пример многонационального Дагестана, где благодаря русскому языку возможно общение народностей этой республики и др.

В секции «Методология» острая дискуссия развернулась при обсуждении вопроса о месте и роли преподавания истории в средней школе. Советский историк, член-корреспондент АН СССР В.Т. Пашуто подверг критике ряд буржуазных учебников по истории, издаваемых на Западе (главным образом в ФРГ), которые своим содержанием не способствуют правильному формированию личности ученика. Буржуазные историки, и в частности, К. Эрдман (председатель МКИН) под видом защиты объективистского изложения материала в учебниках, отстаивали принцип якобы отказа от целенаправленного подбора материала в

воспитательных целях. Эта позиция и была раскритикована В.Т. Пашуто, историками из Монголии, Румынии.

Следует отметить, что многие доклады буржуазных авторов были посвящены медким или второстепенным темам, излагаемых с объективистских позиций.

Буржуазной исторической науке на конгрессе противостояла марксистско-ленинская историография стран социалистического лагеря, где ведущая роль принадлежала историкам СССР. Сочетая партийность и объективность научного знания, они дали отпор попыткам фальсификации истории СССР и социалистических стран, а в своих выступлениях приводили классовую оценку обсуждаемых проблем. Советские историки выступили содокладчиками по «большим исследовательским темам» – «Восточная Европа – зона встреч цивилизаций» (З.В. Удальцова и соавторы), «Формы и проблемы мира в истории» (А.О. Чубарьян), «Федеративные и плюралистические государства» (Ю.А. Поляков), один доклад в секции «Методология» (В.Т. Пашуто), 4 доклада в секции «История по хронологическим периодам» и 2 доклада в Международных комиссиях. Они выступили во всех секциях конгресса и в большинстве Международных комиссий. Молдавские советские историки В.И. Царанов, П.В. Советов, Д.М. Драгнев, также выступили в секциях и международных комиссиях: по истории социальных движений и социальных структур (В.И. Царанов), по экономической истории (Д.М. Драгнев), по исследованию Юго-Восточной Европы и в хронологической секции (П.В. Советов). В своих выступлениях они остановились на опыте Молдавской ССР в социалистической индустриализации, роли политических факторов и особенно антиосманской борьбы России в экономическом развитии Молдавии периода феодализма, типологии балканского и молдавского города в период османского ига, выступили против попыток отдельных докладчиков идеализировать городскую жизнь в Молдавии периода турецкого ига, против попыток отрицать роль России в освобождении народов Юго-Восточной Европы, в том числе молдавского народа от тяжелого османского ига. Показ ими достижений молдавской советской историографии в освещении истории республики особенно актуальны в связи с тем, что некоторые вопросы истории Молдавии получили неверную оценку в работах румынских историков, в том числе и в докладах на конгрессе.

В пленарном докладе проф. Штефана Паску говорилось о завершении формирования единого румынского народа и языка уже в VII-VIII вв., о континуитете его проживания на территории Румынии. В исторической науке известна роль славянства в формировании восточнороманских народностей. Об этом процессе Шт. Паску ограничился лишь заявлением, что славяне были ассимилированы романизированным населением. В последующих разделах доклада Шт. Паску пишет, что уже в период средних веков сформировалось национальное самосознание румын, а в

1918 г. полностью завершилось объединение румынских земель. В печатном тексте доклада включена фраза, (которая не была произнесена в устном выступлении): «Известно также, что 9 апреля 1918 г. Бессарабия объединилась с Румынией» (стр. 28).

В докладе отсутствовала оценка роли России в борьбе Дунайских княжеств за независимость, Великая Октябрьская социалистическая революция упомянута только в связи с провозглашением права наций на самоопределение, обойдена решающая роль Советской Армии в освобождении Румынии от фашизма, не сказано, что Румыния является частью социалистического содружества и др.

Другой пленарный доклад Вирджила Кынди с претенциозной темой «Место и роль румынского народа в мировой истории» проводил идею, что румынскому народу всегда были присущи воля к свободе и независимости, что позволило ему сохранить автономию в период османского ига и создать независимое национальное государство в новое время. Автор восхвалял роль буржуазных политиков довоенной Румынии (Титулеску и др.) в международных отношениях, но совершенно обошел даже вопрос о роли социалистической Румынии на мировой арене в борьбе за мир и международное сотрудничество. Для доклада было характерно выпячивание национальных моментов и уход от социальных, классовых оценок событий.

Существенными недостатками отличался и один из центральных докладов секции «Большие исследовательские темы» – «Восточная Европа – зона встреч цивилизаций» (основные докладчики – румынские историки Эмиль Кондураки и Разван Теодореску). Авторы пытались найти общие черты этого региона в области культуры с древнейших времен до наших дней. В основу доклада, однако, не был положен формационный подход к периодизации культуры Восточной Европы. Авторы много говорили о влиянии Запада на культуры Восточной Европы и забывали об обратном влиянии. Доклад защищал идеи конвергенции цивилизаций, в том числе и на настоящем. Характерно, что идея конвергенции, высказанная более осторожно в этом докладе, перекликается с идеей конвергенции в исторической науке предложенная президентом МКИН К. Эрдманом в его вступительном докладе.

Точка зрения о континуитете населения территории Румынии со времен палеолита проходила красной нитью, через доклады и выступления румынских историков. В докладе А. Дайновичу «Даки и их цивилизация» (секция «История по хронологическим периодам») содержалось преувеличение стадияльного развития гето-дакийского общества и его явная идеализация. Возникший союз племен был назван «первым централизованным и независимым дакийским государством». Исполнившееся в этом году 2050 лет со времени образования этого политического объединения широко отмечалось румынской общественностью. В различных книгах, в том числе и популярных, часто

приводилась карта этого «государства», охватывающая часть современных территорий Болгарии, Венгрии, а также СССР - до устьев Южного Буга (включая Молдавскую ССР) эта карта приведена также в книге «Румыния» (стр. 52), изданной в 1979 г. на французском языке в Милане Институтом социально-политических исследований при ЦК КПП. Книга предназначена для знакомства зарубежного читателя с историей и культурой Румынии и была вручена всем делегатам конгресса.

В этой же секции, в докладе по периоду современной истории «Аграрные реформы в период между двумя мировыми войнами» румынские историки К. Мургулеску и Д. Хурезяну отмечали прогрессивный характер буржуазной аграрной реформы, проведенной в Румынии после 1918 г.

Но они обошли вопрос о влиянии Великой Октябрьской социалистической революции на аграрную реформу в Румынии, нет в докладе и указания на то, что в захваченной Бессарабии крестьяне потеряли землю полученную по ленинскому декрету «о земле».

В выступлении по теме «Федеративные и плюралистические государства» румынский истори Ион Арделяну (зам.директора Музея истории КПП) отметил основные этапы формирования румынского государства. Говоря о «большом объединении» 1918 г., он сказал, что 9 апреля 1918 г. Бессарабия на демократической основе объединилась с Румынией. В подобном изложении эта фраза присутствует в последнее время во всех обобщающих изданиях по истории Румынии.

Таким образом, в румынской исторической науке продолжается ослабление классовых оценок событий и внимание сосредотачивается на национальных моментах исторического развития. Этим характеризуется и румынская литература преподнесенная делегатам конгресса. К ней относится и отмеченная выше книга «Румыния», журнал, издаваемый на русском, английском, испанском, немецком и французском языках под названием «Румыния. Страницы истории», ежемесячник по вопросам культуры, издаваемый на английском, французском, немецком, русском языках. Делегатам конгресса были преподнесены также сборники документов по истории формирования румынского народа и государственности. На иностранных языках издаются в Румынии и монографии по наиболее важным моментам ее истории. (Они составляют не менее 20% всей изданной литературы).

Представляется, что всему этому потоку тенденциозной литературы, дающему зарубежному читателю одностороннюю информацию (в том числе и по истории Молдавии) крайне необходимо противопоставить работы советских историков, издаваемых на иностранных языках с правильной интерпретацией истории Молдавской ССР. Это способствовало бы не только предоставлению в распоряжение зарубежных читателей объективной информации по истории Молдавской ССР, но и сыграло важную роль в пропаганде достижений республики в коммунистическом строительстве.

Следующий, XVI Международный конгресс исторических наук состоится в 1985 г. в ФРГ.

Директор
Института истории АН МССР
доктор исторических наук

В.И. Царанов

RAPORTUL¹

doctorului în științe istorice V.I. Țaranov², aspiranților în științe istorice D.M. Dragnev³ și P.V. Sovetov⁴, despre participarea în cadrul delegației sovietice la lucrările celui de-al XV-lea Congres Internațional în științe istorice din București (10-17 august 1980)⁵

La fiecare cinci ani Comitetul Internațional al Științelor Istorice (CISI) convoacă un congres mondial al istoricilor. Conform datelor din 1979, în

¹ Exprimăm recunoștință față de prof. univ. Onufrie Vințeler și conf. univ. Ioan Hermil, de la Catedra de limba și literatura rusă a Facultății de Filologie din Cluj, pentru efortul de traducere a textului în română.

² Vladimir Țaranov (1932), istoric, specialist în istoria contemporană a Moldovei. Doctor habilitat (1977), profesor universitar (1980), membru corespondent al Academiei de Științe a RSSM (1981). Studii de profil (1950-1955) și doctorantura (1958-1960) la Chișinău. Cercetător (1959), șef de sector (1967), director (1977-1991), șef de sector și cercetător științific principal (1991) la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură / Istorie, Stat și Drept și, în paralel, cadru didactic la Universitatea de Stat a RSSM (1972-1981). Deputat între anii 1998-2001. Domenii de cercetare prioritar abordate: istoria postbelică, cea agrară, dezvoltarea industrială și consecințele sociale, evoluția statalității și chestiuni de istoriografie. Vezi Ion Țurcanu, *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2005, p. 382-384; *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar. 1961-2006*. Chișinău, Editura Știința, 2006, p. 271-272; Ion Jarcuțchi, *Vladimir Țaranov, 75 de ani de la naștere*, în RIM, 17, 2007, nr. 1, p. 121.

³ Demir Dragnev (1936), istoric, specialist în istoria medie și modernă a Moldovei, a Europei sud-estice și în paleografie slavo-română. Studii universitare (1952-1957) și doctorantură (1963-1966) la Chișinău. Cercetător (1957), director adjunct (1979), șef de secție (1991) și director (1994-2006) al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, ulterior de Stat și Drept, din capitala RSSM / Republica Moldova. Dr. habilitat (1992), profesor universitar (1995) și membru corespondent al Academiei de Științe a Republicii Moldova (1995). Fondatorul școlii de istorie premodernă, abordând un spectru de variate probleme social-economice și cultural-politice ale trecutului medieval și a fazei de trecere la epoca modernă în Moldova și aria sud-est continentală. Vezi Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 163-164; *In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova*. Chișinău, Editura Civitas, 2006; *Membrii...*, p. 193-194.

⁴ Pavel Sovetov (1927-1991), istoric, specialist în istoria și dreptul în Moldova medievală. Doctor habilitat (1982), profesor universitar (1984) și membru corespondent al Academiei de Științe a RSSM (1989). Studii juridice la Odesa (1952) și doctorantură (1955-1958) la Chișinău. Cercetător, secretar științific (1950), șef de sector (1965) la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură / de Istorie și, în paralel, cadru didactic la Facultatea de Drept a Universității de Stat din Chișinău. Inițiatorul grupului de studiere a tipologiei societății medievale din Moldova și sud-estul Europei, cu contribuții privind evoluția social-economică și juridică în perioada feudală. Vezi Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 352-354; *Membrii...*, p. 258-260.

⁵ Vezi *Programul* în Rdl, 31, 1978, nr. 6, p. 183-196, reluat în MI, 14, 1980, nr. 1, p. 17-18; pentru detalii organizatorice, Andrei Sanda, *Congresul Internațional de Științe Istorice în atenția Comitetului Național al Istoricilor din România*, în Rdl, 32, 1979, nr. 3, p. 521-522.

componența CISI intră comitetele naționale ale istoricilor din 48 țări și 24 de organizații mondiale, dintre care 16 sunt afiliate la CISI⁶.

Cel de-al XV-lea Congres Internațional în Științe Istorice s-a ținut în București între 10-17 august 1980⁷. La el au participat 2.700 de istorici (conform listei oficiale, tipărită la București, în realitate numărul a fost cu câteva sute mai mic, deoarece nu toți istoricii care s-au anunțat au venit la congres) din peste 60 de țări⁸. Unele țări au participat prima oară: Vietnam și o serie de țări africane. La congres au fost 14 istorici din Republica Populară Chineză. Deși China nu face parte din CISI, ea a fost invitată de președintele CISI, Karl Erdmann, (RFG)⁹ și comitetul național al istoricilor RSR¹⁰.

Delegația istoricilor sovietici a fost formată din 110 oameni. Numeroasă a fost delegația SUA¹¹ (aprox. 200 oameni), RFG¹², Franța. Cea mai numeroasă a fost delegația RSR din aprox. 600 oameni¹³.

La congres s-au citit 144 de referate și coreferate. În afară de acestea, istoricii români au prezentat în afara programei o serie de comunicări¹⁴.

Lucrările congresului s-au împărțit pe ședințe plenare (la deschidere și închidere), ședințe pe trei secțiuni – teme de cercetare majore, metodologia și istoria pe perioadele cronologice, ședințele comisiilor internaționale (comitetelor, asociațiilor)¹⁵.

Limbile de lucru ale congresului au fost franceza, engleza, germana, spaniola, rusa. Prezentările au fost în principal în limba franceză. Din păcate, limba rusă a fost folosită mult mai puțin la acest congres față de cele precedente din anii 60-70. Delegații țărilor europene socialiste nu au prezentat în limba rusă. Câteva prezentări în limba rusă au fost din Vietnam, Mongolia și Rep. Pop. Dem. Coreea¹⁶.

⁶ Karl Dietrich Erdmann, *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen, 1987, 492 p.

⁷ Din multe prezentări apărute în periodicele românești de specialitate, vezi Nicolae Edroiu, în *AIHAC*, 24, 1981, p. 487-490 și idem, în *SUBB, Series Historia*, 26, 1981, nr. 2, p. 79-80.

⁸ Istoricul român Dinu C. Giurescu avansează cifra de 2.691, vezi în *De la Sovrom-construct nr. 6 la Academia Română. Amintiri. Mărturisiri*, București, Editura Meronia, 2008, p. 307.

⁹ Karl Dietrich Erdmann (1910-1990), unul dintre cei mai importanți istorici germani postbelici în domenii de interes științific precum istoria ideilor, istoriografie, istoria intelectualității. Ales președinte al CISI la Congresul de la San Francisco (1975). Vezi și *Nachdenken über Geschichte. Beiträge aus der Ökumene der Historiker. In memoriam Karl Dietrich Erdmann*, Neumünster, 1991.

¹⁰ Republica Socialistă România.

¹¹ Statele Unite ale Americii.

¹² Republica Federală Germania.

¹³ Vezi în *Comité International des Sciences Historiques, XV-e Congrès International des Sciences Historiques. Bucarest, 10-17 août 1980. Rapports, I. Grands thèmes et méthodologie*, 714 p.; II. *Section chronologiques*, 806 p.; III. *Organismes internationaux affiliés et Commissions internes*, 407 p.

¹⁴ Nu am avut posibilitatea de a consulta tomul IV, publicat ulterior, care includea intervențiile prezentate la Congres și nici buletinul bilingv, anglo-francez, tipărit cotidian între 10-17 august 1980.

¹⁵ Vezi în *Rapports*, vol. I-III, Bucarest, 1980.

¹⁶ Republica Populară Democratică Coreeană.

La ședința plenară, la deschiderea congresului, a fost citit salutul președintelui RSR Nicolae Ceaușescu¹⁷. Acesta conținea chemarea la o participare în masă a istoricilor în lupta pentru pace, se vorbea despre drepturile omului și a națiunilor la o existență liberă și independentă. Ultimei probleme i s-a acordat o atenție deosebită. A fost citit salutul reprezentatului UNESCO¹⁸. Președintele CISI, K. Erdmann, a prezentat comunicarea „Comunitatea mondială a istoricilor” (în special despre istoria congreselor precedente ale istoricilor), iar președintele comitetului național RSR, Ștefan Pascu¹⁹, a prezentat comunicarea „Geneza popoarelor romanice. Proveniența și dezvoltarea istorică a poporului român”²⁰. La închiderea congresului, istoricul român Virgil Cândea²¹ a prezentat comunicarea: „Locul și rolul poporului român în istoria mondială”²².

În secțiunea „Teme de cercetare majore” s-au discutat problemele: „Europa de Est – zona de întâlnire a civilizațiilor”, „Formele și problemele păcii în istorie”, „State federale și pluraliste”, „Femeia în societate”²³.

În secțiunea „Metodologie” s-au discutat problemele: „Limba istoriei”, „Locul și rolul predării istoriei în special în școala medie și formarea personalității tânărului în sec. XX”, „Probleme și metode ale istoriei orale”, „Demografie, epidemii, ecologie”²⁴.

În secțiunea „Istoria pe perioade cronologice” s-a subîmpărțit în subsecții: „Lumea antică”, „Evul Mediu”, „Istoria modernă”, „Istoria contemporană”²⁵. În fiecare subsecție s-au citit 6-8 comunicări. S-au discutat temele: „Relațiile între Apus și Răsărit”, „Relațiile dintre continente și popoare”, „Relații internaționale”, „Idei și societăți”²⁶.

În comisiile internaționale (sau comitete) s-au discutat probleme de slavistică, bizantină, istoria mișcărilor sociale și a structurilor sociale, istoria economică, istoria Europei de Sud-Est, istoria celui de-al doilea război mondial, istoria orașelor, universităților, presei etc.²⁷.

¹⁷ Textul integral inserat în MI, 14, 1980, nr. 9, p. 2-3.

¹⁸ Cuvânt rostit de către Vladimir Stepanek.

¹⁹ Ștefan Pascu (1914-1998), istoric, directorul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, profesor universitar, membru al Academiei Române și președinte al Secției de științe istorice (1975).

²⁰ În original: *La g  n   des peuples romans. L'origine et le développement historique du peuple roumain*, Bucurest, 1980, 31 p.

²¹ Virgil C  ndea (1927-2007), istoric, specialist în istoria culturii medievale   i moderne, profesor universitar.

²² în original: *La place du peuple roumain dans l'histoire universelle*, vezi în RRH, 20, 1981, nr. 1, p. 3-18.

²³ Vezi   n *Rapports*, vol. I, p. 9-393: p. 9-148, 149-235, 237-333, 335-393.

²⁴ *Ibidem*, p. 397-436, 437-496, 497-586   i 587-714.

²⁵ *Ibidem*, vol. II: p. 9-500: p. 9-103, 105-246, 249-500, 503-759.

²⁶ *Ibidem*, p. 9-53, 55-103, 105-181, 183-246, 249-340, 341-452, 453-500, 502-552, 553-642, 643-712, 713-806.

²⁷ *Ibidem*, vol. III: un total de 11 organisme de lucru, p. 7-407: p. 7-20, 21-32, 33-60, 61-78, 79-112, 113-154, 155-172, 173-192, 193-236, 237-272, 273-292, 293-296, 297-321, 323-360, 361-378, 379-407.

Comunicările pe secții și comitete au fost prezentate de istorici cu cele mai diverse orientări. Natural că la congres au avut loc nu numai discuții academice, ci și o luptă ideologică acerbă între reprezentanții celor două ideologii antagoniste marxist-leniniste și burgheze.

Astfel, o discuție aprinsă s-a iscat în comitetul internațional al istoriei celui de-al Doilea Război Mondial pe tema „Propaganda în timpul războiului: resurse, metode, rezultate”²⁸. În unele prezentări ale istoricilor burghezi s-a încercat învinuirea parțială a URSS pentru începerea celui de-al doilea război mondial, punerea egalității între fascism și „cultul personalității”. Ea a primit un răspuns demn din partea participanților la lucrările comisiei, a istoricilor sovietici, în particular a academicianului I.I. Mint²⁹.

În secțiunea „Teme de cercetare majore” s-a iscat o discuție amplă la discutarea temei „State federale și pluraliste”. Istoricii polonezi Iu. Bardach și H. Izdebski³⁰ au prezentat o comunicare. Printre coautori a fost și istoricul sovietic Iu. A. Poleakov³¹. Comunicarea istoricilor polonezi avea o analiză marxistă a problemei, deși conținea o serie de neajunsuri. Acesta nu conținea suficient material despre organizarea statală a URSS. La discuții au participat o serie de istorici din țările socialiste, care au arătat locul republicilor lor în statul sovietic, drepturile suverane și realizările în construcția socialistă și comunistă. Despre RSS Moldovenească a vorbit V.I. Țaranov³².

Printre altele, în prezentările unora din istoricii vestici erau conținute atacuri la adresa politicii naționale URSS, într-o manieră deformată se vorbea despre drepturile republicilor unionale. Astfel, președintele Berlinului de Vest³³, emigrantul ucrainean Osadciuc³⁴, istoricul L. Kristoff³⁵ din SUA au vorbit

²⁸ *Ibidem*, p. 173-192: au fost prezentate 20 de rapoarte și au luat cuvântul 60 de specialiști în Comitetul aflat sub președinția istoricului francez Henri Michel.

²⁹ Isaac Izrailevici Mint (1896-1991), istoric sovietic, academician, cu contribuții privind Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, istoria CC al PCUS, istoria societății sovietice și a relațiilor internaționale. Vezi: V. A. Torcinov, A. M. Leontiu, *Vokrug Stalina. Istoriiko-biograficeskii spravocinik [În anturajul lui Stalin. Dicționar istorico-biografic]*, Sankt-Petersburg, Editura Gos. Universitet, 2003.

³⁰ Vezi în *Rapports*, vol. I, p. 237-280: *Statul federal și principiul federativ în istorie*. Juliusz Bardach (1914-2010), istoric polonez, academician, specialist în sistemul juridic al Poloniei (secolele XIV-XVIII), cutumele Bielorusiei și Lituaniei, în chestiuni de istoriografie, metodologie a istoriei și editarea izvoarelor istorice. Vezi *Encyklopedia PWN*, A-M, Warsawa, Editura Wydawnictwo Naukowe, 2008, p. 115; Hubert Izdebski (1947), istoric polonez, director al Institutului de Științe Juridice și Administrative a Universității de la Varșovia. Contribuții istoriografice, de administrație și legislație istorică. Vezi: http://pl.wikipedia.org/wiki/Hubert_Izdebski (accesat la 17 ianuarie 2011).

³¹ *Rapports*, vol. I, p. 316-322: „Despre Federația Sovietică”. Iurii Alexandrovici Poleakov (1921), istoric sovietic, academician, specialist în istoria contemporană a URSS, demografie și geografie istorică. Vezi: http://www.ras.ru/win/db/shop_per.asp?P=id-2212. In-ru (accesat la 18 ianuarie 2011).

³² Nu am aflat textul intervenției sale.

³³ Consemnare hilară în textul original. Se referă probabil la calitatea de lider al unei asociații /societăți situată în partea „liberă” a Berlinului.

³⁴ Bogdan Osadciuc (1920), istoric, publicist și politolog ucrainean stabilit la Berlin. Vezi detalii în Vitali Ablișov, *Galaktika „Ukraina”. Ukrainska diaspora, vidatni postati [Galaxia „Ucraina”. Diaspora ucraineană în lume]*, Kiev, Editura Kit, 2007.

³⁵ Ladis Kris Kristof (alias Vladislav Krzysztofowicz, 1918-2010), specialist în geopolitică și profesor de științe politice est europene la Portland State University din Oregon, Statele Unite. Vezi <http://www.oregonlive.com/education/index.ssf/2010/06.kris-kristof> (accesat la 18 ianuarie 2011).

despre mutarea forțată a tătarilor din Crîm și calmîcilor în timpul Războiului de eliberare, despre deportarea majorității moldovenilor în timpul de după război în Kazahstan, despre impunerea forțată în republici a limbii ruse, despre pactul dintre Stalin și Hitler în 1939 legat de împărțirea unei serii de țări din Europa de Est etc.

Aceste invenții ale istoricilor burghezi au primit un răspuns pe măsură din partea istoricilor sovietici din republicile unionale, și de asemenea în prezentările directorului filialei AN URSS³⁶, a Institutului de istorie URSS, dr. în științe istorice Iu. A. Poleakov. La replica lui Osadciuc, că istoricii republicilor unionale sunt „un cor frățesc cu dirijor”, Iu.A. Poleakov a spus că acești istorici au un bagaj solid de lucrări pe problemele studiate, în timp ce criticii lor din lagărul burghez – sunt doar „soliști goi”, care se bazează nu pe cercetări, ci pe manipulări speculative a faptelor istorice. La toate atacurile falsificatorilor istoricii sovietici au opus date științifice, care contraziceau cu desăvârșire invențiile burgheze. Astfel, pe problema așa-zisei deportări a moldovenilor s-a arătat că în Kazahstan locuiesc 14 mii moldoveni, iar în RSS Moldovenească 2,5 milioane. Unde este majoritatea? A fost tratat detaliat și rolul limbii ruse, ca limbă de comunicare internațională în URSS. În acest sens se aducea ca exemplu Daghestanul multinațional, unde datorită limbii ruse a fost posibilă comunicarea dintre populațiile acestei republici etc.

În secțiunea „Metodologia” s-a iscat o discuție aprinsă la discutarea problemei legate de locul și rolul predării istoriei în școala medie. Istoricul sovietic, membru-corespondent al Academiei URSS, V.T. Pașuto³⁷, a criticat o serie de manuale burgheze de istorie, tipărite în Vest (în special în RFG), care prin conținutul lor nu permiteau formarea corectă a personalității elevului. Istoricii burghezi, în particular, K Erdmann (președintele CISI) sub forma apărării prezentării obiective a materialului în manuale, susțineau principiul refuzului alegerii focalizate a materialului în scopuri educaționale. Această poziție a fost criticată de V.T. Pașuto și de istoricii din Mongolia și România³⁸.

Trebuie amintit că multe comunicări ale autorilor burghezi au fost dedicate unor teme mici sau secundare, expuse de pe poziții obiectiviste.

La congresul științei istorice burgheze i s-a opus istoriografia marxist-leninistă a lagărului socialist, unde un rol conducător a aparținut istoricilor URSS³⁹.

³⁶ Academia de Științe a URSS.

³⁷ Vezi în *Rapports*, vol. I, p. 437-456: *The significance of history (predominantly as taught in school) in shaping the 20-th century individual*. Vladimir Terentievici Pașuto (1918-1983), istoric sovietic și membru corespondent al Academiei de Științe a URSS (1976), contribuții istoriografice, cercetări privind istoria URSS precum și editarea izvoarelor istorice.

³⁸ *Ibidem*, p. 485-487: M. Sanždorž, *Korotko o prepodovanii istorii v Mongol'scii školak [Considerații privind predarea istoriei în școlile din Mongolia]*, p. 488-493: Ștefan Ștefănescu, *La place et le rôle de l'enseignement de l'histoire dans le cadre de l'enseignement secondaire, notamment pour la formation de l'homme du XX-e siècle*. Vezi opinii despre secțiunea *Învățământul istoric...* în MI, 15, 1981, nr. 2, 3, 4, p. 18, 27, 26.

³⁹ Doi istorici sovietici au fost incluși în noua formulă de conducere a CISI: Serghei L. Tihvinski, unul din cei șase membri permanenți ai Biroului, și Pavel A. Jilin, în Biroul Comitetului internațional de istorie a celui de-al Doilea Război Mondial, vezi în MI, 14, 1980, nr. 9, p. 6.

Combinând partinismul și obiectivismul cunoașterii științifice, ei s-au opus încercărilor de falsificare a istoriei URSS și țărilor socialiste, iar în prezentările lor au dat o evaluare de clasă a problemelor discutate. Istoricii sovietici au prezentat în calitate de coautori pe „temele de cercetare majore”: „Europa de Est – zonă de întâlnire a civilizațiilor” (Z.V. Udalțova și coautorii)⁴⁰; „Formele problemelor păcii în istorie” (A.O. Ciubarian)⁴¹ și „State federale și pluraliste” (Iu. A. Poleakov), o comunicare la secțiunea „Metodologie” (V.T. Pașuto), 4 comunicări la secțiunea „Istoria pe perioade cronologice”⁴² și 2 comunicări la comisiile internaționale⁴³. Ei au prezentat în toate secțiunile congresului și în majoritatea comisiilor internaționale. Istoricii sovietici moldoveni V.I. Țaranov, P.V. Sovetov, D.M. Dragnev, de asemenea au prezentat în secțiunile și comisiile internaționale: despre istoria mișcărilor sociale și structurilor sociale (V.I. Țaranov); despre istoria economică (D.M. Dragnev); despre studiul Europei de Sud-Est și în secțiunile cronologice (P.V. Sovetov). În prezentările lor ei s-au oprit la experiența RSS Moldovenească în industrializarea socialistă, al rolului factorilor politici și în special pe lupta antiotomă a Rusiei în dezvoltarea economică a Moldovei în perioada feudalismului, tipologiei orașelor balcanice și moldovene în perioada jugului osman, s-au opus încercărilor unor prezentatori izolați de a idealiza viața urbană a Moldovei în perioada asupririi otomane, a negării rolului Rusiei în eliberarea popoarelor Europei de Sud-Est, în particular a poporului moldovean de sub greaua ocupație osmană. Au arătat că rezultatele istoriografiei sovietice moldovene în iluminarea istoriei republicii sunt deosebit de actuale în legătură cu faptul că unele probleme ale istoriei Moldovei au primit o evaluare greșită în lucrările istoricilor români, de asemenea în comunicările congresului⁴⁴.

În comunicarea plenară a prof. Ștefan Pascu se vorbea despre încheierea formării poporului român și a limbii române deja în sec. VII-VIII, de continuitatea existenței sale pe teritoriul României. În știința istorică e cunoscut rolul slavilor în formarea popoarelor est-romane. În privința acestui proces Șt. Pascu

⁴⁰ Vezi în *Rapports*, vol. I, p. 122-148: *Ancienne Russie, zone de rencontre des civilizations*, coraport elaborat de către Z. V. Udalțova, T. N. Sciapov, E. V. Guntnova, A. P. Novoselțov; Zinaida Vladimirovna Udalțova (1918-1987), istoric sovietic, membru corespondent al Academiei de Științe a URSS (1976), specialistă în istoria Bizanțului. Vezi: http://www.igh.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=3 (accesat la 14 ianuarie 2011).

⁴¹ Vezi în *Rapports*, vol. I, p. 226-230: *The Idea of Eternal and Just Pace in Russia's Social Thought in the XIX-th and the Beginning of the XX Century*. Alexandr Oganovici Ciubarian (1933), istoric sovietic, academician, specialist în istoria modernă și contemporană a Europei. Vezi: http://www.igh.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=3 (accesat la 14 ianuarie 2011).

⁴² Vezi în *Rapports*, vol. II, p. 18-26, 418-427, 657-665, 751-759.

⁴³ *Ibidem*, vol. III, p. 174: A. I. Babin și N. D. Kolov figurează cu titlul intervențiilor; p. 328, 339 și 343-344, Boris I. Kraskobaev, Ludmila P. Lapteva și Alexandr S. Orlov numai cu rezumatul comunicărilor.

⁴⁴ Nu am aflat nimic în acest sens.

s-a limitat la a declara că slavii au fost asimilați de populația romanizată. În capitolele următoare ale comunicării, Șt. Pascu scrie că deja în perioada Evului Mediu s-a format conștiința națională a românilor, iar în 1918 s-a realizat deplin unirea pământurilor românești. În textul scris al comunicării apare fraza (care n-a fost pronunțată la comunicare): „Se știe că la 9 aprilie 1918 Basarabia s-a unit cu România” (pag. 28).

În comunicare lipsea evaluarea rolului Rusiei în lupta voievodatelor dunărene pentru independență, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie e pomenită doar în legătură cu declararea dreptului unei nații pentru autodeterminare, e ocolit rolul hotărâtor al Armatei sovietice în eliberarea României de fascism, nu se spune că România face parte din lagărul socialist etc.

Comunicarea plenară a lui Virgil Cândea cu o temă pretențioasă „Locul și rolul poporului român în istoria mondială”, formula ideea că poporul român a avut întotdeauna voința către libertate și independență, ce i-a permis să-și păstreze autonomia în perioada jugului otoman și să formeze un stat național independent în perioada contemporană. Autorul lauda rolul politicienilor burghezi din România interbelică (Titulescu și alții) în relațiile internaționale, dar a evitat complet chiar și problema despre rolul României pe arena mondială în lupta pentru pace și conlucrare internațională. În comunicare se subliniau momentele naționaliste și evitarea evaluării sociale și de pe poziții de clasă a evenimentelor.

Asemenea lipsuri avea și o comunicare centrală de la secțiunea „Teme de cercetare majore”: „Europa de Est – zonă de întâlnire a civilizațiilor” (autorii principali – istoricii români Emil Condurachi și Răzvan Theodorescu)⁴⁵. Autorii au încercat să găsească caracteristicile generale ale acestei regiuni în domeniul culturii din timpuri străvechi până în zilele noastre. La baza comunicării, însă, nu era teoria formaționistă de periodizare a culturii Europei de Est. Autorii au vorbit mult despre influența Apusului asupra culturii Europei de Est și au uitat de influența inversă. Comunicarea apăra ideea convergenței civilizațiilor, de asemenea în etapa actuală. Caracteristic este că ideea convergenței civilizațiilor este expusă cu grijă în această comunicare, dar rezonază cu cea din științele istorice, propusă de președintele CISI K. Erdmann în comunicarea sa introductivă.

Punctul de vedere legat de continuitatea populației pe teritoriul României din timpul paleoliticului trecea ca o linie de referință prin toate comunicările și prezentările istoricilor români. În comunicarea lui A. Daicovici⁴⁶, „Dacii și civilizația lor”⁴⁷ (secțiunea „Istoria pe perioade cronologice”), existau exagerări

⁴⁵ Emil Condurachi (1912-1987), istoric al antichității și arheolog. Membru al Academiei Române (1955), profesor universitar, secretar general al Asociației de studii sud-est europene (1963). Răzvan Theodorescu (n. 1939), specialist în istoria culturii și civilizației, profesor universitar. Vezi în *Rapports*, vol. I, p. 9-87.

⁴⁶ Lecțiune greșită a prenumelui: Hadrian Daicoviciu (1932-1984), istoric și arheolog, profesor universitar și director al Muzeului de Istorie a Transilvaniei (1973).

⁴⁷ *Rapports*, vol. II, p. 84-89.

legate de dezvoltarea stadială a societății daco-gete și idealizarea sa evidentă. Uniunea triburilor a fost numită „primul stat centralizat și independent dac”. Împlinirea a 2050 ani din momentul formării acestei uniuni politice a fost amintită pe larg în societatea română. În diverse cărți, și în cele cu caracter popular, adesea era tipărită harta acestui „stat”, care cuprindea o parte din teritoriul actual al Bulgariei, Ungariei, și URSS până la izvoarele Bugului de Sud (cuprinzând RSS Moldovenească), această hartă apare și în cartea „România” (pag. 52) tipărită în 1979 în limba franceză la Milano, de Institutul de studii social-politice a CC PCR. Cartea e destinată cititorului apusean la un prim contact cu istoria și cultura României și era înmănată delegațiilor congresului.

La aceeași secțiune, în comunicarea despre perioada istoriei contemporane „Reforme agrare în perioada interbelică”, istoricii români C. Murgulescu⁴⁸ și D. Hurezeanu⁴⁹ au subliniat caracterul progresist al reformei agrare burgheze, introduse în România în 1918. Dar ei au evitat problema legată de influența Revoluției din Octombrie asupra reformei agrare din România; nu există în comunicare nici un indiciu că în Basarabia ocupată țăranii și-au pierdut pământul primit prin decretul leninist „despre pământ”.

În introducerea de la tema „State federale și pluraliste”, istoricul român Ion Ardeleanu (vicedirector al Muzeului de istorie al RSR)⁵⁰ a subliniat etapele principale de formare a statului român. Vorbind de „marea unificare” din 1918, el a spus că în 9 aprilie 1918, Basarabia pe baze democratice s-a unit cu România. Într-o asemenea formă această frază apare în ultima vreme în toate editările generale ale istoriei României.

Astfel în știința istorică română continuă slăbirea evaluării de pe poziții de clasă a evenimentelor și atenția este focalizată pe momentele naționaliste din dezvoltarea istorică. Și literatura română prezentată delegațiilor congresului este caracterizată de acest aspect. Ei îi aparține și cartea amintită mai sus „România”, jurnalul editat în rusă, engleză, spaniolă, franceză și germană cu titlul „România”, „Pagini de istorie”, revista lunară pe probleme de cultură, editată în engleză, franceză, germană și rusă. Delegațiilor congresului li s-au prezentat și colaje de documente despre istoria poporului și statului român. În limbi străine se editează în România și monografiile despre cele mai importante momente ale istoriei sale (Ele constituie nu mai puțin de 20% din literatura editată).

Se consideră că acestui flux de literatură tendențioasă, care-i oferă cititorului apusean o informație unilaterală (în particular și despre istoria

⁴⁸ Citare incorectă a numelui: Costin Murgescu (1929-1989), economist, specialist în istoria economiei, a mișcărilor și gândirii economice, profesor universitar și director de institut de cercetare.

⁴⁹ Damian Hurezeanu (n. 1929), istoric modernist, specialist în problematica agrară și filosofia istoriei, cercetător și profesor universitar. Vezi în *Rapports*, vol. II, p. 666-689, comunicarea intitulată *Les réformes agraires en Europe après la guerre mondiale*.

⁵⁰ Ion Ardeleanu (1933-1992/1993?), istoric, specialist în problematica mișcării muncitorești și socialiste, și a Partidului Comunist Român, director adjunct al Muzeului de Istorie a PCR. Nu am aflat titlul contribuției înfățișate la secția respectivă.

Moldovei), trebuie să i se opună lucrările istoricilor sovietici, editate în limbi străine cu o interpretare corectă a istoriei RSS Moldovenească. Asta ar ajuta nu numai la distribuirea unei informații obiective cititorilor apuseni despre istoria RSS Moldova, ci și un rol important în propagarea rezultatelor republicii în construirea comunismului.

Următorul congres internațional al științelor istorice, al XVI-lea, se va ține în 1985, în RFG⁵¹.

Directorul Institutului de istorie AN URSS

dr. în științe istorice V.I. Țaranov⁵²

Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Republicii Moldova, fond Institutul de Istorie (fd. nr. 18), dosar inventar nr. 1, filele 21-30.

**A “Report” and the Context of the Evolution of the Historical Writing
from the Soviet Socialist Republic of Moldavia (Bucharest, August 1980)**
(Abstract)

Keywords: Report World Congress History, Bucharest – 1980; Historiography Romania-USSR

The study aims to comment and publish a document written by the historians V.I. Taranov, D.M. Dragnev and P.V. Sovetov, concerning the contribution, within the official delegation of the U.S.S.R historians, to the World Congress of Historical Sciences, in Bucharest, between August 10th-17th, 1980. The memory, identified as a result of the research work in the Central Scientific Archive of the Moldavian Academy in Chișinău represents an attempt to illustrate the exchange of ideas in Bucharest, in August 1980. It represents an interesting approach of the context of the scientific session, the number of the participants, the representatives of the most important states, and moreover, the issues under discussion in sections, commissions or committees. Obviously, the report of the authors relies on the thesis of the supremacy of the Soviet science, so that the Congress took place under this main idea. As a result, the report of the three specialists represents an illustrative sample of the mentality of that period, when political and ideological confrontations typical for the cold war, influenced even the international historiographical scientific reunions, demonstrating once more, that history was still a powerful “weapon”, used by politics. As it was to be expected, the above document was a generous framework for critical opinions addressed to the Romanian researches, on different subjects. Beyond the professional objections of the members of the Soviet delegation, the memory illustrates the implied blame, not only of Nicolae Ceauseacu’s politics, but also of the nationalist-communist trend within the Romanian historiography.

⁵¹ Lucrările au avut loc la Stuttgart, între 25 august și 1 septembrie 1985. Reuniuni ulterioare s-au desfășurat la Madrid (1990), Montreal (1995), Oslo (2000), Sydney (2005) și Amsterdam (2010).

⁵² Urmează semnătura olografă.

Exterminare, complicitate, rezistență. Analiza experiențelor de tip sovietic în România și Republica Moldova

Dezbateri organizată de Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului (CSCP) în parteneriat cu Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER) și Fundația Konrad Adenauer.

Locul desfășurării: Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Data: Vineri, 13 ianuarie 2012, orele 17.00.

Participanți: Ovidiu Buruiană, Igor Cașu, Dorin Dobrințu, Florea Ioncioaia, Sergiu Musteață și Octavian Țicu.

Ovidiu Buruiană: Numele meu este Ovidiu Buruiană și în dubla calitate pe care o am, de profesor al Facultății de Istorie, și de membru al Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, instituția care, alături de Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER) de la București, organizează această manifestare, voi fi moderatorul unei dezbateri cu un titlu cel puțin incitant. Este vorba de *Exterminare, complicitate, rezistență. Analiza experiențelor de tip sovietic în România și Republica Moldova*, însoțită de lansarea unui volum, *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării comunismului în Europa*¹, apărut la Chișinău și coordonat de domnii Sergiu Musteață și Igor Cașu¹, aici de față.

De altfel, o să trec rapid la prezentarea invitaților Centrului și, evident, voi începe cu prietenii și colegii noștri de la Chișinău. Este vorba, și am s-o iau în ordine alfabetică, pentru a nu exista supărări, despre domnii Igor Cașu, Sergiu Musteață și Octavian Țicu, istorici și membri ai Comisiei pentru Studierea și Aprecierea Regimului Comunist Totalitar din Republica Moldova, pe scurt Comisia Cojocar². Titlul este unul foarte lung, vă mărturisesc că nu mi-am promis să-l rețin, mi l-am notat. Deci o să-i prezint doar în această calitate, deoarece este cea care ne interesează pe noi, pentru că ne vor împărtăși

¹ Sergiu Musteață și Igor Cașu (editori), *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, Chișinău, Editura Cartier, 2011. Această notă, ca și toate cele care urmează, sunt ale editorului dezbaterii de față.

² Președinte al Comisiei pentru Studierea și Aprecierea Regimului Comunist Totalitar din Republica Moldova a fost istoricul Gheorghe Cojocar (n. 1963), cercetător și director al Institutului de Istorie, Stat și Drept, din cadrul Academiei de Științe a Moldovei.

experiența dumnealor în această comisie și modul în care finalmente au lucrat. Ce ne propunem pentru această seară? În primul rând, să provocăm o reflecție în mediul intelectual ieșean, o formă de înțelegere a identității noastre în raport cu acest trecut recent traumatic; pe de o parte în Republica Moldova, iar pe de altă parte în relația cu România. Din punctul acesta de vedere, sunt prezenți aici în „prezidiu” domnul Florea Ioncioaia, istoric și în același timp un jurnalist recunoscut în spațiul ieșean, și domnul Dorin Dobrințu, expert în cadrul Comisiei Tismăneanu, pentru a nu mai da întreaga titulatură a comisiei românești de investigare a regimului totalitar comunist³.

Manifestarea se dorește a fi una academică, în sensul în care ea face trimitere la o cunoaștere implicită și la una metodologică, la modul în care se abordează acest trecut recent, la felul în care noi putem discuta astăzi într-o manieră validă despre ceea ce s-a întâmplat în secolul XX din perspectiva radicalismelor politice. În al doilea rând, există o anumită dimensiune civică a întregului demers, pentru că acest trecut recent trebuie să se constituie, în același timp, și într-o memorie socială. Este foarte important cum constituim această memorie socială în raport cu trecutul traumatic.

Vom urmări câteva elemente în această dezbatere, fără a fi vorba de o ordine de zi neapărat. În primul rând ne interesează activitatea Comisiilor de adevăr de la București și de la Chișinău. În jurul lor, de altfel, a existat și există în continuare un anumit tumult și este foarte important să încercăm o anumită structurare a discuțiilor legate de studierea trecutului recent. Cu alte cuvinte, ne interesează în ce context au apărut aceste comisii pentru studierea regimului totalitar, care au fost mizele pe care le-au avut cele două comisii, cum au abordat trecutul, ce surse au avut și, foarte important, ce moștenire ne lasă finalmente. Această moștenire poate fi structurată pe mai multe nivele, în primul rând sub raportul cunoașterii istorice, una foarte importantă. În al doilea rând este vorba, evident, despre acest raport între istorie și memorie și finalmente despre o moștenire sub raport instituțional, deoarece cercetarea trecutului realizată de cele două comisii nu se poate încheia odată cu finalizarea activității lor și cu raportul pe care, cel puțin în cazul comisiei de la București, îl avem.

Însă, legându-mă de acest ultim aspect, vă propun să începem dezbaterea noastră cu volumul care, vă spunem, este un element al discuției. Vă mărturisesc că acest volum l-am obținut prin amabilitatea domnului Sergiu Musteață și care nu cred că vă este cunoscut multora, în sensul că nu știu să aibă o circulație foarte bună în mediul românesc.

Sergiu Musteață: Volumul există în toate bibliotecile din Iași.

Ovidiu Buruiană: Asta este îmbucurător. Nu l-am văzut în librării și m-am grăbit să trag această concluzie. Oricum, volumul a stârnit o anumită dezbatere, nu atât prin conținutul său, cât mai ales în raport cu așteptările avute de la

³ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Președintele acesteia a fost Vladimir Tismăneanu (n. 1951), profesor de științe politice la University of Maryland, Statele Unite ale Americii, unul dintre cei mai importanți istorici ai comunismului românesc.

această comisie. Vă mărturisesc că eu însumi, după lectura acestui volum, am anumite neclarități, întrebări legitime pe care o să încerc să le structurez. O primă întrebare: Ce avem în față? Este un raport al Comisiei? Este doar un volum de studii? O a doua întrebare – plecând, evident, de la un răspuns relativ facil – dacă nu este un raport al Comisiei Cojocaru, cel care a condus comisia de la Chișinău, de ce nu a produs această comisie un astfel de raport? Sau de ce acest raport nu a luat o formă asemănătoare cu ceea ce există în spațiul românesc⁴? Pe internet, e adevărat, au circulat din câte știu vreo 14 pagini care par să fie concluziile raportului de la Chișinău. Sigur, sunt și alte întrebări, cum ar fi: De ce avem nevoie de un astfel de raport? Dar este o întrebare pe care am ridicat-o sau a fost ridicată și în cadrul discuției privind Comisia Tismăneanu⁵.

În condițiile în care volumul este mai puțin cunoscut, e adevărat că este și de dată foarte recentă, vă propun să-l ascultăm pe domnul Ioncioaia care va încerca să-l prezinte, pentru ca ulterior să-i lăsăm pe realizatorii acestuia să ne spună propriile lor considerații cu privire la mizele acestui volum, care le-au fost obiectivele și finalmente să intrăm în discuția asupra Comisiei Cojocaru, pentru că ea este una foarte importantă și în raport cu mediul intelectual din Basarabia contează foarte mult.

Florea Ioncioaia: Mulțumesc, Ovidiu! De fapt, eu voi fi mai curând un „agent provocator” decât un prezentator. Nu sunt expert în istoria comunismului, nu mă ocup în mod sistematic de acest domeniu al istoriei. Calitatea mea aici e mai mult de *memornic*, poate, dar nu mai mult. Însă, la fel ca și dumneavoastră sunt și eu un cititor la fel de ipocrit ca toată lumea, ca să-l citez pe Baudelaire. Fiecare dintre noi are o anumită imagine despre cum trebuie să arate o carte și mai ales una despre istoria comunismului, pentru că fiecare dintre noi are o anumită perspectivă, bănuiesc că un scenariu asupra istoriei comunismului, plecând de la propria experiență către experiența colectivă. Eu voi face o prezentare foarte pe scurt și am să încerc să răspund și, desigur, să pun câteva întrebări. Dacă tot sunt „agent provocator”, măcar să tulbur apele cât pot.

După lectura cărții rămâi cu multe întrebări. Desigur că acestea sunt și de ordin factual, însă pe mine nu mă interesează în mod special o situație anume, pentru că nu e domeniul meu de studiu. Sunt întrebări de ordin conceptual, teoretic, moral, pe care cred că fiecare dintre noi și le-ar pune.

Și aș vrea să încep cu o constatare. Este o carte frumoasă și este un prim câștig, dacă vreți, asupra trecutului comunist. Dacă e să ne gândim, noi, cei din România, apreciem cărțile frumoase, pentru că pentru noi comunismul a

⁴ *Raportul final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, București, Monitorul Oficial, 2006 (disponibil online la adresa http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf); *Raport Final*, ediție revăzută și îmbunătățită, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu și Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007.

⁵ Referire la dezbateră organizată de Societatea de Studii Istorice din România, Grupul pentru Dialog Social Iași și Goethe-Zentrum Iași (Societate Culturală Româno-Germană) la Iași, 21 decembrie 2006. Transcrierea dezbaterii a fost publicată sub titlul *Trecutul în spatele nostru? Raportul Tismăneanu și istoria comunismului românesc*, în AȘUI, Istorie, tom LII-LIII, 2006-2007, p. 303-331.

însemnat în primul rând amintirea cărților urâte, cărților care nu puteau fi citite, pe care voiai să le arunci, de fapt. Era o luptă mereu cu felul în care cartea respectivă era prezentată.

Lucrarea este organizată în două părți foarte distincte. Nu e o simplă separație de ordin formal, pentru că orice editor încearcă să facă asta, ci pentru că finalmente este vorba despre două problematici diferite. În jurul acestei separații voi discuta un pic mai mult. În prima parte avem studii despre cercetarea, reflecția asupra trecutului comunist în tot spațiul ex-comunist, începând mai cu seamă cu țările baltice și ajungând până în Bulgaria, dacă e să indicăm o perspectivă topologică. Studiile sunt foarte diferite între ele. Unele sunt la mijloc între cercetarea academică și o perspectivă civică, memorială. Sunt și studii factuale, dar după părerea mea cele mai importante sunt cele legate de narațiunea experiențelor similare cu privire la cercetarea instituțională a trecutului comunist, respectiv la diversele forme prin care s-a cercetat trecutul comunist în cadrul unor comisii de tip Tismăneanu sau de acest fel. Înțelegem, de altfel, natura acestei părți. E vorba fie de studii metodologice, fie de reflecții teoretice despre cum poate fi cercetat trecutul comunist. Probabil că cei care au gândit acest volum au vrut să își proiecteze propriul demers în cadrul unui anumit context metodologic. Sunt și câteva studii factuale care tratează problematica vieții în comunism. Unul chiar m-a interesat în mod special pentru că se ocupă de recepționarea posturilor de radio străine în Uniunea Sovietică, un subiect care nouă ne este foarte drag, să spunem, sau foarte interesant pentru că pune o anumită problemă, pentru că acoperă un gol sub raport factual și sub raport metodologic în același timp. Alt studiu se ocupă de forțele securității din Slovacia înainte și după lovitura de stat din februarie 1948. Restul sunt mai mult abordări istoriografice, metodologice care interesează mai puțin omul obișnuit, pentru că nu au caracter spectaculos, dar care sunt foarte importante pentru construcția unui univers de așteptare, a unui context metodologic și teoretic. Mai este un studiu factual, al domnului Cioflâncă, despre *Rolul Uniunii Tineretului Comunist din România în angrenajul totalitar*. Cred că este vechiul studiu, nu...? Acolo sunt mai curând observații introductive. În schimb, partea a doua este mult mai legată și probabil că s-a bazat pe rezultatele cercetării, într-o anumită măsură, a Comisiei Cojocar. Aș spune că putea constitui o carte în sine, pentru că este foarte unitară și acoperă aproape întreaga problematică și din punct de vedere cronologic, și din punct de vedere tematic asupra cercetării comunismului în Basarabia, în Moldova Sovietică.

Nu insist asupra textelor pentru că, realmente, cunoașterea mea asupra chestiunii este una redusă, pentru că nu pot face evaluări de ordin calitativ. Însă eu mi-am pus două întrebări. Prima: De ce apare așa de târziu un asemenea volum de istoria comunismului sau, mă rog, de istoria epocii sovietice, a experienței sovietice în Basarabia? A doua: Acest volum înseamnă o ruptură față de un anumit fel de a vedea istoria comunismului, a experienței sovietice în Basarabia? Desigur că întrebarea mea este mai curând una retorică, pentru că voi răspunde eu însumi, apoi voi cere și celorlalți să răspundă. Din punctul meu

de vedere, chiar această împărțire a cărții traduce un tip de proiect istoriografic care poate că a fost inconștient sau voluntar în mintea autorilor, ceea ce înseamnă foarte mult. Și anume încercarea de a universaliza experiența sovietică din Basarabia, de a nu o mai trata în registru național cum fusese până în prezent. Pentru că cred că problema principală pentru studiul comunismului din Basarabia, a epocii comuniste din Basarabia, în afara contextului politic pe care îl cunoaștem, a fost că s-a interpretat ca o problemă națională sau, să spunem, „naționalistă”. Adică regimul comunist din Basarabia a fost văzut ca o simplă problemă a ocupației sovietice a unui teritoriu. Și atunci, tot ce s-a discutat asupra acestui subiect a fost văzut ca o dispută, fie și de ordin simbolic, cu rușii. Ca o acțiune antirusă, ca un gest antirusesc. Probabil de aici și dificultatea de a-i asocia pe ruși sau pe ceilalți din Basarabia... Spun Basarabia ca să nu repet mereu Republica Moldova. Mie îmi sună bizar. La Iași, să spui Republica Moldova sună puțin ciudat.

Igor Cașu: Spunem Basarabia, dar excludem Transnistria.

Florea Ioncioaia: Da. Și de aici și dificultatea de a-i asocia pe ceilalți și de a instituționaliza acest efort. Pentru că ceilalți, bănuiesc, rusofonii în special, au văzut în acest tip de proiect o amenințare pentru ei, pentru că ei sunt, în fond, produsul unui proiect, fie și incest, dar produsul unui proiect istoric. Ei nu-și pot nega acest statut, orice ar face. În fine, ei sunt ca și copiii unui incest, ai unui viol care îi face să existe. Este mai curând un accident ontologic. Cred că din acest punct de vedere cartea reprezintă o ruptură, cel puțin așa o citesc eu. Dacă autorii au avut cu adevărat această intenție mă bucur, dacă nu, asta e, înseamnă că am o ipoteză greșită. Dar cred că este un lucru bun, pentru că în acest fel experiența basarabeană, care a fost cu mult mai atroce decât în România, din câte am citit eu cel puțin, cu mult mai violentă și despre care noi știm atât de puține lucruri, devine mai bine cunoscută. Citind cartea am avut sentimentul că citesc Robinson Crusoe sau ceva de felul acesta, sau o povestire despre Africa. Mă gândeam că niciodată parcă nu am trăit la... Câți kilometri sunt până la Prut? 20 de kilometri? Cunoașterea noastră istorică și cunoașterea spontană a experienței basarabene este nulă, cel puțin în ce mă privește. Ce știam? Eu am terminat școala, facultatea înainte de 1990. Nu se făcea nici în școala primară, nici în gimnaziu, iar în facultate nu se discuta despre această experiență. După aceea discuția a fost tot timpul în registrul național, ca și când această dramă umană de acolo ar trebui neapărat să traducă un proiect, să reprezinte un proiect național, politic, de fapt un fel de metadiscurs istoric. Or, eu cred că trebuie să ne concentrăm în primul rând asupra experienței, asupra tragediei și, de ce nu, a comediei, pentru că, până la urmă, comunismul a fost și o comedie, dincolo de tragedia care a început încă din anii 1920, oricum din anii 1940 până de curând.

Mulțumesc. Asta am vrut să spun. Îmi cer scuze dacă nu am fost suficient de articulat.

Ovidiu Buruiană: Mulțumesc și eu domnului Ioncioaia! O să îl rog și pe domnul Dorin Dobrințu să facă anumite considerații asupra volumului, tocmai pentru a avea o bază ulterioară de discuție.

Dorin Dobrinu: Cred că este destul de clar că vorbim despre un volum foarte important, dar dincolo de credința unor membri ai Comisiei de la Chișinău, ai Comisiei Cojocaru, sau de contradicțiile, de disputele interne, avem în față un volum de studii, rezultatul direct al unei conferințe internaționale care s-a desfășurat în două etape. Prima a fost la București în martie 2010, urmată de cealaltă de la Chișinău din luna mai același an. Așadar, nu avem aici raportul Comisiei Cojocaru, ci o culegere de studii. În partea a doua, cea observată de domnul Ioncioaia ca fiind una încheată și coerentă, se regăsește o mare parte a textelor membrilor Comisiei. Dar din câte ne dăm seama nu sunt toate. Lipsesc texte importante, dar trecând peste aceasta avem un volum care atrage atenția. În același timp, e de dorit ca dincolo de considerente emoționale, de conflicte simbolice, *Raportul* din Republica Moldova să devină accesibil. El există, este invocat, are, după spusele membrilor acestei comisii, aproximativ 1.000 de pagini. Noi știm doar esența, e public doar un microraport de puțin peste 10 pagini.

Există în partea introductivă a volumului în discuție mai multe texte produse de cercetători sau de activiști ai memoriei, în special din țările baltice, dar și din țările central-est-europene, spre exemplu din Slovacia, Bulgaria, dar și din România. Sunt texte foarte precise, asupra unor subiecte bine delimitate.

Dacă este să discutăm despre termeni, despre spațiul istoric, cred că în România avem o problemă majoră în înțelegerea a ceea ce s-a întâmplat cu Basarabia după 1812. Nu fac parte dintre cei care vor să privească Basarabia în cheia nostalgiei, pentru că nu înțelegem nimic. Basarabia a fost parte a Țării Moldovei, a fost ruptă de Rusia în urma unui război, nefiind actor internațional. Asta știm foarte bine, dar după aceea istoria ei este în bună parte diferită de cea a părții de vest a Moldovei, care știm că ulterior a intrat într-o altă configurație politică numită România. Cunoaștem foarte puțin istoria Basarabiei interbelice. O vedem doar într-o cheie teleologică, drept un vârful, era inevitabil ca la 1918 să intre în componența României și așa mai departe. Deci știm foarte puțin despre Basarabia în această perioadă, deformat cel mai adesea. Pentru oricine este interesat să cerceteze diferite subiecte istorice, sursele sunt accesibile, disponibile. Și există mai mulți cercetători, aici în România, dincolo de Prut sau în alte spații geografice care se ocupă de istoria Basarabiei într-un context românesc sau unul chiar mai larg. Știm însă și mai puțin despre soarta Republicii Moldova. Nici eu nu i-aș spune Basarabia. Pentru că e impropriu. Nu e toată Basarabia în componența Republicii Moldova. În plus, este un alt teritoriu care geografic și istoric nu face parte din Basarabia. Când vorbim de Republica Moldova ne gândim la ceea ce, prin voința lui Stalin, cu tot felul de influențe venite de la Moscova, de la Kiev sau din altă parte, s-a conturat în vara anului 1940. Adică o Basarabie restrânsă, fără nordul ei, fără fostul ținut, fără fostul județ al Hotinului, și fără partea din sud, adică fără Cetatea Albă, Ismail, Bolgrad, fără alte părți din județe din sud, dar primind acea parte de pe malul estic al Nistrului, din fosta Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească.

Autorii din partea a doua a acestui volum inevitabil se ocupă și de RASSM, pentru că istoria Basarabiei postbelice este strâns legată de aceasta din diverse motive. Pentru că acolo a apărut, a fost până la urmă forjat *moldovenismul*, acolo s-a constituit o elită care a dominat scena politică locală de la Chișinău în primele decenii de după anexarea de către URSS, în 1940. Or, mi se pare că aceste lucruri în România sunt foarte puțin cunoscute. Dar nu cred că ar trebui să ne mire atât de mult, din moment ce astăzi știm foarte puțin despre ceea ce se întâmplă la Chișinău, în întreaga Basarabie. Aflăm când sunt tulburări publice, proteste de stradă, cum au fost cele din 2009, când comuniștii au fost alungați de la putere, când sunt probleme economice și așa mai departe. Dar cred că știm deformat și mai ales suferind de un complex de superioritate față de cei de la răsărit de Prut. O spun chiar dacă sună provocator... Sunt al treilea „agent provocator” în această sală... Cred că la fel cum noi, moldovenii din dreapta Prutului, suntem priviți cu superbie, cel mai adesea, de locuitorii altor regiuni ale României, la rândul nostru, deși poate într-o măsură mult mai mică decât ceilalți români, îi privim cu superioritate pe basarabeni. Inclusiv istoriografic uneori.

Cred că astăzi avem motive de optimism, pentru că există pe diverse paliere o bună colaborare între istoricii de la Iași și cei de la Chișinău sau între cei de la Chișinău și București, inclusiv în ceea ce privește organizarea acelei conferințe în două etape și în acest produs final, pentru că aici veți regăsi istorici români din diverse centre, care au produs texte importante în Comisia prezidențială din România sau au avut diferite forme de colaborare cu colegii din Republica Moldova.

Deocamdată aș vrea să mă opresc aici, pentru că sunt mult mai multe chestiuni care ar trebui puse în discuție, inclusiv să avem o privire comparativă asupra comisiilor de adevăr din cele două state, dar și din alte spații est-europene. Poate ar trebui să ne ducem puțin și în America de Sud sau în Africa de Sud, pentru că vorbim de o înțelegere universală. Dacă Florea Ioncioaia vorbea de acest merit, conștient sau pur întâmplător, în universalizarea experienței moldovenești, din Republica Moldova, cred că nu ar trebui să ocolim această dezbatere.

Ovidiu Buruiană: Cu siguranță că în partea a doua vom reveni asupra acestor comisii de adevăr și asupra mizelor pe care le au. Indiferent că discutăm de Africa, Asia sau America de Sud. Haideți, totuși, să revenim la istoria acestui volum, mai precis la ceea ce și-au propus autorii și mai ales coordonatorii acestui volum. O să-l rog acum pe Sergiu Musteață să ne prezinte ce au intenționat, care au fost mizele, care au fost obiectivele acestui volum. Au încercat să recupereze activitatea Comisiei Cojocaru, este un volum în afara acestei comisii? Din punctul meu de vedere sunt multe lucruri neclare.

Sergiu Musteață: Mulțumesc pentru organizarea acestui eveniment, pentru invitația de a participa la această dezbatere și, bineînțeles, pentru a aduce publicului ieșean în vizor cartea care a apărut anul trecut la Chișinău. La pagina 10, chiar în partea introductivă, noi spunem că materialele sunt rezultatul conferinței, mai degrabă al proiectului *Democrație după totalitarism*, deci ce s-a

întâmplat în ultimele două decenii, după declarația de independență a Republicii Moldova. Dar sigur că și proiectul a fost provocat de o realitate social-politică de la Chișinău.

Este vorba de inițiativa președintelui interimar Mihai Ghimpu⁶, care în decembrie 2009 s-a adresat către Asociația Istoricilor din Republica Moldova cu cererea de a-l sprijini într-o decizie politică privind organizarea unei comisii de studiere, analiză și apreciere a regimului comunist. Au fost mai multe variante ale titlaturii Comisiei și cea care în final a fost decretată nu a fost cea mai reușită, trebuie să recunoaștem. Inițiativa creării acestei comisii aparține președintelui Ghimpu, chiar dacă societatea civilă discuta de mai mult timp despre necesitatea unei asemenea comisii. În decembrie 2009, președintele Ghimpu a venit cu această inițiativă, spunea că vrea să facă „un cadou” comuniștilor și să decreteze această comisie în preajma sărbătorilor de Crăciun. Circumstanțele politice nu au fost probabil așa cum și-a dorit el, de aceea pe 23-24 decembrie a spus că amână inițiativa pentru începutul lunii ianuarie. Dar între timp noi am discutat cu consilierii președintelui și am început să pregătim un proiect de decret, am discutat și la Asociație cum trebuie să facem, cum am putea sprijini, să ne implicăm. Am venit cu propuneri privitoare la componența comisiei, titlatura acesteia. Pe atunci eram președintele Asociației Istoricilor din Republica Moldova și imediat m-am adresat colegului Cașu, pe care, fiind specializat în domeniu, l-am rugat să pregătească un memoriu pentru a-i informa mai bine pe președintele Ghimpu și pe consilierii acestuia și care să ne ajute în pregătirea proiectului de decret. Am discutat la Asociație exact ce putem face. La început, majoritatea a fost rezervată. Nimeni inițial n-a vrut să-și asume responsabilitatea de a fi președintele comisiei. Aici sunt multe de spus din spatele „cortinei”, ce și cum s-a întâmplat.

Important este că în primele zile, pe 14 ianuarie 2010, președintele Ghimpu a decretat organizarea acestei Comisii de Studiere și Aprecie a Regimului Totalitar Comunist din Republica Moldova. Sper că nu am greșit titlatura ei. Prin decret, în câteva puncte s-a spus foarte clar că se organizează această comisie care are misiunea de a elabora un raport științific și către începutul lunii iunie, mai exact pe 1 iunie 2010, să-l prezinte președintelui pentru informarea opiniei publice, pentru a lua ulterior o decizie politică în ceea ce înseamnă condamnarea regimului totalitar comunist din Republica Moldova. Decret care, desigur, a stârnit polemici și largi dezbateri în societatea moldovenească. Sigur că o reacție negativă a fost din partea Partidului Comuniștilor din Republica Moldova și a adepților acestora sau a altor partide de stânga de la Chișinău. Unii s-au arătat interesați, alții au condamnat această inițiativă. O a treia partidă a spus că va organiza o comisie internațională, care va arăta că este mult mai importantă decât inițiativa lui Ghimpu. Cum au fost lucrurile poate că ați urmărit în presă.

⁶ Mihai Ghimpu (n. 1951). Președinte al Partidului Liberal (din 1998); președinte al Parlamentului Republicii Moldova (28 august 2009 – 28 decembrie 2010).

Însă, în numele societății civile, din start am spus că ar fi bine să venim cu o inițiativă, cu un proiect care să sprijine activitatea Comisiei și am negociat un eventual proiect cu Fundația Soros Moldova, care s-a arătat interesată să sprijine, într-un fel sau altul, activitatea comisiei, în ceea ce înseamnă dezbatere publică, un schimb de experiență și un transfer de experiență, dacă vreți, din cea mai recentă și mai apropiată de noi. De ce Comisia Tismăneanu și nu alte comisii? Era simplu. În primul rând, timpul scurt. Apoi, cea mai recentă experiență în domeniu într-adevăr era Comisia Tismăneanu, cea mai apropiată de noi geografic și, deci, cel mai simplu de realizat un schimb de opinii între comisiile de la Chișinău și de la București. Deci, într-un timp record am scris proiectul, am obținut finanțarea și în luna martie a avut loc o ședință la București, unde s-au întrunit marea majoritate a membrilor comisiei de la Chișinău și o bună parte din membrii și experții Comisiei Tismăneanu, care timp de două zile au discutat despre experiența celor din România și ce am început noi să facem la Chișinău, care ar fi anumite riscuri, care ar fi anumite momente pentru care să acordăm o mai mare atenție, din perspectiva structurii viitorului raport, a strategiei de comunicare cu mass-media, cu publicul larg și multe alte lucruri practice care cred că au fost de un real folos, deși în Comisie o parte a membrilor s-au uitat cam sceptic la această inițiativă, unii chiar nu au vrut să participe, nu au fost interesați, alții au fost pasivi. Până la urmă, cei care au vrut să colaboreze au mers la București, au discutat, au stabilit contacte sau le-au fortificat pe cele pe care le aveau și, într-adevăr, s-a produs acest schimb de păreri.

Mai târziu, conform proiectului, noi am vrut să aducem la Chișinău istorici, experți care au o experiență mult mai bogată de aproape două decenii în activitatea unor comisii similare sau în ceea ce înseamnă deschiderea arhivelor, accesul la fondurile de arhivă, la arhivele fostelor structuri ale serviciilor secrete. Într-un timp record, am reușit să aducem la Chișinău peste 20 de experți din diverse centre de cercetare sau din centre de arhive din țările fostului „lagăr socialist”, care la finele lunii mai 2010 au venit la Chișinău și timp de două zile au prezentat rapoarte în ceea ce înseamnă experiența lor, fie venind din Cehia, fie din țările baltice, fie din Polonia, din Rusia sau din alte state, care într-adevăr au prezentat cum au reușit și ce piedici au avut, cum au încercat să asigure o transparență în activitatea acestor instituții, cum au reușit să depășească barierele legale, prin crearea unui cadru normativ ce le-ar asigura accesul la arhivă. Cea mai bună experiență în acest sens consider că a fost și este cea a cehilor, și poate încercăm să revenim la felul cum aceștia au încercat să deschidă arhivele, să creeze niște structuri, să instituționalizeze structuri capabile să administreze fondurile de arhivă și să le valorifice. Un alt exemplu ar putea fi cazul Estoniei, care a creat mai multe comisii în ceea ce înseamnă investigarea crimelor comunismului, cum au reușit un Parlament și mai mulți președinți să creeze comisii, cum au creat un nou institut de investigare a crimelor și a memoriei istorice și multe alte lucruri care sigur că ne-au ajutat. Deși eram spre finalul activității Comisiei, acest schimb de păreri a facilitat o

mai bună înțelegere a ceea ce înseamnă perspectiva, deoarece noi ne gândeam că la începutul lunii iunie, conform decretului, își încheie mandatul Comisia, prezintă raportul, dar ce facem mai departe? Eu cred că în bună parte această conferință ne-a ajutat la trasarea unor recomandări, perspective de instituționalizare a direcțiilor de cercetare în ceea ce înseamnă postcomunismul în Republica Moldova. Pe de altă parte, conferința în sine a fost o provocare pentru societate și în special pentru Partidul Comuniștilor, care a doua zi au protestat activ împotriva ei. Ne-au considerat, ne-au declarat că suntem fasciști și au echivalat anticomunismul cu fascismul. La finele cărții am prezentat câteva poze de la acest incident. A fost o chestie provocatoare, dar în schimb am devenit în acea zi *top-news*, toate canalele mass-media au prezentat ceea ce se întâmplă la Chișinău. Unii participanți la conferință s-au speriat, dar am spus că aceasta este realitatea moldovenească. Este dureros că o bună parte a societății reacționează în acest fel la ceea ce înseamnă abordarea trecutului totalitar comunist.

Câteva zile mai târziu a avut loc ședința finală a Comisiei, la care s-a discutat manuscrisul propriu-zis al efortului nostru. Într-adevăr, s-au adunat în cele șase capitole ale raportului circa 1.000 de pagini. Un grup restrâns al membrilor Comisiei a elaborat și o sinteză sau un raport analitic, cum l-au numit ei, care a fost prezentat președintelui Ghimpu, acele peste 10 pagini care au însumat o concluzie a raportului și câteva recomandări, deci 20 de puncte de concluzii și peste 10 puncte de recomandări în ceea ce înseamnă atitudinea viitoare a politicului moldav, ce ar trebui să facă în privința însușirii acestui trecut traumatic și perspectivele de cercetare. Din păcate, finalitatea comisiei nu a fost cea așteptată. La începutul lunii iunie, câțiva membri ai Comisiei au înaintat raportul integral și pe cel analitic președintelui Ghimpu. Domnia-sa a încercat, în două rânduri, să prezinte raportul în fața Parlamentului. Am fost și noi invitați la cea de-a doua tentativă, dar ne-am mulțumit numai cu faptul că am văzut ușa Parlamentului, deoarece membrii Alianței nu au fost de acord ca raportul să se discute în Parlament și au amânat evenimentul pe un termen nedeterminat. La noi așa se discută: „termene nedeterminate” sau „termene raționale”. Noi deja facem glume. Dacă cei de la București au fost huiduiți în Parlament, noi nici măcar nu am avut norocul acesta, să ajungem în Parlament măcar, să ne fluieră cineva. Clasa politică de la Chișinău nu a avut curajul ca să discute despre ceea ce am reușit noi să reunim în acel raport.

De aceea, în volumul acesta noi ne-am propus, ca organizatori ai proiectului, să finalizăm dezbaterile de la Conferință. În partea a doua am invitat, este adevărat, majoritatea membrilor Comisiei să participe cu studiile lor, cu varianta lor, ca să aducem în fața publicului rezultatele Comisiei și să fie accesibile. Deoarece Comisia nu a beneficiat, din păcate, de nici un sprijin politic real, ci doar de inițiativa președintelui interimar, nici de un sprijin financiar în ce înseamnă logistica și în ceea ce privește publicarea Raportului final. Din câte știu, a fost creat un grup de redacție, s-a redactat raportul încă din vara anului 2010, dar până în prezent soarta lui rămâne incertă. Am vrea și desigur că

îndemnul domnului Dobrinu de a-l publica... Noi ne dorim acest lucru, deoarece am vrea să se finalizeze activitatea acestei Comisii printr-un volum, cel puțin, dacă nu este curaj politic pentru a lua și anumite decizii politice. Dar din păcate nu s-a întâmplat și nu știm care este perspectiva în acest sens. Situația politică de la Chișinău, asta este problema majoră, per total, nu ne ajută să rezolvăm și acest lucru.

De aceea, volumul de față este o încurajare și o prezentare a ceea ce înseamnă cercetarea și valorificarea fondurilor de arhivă. Domnul Cașu va spune mai târziu, probabil, despre saltul acesta calitativ în ceea ce înseamnă accesul la fondurile de arhivă. Deci aceasta este o reușită a Comisiei, a insistenței ei. La insistența Comisiei s-a reactivat un comitet guvernamental care avea ca scop desecretizarea fondurilor de arhivă, care nu mai avusese o ședință de 6-7 ani. La insistența noastră, în 2010, prin două decizii importante, au asigurat accesul, au desecretizat fonduri de arhivă, în special Arhiva Organizațiilor Social-Politice și Obștești. Pe urmă Comisia a avut acces și la fondurile arhivelor Securității, la fondurile arhivelor Ministerului Afacerilor de Interne, ale Procuraturii, care asigură o perspectivă asupra a ceea ce înseamnă cunoașterea mai multor aspecte legate de marea teroare, deportări, foamete și multe altele, care erau cunoscute. Nu putem spune că istoriografia moldovenească nu a întreprins eforturi în acest sens sau nu a avansat. După 1991 s-au publicat, dar haotic, pe secvențe înguste, volume de documente foarte modeste.

Credem că activitatea Comisiei a dat un nou impuls în ceea ce înseamnă dorința de a cunoaște acest trecut traumatic. Mulțumesc! Sigur, voi mai interveni pentru a răspunde la eventuale întrebări.

Ovidiu Buruiană: Sigur vor fi întrebări. În primul rând, îi mulțumim domnului Musteață pentru că a lămurit anumite chestiuni legate de acest volum. Cel puțin pentru mine lucrurile sunt mult mai clare. Vom discuta în continuare despre Comisia Cojocaru. Domnul Musteață a atins câteva chestiuni care pentru mine erau importante. Cum a fost alcătuită această comisie? Pentru că este chiar o miză, și aici probabil domnul Dobrinu o să completeze cu perspectiva românească asupra acestui proiect. În al doilea rând legat de finanțarea acestei Comisii, pentru a ajunge să discutăm ceea ce este cu adevărat important, care sunt obiectivele Comisiei, care au fost mizele, să spunem, de factură simbolică sau politică și, sigur, care au fost rezultatele, în ultimă instanță, ale Comisiei. Domnul Cașu...

Igor Cașu: Da, mulțumesc foarte mult. Bună seara tuturor. Mulțumesc organizatorilor că ne-au invitat să discutăm pe marginea acestui volum și la Iași. Cu această prezentare, la Iași, încheiem un turneu pe care l-am făcut într-o serie de orașe din România, începând cu Timișoara, acum două sau trei luni, când a apărut volumul, continuând cu București la IICCMER, apoi la Cluj, revenind la București, la NEC⁷ de această dată. Între timp am fost și la Suceava. Deci Iașul încheie acest turneu...

⁷ New Europe College.

Sergiu Musteață: Nu încheie. Urmează Galațiul.

Igor Cașu: Urmează Galațiul. Ei, poate după Galați urmează altceva, poate ajungem și la Craiova într-o bună zi.

Desigur, o serie de întrebări care au fost formulate aici de Ovidiu [Buruiană], de Florea [Ioncioaia] și de Dorin [Dobrincu] sunt legitime. De exemplu, cea referitoare la ceea ce reprezintă volumul – raport sau culegere de studii –, eu cred că poate fi și una, și alta. În favoarea versiunii cu raportul, vreau să dau doar o cifră, am avut 30 de membri ai Comisiei, iar în acest volum se regăsesc contribuțiile a 17 membri. Sigur că este cea mai importantă parte a raportului aici. Și vreau să vă spun că explicația pentru care alți membri nu figurează, ține chiar de opțiunea lor. Unii nu au terminat la momentul respectiv.

Vreau să vă aduc aminte ceea ce v-a spus și domnul Musteață. Acest volum este rezultatul unui proiect și orice fundație are anumiți termeni. Noi când am aplicat, ne-am angajat să facem o conferință, două de fapt, două întruniri ș.a.m.d. Ceea ce am reunit aici este rezultatul acestui proiect. Deci au fost elemente constrângătoare, dacă vreți, care nu ne-au permis să eliminăm, de exemplu, prima parte, contribuția autorilor din estul Europei. Am considerat de cuviință să precizez acest lucru. De ce așa de târziu?, se întreba Florea Ioncioaia. Sigur că acest volum nu putea să apară fără acele schimbări produse în aprilie 2009, fie că e vorba de „revoluție”, mai încurcată decât cea din decembrie 1989 în România, mai „încălțită” decât ar fi spus Nestor Ratesh, în una din primele analize coerente asupra acestui din urmă subiect. Este rezultatul, dacă vreți, a unei noi politici a memoriei care a fost lansată de Alianța pentru Integrare Europeană, o politică lansată mai mult sau mai puțin timid. Vreau să amintesc faptul că nu toate partidele din Alianță au susținut această inițiativă. În parte ține și de caracterul președintelui interimar de atunci, Mihai Ghimpu. Celelalte două partide, Partidul Democrat și Partidul Liberal Democrat, au perceput această inițiativă ca una strict legată de electoratul PL-ului. Dar, trecând peste aceasta, vreau să spun că a existat un concurs, un ajutor concret din partea PLDM-ului în ceea ce privește desecretizarea, de exemplu, a dosarelor arhivei fostului Partid Comunist al Moldovei sovietice, mai ales dosarele de după 1974, la care nu existase decât un acces foarte fragmentar.

Florea Ioncioaia: Erau secrete sau sub regimul legii?

Igor Cașu: Era un regim restrictiv și nu era acces la stenogramele de după '74 ale Comitetului Central (până în '91). După această decizie a Comisiei despre care spunea Sergiu [Musteață], care se numea – foarte interesant – Comisia privind Protejarea Secretului de Stat, a unui stat care a dispărut, deci și pe acest segment la care am avut posibilitatea și înainte de aceasta să accesăm, până în 1974, nu era acces la dosarul propriu-zis, ci doar la microfilm. Aparat pentru a vizualiza microfilme erau doar două, dar funcționa doar unul și doar o oră – o oră și jumătate, pentru că altfel se încălzea și ardea becul, iar becul se comanda și venea peste o lună.

Dorin Dobrinu: Aceasta seamănă cu ceea ce invocau unii angajați ai TVR la „revoluția din 1989”, că se încălzeau, că se ardeau aparatele...

Igor Cașu: Adică: „Aveți acces, dar...”. În realitate exista o bază legislativă, dar în plan administrativ, birocratic erau puse piedici pentru a descuraja valorificarea arhivelor. În ceea ce privește atitudinea celor trei partide ale Alianței, ca să închei cu ele, PL-ul a fost entuziast, PDLM-ul care a ajutat, de voie sau de nevoie, și PD-ul care de fapt ne-a tolerat mai degrabă eroic decât ne-a ajutat. Vreau să spun că, pe lângă arhiva Partidului, am avut acces pentru prima dată la arhivele KGB-ului. Fac precizarea că a fost un acces limitat în perioada '90-'94, și atunci s-a schimbat această optică a puterii față de arhive, datorită venirii la guvernare a unui partid pronostalgic, prosovietic, Partidul Democrat Agrar, în '94. Majoritatea celor care au lucrat atunci au avut acces la perioada stalinistă. Noi acum, după 2010, prin crearea acestei comisii am avut acces la dosare, rapoarte despre starea de spirit a populației, despre categorii de cetățeni predispuși anticomuniști, antisovietici până în anii '80, până în '86.

Florea Ioncioaia: De ce tocmai în '86?

Igor Cașu: De ce tocmai în '86? Noi am cerut să avem acces, evident, până în '91. Sigur, noi eram interesați de ceea ce s-a întâmplat în '89. Domnul Flavius Solomon, spre exemplu, spunea: „Uite acolo ce spun despre noi”. Sigur că eram interesați să vedem cum lucrau „băieții” din KGB în '89, ce credeau despre ce se întâmplă, erau foarte siguri pe ei sau...? Și am convenit ca să facem un demers suplimentar ca să avem acces la ultimii ani. Până la urmă, și din cauza acestei instabilități în Parlament, nu s-a mai revenit la această problemă și vreau să spun că, de fapt, deși decretul lui Ghimpu din ianuarie 2010 îndemna instituțiile statului să ne ajute în ceea ce privește realizarea acestui studiu, a trebuit să negociem fiecare în parte cu fiecare instituție ca să ne ofere accesul. Nu a fost foarte ușor. La KGB, de exemplu, ne-au întâmpinat foarte amabil. Noi chiar glumeam: „Atitudinea voastră față de noi se observă după felul în care ne serviți, cu ceai și ciocolată!” La început ceai și ciocolată, apoi a dispărut ciocolata, pe urmă și ceaiul, iar la urmă și apa minerală. Vreau să vă spun că au fost foarte amabili, însă doar la nivelul aparențelor, pentru că atunci când i-am întrebat când putem veni să intrăm, să vedem ce avem pe loc, au spus că, „de fapt, noi suntem deschiși să vă ajutăm ș.a.m.d., dar nu avem nimic. Nimic!, ne-au spus. Rușii au ars totul în '89-'90, au dus la Tiraspol!”. Au început, mă rog, cu povești populare moldovenești.

La a doua întâlnire, noi ne-am dus mai pregătiți, cu documente în față, cu volume care făceau trimitere la arhiva KBG-ului de la Chișinău, publicate în anii '90, inclusiv cele preluate din colecția aceasta „Gulagul în URSS”, din 2004, de la Moscova, în opt volume, câte 1.000 de pagini, și tot ceea ce privea RSSM și țările baltice, deportările. Erau documente care au fost publicate de Pasat care priveau și țările baltice, se făcea trimitere la Pasat și la Arhiva Ministerului Securității Naționale, așa cum s-a numit SIS-ul⁸ în anii '90. Era un argument că ele erau la noi. „Nu, că sunt la Moscova”, ne spuneau. Dacă erau la Moscova, trebuia să fie trimitere la arhiva de la Moscova. „Din moment ce se

⁸ Serviciul de Informații și Securitate al Republicii Moldova.

face trimitere la noi, nu mai merge povestea voastră cu '89-'91!" Ei bine, încetișor am început să avem acces la aceste dosare și am încercat să obținem un inventar, s-a negat că există așa un inventar. Până la urmă, întâmplător am dat peste un inventar, care de fapt semăna mai mult cu un fișier de la bibliotecă, foarte interesant, cu dosare personale, pe categorii de persoane, percepute ca „dușmani ai poporului”. De exemplu, „sectanții” erau acolo, țărăniștii, legionarii ș.a.m.d. Era și un inventar la care, spre sfârșitul activității Comisiei, am avut acces, pur întâmplător. Am avut acces la Ministerul de Interne, acolo unde de fapt am găsit și aceste procese verbale ale Marii Terori din RASSM în '37-'38 și le-am fotografiat.

Vreau să spun și acest aspect tehnic. În momentul în care am avut acces la un dosar sau altul am avut posibilitatea să le digitalizăm, să le fotografiem integral, dar nici asta nu a fost ușor, nu deodată, pentru că a intervenit un Centru de Protecție a Datelor cu Caracter Personal. Am discutat mult cu domnul Dorin Dobrincu în acest sens, despre cum s-a procedat în România, pentru că și aici exista un anumit cadru legislativ restrictiv. Până la urmă, a mai venit o scrisoare de la domnul Ghimpu, foarte generală, dar care spunea că trebuie ajutată Comisia ca să poată să multiplice, să fotografieze.

La Ministerul de Interne am avut acces la chestiuni foarte interesante, inclusiv documente ale SMERȘ-ului⁹. Probabil că vă spune ceva numele acesta. Este vorba despre contraspionajul militar în '44-'46, deci perioada aceasta cu instaurarea regimului sovietic, mai ales primele luni când trec ei, în martie '44, Nistrul, cum împânzesc teritoriile din nord și centru cu agenți. Foarte interesant. Cred că aceste documente vor fi utile și pentru un public mai larg și sper ca pe viitor poate și un regizor român se inspiră din aceste momente. Pentru că rușii au făcut foarte multe filme și dacă lăsăm aceste documente să fie interpretate de „frații” de la Răsărit o să avem o anume perspectivă. Cred că și noi putem pretinde o perspectivă în acest sens. Am avut acces, de asemenea, la Procuratură ș.a.m.d. Deci, în mare, cred că de fapt rezultatul cel mai important al acestei Comisii a fost accesul la dosarele de arhivă. Cel puțin știm ce avem acolo.

Florea Ioncioaia: V-au dat voie la raft? Până la ce nivel?

Igor Cașu: La raft, tocmai. Ei spuneau că „nu avem, avem niște chestii așa care nu o să vă intereseze, că de fapt sunt niște ordine cu caracter intern, la cadre” ș.a.m.d. Vreau să vă spun că – nu dau nume, că nu e cazul – esența este următoarea. O parte din Comisie spunea că vrea totul, inventarele, că fără asta nu lucrează, iar o alta solicita să vadă aceste depozite. Mai în glumă, mai în serios, le-am spus: „Asta căutăm! Vedeți peretele ăsta, toate dosarele astea ne interesează!” Și tot așa. Terminam cu o cameră: „Dar poate mai aveți”. „Nu, că am terminat.” „Dar poate totuși mai aveți.” „De fapt, da, mai sunt.” Și tot așa, și tot așa. Strategia pașilor mici, a picăturii chinezești până la urmă a dat rezultate.

⁹ SMERȘ – acronim al unei structuri de contraspionaj a Armatei Roșii în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Numele oficial era *Spetsyalnye Metody Rozoblatchenya Shpyonov* (rom. Metode speciale pentru depistarea spionilor); popular s-a impus ideea că denumirea venea de la formula *Smert' Shpionam* (rom. „Moarte spionilor”).

Cei care au vrut maximum, maximaliștii, nu au... Niciodată nu am înțeles această tactică.

Dincolo de dosarele personale ale celor deportați, represați, peste 100.000 – sunt cu fotografii, cu interogatorii ș.a.m.d. –, avem și documente cu caracter general, rapoarte de monitorizare a persoanelor, inclusiv turiști români, veniți din România, ce spuneau aceștia. Chestiuni foarte interesante. De exemplu, cineva dintre turiștii din România a cumpărat pâine albă și salam, iar ghidul, care era evident că era instruit de KGB, zice: „Dar de ce cumpărați, așa că la voi acolo nu aveți?” Era o doamnă care zice: „Nu, avem și noi, dar tocmai de aceea cumpăr, că uite că la noi acolo se vorbește că voi nu aveți nici pâine albă, nici salam... Eu le cumpăr pentru că vreau să le spun că în centrul Chișinăului, unde nu era rând, nu-i chiar așa, vreau să contribui astfel la îmbunătățirea imaginii Moldovei sovietice în rândurile concetățenilor mei”. Foarte interesant! Mai ales anul '68! Îi întrebau: „Ce credeți despre evenimentele din Cehoslovacia?” Unii spuneau că nu sunt de acord cu Ceaușescu. Foarte interesantă chestiune. Foarte mulți basarabeni veneau în România. Într-o grupă de turiști de 30 de persoane, lor le făceau program: ziua cutare, ora cutare, mergem acolo ș.a.m.d. Cam puțin timp liber aveau. Și la un moment dat, din 30 de persoane au venit numai 4-5. S-a făcut anchetă: „Unde sunt ceilalți?”. S-a stabilit că, de fapt, ceilalți erau basarabeni, erau urmașii basarabenilor refugiați. Și s-au dus la rude. Atunci au început să se îngrijoreze: „Stați oleacă, voi veniți turiști sau vă rezolvați probleme personale?”

În fine, sunt foarte multe lucruri care or să apară în următorii ani, fără îndoială, pentru că între timp, în doi ani și jumătate aproape, au apărut deja 10 volume. Partea nu prea bună este că unele au apărut într-un exemplar, dar altele apar deja în tiraje normale. De exemplu, unul pe care chiar ieri l-am dat la tipografie, pe care îl edităm împreună cu domnul decan Igor Șarov de la Facultatea de Istorie a Universității din Chișinău, care privește perioada '89-'91, inclusiv ceea ce ține de liberalizarea regimului cu România, cu „Podul de flori” ș.a.m.d.

Și un ultim aspect, la care foarte pe scurt vreau să mă refer, este că această Comisie într-un fel și-a încheiat mandatul, fiecare lucrează, dacă vreți, în mod particular, asta nu înseamnă neapărat că au apărut tensiuni, chiar dacă nu totul este, să spunem așa, perfect în ceea ce privește comunicarea membrilor Comisiei. Nu există disensiuni, tensiuni sau antipatii pe care le-am văzut foarte des în România sau în alte țări. Există o comunicare decentă, zic eu, în sensul ăsta între membrii Comisiei.

Florea Ioncioaia: Faptul că suntem istorici, totuși, joacă un rol.

Igor Cașu: Probabil că există și această chestiune. Am fost criticați... La aceasta se va referi Octavian Țicu, la reacțiile diverselor segmente sociale, a partidelor politice, nu numai a celui Comunist. Ultimul lucru pe care vreau să-l spun este că după această Comisie s-a încercat instituționalizarea cercetării comunismului și am reușit și sper să mai apară și alte centre. Am creat un centru

de studiere a totalitarismului la Facultatea de Istorie a USM¹⁰, am lansat și o revistă, „Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes”¹¹. Negociem acum cu o rețea europeană de cercetare a comunismului, sub egida Uniunii Europene, să devenim și noi membri așa cum a devenit și IICCMER-ul. Întâmplător sau nu, dar am aflat de această rețea nu de la colegii din România, și nu este un reproș, ci de la cei din Slovenia. Important este să ne regăsim acolo unde vrem să ajungem, deci împreună, într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat. Alte detalii la partea de discuții.

Ovidiu Buruiană: Mulțumesc domnului Igor Cașu. O să revin la ceea ce spunea Dorin Dobrincu. Este o mare necunoaștere a ceea ce se întâmplă în Republica Moldova. Și dincolo de chestiunile foarte interesante pe care ni le-a prezentat domnul Cașu, revin cu o întrebare. Care au fost, de exemplu, mizele domnului președinte interimar de atunci, Mihai Ghimpu, prin constituirea acestei comisii? Era o nevoie civică, era o nevoie socială sau ceea ce s-a vehiculat deja aici, era o idee de revanșă politică, de destructurare a Partidului Comunist din Republica Moldova, a fundamentului ideologic al comunismului, a electoratului lor? Exista un obiectiv clar al președintelui?

Octavian Țicu: Eu am să răspund la întrebarea ta prin a mă abate, pentru a oferi o mică explicație. Voi probabil știți că pentru a supraviețui în Moldova ai nevoie de o doză mare de umor. În general așa trebuie să privești lucrurile. Și într-adevăr, viața de zi cu zi și istoria Basarabiei de 200 de ani îți oferă foarte multe motive de a privi cu umor istoria noastră, dacă nu ne-ar afecta atât de profund... Trăim în niște paradoxuri foarte interesante. Primul paradox este că suntem un stat independent și integru, dar în realitate nu suntem, pentru că avem o parte a teritoriului ocupată. Al doilea paradox este că, deși studiem limba română în școli din 1991, în Constituția țării este inserată limba moldovenească. Al treilea paradox este că, deși este inserată în Constituția Republicii Moldova, prin articolul 11, neutralitatea țării, suntem un stat care avem baze militare străine pe teritoriu și nu putem să exercităm acest articol. Și probabil ultimul paradox este legat de sărbătorile noastre. Deși o parte a societății sărbătorește Crăciunul pe 25 decembrie și se face pe 1 ianuarie Anul Nou, cealaltă parte sărbătorește abia acum, la 7 ianuarie, Crăciunul și pe 14 ianuarie Anul Nou, pe vechi. Încercând să explicăm aceste paradoxuri, de fapt de 200 de ani noi asistăm la o confruntare continuă între naționalismul românesc și imperialismul sovietic, rus de orice nuanță, care a creat aceste paradoxuri și care face extrem de complicat faptul de a privi Republica Moldova prin prisma unei normalități.

Legând toate aceste întrebări pe care le-ai pus într-una singură – „De ce atât de târziu și care a fost motivația?” –, eu aș spune că există cel puțin trei factori care au întârziat această decomunizare incipientă și care fac imposibilă,

¹⁰ Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

¹¹ „Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes”, vol. I, no. 1-2, 2012; apare sub egida Centrului de Studiere a Totalitarismului, Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova.

în continuare, abordarea acestui subiect în mod clar. Primul factor este acela că, după 1991, noi am asistat de fapt la o metamorfozare a elitei politice nomenclaturiste comuniste, care s-a adaptat la ceea ce numim noi mecanism democratic și s-a reprodus în funcțiile de putere, iar delegitimarea de trecut sovietic însemna delegitimarea politică pentru membrii elitei. Asta a făcut ca în interiorul Republicii Moldova să existe două curente care mergeau în sens opus. Pe de o parte, intelectualitatea și majoritatea populației care se considera românească și care au văzut trecutul sovietic în termenii unui negativism absolut, prin demonizarea trecutului sovietic și a regimului totalitar. Și al doilea factor, ce a fost reprezentat de un segment redus al populației care are un atașament pozitiv față de trecutul sovietic. Fără înțelegerea acestei realități este dificil să înțelegem ceea ce eu am numit în carte *homo moldovanus*. Deci l-am lansat din punct de vedere istoriografic prin această carte. *Homo moldovanus* este un individ cu două fețe. A fost un sociolog rus, Yuri Levada¹², care a oferit caracteristicile lui *homo sovieticus*.

Igor Cașu: *Homo moldovanus* este o variantă locală a lui *homo sovieticus*...

Octavian Țicu: O variantă locală a lui *homo sovieticus*. Deci el este un individ, pe de o parte profund ideologizat, transparent, ușor de manipulat, fără cerințe prea mari, făcut pentru totdeauna ș.a.m.d. Însă pe de altă parte, *homo moldovanus* era și un antiromân sau cel puțin refractar la tot ce era românesc, care prefera să numească limba pe care o vorbește *moldovenească*, care avea o adulație față de formele imperiale, fără ca asta să-i ofere din punctul de vedere al poziționării sale vreun loc important. Cu un complex al inferiorității evident față de *fratele mai mare* și cu o înclinație de a vorbi altă limbă decât limba sa natală, în alte circumstanțe decât cele legate de satul sau orașelul în care s-a născut. Toate acestea au dat naștere acestei memorii colective sovietice care făcea extrem de refractară, așa cum am văzut și noi în contextul Comisiei, abordarea tranșantă a problemei totalitarismului. Și un al treilea element, care a făcut și face imposibilă decomunizarea, este faptul că Federația Rusă rămâne în continuare ancorată în acel set de simboluri ale perioadei sovietice, care dă legitimitate la ora actuală puterii de la Kremlin. Și în condițiile în care încerci, iar noi am văzut aceasta lucrând în Comisie, măcar să miști lucrurile în direcția spre care ei înșiși au făcut schimbări masive – pentru că la începutul anilor '90 rușii au devansat tot, prin deschiderea arhivelor, prin felul în care au început a scrie – deci, această încercare *apriori* a fost considerată ca una de nuanță antirusească și de natură să rupă Republica Moldova din spațiul istoric creat prin perpetuarea miturilor importante ale perioadei sovietice. Cel mai însemnat este mitul *Marelui Război pentru Apărarea Patriei*, asupra căruia în societatea noastră este o divizare profundă. Acești trei factori au influențat și vor influența în continuare, din punctul meu de vedere, lipsa unei clarități în ceea ce privește problema totalitarismului.

¹² Yuri Levada (1930-2006). Sociolog și politolog rus.

Eu am să mă refer la câteva aspecte care au fost spuse de colegii mei într-un sens, așa cum am început, nu aș vrea să spun ironic. Acum, la distanță în timp, chiar aș putea să privesc ironic anumite lucruri. Spre exemplu, vreau să vă zic că noi am lucrat gratis în această Comisie. Și acest lucru a fost privit la început ca normal, pentru că argumentul care s-a invocat a fost acela că noi nu putem lua bani de la politicieni pentru a condamna comunismul. Și am făcut o muncă de voluntariat, dar acest aspect s-a referit nu numai la faptul că noi nu am fost remunerați, dar nici nu a fost un cadru juridic pentru remunerarea chestiunilor elementare, cum ar fi hârtie, telefon ș.a.m.d. A fost o situație în care președintele Ghimpu a scos 2.000 de lei de la el din buzunar și i-a dat secretarului Tașcă pentru convorbiri telefonice.

Sergiu Musteață: Asta a fost unica sponsorizare.

Igor Cașu: 2.000 lei moldovenești... Asta înseamnă mai puțin de 200 dolari.

Octavian Țicu: După aceea a fost un moment foarte interesant. Domnul Ghimpu a spus, când noi vorbeam de anumite tergiversări, de context: „Băieți, eu acum am puterea, eu nu știu dacă mâine o voi mai avea! Și noi acum trebuie să facem treaba repede!”

Igor Cașu: La ședința de constituire a Comisiei de pe 13 ianuarie, un consilier de-al lui a spus: „Dar voi nu mai umblați prin arhive, scrieți de-o dată! Totu-i clar!”

Octavian Țicu: A mai fost un tip, un filolog de la Academia de Științe care a spus: „Dar ce trebuie 30 de membri în Comisie? Ajung șase oameni. Noi suntem doi și patru istorici. Ajunge!”

Igor Cașu: Așa a și fost. Vreo 6-7 au lucrat în Arhive.

Octavian Țicu: Un alt aspect important pe care Igor [Cașu] l-a ridicat în prima ședință a fost componența Comisiei. Igor a spus: „Domnule Ghimpu, trebuie să luăm în considerare faptul că avem experiența Comisiei Tismăneanu, să vedem componența. Sunt foști membri ai Partidului Comunist, membri chiar ai CC-ului, care trebuie să...”. Și lucrul acesta nu s-a luat în considerare și a fost unul dintre cele mai importante capete de acuzare împotriva Comisiei. Patru dintre ei au fost în mod special acuzați ca foști membri, că au colaborat în perioada regimului, că au fost „istorici de curte” ș.a.m.d., împotriva cărora s-au și adresat foarte multe acuze. Ei s-au expus din punct de vedere public, respingând acuzațiile și spunând că nu au fost... Însă în mare parte a afectat credibilitatea Comisiei. Un alt cap de acuzare extrem de important a fost că această Comisie a fost una de sorginte românească, cu membri care aveau format românesc, care gândeau în termeni românești. Asta a exclus, de exemplu, spuneau ei, moldoveniștii, care ar fi putut altfel să vadă problema, și a exclus segmentul transnistrean. Asta a și dus la discuțiile privind crearea unei comisii alternative.

Florea Ioncioaia: Rușii au fost invitați?

Octavian Țicu: Nu.

Florea Ioncioaia: Dar există istorici care spun că nu au fost invitați.

Octavian Țicu: Nu istorici, eu aș spune publiciști.

Igor Cașu: Propagandiști.

Octavian Țicu: Nu, istorici nu sunt. Sunt doi istorici în Moldova: unul este [Vitalie] Andrievski, care este în FSB¹³, securist ca să zic așa, om al serviciilor secrete ruse care are un portal și lucrează pe el, și [Sergiu] Nazaria, care e directorul Fundației *Prietenii Rusiei în Moldova*. Chiar Nazaria a propus crearea acestei comisii alternative.

Florea Ioncioaia: Istorici rezonabili nu sunt?

Octavian Țicu: Nu, nu ai cu cine să vorbești...

Florea Ioncioaia: Deci sunt activiști.

Octavian Țicu: Asta este problema, că partea dominantă a discursului istoriografic este unul de nuanță românească. Dar vreau să vă spun că în cadrul Comisiei, lucrând, s-a descoperit un lucru absolut nou pentru noi. S-a creat o falie, care ulterior s-a aprofundat, între noua generație și vechea generație, deci ceea ce noi numim „români de profesie” în Basarabia. Există un segment de istorici care rămân extrem de marcați de discursul istoriografic românesc, care în mare parte sunt...

Igor Cașu: De tip ceaușist.

Dorin Dobrințu: Național-comunist mai bine zis.

Octavian Țicu: Și eu aș zice că el este extrem de nociv în condițiile în care abordezi schimbarea mesajului în Republica Moldova. Eu și Igor [Cașu] ne-am confruntat personal cu această idee atunci când am încercat să vedem moldovenismul prin prisma construcției sovietice, a acțiunii afirmative, și am fost învinuiți că suntem plătiți de comuniști, „euro-papagali”, „cominterniști”, „băieți cu creierul spălat în Occident”... De fapt, acuzele vin din ambele părți, și de la moldoveniști, și de la cei care insistă asupra menținerii acestei linii românești.

Igor Cașu: Noi știm că suntem pe drumul cel drept.

Octavian Țicu: Da. În cadrul Comisiei am descoperit viziuni diferite asupra istoriei, legate de metodologie, termeni și chiar de recomandări în sine. Pentru că noi am alunecat pe panta politicului și de fapt acesta a fost lucrul de care ne-am temut. Am fost conștienți că facem un joc politic, dar am considerat că este un moment oportun pentru noi să mergem în arhive, să beneficiem de această deschidere din partea politicului, una care nu a fost timp de 20 de ani. Nu regretăm acest lucru, însă în ultimă instanță am început să alunecăm, pentru că multe dintre recomandările făcute de Comisie nu intrau în competența ei, erau de sorginte evident politică, cum ar fi interzicerea Partidului Comunist ș.a.m.d. Deci a fost interpretat ca atare, Comisiei i s-a spus Comisia Ghimpu, lucru pe care l-am negat constant, dar care nu a ajutat la nimic. Apoi, au fost în Comisie membri care și-au urmărit propriile interese, oameni care au mers în arhive fără a da nimic Comisiei, de exemplu, și care au copiat pentru ca ulterior să poată deveni celebri prin a-și publica lucrările. De fapt, mulți care și-au asumat angajamente nici nu le-au finalizat. Au fost 9-10-12 oameni, maxim 14 care au lucrat în Comisie.

¹³ FSB – Serviciul Federal de Securitate al Federației Ruse.

Au fost și *show-men*-i. Veaceslav Stăvilă, care mie mi-e simpatic, dar care a preluat rolul de *show-men* și într-un termen record a făcut două lucruri care din punct de vedere istoriografic sunt imposibil de făcut în 20 de ani cu mai mulți oameni. Deci, el a recalculat numărul celor care au murit de foame în perioada anilor '46-'47. El a spus că, împreună cu un grup de studenți, a studiat datele de la starea civilă cu privire la distrofici și a ajuns la cifra de 350.000 de morți. Și al doilea lucru, de asemenea tot într-un termen record, el a calculat că de fapt pagubele ocupației sovietice din perioada RSSM se ridică la 28 de miliarde de dolari. Și a concluzionat imediat, că asta ar fi cam 80 de ani de plătire a gazului din partea Federației Ruse și a mers cu cifra asta, cu tablăta asta pe la toate televiziunile. Rusia, desigur, a reacționat imediat, a fost comunicat de la Ministerul de Externe al Federației Ruse, cu etichetări. El a spus că de fapt nu reprezintă Comisia, că e părerea lui, dar întrucât era membru al Comisiei și ieșea public în perioada activității acesteia, ne-a pus pe noi într-o ipostază extrem de complicată. Și toate astea s-au terminat cu circul din 28 iunie 2010, când domnul Ghimpu a vrut să citească acest raport în Parlament, urmat de un decret privind stabilirea zilei de 28 iunie ca zi de ocupație, care însă nu s-a finalizat, pentru că în Parlament sunt și actualmente oameni care, odată apăsat butonul de la Moscova, sar înainte spunând că, de fapt, prin asta noi periclităm balanța etnică în Republica Moldova și consensul general. E vorba de politicieni de genul Diacov¹⁴ ș.a.m.d.

Acestea sunt unele aspecte din „bucătăria internă” a Comisiei, pe care am văzut-o, și, desigur, poate cel mai interesant aspect, neașteptat, dar și plăcut pentru mine a fost atunci când – jucam fotbal, îmi aduc aminte – am fost sunat de la Președinție de vreo 10 ori. Nu-mi dădeam seama de ce. Era prin decembrie 2010. De fapt, am fost anunțat de la Președinție că am fost decorat cu *Meritul civic*, un ordin important în Republica Moldova, pentru munca în Comisia Prezidențială și că, de fapt, mai mulți membri ai Comisiei au fost decorați de președintele Ghimpu. Credeam că era o glumă, dar a fost o recompensă, din spusele domnului Ghimpu, pentru că am lucrat într-un context atât de complicat, nociv și am făcut un lucru care nu s-a mai realizat până atunci. Mai mulți istorici au fost decorați la acel moment, eu eram unicul din generația nouă care a intrat și, de fapt, acest lucru m-a surprins.

Igor Cașu: Nu știu cum ai reușit să-i amăgești că ești de-al lor!

Ovidiu Buruiană: Știți cine a mai fost decorat? A fost și Gheorghe Buzatu¹⁵...

¹⁴ Dumitru Diacov (n. 1952). Președinte al Partidului Democrat din Republica Moldova (2000-2009); președinte al Parlamentului Republicii Moldova (1998-2001).

¹⁵ Gheorghe Buzatu (n. 1939). Istoric român. Unul dintre cei mai cunoscuți susținători ai versiunii național-comuniste asupra istoriei contemporane a României; apologet al mareșalului Ion Antonescu, negaționist al existenței Holocaustului în România. Director al Centrului de Istorie și Civilizație Europeană al Filialei Iași a Academiei Române (din 1992). În anii 2000 a făcut politică în rândurile partidului ultranaționalist România Mare, fiind membru al Parlamentului României (2000-2004).

Sergiu Musteață: Da, Scurtu¹⁶, Buzatu, care nu au fost membri ai Comisiei.

Octavian Țicu: Dar a fost o chestiune interesantă. Eu personal am perceput-o ca o recompensă pentru eforturile sportive pe care le-am făcut pentru Republica Moldova. Cu asta o să-mi închei expunerea, pentru a lăsa loc la discuții sau întrebări.

Dorin Dobrincu: Cred că este nevoie să echilibrăm lucrurile din perspectiva relației cu comisia din România.

Ovidiu Buruiană: Totuși, anumite chestiuni legate de Comisia Cojocaru au rămas neclare. De exemplu, cum au fost desemnați membrii Comisiei? Pentru că aici există o deosebire majoră față de Comisia Tismăneanu. O să vă rog să prezentați foarte pe scurt pentru a-i da cuvântul domnului Dobrincu să ne expună situația din Comisia Tismăneanu, pentru a reuși o comparație din punctul ăsta de vedere.

Sergiu Musteață: Au fost câteva liste, câteva propuneri făcute către președinție, discutate la asociație. Am încercat să propunem specialiști. Cifra a fost una discutabilă: 30, 20, 50. Au fost cifre diferite. Pe cine includem, cum includem. Până la urmă decizia a aparținut Președinției. Pe alocuri s-a ținut cont de sugestiile noastre, dar în multe cazuri au decis domnul Ghimpu și consilierii lui. Nu știu cu cine a discutat, cu consilierii sau cu altcineva... Multă lume a rămas supărată că nu a fost inclusă în Comisie, precum este domnul Pasat de exemplu, care consideră că ar fi trebuit să fie. Deci în una din liste a fost propus. Sau alții care au avut anumite contribuții istoriografice. Eu am păstrat toate aceste proiecte de liste și poate că le voi publica cu o ocazie, pentru ca să știe lumea că s-a discutat, totuși, acest aspect. Și până unde s-a ajuns și cum s-a ajuns la o listă de 30 de persoane. Eu am fost unul care m-am împotrivit la cifra de 30, deoarece eram conștient că doar 2/3 vor aduce o contribuție reală, iar o bună parte sunt incluși în liste doar pentru că au spus că au un nume și o autoritate care poate „aduce folos” Comisiei. Dar degeaba... Mai mult au împiedicat, pardon de expresie.

Ovidiu Buruiană: Dorin [Dobrincu].

Dorin Dobrincu: Mulțumesc, Ovidiu. Cred că trebuie să ținem în echilibru această dezbateră, cel puțin din perspectiva românească, deci din dreapta Prutului, cu ceea ce s-a întâmplat în România. Mai întâi aș vrea să spun că ambele comisii – și cea din România, și cea din Republica Moldova – se încadrează în ceea ce generic numim *comisii de adevăr*. Secolul XX a fost și

¹⁶ Ioan Scurtu (n. 1940). Istoric român. S-a dovedit unul dintre harnicii propagatori ai versiunii național-comuniste asupra istoriei contemporane a României, exportată inclusiv în Republica Moldova după 1989. A fost în relații foarte apropiate cu Ion Iliescu, președinte al României în trei mandate după căderea regimului comunist. Aceasta și explică propulsarea sa în funcția de director general al Arhivelor Statului din România/Arhivele Naționale ale României (1991-1996), consilier personal al președintelui Ion Iliescu (2000-2004), director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, din București (2001-2006), director general-adjunct al Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989 (2004-2009).

unul al dictaturilor. Am avut comisii internaționale sau comisii naționale care au încercat să facă lumină sau să facă dreptate, cum s-a spus, în societăți traumatizate, în societăți care fuseseră agresate sau au agresat la rândul lor. Cel mai adesea, la cei mai mulți gândul pleacă la Nürnberg, la ceea ce s-a întâmplat în perioada imediat postbelică cu Germania, cu liderii naziști, cu instituțiile importante ale statului nazist. Dar situația este mult mai complicată și se întinde pe o durată lungă, mai ales anii 1990-2000 cunoscând înființarea și activitatea multor comisii de adevăr, nu doar în zona Europei de Răsărit. În America de Sud au existat comisii de adevăr, în Africa de Sud, care a cunoscut *apartheid*-ul, o societate profund divizată pe criterii rasiale. Aceasta din urmă a avut o comisie care are unele elemente comune cu ceea ce cunoaștem noi în Europa de Răsărit, dar și diferențe.

În ceea ce privește România, nu ar trebui să uităm că au existat două comisii care în anii 2000 au încercat să vină cu o perspectivă lămuritoare și de asumare de către statul român a unor trecături traumatice. În primul rând, este vorba de Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului din România, care a fost înființată aproximativ în ultimul an de mandat, în 2003 mai precis, de către președintele Ion Iliescu¹⁷. Această comisie a avut în frunte un scriitor profesionist, laureat al premiului Nobel, este vorba despre Elie Wiesel¹⁸, iar în componență a avut atât istorici sau oficiali români, cât și istorici din afara României, unii cu legături strânse în spațiul românesc, care se ocupau de Holocaust. Această comisie a făcut un *Raport*, care a fost publicat la Editura Polirom (are și o variantă în engleză), fiind însoțit de un volum de documente. A existat, bineînțeles, o dezbateră de-a lungul anilor 1990 și în prima jumătate a anilor 2000 în societatea românească cu privire la comunism. Aici nu trebuie să evităm să spunem că există clivaje etnice în România vizavi de cele două memorii care au o legătură, bineînțeles. Există foarte multe lucruri lămurite, dar probabil multe altele vor trebui lămurite în viitor. A existat o frustrare la un moment dat în rândurile celor care, civic, erau deschis anticomuniști și considerau că trecutul comunist este cel mai important. Oarecum, cele două memorii au intrat într-o competiție, au intrat într-un conflict deschis. Există, o știm bine, o tensiune între memorie și istorie, dar există și o tensiune între memorii.

Astfel, în 2005, după o nouă schimbare la Cotroceni, în Parlament și la Palatul Victoria s-a pus problema unei rupturi deschise, asumate față de trecutul comunist. A fost, dacă vă mai aduceți aminte, un interviu luat de redactorul-șef al revistei „22”, Rodica Palade, președintelui Băsescu¹⁹. Aș vrea să discutăm aceste lucruri cât se poate de relaxat, ca să înțelegem ce a fost, dincolo de convingerile noastre față de actualii guvernanți sau față de cei din trecut. A fost acel interviu în care, foarte direct, frontal, redactorul-șef de la „22” l-a întrebat

¹⁷ Ion Iliescu (n. 1930). Președinte al României (1990-1992, 1992-1996, 2000-2004).

¹⁸ Elie Wiesel (n. 1928, la Sighetu Marmăției). Scriitor și jurnalist; supraviețuitor al Holocaustului; distins cu Premiul Nobel pentru Pace (1986).

¹⁹ Traian Băsescu (n. 1951). Președinte al României (2004-2009, 2009 – prezent).

pe președinte de ce nu condamnăm comunismul, de ce nu lămurim problema aceasta? Președintele s-a repliat oarecum, spunând că are nevoie de un raport întocmit pe baze științifice, care să-i permită condamnarea comunismului. Lucrurile au luat o turnură pozitivă în acest sens, astfel încât, în primăvara anului 2006, s-a constituit o Comisie Prezidențială, în fruntea ei fiind numit profesorul Vladimir Tismăneanu, profesor la Universitatea Maryland din Statele Unite. S-a semnat o decizie prezidențială în aprilie 2006 și această comisie s-a constituit efectiv în lunile următoare. Profesorul Tismăneanu a avut „mână liberă” să coopteze membri în Comisie. În total au fost cooptați 20 de oameni: câțiva istorici, activiști ai memoriei sau *memornici*, cum le-ar spune Florea Ioncioaia, personalități cunoscute ale vieții publice. În același timp au fost cooptați și experți, pentru că era nevoie de oameni care să realizeze un text academic, un text care să stea la baza unei asumări de către statul român, prin persoana președintelui, a acestui trecut comunist.

În afara ședinței de constituire, din aprilie, a mai fost încă una, de fapt adevăratul punct de pornire pentru activitatea efectivă a Comisiei, în iunie 2006, la București. În cele din urmă, s-a ajuns ca în comisie să fie 20 de membri, 20 de experți, plus 7 experți cu statut special. Din Iași au fost ca experți doi istorici, Adrian Cioflâncă și cu mine. De asemenea, a mai fost invitat și a scris un capitol, o secțiune în acea lucrare Igor Cașu privind represiunea în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.

Mandatul acestei Comisii a fost: „elaborarea unei sinteze științifice privind instituțiile și mecanismele represive în regimul comunist din România de la înființare până în 1989”. Așteptările față de Comisie au fost, evident, foarte mari. Unii au considerat că trebuie nu doar să se redacteze un raport final, ci trebuie să se ia măsuri de acordare a unor reparații, măsuri punitive împotriva foștilor torționari ș.a.m.d. Perioada de activitate a comisiei românești a fost la fel de scurtă ca a celei de la Chișinău, pentru că între aprilie și iunie vorbim de o perioadă de tatonare, de constituire a acestei Comisii. Adică ideea de a se înființa o comisie a venit oarecum pe neașteptate, plecând de la o inițiativă a președintelui Băsescu. Comisia a activat efectiv, cu stabilirea unui plan pentru raport, cu un calendar de lucru, cu activitate în arhive, cu corespondență pe e-mail sau cu mijloace clasice între membrii și experții Comisiei, între 19 iunie și începutul lunii decembrie același an.

Vă amintesc că pe 18 decembrie 2006 președintele României a ținut un discurs în fața celor două Camere reunite ale Parlamentului, în care a afirmat, fără echivoc – e un document cunoscut, cred că nu este nimeni aici care să nu știe măcar în linii generale despre ce este vorba – că regimul comunist din România a fost „ilegitim și criminal”. Atmosfera a fost una incendiară la propriu. Am fost în sală și îmi aduc foarte bine aminte. Oricine poate vedea înregistrări pe internet, poate citi articole de presă. Pentru că, așa cum se întâmplă cel mai adesea în România, confidențialitatea este rareori păstrată, au ajuns la presă anumite idei, secțiuni din Raport. Oricum el era destinat publicității și, anticipez, a și fost postat pe site-ul Președinției în aceeași seară de

18 decembrie. Dar există o anumită rigoare în asemenea activități, însă acest lucru nu s-a înțeles, pentru că „publicul trebuia satisfăcut în curiozitatea sa”. În Parlament a existat, cum spuneam, o atmosferă incendiară pentru că era unul foarte diversificat politic. Existau acolo grupuri care asumau pe față o perspectivă național-comunistă în privința înțelegerii trecutului României, în mod special a celui recent. Voi aminti aici PRM în totalitatea sa și PSD în parte. Existau lideri ai acestor partide care avuseseră un rol foarte important fie în nomenclatura de top a regimului comunist, mă gândesc la Ion Iliescu, sau tot în nomenclatură, dar în propagandă, oameni precum Corneliu Vadim Tudor²⁰. A fost un circ realmente, însă cu toate acestea discursul prezidențial a fost susținut până la sfârșit. A fost o asumare explicită. Nu a fost un vot în Parlament pentru că așa ceva nu era necesar și nici nu se urmărea obținerea acestuia.

În perioada activității Comisiei, ca și în acele zile care au precedat discursul din Parlament sau în zilele care au urmat, au fost foarte multe dezbateri, discuții, atacuri la persoană, încercări de analiză reală, nu de pamflet, vizavi de mandatul Comisiei, de membrii ei, în special de persoana președintelui acesteia. Au fost discuții cu substrat istoriografic, cu substrat politic. Au fost foarte multe atacuri dinspre tabăra istoricilor național-comuniști care au făcut agenda, în parte, în anii 1980 și au făcut-o în mod cert în anii 1990 și chiar în anii 2000. Vă aduc aminte de atacurile dure și ipocrite ale lui Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu²¹, Dinu C. Giurescu²² ș.a.m.d. Îmi aduc aminte, de asemenea, de solidarizarea PSD-ului cu Ion Iliescu, socotindu-se că era o condamnare a acestui partid. Nu, nici vorbă de așa ceva. Existau în foarte multe locuri din Raport mențiuni despre victimele comunismului. Erau menționați deopotrivă țărâniști, liberali și social-democrați. Erau menționați deopotrivă români, maghiari și evrei sau, dacă mergem în plan religios, ortodocși și greco-catolici, protestanți și neo-protestanți ș.a.m.d. Aceasta a fost o componentă importantă a Comisiei din România. A fost, dacă vreți, „cu sistem”, o asumare de pe poziții liberale, nu în sensul politic, nu neapărat în sensul de partid. S-a văzut asta chiar în limbajul folosit, s-a asumat o perspectivă civică. Am evitat perspectiva naționalistă, reduționistă, dovadă că, dincolo de componenta majoritară care era formată, inevitabil, din etnici români, au fost invitați istorici care au alte identități etnice pentru a scrie, dintr-o perspectivă echilibrată, secțiuni despre minorități – maghiari, germani, evrei –, ceea ce cred că a reprezentat un plus. Pentru că discursul dominant fusese un deceniu și mai bine unul care susținea teza conform căreia am avut un comunism de extracție străină, ceea ce știm că în bună măsură este adevărat, și susținut doar de străini, ceea ce este totalmente fals.

²⁰ Corneliu Vadim Tudor (n. 1949). Fondator și președinte al Partidului România Mare (din 1991), de extracție național-comunistă.

²¹ Florin Constantiniu (1933-2012). Istoric român. Membru al Academiei Române (corespondent din 1999, titular din 2006).

²² Dinu C. Giurescu (n. 1927). Istoric român. Membru al Academiei Române (corespondent din 1990, titular din 2001).

Raportul final a avut două variante, care nu sunt diferite în substanță. Spun „variante” pentru că a fost aceea variantă lucrată, editată, dar totuși nu suficient, pentru că a fost o grabă în a încheia acest *Raport* până la intrarea României în Uniunea Europeană. Acesta a fost, dacă vreți, singurul comandament al președintelui Băsescu. Nu au existat intruziuni în treburile Comisiei, nu știu de așa ceva. Și când spun asta cred că știu ce spun. A fost solicitarea domniei sale ca *Raportul* să fie gata și să fie susținut în Parlament până la intrarea României în Uniunea Europeană, adică la 1 ianuarie 2007. A fost aceea variantă care este până astăzi accesibilă pe site-ul Președinției, care probabil a fost descărcată de mii, de zeci de mii, de sute de mii de oameni. În 2007 a apărut o variantă pe hârtie la Editura Humanitas, care nu diferă de cea inițială, online decât prin punerea într-o ordine clară a secțiunilor componente, prin eliminarea unor asperități lingvistice, prin întocmirea unei bibliografii riguroase și cam atât.

Lucrarea are o structură tripartită. Prima secțiune privește Partidul și ideologia comunistă, după aceea Societatea, Economia, Cultura, cu tot ceea ce înseamnă supunerea societății, controlul social, colectivizarea agriculturii, economia de comandă ajunsă în stadiul final de penurie, viața religioasă ș.a.m.d. Cel mai important capitol a fost Represiunea, în care se discută Gulagul românesc, cu închisori, cu cifre. Aici este cazul să spun că dincolo de atacurile din exterior care au fost multe, uneori difuze, au existat și dispute în interiorul Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste (denumirea oficială). Însă ele au fost puține și s-au concentrat mai mult pe această relație între istoricii profesioniști, mai ales între cei tineri – cu puține excepții cei de vârstă înaintată nu au scris un rând – și *memorians*. Este vorba despre fostele victime ale regimului care aveau o experiență personală și o anumită înțelegere asupra trecutului. Problemele au fost mai ales în jurul cifrelor represiunii. Dacă istoricii au susținut că în lipsa unor date precise, clare, provenind din arhive, după o coroborare între acestea și ceea ce știm din mărturii, din alte surse, deci în lipsa acestora nu putem să ne hazardăm să oferim date „la punct și virgulă”, foștii supraviețuitori ai închisorilor sau cei din categoria activiștilor memoriei au susținut că trebuie să venim cu cifre mari, pe care să le scoatem de nu știu unde. Și au fost asemenea discuții în interior, pentru că unele nu s-au lămurit și au fost individualizări față de afirmațiile generale, au fost atunci niște dispute, inclusiv în public.

Raportul Comisiei din România a avut un număr de recomandări în partea finală pe care le putem pune pe patru paliere. Este vorba despre educație, memorializare, arhive și reparații morale sau de altă natură.

Există câteva rezultate importante ale activității acestei Comisii. În primul rând, așa cum am spus, *Raportul final*, după aceea ca anexă există deja un volum de documente²³ – e o pledoarie *pro-domo*, dar o s-o fac – bine făcut, care

²³ Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România. Documente*, volumul I, *Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, Editura Humanitas, 2009.

vine cu piese inedite, în condițiile în care pentru perioada Gheorghiu-Dej s-au publicat destul de multe surse. Un alt volum o să apară în acest an²⁴. De asemenea, ca urmare a unei inițiative a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului – al cărui președinte a făcut parte din Comisia prezidențială, este vorba de Marius Oprea –, s-a publicat manualul *O istorie a comunismului din România*, care a apărut la Editura Polirom²⁵ și după care se predă în câteva sute de școli din România. Un alt rezultat important a fost accesul la arhive. Așa cum s-a întâmplat și la Chișinău, foarte multe arhive din România au fost accesibile într-o mult mai mare măsură ca urmare a activității acestei Comisii. Exemplele cele mai importante le voi expune în continuare. În primul rând CNSAS-ul²⁶ care, și datorită activității acestei Comisii, a recomandărilor și a intervenției directe a președintelui, a văzut în 2007 afluirea în depozitele sale a ceva mai mult de 2 milioane de dosare, ceea ce înseamnă 20 km liniari de arhivă. Este enorm. Este vorba de aproximativ 80-85% din arhiva fostei Securități. Și pe urmă Arhivele Naționale. Dar și alte arhive la care accesul, fără a fi atât de bun ca la cele două deja menționate, a fost oricum mai bun decât înainte. În privința memorializării, aici încă sunt discuții în jurul unui Memorial al Comunismului în București, pentru că există un singur muzeu dedicat comunismului început acum 20 de ani, Memorialul de la Sighet, o realizare remarcabilă, dar deocamdată singura. În privința cercetării, într-un context determinat și de această discuție publică, de activitatea Comisiei prezidențiale, de înființare a IICCMER-ului, de necesitatea existenței unor centre în orașe universitare importante, s-au înființat unele centre de cercetare, cum este Centrul de la Iași, cel care este co-organizatorul acestei dezbateri.

În pofida condamnării oficiale a regimului comunist în 2006, în pofida acumulării unei cantități importante de literatură istorică, inegală, dar totuși cu foarte multe realizări valoroase necesare în studierea regimului comunist, avem o societate care emite mesaje contradictorii. Pe de o parte, condamnare oficială, discurs critic, pe de altă parte un discurs negaționist chiar sau în orice caz nostalgic. În ultimii ani s-au făcut mai multe sondaje pe eșantioane reprezentative, ca urmare a colaborării dintre un institut de sondare a opiniei publice și IICCMER. Rezultatele, deși erau comandate de un institut care avea și are ca obiect cercetarea și informarea opiniei publice, arată că nostalgia față de comunism în societatea românească este în creștere. Asta se observă într-un mod și mai îngrijorător la segmentele de vârstă tinere. De unde vine aceasta? Școala își face treaba? Societatea își face treaba? Cred că sunt multe explicații, ele au și fost oferite de fiecare dată când s-au lansat aceste sondaje. Chiar dacă

²⁴ Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, Editura Polirom, 2012.

²⁵ Mihai Stamatescu, Raluca Groșescu, Dorin Dobrinu, Andrei Muraru, Liviu Pleșa, Sorin Andreescu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, Iași, Editura Polirom, 2008; ediția a II-a revăzută, Iași, Editura Polirom, 2009.

²⁶ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor fostei Securități.

erau defavorabile discursului critic antitotalitar, explicit anticomunist de fapt, ele au fost date publicității. Nici nu trebuie altfel. Dacă vrei să faci politici publice bune, trebuie să cunoști și să accepți realitatea. Mă opresc deocamdată aici.

Ovidiu Buruiană: Mulțumim domnului Dobrințu pentru această cuprinzătoare descriere a activității Comisiei Tismăneanu și a rezultatelor acestei Comisii. Eu mai am o ultimă întrebare adresată colegilor de la Chișinău, pentru ca apoi să dăm celor din sală șansa să vă interogheze. Ce rămâne din activitatea Comisiei Cojocaru în lipsa voinței politice? Recunoscând ceea ce deja ne-ați povestit despre accesul la dosarele din arhive, recunoscând meritul lui Igor [Cașu] în înființarea acelui centru de la USM, ce rămâne?

Igor Cașu: Dar nu cred că este vorba de persoane. Un răspuns scurt. Chiar dacă nu am avut această finalizare cu un raport în fața Parlamentului, ca să fie citit, pentru că este foarte interesant ceea ce spunea Dorin [Dobrințu], dar există un detaliu aici: raportul citit de Băsescu a fost publicat – așa am fost informat, dacă greșesc vă rog să mă corectați – în „Monitorul Oficial”. Sau a devenit într-un fel sau altul un document oficial asumat de către statul român.

Dorin Dobrințu: Da, este vorba de mesajul președintelui.

Igor Cașu: Mesajul, da. Și are efect juridic. Și am înțeles că, chiar în cadrul unui proces, în care lucrurile erau foarte vagi, era foarte greu să se încline balanța spre o decizie sau alta, spre un verdict sau altul, s-a invocat acest text, că regimul comunist a fost ilegal și criminal, și s-a înclinat balanța în favoarea celui care a pătimit. În lipsa unui cadru juridic mult mai clar, raportul are deci și o valoare juridică foarte bună.

Florea Ioncioaia: În acest sens a și fost publicat.

Igor Cașu: Da, este foarte interesant că și în Occident, în America de exemplu era suficient ca Obama să pronunțe fraza cu privire la ceea ce s-a întâmplat în 1915-1917 în Turcia față de armeni, că a fost un genocid, era suficient pentru a căpăta o valoare juridică.

Sergiu Musteață: Devine normativ.

Dorin Dobrințu: E real ceea ce menționează Igor [Cașu]. Deși noi, în România, din punct de vedere juridic nu avem această noțiune a precedentului, se afirmă, din câte îmi dau seama, o mixtură între dreptul „roman” și cel „anglo-saxon”. Cazul pe care l-ai menționat tu [Igor Cașu] este unul real, este un câștig de cauză fără drept de apel. Ceea ce s-a întâmplat în 2006 – cu *Raportul final*, cu discursul acesta oficial – a avut un rol inclusiv în acordarea de despăgubiri, în elaborarea, emiterea unei legi privind despăgubirile pentru foștii deținuți politici, ceea ce s-a întâmplat în 2009. Dincolo de disputele între Parlament, Curtea Constituțională, Președinție ș.a.m.d. avem, iată, o lege reparatorie.

Sergiu Musteață: Eu aș vrea doar să completez anumite aspecte. Sigur, Comisia de la Chișinău a provocat câteva lucruri care duc spre rezolvarea unor probleme mai vechi. În primul rând, grație efortului președintelui interimar Ghimpu, s-au transferat peste 17.000 de dosare de la Arhiva SIS către Arhiva Națională a Republicii Moldova, care va facilita accesul.

Igor Cașu: Pentru toți, nu doar pentru membrii Comisiei.

Sergiu Musteăță: Da, da. S-au transferat, tot către Arhiva Națională, câteva mii de dosare, mi se pare că 5.000 de dosare de la arhiva Ministerului de Interne. S-a inițiat acest proces, s-a oprit pentru moment, deoarece capacitatea Arhivei Naționale este una limitată, în primul rând de spațiu, în al doilea rând de procesarea acestor dosare. Dar s-a inițiat. Apoi, s-a reactivat procesul despăgubirilor. La noi este o chestiune specială. Despăgubirile au fost trecute pe seama autorităților publice locale, care au un buget... știm noi cum. Acum Guvernul a preluat această sarcină și în 2009, 2010, 2011 s-a ajuns la câteva milioane, în fiecare an bugetează și încearcă să plătească aceste despăgubiri. A preluat Guvernul această sarcină și este în creștere. Știți că aceasta încurajează nu numai numărul dosarelor care sunt în judecată sau intențiile de a obține acele despăgubiri, dar facilitează procesul. Oamenii mai au o speranță că vor obține despăgubirile respective. În afară de direcțiile de cercetare sau de volumele de documente, conferințe, centre etc., sigur că activitatea Comisiei a provocat o schimbare în societate, spre ceea ce înseamnă atitudine, o asumare a acestui trecut și de către politic. Mass-media au devenit mai receptivă. La „Adevărul”, Igor [Cașu] a condus în ultimii doi ani o rubrică specială dedicată arhivelor comunismului, ziarul „Timpul” a publicat astfel de texte. La radio, la TV se discută tot mai mult despre ceea ce a însemnat regimul totalitar comunist. Societatea a devenit mult mai atentă la ceea ce înseamnă comunismul.

Igor Șarov: Un istoric comunist spunea că a făcut un mic sondaj între studenții de anul I și zicea: „Datorită vouă am o imagine negativă, se schimbă...”.

Dorin Dobrințu: De fapt, problema raportării populației la comunism nu se restrânge doar la fostele state cu regim totalitar. Este o problemă generală europeană și poate chiar globală, pentru că există o diferență mare de impact public, cel puțin în societățile care fac opinia care contează vizavi de nazism sau de comunism. Cred că la această masă sunt oameni cu structură, cu convingeri antitotalitare clare, deopotrivă față de extrema dreaptă sau față de extrema stângă, ca să nu existe vreun echivoc. Dar în Europa există o sensibilitate foarte mare față de orice atitudine răspicat critică în privința comunismului. Reamintesc că în 2006 a existat o rezoluție a adunării parlamentare a Consiliului Europei, chiar în ianuarie 2006, deci cu câteva luni înainte de constituirea Comisiei de la București, inițiată și susținută cu foarte multă energie pe parcursul mai multor ani de un eurodeputat suedez, Göran Lindblad²⁷. Această rezoluție a declarat comunismul cam în sensul a ceea ce s-a întâmplat 11 luni mai târziu la București. Aceasta a stârnit, evident, proteste foarte mari, campanii de presă, afirmații de genul „se vede chipul fascismului”. Fără a amesteca planurile,

²⁷ Lars Göran Axel Lindblad (n. 1950). Politician suedez, membru al Partidului Moderat; membru al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (2004-2010); președinte al Platformei Memoriei și Conștiinței Europene (din 2011).

pentru că sunt nuanțe și trebuie să fim atenți, a fost ceva de tipul reacțiilor oficiale ale Moscovei.

Voi aminti ceea ce s-a întâmplat, pentru că am fost martori patru dintre cei prezenți aici, la Chișinău, la sfârșitul lunii mai 2010. Analizam totalitarismul de stânga – comunismul – la o conferință și ne-am trezit dintr-o dată cu un huiet (ca să vorbim moldovenește). Ne-am întrebat imediat: „Ce se întâmplă? E cutremur? Ce se întâmplă?”. Am ieșit imediat afară, în fața aceluiași hotel din Chișinău, cred că era „Codru”, unde se desfășura conferința noastră, și am văzut că se adunase un grup nu foarte mare – probabil în jur de 50-100 persoane – cu steaguri roșii, pancarte și strigau „Jos fașșismul!”, ceea ce mie mi-a adus aminte de accentul rusesc. Moldovenii nu spun așa. Mai era și chipul lui Ghimpu cu mustăcioară la Hitler, cu numele modificat în „Ghimpler”. Și asta mi-a adus aminte că, de fapt, se poate utiliza – și unii nu ezită să utilizeze – limbajul de sorginte clar cominternistă împotriva unor oameni care cred că, dacă nu toți, oricum în cea mai mare parte în acea sală erau explicit antitotalitari, și față de extrema stângă, și față de extrema dreaptă. Spun asta pentru a arăta că există un limbaj folosit pe post de armă ideologică, uneori foarte eficient, împotriva celor care, iată, analizează sau își asumă și un rol public și condamnă comunismul. Pentru că asta a fost una din intențiile celor două comisii de la București, respectiv de la Chișinău.

Sergiu Musteață: Paradoxul este că ultimul sondaj de opinie, cel din noiembrie (2011), arată că și la Chișinău peste 80% sunt nostalgici față de trecutul comunist, ar vrea în Uniunea Sovietică, ar vrea un sistem unipartinic de guvernare și acest partid să fie Partidul Comunist. Deci toate duc spre un trecut pe care pe de o parte îl condamnăm, încercăm să arătăm că a fost unul victimizant, și pe de altă parte peste 80% din cei care au fost intervievați vor înapoi într-o construcție unională. Asta este chiar paradoxal.

Ion Berghia: Depinde cine face și sondajul.

Sergiu Musteață: Depinde cine și cum...

Igor Cașu: Acesta a fost mai degrabă un sondaj care să sensibilizeze actuala alianță.

Flavius Solomon: Nu sunt 80%. Erau mult mai puțini...

Octavian Țicu: Nu-s 80%...

Sergiu Musteață: Nu, acolo la unele întrebări erau 80%.

Ovidiu Buruiană: Bun. Haideți să lăsăm și niște întrebări din sală să fie puse, care să fie adresate mai ales colegilor de la Chișinău. Întrebări, comentarii legate de cele discutate în această seară.

Ion Berghia: Domnule Cașu, ați avut acces la mai multe dosare și în special la cele de la Ministerul de Interne, datorită unei tactici așa zice mai înțelepte în comparație cu alții care au vrut mult deodată. Cum explicați faptul că președintele Ghimpu nu era lăsat să intre în acele arhive? Un membru al Comisiei intră, dar președintele țării, care semnează constituirea Comisiei, nu este lăsat să intre.

Igor Cașu: Dacă-mi dați voie să spun un caz cu Voronin²⁸. El a vrut să meargă acasă, fiind din părțile acelea, cu mitropolitul. Și mitropolitul a spus: „Ei, dacă eu eram fără Voronin, mă lăsau să trec...”. Nu și-a dat seama ce spune. La cazul la care faceți referire, explicațiile sunt următoarele. Cele trei partide și-au împărțit instituțiile. PL-ului i-a revenit SIS-ul, accesul aici a fost mai ușor. Ministerul de Interne a revenit PLDM-ului. Era o concurență în sensul acesta, cine anume este mai deschis spre colaborare. Vreau să vă spun că această Comisie a fost percepută, o lungă perioadă, ca o filială a PL-ului. Am făcut un demers la televiziunea națională, să avem o emisiune săptămânală. Conducerea televiziunii era a PLDM-ului și ne-au blocat. Vedeți, asta este explicația.

Sergiu Musteață: Dar deja mandatul comisiei se încheiase. Aceasta a fost în vara anului 2010, în toi era campania electorală și atunci șeful arhivelor Ministerului de Interne a spus domnului președinte că: „Ne scuzați, dar mai departe nu aveți voie să treceți!”

Igor Cașu: Ghimpu era un președinte ad-interim, nu avea legitimitatea pe care o avea Băsescu, ales de popor. El avea un partid de 10%. Așa i-a fost norocul să-i cadă conducerea.

Ovidiu Mihăiuc: Aș vrea să întreb doar dacă există posibilitatea ca raportul să fie publicat pe internet, așa cum a apărut inițial raportul Comisiei din România.

Ovidiu Buruiană: Nu este asumat. Aici cred că este o problemă pentru că nu este asumat de nimeni.

Florea Ioncioaia: Cui aparține raportul în acest moment?

Sergiu Musteață: Comisiei.

Florea Ioncioaia: Din punct de vedere al *copyright*-ului.

Octavian Țicu: Comisiei. Și aici am avut discuții, am zis ca fiecare capitol sau subcapitol să fie nominalizat cu drept de autor, dar ni s-a spus că nu, nu trebuie, să dăm o listă comună, să facem un lucru comun. Au fost disensiuni. Noi am insistat ca autorii să fie nominalizați explicit, pe capitolul pe care l-au elaborat.

Igor Cașu: Mai ales în momentul în care noi știam că la arhivă vin 5-6 persoane, iar ceilalți... Mă rog, alții lucrau pe alte surse. Dar în momentul în care știam exact că jumătate din Comisie nu face nimic și să figureze în egală măsură cu cei care încercau să combine latura profesională cu cea familială...

Sergiu Musteață: Nu cred că există, pentru moment, o deschidere pentru ca raportul să fie publicat măcar în varianta pdf pe internet.

Igor Cașu: Un timp asta [cartea lansată] va ține loc de raport.

Dorin Dobrințu: În legătură cu asumarea de către toți membrii și experții unei comisii sau asumarea individuală față de ceea ce scrie fiecare, aici este de fapt o discuție mai veche care nu se întâlnește în Moldova prima dată. A fost și

²⁸ Vladimir Voronin (n. 1941). Prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comuniștilor din Republica Moldova (din 1994); președinte al Republicii Moldova (2001-2009).

cazul Comisiei din România. A fost o discuție, reluată ulterior, dacă se semnează textele de către fiecare contributor în parte sau dacă sunt asumate de către toți prin citire reciprocă, prin observații ș.a.m.d. A învins ultima opțiune, care fusese și opțiunea Comisiei Wiesel, care a analizat Holocaustul, adică asumarea textelor de către toți membrii Comisiei. Au fost opinii separate, evident exprimate, de care în cele din urmă s-a ținut cont. Au fost câțiva membri, amintiți și în varianta de la Humanitas, care au cerut să se menționeze ce au scris ei. Sunt cinci nume în această situație: Marius Oprea, Ruxandra Cesereanu, Romulus Rusan, Gheorghe Boldur-Lățescu și Constantin Ticu Dumitrescu. În rest este vorba de o asumare *in corpore* de către membri și experți. Dincolo de „autorlâc” – pentru că se știe de regulă ce a scris fiecare – important a fost gestul public. Pentru că de asta fuseserăm cooptați acolo.

O asemenea comisie îți arată, de fapt, cât de dificil este să construiești ceva într-o societate precum – hai să luăm cazul celei din dreapta Prutului – cea românească. Cu toate acestea s-au obținut rezultate și nu vreau să intru în alte elemente, de „bucătărie”. De fapt, atunci când sunt realizate astfel de lucruri, se fac cu efortul unui grup extrem de mic de oameni. Nu vreau să spun decât atât. Dintre cei aproape 50 de oameni cooptați într-un fel sau altul în Comisia Prezidențială de la București trebuie să vedeți un număr mult, mult mai mic de persoane care duc lucrurile în spate. Important este că s-a făcut ce s-a făcut și asta ne oferă și o explicație de ce se fac atât de greu altele. De ce s-au deschis arhivele greu, cu eforturi, de ce au întârziat sau întârzie punerea de acord a legislației cu realitățile existente, de ce nu se fac altele, de ce avem sincope administrative, de ce există o diferență între discursul public – fie că este vorba de cel profesional, de cel al istoricilor, de cel politic – și realitățile instituționale. Este o discuție largă, la care cu siguranță există răspunsuri diverse.

Octavian Țicu: Eu vreau să fac o precizare. În cazul nostru sunt două chestiuni distincte: una este studiul, care este un demers științific, academic, și alta este raportul.

Igor Cașu: La noi s-a inversat parcă special ca să nu se...

Octavian Țicu: Deci raportul a fost o consecință a studiului, însă studiul noi l-am propus să fie un demers mai mult istoriografic, academic, iar raportul să și-l asume fiecare plenar, *in integrum*, *in corpore*, dar atunci când vorbim de studiu să fie lăsat în responsabilitatea celui care a elaborat un capitol sau subcapitol.

Gheorghe Tabără: Domnule Cașu, ce se știe la Chișinău despre implicarea KBG-ului și a lui Gorbaciov în evenimentele din decembrie 1989 din România? Domnule Dobrinu, credeți că a fost cea mai potrivită persoană actualul președinte Băsescu să condamne comunismul? Puteau să o facă, după părerea mea, Corneliu Coposu, Ticu Dumitrescu, care au fost victime. A făcut bine, dar a făcut-o cineva. E laudabil că a făcut-o cineva, dar nu era omul cel mai potrivit...

Florea Ioncioaia: Nu erau șefi de stat.

Gheorghe Tabără: ... să facă acest demers, cu atât mai mult că nu a luat nici o măsură, nici în cazul elitelor politice care, bine-mersi, conduc și acum țara. Iar în privința torționarilor din ultimii ani '80 nu a luat nici o măsură, din contra sunt și acum bine plătiți în continuare. Cât despre fondurile alocate, tare mă tem că tot oamenii care nu meritau le iau. Am aflat de cineva de la Galați, un fost deputat sau senator, care nu avea nici un drept să primească bani despăgubire pentru ceea ce s-a întâmplat în timpul regimului comunist.

Igor Cașu: Răspunsul meu este simplu. Am avut acces la dosarele KGB-ului doar până în 1987. La Partid am avut acces, dar nu am găsit încă nimic și am văzut, vreau să spun, zeci de mii de documente. Deci rămâne de văzut la KGB.

Dorin Dobrinu: În ceea ce privește întrebarea „Dacă președintele Băsescu a fost cea mai potrivită persoană care să condamne comunismul?”, aş vrea să spun că aceasta ar trebui pusă altfel. Putem să ne întrebăm dacă cineva are o calitate morală sau de alt tip, dar important este că el a făcut-o într-o calitate oficială în 2006. Și în 2005, ca și în 2012, numele președintelui României nu era nici Tabără, nici Cașu, nici Dobrinu. Era Băsescu. Important este că el a făcut-o și că a asumat *Raportul*. În rest, în privința persoanelor de atunci putem discuta. Vă aduc aminte că n-a făcut-o Ion Iliescu, deși a fost 10 ani președinte al României, în trei mandate, nu a făcut-o Emil Constantinescu²⁹, deși a fost patru ani președinte. Acesta a făcut multe alte lucruri, eu am o imagine mai degrabă diferită decât cea catastrofică pe care o au mulți despre acel mandat. Așadar, a făcut-o Traian Băsescu. Dacă el nu o făcea, fiți sigur că nu discutăm nici astăzi despre așa ceva. Discursul nostru era legat de faptul că trebuie asumat trecutul totalitar. Aici suntem. În rest, așa cum spuneam, putem discuta dacă este o persoană morală, dacă nu este, dacă trebuia să o facă altcineva.

Igor Cașu: Dorin [Dobrinu], s-a discutat și despre președintele Comisiei, domnul Tismăneanu. Iar aici hai să revenim la... cine a fost apostolul Pavel? Important este ce face căința, că ți-ai asumat. Problema la noi, la Chișinău, de exemplu, este nu cu cei care sunt nostalgici, cu cei care au fost implicați într-un fel sau altul în regimul comunist, mai important este că acei care au avut libertate de expresie după 1990 au rămas pe aceleași poziții. Cred că asta este mai important.

Alexandru Aioanei: Aceste comisii au presupus o apropiere destul de puternică între istorie și politică, dincolo de personificări. Cât de dificilă este pentru meseria de istoric această apropiere între istorie, între istoriografie și politică?

Dorin Dobrinu: Aceasta este o discuție veche și în orice caz nu se va termina nici în această seară și nici după ce vom dispărea noi fizic. Cred că totuși trebuie să renunțăm la pretenția scientistică că savanții, inclusiv istoricii – dacă ei sunt savanți sau nu rămâne încă de discutat –, că ei nu sunt influențați de viața cetății, de politică în mod particular. Eu cred că dintotdeauna istoricii au fost

²⁹ Emil Constantinescu (n. 1939). Președinte al României (1996-2000).

influențați masiv din acest punct de vedere. Să nu uităm că, de fapt, istoricii în cea mai mare parte, în România, au avut și au convingeri, uneori oportuniste, alteori nu. România nu reprezintă un caz singular. Comisii de analiză a ceea ce s-a întâmplat în perioade dificile pentru o țară sau alta au existat foarte multe. Dacă aveți curiozitatea, vedeți ce s-a întâmplat în țările Europei Occidentale după al Doilea Război Mondial, în perspectiva ocupației germane, a colaboraționismului ș.a.m.d. Au fost foarte multe comisii conduse de istorici profesioniști care au efectuat investigații. Nu am întâlnit niciun caz referitor la cercetarea, la analiza celui de-al Doilea Război Mondial în care o comisie să fi activat șase luni, ca la București sau ca la Chișinău. Au fost comisii care au activat ani de zile, care au produs rapoarte probabil la fel de mari ca raportul de la Chișinău sau cel de la București, care au produs o documentație impresionantă și care, în cele din urmă, s-au transformat în centre de cercetare.

Eu nu văd nici o problemă în a afirma că avem (și) convingeri politice. Problema este să respecti metodologiile pe care le expui și să nu încerci să faci propagandă. Evident că avem convingeri. Gândiți-vă că pe scena de la Chișinău sunt aceste complicații pe care acum câțiva ani nici măcar ei nu le înțelegeau foarte bine, pentru că nu se confruntaseră cu așa ceva. Pe scena publică din România avem istorici de factură liberală, mai puțini, dar totuși în creștere numeric, avem național-comuniști, avem naționaliști de expresie legionară și așa mai departe. Este loc pentru oricine. Important este să discutăm, să producem argumente, pentru că dacă venim doar cu teze în mod cert avem o problemă.

Gheorghe Iuțiș: Am ascultat cu multă atenție ceea ce s-a spus. Nu sunt specialist, după cum bine știți nu mă ocup de istorie contemporană, dar cel puțin în ultima vreme am avut un oarecare interes pentru situația din Republica Moldova, am mers acolo de mai multe ori în ultimii ani. Ca să nu mă întind foarte mult, pentru că e târziu, am să mă rezum la întrebare. Dar pentru a ajunge la întrebare, punctez câteva chestiuni, și îi întreb pe onorații membri ai Comisiei Cojocar. Faptul că lucrările acestei Comisii s-au întârziat, s-au târăgănat, au suferit oarecare obstrucții, pentru că eu îmi aduc aminte – și am și scris un articol în ziar în legătură cu această Comisie – erau fixate anumite termene... Deci întrebarea ar fi: Aceste obstrucții s-au datorat modalităților de alcătuire a Comisiei, unor chestiuni birocratice sau administrative pe care le-ați întâlnit la arhive sau în alte instituții? Sau a existat și un oarecare reflex al blocajului politic existent în Republica Moldova? Știm foarte bine că sunt aproape trei ani de când Republica Moldova nu are un președinte, ci se merge în continuare pe varianta președintelui interimar. Din câte înțeleg, acum în 15 ianuarie nu vor mai fi alegeri. A fost o contestație la Curtea Constituțională, s-a aprobat contestația respectivă, posibil să se ajungă la noi alegeri anticipate. De aceea mă gândesc la faptul că unele sondaje de opinie merg pe acreditarea Partidului Comuniștilor din Republica Moldova cu 40-45%, ceea ce ridică un semn de întrebare. Și faptul că mai există încă destul de multe discuții, animozități între membrii Alianței pentru Integrare Europeană. Ca să rezum: Ați simțit anumite presiuni de ordin politic în exercitarea activității dumneavoastră?

Igor Cașu: Doar din partea comuniștilor. Am fost împreună cu Sergiu [Musteață] la o întâlnire cu [Vladimir] Voronin. Și ne-am dus așa parcă în șagă, dar când am văzut că în sală suntem numai noi și tot Politbiroul lor, Tcaciuk³⁰ și cu toțiăștia, dar au venit să vadă... Și à-propos, de la conferința aceasta puteți vedea pe Youtube foarte multe imagini, unde noi suntem etichetați și *neo-nazi*, neo-naști. De exemplu, un mic clip – eu cu un rus, Mitrohin de la Memorial. Noi am fi reprezentanții *neo-nazi* ș.a.m.d. Deci au fost atacuri. Ceilalți ne-au tolerat. Au fost reacții interesante. De exemplu, de la Liga Tineretului Rus ne-au spus: „De ce vorbiți voi de represiuni, de foamete? Au fost niște tragedii. Uitați-vă – apropo de misiunea poporului rus în Basarabia – ce operă și balet v-am făcut, ce clădiri v-am făcut!”.

Florea Ioncioaia: „Ce KGB v-am făcut!”

Igor Cașu: Noi am încercat să avem un mesaj care să-i cuprindă și pe ei, să arătăm că victimele regimului comunist nu au fost doar etnicii români, au fost și rușii, și ucrainenii, și găgăuzii, așa cum confirmă documentele. Deci un mesaj mai *political correctness*. Și într-adevăr așa a fost. Mai ales în primii ani ai regimului era o neîncredere totală față de toți basarabenii, indiferent de originea lor etnică pentru că, era simplu, ei trăiseră sub regim *burghez*. Și întotdeauna în fișa de cadre, dacă vă uitați – avem fișele de cadre ale tuturor din primii ani –, toți la rubrica privind plecarea în străinătate precizau că nu au fost. Dar „străinătate” însemna să trăiești în România interbelică.

Dorin Dobrinu: Dar să știți că era asemănătoare cu fișa de cadre din România.

Igor Cașu: Evreii, chiar și comuniștii care au suferit în închisorile României interbelice au fost excluși de la cooptare. Abia în iulie 1989, CC al PCM îi reabilitează complet pe *ilegaliști*. Lucrurile sunt mai complicate.

Gheorghe Iuțiș: Mă gândesc și la faptul că o condamnare, o asumare a comunismului din Republica Moldova este cu atât mai dificilă, în condițiile existenței unui partid comunist puternic și, în al doilea rând, iată, colegul Sergiu Musteață amintea aici și nostalgia față de trecutul comunist.

Igor Cașu: Ei se identifică. Vedeți ce se întâmplă și în Rusia. Uitați-vă prin ce au trecut ei în anii '90. Elțan, într-adevăr, situație dezastruoasă. Putin... Ei n-au noroc, într-adevăr parcă-i un popor blestemat, condus doar de tirani. Și în momentul ăsta doar perioada sovietică este una care le oferă un confort. Și atunci este explicabil lucrul ăsta.

Gheorghe Iuțiș: În România nu există un partid comunist, dar iată cât de greu a fost să se ajungă la condamnarea comunismului.

Sergiu Musteață: Aveți unul socialist!

Dorin Dobrinu: Dar nu trebuie să ne ascundem, pentru că există foarte multe legături între fostele structuri comuniste și cele care au continuat după

³⁰ Marc Tcaciuk (n. 1966). Om politic din Republica Moldova. Apropiat al lui Vladimir Voronin; unul dintre liderii cei mai importanți ai Partidului Comuniștilor din Republica Moldova, pe listele căruia a fost ales în mai multe rânduri (după 2001) membru al Parlamentului de la Chișinău.

1989. Există simboluri comuniste care sunt afișate fără rușine în anumite medii. Ok, acestea sunt convingerile acelor români. Dar uneori o fac la modul provocator. Avem un tânăr președinte al unui partid care nu are nicio problemă să-și pună șapcă cu stea roșie, care amintește de Kim Ir Sen mai degrabă, sau culoarea roșie adoptată de partidul lui. Mai lipsesc secera și ciocanul de pe volumul lui Sergiu [Musteăță]. Eu cred că această chestiune este foarte importantă pentru că ne arată, de fapt, de ce ne lovim în problematica aceasta a distanțării de totalitarism.

Igor Cașu: Primarul Constanței, spre exemplu, cu care primăria din Chișinău are o relație foarte bună. Și le-am spus consilierilor primarului de la Chișinău: „Vă dați seama cine este primarul din Constanța?” „Asta nu ne interesează, ne interesează experiența lui de administrare a orașului!”

Sergiu Musteăță: Domnule Iuțiș, noi oricum termenul stabilit în decretul președintelui l-am respectat. Noi am prezentat sau, mă rog, o parte a Comisiei a prezentat raportul, raportul analitic, însă ceea ce s-a întâmplat după acest moment este altceva. De fapt, Comisia și-a realizat misiunea, obiectivul principal. Eu am adus pentru centrul dumneavoastră înregistrarea video a conferinței de la Chișinău cu protestele stradale ale comuniștilor. Aveți două DVD-uri aici, de unde puteți prelua intervențiile experților externi, colegilor de la Chișinău, dar și secvențe din acele proteste, care vă pot ajuta la cursurile pe care le aveți cu masteranzii. Aici aveți două DVD-uri foarte interesante.

Ovidiu Buruiană: Vă mulțumim foarte mult! Mai există o altă întrebare din sală?

Intervenție din public: Am observat presiunile exercitate de către politic asupra comisiilor. În cazul Comisiei Prezidențiale din România, aceasta a putut face presiuni asupra politicului în ceea ce privește condamnarea comunismului? Bun, s-a condamnat comunismul. Și atât?

Dorin Dobrințu: Haideți să nu fim ipocriți. Nu a fost numai atât. Oamenii politici au interesele lor, știm foarte bine, la fel cum cetățenii au interese care sunt schimbătoare. În privința realizărilor, aici cred că trebuie să înțelegem că avem comisii de adevăr care își propun analiza a ceea ce s-a întâmplat într-o perioadă istorică și depășirea traumei. Este o discuție în ce măsură au fost atinse aceste scopuri. Cred că primul a fost atins fără puțință de tăgadă, prin studierea și condamnarea comunismului. În privința reconcilierii, discuția este largă, pentru că în condițiile în care ai un procent atât de mare, și uneori în creștere, de nostalgici comuniști, poți să discuți de eficiența acestor măsuri? În privința rezultatelor aș vrea să vă amintesc că a existat și continuă să existe o tensiune evidentă între decidenții din statul român. A existat ani de zile o tensiune care a blocat foarte multe inițiative între Cotroceni și Palatul Victoria. Legile nu le emite președintele României, ci Parlamentul. Cu toate acestea au existat anumite realizări, am spus. În 2009 s-a dat acea lege care privea reparații pentru fostele victime, s-au realizat câteva politici educaționale importante: manual, ore în școală, centre de studii, dezbateri. Până la urmă este o discuție până unde anume poți merge, cine trebuie să asume asta.

Florea Ioncioaia: În această chestiune, beneficiile sunt pe termen lung, nu pe termen scurt. Faptul că noi azi discutăm despre lucrurile astea, destul de depasionat la urma urmei, eu nu cred că există o tensiune chiar atât de profundă între nostalgie, care probabil că e evidentă, și atitudinea față de comunism, care după părerea mea s-a schimbat. Eu văd la studenți, pentru că în fiecare an vin. Știu că sunt educați de bunicii lor, apropo de ce sunt studenții sau tinerii puțin mai nostalgici decât ar trebui, pentru că sunt educați de bunicii lor și aceștia le transmit un anumit tip de memorie. Care memorie face roz trecutul. Inevitabil, pentru că e trecutul lor. Orice om ar face asta, pentru că am muri dacă n-am face asta, devenim schizoizi. Trecutul nostru este inevitabil bun, pentru că altfel noi am fi răi în fața propriilor noștri ochi. Deci problema este asta. Dar cred că pe termen lung impactul acestei condamnări – eu nu cred în condamnări, între noi fie vorba, eu sunt mai liberal decât... – dar cred că impactul trebuie judecat pe termen lung. Și cred că acesta va fi pozitiv. Nu văd de ce nu ar fi pozitiv.

Igor Cașu: În fosta Germanie „democrată” sunt 25-30% nostalgici. Cel mai periculos este când această nostalgie se traduce în votul electoratului, cum a fost la noi.

Florea Ioncioaia: La noi din fericire nu avem așa ceva.

Intervenție din public: Ar trebui să facă ceva politicienii de astăzi ca să o ducem mai bine. Văzând că acești tineri... Eu plâng pe tineri, nu pe cei în vârstă care au pensii mizere. Îmi pare rău și de ei, dar pe ăștia tineri care n-au nimic, absolut nimic, niciun salariu, niciun loc de muncă, și atunci cum să nu apară nostalgia? Și când aud de la bunicii, de la părinții lor cum au dus-o se întreabă: „Noi ce avem, domnule, n-avem nimic! Numai pumni și palme și plecați în străinătate”. Că s-a criticat Iliescu, Emil Constantinescu, în schimb Bănescu este curat ca lacrima. Eu n-am nimic împotriva lui... Dar nici Bănescu... Pentru că Bănescu a făcut parte din cei care au făcut '89. Că Iliescu a ocupat funcții mai înalte, asta-i altceva. El a ocupat o funcție înaltă pe acel vapor și confundă țara, România, cu un vapor.

Igor Cașu: Bun, dar să nu uitați că cineva vă invidiază, atunci când spuneți că românii pleacă în străinătate. Basarabenii au nevoie de viză, voi n-aveți nevoie.

Intervenție din public: Dumneavoastră din Republica Moldova, frații noștri basarabeni, ați spus că veniți să vă uniți. Păi, ce să faceți, domnule, cu două uniri? Muncă voluntară, patriotică, nu?

Ovidiu Buruiană: O ultimă întrebare, foarte scurtă, vă rog!

Intervenție din public: Nu este o întrebare. Trebuie să fim ceva mai profunzi și să realizăm că o perioadă istorică nu poate să fie tratată superficial. Comisiile respective au tratat aspectele cele mai grave, dar trebuie să facem o analiză profundă, fără patimă, a tuturor aspectelor societății în perioada respectivă. Cu asta am încheiat. Deci discuția poate fi mai departe analizată pe domenii: economic, statistic, politică externă, condițiile care au fost înainte de al Doilea Război, în timpul acestuia, după el, să vedem că sunt niște lucruri aici de analizat. Comunismul chiar în România are mai multe subetape. Am avut

trupele sovietice aici, am avut dictatori care spuneau: „Asta faci!”, am avut pe Andrei Vâșinski, consilierii și alte lucruri.

Dorin Dobrinu: Dați-mi voie să spun că, totuși, în aceste rapoarte s-a mers ceva mai profund decât sugerați dumneavoastră.

Intervenție din public: Păi nu, dar să mergem toți, nu numai cei care au...

Igor Cașu: Probabil faceți referire la *Raportul final*. A fost „final” al Comisiei.

Ovidiu Buruiană: Oricum, faptul că aceste comisii au avut importanța și succesul lor, ele nu au făcut decât să deschidă drumul spre continuarea unor cercetări asupra comunismului românesc sau din Republica Moldova. Eu țin să mulțumesc în primul rând colegilor noștri de la Chișinău pentru că au ajuns astăzi la Iași să ne prezinte activitatea Comisiei Cojocaru și, evident, acest volum. În același timp, mulțumesc și colegilor mei și într-o mare măsură vă mulțumesc dumneavoastră că v-ați rupt două ore și jumătate din timpul pe care îl aveți la dispoziție și că ați venit să audiați, să participați la această discuție. Vă doresc o seară plăcută!

Transcriere de Marian Hariuc și Dorin Dobrinu

Editor Dorin Dobrinu

Extermination, Complicity, Resistance.

The Analysis of the Soviet Experiences in Romania and Moldova

(Abstract)

Keywords: history and memory of communism, post-communist societies, Moldova, Romania, Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania (2006), Commission for Study and Evaluation of the Totalitarian Communist Regime in Moldova (2010)

Following the model outlined by the Center for the Study of Communism and Post-Communism (CSCP), the Institute for the Investigation of the Crimes of Communism and the Memory of Romanian Exile (ICCMER) and the Konrad Adenauer Foundation organized a debate on January 31, 2012, entitled *Extermination, Complicity, Resistance. Analysis of the Soviet Experience in Romania and Moldova*. Both Romanian and Moldavian historians attended this event, including Ovidiu Buruiană, Igor Cașu, Dorin Dobrinu, Florea Ioncioaia, Sergiu Musteață and Octavian Țicu. A volume edited by Sergiu Musteață and Igor Cașu, entitled *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa* (Chișinău, Editura Cartier, 2011) was launched in connection with this debate. This volume gathered more than half of the papers of the members of the Commission for Study and Evaluation of the Totalitarian Communist Regime in the Republic of Moldova as well as papers presented at the international conference on *Democracy after Totalitarianism: Lessons Learned 20 years After*, which was held in Chișinău on May 24-25, 2010.

The discussions in Iași dealt with the delicate problem of the relationship between post-communist societies and their totalitarian pasts in Romania and the Republic of Moldova. An important role in the debate was played by the two truth commissions established in Bucharest and Chișinău: the Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania (2006) whose led by Vladimir Tismăneanu and the Commission for Study and Evaluation of the Totalitarian Communist Regime in the Republic of Moldova (2010) led by Gheorghe Cojocaru.

The participants in the debate emphasized the importance of these commissions for a better knowledge of the communist period, on the perverse impact of a utopia come to power, and for creating a clear distance between democratic states and their totalitarian predecessors. "Inside" information about the work of these commissions was also presented: how they were established, the composition, debates, internal contradictions, and the reactions of different political, ethnic, professional groups and personalities involved within their respective societies. The consequences of the founding and activities of these commissions were also identified, including legal, educational research, and commemorative aspects.

Centrul de Studii Asupra
Comunismului și Postcomunismului

Vă invită la dezbateră

EXTERMINARE, COMPLICITATE, REZISTENȚĂ
Analiza experiențelor de tip sovietic
în România și Republica Moldova

Însoțită de lansarea volumului

*Fără termen de prescripție.
Aspecte ale investigării
crimelor comunismului în Europa*

Participă: Ovidiu Burmiana, Igor Cașu, Dorin Dobrițcu,
Florea Ioncioaia, Sergiu Musteață, Octavian Tiicu

Vineri, 13 ianuarie 2012, orele 17,00
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Corpul H (Casa Catargi), Sala H1
Bd. Carol I, nr. 11, Iași

Parteneri

Facultatea de Istorie a Universității
„Alexandru Ioan Cuza”

Institutul de Investigare a Crimelor
Comunismului și Memoria Europei Române

Republica Moldova de la Perestroika la Independență, 1989-1991

Dezbateri organizată de Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului (CSCP) și Societatea de Studii Istorice din România (SSIR), în parteneriat cu Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICMER).

Locul desfășurării: Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Data: Vineri, 24 februarie 2012, orele 17.00.

Participanți: Ovidiu Buruiană, Igor Cașu, Dorin Dobrințu, Flavius Solomon, Igor Șarov.

Dorin Dobrințu: Vă spunem „Bine ați venit!” la manifestările Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului. De această dată avem un eveniment organizat în colaborare cu Societatea de Studii Istorice din România. Iată că la o lună și jumătate de la precedenta noastră întâlnire avem o alta, legată tot de un subiect privind istoria Moldovei, istoria spațiului dintre Prut și Nistru, mai precis și cu prelungirea sa de dincolo de fluviul amintit, și anume *Republica Moldova de la Perestroika la Independență. 1989-1991*. Aș vrea să salut prezența alături de noi a decanului Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, domnul Alexandru-Florin Platon, a domnului profesor Petronel Zahariuc, a domnului Victor Cojocaru de la Institutul de Arheologie din Iași. Vă mulțumesc tuturor pentru amabilitatea de a fi în această seară aici!

Participanții la această dezbateri sunt atât din stânga, cât și din dreapta Prutului. Mai întâi aș vrea să-i amintesc pe domnii Igor Cașu și Igor Șarov, primul profesor la Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova, cel de-al doilea coleg cu dumnealui, în același timp decan al Facultății amintite și, important pentru noi, în special pentru contemporanești, un actor al evenimentelor pe care le vom atinge în această seară. Domnul Gheorghe Palade, care apare pe afișul nostru, nu a putut, din motive personale, să ajungă aici. În același timp vor interveni domnul Flavius Solomon, care, în afara faptului că este istoric, a participat la evenimentele de la Chișinău în acei ani, pe când era student, coleg cu domnul Șarov, și bineînțeles colegul meu, Ovidiu Buruiană.

Cred că este important să atingem o problematică diversă și de aceea vă propunem – și asta e valabil pentru invitații noștri, e valabil pentru noi – să urmărim cronologic evenimentele și, în același timp, pe parcurs, să problematizăm. Precizez că tot în această seară, în cadrul acestei manifestări vom lansa și volumul care poartă același titlu, cu mențiunea că este vorba de documente

din arhivele fostului Comitet Central al Partidului Comunist din Moldova (numele oficial era Republica Sovietică Socialistă Moldovenească). Despre transformarea politică a spațiului dominat de regimurile comuniste știm din ce în ce mai mult la, iată, două decenii și mai bine de la prăbușirea acestora, cel puțin în Europa Centrală și Răsăriteană. Avem la dispoziție deopotrivă mărturiile ale actorilor importanți sau pur și simplu ale unor observatori și avem din ce în ce mai multe documente. Acesta este cazul în mai toate țările din estul și centrul Europei, inclusiv în Republica Moldova și, precizez eu, așa cum știm cu toții, în România. În același, constatăm totuși uneori cu surprindere că știm, paradoxal, la nivel public și chiar la nivelul profesioniștilor, destul de puțin și uneori destul de imprecis despre aceste evenimente sau, să spunem mai larg, fenomene istorice. De aceea este important să avem volume temeinic lucrate, să avem dezbateri de acest gen.

Ar fi util să pornim de la câteva interogații pe marginea subiectului nostru. În primul rând, care era situația Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești în anii '80 și, lărgind spațiul, care era situația în URSS la mijlocul anilor '80, în momentul în care a venit la putere Mihail Gorbaciov¹? Cum au influențat acțiunile lui situația din RSSM? De asemenea, care au fost temele principale dezbătute la nivelul elitelor locale, mă refer aici la cele politice, economice și, foarte important, la cele culturale? Care era situația RSSM din punctul de vedere al integrării în URSS la câteva decenii bune de la începutul ocupației sovietice? Și mă refer aici la relațiile centru-periferie, dacă acceptăm că Kremlinul era centrul, iar Moldova, asemenea altor republici, era periferia, care era relația dintre elitele centrale și cele locale? Care erau relațiile dintre etniile care locuiau în RSSM? Care era nivelul de dezvoltare, de urbanizare? Care erau spaimele populației, care erau așteptările ei? De asemenea, cred că din punct de vedere etnic avem nevoie de o clarificare, pentru că vorbim cel mai adesea despre românii din Basarabia, rușii din Basarabia, găgăuzii din Basarabia, ucrainenii de acolo ș.a.m.d. Dar trebuie să ne punem întrebarea: Cât de români erau cei pe care îi numim, îi identificăm ca români, cât conștientizau ei aceasta? Era vorba de o națiune definită în sens etnocultural, așa cum ne-ar plăcea nouă să credem, era o națiune politică, era un construct așa cum cred mulți istorici? Acestea sunt întrebări importante, credem noi, și la care sperăm să putem da un răspuns în această seară, evident cu implicarea colegilor noștri.

Igor Șarov: În primul rând aș dori să vă mulțumesc foarte mult pentru invitația la această dezbatere și la lansarea volumului *Republica Moldova de la Perestroika la Independență. 1989-1991. Documente secrete din arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei*². Pe parcursul acestei

¹ Mihail Sergheevici Gorbaciov (n. 1931). Secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (11 martie 1985 – 24 august 1991); președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice (25 mai 1989 – 14 martie 1990); președinte al Uniunii Sovietice (15 martie 1990 – 25 decembrie 1991). Această notă, ca și toate cele care urmează, sunt ale editorului dezbaterii de față.

² Igor Cașu, Igor Șarov (editori), *Republica Moldova de la Perestroika la Independență, 1989-1991. Documente secrete din arhiva CC al PCM*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2011.

dezbaterei mă voi strădui să caracterizez etapa actuală a Republicii Moldova în ceea ce privește problema dezbătută de domnul Dobrințu, atitudinea față de documente. Spre deosebire de alte foste republici ale Uniunii Sovietice, așa-zisa *revoluție a arhivelor*, care a fost mult așteptată după 1991 la noi, nu s-a produs. Ea s-a realizat numai odată cu apariția Comisiei pentru Studierea și Aprecierea Regimului Totalitar Comunist, care a fost alcătuită printr-un decret de către fostul președinte interimar al Republicii Moldova, Mihai Ghimpu³, și al cărei membru am fost împreună cu domnul Igor Cașu. Aceasta ne-a dat și posibilitatea să lucrăm în arhiva partidului, în fosta arhivă a KGB-ului, pentru a scoate documente care nu au fost până în prezent cunoscute. Am avut posibilitatea de a discuta pe parcursul ultimilor doi ani cu colegii noștri istorici din republicile baltice, în special, din România, Polonia, Cehoslovacia, pentru a observa că problemele cu care s-au confruntat pe parcursul anilor '80 și '90 au reapărut la sfârșitul anilor 2009-2010. Cu o nouă intensitate, astăzi asistăm la un proces, pe care l-aș numi eu, cu un grad foarte mare de relativitate, *de la o revoluție a arhivelor la o revoluție istoriografică*.

Care era situația în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în anii '80? Care era situația în Uniunea Sovietică? Care erau temele principale dezbătute în RSSM? Sunt câteva din întrebările domnului Dobrințu.

Republica Sovietică Socialistă Moldovenească era, cred eu, la mijlocul anilor '80 într-o situație deosebită față de alte republici socialiste, fiind legată din punct de vedere istoric de o altă parte. Nici una din celelalte 14 republici nu era într-o situație istorică asemănătoare. Și această situație istorică a determinat și un mesaj aparte al elitei intelectuale. Însă ar fi, cred eu, eronat să vorbim despre perioada anilor 1985-1989 ca și când acum ar apărea acest mesaj național. Aș spune că perioada din 1985 până în 1988 a fost una de început a *Perestroikăi*, însuși liderul comuniștilor din Uniunea Sovietică, Mihail Gorbaciov, neștiind unde poate să ducă acest proces. Inițial era vorba de o reformare a comunismului în interiorul Uniunii Sovietice și nicidecum despre destrămarea acesteia. Perioada care a urmat după 1988-1991 poate fi divizată, cred eu, iarăși cu un grad mare de relativitate, după documentele programului Frontului Popular, de unde reies trei etape principale. Prima etapă este lupta pentru limbă și alfabet, care a culminat cu 31 august 1989, cu proclamarea limbii române ca limbă de stat și revenirea la grafia latină. Ce-a de a doua etapă este lupta pentru suveranitate. Și faza finală, care a urmat după puciul din 19-21 august 1991, a culminat cu independența.

Atunci când vorbesc despre documentele programatice ale Frontului Popular fac abstracție de evoluția politică de după 1991, de ceea ce a devenit Frontul ca formațiune politică la mijlocul anilor '90. Atrag atenția asupra anilor 1989-1991, atunci când în cadrul Frontului Popular era înscrisă majoritatea elitei naționale din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, pe membrii

³ Mihai Ghimpu (n. 1951). Președinte al Partidului Liberal (din 1998); președinte al Parlamentului Republicii Moldova (28 august 2009 – 28 decembrie 2010).

căreia i-au unit idealurile despre care am vorbit. De altfel, în volumul nostru de documente, *Republica Moldova de la Perestroika la Independență*, aceste perioade se observă destul de clar și, cred eu, dau o nuanță nouă evenimentelor care s-au produs atunci. Vreo sută de pagini din volumul de documente sunt dedicate tezelor Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei în încercarea de a reforma Partidul Comunist în interiorul Uniunii Sovietice, și aici se creează impresia, abordând subiectul care era relația centru-periferie, că centrul era mult mai radical în acțiunile sale decât liderii Partidului Comunist al Moldovei, care, deprinși până în 1989 să asculte ordinele care veneau de la centru, așteptau în continuare asemenea indicații, iar centrul nu reacționa întotdeauna la doleanțele din republică.

Să vă dau un singur exemplu. Avem șapte sau opt documente legate de conferința privind Pactul Ribbentrop-Molotov. Aceasta a avut loc în 1991, la Chișinău, meritul organizării revenind profesorului nostru, fostului decan al Facultății de Istorie de la Universitatea de Stat din Moldova, pe atunci președinte al Parlamentului, Alexandru Moșanu. Intitulată *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*⁴, ea a avut ca invitați istorici – pentru prima dată la Chișinău – din Marea Britanie, Germania, Statele Unite ale Americii, România fiind reprezentată masiv. Rezultatele acestei conferințe au fost publicate⁵. Trebuie să facem distincție între ceea ce însemna atunci o conferință mare și ceea ce înțelegem noi astăzi, în special, generația tânără. A fost o conferință organizată în incinta Parlamentului. Eram student în anul V și am avut posibilitatea să asist, să fiu în sală și să ascult comunicările, unde cred eu că s-a atins un spectru mult mai larg. Au participat și medievști. Problemele principale erau legate de Evul Mediu, de problemele de unitate românească, de anexarea de la 1812 la Imperiul Rusiei, ajungându-se până la consecințele acesteia pentru Basarabia. Dacă e să atingem problema pactului propriu-zis, atunci trebuie să amintim că Moscova, prin secretarul general pe probleme ideologice al Partidului, Alexandru Iakovlev, recunoștea existența protocolului adițional secret, pe când conducerea din Republica Moldova continua să vorbească despre inexistența unui asemenea act. Și aceste documente secrete, care au fost publicate până acum, ne dovedesc încă o dată liderii de partid de la Moscova erau foarte atenți la ceea ce se întâmpla la Chișinău, pe când organele centrale unionale nu erau la curent cu ceea ce se făcea în Moldova.

Un document care, de asemenea, poate să prezinte un foarte mare interes pentru cercetători, și nu numai, este alegerea lui Mircea Snegur⁶ ca președinte al Republicii Moldova. În ce context? Cum? De ce anume această figură? Este

⁴ *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia*, conferință internațională, Chișinău, 26-28 iunie 1991.

⁵ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chișinău, Editura Universitas, 1991.

⁶ Mircea Snegur (n. 1940). Președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (1989-1990); președinte al Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (1990); primul președinte al Republicii Moldova (1990-1996).

publicată integral stenograma ședinței Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova, de unde reiese foarte clar că Mircea Snegur a fost o figură de compromis. Colegii săi din Comitetul Central mizau pe faptul că, neavând o experiență ca lider de partid, fiind un prim secretar în unul din raioanele din nord ale republicii, nu avea experiență nici măcar pentru un șef de guvern, și în cel mai bun caz îl vedeau într-o funcție de ministru al agriculturii, dar tot cu anumite rezerve. Însă, calitățile lui omenești, faptul că este foarte cumpătat ar fi însemnat că această figură ar fi putut fi acceptată de centru. Ca o figură de compromis, a devenit președinte. Nu pot monopoliza discursul, domnule Dobrincu, poate încercăm să abordăm subiecte până la 1990, poate cadrul acestora, poate Igor [Cașu] mai completează, ca să pot reveni ulterior cu anumite subiecte din alte documente din culegerea noastră.

De altfel, dacă vorbim despre o *revoluție a arhivelor*, care sper să se transforme într-o *revoluție istoriografică* în cazul Republicii Moldova, observ două etape. Prima imediat după 1989, atunci când au fost publicate un șir de lucrări, culegeri de documente, la Chișinău, care au fost dedicate în special foametei. Colectivele de autori în special de la Academia de Științe, de la Institutul de Istorie au publicat volume de documente dedicate așa-ziselor *pete albe* din istoria Uniunii, respectiv din istoria Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești.

Între rezultatele activității Comisiei amintesc că, numai pe parcursul ultimilor doi ani, au apărut deja două volume de documente care se referă la represiunile din 1937-1938 din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, la deportările din 1940 și din 1949, apoi o culegere de documente care se referă la actele Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești din perioada 1990-1991. Este în curs de apariție încă un șir de volume de documente dedicate diferitelor perioade, ale căror editori sunt colegii noștri din Comisia pentru Studierea și Aprecierea Regimului Totalitar Comunist. Un subiect care cred că nu ține de discuția de astăzi, este faptul că această comisie a fost foarte diferită din punctul de vedere al componenței, cu reprezentanți ai diferitor generații, nu obligatoriu dintre cei care s-au preocupat de problemele de istorie contemporană, ci și medievști. Vârsta a fost undeva între 25 și 80 de ani, modalitatea de a privi anumite lucruri fiind, de asemenea, diferită.

De aceea, îmi voi permite acum să nu mai discut despre volumul *Republica Moldova de la Perestroika la Independență* și despre situația de astăzi din Republica Moldova, dând posibilitate colegilor să se pronunțe vizavi de situația din 1985-1991, care reprezintă tema propriu-zisă a dezbaterii noastre.

Igor Cașu: În primul rând „Bună seara!” tuturor și vreau să mulțumesc organizatorilor pentru invitația de a prezenta cartea la Iași. Am prezentat deja volumul, mai exact semnalul, la Chișinău acum câteva luni. La Iași este de fapt prima lansare a acestui volum. O să continuăm în zilele următoare cu Timișoara, sper să ajungem și la București, Cluj ș.a.m.d., așa cum am făcut de altfel și cu volumul *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, care a fost lansat acum o lună și ceva și la Iași, chiar în

această sală⁷. A fost de fapt ultima lansare a acelui volum. De data aceasta lansarea începe la Iași.

Însă dincolo de volum, epoca aceasta este într-adevăr una deosebit de importantă, nu doar pentru ceea ce înseamnă astăzi Republica Moldova. Sigur că a fost o perioadă crucială, o perioadă în care criza comunismului s-a manifestat pe mai multe dimensiuni. Sigur că momentul-cheie este venirea lui Gorbaciov la putere, la începutul anului 1985. Un lider care, printre altele, este primul dintre conducătorii sovietici născut după Revoluția din Octombrie. Este primul secretar general educat în perioada destalinizării, el fiind student în anii '50 la Universitatea de Stat din Moscova. Este primul lider care are, dacă vreți, o dramă în familie legată de crimele stalinismului. Un bunel de-al lui a fost arestat pentru câteva luni în perioada Marii Terori, '37-'38. A fost norocos pentru că a fost achitat, dar această memorie a crimelor stalinismului a rămas. Este foarte important să avem și aceste detalii. Sigur că Gorbaciov nu are nici acum o viziune clară asupra acelor evenimente, chiar la distanță de trei decenii. Când este întrebat de ce a lansat *Perestroika* vine de fiecare dată cu răspunsuri diferite, în funcție de auditoriu. Ceea ce am observat este că atunci când se află în Occident, de exemplu, răspunsul lui este că a vrut din start să distrugă comunismul. Atunci când se adresează unor audiențe est-europene, în Rusia mai exact, mai frecvent, când vorbește despre această temă, spune că a vrut să reformeze comunismul, nu a vrut să distrugă URSS-ul cu alte cuvinte. Este foarte interesant că nici actorul principal, cel care a declanșat aceste schimbări, nu are o viziune coerentă, iată, după mai mult de două decenii și jumătate de la acele evenimente. Această incoerență a politicii sale se observă foarte clar în primii trei-patru ani ai *Perestroikăi*, '85-'88.

Gorbaciov a lansat *Perestroika* ca idee centrală a reformelor sale abia în '86 și sigur că atunci când vorbim de *Perestroika* trebuie să reamintim și alte cuvinte cheie ale acestui proces de reformare a URSS. În primul rând este vorba de *Glasnost*, care la Chișinău s-a tradus ca „publicitate” – dacă citiți ziarele din perioada aceea sau vă aduceți aminte, pentru că probabil unii dintre dumneavoastră ați urmărit Televiziunea din Moldova, care era o televiziune „revoluționară” în comparație cu ceea ce se întâmpla aici [în România]. Iarăși un aspect interesant care ține de tranziția lingvistică. Fiindcă nu aveam corespondenți, un scriitor sau un jurnalist care avea o anumită influență în societate lansa un asemenea termen, iar toți ceilalți îl preluau. Cum a fost și în Principate pe la 1830-1845-1850 acea tranziție, când fiecare ziar avea un

⁷ Referire la dezbaterile *Exterminare, complicitate, rezistență. Analiza experiențelor de tip sovietic în România și Republica Moldova*, Iași, 13 ianuarie 2012, organizată de Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului (CSCP), în parteneriat cu Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICMER) și Fundația Konrad Adenauer. Au participat Ovidiu Buruiană, Igor Cașu, Dorin Dobrințu, Florea Ioncioaia, Sergiu Musteață și Octavian Țicu. Tot atunci a fost lansat și volumul Sergiu Musteață și Igor Cașu (editori), *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, Chișinău, Editura Cartier, 2011. Vezi p. 427-464 în acest volum al „Archiva Moldaviae”.

vocabular aparte, la fel cum procedau unii intelectuali sau diferite grupări intelectuale. *Glasnost* este cuvântul cheie, cred eu, atunci când vorbim despre aceste schimbări. Această transparență, care a fost o dimensiune a *Perestroikăi*, a dărâmat de fapt în câțiva ani regimul sovietic. Anume această lichidare treptată a cenzurii a dus la prăbușirea lui. În sensul ăsta, sigur că atunci când vorbim de *Glasnost*, s-a permis discutarea unor aspecte controversate și considerate tabu ale trecutului sovietic, în special crimele stalinismului. Asta a fost de fapt, dacă vreți, bomba care a explodat și care a dat rezultatul pe care îl știm. Prin cunoașterea de către un public larg a crimelor stalinismului, unii scriind și despre ceea ce s-a întâmplat după Stalin, pentru că a fost și o anumită continuitate în ceea ce privește crima sau teroarea de stat, s-a ajuns la o delegitimare a regimului.

Atunci când vorbim de *Glasnost* ne referim, de asemenea, și la impactul pe care l-a avut – așa cum a spus și domnul decan – recunoașterea de către secretarul cu ideologia al CC al PCUS, Alexandru Iakovlev, a existenței protocolului secret al pactului Molotov-Ribbentrop. Dacă observați, este o legătură foarte strânsă aici, deoarece despre existența acestui protocol s-a vorbit în ședința Congresului Deputaților din URSS din 25 decembrie 1989. Și în mai puțin de trei luni de zile, pe 11 martie 1990, avem prima consecință majoră a acestei recunoașteri, avem declarația de independență a Lituaniei. Lucrul acesta nu a fost întâmplător, în ianuarie 1990 au început aceste discuții aprinse despre viitorul URSS-ului, despre un nou tratat unional, pe care balticii l-au refuzat din start. Și noi am urmărit atunci, la televiziunea centrală sovietică, vizita lui Gorbaciov la Vilnius, în ianuarie, unde el încerca să convingă lituanienii, știind că dacă pleacă o republică de fapt se deschide cutia Pandorei, se deschide acest proces care nu mai poate fi controlat. Sigur că asta a contat foarte mult. Lituanienii nu au dorit să asculte argumentele lui Gorbaciov, chiar dacă acesta a recunoscut ocuparea Lituaniei și a țărilor baltice. A recunoscut și a spus că într-adevăr au fost relații inegale în ceea ce privește relația centru-periferie, s-a greșit și în ceea ce privește deportările, și politica după Stalin, trimiterea specialiștilor în aceste republici ș.a.m.d. Lituanienii nu au vrut să asculte și, așa cum era de așteptat, a fost un impact, a fost o contagiune a acestor mișcări de eliberare națională. A urmat în câteva luni independența Estoniei, Letoniei, a Georgiei în aprilie 1990.

Acum, unde ne situam noi, cei de la Chișinău, cei din RSSM, în contextul acestor schimbări la nivelul URSS-ului? Sigur că aceste schimbări se observă foarte clar în '89, mai ales, în tot spațiul comunist din Europa de Est. După vizita lui Gorbaciov în Germania democrată, după ce lui Honecker⁸ i s-a dat de înțeles că URSS nu va mai introduce trupe în cazul unor nemulțumiri de masă, semnalul a fost foarte important și alte țări din regiune au profitat de această

⁸ Erich Honecker (1912-1994). Secretar general al Partidului Socialist Unit din Republica Democrată Germană; lider al acestei țări din 1971 până la căderea Zidului Berlinului, în 1989.

eزitare și de fapt de renunțarea la Doctrina Brejnev⁹. În acest sens schimbările au cuprins tot spațiul comunist din Europa. Sigur că dinamica a fost una diferită. Nu ne referim aici la China, cu aceasta este altă istorie, ca să nu mai vorbim de Coreea de Nord sau Cuba.

Unde ne situam noi, RSSM? În urma țărilor baltice, înaintea celor din Asia Centrală sau chiar în urma lor? Sigur că, așa cum au observat și jurnaliști de la Europa Liberă în epocă, Vladimir Socor, de exemplu, sau alții, dar nu numai oameni care au avut o anumită relație cu spațiul nostru, să zicem occidentali (francezi, americani ș.a.m.d.), ne situau în vara lui '89 în avangarda mișcărilor de eliberare națională. Asta se referă și la numărul de mitinguri, la radicalismul care era în spațiul public atunci, nu numai privitor la chestiuni legate de limbă și istorie, dar și în general la reformarea regimului.

În legătură cu Frontul Popular, cum a spus și domnul decan Șarov, aceasta este organizația în jurul căreia se articulează această mișcare de contestare a regimului. Frontul Popular era inițial unul care îngloba, includea oameni de orientări politice diferite. Și de fapt nu am găsit în arhiva Partidului confirmări directe în acest sens, dar este evident din alte surse faptul că Frontul Popular a fost o organizație a cărei apariție a fost susținută de Moscova, de Gorbaciov personal. A fost o organizație care avea menirea să distrugă rezistența birocrăției sau a aparatului de partid. Dar este important de spus că spre mijlocul anului 1989, în toamnă mai ales, în ceea ce privește RSSM cu siguranță, această organizație deja nu mai asculta, nu mai depindea în mod direct de partid. Inițial, pe agenda sa era o serie de probleme, nu doar naționale, dar și ceea ce ține de ecologie, de otrăvirea pământului, de folosirea excesivă a pesticidelor, de calitatea apei, de calitatea solului ș.a.m.d. Aceste probleme au unit intelectualitatea de la Chișinău, din RSSM, dincolo de afilierea etnică. Mai târziu avem această glisare a Frontului Popular spre o agendă strict națională, spre o organizație care reprezenta mișcarea națională a românilor în special din Basarabia. Pentru că găgăuzii și-au făcut între timp, deși au participat la crearea Frontului, o structură aparte, Gagauz Yeri¹⁰, ca să nu mai vorbim de minoritatea rusofonă care s-a organizat în Interfront sau Edinstvo, deci Frontul Internaționalist. Adică erau două organizații care vedeau în mod diferit, dacă vreți, ca să lărgim cadrul, *Perestroika*. Minoritatea rusofonă – și aici sigur că nu e vorba doar de ruși, ci și de ucraineni; în Chișinău, de exemplu, există circa 100.000 de ucraineni care vorbesc rusa și care provin din Ucraina, dar nu mai au nimic cu ceea ce se

⁹ Doctrina Brejnev a fost expusă în contextul ocupării Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia (august 1968). Conducerea de la Kremlin, în speță Leonid Brejnev, considera că partidele comuniste „frățești” aveau o „suveranitate limitată”, țările satelit din Europa Centrală și de Est neputând părăsi sistemul controlat de sovietici. La această doctrină, care justifica explicit dominația politică și ideologică a URSS asupra acestui spațiu, s-a renunțat în 1989.

¹⁰ Gagauz Yeri (rom. „pământul / țara găgăuzilor”, Găgăuzia) este o regiune autonomă în sud-vestul Republicii Moldova, populată majoritar de găgăuzi, grup etnic vorbitor de limbă turcă și de religie creștin-ortodoxă. Autonomia acestei regiuni a fost recunoscută de guvernul de la Chișinău în 1994.

întâmplă în Ucraina; oricât de criticată ar fi această denumire de *rusofon/ruso-fonă*, ca foarte vag(ă) –, deci toți au acționat într-o suflare, și-au văzut interesele atinse de aceste schimbări, de aceste revendicări ale Frontului Popular și ale Cenaclului „Mateevici”. Această din urmă organizație, studențească în special, în care erau reprezentați studenții, ea a început de fapt, ea a dat flacăra schimbărilor în paralel cu Mișcarea Democratică pentru *Perestroikă*, creată în 3 iulie 1988, dacă e să mergem la origini, prima organizație care a început să articuleze aceste mesaje la nivel local în sensul reformelor.

În presa de la noi, mai ales în cea de orientare comunistă, se relativizează rolul pe care l-a jucat intelectualitatea în '88-'89-'90 în ceea ce privește independența, folosindu-se termeni precum ar fi „parada independenților”; adică a fost o situație în care „toți tindeau spre independență și am făcut și noi același lucru”. Documentele din arhiva Partidului arată o altă perspectivă, unele au fost incluse și în acest volum, și nu doar că este eronată această imagine care se încearcă a fi proiectată, și nu întâmplător, pentru că majoritatea liderilor Partidului Comunistilor de astăzi de la Chișinău nu au avut nici un merit în ceea ce privește declararea independenței. Și sigur că ei încearcă să devalorizeze aceste procese care au avut loc și să minimizeze rolul intelectualității.

Acum, ceea ce avem noi din arhive ne arată totuși un tablou în care independența s-a câștigat. S-a luptat pentru independență, încep ciocniri în stradă. Ca să menționez primul eveniment marcant, care arată evoluția aceasta spre o confruntare dintre societatea civilă și partid, este vorba de greva foamei din 12 martie 1989. Pe urmă avem 20 mai 1989, crearea Frontului Popular, format din o serie de organizații, cum ar fi Cenaclul „Mateevici”, Asociația Istoricilor condusă de domnul Moșanu¹¹. Spuneam anterior că și organizația Gagauz Yeri a participat și este cofondatoare a acestui Front Popular.

Momentul cheie, și care anticipează independența din august 1991, a fost august 1989. Și așa adăuga noiembrie 1989. Sigur că este vorba despre adoptarea legii privind declararea limbii române, numită în continuare limbă moldovenească, ca limbă de stat și trecerea la alfabetul latin, prin decizia din 31 august 1989 a Sovietului Suprem al RSSM, care era condus de Snegur. Cum a spus domnul decan Șarov, într-adevăr avem deja acces la documente care ne arată în mod clar de ce a fost ales Snegur. Acest lucru cred că este apogeul mișcării de eliberare națională în plan național, cultural, lingvistic. Au urmat alte momente care au dus la anularea monopolului Partidului Comunist asupra puterii și aici momentul hotărâtor este noiembrie 1989, atunci când, știți foarte bine, demonstrația și parada militară din 7 noiembrie 1989 – pentru prima dată într-o capitală a unei republici sovietice – au fost anulate. *À-propos*, atunci când vorbim despre Tien An Men¹², rememorăm imagini cu tancul și cu acea

¹¹ Alexandru Moșanu (n. 1932). Istoric și om politic din Republica Moldova. Președinte al Asociației Istoricilor din Moldova (1989-1990); președinte al Parlamentului Republicii Moldova (1990-1993).

¹² Tien An Men/Tiananmen. Piață în Beijing, Republica Populară Chineză, unde în lunile mai-iunie 1989 au avut loc ample manifestații – participanții au fost mai ales studenți – la care s-a

persoană care își riscă viața încercând să-l oprească. Dar au fost asemenea scene și în Chișinău, în 7 noiembrie 1989, după care au urmat arestări ale câtorva zeci de participanți mai activi. Situația se complică pe 10 noiembrie 1989, când au loc ciocniri violente în fața sediului Ministerului de Interne, condus atunci nu de altcineva decât de Vladimir Voronin¹³. S-au folosit arme de foc, a fost maltratată populația care nu era implicată direct în aceste evenimente. Pe o rază de doi kilometri de la acest sediu din centrul orașului, toate cafenelele, toate aceste spații au fost invadate de trupele de ordine și toți cei aflați acolo au fost bătuți, umiliți ș.a.m.d. A fost un semnal că, dacă vor să se alăture „rebelilor” din fața Ministerului de Interne, vor avea de suferit. Ca urmare a acestor tulburări intervine în sfârșit Gorbaciov, care îl va demite pe Simion Grossu¹⁴, prim-secretar al CC al PCM, în 16 noiembrie 1989. Avem odată cu această dată și o schimbare importantă la nivelul Partidului Comunist. Pentru că Grossu era liderul Partidului și al Republicii, el controla direct și KGB-ul și toate aceste structuri de ordine. Și Grossu este de fapt ultimul prim-secretar dintr-o republică unională care este schimbat de Gorbaciov. Acesta era în funcție încă din 1980 și era un urmaș al lui Ivan Ivanovici Bodiul¹⁵, care a condus Republica din '61 până în '80, când s-a mutat la Moscova, îndeplinind funcția de vicepremier al URSS, ca să mă exprim mai scurt. Titlul oficial era: vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS-ului.

Gheorghe Iuțiș: Iar înaintea lui a fost chiar Brejnev¹⁶.

Igor Cașu: Brejnev a fost în '50-'52, a mai fost pe urmă Serdiuk¹⁷, apoi au mai fost câțiva. Dar dacă vorbim de perioada postbelică, într-adevăr Bodiul și Grossu sunt doi oameni cheie care au condus destinele Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești.

În '90 avem alte evoluții, chiar în noiembrie avem deja legiferarea Frontului Popular, deci distrugerea acestui monopol al Partidului Comunist asupra puterii. Perioada aceasta cred că este una cheie, în care schimbările au fost esențiale, deci august-noiembrie 1989. Pentru ca mai târziu să aibă loc

cerut democratizarea țării. La 4 iunie 1989, din ordinul lui Deng Xiaoping, secretar general al Partidului Comunist Chinez, unități ale Armatei Populare de Eliberare au pătruns în piață. A avut loc un adevărat masacru; numărul morților este incert, cifrele vehiculate oscilând între câteva sute și câteva mii.

¹³ Vladimir Voronin (n. 1941). Ministru al Afacerilor Interne al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (1989-1990), cu gradul de general-maior de miliție; prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comuniștilor din Republica Moldova (din 1994); președinte al Republicii Moldova (2001-2009).

¹⁴ Simion Grossu (n. 1934). Președinte al Sovietului de Miniștri al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (1976-1980); prim secretar al Partidului Comunist din Moldova (1980-1989).

¹⁵ Ivan Ivanovici Bodiul (n. 1917). Prim secretar al Partidului Comunist din Moldova (1961-1980).

¹⁶ Leonid Ilici Brejnev (1912-1982). Prim secretar al Partidului Comunist din Moldova (1950-1952); prim secretar / secretar general al Partidului Comunist al URSS (1964-1982); președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice (1960-1964, 1977-1982).

¹⁷ Zinovie Timofeevici Serdiuk (1903-1982). Prim secretar al Partidului Comunist din Moldova (1955-1961), urmându-i în funcție lui D.S. Gladki (1952-1954).

înregistrarea altor partide. Vreo 15 partide erau la începutul anului 1990. Sigur că în perioada aceasta are loc și o încălzire a relațiilor cu România. Este o scrisoare adresată de către Petru Lucinschi¹⁸, noul prim-secretar al CC al PCM, lui Șevarnadze¹⁹, ministru de Externe al URSS, în ianuarie 1990, în care îi cere într-o scrisoare de trei pagini, dar foarte importantă, relații directe cu România, deci să se permită Chișinăului să aibă relații directe cu Bucureștiul. Este foarte interesant că Lucinschi apreciază foarte critic, negativ, ceea ce s-a întâmplat în perioada lui Bodiul în relațiile dintre cele două maluri ale Prutului. Și ca urmare a acestei scrisori avem și „Podul de Flori” din mai 1990, avem și prima generație de basarabeni care vin la studii în special la Iași, dar nu numai aici, ci și în alte orașe din România, începând cu toamna, cu septembrie-octombrie 1990, între care este și actualul premier al Republicii Moldova²⁰. Cine critica faptul că statul român dădea burse basarabenilor în stânga și în dreapta, iată că după 20 de ani se văd și anumite rezultate, cel puțin vorbim de elita politică. Să nu uităm, de asemenea, că în această generație este și actualul președinte al Curții Constituționale, Alexandru Tănase²¹, care tot la Iași și-a făcut studiile. Ca să nu mai spun de primarul Chișinăului, Dorin Chirtoacă²², care a făcut liceul la Iași și facultatea la București. Apoi Victor Cojocaru²³ – care trebuia să vină la Chișinău, dar a „defectat” din anumite motive – putea să devină un ministru, fără îndoială.

Marcel Lutic: Dar încă nu-i târziu...

Igor Cașu: Ca să închei foarte scurt, anul '90 este unul în care deja asistăm la o evoluție legislativă interesantă, deci nu doar la probleme de ordin istoric, identitar ș.a.m.d. Avem demararea unor reforme care au menirea să demanteleze, să distrugă regimul comunist. În plan economic avem o serie de reforme care permit crearea gospodăriilor țărănești individuale. În anul '91, dintr-un anumit punct de vedere asistăm la o recrudescență și la o influență sporită a elementelor politice care erau pentru păstrarea URSS-ului.

Aici o chestiune interesantă cu privire la Grigore Eremei²⁴. Avem câteva documente care arată atitudinea lui față de Pactul Ribbentrop-Molotov în '89 și '91.

¹⁸ Petru Lucinschi (n. 1940). Prim secretar al Partidului Comunist din Moldova (noiembrie 1989 – februarie 1991); președinte al Parlamentului Republicii Moldova (1993-1997); președinte al Republicii Moldova (1997-2001).

¹⁹ Eduard Șevarnadze (n. 1925). Prim secretar al Partidului Comunist din Republica Sovietică Socialistă Gruzină / Georgia (1972-1985); ministru de Externe al URSS (1985-1991); președinte al Georgiei (1995-2003).

²⁰ Vladimir Filat (n. 1969). Președinte al Partidului Liberal Democrat din Moldova (PLDM); prim-ministru al Republicii Moldova (din 25 septembrie 2009).

²¹ Alexandru Tănase (n. 1971). Ministru al Justiției în guvernul Republicii Moldova (2009-2011); președinte al Curții Constituționale a Republicii Moldova (din 2011).

²² Dorin Chirtoacă (n. 1978). Om politic din Republica Moldova. Vicepreședinte al Partidului Liberal (din 2005); primar general al municipiului Chișinău (din 2007).

²³ Victor Cojocaru (n. 1969). Istoric român, originar din Republica Moldova. Cercetător la Institutul de Arheologie din Iași (din 1993).

²⁴ Grigore Isidorovici Eremei (n. 1935). Ultimul prim secretar al Partidului Comunist din Republica Moldova (februarie-august 1991).

În mod normal ar trebui să ne așteptăm la o evoluție în sens pozitiv din perspectivă națională în privința acestui pact, dar asistăm la o chestie inversă. El este mai „revoluționar” în ’89 decât în ’91. Aș atrage atenția asupra faptului că deși este același individ, aici a contat, cred, și afilierea instituțională. În ’89 el era președintele Sindicatelor din RSSM, în ’91 era prim-secretar al CC al PCM, ultimul prim-secretar. În 1989 el îi trimite o scrisoare lui Iakovlev. O scrisoare extraordinară. Pune niște probleme care sunt valabile și astăzi și la care nu degrabă vom avea răspunsuri. El pune această întrebare: „De ce în ultimatumul din 26 iunie 1940 s-a vorbit despre faptul că Basarabia este locuită în majoritate de ucraineni? Este o ofensă la adresa existenței poporului moldovenesc”. Deci operează cu temeni... El nici acum nu este mare român, dar important este să vedem această perspectivă. El critică atitudinea centrului și cere insistent ca în documentul final, pe care trebuia să-l citească Iakovlev la Congresul al II-lea al deputaților poporului, din decembrie ’89, să fie o referire specială față de Basarabia, să se recunoască ocuparea de către URSS a Basarabiei. Și avem poziția lui de la începutul lui iulie ’91, deci cu o lună și jumătate înainte de colapsul URSS-ului, când el este cel care trimite o scrisoare Comitetului Central de la Moscova, în care critică această conferință despre care spunea domnul Șarov, care a avut loc în 26-28 iunie ’91, unde cere – apropo de România – Moscovei să condamne oficial rezultatele sau rezoluția acestei conferințe la care au participat, accentuează, foarte mulți istorici din România, din Occident. Și cere Moscovei să lanseze o serie de emisiuni radio și tv, radio în special, pentru România, în limba română. Deci, el cere lansarea unei acțiuni de contrapropagandă. El însuși reneagă ceea ce a spus în ’89. Și multe alte lucruri, dar nu vreau să monopolizez, probabil vom mai reveni.

Dorin Dobrinu: Ar fi important pentru noi, pentru participanții la această dezbatere, să atingem ceva mai mult problema aceasta a relațiilor dintre Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, încă din ’90 Republica Moldova, și România, pentru că avem un interval cronologic foarte strâns. Iată, sunt trei ani și evenimentele curg într-o cadență uimitoare. Avem însă două Români diferite. În decembrie ’89 are loc o schimbare de regim, iar după această dată, evident, ne confruntăm cu un regim mai liberal, cu disoluția, cu dispariția Partidului Comunist în România și cred că trebuie să separăm puțin lucrurile. De aceea i-aș întreba, nu doar pe colegii de la Chișinău, ci și pe cei din dreapta Prutului, care au fost deosebirile între diferitele segmente ale perioadei Ceaușescu²⁵, cu tăcerile lui, cu amenințările lui la adresa URSS-ului? Mă gândesc în special la ’89. Ne aducem aminte că atunci când Ceaușescu resimte pericolul venind dinspre Moscova îl contracarează, discursiv, prin aluzii sau referiri directe la Pactul Ribbentrop-Molotov. Să ne aducem aminte de ezitățile noului lider de la București, Ion Iliescu²⁶, în perioada de acomodare cu Moscova, cu URSS-ul el

²⁵ Nicolae Ceaușescu (1918-1989). Secretar general al Partidului Comunist Român (1965-1989); președinte al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România (1967-1974); președinte al Republicii Socialiste România (1974-1989).

²⁶ Ion Iliescu (n. 1930). Președinte al României (1990-1992, 1992-1996, 2000-2004).

negociind un tratat care nu a mai fost semnat doar pentru că Uniunea Sovietică a dispărut pur și simplu. În același timp cred că este important, pentru că suntem foarte aproape în timp, să ne amintim noi înșine cum am receptat evenimentele, pentru că nu este doar o problemă de istorie. Pentru mulți dintre noi este și una de memorie, ceva foarte prezent, chiar dacă cei mai mulți nu au fost implicați în nici un fel, oricum au fost atenți la evenimente.

Ovidiu Buruiană: Cu permisiunea moderatorului, o să intervin foarte succint, alunecând oarecum dinspre această zonă a istoriei, a istoriei profesionale, spre zona unei memorii evident personale, și nu foarte largi. Dar ulterior, din discuțiile cu alți colegi, oarecum reprezentările au fost similare. În acei ani din perioada Gorbaciov, perioada *Perestroikăi*, evident informațiile despre Chișinău erau mai curând duale, în sensul că veneau pe două canale diferite. În primul rând, ele veneau direct de la televiziunea de la Chișinău, aici adaug și postul unional, care ne era accesibil, surprinzător de accesibil în raport cu tăcerea din spațiul românesc. Și o a doua sursă de informație pentru noi era, evident, Europa Liberă, pe care foarte mulți dintre noi am ascultat-o și din punctul acesta de vedere eram, de altfel, tributari modului în care Europa Liberă prezenta evenimentele. Sigur, nu eram un observator avizat în momentul respectiv, informațiile pe care le aveam erau mai curând nefiltrate sau ceea ce auzeam legat de Chișinău, emisiunile care mă interesau erau unele diverse, plecând de la filme. Era vorba de o necesitate, aș putea spune, culturală, de dorința de a vedea și altceva decât monotonia din media românească și mai ales de la cele două ore de program ale postului public românesc de televiziune.

Însă o anumită pasiune pentru istorie a făcut ca momentul acesta al „renașterii”, pentru că aceștia erau termenii în care gândeam foarte mulți în momentul respectiv cele întâmplate la Chișinău, evident să fie văzute mai ales cu un entuziasm pe care l-am lecturat ulterior ca fiind unul similar începuturilor modernității românești, formării unei națiuni în ultimă instanță, și cu atât mai mult am trecut apoi spre ideea de unitate. Ideea de unire a românilor părea o lectură facilă, nu doar una teoretică, ci chiar posibilă.

Sigur, ulterior m-am întrebat de ce nu a fost bruiat, de exemplu, postul de televiziune de la Chișinău de către Securitate? Evident, răspunsul este unul facil, dar în momentul respectiv entuziasmul de la Chișinău s-a transmis oarecum mai ales în această zonă a Iașului. Foarte mulți dintre noi am urmărit zile întregi dezbaterile din Sovietul Suprem din RSSM, cu această chestiune a limbii, cu această chestiune a grafiei latine, așa cum se numea această luptă pentru impunerea limbii române și a alfabetului latin. Și din punctul ăsta de vedere, încă o dată repet, era o anumită invidie a noastră, în tăcerea care domnea atunci în societatea românească, față de acea răbufnire emoțională, acea răbufnire națională de la Chișinău. Sigur că de la Europa Liberă mai aflam câteva lucruri despre modul în care elita politică românească de atunci, elita comunistă de atunci, și mai ales Nicolae Ceaușescu încerca să negocieze ceea ce se întâmpla la Chișinău pe relația cu Mihail Gorbaciov. Este arhicunoscută vizita lui Gorbaciov din primăvara anului 1989, în care problema Ribbentrop-Molotov este

reamintită, este adusă în discuție de Nicolae Ceaușescu ca o formă de a-l delegitima oarecum pe Mihail Gorbaciov și de a scădea presiunea la care era supus liderul comunist, în sensul unor reforme structurale în societatea românească.

Aș reveni doar asupra unui aspect. În 1989 românii au privit spre Chișinău cu o anumită emoție și cu un anumit sentiment, repet, de invidie, cu un anumit sentiment de inferioritate. Însă ceea ce se întâmplă imediat după '90, cred că schimbă cumva acest sentiment. În relația cu Basarabia și cu ceea ce se întâmplă acolo este un anumit sentiment de superioritate al românilor, în mare măsură nefiresc. Suntem văzuți mai curând ca frați mai mari sau ne raportăm, ne reprezentăm noi pe relația cu ei de pe o poziție superioară, ceea ce mie îmi aduce aminte foarte mult, ca istoric, de ceea ce s-a întâmplat în perioada interbelică, în care foarte, foarte des basarabenii au fost marginalizați ei înșiși, modul în care elitele de la București, și numai de acolo, dar în mare măsură elitele românești, elitele tradiționale, au gândit această problemă a Basarabiei. Din punctul meu de vedere, făcând acum raportarea românilor la ceea ce s-a întâmplat acolo, eu cred că a fost un moment ratat. Un moment ratat și din perspectivă istoriografică, aș putea spune, în a discuta finalmente ceea ce s-a întâmplat după 1990, ceea ce s-a întâmplat în trecutul modern al românilor, cel al formării statului național. Mă opresc aici.

Dorin Dobrinu: Ar fi bine să avem intervenții din sală în acest moment al dezbaterii. Am marcat momentele mari, dar sunt doar momente mari. Se poate discuta foarte mult și cred că destui dintre cei prezenți au opinii, observații directe, amintiri mai mult sau mai puțin proaspete.

Intervenție din public: Care sunt datele dumneavoastră despre 7 noiembrie 1989, când au fost oprite trupele de către Frontul Popular, iar printre ei era și Grigore Vieru²⁷...

Igor Cașu: ... Nicolae Dabija²⁸, Mihai Moroșanu²⁹, Gheorghe Ghimpu³⁰. Mihai Moroșanu, dacă vorbim de disidenți, cred că este cel mai mare disident.

²⁷ Grigore Vieru (1935-2009). Poet român din Republica Moldova. Implicat în mișcarea națională din Basarabia / Republica Moldova, a fost unul dintre fondatorii Frontului Popular; foarte activ în acțiunile de recunoaștere a românei ca limbă oficială în RSSM și de trecere la alfabetul latin.

²⁸ Nicolae Dabija (n. 1948). Scriitor și om politic din Republica Moldova. Ca redactor-șef al săptămânalului „Literatura și Artă”, a jucat un rol foarte important în acțiunile pentru recunoașterea limbii române ca limbă de stat și pentru scrierea cu grafie latină.

²⁹ Mihai Moroșanu (n. 1939). Născut într-o familie care în 1949 a fost deportată în Siberia (tatăl fusese considerat „culac”), M. Moroșanu s-a implicat în acțiuni afirmative românești în RSSM. A fost exmatriculat de la Facultatea de Inginerie a Institutului Politehnic „Serghei Lazo” din Chișinău, în 1964; arestat în 1966, a fost judecat și condamnat pentru „infracțiuni de naționalism” la trei ani de lagăr. Eliberat în 1968, a fost urmărit, marginalizat, inclusiv dat afară din serviciu etc. S-a implicat în acțiunile identitare din Moldova de la sfârșitul anilor '80. A fost reabilitat în august 1990 de către Prezidiul Curții Supreme de Justiție a URSS.

³⁰ Gheorghe Ghimpu (1937-2000). Fondator al Frontului Național Patriotic, împreună cu Alexandru Usatiuc, Alexandru Șoltoianu și Valeriu Graur. Arestat împreună cu ceilalți membri ai organizației, a fost condamnat în 1972 la șase ani de închisoare-lagăr, executat în Gulag. A fost

O persoană care a avut de suferit inițial ca deportat, în perioada stalinistă. În anii '60, ca student... Toți au merite, dar dacă ar fi să mă întrebe cineva: cine a fost cel mai mare critic al regimului timp de decenii la rând?... Momentul Ghimpu nimeni nu-l neagă, cu anul '72. Dacă vorbim de România, simbolul disidenței este Goma³¹, iar în partea cealaltă cred că simbolul disidenței este Mihai Moroșanu. Dar poate discutăm mai târziu acest subiect, nu vreau să deviem.

Intervenție din public: Pe 16 februarie s-au împlinit 17 ani de la moartea fostului primar patriot Nicolae Costin³². Și pentru prima dată a participat la pomenire și fostul lui șofer și a povestit, a relatat ceva. Am văzut la „Mesager” că ultima lui vizită, cu vreo două luni înainte de a se îmbolnăvi, a fost la Moscova și s-a întors bolnav de acolo. Vă rog pe dumneavoastră, dacă știți ceva mai mult, să ne spuneți.

Igor Cașu: Vechea versiune, că a fost radiat, nu o putem exclude. Noi ca istorici nu trebuie să o excludem. În orice caz, a murit subit.

Intervenție din public: Eu am participat la înmormântarea lui Nicolae Costin, întâmplător fiind la Chișinău, și am rămas plăcut impresionat de tot ce au spus prietenii lui care l-au cunoscut și au cuvântat la înmormântarea lui.

Igor Șarov: De altfel, dacă e să vorbim de evenimentele și faptele la care a participat Nicolae Costin, multe din documentele prezente în lucrare reflectă poziția lui în perioada 1989-1991, ca un militant al mișcării naționale din Basarabia. El a fost profesor la Universitate, și-a început cariera didactică la sfârșitul anilor '60. Anul 1989 îl prinde pe postul de profesor de comunism științific, dar în același timp a fost unul din animatorii mișcării naționale. A fost unul din cei care a stat la baza Frontului Popular, și foarte multe documente se referă la el. Cred că dintre cei prezenți în documente doar despre Eremei și

membru al Comitetului Executiv al Frontului Popular din Moldova; a fost ales deputat în primul Parlament al Republicii Moldova (1990).

³¹ Paul Goma (n. 1935). Scriitor român. Originar din Basarabia, refugiat în România. În 1952, pe când era elev de liceu, a fost exmatriculat pentru legături cu persoane acuzate de „anticomunism”. Angajat în protestele studențești din 1956, a fost arestat, judecat și condamnat la doi ani de închisoare, apoi trimis în domiciliu obligatoriu la Lătești, în Bărgan (până în 1964). În 1968, în condițiile pătrunderii trupelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, s-a înscris în Partidul Comunist Român, cu scopul declarat de a putea face parte din Gărzile Patriotice și a lupta împotriva trupelor sovietice în eventualitatea unei invazii a acestora în România. În contextul curentelor contestatare din blocul estic, în 1977 a inițiat o mișcare de protest (așa-numita „mișcare Goma”), redactând și trimițând către conferința de la Belgrad o scrisoare în care denunța nerespectarea drepturilor omului în România; textul a reușit să strângă circa 200 de semnături. Expulzat din țară în același an, s-a stabilit la Paris. Propria perspectivă a lui Goma asupra acestor aspecte se regăsește în volumele *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990; *Scrisori întredeschise. Singur împotriva lor*, ediție îngrijită de László Alexandru, Oradea, Editura Multiprint, 1995; *Culoarea curcubeului '77 (Cutremurul oamenilor). Cod „Bărbosul” (Din dosarele Securității, 1957-1977)*, Iași, Editura Polirom, 2005.

³² Nicolae Costin (1936-1995). Om politic din Republica Moldova. A fost unul dintre liderii Frontului Popular din Moldova, devenind chiar președinte executiv al acestuia; deputat în Parlamentul Republicii Moldova (1990-1994); primar general al municipiului Chișinău (1990-1994).

liderii partidului comunist se regăsesc mai mult decât Nicolae Costin în lucrarea dată. Pe baza documentelor putem vedea care a fost rolul acestuia în promovarea valorilor naționale în Basarabia în perioada anilor 1989-1991.

Intervenție din public: În primii ani chiar era președintele Frontului...

Igor Cașu: Nu, unul din lideri.

Igor Șarov: Unul din liderii Frontului. A fost un Comitet creat, Sfatul Frontului Popular.

Dacă îmi permiteți, domnule Dobrinu, câteva reflecții asupra celor spuse. Au fost subiecte abordate vizavi de rolul lui Gorbaciov în lichidarea vechiului regim comunist, fie în perioada de dinainte de 1985, fie imediat după 1988, chiar documentele timpului – '86-'87-'88 – demonstrează că era vorba despre o reformare a sistemului și nicidecum despre lichidarea monopolului Partidului Comunist. Ceea ce declară astăzi fostul lider al comuniștilor din Uniunea Sovietică nicidecum nu corespunde realității, cu atât mai mult cu cât, cred eu, nu a fost pregătit în 1985 pentru această schimbare. Nu este un secret pentru nimeni că perioada de după 1982, după moartea lui Brejnev, a fost o luptă acerbă în interiorul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice pentru primat în partid. Această luptă, în mod straniu, o câștigă Cernenko³³, care a fost alături de Brejnev în perioada 1950-1952, când la Chișinău a fost secretar cu ideologia; de altfel el a făcut Facultatea de Istorie de la Chișinău, ce-i drept la fără frecvență. Și în momentul în care, după Cernenko, vine Andropov³⁴, în 1985, pentru Gorbaciov, care era privit ca unul din potențialii lideri, și el se vedea, totul a fost mult prea pe neașteptate. În primul an, după cum a remarcat și Igor, 1985-1986 a fost perioada unui început de restructurare, care apoi, în 1986-1988, s-a manifestat prin anumite acțiuni de genul *Glasnost*, *Perestroika* ș.a.m.d., care au pus bazele unei mișcări cu adevărat democratice, care a fost lansată în 1988.

Un alt moment ce se referă la Republica Sovietică Socialistă Moldovenească de atunci este foarte important, cred eu, din punct de vedere cronologic. În perioada respectivă împreună cu Flavius [Solomon] eram studenți la facultate, cu o mică diferență. În 1985-1987 Flavius și-a făcut serviciul militar în rândurile Armatei Sovietice, eu am plecat în 1986-1988. Și am putut să observ, în 1988, când m-am întors din armată, valul și elanul mișcării naționale care a cuprins Basarabia. De altfel, nouă ne este foarte greu să ne distanțăm ca istorici de evenimentele și de rolul unui factor subiectiv, pentru că le-am trăit. Atunci când vorbim de Cenaclul „Mateevici”, în același timp nu putem să nu menționăm rolul multor cenacluri mai mici, care au fost create pe lângă Facultatea de Istorie, Facultatea de Filologie. De altfel, colegul meu

³³ Constantin Ustinovici Cernenko (1911-1985). Secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (1984-1985); președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice (1984-1985). În perioada în care s-a aflat la Chișinău, a absolvit Facultatea de Istorie a Universității Pedagogice „Ion Creangă”.

³⁴ Yuri Vladimirovici Andropov (1914-1984). Șef al KGB (1967-1982); secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (1982-1984); președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice (1983-1984).

Flavius Solomon a fost unul din creatorii și animatorii cenaclului de pe lângă Facultatea de Istorie și a fost, în 1984, unul din puținii colegi care scriau cu caractere latine, ceea ce era foarte, foarte periculos. În perioada 1970-1972 asistăm la multiple cazuri la Universitate, când erau exmatriculări numai pentru faptul că îți puneai semnătura, nu mai vorbim de scrierea unui mesaj cu caractere latine.

În ceea ce privește meritul comuniștilor în proclamarea independenței faptul corespunde totalmente realității, o mare parte dintre ei, și mai ales rusofonii, au votat de frică. Acest lucru a fost recunoscut de un alt dascăl al nostru, domnul Lisețchi³⁵, care a fost deputat în primul parlament. Celălalt profesor al nostru, domnul Moșanu, era lider la Frontul Popular și domnul Lisețchi era lider la Interdejenie sau Mișcarea Edinstvo. Domnul profesor Moșanu ne relatează ceea ce a confirmat și domnul Lisețchi, că numai sub influența forței a fost votată independența. Deci, cum a fost votată independența? Asupra Marii Adunări Naționale era o presiune de 150.000 de oameni. Iar Lisețchi îi spune domnului profesor Moșanu: „Să fi încercat să nu votăm, m-am gândit personal la viața mea!”. Acest rol al marilor mișcări naționale nu poate fi contestat. De aceea, o mare parte dintre cei care au votat independența și astăzi își proclamă rolul lor, dacă nu în mișcarea națională a românilor, cel puțin în lupta pentru independență din cadrul vechiului sistem, sunt departe de adevăr, ceea ce au recunoscut ei în discuțiile private. Nu sunt sigur dacă au lăsat mărturii vizavi de acest subiect. În orice caz, am asistat la discuții private de acest gen.

În ceea ce privește evenimentele din 10 noiembrie 1989, la Chișinău, la care s-a referit domnul Cașu, nu este întâmplător faptul că sunt o urmare a demonstrațiilor din 7 noiembrie, dar în același timp ele coincid și cu fosta zi a Miliției – sau a Poliției de astăzi – și l-au prins pe Vladimir Voronin în funcția de ministru de Interne. De altfel, am participat la acestea. A fost un moment crucial pentru declanșarea unei mișcări cu adevărat naționale, care a căpătat proporții în anii '90. Și trece într-o nouă fază, prin tentativele centrului de a păstra Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în sfera influențelor sale, prin tendința de a impune un nou tratat unional.

Față de poziția domnului Eremei, subiect pe care l-ați abordat, în 1989 îl găsim printre radicalii care și-au dorit restructurarea Partidului Comunist. În 1991, ocupând funcția de secretar general al partidului, nu-și mai dorea această restructurare. De altfel, acest lucru îl observăm nu numai în rândurile Partidului Comunist, ci și în rândurile nomenclurii. O parte a celor care au optat pentru proclamarea independenței în 1991, după acest an s-au regrupat și au stat la baza Partidului Agrarian, care în 1994 a votat Constituția, prin care limba moldovenească s-a impus ca limbă de stat în Republica Moldova. Tendința unei elite de partid, care a fost educată până în 1991, în special foștii președinți de colhozuri, directori de sovhozuri, elita și nomenclatura, de a nu-și pierde

³⁵ Anatoli Lisețchi. Profesor la Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău. Deputat în Parlamentul Republicii Moldova, unul dintre semnatarii Declarației de Independență, la 27 august 1991.

pozițiile, a dus la formarea unei elite aparte grupată în rândurile Partidului Democrat Agrar. Punctul final este anul 1994, când are loc votarea unei noi Constituții, renumitul Congres „Casa Noastră”, la care Mircea Snegur recunoaște existența limbii moldovenești, diferită de limba română.

Dorin Dobrințu: Pentru că atingem problema limbii, vorbim de implicarea oamenilor din interiorul sau din afara Partidului Comunist în aceste evenimente. Totuși, avem o problemă legată de sursa ideologică a acestor oameni. De unde și-au extras ideile pentru a pune pe tapet problema identităților, a naționalității lor? Era vorba de națiunea română, despre o altă națiune? Știm foarte bine chiar din istoria noastră, și asta e problema rafinării discursului în timp din motive politice, identitare ș.a.m.d., că foarte multe lucruri nu au stat deloc așa cum ni le prezintă istoria oficială, manualele, vulgata istoriografică națională. Avem o răstălmăcire grosolană a istoriei, inclusiv în România comunistă, fie că vorbim de perioada internaționalistă, fie de perioada național-comunistă. Sunt istorici care au scris foarte mult în anii '60-'70-'80 și care astăzi nu mai sunt regăsiți decât foarte rar în lucrările de istoriografie. Or, ne întrebăm, acești oameni care vorbeau despre România, românism, își descopereau identitatea, și-o redescopereau sau și-o reconstruiau? De unde își luau ideile?

Igor Cașu: Da, asta-i o întrebare interesantă. Dacă ar fi să răspund eu...

Igor Șarov: Istoricului îi trebuie distanță și Igor [Cașu] o are. Adesea observam, chiar și atunci când lucram la culegere, în special asupra părții introductive, că Igor era mult mai drastic. Eu, care am trăit aceste evenimente, priveam totalmente diferit de Igor, care nu le-a trăit. În această ordine de idei, adesea, nu că nu aveam o opinie asupra acestora, dar exista o diferență foarte mare în percepția și în special în atitudinea față de anumite persoane, pe care uneori noi le idealizam, reieșind din poziția anilor 1988-1989. Pașii pe care i-au făcut în cadrul vechiului sistem au fost pași mult prea radicali, chiar dacă erau în cadrul unui sistem care se pretindea a nu reforma totalmente un sistem comunist. Astăzi, când analizezi pozițiile anilor de atunci, consideri că acestea au fost mult prea moderate, nu au fost radicale, nu au fost pași care au fost îndreptați spre ruperea de vechiul sistem. Dar atunci când trăiești aceste evenimente pas cu pas... De exemplu, când eram cu Flavius [Solomon], în 1990, am mers casă cu casă, pentru a convinge persoanele rusofone din sectorul centru al Capitalei, la îndemnul profesorului Moșanu, să voteze pentru un economist de forță, că avem nevoie de economiști, de specialiști în drept în Parlament, și după acest val astăzi stau și mă gândesc că nu aș mai face același lucru pe care l-am făcut în anul 1990. De aceea, te rog foarte mult, spune tu, Igor [Cașu], pentru că poziția ta este, cred, mai obiectivă.

Igor Cașu: Mă aștept să mă critici. Una din sursele „trezirii” mișcării naționale erau chiar lucrările clasicilor marxism-leninismului. Mă refer aici la Marx³⁶,

³⁶ Karl Heinrich Marx (1818-1883). Filosof, economist și jurnalist german. A creat un sistem filosofic care i-a preluat numele. Marx considera că istoria este rezultatul luptelor dintre

*Însemnări despre români*³⁷. Aceasta nu prea circula decât în samizdat. De fapt, dacă vorbim de organizația lui Ghimpu, Frontul Popular Patriotic³⁸, creată în 1967, precizez că în 1972 principalii animatori, Alexandru Usatiuc³⁹ și Gheorghe Ghimpu, fratele lui Mihai Ghimpu, au fost condamnați la ani grei de Gulag. Ei s-au inspirat din *Însemnări despre români*, au trimis, știți foarte bine, un memoriu lui Ceaușescu, l-a depus personal chiar Usatiuc, fiind la București în '71. Este altceva că peste o lună Stănescu⁴⁰, șeful Securității, trimite o scrisoare lui Andropov, în care spune foarte clar că: „în ziua cutare s-a prezentat la Consiliul de Stat al României cetățeanul cutare și ne-a lăsat un text care cu siguranță vă interesează; îl anexăm”⁴¹. Este altceva. Dar dacă vorbim de aceste surse, ei le invocau și într-un fel de aici vine și curajul lor, pentru că ei nu credeau că invocând clasici ai marxism-leninismului vor fi percepuți ca anticomuniști, ca antisovietici ș.a.m.d. Totodată, dacă vorbim de acest grup, de la începutul anilor '70, este o influență directă a atitudinii lui Ceaușescu față de evenimentele din Cehoslovacia, din '68. Și ei nu întâmplător se adresează lui Ceaușescu, pentru că ei cred că acesta chiar s-a certat de-a binelea cu Moscova. Eu am vorbit cu domnul Moroșanu, am văzut și dosarul lui și am vorbit de câteva ori, ore în șir. El și acum ținea minte pasaje întregi din Lenin⁴², din Marx și spunea: „ediția cutare, pagina cutare” ș.a.m.d. Să nu uităm că Lenin are texte în care spune că în Basarabia trăiesc români. Deci, o sursă importantă a trezirii naționale erau chiar textele care, deși publicate, erau într-un fel ilegale. Ele circulau, pentru că edițiile ulterioare din anii '60 au fost cenzurate.

A doua sursă era formată, desigur, din lucrările care veneau din România, în ciuda regimului foarte dur. Avem rapoarte, de exemplu, de la KGB, din anii '70.

clase, iar exploatarea de clasă avea să înceteze odată cu trecerea de la capitalism la socialism, ca rezultat al acțiunii organizate a muncitorilor industriali.

³⁷ K. Marx, *Însemnări despre români. Manuscrise inedite*, publicate de A. Oțetea și S. Schwann, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964.

³⁸ Frontul Popular Patriotic a fost constituit de Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu, Alexandru Șoltoianu (n. 1934) și Valeriu Graur (1940-2012).

³⁹ Alexandru Usatiuc-Bulgăr (1915-2003). Fondator al Frontului Național Patriotic, alături de Gheorghe Ghimpu, Alexandru Șoltoianu și Valeriu Graur. A fost arestat în decembrie 1971, fiind condamnat în 1972 la 12 ani de închisoare. Vezi Alexandru Usatiuc-Bulgăr, *Cu gândul la „O lume între două lumi”: eroi, martiri, oameni-legendă*, Orhei, Editura Lyceum, 1999.

⁴⁰ Ion Stănescu (Silaghi) (1929-2010). Om politic în România comunistă. Printre alte funcții deținute s-au aflat și cele de președinte al Consiliului Securității Statului (1968-1972) și ministru de Interne (1972-1973).

⁴¹ Scrisoarea lui Ion Stănescu către Yuri Andropov a fost publicată de Serafim Saka, *Basarabia în Gulag*, Chișinău, Editura Meridianul 28, Editura Uniunii Scriitorilor, 1995, p. 118-119.

⁴² Vladimir Ilici Ulianov, cunoscut sub pseudonimul Lenin (1870-1924). Revoluționar de profesie, de origine rusă. Adept al ideilor lui Marx, pe care le-a interpretat într-un mod propriu, Lenin a fost membru al Partidului Social Democrat Muncitoresc din Rusia, devenind în 1903 liderul facțiunii bolșevice, radicale a acestuia. Aceasta avea să se transforme în Partidul Comunist (bolșevic), care a organizat lovitura de stat din octombrie/noiembrie 1917. Lenin a devenit președinte al Sovietului Comisarilor Poporului, calitate în care a instituit un sistem totalitar, prelungit dincolo de războiul civil și dincolo de propriul sfârșit, practic până la colapsul URSS, în 1991.

În '77, numai în trei luni de zile, la Albița-Leușeni⁴³ au fost confiscate câteva mii de exemplare care veneau din partea „Obiectului 25”, așa cum era numită România în rapoartele KGB-ului. „Activizarea elementelor, în special din rândurile basarabenilor refugiați” ș.a.m.d., după cum sunau aceste rapoarte. Este foarte interesant să vedem și arhiva românească, perspectiva arhivelor de la București, în ce măsură aceste cărți ajungeau dincolo cu implicarea directă a factorului politic din România și în ce măsură era rezultatul unui risc personal al celor care mergeau încolo. Deci, numai în trei luni de zile, în '77, avem câteva mii de exemplare.

Florea Ioncioaia: Nu cred că era inițiativă oficială.

Igor Cașu: Eu pun întrebarea, nu mă grăbesc cu răspunsul. Nu știu.

Florea Ioncioaia: Nu văd nici un semnal, nu știu să existe o formă.

Bogdan Crețu: Era semioficial.

Igor Cașu: Eu bănuiesc că era o anumită complicitate.

Florea Ioncioaia: Nu cred să existe o complicitate în sensul să aibă girul partidului sau al lui Ceaușescu personal. Nu cred.

Igor Cașu: Dacă citim, de exemplu, memoriile lui Gherman Pânte⁴⁴, pe urmă ale altor lideri basarabeni care s-au refugiat în România după '40 și apoi după '44, cum ar fi Constantin Tomescu⁴⁵, veți observa că în anii '60-'70 basarabeni erau urmăriți de Securitate. Se știa tot ce vorbesc ei, mai ales la manifestările pe care le făceau ei sau la înmormântări...

Florea Ioncioaia: Nu erau controlați, erau persecutați.

Dorin Dobrințu: Cred că domnul Ioncioaia are dreptate, nu erau controlați, erau persecutați pur și simplu.

Igor Cașu: Era un control, dar în același timp, nu știu, rămâne să discutăm, să fie cercetată tema.

Florea Ioncioaia: În anii '80, profesorul meu de limba română, nepotul lui Mircea Radu Iacoban⁴⁶, de altminteri, a candidat pentru a deveni directorul școlii. Mare lucru! L-au ales, numai că a fost invalidat de către Inspectorat. De ce? Pentru că au primit o informație de la un alt coleg, bineînțeles „binevoitor”, că era născut în Basarabia. Știa foarte puțină lume acest fapt.

Igor Cașu: Și între basarabeni erau conflicte, chiar între ei era o concurență.

⁴³ Albița-Leușeni. Punct vamal între România și URSS, astăzi între România și Republica Moldova.

⁴⁴ Gherman Pânte (1894-1968). Director general (ministru) în guvernul Republicii Democratice Moldovenești (1917-1918); membru al Sfatului Țării, calitate în care a votat unirea cu România (27 martie 1918); primar al orașului Chișinău (1923, 1927-1928, 1932); primar al orașului Odesa (1941-1944). Refugiat în România după 1944, a fost arestat și încarcerat (1952-1955).

⁴⁵ Constantin Tomescu (1890-1983). Profesor la Facultatea de Teologie de la Chișinău, parte a Universității din Iași (1926-1940); profesor la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți/Suceava (1941-1946). Membru al Partidului Național Creștin, de extremă dreapta, subsecretar de stat pentru Culte și Arte în guvernul Goga-Cuza (decembrie 1937 – februarie 1938). Refugiat în România, a fost arestat și închis în două rânduri (1950-1955, 1958-1964).

⁴⁶ Mircea Radu Iacoban (n. 1940). Scriitor, dramaturg. Director al Editurii Junimea din Iași (1969-1979); director al Teatrului Național „Vasile Alecsandri” din Iași (1979-1990).

Florea Ioncioaia: Faptul că era născut în Basarabia, în '80 încă era un impediment.

Igor Cașu: Da, în '80 încă era.

Bogdan Crețu: Dar ce spuneai, că erau supravegheați, urmăriți, dar nu reprimăți....

Igor Cașu: Erau urmăriți, dar nu li se spunea că: „Nu aveți dreptul să...”. Era important ca mesajul ăsta al lor cu Basarabia ș.a.m.d. să rămână într-un cerc foarte îngust. Probabil că erau înțelegeri cu sovieticii și ei erau foarte atenți la aceste lucruri.

Dorin Dobrințu: Dacă e să luăm exemple de la vârf, avem câțiva refugiați marcanți după 1940, respectiv 1944, după cum ai spus, Igor [Cașu], și care uneori ajung, mai bine zi sunt trimiși în URSS, după 1944-1945. Se reîntorc apoi. E vorba de lideri importanți din perioada interbelică, chiar de la 1917-1918, oameni care au constituit arhive personale și le-au ascuns. Spre exemplu, la București, la Arhivele Naționale, există două fonduri foarte importante, două fonduri personale, ale lui Pantelimon/Pan Halippa și Ion Pelivan. Pan Halippa a creat o arhivă impresionantă, a fost un efort personal, a avut și demnități în Basarabia până la unirea cu România, apoi în perioada interbelică. A adunat acesta arhivă, pe care în momentul venirii rușilor a zidit-o în podul casei. Omul a ajuns după aceea în Rusia, dar s-a reîntors. În anii '60-'70 securiștii i-au confiscat arhiva, integral, și au făcut în cele din urmă în așa fel încât să semene cu o donație. De fapt a fost vorba de o spoliere. Ba mai mult. Omul la un moment dat s-a resemnat cu ideea că arhiva lui intră în proprietatea statului român, dar a vrut să-și completeze memoriile, să verifice ceea ce scrisese. Nu i-au dat nici măcar accesul la propriile documente, la propria arhivă. Asta totuși mie îmi spune că nu avem de a face cu un simplu control. Existau dosare speciale pentru basarabeni. Adică nu s-a mai întâmplat ceea ce se petrecuse în '44-'45, cu suirea în vagoane și trimiterea în Uniunea Sovietică, ori ceea ce s-a întâmplat în '51, cu urcarea în vagoane a celor de pe granița cu Iugoslavia și expedierea în Bărăgan, dar basarabenii au constituit în permanență o problemă pentru Securitate sau pentru regim în general.

Igor Cașu: Exact.

Florea Ioncioaia: Iartă-mă, Dorin. Ceaușescu avea o problemă, el avea o cultură de izolaționist și orice relație cu vecinii pentru el era delicată. Mai ales că el nu avea deloc nevoie să aibă probleme. Chiar nu avea nevoie să provoace în vreun fel resentimente din partea sovieticilor. El a fost tot timpul foarte atent, nu riscă nici cu Iugoslavia, cu Ungaria.

Igor Cașu: Da, da, Florea, foarte interesant. Acum un coleg de la Chișinău, Nicolae Negru, a publicat în „Destin Românesc” stenograma întâlnirii dintre Ceaușescu și Brejnev, din '77. Foarte interesant, apropo, e o discuție pe tema pe care o dezbatem și noi acum. Au discutat ore întregi. Problema identitară. Ceaușescu insistă: „Nu pot să fiu de acord cu ceea ce scrie presa sovietică și istoricii sovietici, care spun că în 1812 Basarabia a fost eliberată. Cu asta nu pot fi de acord”. La care Brejnev îl întreabă: „Ai pretenții teritoriale față de URSS?”

Ceașescu zice: „Nu!”. Și asta o spune și la București în alte discuții, apare în stenogramele Comitetului Central, pe care le-am văzut pe tema asta. Zice: „Nu, noi n-avem pretenții teritoriale, dar vrem ca ei să recunoască adevărul. Noi nu putem să tăcem în ceea ce privește interpretarea în URSS a anului 1812 și a anului 1918”. Mă rog, îmbrăcat în limbajul ăsta marxist-leninist, „că în '18, de fapt, masele populare din Basarabia pentru prima dată au avut posibilitatea să-și exprime opțiunea”. Acest lucru se petrece în '77, când Brejnev nu mai era așa cum îl știm noi, deja era bolnav, avusese un atac de cord în '70 sau '71. Dar e foarte lucid și îi dă o replică foarte interesantă lui Ceașescu: „Păi nu uita că dacă recunoaștem adevărul istoric, cum spuneți voi, imediat o să veniți cu pretenții teritoriale, și poate voi nu o să veniți, dar chinezii precis. Chinezii ne spun la fel, să recunoaștem că jumătate de Siberie e a lor. Într-un fel spune că „noi am putea să recunoaștem, dar știm că a doua zi or să urmeze pretențiile teritoriale”. Deci, adevărul istoric nu este unul inocent. Foarte interesant cum avem problema Basarabiei într-un context mult mai larg.

Intervenție din public: Unde a fost publicată stenograma?

Igor Cașu: În „Destin Românesc”, în 2011, o să aducem un exemplar și aici la bibliotecă.

Florea Ioncioaia: Subiectul era destul de popular în mediile informale din Partid, de asta am putut să-mi dau seama. Printre activiști se discuta, era popular să discuți situația Basarabiei, dar nu la nivelul ăsta.

Flavius Solomon: Nu numai informale. Eu aș putea să aduc aici în discuție o chestiune destul de cunoscută, dar deseori uitată, totuși, disputa istoriografică din anii '70, o chestiune foarte importantă.

Alexandru-Florin Platon: Asta da.

Flavius Solomon: Vă las pe dumneavoastră, domnule profesor.

Alexandru-Florin Platon: Exact asta voiam să spun, dacă tot veni vorba de memorie personală. Ceea ce spune domnul Cașu e interesant, pentru că asta face parte dintr-un context pe care cei care l-am trăit atunci ni-l aducem aminte. Deci, discuția pe care dumneavoastră ați relatat-o, și despre care s-a auzit neoficial în România în anii aceia, venea pe un fond de dispută destul de serioasă, care începuse în '74-'75-'76-'77, care fusese declanșată de Artiom Lazarev⁴⁷, prin lucrarea...

Flavius Solomon: ...*Moldavskaja sovjetskaja gosudarstvennost' i bessarabskij vopros*⁴⁸.

⁴⁷ Artiom Markovici Lazarev (1914-1999). Originar din Transnistria. Om politic din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (a fost ministru al Învățământului, ministru al Culturii în guvernul RSSM, secretar cu ideologia al CC al PCM). Rector al Universității de Stat „Vladimir Ilici Lenin”, din Chișinău; membru al Academiei de Științe a Moldovei. Este cunoscut mai ales ca unul dintre promotorii teoriei privind individualitatea națiunii și a limbii moldovenești, diferite de națiunea și de limba română.

⁴⁸ Artiom Lazarev, *Moldavskaja sovjetskaja gosudarstvennost' i bessarabskij vopros* [Statalitatea sovietică moldovenească și problema basarabeană], Chișinău, Cartea Moldovenească, 1974.

Alexandru-Florin Platon: Exact. Și asta suscitase în publicațiile oficiale din România o reacție foarte puternică. Unul dintre cei care s-a implicat și a dat un răspuns, evident documentat, dar controlat, a fost chiar academicianul Giurescu⁴⁹. Plus că toate lucrurile astea circulau, domnul Ioncioaia are dreptate, aici pot să-i confirm printr-un detaliu. Toate discuția asta răzbătea vag în publicațiile oficiale, în „Scânteia”, „Era Socialistă”, „Revista de Istorie” etc., însă disputa asta era mult mai prezentă în publicațiile neoficiale, cu circuit intern, care erau distribuite în instituții, comunicate Agerpres, revista presei. O serie întreagă de publicații care circulau în Universitate, îmi amintesc că eram în ultimii ani de liceu și eram în anul I de facultate, în '76. Deci, în instituții circulau documente din acestea pentru uz intern, în care toate lucrurile astea erau relatate. Ca să închei, cred că anii aceia au fost o perioadă de recrudescență a discuției de genul ăsta, care a lăsat loc după aceea, a dispărut, și a început polemica antimaghiară, polemica cu Ungaria, cu istoricii maghiari în legătură cu publicarea istoriei Transilvaniei, care a continuat în anii '80 ș.a.m.d.

Flavius Solomon: Aș dori să adaug aici. Un istoric olandez, Wim van Meurs, a publicat o foarte bună carte despre istoriografia Basarabiei comuniste, care a fost tradusă și în limba română⁵⁰. Van Meurs spune că a găsit în arhiva Institutului „Iorga” documente care demonstrează foarte clar că a existat un contact între istoriografia românească și Biroul Politic al CC al PCR, că lucrurile astea nu s-au desfășurat întâmplător, că au existat directive în acest sens. Cât privește cartea lui Lazarev și răspunsul românesc, van Meurs spune că a văzut câteva versiuni ale unui posibil răspuns, până la urmă versiunea publicată a fost a lui Giurescu, care a apărut la Milano, în '77, sub pseudonimul P. Moldoveanu, la Editura Nagard⁵¹, adică, citit invers, Drăgan⁵². Încrângăturile sunt foarte complexe și asta demonstrează fără îndoială faptul că partidul nu a stat deoparte.

⁴⁹ Constantin C. Giurescu (1901-1977). Istoric și om politic român. După ce a fost deputat din partea PNL Gheorghe Brătianu (1932-1933) și demnitar carlist – rezident regal al ținutului Dunărea de Jos (1939), ministru de stat însărcinat cu organizarea Frontului Renașterii Naționale și ministru al Propagandei Naționale (1939-1940) – a fost arestat și închis la Sighet (1950-1955). Eliberat, a fost recuperat de regimul comunist, fiind reintegrat în cercetare și în învățământul universitar. S-a bucurat de încrederea regimului, devenind unul dintre istoricii oficiali. Un exemplu în acest sens îl reprezintă – alături de cazul prezentat în dezbaterile de față – scrierea și publicarea volumului *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, împreună cu Dinu C. Giurescu, București, Editura Albatros, 1971.

⁵⁰ Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura Arc, 1996.

⁵¹ Petre Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria*, Milan, Editura Nagard, 1976.

⁵² Iosif Constantin Drăgan (1917-2008). Cetățean român stabilit în Italia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În anii '60 a stabilit legături de afaceri cu România lui Nicolae Ceaușescu, împărțirea naționalismului reprezentând liantul care a făcut posibilă această legătură (Drăgan fusese legionar în tinerețe). Drăgan nu a derulat doar afaceri cu regimul comunist de la București, ci și-a răspândit și ideile tracomane, publicând prin editura sa – Nagard – buletinul „Noi, tracii”, dar și lucrări precum *Noi, tracii și istoria noastră multimilenară* (1976). Unele cărți aveau să-i apară și în România. După 1989 a fost unul dintre promotorii cultului mareșalului Ion Antonescu, condamnat în 1946 pentru crime de război.

Dorin Dobrinu: Citind astăzi ai impresia de inautenticitate a răspunsurilor pe care le dau istoricii români, în general vorbind. În ceea ce privește afirmația lui van Meurs, că la Institutul „Iorga” existau asemenea dovezi, ale unor contacte între istorici și Partid, eu cred că nu e numai atât. De fapt, nu cred, am certitudinea. Avem documente care sunt accesibile de ani de zile, documentele Partidului, unde se discută planurile de cercetare, temele de cercetare ale institutelor, se discută ce discipline se predau în facultăți. Aceste documente sunt accesibile, le poate utiliza oricine. Și nu doar în domeniul istoriografiei. În tot ceea ce însemna producția literară, vă închipuiți că luau și analizau dacă se scriu romane de un fel sau altul, producția cinematografică, repertoriul teatrelor, toate planurile editurilor, mai ales că la un moment dat, chiar în '70, toate institutele au fost trecute în subordinea ASSP-ului⁵³. Există un control foarte clar. Ceaușescu își spune părerea din ce în ce mai apăsător în ceea ce privește temele de istorie încă din '70. Vă reamintesc că în '69 se discută în România înființarea muzeelor județene. În '68 se reconstituie județele, care nu mai sunt cele din '50, desființate de comuniști, dar din punctul de vedere al denumirii se voia o legătură cu perioada anterioară. Și se discută înființarea muzeelor județene și se ajunge inevitabil la probleme teritoriale. Se ridică problema Basarabiei, istoricii își spun părerea, foarte atenți de altfel la discursul oficial, rar oameni mai curajoși, se fac hărți și se decide că este o problemă politică, desigur, care nu poate fi atinsă. Adică era un control clar politic. Foarte rar au apărut alte opinii decât cele oficiale.

Igor Cașu: În același timp, în '74, să nu uităm, Ioan Scurtu⁵⁴ publică pentru prima dată integral textele celor două ultimatumuri din 26 și 27 iunie '40, deci foarte important, într-un volum scos sub egida Academiei⁵⁵.

Igor Șarov: Dacă îmi permiteți să vă explic ceva legat, în primul rând, de subiectul domnului Ioncioaia, vizavi de politica izolaționistă a lui Ceaușescu. În egală măsură putem vorbi în anii '80 de aceeași politică izolaționistă a organelor centrale de partid din Moscova față de Basarabia, pentru a nu fi promovată această problemă. În Uniunea Sovietică erau foarte populare așa-numitele magazine „Drujba”. Acestea erau singurele locuri unde puteai să cumperi literatură în limbile română, maghiară, poloneză ș.a.m.d., literatura țărilor care făceau parte din lagărul socialist. Paradoxul este că noi pentru a ne putea procura literatură publicată în România o cumpăram de la Moscova și de la Sankt Petersburg⁵⁶, nicidecum de la Chișinău. La Chișinău în magazinele „Drujba” aveam literatură a altor state, dar nu a României. Dacă era literatura românească era aceea foarte, foarte cenzurată, în schimb de la Moscova și Sankt Petersburg veneam, și nu numai noi, ci și scriitori, mulți oameni de creație, cu valize întregi cu literatură. Când vorbim de sursă, una foarte importantă de

⁵³ Academia de Științe Social-Politice.

⁵⁴ Ioan Scurtu (n. 1940). Istoric român.

⁵⁵ Ioan Scurtu (editor), *Culegere de documente și materiale privind istoria României (1938-1940)*, București, Editura Universității, 1974.

⁵⁶ În epocă denumirea oficială era Leningrad.

aprovizionare a fost literatura din România care pătrundea pe această cale. Dacă vorbim de o altă sursă, în anul 1988, vorbim, cred eu, de elite, în primul rând scriitorii, istoricii, oamenii de creație. De asemenea, au fost ziarele. „Literatura și arta” a ajuns la un tiraj nemaipomenit. Popularitatea pe care o avea „Argumentî i Faktî” în Uniunea Sovietică, care era ziarul cu cel mai mare tiraj din lume, poate fi comparată cu aceea a revistei „Literatura și Arta”, dacă păstrăm proporțiile.

Igor Cașu: 220.000 tirajul.

Igor Șarov: Acum, în privința legăturii dintre Partidul Comunist și istoriografie la 1989, în cartea noastră avem câteva documente în care unul din colegii noștri istorici ne relatează despre discuțiile dintre istoricii din Republica Moldova și cei din Ucraina. Și se constată că se folosea literatură burgheză, Iorga, Xenopol ș.a.m.d. În aceeași ordine de idei, istoricii în permanență informau organele de partid despre cum se discută aceste probleme, la ce nivel se ajunge și dacă nu iese de sub controlul Partidului Comunist. Deci, chiar în plin an 1989, aceste chestiuni sunt atestate documentar.

Dorin Dobrințu: Asta nu este nou nici în România. Este deja de domeniul evidenței faptul că există foarte mulți istorici care au o operă mai importantă, cantitativ cel puțin, în dosarele Securității decât în rafturile bibliotecilor. Sunt câteva cazuri cunoscute și unii dintre noi știu că sunt mult mai mulți cei care au o operă „remarcabilă” la Securitate.

Cred că a venit momentul să-l rugăm pe domnul Solomon să prezinte volumul lui Igor Șarov și Igor Cașu.

Flavius Solomon: Eu nu o să povestesc volumul, ci o să încerc să-l prezint venind cu câteva completări la ceea ce s-a spus astăzi. Aș începe cu o critică, pentru că orice ediție de documente sau orice carte conține și lucruri care pot fi discutate sau care pot fi ameliorate. Pentru cititorul român, în primul rând rămâne regretabil faptul că documentele sunt doar în versiunea lor originală, câteva sunt publicate în limba română, cu caractere chirilice, restul de 222 de documente sunt în limba rusă. Evident că în România există foarte puțini care pot citi rusește și pot valorifica aceste documente așa cum s-ar putea face. Pentru că documentele conțin informații foarte importante. Cel puțin cred că s-ar fi impus măcar un rezumat *in extenso* al documentelor. De asemenea, cred că pentru o lectură mai facilă, s-ar fi convenit – ca să nu „alergăm” pe wikipedia la fiecare pas și pentru că nu întotdeauna aceasta este o sursă foarte credibilă – ca volumul să conțină și fișe biografice ale celor mai importante figuri care apar aici, lideri de partid, lideri ai Frontului Popular. Acest lucru ar fi facilitat lectura, desigur. Al treilea lucru pe care l-aș fi făcut eu – evident, noi, criticii, suntem „cei mai buni”! –, aș fi elaborat și o cronologie a evenimentelor, care de asemenea ar fi fost foarte utilă.

Dincolo de aceste observații, pe care, cum am spus, le-am făcut mai ales pentru că istoricul trebuie să aibă și spirit critic, volumul conține mult mai multe motive de apreciere. În primul rând pentru că sunt puse în circulație documente în cea mai mare parte necunoscute până acum, care provin în principal din

fondurile secrete ale Partidului Comunist din Republica Moldova. De asemenea, pentru că aceste documente prezintă nu numai o perspectivă, să spunem perspectiva moldovenească, românească asupra evenimentelor, ci înfățișează o perspectivă în toată complexitatea ei. O perspectivă a etnicilor ruși, una a funcționarilor de partid, a martorilor mai mult sau mai puțin neutri, muncitori, țărani, studenți. Toate luate împreună ne invită la a revedea ceea ce știm noi despre mișcarea națională din Republica Moldova în anii 1989-1990-1991, la ceea ce avem ca imagine, demonstrațiile, mitingurile, Marea Adunare Națională, euforia provocată de desprinderea de URSS etc. Aceste documente ne trimit, cum spuneam, și la o lectură critică, la o lectură mult mai complexă a ceea ce au însemnat anii '89-'91 în Republica Moldova. Dacă le citim cu atenție vom înțelege de ce la un moment dat în stradă ieșeau câteva sute de mii de oameni în august '90-'91 și de ce în '94 nu a existat nici o reacție la ceea ce a însemnat de fapt o restaurație. Acest lucru, din punctul meu de vedere, nu înseamnă altceva decât faptul că foarte mulți din cei care ieșeau în stradă au făcut-o din alte motive decât dintr-o chemare națională foarte proprie, ca pe ceva asumat la modul foarte clar. Nu aș vrea să întind aici discuția, dar din punctul meu de vedere, o perspectivă posibilă de lectură ar fi concurența dintre două grupuri care în '89-'91 și mai târziu își revendică întâietatea pe scena politică moldovenească. Pe de o parte avem de-a face cu intelectualii, care simt gustul puterii și simt că pot schimba lucrurile, pe de altă parte este nomenclatura veche, nouă sau și veche și nouă, în primul caz Grossu, în al doilea Snegur. Și ceilalți, desigur. O posibilă lectură ar fi această luptă pentru sufletele alegătorilor. Câțiva ani – '88-'89-'90 – intelectualii au avut întâietatea pentru că, dincolo de chestiunile de limbă și identitate, care erau importante, au adus în discuție și lucruri care interesau foarte mulți muncitori, de pildă.

Aceste documente conțin informații interesante care trimit la o situație absolut diferită a muncitorilor de origine din satele moldovenești, românești, românofone și întreprinderile unde majoritatea era formată din muncitori, din populație venită din afara RSSM. Foarte multe întreprinderi, așa-zisele întreprinderi de subordonare unională erau în mare majoritate dominate de muncitori ruși, ingineri oricum. Acești muncitori aveau salarii mai mari, nivelul de salarizare era diferit. De asemenea, aveau prioritate la spațiul locativ, aveau stațiuni balneare proprii, pe când muncitorii proveniți din satele moldovenești lucrau în întreprinderi unde salariile erau mai mici, de obicei în industria alimentară, spațiul locativ era o problemă foarte mare, nu existau posibilități de a merge vara la odihnă, așa cum se întâmpla...

Igor Cașu: Mergeau la prășit...

Flavius Solomon: Mergeau la prășit. Acest lucru a creat, desigur, o imensă frustrare, stare care în '89-'90 a explodat practic și o regăsim în stradă. Și aici ar trebui să recunoaștem meritul pe care l-au avut intelectualii românofoni de atunci, care au speculat, așa cum se întâmplă într-o viață politică obișnuită, aceste sentimente antirusești, anticentru, antisovietice. Pentru că lumea credea că, după ce Republica Moldova va deveni independentă, imaginea care era

propagată cu Occidentul, cu bunăstarea, „moldovenii stăpâni la ei acasă”, va aduce imediat și...

Igor Cașu: Dar uitați-vă în România ce se face cu Uniunea Europeană, cu ideea europeană după accedere.

Flavius Solomon: Exact. În '93-'94 asistăm la un eșec economic și social. Logic, fosta nomenclatură are în acești ani un avantaj imens față de intelectualitate, care începe a bate în retragere, încearcă să caute alte teme de discuție. Sigur, discuția este mult mai complexă, eu am vrut doar să punctez aceste lucruri.

Revenind la volum, pentru că de la el am plecat, m-am uitat cu foarte mare atenție și este meritul editorilor care au identificat aceste documente și le-au selectat pentru a fi publicate. De pildă, sunt foarte multe statistici importante din acest punct de vedere, care ne arată foarte clar care era structura Parlamentului, de pildă în anii '80, după naționalitate, studii, stare socială etc. De asemenea, care era structura puterii la nivel local, în consiliile locale; multe statistici privitoare la educație, numărul de școli, de grădinițe, de școli profesionale, de universități, colegii, numărul studenților, care era originea lor socială, care era apartenența etnică. La fel bibliotecile, care era tirajul cărților, care erau cărțile publicate, în ce limbă erau publicate, cum se distribuiau etc. etc. Valorificate la justa lor valoare, aceste documente sigur ne vor ajuta în anii următori să refacem mai fidel ceea ce a însemnat viața politică din Republica Moldova în anii 1989-1991 și mai târziu.

O altă chestiune pe care am s-o aduc în discuție, dar trece dincolo de volum deja, este una principală, care ține de esența însăși a mișcării naționale în Basarabia. Acum 10-11 ani am organizat la Iași un simpozion în urma căruia a fost realizat un volum, *Basarabia. Dilemele identității*⁵⁷. Printre participanți a fost și un istoric din Israel, Michael Bruchis.

Dorin Dobrințu: Are și o carte tradusă în românește⁵⁸.

Flavius Solomon: Are mai multe cărți publicate în anii '80 în Statele Unite și în Israel. O perspectivă românească, de fapt, asupra istoriei Basarabiei. Bruchis mi-a spus atunci câteva lucruri pe care eu le-aș formula concis aici. Identitatea românească zăcea pe rafturile bibliotecilor funcționarilor de partid. De ce? Pentru că domnul Bruchis în anii '60-'70 era angajat în aparatul de propagandă al Partidului Comunist din Republica Moldova și sarcina lui, alături de a altor câțiva colegi de partid, era să traducă operele clasicilor marxism-leninismului în limba moldovenească. Ei nu au făcut altceva decât să transcrie din limba română lucrările publicate la București, cu grafie chirilică. Lucrul ăsta nu ar fi fost posibil, desigur, dacă Republica Moldova nu ar fi asistat în anii '50 la o recunoaștere de fapt a identității lingvistice dintre limba română și ceea ce însemna limba moldovenească, cu mica deosebire că se folosea alfabetul chirilic. Aici ar trebui să mergem în anii '20-'30 cu politica indigenizării, la care

⁵⁷ *Basarabia. Dilemele identității*, volum editat de Flavius Solomon și Alexandru Zub, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2001.

⁵⁸ Michael Bruchis, *Rusia, România și Basarabia: 1812, 1918, 1924, 1940*, Chișinău, Editura Universitas, 1992.

a făcut apel Partidul Comunist Sovietic, încercând să modeleze identități. Știu foarte bine că un timp în Transnistria, de pildă, limba oficială a fost limba română. Exact așa cum era la București și la Iași, așa era și în Transnistria. Foarte puțini înțelegeau limba aceea atunci, evident.

Intervenție din public: Era Nichita Smochină...

Flavius Solomon: Nu, nu, până...

Igor Cașu: În interbelic, în '32-'38, chiar alfabetul latin era folosit acolo.

Flavius Solomon: Alfabetul latin a fost în Transnistria sovietică, nu în Transnistria românească.

Ce avem în școală la mijlocul anilor '50? Avem de-a face cu literatura clasică românească, evident excluzând autorii din Transilvania și din Muntenia. În schimb, avem practic toate operele clasicilor literaturii române: Eminescu, Creangă, îl avem pe Alecsandri...

Dorin Dobrințu: Sadoveanu.

Flavius Solomon: Îl avem pe Sadoveanu chiar.

Intervenție din public: Care au fost și rămân temeiul literaturii și al culturii române.

Flavius Solomon: Exact.

Intervenție din public: Caragiale era?

Flavius Solomon: Nu.

Dorin Dobrințu: Era „valah”.

Igor Cașu: În schimb în revistele Uniunii Scriitorilor se discuta despre Coșbuc, despre Blaga. Chiar în anii '50.

Flavius Solomon: În anii '70 – începutul anilor '80 existau așa-zisele teatre ambulante pentru populația rurală. Erau *Chirița în provincie*, *Chirița în Iași* și multe alte opere care aparțin fondului clasic al literaturii române. Astfel, desigur că aparatul de partid și de stat sovietic nu a calculat lucrurile foarte bine, nu-și imaginau că va veni timpul când...

Bogdan Crețu: Totul era pe ideea Moldova, moldovenii. Moldoveni, nu români, nu români.

Flavius Solomon: Da, da.

Florea Ioncioaia: Iartă-mă, Flavius, că te întrerup, dar în *Chirița* există o problemă acolo. Moldovenismul e satirizat. De fapt, accentul moldovenesc al Chirițoaiei este satirizat. Cum apărea asta în Moldova, că nu mai are sens?

Flavius Solomon: Apărea exact așa, nu se schimba.

Florea Ioncioaia: Era satirizat?

Flavius Solomon: Absolut.

Bogdan Crețu: Nu accentul moldovenesc al Chirițoaiei, mă rog, e ironizat, ci franțuzismele...

Flavius Solomon: Da, era exact așa.

Igor Cașu: Da, și lor le convenea, că ei de fapt spuneau că limba română e galicizată, cu influențe occidentale. Noi suntem mai...

Bogdan Crețu: Aici a fost ținta strategică a propagandei Moscovei de la început. Basarabenilor să li se bage în cap: „Voi sunteți moldoveni, nu români!”

Igor Cașu: Numai moldoveni.

Bogdan Crețu: Despre literatură și figuri istorice, Ștefan cel Mare ș.a.m.d., toate intrau pe ideea pe care generația mea, de pildă, studia în școlile românești geografia URSS. Ia întrebați-vă, de ce trebuia cineva din România să învețe geografia URSS? Poate așteptau să facem o cerere să ne unim cu Basarabia.

Flavius Solomon: Domnule profesor, a existat foarte mult timp și alternativa moldovenismului pur, adică a unei limbi artificiale care putea să devină o limbă codificată și acceptată, și impusă, la care s-a renunțat în anii '50.

Bogdan Crețu: Au măgulit un orgoliu de natura patriotismului local și au dorit să facă din asta o diversiune. Asta-i tot.

Igor Cașu: Au folosit identificarea tradițională. Ei nu au inventat moldovenismul, ei l-au elevat și au încercat să-l ridice la nivel de țară.

Bogdan Crețu: Vine de pe vremea țărilor.

Igor Cașu: Exact. La noi se spune că „rușii au inventat faptul că suntem moldoveni”! Tocmai aici nu-i adevărat. Ei au interzis să ne identificăm mai departe și ca români în sens național. Asta era problema.

Flavius Solomon: Dincolo de chestiunea asta era și o chestiune practică, care ținea de educație, de școală. Copiii aveau nevoie de manuale la școală. Problema pedagogului, a lingvistului era în ce limbă facem lucrul ăsta. Și soluția a fost simplă, există o limbă dincolo de Prut care are normele ei, nu avem decât să le acceptăm, să le folosim. Dăm deoparte ceea ce înseamnă perspectiva românească identitară și folosim ceea ce rămâne. Nu cred că s-a gândit doar ca opoziție moldovenesc – românesc. A trebuit să se rezolve o chestiune practică, de educație.

Dorin Dobrințu: Eu aș dori să ridic o problemă. Întotdeauna când discutăm în România despre relația cu Republica Moldova, cu moldovenii, cu românii moldoveni de acolo, automat nu înțelegem decât că este o identitate perfectă, etnoculturală și politică. Or, ar trebui să acceptăm că nu e chiar așa. Identitatea lingvistică, etnoculturală reprezintă un aspect al problemei, iar identitatea politică este totuși diferită. Și în același timp, din punct de vedere istoric ar trebui să nu uităm că în generația de care, ca obiect de studiu, se ocupă câțiva dintre participanții la această dezbatere – spre exemplu, Florea Ioncioaia –, știm foarte bine că au fost diferențe mari de opinie în privința traseului pe care era dezirabil să-l aibă acest spațiu. Dau un exemplu din Moldova, de la Iași. Gheorghe Asachi, care are merite culturale și administrative remarcabile, vorbește în anii '20-'30 ai secolului XIX de limba moldovenească, ulterior vorbește de limba românească, fondează reviste, conduce Arhivele Statului din Moldova, are o activitate de polihistor, dar cu toate acestea în anii '60, și mai înainte chiar, în anii '50, este un critic al unei uniformități moldo-valahe. Cred că este important să interogăm puțin propria noastră construcție națională. O considerăm un dat. Nu e un dat, e o construcție, evident pe un fond cultural, dar asta nu ar trebui să uităm. Putem să-l citim pe Alecsandri în sensul ironizării accentului moldovenesc. Eu personal nu văd lucrurile așa, cred că mai degrabă,

după cum spunea domnul Crețu, e un fel de ridiculizare a unui import prost, insuficient asimilat.

Bogdan Crețu: A semidoctismului.

Dorin Dobrințu: Da. Cred că – și leg de ceea ce spunea domnul Buruiană anterior – avem o istorie, e un paradox să o tot spunem, în care pe de o parte oamenii din Basarabia au fost în anumite privințe idealizați discursiv în perioada interbelică, în anii '90, pentru ca ulterior să se treacă în partea cealaltă. Ceea ce știm bine este că astăzi în România există această superioritate vizavi de basarabeni. Și pentru că vorbim și de moldovenii din dreapta Prutului, nu trebuie să uităm cam cum sunt văzuți aceștia în alte regiuni ale României. Identitatea noastră românească bănuiesc că nu este pusă la îndoială, dar în același timp felul cum suntem văzuți regional ar trebui să ne ridice anumite semne de întrebare. Asta ne-ar ajuta să înțelegem și mai bine ce s-a întâmplat cu basarabeni în perioada interbelică sau ce se întâmplă astăzi. Nu e confortabil, evident.

Igor Cașu: Dorin, dacă îmi dai voie, în același timp și unii dintre basarabeni privesc cu superioritate în partea asta, nu trebuie de uitat. Și de aceea trec la rusă, apropo, ca să știți. Ei vin cu superioritate, dar din alt punct de vedere, din perspectiva cunoașterii limbii ruse.

Victor Cojocaru: E o problemă permanentă de-a lungul istoriei, între ariile periferice și ariile centrale, favorizate prin poziția geografică, de istorie. Dacă ne amintim de Egiptul Ptolemaic, Republica Moldova după deceniile de sovietizare a repetat în mic, la o scară mai mică, istoria Egiptului Ptolemaic. Aici a fost vorba de crearea unei elite în jurul dinastiei macedonene. În privința creării unei elite în Republica Moldova s-au aplicat cam aceleași principii. De aceea *Historia Magistra Vitae*. Și noi ca istorici, apropo de detașare, e bine să ne detașăm în anumite momente. Sigur, memoria joacă un rol foarte important. Și pentru cel care a trăit evenimentele e foarte greu să scrie *sine ira et studio*. Dar ca istorici trebuie în permanență să încercăm o detașare. Foarte bine ai punctat, Igor, cele două perspective la redactarea *Cuvântului înainte* al volumului de documente. În privința perspectivei istoricului, sigur, aici îți pui diverse întrebări. Nu există un adevăr absolut, dar pentru a ajunge la un numitor comun sau la un adevăr acceptat de cât mai mulți e foarte important să se respecte acea cale de mijloc. Sigur, e foarte important cine, ce discută. Iar volumul este foarte important pentru că au fost introduse în circulație niște documente inedite, pe care specialiștii deja le pot folosi. Iar ceea ce a semnalat foarte bine, ceea ce a punctat Flavius poate fi ușor de remediat într-o altă ediție și cred că ar avea sens să scoateți o a doua ediție, cu documentele traduse integral, și cu versiunea originală, așa cum lucrează medievistii.

Igor Cașu: Dacă ne ajutați, mai ales, să identificăm și un finanțator, nicio problemă. Chiar mâine ne apucăm.

Victor Cojocaru: Un asemenea volum, cu documentele traduse ar găsi ușor un finanțator, ar găsi ușor editorul, vă asigur. Nu mă ocup de partea asta, dar sigur că se pot implica istoricii contemporaneiști.

Flavius Solomon: Documentele sunt mult prea importante pentru a fi ignorate de istoriografia română. Și în sensul ăsta efortul merită.

Dorin Dobrințu: Din păcate cunoașterea limbii ruse în generațiile noastre, prezente aici, e limitată.

Victor Cojocaru: E important să circule până la nivelul studenților.

Igor Cașu: Numai pentru tradus cred că trebuie încă jumătate din bugetul alocat publicării.

Flavius Solomon: Volumul ăsta va fi citat multe decenii de acum încolo. Nu spunem secole, pentru că operăm cu decenii. Ne imaginăm că în câteva decenii în Moldova vor fi tot mai puțini cititori și cunoscători de limbă rusă.

Bogdan Crețu: Poate selectiv.

Flavius Solomon: Nu, tot, toate documentele.

Igor Cașu: O alternativă ar fi să introducem limba rusă în predare.

Bogdan Crețu: Dumneavoastră sunteți aici în special istorici, tineri istorici sau mai puțin tineri, și e dezbateră, dialog între istorici. Din perspectiva cuiva ca mine, care nu sunt istoric, cel mai frapant lucru este că tot ce s-a întâmplat după '89 între România și Basarabia, Republica Moldova, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească mai înainte, concordă un fel de interacțiune a cel puțin trei factori importanți, care de fapt au condus la adevăratul moment ratat. Și momentul ratat cred că este momentul de după destrămarea URSS. Atunci, atunci eu cred că au fost atâtea semne de obediență a Bucureștiului, a regimului Iliescu față de Moscova, au fost atâtea semne, atâtea semne ale lașităților occidentale care au sprijinit cum au sprijinit – puterile occidentale, Germania în special – țările baltice și au evocat documentul Ribbentrop-Molotov ș.a.m.d., dar despre Basarabia nu prea s-a vorbit în același context și la fel de dur.

Flavius Solomon: S-a vorbit, domnule profesor, s-a vorbit.

Igor Cașu: S-a vorbit, dar dacă era o altă conducere și o altă imagine a României în Occident probabil...

Bogdan Crețu: Și al treilea factor, a fost totuși o anumită lipsă de conștiință identitară românească în elita politică a Basarabiei. Niște interese meschine, să nu devenim noi niște figuranți în Parlamentul României, să rămânem pe primele trepte. Eu cred că așa se explică lucrurile. Și toți factorii ăștia au conlucrat pe un fond de deformare a mentalității populare, la bază, și în Basarabia, și în România. Dar mai ales în Basarabia, dacă te duceai la Chișinău prin '90-'91 și te recunoștea cineva ca român, după accent, că vorbeai românește, primul lucru despre care îți amintea omul de pe stradă era jandarmul român. Cine credeți că îi pisase pe basarabeni cu jandarmul român și nu scoteau o vorbă despre deportări? Că Siberia era ocupată de China, dar cât pe ce să ocupe China românii basarabeni deportați acolo. Eu cred că astea ne dor, pe toți, și asta ar fi întrebarea fundamentală a sintezelor istorice viitoare despre ceea ce s-a întâmplat după '89. Și continuă și în prezent în diferite forme.

Florea Ioncioaia: Chiar și instituțional era greu de imaginat că România ar fi putut să asimileze, mă rog, într-un fel sau altul, nu numai financiar, dar

instituțional. Noi nu avem capacitatea nici astăzi de a atrage niște bani gratuit de la Uniunea Europeană, cu atât mai puțin să facem alte lucruri.

Igor Cașu: Exact. Să nu uităm ce efort financiar a însemnat pentru Germania de Vest să absoarbă Germania de Est.

Florea Ioncioaia: Diferențele nu erau atât de mari, nu era vorba de sărăcia basarabenilor. Dar e vorba de alte lucruri, de unificare juridică, instituțională. E foarte complicat procesul.

Igor Cașu: Important e acum, Florea, lăsând la o parte anumite regrete care au sunat aici, important e acum ce putem face, în ce formulă evoluăm. Unirea, că este cuvântul cheie... În ce măsură putem repeta sau putem discuta în termenii versiunii de la 1918.

Dorin Dobrinu: Putem discuta și în varianta asta, dar e contraproductiv.

Igor Cașu: În primul rând, noi trebuie să dialogăm. Noi nu dialogăm, ne întâlnim o dată la 27 martie și spunem: „Unirea!”. Și atât. Dar să ne întrebăm: Mai discutăm în timpul anului, în afară de 27 martie?

Dorin Dobrinu: Discutăm cel mai adesea în termeni imperativi politici și fără alternativă. Ne-am învățat totuși să discutăm în sensul acesta al unității politice care nu poate fi pusă în discuție. Nu vorbim decât despre stat național unitar, întotdeauna acceptând ca pe ceva firesc sacrificiul periferiei în beneficiul centrului. Haideți să ne gândim totuși că temerile basarabenilor, pe care le-au avut și unii – de altfel foarte mulți – moldoveni din dreapta Prutului, la mijlocul secolului XIX, au fost îndreptățite. Noi discutăm numai din perspectiva statului centralizat, nu mai putem, nu mai suntem capabili, nici ca discurs public și nici istoriografic, îndrăznesc să spun, să discutăm posibilitățile. Și nu e vorba de istorie contrafactuală. Adică să reușim să vedem în trecut, în documentele care sunt din abundență, în memorii, ce-au făcut, ce-au gândit ceilalți, „perdanții”, cei altminteri evacuați din istoriile oficiale. I-am taxat în permanență ca „antinaționali” pe cei care au vrut un sistem confederat, pentru că asta s-a dorit inițial prin unirea Moldovei cu Valahia la 1859 și puțin timp după aceea. Nu mai putem vedea trecutul decât dintr-o perspectivă centralistă. Evident că asta se întâmplă, dar îndrăznesc să spun că este mai fertil civic dacă discutăm și alternativele, dacă „mutăm” puțin centrul. Cred că teama multora de la Chișinău, dincolo de oportunism, este îndreptățită. Totuși, haideți să ne gândim la centralismul românesc și la repercusiunile acestui model politico-administrativ asupra regiunilor. Suntem într-o regiune care a plătit enorm pentru centralismul de care în cele din urmă s-a bucurat mai ales un centru și o anumită regiune a României, cea din jurul actualei capitale. Menirea noastră de istorici ne obligă să spunem și aceste chestiuni poate neplăcute, oricum puțin abordate. Este important să discutăm și în acești termeni, să luăm în considerare și aceste aspecte.

Florin Cîntic: Eu cred că ceea ce spui tu, Dorin [Dobrinu], este un discurs destul de curajos și de neobișnuit în dezbaterile istoriografice româno-moldovenească. Dar înclin să cred că e foarte interesant ca unghi de vedere. Din mai multe perspective. Prima este cea a memoriei pe care au evocat-o toți cei de

aici. Eu nu m-am ocupat de această secțiune de istorie, dar am, evident, o memorie foarte vie legată de anii '88 și '90. O dată că atunci a fost un moment foarte interesant, pe 31 august '89, care a rezonat în România într-un fel cu totul special. Deci, eu îmi aduc aminte că 31 august '89 a fost un moment formidabil pentru noi. Și atunci am realizat că ceva se întâmplă cu adevărat și dincolo de Cortina de Fier. Doi. Întâmplarea a făcut că eu am ajuns prima oară la Chișinău pe 31 august '90, invitat de profesorul Radu Negru într-o experiență pe care o voi detalia succulent în memoriile mele, pentru că nu este scopul nostru aici. Dar atunci am realizat un lucru foarte interesant. Având o primă imersiune în viața reală a Chișinăului, în mediile intelectuale despre care știam din „Literatura și Arta”, o lectură obligatorie în România în anii '88-'89, deci era una din puținele surse să-i spunem de informație culturală. Când am intrat prima dată, când am avut această imersiune reală, în Chișinăul anului 1990, pe 31 august, atunci am identificat un lucru pe care Dorin îl spune acum și pe care noi, obișnuiți cu discursul patriotic, sentimental, emoțional îl ocultăm de fiecare dată. Anume faptul că limba moldovenească are o anumită zonă de diferență față de limba românei literare. Nu în structuri fundamentale, deci nu este o altă limbă.

Igor Cașu: Grai.

Florin Cîntic: Mă rog, să zicem un dialect. De ce spun despre această diferență? Pentru că pentru mine a fost un șoc să descopăr acest lucru și de aici apare, și în ziua de astăzi, una din sursele, mă rog, stigmatizării basarabenilor în România, mai ales în zona muntenească, unde ei sunt obișnuiți...

Dorin Dobrințu: A moldovenilor în general.

Florin Cîntic: A moldovenilor în general, dar a basarabenilor cu asupra de măsură. De ce? Pentru că aceea este limba românească interbelică păstrată în mediul rural, asupra căreia s-a intervenit cu sintaxa rusească, pentru că toți făceau școala în limba rusă, și a făcut ca acea limbă să sune straniu pentru cineva ca mine, de exemplu, care stăteam de vorbă cu ei și auzeam cuvinte de tipul „Iată bunelul!” sau...

Intervenție din public: „Bunelu” e plastic.

Florin Cîntic: E o moldovenească frumoasă, dar în limba literară obișnuită nu se mai folosește.

Dorin Dobrințu: La mine, în nordul Moldovei, se spune „tătucă”.

Florin Cîntic: Or, ce vreau să spun cu asta? Sigur că în momentul în care s-a pus problema depășirii discursului emoțional, a temelor de identitate națională, intelectualii care își asumă proiectul pașoptist – cu ce spunea Grigore Vieru, și Dabija, și Valeriu Matei⁵⁹ într-o măsură mai mică, el era mai occidentalizat în anii '90...

Igor Cașu: Era, nu mai este. Acum critică Occidentul.

Florin Cîntic: Eu vorbesc din acest punct de vedere. Aceste teme erau legitime pentru anii '88-'89, erau legitime pentru o ruptură de sistem atunci.

⁵⁹ Valeriu Matei (n. 1959). Scriitor și om politic din Republica Moldova. A participat la constituirea Frontului Popular din Moldova, fiind membru în Biroul Executiv și purtător de cuvânt; deputat în Parlamentul Republicii Moldova (1990-2001).

Întrebarea cu adevărat tulburătoare este dacă ele mai sunt legitime astăzi? Pentru că astăzi o soluție a unirii, aceea visată și povestită și mozolită de naționaliștii de serviciu, și de la noi și de la ei, este astăzi inoperantă din mai multe puncte de vedere. De aceea eu, discutând cu oameni, să spunem, din zona Uniunii Europene, cu politicieni, occidentali, nu români, și întrebat fiind, printre altele, ce s-ar putea face și cum vedeți dumneavoastră această chestiune, eu vă spun cu toată sinceritatea că nu văd o soluție a Germaniei reunite, ci mai curând o soluție a Germaniei și a Austriei. În care Republica Moldova să rămână un stat de sine stătător, nu numai pentru că oportunismul clasic al politicii o va împiedica să se unească cu România, să devină o gubernie a Bucureștiului, administrată de la Chișinău, ci pentru că există o altă structură, într-un fel și politică acolo, care s-ar putea integra mai degrabă într-un proiect european care favorizează regionalismul, decât într-unul care favorizează statul național-unitar. Așa cum spune Dorin, e de discutat această chestiune. Ea poate să pară polemică, poate să pară explozivă, bineînțeles, pentru mulți, dar din punctul meu de vedere înclin să cred că acesta este viitorul, mai curând decât poveștile cu Adrian Păunescu⁶⁰.

Bogdan Crețu: Dar să vedeți ce mozolită va fi și ideea regională.

Florin Cîntic: Eu mă simt mai degrabă ieșean decât român. Adică sunt și român, dar în primul rând sunt ieșean. După aceea sunt român.

Dorin Dobrinu: Dacă tot am pomenit de secolul XIX, aș dori să reamintesc că la Iași a trăit, o mare parte a aceluiași veac, un istoric, unul dintre primii noștri editori de documente, Theodor Codrescu⁶¹, care a publicat o celebră operă numită *Uricariul* (apoi *Uricarul*). Omul acesta și-a pus – nu vreau să intru acum în foarte multe detalii – viața și averea în slujba unionismului. A fost un unionist radical, ca să vorbim în termenii de atunci, a publicat diverse articole în acest sens, a combătut pentru cauza în care credea ș.a.m.d. După ce unirea s-a făcut într-un mod pe care nici unii dintre unioniștii moderați nu l-au vrut, cu un centralism care a venit pe filiera bonapartismului adoptat de Alexandru Ioan Cuza, iar puterea politică s-a dus în cea mai mare parte, pe urmă integral la

⁶⁰ Adrian Păunescu (1943-2010). Poet și om politic român. Inițiator al Cenuclului „Flacăra”, popular în anii '70-'80, transformat într-un mijloc insidios al propagandei comuniste, diseminată astfel în cercuri largi ale opiniei publice, în special în rândurile tinerilor. A fost considerat unul dintre „poetii de curte” ai lui Nicolae Ceaușescu. După 1989 a făcut numeroase turnee cu Cenuclul „Totuși iubirea”, atât în România, cât și în Republica Moldova, unde a exportat temele și simbolistica național-comunismului românesc. De asemenea, s-a implicat în formațiuni politice succesoare directe ale Partidului Comunist Român.

⁶¹ Theodor Codrescu (1819-1894). Scriitor, editor și tipograf din Moldova/România. Profesor la Academia Mihăileană din Iași; a înființat în capitala Moldovei tipografia Buciumul Român, unde a tipărit inclusiv „Steaua Dunării”; a publicat diverse ziare, printre care „Zimbrul” și „Buciumul Român”. A editat *Uricariul*, ortografiat ulterior *Uricarul*. Dacă primul volum avea titlul *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte, din suta a XVIII-a și XIX-a*, începând cu volumul VII titlul avea să fie *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Primele cinci volume (1852-1862) au apărut cu alfabet chirilic, celelalte până la volumul XXV (1875-1895, ultimele două postum) fiind cu alfabet latin, toate publicate la Iași, în Tipografia „Buciumului Român”.

București, așadar în acest context omul s-a refugiat mai ales în editarea *Uricarului* său. A făcut-o cu mijloace personale. A publicat mai ales documente medievale moldovenești, dar a publicat din când în când și mici texte, note care aveau de-a face cu experiența, cu observația lui directă, cu „timpul prezent”. Din unele dintre aceste texte răzbate și această dezamăgire a sa, spre bătrânețe. La un moment dat are o frază foarte interesantă cu privire la modul în care se făcuse Unirea dintre Moldova și Muntenia și la consecințele acesteia, în care amintește că „nu trebuie dat cuțitul din mână ca să-ți taie alții pâinea”! Lecția lui Codrescu era foarte simplă: atunci când întreprinzi un act politic, mai ales unul care are consecințe pe termen lung și asupra unui număr atât de mare de oameni, trebuie să negociezi foarte bine⁶². Asta – îndrăznesc s-o spun, vorbesc după 150 de ani – nu s-a întâmplat. „Fluier în biserică”? O fi așa...

Marcel Lutic: Dacă nici istoricii nu mai „fluieră în biserică”, atunci cine? Avem datoria să o facem...

Igor Cașu: Dacă preotul nu se descurcă bine...

Marcel Lutic: Preoții trebuie să facă ascultare, dacă și noi trebuie să facem ascultare de politică, atunci e jale.

Dorin Dobrințu: Aici nu vorbim atât de politică, cât de sentimente extrem de larg împărtășite, care se transmit prin școală, prin mediul social. Ele nu sunt puse sub semnul întrebării. Mai degrabă s-a ajuns în România – este valabil și în cazul altor comunități etnonaționale din regiune – să se creadă în ideea națională, în acest „mare destin” al românilor în modernitate, decât să se creadă în, nu știu, în cazul creștinilor și evreilor, în Biblie, în transcendent.

Marcel Lutic: Dacă ar fi un ziarist aici, mâine ar titra sigur că la Iași deja se discută despre...

Igor Cașu: Proiectul confederației.

Marcel Lutic: ... despre spargerea României, în loc să se discute despre... Dar e gândirea...

Bogdan Crețu: Ceea ce tocmai ați spus îmi aduce aminte de un banc, trist pentru noi, moldovenii, de pe vremea lui Ceaușescu. Și bancul suna așa: „Legile se fac la București, se încalcă la Cluj și se aplică la Iași”. Implicații morale ale comportamentului politicienilor. Ce fac moldovenii în general când ajung la București?

Dorin Dobrințu: Rămân acolo.

⁶² În vol. XII al *Uricarului*, Theodor Codrescu a reprodus *Statutul desvoltător Convențiunei din 7 (9) August 1858* (p. 44-450). Într-o notă pe marginea acestuia l-a omagiat pe Mihail Kogălniceanu, care „au făcut o revoluțiune politică în pământul românesc. Păcat numai că, el având totdeauna înaintea ochilor sei unificarea și înflorirea Principatelor Unite, au scăpat din vedere *leagămul Unirii* [subliniere în text – n. ed.], care acum se află redus la sapă de lemn. Este încă timp de a se putea ridica Iașul, pentru ca copiii noștri să nu ne blesteme, că am făcut Unirea fără de condițiuni înțelepte, lăsând ca alții să ne taie bucata de pâine” (*ibidem*, vol. XII, 1889, p. 450). Ulterior, în vol. XVI din aceeași colecție, Codrescu avea să ia poziție față de centralismul pus în practică de guvernul de la București, amintindu-le celor din regiunea sa, dar și „fraților munteni”: „noi moldovenii nu am fost cuceriti cu sabia, noi moldovenii am cerut unirea, iar nu *centralisarea* [subliniere în text – n. ed.]” (*ibidem*, vol. XVI, 1891, p. III).

Igor Cașu: Unii nu, rămân ieșeni. Asta-i bine.

Marcel Lutic: Dar când ajung prim-miniștri ce fac?

Igor Cașu: Mai vedem. E prea devreme.

Marcel Lutic: E luna de miere. Așteptăm să vedem.

Dorin Dobrințu: Domnul Șarov vrea să facă o completare sau, cum mi-a șoptit, vrea „un drept la replică”.

Igor Șarov: Mă simt pe banca acuzaților într-un fel. Mulțumesc foarte mult lui Victor, Flavius, Dorin, pentru toate sugestiile care au fost făcute. De altfel, după apariția exemplarului-semnal în luna august și până acum am luat în considerare multe din cele observate de colegi. Alături de introducerea în limba română a apărut o introducere în limba rusă și în limba engleză, cuprinsul este tradus, nu atât de extins cum și-a dorit domnul Solomon, în limba română și în limba engleză. La cele trei întrebări aş răspunde în felul următor. Prima. De ce sunt în limba rusă și nu în limba română? Parțial a răspuns Igor [Cașu] la această întrebare. În același timp, lucrarea a fost destinată bibliotecilor din Republica Moldova. Spre deosebire de alte state, noi am trăit și perioada 2001-2009 în comunism și vorbim de Comisia pentru Analiza și Aprecierea Regimului Totalitar Comunist. Astăzi foarte multe din aspectele legate de crimele comunismului împotriva umanității, în Republica Moldova, deportări, foamete ș.a.m.d., sunt în parte ignorate, există pericolul revenirii la promovarea unei politici antiromânești. Având în vedere că o mare parte a celor care locuiesc în Republica Moldova cunosc limba rusă, ne-am permis să facem o introducere în limba română, iar documentele să le redăm în original. Ceea ce nu înseamnă că nu am fi putut avea o altă versiune, dar aceasta ar fi prelungit foarte mult perioada de apariție a lucrării. Referitor la elaborarea unei cronologii a evenimentelor, am elaborat-o. Sunt 250 de pagini pe care am hotărât să le publicăm aparte. Și sperăm ca până la sfârșitul acestui an s-o publicăm într-o versiune românească, ceea ce ar completa într-un fel sau altul lucrarea. În ceea ce privește biografiile, de asemenea publicăm, cred că anul viitor, un volum aparte cu biografiile personalităților.

Cred că este lucrarea la al cărei indice am lucrat cel mai mult. Domnul profesor Niculiță, fostul decan al Facultății de Istorie, unul din dascălii noștri, prezent și el aici, venit alături de domnul Spinei – a căror prezență vreau să o salut –, m-a văzut acum două săptămâni lucrând câte 18 ore pe zi la indicele lucrării. Imaginați-vă că pe o pagină sunt 188 de persoane. Am colaborat cu toți participanții la evenimentele din 1989-1991 și care trăiesc în parte și astăzi. Dacă în documente figurează ceva tăiat cu negru, fără a se fi specificat „n” sau „s”, din context trebuie să lucrezi cu fiecare, cine este dintre cei tăiați cu negru? Și dacă era un secretar cu ideologia sau un lider al mișcării naționale sau al Interfrontului era una, dar dacă era un simplu muncitor din raionul Ocnița-Briceni, pentru a nu-i confunda, la fiecare dintre aceștia la indice s-a lucrat foarte, foarte mult. Biografiile aveau să ducă la apariția a vreo 200-300 de pagini în plus. Noi am renunțat la 200 de pagini cu date statistice foarte prețioase care arată evoluția națională, spre exemplu, a studenților din 1945 până în 1989. Sau date

statistice extraordinar de prețioase care vor fi publicate, cred eu, într-un volum aparte. Deci, volumul lucrării nu ne-a permis nici una, nici alta, dar asta nu înseamnă că nu am făcut acest lucru, intenționăm să le publicăm în lucrări aparte. Oricum, mulțumesc foarte mult pentru sugestiile făcute!

Acum ca să răspund la întrebările domnului Ioncioaia. Ați vorbit de încercările, de tentativele de după 1947 de a traduce din Alecsandri, *Chirița*, din română în moldovenească. În mare măsură s-a realizat, cum s-a observat, prin intermediul teatrului, mai puțin al operei. Fac o analogie cu Andrei Lupan⁶³, versiunea „Sat uitat”, varianta inițială, cea care a apărut în limba moldovenească. În varianta în română era așa: „Satul acesta cu țărani săraci/ De când există pământul zace aici/ Din când în când printre copaci/ Mai apare-o casă de chirpici”. Or, în varianta moldovenească apărută după critică este așa: „Satu’ ista cu țărani săraci/ De când știu pământul zace aici/ Și din când în când printre lampaci/ Mai izghești o casă de chirpici”.

Referitor la Caragiale. În 2005 am încercat să aduc un lot de carte din România, o donație din partea guvernului român pentru bibliotecile din Republica Moldova. M-am ocupat de această donație pentru a fi scutiți de impozit și a ne permite să intre sub formă de donație. În Republica Moldova eram în plin comunism. Era un departament care se preocupa de problemele noastre. Dosarul pe care l-am pregătit avea 160 de pagini. După două luni, ședință de guvern, în sfârșit, practic s-a primit permisiunea. Când s-a văzut ce era în acest lot, erau cinci cărți: două ediții ale Academiei Române, din 2004 sau 2005, două volume ale lui Eminescu, două ale lui Caragiale și unul al lui Creangă. Am ajuns la consilierul fostului viceprim-ministru Cristea⁶⁴, unul din ideologii principali de atunci ai Partidului Comunist, care a spus: „Nu! Nu, pentru că în ultimă instanță este propagandă românească pe teritoriul Republicii Moldova”. Atunci consilierul spune: „Creangă-i moldovan? Bine, acceptăm. Eminescu-i moldovan? Bun, moldovan. Dar ce caută Caragiale? El doar nu-i de-al nostru”. Deci în anul 2005 discursul nu s-a schimbat, oricât de ridicol ni s-ar fi părut. E o experiență pe care eu am trăit-o. Mulțumesc.

Intervenție din public: Adevărul e că nu prea era moldovan.

Igor Cașu: Acesta era discursul oficial.

Flavius Solomon: Dar și pe timpul comuniștilor se învăța Caragiale la școală. Adică pe timpul comuniștilor „noi”, nu al celor de până în 1989.

Dorin Dobrincu: Având în vedere că nu mai sunt intervenții, este momentul să încheiem. Vă mulțumim foarte mult pentru prezență și pentru implicarea în această dezbatere!

Transcriere de Alexandru D. Aioanei și Dorin Dobrincu

Editor Dorin Dobrincu

⁶³ Andrei Lupan (1912-1992). Poet și om politic din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.

⁶⁴ Valerian Cristea (n. 1950). Om politic; viceprim-ministru în guvernul Republicii Moldova (2001-2006).

The Republic of Moldova from Perestroika to Independence, 1989-1991 (Abstract)

Keywords: Moldavian SSR, Moldova, USSR, Romania, Gorbachev, *Perestroika*, *Glasnost*, Moldavian Communist Party, Popular Front, Independence, center-periphery relation, ethnic, regional identities, history, memory.

The Center for the Study of Communism and Post-Communism (CSCP), the Romanian Society for Historical Studies (SSIR), and the Institute for the Investigation of the Crimes of Communism and the Memory of Romanian Exile (ICCMER) held a conference on “The Republic of Moldova from Perestroika to Independence, 1989-1991,” on February 24, 2012. On this occasion, a volume edited by Igor Cașu and Igor Șarov on *Republica Moldova de la Perestroika la Independență, 1989-1991. Documente secrete din arhiva CC al PCM* (Chișinău, Editura Cartdidact, 2011) was launched. The participants were the historians Ovidiu Buruiană, Igor Cașu, Dorin Dobrințu, Flavius Solomon, and Igor Șarov.

The topics approached in the conference were related to USSR in general, and to the Soviet Socialist Republic of Moldavia (RSSM) in particular in the era when Mihail Gorbachev came into power and introduced *Perestroika* and *Glasnost*. The central point of the discussion was the rapid change that took place in the RSSM between 1989 and 1990. The most famous were those involving symbolic identity: the recognition of Romanian as official language, the use of Latin alphabet, and the adoption of the Romanian flag with the arms of the historic Moldavia. This led in 1991 to the proclamation by the RSSM Parliament of the independence of the Republic of Moldavia.

These facts are generally known, but the opening of the archives of the Moldovan Communist Party and of the KGB in Chisinau offered important new information on the period that is relevant for understanding the center-periphery relationship under Gorbachev; how the elite attempted to manage ideological, ethnical, social and economic issues; the establishment of the Popular Front and the Interfront; and the tensions between different power factions, especially in Chisinau, and elsewhere in Moldova. The participants in the debate also took into consideration how Romania related to the changes produced in Moldova during this time and the vice versa.

The topics of defining the national and regional identity, of constructing or reconstructing, of tracing ideological political influence, the manner in which researchers and different groups have approached these issues were also debated. Examples from European history, including Romania and Moldova, were analyzed, something that has been avoided within the two historiographies. The tensions between official and professional history and between history and memory are also important aspects, mainly in the Central Eastern Europe. Their analysis is important not only for the small world of the professional historian or the larger circle of those passionate about the past, but also for society in general, if only to remove convenient but false “patriotic history”, and to create an alternative, breathable space where history may be questioned, analyzed and not grossly utilized as a political instrument.

Centrul de Studii Asupra
Comunismului și Postcomunismului

Societatea de Studii Istorice din România

Vă invită la dezbateră

Republica Moldova de la Perestroika la Independență 1989 - 1991

Însoțită de lansarea volumului cu același titlu

Participă: Igor Cașu, Igor Șarov, Gheorghe Palade,
Ovidiu Buruiană, Dorin Dobrințu, Flavius Solomon

Vineri, 24 februarie 2012, orele 17,00

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Corpul H (Casa Catargi), Sala H1

Bd. Carol I, nr. 11, Iași

Parteneri

Facultatea de Istorie a Universității
„Alexandru Ioan Cuza”

Institutul de Investigare a Crimelor
Comunismului și Memoria Exilului Românesc

Wolfgang Benz, Brigitte Mihok, *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, traducere din limba germană de Cristina Grossu-Chiriac, Chișinău, Editura Cartier, 2010, 384 p.

Holocaustul în Bucovina, Basarabia și Transnistria (teritorii aflate sub administrație românească în anii 1941-1944) reprezintă un subiect deschis cercetării, existând în acest sens arhive ce nu au fost analizate, istoriografia românească fiind la început de drum în această zonă. Deși responsabilitatea pentru soarta evreilor și rromilor din teritoriile controlate de România a fost deja demascată prin expunerea acțiunilor regimului condus de Ion Antonescu, au rămas numeroase aspecte încă neacoperite de cercetarea istorică privind fenomenul Holocaustului în România. Volumul colectiv *Holocaustul la periferie* reunește 16 studii care tratează diverse ipostaze ale politicii și măsurilor antievreiești începând cu situația din Transnistria, imediat după ocuparea de către trupele române, în vara anului 1941, și continuând cu percepția actuală a fenomenului în România și în Republica Moldova.

Volumul de față se bazează pe concluziile unei conferințe internaționale organizate de Centrul de Cercetare a Antisemitismului în anul 2008, la Berlin, la Literaturhaus. În 2009 lucrarea a apărut în limba germană cu titlul *Holocaust an der Peripherie. Judenpolitik und Judenmord in Rumänien und Transnistrien 1940-1944*, pentru ca apoi să fie posibilă apariția ediției în limba română la Chișinău, la Editura Cartier. Lucrarea include cinci părți: prima, cea mai consistentă, relatează terifiantele evenimente petrecute în timpul Pogromului de la Iași (iunie 1941) și aspecte legate de exterminarea și suferințele evreilor în Transnistria; a doua se ocupă de acțiuni de salvare a evreilor desfășurate pe teritoriul României, în timp ce partea a treia tratează stadiile actuale ale cercetării deportărilor și analizei politicii demografice a regimului Antonescu; următoarea secțiune privește memoria fenomenului, studiind încercări de reabilitare a criminalilor de război, precum și felul în care manualele școlare din România și Republica Moldova au abordat holocaustul începând cu anii '90; ultima parte este intitulată *Anexe* și cuprinde două documente considerate de autori definitorii pentru centrul gravitațional al acestui eveniment, Transnistria, nu Bucureștiul.

Încă din prefață, coordonatorii își manifestă speranța ca studiile reunite în volum să contribuie la elucidarea istoriei Holocaustului în România și Republica Moldova. Astfel, volumul se deschide cu textul lui Wolfgang Benz, intitulat *România și Holocaustul*. Preocupat de analiza antisemitismului în Germania nazistă, istoricul german realizează o radiografie a situației evreilor din România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După o prezentare succintă a situației României pe harta politică a lumii în secolele XIX-XX, autorul are în vedere cauzele pogromurilor, masacrelor, deportărilor și a exterminării evreilor dintre Nistru și Bug. Suferințele îndurate în Transnistria sunt reconstituite pe baza unor lucrări memorialistice ale supraviețuitorilor. În finalul articolului, referindu-se la bilanțul victimelor, autorul observă că nu pot fi stabilite cifre exacte privind Holocaustul din România, mai aproape de adevăr fiind cele avansate de Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului

în România¹. Studiul istoricului german, la curent cu recenta bibliografie a temei, se dorește a fi o introducere detaliată în problematica dezbătută în cadrul întregului volum.

Considerat un moment cheie în aplicarea planurilor de exterminare a evreilor din România, pogromul de la Iași este evocat de Jean Ancel². Articolul a fost preluat dintr-un volum editat în 2001 de Mariana Hausleitner, Brigitte Mihok și Juliane Wetzel (*Rumänien und der Holocaust: Zu den Massenverbrechen in Transnistrien 1941-1944*, Berlin, Metropol), cu scopul de a aduce un omagiu istoricului israelian decedat în 2008. Autorul insistă asupra responsabilității conducătorului statului, Ion Antonescu, și a autorităților române în planificarea masacrelor. Evenimentul nu a fost unul spontan, ci dimpotrivă, au existat pregătiri minuțioase pentru justificarea acțiunilor criminale (înscenarea unor atacuri evreiești asupra soldaților împreună cu alte metode de culpabilizare a evreilor din Iași) și pentru a antrena populația locală în pogrom. Imediat după încheierea atrocităților s-a urmărit minimalizarea aportului militarilor și civililor români în planificarea și executarea pogromului. Acest lucru a continuat și în timpul regimului comunist, prin diminuarea numărului victimelor și transferul responsabilității exclusiv părții germane.

Experiența inumană trăită de evrei în Transnistria este reconstituită de Dennis Deletant în studiul intitulat *Condițiile de viață în ghetourile și lagărele de muncă din Transnistria în anii 1942-1944: cazul Golta*. Articolul se bazează pe capitolul opt al cărții sale din 2006 apărută la Londra, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his Regime, Romania, 1940-1944*³. Holocaustul din România a fost diferit de cel din alte părți ale Europei sau de pe teritoriul sovietic ocupat de germani. Exterminarea în masă a fost executată, în special, prin deportări și apoi prin ucideri sistematice. Din aproximativ 147.000 evrei deportați din Basarabia și Bucovina, 90.000 au murit, cei mai mulți de tifos și de foame (p. 68). Cazul Golta este unic, dar în același timp relevant pentru a ilustra atitudinea regimului condus de mareșalul Ion Antonescu față de evrei. Inițial, în vara anului 1941, trupe române și germane au recurs la execuții în masă ale evreilor deportați din Basarabia și Bucovina. La ordinele administrației românești, din iarna anului 1941 până în primăvara anului 1942, zeci de mii de evrei au fost împușcați. Ulterior soarta evreilor a fost marcată de degradare și neglijare, fapt ce a permis, totuși, ca majoritatea evreilor sosiți în anul 1942 să supraviețuiască în județul Golta, în ciuda bolilor, foametei și indifferenței.

Brigitte Mihok realizează o cercetare de natură cartografică, identificând *Locuri ale persecuției și deportării* în Basarabia și Transnistria. Locurile și localitățile evocate în surse istoriografice (p. 109) au fost reprezentate pe hartă în legătură cu diverse simboluri ce semnifică: lagăre de tranzit (în 1941), ghetouri, lagăre de muncă, locuri de

¹ A se vedea *Raport final*, Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2005.

² Jean Ancel (1940-2008), istoric israelian născut la Iași. A publicat numeroase volume, colecții de documente și studii referitoare la Holocaustul din România. O expunere mai detaliată a cercetărilor sale privind tema abordată în volum o constituie lucrarea *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Iași, Editura Polirom, 2005.

³ În legătură cu acest subiect, Dennis Deletant a mai publicat *Ghetto Experience in Golta, Transnistria, 1942-1944*, în „Holocaust and Genocide Studies”, vol. 18, nr. 1, 2004, p. 1-26, și *Aspects of the Ghetto Experience in Eastern Transnistria: The Ghettos and Labor Camp in the Town of Golta, 1939-1945. New Research and Perspectives on Definition, Daily Life, and Survival*, Washington DC, Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, 2005, p. 15-66.

execuție etc. Cea mai mare parte a studiului este constituită din ordonarea alfabetică a acestor locuri ale persecuției și deportării, cu ortografia românească a denumirilor, între paranteze fiind dată transcrierea germană și engleză, precum și alte ortografii.

O altă latură a universului criminal transnistrean din anii războiului este descrisă de istoricul Andrej Angrick. Cercetarea sa, intitulată *Rolul unităților „Sonderkommando R” și „Volksdeutschen Selbstschutz” în exterminarea evreilor din Transnistria*, aduce în atenție un subiect puțin abordat: participarea etnicilor germani la Holocaust în Transnistria. „Volksdeutscher Selbstschutz” – „Autoapărarea etnicilor germani”⁴ – număra aproximativ 9.000 de oameni în Transnistria, fiind o grupare paramilitară ce participa la lupta împotriva dușmanilor ideologici ai nazismului și avea atribuții locale: negocia cu diferitele instituții românești, organiza serate de informare sau de cinema, concentra etnicii germani în regiunile colonizate, deschidea spitale, administra locuințe și obiecte de uz cotidian ale evreilor lichidați etc. (p. 127). Sosirea Sonderkommando R (Russland) a coincis cu întărirea relațiilor dintre etnicii germani și cel de-al Treilea Reich, adoptându-se o nouă formă de organizare administrativă, de fapt un stat propriu în Transnistria. Sonderkommando R împreună cu Selbstschutz, după lichidarea „saboritorilor poporului” și a „evreilor autohtoni”, au trecut la acțiuni împotriva „dușmanilor externi” (evrei), Selbstschutz-ul devenind practic echivalentul Einsatzgruppe D după trecerea teritoriului dintre Bug și Nistru sub administrație românească. Au avut loc execuții în masă comise de etnici germani la Berezovca și Mostovoi, existând în acest sens documente ale Jandarmeriei Române și sentințe ale unei judecătorei sovietice. Etnicii germani și Sonderkommando R beneficiau de avantaje materiale consistente de pe urma masacrării evreilor, de la hainele, bijuteriile și alte obiecte de valoare ale victimelor până la pământuri, locuințe și elemente de mobilier.

Îndoctrinarea antisemită a minorității germane din Ucraina a fost coordonată prin mijloacele propagandistice ale presei. Pentru Transnistria, Frank Görlich analizează *Propaganda națională și antisemitismul în săptămânalul „Der Deutsche in Transnistrien”, 1942-1944*. Au apărut 86 de ediții ale publicației la Odessa, care justificau crimele comise de germani și români, sub pretextul anihilării unor bande teroriste, armate de partizani sau agenți bolșevici. Publicația a evitat însă să ofere indicii concrete cu privire la politicile de exterminare sau să menționeze victimele evreiești, fapt ce poate fi numai dedus din unele articole. Au fost abordate mai ales subiecte ce urmăreau omniprezența „conspirației mondiale evreiești contra Europei germane” (p. 158). O altă direcție a ziarului a fost stimularea creării unei elite colaboraționiste, educarea unei noi generații de germani la malul Mării Negre, care „să servească cândva poporului german drept avangardă pentru mărețele misiuni din Răsărit” (p. 166).

Informațiile referitoare la implicarea cetățenilor români în acțiuni de salvare ale populației evreiești sunt deosebit de reduse. Astfel, Memorialul Victimelor Holocaustului, Yad Vashem, din Ierusalim înregistra la 1 ianuarie 2010 în dreptul României un număr de 60 persoane distinse cu titlul de „Drept între popoare”⁵. Mariana Hausleitner abordează în articolul său *Acțiunile de salvare a evreilor prizonieri, în special în Bucovina, 1941-1944*. Studiul, cu documentație solidă, detaliază soarta evreilor din

⁴ Pentru detalii, vezi capitolul semnat de Wendy Lower, *Hitler's „Garden of Eden” in Ukraine. Nazi Colonialism, Volksdeutsche and the Holocaust. 1941-1944*, în Jonathan Petropoulos, John K. Roth (eds.), *Gray Zones. Ambiguity and Compromise in the Holocaust and its Aftermath*, Oxford, 2006, p. 185-204.

⁵ Statistica Dreptilor între popoare alcătuită pentru fiecare stat în parte este disponibilă online la adresa <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/statistics.asp>.

Cernăuți și identifică factorii care au contribuit la salvarea de la deportare a aproape 20.000 de evrei în anul 1941, cu evidențierea eforturilor lui Traian Popovici, fără a aminti însă și alte eforturi individuale, acțiuni de solidaritate ale altor români în Cernăuți.

Pentru Transilvania de Nord astfel de evenimente sunt discutate sub incidența antagonismului dintre mit și realitate de către Randolph L. Braham. Studiul său este intitulat *Acțiunile de salvare în Transilvania de Nord: mit și realitate*. Atmosfera antisemită, controlul autorităților maghiare și rapiditatea implementării procesului de ghetizare și deportare au fost factori ce au determinat un număr relativ mic de creștini din acest spațiu să își riște viața pentru a salva evrei. Autorul distinge, în literatura privitoare la Holocaust pentru Transilvania de Nord, referiri la două mari acțiuni de salvare, din care una reală, alta fictivă. Primul caz relatează salvarea a 388 evrei din ghetoul din Cluj, datorată unui acord controversat între liderii sioniști din Comitetul de Ajutorare și Salvare din Budapesta (Vaadah) și SS. Al doilea caz are ca protagoniști pe dr. Moshe Carmilly-Weinberger⁶ și pe dr. Raoul Șorban⁷, care au depus eforturi comune începând cu anul 1985 pentru a li se recunoaște participarea la salvarea mai multor mii de evrei din Transilvania de Nord. Nu există dovezi concrete referitoare la aceste ample acțiuni relateate de cei doi.

Istoriografia Holocaustului, starea surselor și actualitatea temelor de cercetare sunt subiectul mai multor studii din volum. Astfel, Hildrun Glass face o serie de observații relative la studiul cercetării subiectului pentru teritoriul dintre Nistru și Bug, în studiul *Transnistria în cercetare: observații cu privire la istoriografia și starea surselor*. Descrierea și interpretarea sistemului de lagăre și a legislației românești privind Transnistria trebuie realizate din perspectiva coroborării surselor românești cu documentele germane, mărturiile supraviețuitorilor, procese ale criminalilor de război, memorii etc. Împreună, toate acestea conduc la concluzia că tratamentul aplicat de autoritățile române evreilor în Transnistria denotă o politică intenționată și planificată a exploatareii progresive, cu indicații provenind, în acest sens, chiar de la mareșalul Antonescu (p. 233). În continuare, Viorel Achim stabilește locul *Deportării evreilor în contextul politicii demografice a regimului Antonescu*⁸. Transformarea României într-o

⁶ Moshe Carmilly-Weinberger (1908-2010), rabin și istoric american, născut în Ungaria. În perioada 1936-1944 a îndeplinit funcția de rabin-șef al comunității evreiești de rit neologic din Cluj. În anul 1944 a părăsit Clujul și s-a refugiat în România, ulterior emigrând în Israel. Din 1957 s-a mutat în SUA, devenind profesor la Yeshiva University din New York. Este autor a peste 250 articole și 15 cărți de istorie, critică literară și de artă iudaică.

⁷ Raoul Șorban (1912-2006), critic de artă, pictor și eseist român. Pentru o amplă activitate de salvare a populației evreiești din Transilvania, în 1987 i-a fost decernată „Medalia celor Drepti între Popoare” de către statul Israel și Institutul Yad Vashem.

⁸ Alte studii relative la politici demografice în timpul regimului Antonescu semnate de Viorel Achim sunt: *Sabin Manuilă despre știința demografiei ca argument contra revizuirii frontierelor*, în Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru (coordonatori), *Națiunea română – idealuri și realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 317-328; *Considerații asupra proiectelor românești de schimb de populație din anii celui de-al doilea război mondial*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean (coordonatori), *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, lucrările Conferinței internaționale „Mișcări de populație în Transilvania în timpul celor două războaie mondiale”, Cluj-Napoca, 24-27 mai 2006, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 241-254; *Dezvoltarea statisticii demografice în România și condiționările sale politice: cazul recensămintelor populației din 1930 și 1941*, în Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan (coordonatori), *Schimbare și devenire în istoria României*, lucrările Conferinței Internaționale „Modernizarea în România în secolele XIX-XXI”, Cluj-Napoca, 21-24 mai 2007, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 649-660.

țară etnic omogenă putea fi obținută numai prin îndepărtarea minorităților etnice. Proiectele de politică demografică elaborate sub regimul Antonescu vizau, în primul rând, pe evrei și țigani, apoi pe ucraineni, ruși și alte minorități. Dacă în unele cazuri expulzarea minorităților se baza pe un „schimb de populație”, între 1941-1942 evreii au fost efectiv deportați în Transnistria, care servea ca spațiu de tranzit până când ar fi fost posibilă trecerea lor dincolo de Bug. Un capitol aparte al deportărilor este cel al „transferului unilateral” a 25.000 de rromi în Transnistria. Brigitte Mihok descrie situația „la zi” a cercetării persecuțiilor la care au fost supuși țiganii de către autoritățile române în timpul celui de al Doilea Război Mondial.

Omogenizarea etnică a fost subiectul unei dezbateri intense în România anilor '40. Marius Turda prezintă aceste discursuri utilizând cuvinte cheie precum „rasă”, *eugenie* și *naționalism*. Adepți ai liniei biologice creionate de Francis Galton⁹, eugenisti români precum Traian Herseni¹⁰, Sabin Mănuilă¹¹ sau Ion Chelcea¹² au formulat programe biopolitice și au propus introducerea sterilizării eugenice. Apetența susținătorilor mitului rasial în a promova o astfel de direcție e clară; se urmărea atingerea obiectivului biopolitic extrem, adică „crearea unei «noi» națiuni române, atât prin regenerare individuală cât și colectivă”.

O temă puțin cercetată în România, dar des abordată în Occident¹³ o constituie problema minorilor printre victimele Holocaustului. Din totalul celor deportați în Transnistria, 22% au fost copii, conform cercetătoarei Anca Ciuciu. Studiul său, *Copiii holocaustului: orfanii din Transnistria*, care combină documentele de arhivă cu interviuri de istorie orală, descrie lumea copiilor evrei înainte de introducerea legislației antisemite, apoi războiul, deportările, lupta pentru supraviețuire și condițiile de viață din lagărele din Transnistria. Repatrierea orfanilor în 1944 a făcut cunoscută experiența traumatică la care au fost supuși acești copii. Dimensiunea tragică a deportărilor a fost

⁹ Sir Francis Galton (1822-1911), antropolog, explorator și eugenist britanic. Autor a peste 340 de cărți și articole în diverse domenii. A pus bazele darwinismului social prin lucrarea *Hereditary Genius* (1869); a folosit pentru prima dată termenul de „eugenie” în contextul teoriei sale de a ameliora populații umane prin măsuri genetice.

¹⁰ Traian Herseni (1907-1980), sociolog, antropolog și etnolog român. Publică o serie de studii care susțin discriminarea pe criterii rasiale, în special a rromilor. A propus sterilizarea, considerând-o drept cea mai eficientă modalitate de a evita degenerarea.

¹¹ Sabin Mănuilă (1894-1964), medic, demograf și statistician român. Între anii 1932-1947 a îndeplinit funcția de director general al Institutului Central de Statistică al României. Este autorul mai multor studii ce tratează probleme rasiale la care oferă „răspunsuri” eugenice.

¹² Ion Chelcea (1902-1991), etnograf, sociolog și folclorist român. Întemeietor al Muzeului Etnografic al Moldovei. Autor a peste 200 de titluri în domeniile sociologiei și etnografiei. Este autorul unei lucrări (*Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1944) în care propune diverse soluții pentru rezolvarea „problemei țăganilor”, de la asimilare la sterilizare.

¹³ Un punct de plecare pot fi considerate lucrările simpozionului *Children and the Holocaust*, United States Holocaust Memorial Museum, Center for Advanced Holocaust Studies, 2004 (prezentările sunt disponibile online la adresa: <http://www.ushmm.org/research/center/publications/occasional/2004-09/paper.pdf>). De asemenea, a se vedea pentru acest subiect: Deborah Dwork, *Children With a Star: Jewish Youth in Nazi Europe*, New Haven, Yale University Press, 1991; Richard Lukas, *Did the Children Cry? Hitler's War Against Jewish and Polish Children, 1939-1945*, New York, Hippocrene Books, 1994; Lynn H. Nicholas, *Cruel World: The Children of Europe in the Nazi Web*, New York, Knopf, 2005; Nechama Tec, *Jewish Children: Between Protectors and Murderers*, Washington, United States Holocaust Memorial Museum, Center for Advanced Holocaust Studies, 2005; Nicholas Stargardt, *Witnesses of War: Children's Lives under the Nazis*, New York, Knopf, 2006.

reprezentată la nivelul repercusiunilor emoționale puternic imprimate în personalitatea infantilă abia conturată.

Secțiunea „Memorie” este acoperită de studii semnate de William Totok, Felicia Waldman și Ștefan Ihrig. William Totok se referă la *Cultul lui Ion Antonescu și reabilitarea criminalilor de război* în intervalul dintre anii 1990-2008. Tendințele de reabilitare au decurs în patru faze: prima a fost a transformării radicale (1990-1992), a doua a consolidării structurilor democratice (1992-1996), a treia a schimbării elitei politice (1996-2000), iar a patra a postcomunismului neoliberal (din 2000). Autorul analizează cum a evoluat discursul restaurator de la omagierea fostului dictator, la omisiune și distorsionare până la etichetarea lui Ion Antonescu ca „personalitate controversată” de către mai mulți istorici (p. 316).

Prezentarea Holocaustului în manualele școlare din România postcomunistă, respectiv Republica Moldova reprezintă contribuția Felciei Waldman și a istoricului Ștefan Ihrig. Până în anul 1998, în România niciun manual școlar nu menționa Holocaustul. Abia în 1999 apar primele informații referitoare la subiect. Tipărirea în 2004 a *Raportului final* al Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România a produs o schimbare remarcabilă a politicii educaționale din România față de un subiect considerat încă tabu. Studiul parcurge metodic felul în care Holocaustul a fost integrat, gradual, în istoria celui de-al Doilea Război Mondial în peisajul didactic preuniversitar românesc. Întreaga gamă de manuale alternative este cercetată, fiind oferite citate semnificative. Deși lacunare, uneori chiar eronate în descrierea situației populației evreiești și a Holocaustului, lucrările mai recente abordează subiectul, fapt considerat încurajator față de perioada anterioară anului 2004.

În Republica Moldova, Holocaustul a fost mai puțin prezent în dezbaterile istorice, comparativ cu România. Ș. Ihrig distinge două curente naționale (românismul și moldovenismul) care își dispută recuperarea unor momente istorice asupra cărora nu s-a ajuns încă la un consens. Pe fondul acestor interpretări istoriografice, subiectul Holocaustului este împins pe un plan secund în memoria societății (p. 338-339). Până în prezent, au existat două generații ale manualelor de istorie: prima, reprezentată de românism, include manualele elaborate până în 2006; a doua generație (a „istoriei integrate” sau moldovenism) a fost introdusă începând cu 2006-2007. Manualele din prima generație menționează extrem de succint Holocaustul, responsabilii pentru deportări și crime în masă fiind în principal naștiți. A doua generație de manuale detaliază Holocaustul pe teritoriul Moldovei pentru a exemplifica eșecul politicii României față de minorități. Un exemplu îl constituie lucrările istoricului Sergiu Nazaria, cu un limbaj polemic deosebit de accentuat, pentru a ilustra „brutalitatea românilor și a justifica statalitatea Moldovei” (p. 356). Deși în ultimii ani s-au înregistrat progrese considerabile, încă lipsesc numeroase interpretări contextuale și clarificări în manualele actuale din Republica Moldova.

În partea finală, la *Anexe*, sunt incluse două documente: Înțelegerea de la Tighina, din 30 august 1941, și Ordonanța nr. 23 a Guvernatorului Civil al Transnistriei, Gheorghe Alexianu, din 11 noiembrie 1941 referitoare la statutul evreilor din Transnistria. Bibliografia, alcătuită de Robert Müller, pare a fi una selectivă din moment ce nu toate lucrările citate de autori în notele de subsol se regăsesc în acest capitol (aparatură critică fiind bine întocmită din acest punct de vedere). Ca o observație, menționăm că textele din volumul colectiv nu au rezumate. De asemenea, lucrarea nu are un indice de nume, fapt ce îngreunează consultarea anumitor detalii prezente în contribuțiile autorilor. Deși unele studii au fost reeditate ori reactualizate, acest fapt nu

reduce în vreun fel valoarea și utilitatea lucrării. Cercetările publicate în *Holocaustul la periferie* își ating scopul, acela de a elucida aspecte ale persecuției și nimicirii evreilor în România și Transnistria. Mai mult, consistența textelor și tematica lor invită la un exercițiu de comprehensiune a unui fenomen încă insuficient cercetat.

Liviu Cărare

Bartos Zoltán, *Naționalizarea în fostul județ Mureș. 11 iunie 1948, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 372 p. + 1 planșă*

Apariția lucrării *Naționalizarea în fostul județ Mureș. 11 iunie 1948*, consacrată unui eveniment de referință în istoria contemporană a României, nu poate fi decât aplaudată. Cartea istoricului Bartos Zoltán face, cu titlu de studiu de caz, autopsia unui deces anunțat: bascularea de la un sistem economic liber, de tip capitalist, la o economie socialistă planificată și supercentralizată. În perioada interbelică, tânăra economie capitalistă a României Mari își arătase vigoarea, cunoscând câteva creșteri remarcabile. După intrarea țării în sfera de influență a Uniunii Sovietice și aclimatizarea comunismului, noua putere politică a adaptat sistemul economic al României după exigențele directivei acceptate. Principiile legitimizează în săvârșirea actului naționalizării au devenit denunțarea proprietății private ca rădăcină a exploatarei și confiscarea proprietății în numele poporului.

Utilizând particula „fostul” în titlul lucrării sale, autorul ne face atenți, din capul locului, că așază sub lupa analizei vechiul județ Mureș, care a existat în perioada anilor 1925-1950, cu modificările survenite în anul 1946.

O parte a *Introducerii* este consacrată unei priviri comparative a fenomenului naționalizării mijloacelor de producție în țările Blocului de Est. În mod succint și cu susținere bibliografică, ne sunt oferite principalele coordonate ale naționalizării în Albania, Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia și Germania de Est. Constatăm implicarea în primă instanță a acestui proces de durată (1945-1949) a Puterilor Aliate, interesate să paralizaze puterea economică a inamicului învins. Sunt așezate sub sechestru, respectiv sub controlul statului, mai întâi, industria producătoare de materii prime și băncile. Ulterior, Uniunea Sovietică impune transformarea mijloacelor de producție în scopul constituirii structurilor economiei socialiste (p. 14-15). Coordonatele bibliografice ale procesului de naționalizare oferite în a doua parte a *Introducerii* ne ajută să înțelegem cât și cum s-a scris în România despre acest subiect: până în 1989 în special în momentele aniversare și în termeni triumfaliști, în unele cazuri discursul fiind secondat de susținere documentară. După 1989 tonul devine moderat, iar glasul firav: se constată, paradoxal, un accentuat regres al producțiilor științifice pe acest segment, capitol important al istoriei instaurării comunismului în România.

Pentru a așeza fostul județ Mureș din anii 1945-1948 în cadre stricte, autorul recurge la o caracterizare fizico-geografică a teritoriului, care e urmată de o analiză statistică ce are drept obiect populația și așezările județului. Acest subpunct convinge prin rigoarea cifrelor și a calculelor, precum și prin diversitatea surselor primare din care autorul își extrage informațiile. Structura multiethnică a populației județului cunoaște două vârfuri prin ponderea, aproape egală, a etniilor română și maghiară. Caracterizarea economică făcută județului arată că ocupația de bază a peste 60% din populația acesteia era agricultura. Procentul în sine reprezintă un indiciu pentru dimensiunea forței de muncă prezentă în producția industrială și un reper pentru stabilirea amplitudinii acestui sector (p. 29).

Că naționalizarea nu a fost un act comis în pripă, ci un act în consonanță cu procese similare aflate în desfășurare în alte țări, o dovedește acțiunea de inventariere a întreprinderilor particulare industriale, comerciale și de transport, realizată în octombrie 1947 de către Institutul Central de Statistică, cu scopul de a oferi guvernului date documentare actualizate, în vederea organizării procesului de naționalizare. Conform inventarierii, în județul Mureș existau 1.120 de întreprinderi particulare ce agregau personal în număr de 11.340 de persoane (p. 36-37).

Situația economică a județului în perioada premergătoare naționalizării, mai precis între anii 1945-1948, este înfățișată în termenii ei reali: o economie devastată de consecințele sfârșitului războiului. De fapt, așa cum subliniază autorul, activitatea economică, în ansamblu, a avut de suferit în principal din cauza distrugerilor provocate obiectivelor economice de către armatele germane și maghiare aflate în retragere (p. 42). Economia ruinată s-a confruntat cu lipsa capitalului rulant, aceasta declanșând o reacție în lanț: blocaj economic, imposibilitatea asigurării materiilor prime, șomaj. La începutul anului 1948 numărul șomerilor din Târgu Mureș se cifra la 1.256. Proporțional cu deteriorarea condițiilor de muncă crește rolul sindicatelor. La jumătatea anului 1948, în județul Mureș existau 34 de sindicate constituite pe domenii de activitate, care aveau în evidență 36.270 de membri. Dacă în anii 1947-1948, prețurile la alimentele de bază nu au cunoscut oscilații semnificative, în schimb unele bunuri de larg consum (în special îmbrăcăminte și încălțăminte) – adică cele care implicau producție industrială – au înregistrat creșteri de până la 100%. În ajunul actului naționalizării, insuficiența pe piață a bunurilor de strictă necesitate a condus la proliferarea pieței negre, a speculei. Regimul politic profita de situație, înfierând fenomenul în organele sale de presă și sporindu-i dimensiunile: acuzațiile de sabotaj economic și condamnările ce le urmează, abundă.

Bartos Zoltán identifică trei etape în procesul naționalizării, pe care le prezintă cu rigoare inginerescă în capitolul 2 al lucrării. Etapa prenaționalizării conține în sine decizia Consiliului de Miniștri din octombrie 1947 de a se efectua o inventariere a întreprinderilor particulare industriale, comerciale și de transport. Articolele din Constituția RPR, adoptată în aprilie 1948, care precizau modalitățile de trecere în proprietatea statului a bunurilor aflate în proprietate particulară, precum și decizia constituirii organelor centrale de coordonare a naționalizării sunt elemente constitutive ale etapei prenaționalizării (p. 53-59).

În statul rămas fără discurs alternativ, propaganda de partid a căutat să veștejească eventualele voci care ar fi ridicat semne de întrebare în legătură cu legalitatea actului de naționalizare. Discursul oficial trădează dorința puterii politice de a-și asigura un sprijin popular covârșitor. Clișeele legitimizează abundă la toate nivelurile de implicare politică în actul naționalizării: „naționalizarea consolidează temelia regimului de democrație populară”, „naționalizarea principalelor întreprinderi consolidează independența noastră economică și politică”, „naționalizarea va pune în mâinile poporului mijloacele de producție care, administrate de reprezentanții poporului, vor face ca toate aceste bunuri să se întoarcă spre popor, pentru îndestularea lui” (p. 60-61).

Etapa postnaționalizării, căreia autorul îi fixează limita finală la începutul lunii august 1948, include, printre altele, posibilitatea contestării naționalizării societății de către fostul proprietar și șansa acestuia de a fi, eventual, folosit la o altă întreprindere într-un post de conducere. Capitolul se încheie cu o prezentare analitică a principalelor articole, pline de consecințe, ale Legii Naționalizării (p. 67).

Constituirea și activitatea comisiei de naționalizare a județului Mureș – obiectul capitolului 3 al lucrării – reprezintă, de fapt, ilustrarea fidelă a aplicării în teritoriu a

„Instrucțiunilor” CC al PMR privind procesul de naționalizare a principalelor mijloace de producție. Un interes major al puterii comuniste l-a constituit așezarea în fruntea întreprinderilor naționalizate a unor oameni loiali. Membrii comisiei de naționalizare județene au irosit multe ore în preocuparea de a numi directori de încredere și cu aderență în rândul muncitorilor. În scopul formării lor ideologice au fost inițiate cursuri de natură administrativă. Tematica acestor cursuri vorbește de la sine: „Legea Sabotajului cu noile modificări”, „Creditul și funcția lui în economia planificată”, „Legea Naționalizării și noțiuni de drept în legătură cu naționalizarea întreprinderilor” ș.a. (p. 71-72). Autorul lucrării constată că sursele de arhivă consultate la nivelul județului Mureș nu ilustrează procesul și criteriile de numire în funcție a conducătorilor proaspetelor întreprinderi naționalizate (p. 69). Constatarea poate indica o lipsă de transparență în procesul de schimbare a garniturii elitei industriale, dar și faptul că listele cu noii directori au fost înaintate spre avizare direct comitetului central al PMR.

Capitolul 4, prin întindere și conținut, constituie „piesa de rezistență” a lucrării lui Bartos Zoltán. Sunt prezentate adevărate „fișe biografice” ale societăților naționalizate în fostul județ Mureș. Amploarea demersului a impus structurarea a două tronsoane: sunt aduse în prim-plan, mai întâi, cele 49 de firme industriale existente pe teritoriul județului care, după naționalizare, au fost subordonate sectoarelor de profil din cadrul ministerelor. Al doilea tronson cuprinde cele 51 de mori, prese de ulei și brutării naționalizate, instalații care, în conformitate cu instrucțiunile, au fost trecute în proprietatea administrațiilor locale.

O privire atentă asupra procedeeului de naționalizare a firmelor industriale devoalează caracteristici comune în privința acestora. Rapoartele oficiale întocmite în momentul trecerii în proprietatea statului a celor 25 de fabrici târgu-mureșene, care activau în câteva sectoare preponderente precum prelucrarea lemnului, industria pielăriei sau cea alimentară, vorbesc despre satisfacția muncitorilor care și-ar fi manifestat bucuria. Există cazuri în care foștii patroni au obținut posturi de conducere în ierarhia noilor întreprinderi. Alții s-au declarat mulțumiți cu noua calitate de simplu angajat. Puterea politică a selectat atent noii conducători de întreprinderi, desemnându-i dintre muncitorii cu popularitate în rândul celorlalți. Loialitatea nutrită pentru regim a fost girată cu calitatea lor de membri PMR. Caracterizările noilor directori ale întreprinderilor naționalizate, întocmite de Serviciul local al Siguranței, aduc cărții un plus de originalitate. În același timp, această categorie de informație suplimentară sugerează efortul autorului de a cerceta surse de arhivă alternative, respectiv complementare. Naționalizarea întreprinderilor nu a urmărit, implicit, un proces de „românizare” a acestora. O atestă naționalitatea celor 23 de directori nou numiți: 16 maghiari, 6 evrei și un român.

Atributele comune constatate în „ceremonialul” de naționalizare a societăților târgu-mureșene se regăsesc cu fidelitate în naționalizarea celor 24 de firme industriale din plășile județului Mureș împreună cu orașul Reghin. Cele 18 societăți naționalizate în sectorul exploatarei și prelucrării lemnului constituie un indicator sugestiv al industriei predominante pe teritoriul județului.

În debutul segmentului dedicat naționalizării morilor țărănești și a preselor de ulei, autorul face o necesară trecere în revistă a șirului de acte normative pe care regimul comunist le-a impus, toate menite să conducă la centralizarea și transformarea în spirit socialist a acestui sector. Procesul a fost jalonat de decizii semnificative: evacuarea foștilor proprietari care își aveau domiciliul în clădirile productive, înființarea pe lângă mori a crescătoriilor de porci sau de păsări, numirea la conducerea morilor sau a preselor a unor administratori loiali, preponderent din rândul muncitorilor sau a „elementelor proletare”, comasarea preselor de ulei sau schimbarea denumirilor morilor

și preselor de ulei, noile denumiri trebuind să ilustreze „evenimente și numele eroilor clasei muncitoare în lupta dusă pentru construirea socialismului” (p. 146-154).

„Fișele biografice” ale morilor, ale preselor de ulei și ale brutăriilor naționalizate descoperă o cantitate impresionantă de informații. Vedem că aceste mici întreprinderi (având fiecare, în medie, șase angajați) sunt societăți robuste, înzestrate, în general, cu utilaje moderne și tehnologie în pas cu timpurile. Acordându-le subvenții și împrumuturi, puterea politică le-a susținut activitatea, conștientă de faptul că ele formau un fundament solid pe care putea fi dezvoltată industria alimentară. De altfel, morile, presele de ulei și brutăriile naționalizate din mediul urban (Târgu Mureș și Reghin) împreună cu cele rurale vor fi în scurt timp comasate, rezultând bazele unor întreprinderi socialiste cu o componență, la început, eterogenă (p. 165, 174).

Împotrivirea foștilor proprietari de mori sau de prese de ulei din mediul rural față de actul naționalizării s-a manifestat, de regulă, în limitele cadrului legal. Legislația permitea contestarea deciziei de naționalizare. În multe cazuri, morile s-au constituit în veritabile unități prestatoare de servicii, capacitatea motoarelor și a utilajelor permițând acționarea și funcționarea altor instalații precum darace de lână, pive sau fierăstraie de lemne. Puterea instalează a utilajelor naționalizate, plasate sub baremul prevăzut de lege, a devenit laitmotivul contestațiilor depuse de foștii proprietari. Informațiile pe care le descoperă autorul, în legătură cu contestațiile depuse de 24 de foști proprietari de mori sau prese de ulei (din totalul de 44), arată că acestea toate au fost respinse de comisia județeană de naționalizare fără drept de apel. În același timp însă, e de notat observația autorului din amplele concluzii dedicate capitolului 4: din totalul de 204 mori existente pe teritoriul județului, doar un număr de 36 (17,4 %) au făcut obiectul legii naționalizării (p. 287).

Cu ajutorul unei analize pe verticală și pe orizontală, autorul sondează, în capitolul 5, aportul instrumentului propagandistic al PMR în procesul naționalizării mijloacelor de producție. La 11 iunie 1948 s-au desfășurat adunări muncitorești într-un număr de 26 de întreprinderi naționalizate din județul Mureș (p. 292). Documentele de arhivă scot în evidență rolul activiștilor de partid – numiți „îndrumători” – în strângerea muncitorilor. Cititorii cărții, avizați în istoria instaurării comunismului în România, vor putea deduce, pe baza cifrelor din rapoartele oficiale publicate în lucrare, procentul membrilor de partid în structurile muncitorești. Cu acribie constantă, Bartos Zoltán așază sub lupa atenției presa de propagandă, comunistă, a județului Mureș, în relația cu actul naționalizării. Discursul vizionar, accentuat mobilizator, ușor suprarrealist și demonizator la adresa „dușmanului de clasă” poartă amprenta limbajului cu care presa de partid ne va obișnui pe tot parcursul existenței ei.

Tematica ultimului capitol al lucrării este, la prima vedere, surprinzătoare prin factura ei: prezența Siguranței Statului în acțiunea de naționalizare a mijloacelor de producție. Serviciul de Siguranță local s-a remarcat printr-o activitate informativă intensă care viza procesul naționalizării în ansamblul ei. Citind acest capitol, cu un conținut de informație inedit și dens, din care nu lipsesc listele cu informatori, avem prilejul să sesizăm, o dată în plus, finețea și profunzimea analizei propuse de autor.

O lucrare de pionierat – categorie în care se înscrie cartea aici prezentată – are menirea să deschidă căi de cercetare noi și să le indice punctele de consolidare. Un asemenea demers implică, în mod obligatoriu, recuperarea unei bogate cantități de informație neexploată anterior, însă cu valoare științifică certă. Cartea lui Bartos Zoltán satisface cu prisosință aceste exigențe. Avem în lucrarea sa o analiză temeinică a unui eveniment de turnură, analiză de natură să deschidă apetitul pentru cercetări viitoare care ar putea viza calibrarea teoretică a fenomenului naționalizării.

Peter Moldovan

Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Țucă, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, *Ghidul Arhivelor Militare Române*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, 384 p.

Sub egida Statului Major General, a Serviciului Istoric al Armatei și a Centrului de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice a apărut *Ghidul Arhivelor Militare Române*, avându-i ca autori pe Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Țucă, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu. Lucrarea are patru părți, de dimensiuni inegale, dar nu mai puțin importante pentru ansamblul întreprinderii: I. *Arhivele Militare Române – componentă importantă a patrimoniului arhivistic național*; II. *Fondurile de arhivă deschise cercetării, păstrate în original la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice; Fondurile de arhivă deschise cercetării, păstrate în copie pe microfilm la Serviciul Istoric al Armatei*; III. *Fondurile de arhivă create de structuri ale Armatei României, păstrate la Arhivele Naționale – Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale; Documente de arhivă create de personalități militare, păstrate la Biblioteca Națională a României – colecții speciale, Arhiva Istorică*; IV. *Notele istorice ale fondurilor arhivistice create de regimente*. La sfârșitul volumului se regăsește o secțiune intitulată *Istoriografia militară românească. Repere bibliografice*, în care au fost incluse lucrări din anii 1873-2009, de istorie militară propriu-zisă sau care reliefează aspecte de interes militar.

Există și un *Cuvânt înainte*, semnat de general-maior Mihai Chiriță, șeful Direcției Instrucție și Doctrină din Statul Major General. Nu îmi este clară rațiunea trecerii sale pe pagina de gardă a volumului sub titulatura de „coordonator”, în vreme ce autorii, cei care au trudit la acest tom, sunt trecuți pe aceeași pagină, însă pe verso. Probabil e moștenirea unei practici altădată (?) răspândite în instituțiile românești – și nu doar în cele de „forță” –, unde șefii unei instituții se treceau coordonatori ai unor lucrări științifice, fără însă a participa efectiv, sau în cel mai bun caz în mică măsură, la o muncă nu de puține ori solicitantă.

Studiul comandorului Marian Moșneagu – *Arhivele Militare Române – componentă importantă a patrimoniului arhivistic național* (p. 5-45) – reprezintă o microistorie a Serviciului Istoric al Armatei. Înființată în 1867, această structură a avut denumiri diferite de-a lungul existenței sale: Secția a II-a Lucrări Istorice, Biroul 3 Istoric, Biroul 1, Biroul 4, Biroul 3 Istoric, Biroul 6 Informații, Secția a VI-a Istoric, Secția a VII-a Istoric, Secția a VIII-a Istoric, Serviciul Istoric, Secția a XI-a Istoric, Secția Istoric, Secția Istorie și Geografie Militară, Secția Studii Istorice, Secția Arhivelor Militare, Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Secția Arhive, Arhivele Militare Române, Serviciul Arhivistic Militar, Serviciul Arhive și Documentare Militară, Serviciul Istoric al Armatei (denumire care datează de la 1 mai 2006). Desigur, acestea reflectă și modificările din organigrama Armatei Române/României de-a lungul existenței sale. La început, Serviciul Istoric – care depindea de șeful Marelui Stat Major – avea ca atribuții de bază redactarea istoricului campaniilor Armatei Române și a istoricului entității căreia i se subordona. De asemenea, Serviciul avea obligația de a identifica, tria, aduna și controla arhivele Armatei, emițând actele necesare în acest sens. Ca în atâtea alte situații din recent constituitul stat român (1859/1862), modelul de organizare a fost preluat de la serviciul similar din Armata Franceză.

Serviciul Istoric a realizat în perioada interbelică lucrări diferite, dintre care s-a evidențiat monografia *România în războiul mondial, 1916-1919*, fundamentată pe

cercetarea unor vaste arhive militare. Din cele șase volume proiectate au apărut până în 1944 doar trei (cel de-al treilea avea două părți). În același timp, merită amintit că fiecare dintre aceste volume era însoțit de un consistent volum-anexă, cu documente, precum și de o mapă cu hărți și schițe. Acesta este, din nefericire, un exemplu de proiect neterminat, din motive diverse, în principal ca urmare a modului în care au evoluat atât țara, cât și armata după cea de-a doua conflagrație mondială.

Situația din anii 1949-1989 ocupă practic, din punctul de vedere al întinderii, partea cea mai importantă a studiului introductiv, cu multe informații despre activitatea Serviciului în perioada comunistă (p. 16-43).

Petrișor Florea și Cornel Țucă semnează capitolul *Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești* (p. 46-52). Originea acestei structuri se află dintr-un anumit punct de vedere tot în 1867, când purta numele de Depozitul General al Războiului. Însă abia în 1923 s-a constituit efectiv Depozitul de Arhivă al Ministerului de Război, cunoscând în deceniile următoare mai multe schimbări în privința denumirii: Depozitul de Arhivă al Armatei, Depozitul de Arhivă al Ministerului Forțelor Armate, Depozitul de Arhivă al Ministerului Apărării Naționale, Centrul de Valorificare și Păstrare a Arhivelor Militare, Arhivele Militare Române, Centrul de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice, Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice (din 2002). Aceste arhive au fost dislocate cu începere din 1923 în forturile Mogoșoia și Otopeni, la Obor (București), Pantelimon, Râmnicu Sărat și Pitești. În cel din urmă loc au fost instalate în 1973, în cazarma fostului Regiment 4 Dorobanți „Argeș”. Din același an, misiunea depozitului de arhivă a devenit conservarea fondurilor arhivistice create de unitățile militare, tot de atunci datând și începutul prelucrării științifice a arhivelor militare, realizarea notelor istorice ale creatorilor și ale fondurilor etc. Așa se explică implicarea acestei entități în editarea unor volume de documente în colaborare cu alte instituții din organigrama Ministerului Apărării Naționale.

Merită amintit că în perioada postcomunistă operațiunile arhivistice de bază (selecționare, ordonare, inventariere etc.) au fost minime, Arhivele Militare având de rezolvat, asemenea altor arhive românești un mare număr de cereri pentru diverse categorii de persoane. În acest caz a fost vorba mai ales de veteranii din al Doilea Război Mondial, de cei care au executat stagiul militar în Direcția Generală a Serviciului Muncii în anii '50, de eliberarea dovezilor privind vechimea în muncă a unui număr mare de angajați sau de persoane care și-au satisfăcut stagiul militar etc.

Ghidul Arhivelor Militare Române este un util instrument de lucru pentru cercetătorii care vor să afle repede ce se găsește în fondurile deținute de Arhivele Militare Române, la București și Pitești, ce fonduri sunt în cercetare, ce perioade acoperă acestea, în ce cantități ș.a.m.d. Astfel, în partea a II-a a lucrării sunt prezentate 6.200 de fonduri păstrate și destinate cercetării la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești. Sunt în total 91.000 de metri liniari de arhivă. Este vorba de documente păstrate în original aici, de unicate: ordine, sinteze, rapoarte, situații statistice diverse, registre, foi matricole, jurnale de operații, scrisori, cărți poștale, albume etc. Unele părți din anumite fonduri au fost microfilmate de-a lungul anilor și pot fi consultate în acest mod la Serviciul Istoric al Armatei, în București. Fondurile redactate în *Ghid* au fost produse de numeroase structuri, mari unități, unități și subunități ale Armatei Române în secolele XIX-XX. Există fonduri ale Marelui Stat Major cu secțiile sale, ale Marelui Cartier General, ale armatelor, corpurilor de armată, diviziilor, brigăzilor, regimentelor, unităților speciale etc. care au compus organismul militar românesc, anterior moldovenesc și muntenesc, în secolele XIX-XX. Documentele

din aceste fonduri acoperă practic anii 1830/1831-1979. Unele fonduri sunt închise, altele au continuatori, astfel încât arhiva crește în continuare.

Notele istorice ale fondurilor arhivistice create de regimente (p. 225-371) redau pe scurt, individual, istoricul a 76 de regimente de infanterie – unele foste regimente de linie sau regimente de dorobanți în anumite perioade ale existenței lor, din anii 1870 până la jumătatea secolului XX – din Armata Română (sau Armata României, după mai noua denumire a aceleiași instituții, utilizată și în volumul pe care îl avem în vedere). Este vorba de micromonografii făcute din perspectiva urmelor documentare lăsate de aceste unități. Unele dintre ele au lăsat fonduri arhivistice bogate, în vreme ce altele – care au înregistrat pierderea parțială sau integrală a arhivei operative pe câmpul de luptă, în bombardamentele din spatele frontului (în Primul sau în al Doilea Război Mondial), în incendii sau în condiții pe care nu le cunoaștem – au doar reduse cantități de documente. În partea a doua a *Notelor istorice* sunt avute în vedere regimente cu existență mai scurtă (spre exemplu, din anii 1914-1917, 1918-1923, 1939-1941-1944). Unele dintre acestea au fost contopite cu altele, rezultând unități mixte care aveau în titulatură cifrele ambelor regimente (spre exemplu, 55/67, 69/77, 74/80, 75/76 etc.).

De regulă, o unitate militară de nivelul regimentului de infanterie producea în timp de pace documente care priveau chestiunile organizatorice, încadrarea cu efective, derularea etapelor de instrucție, ordine, instrucțiuni, buletine informative, rapoarte (inclusiv de control), dări de seamă, situații statistice, memorii, schițe, state de plată etc. În timp de război (sau când era decretată starea de război, cum a fost cazul în timpul unor tulburări sociale) se adăugau ordine de operații, jurnale de operații, tabele cu pierderile proprii (morți, răniți, dispăruți) etc.

Există diferențe evidente în privința numărului de dosare păstrate de regimente. În special pentru ultimul sfert al secolului XIX și începutul secolului XX (înaintea intrării României în Primul Război Mondial), dosarele păstrate sunt foarte puține. În unele cazuri a fost vorba de distrugerii ca urmare a păstrării în condiții improprii sau de decizii care nu au ținut cont în anumite momente de valoarea istorică a acestora, de distrugerea prin dislocări repetate etc., în vreme ce în alte cazuri a fost vorba de capturarea de către inamic a arhivei operative, integral sau parțial, în timpul celor două conflagrații mondiale. Această din urmă situație au înregistrat-o, spre exemplu, Regimentul 5 „Vlașca”, în toamna anului 1916 (p. 238); Regimentul 6 Dorobanți „Mihai Viteazul”, tot în toamna anului 1916 (p. 240); Regimentul 35 Infanterie, care și-a pierdut tot materialul, inclusiv arhiva, în dezastrul de la Turtucaia, în august 1916 (p. 306); Regimentul 7 Dorobanți Prahova, care și-a pierdut arhiva „din forță majoră” cândva în anii 1942-1944 (p. 242). Lipsa acestor documente ridică probleme pentru documentarea unor perioade importante din existența acestor unități, a modului în care se desfășurau anumite activități, chiar a operațiunilor militare la care au participat.

Strict cantitativ, de la unele dintre regimentele de infanterie s-au păstrat fonduri arhivistice foarte bogate, cu numeroase dosare, în vreme ce de la altele au rămas puține, în unele cazuri extrem de puține. Spre exemplu, fondul Regimentului 29 Infanterie, Dorohoi cuprinde 3.233 de dosare; al Regimentului 10 Dorobanți „Putna” – 2.875 de dosare (p. 251); al Regimentului 6 Dorobanți „Mihai Viteazul” – 2.505 dosare (p. 240-241); al Regimentului 35 Infanterie – 1993 de dosare (p. 307); al Regimentului 8 Buzău – 753 de dosare, în pofida pierderilor mari din timpul celor două războaie mondiale (p. 245); al Regimentului 5 Vlașca – 463 de dosare (p. 237-238); al Regimentului 41 Infanterie – 408 dosare (p. 315); al Regimentului 42 Infanterie – 398 de dosare (p. 317); al Regimentului 49 Infanterie – 342 de dosare (p. 324); al Regimentului 47 Infanterie –

273 de dosare (p. 322); al Regimentului 52 Infanterie – 184 de dosare (p. 327); al Regimentului 51 Infanterie – 144 de dosare (p. 327). Câteva fonduri au sub 50 de unități arhivistice: al Regimentului 45 Infanterie – 45 de dosare (p. 320); al Regimentului 44 Infanterie – 40 de dosare (p. 319). Cel mai mic fond arhivistic ca dimensiune este al Regimentului 58 Infanterie, cu doar 22 de dosare și registre (din anii 1914-1920) (p. 340).

Pentru că această recenzie apare într-o revistă dedicată în principal istoriei spațiului moldovenesc, redau în continuare regimentele care au avut ca bază teritorială de recrutare Moldova și sudul Bucovinei, prezentate în *Ghid*: Regimentul 10 Dorobanți „Putna”, Focșani (p. 250-251); Regimentul 11 Dorobanți, Galați (p. 252-255); Regimentul 12 Infanterie, Bârlad (p. 256-257); Regimentul 13 Dorobanți „Ștefan cel Mare”, Iași (p. 258-260); Regimentul 14 Dorobanți „Roman” (p. 261-262); Regimentul 15 Dorobanți „Războieni”, Piatra Neamț (p. 263-264); Regimentul 16 Dorobanți, Suceava (p. 265-267); Regimentul 24 Infanterie, Tecuci (p. 283-284); Regimentul 25 Infanterie, Vaslui (p. 285-286); Regimentul de Dorobanți Fălciu nr. 26, ulterior redenumit Regimentul nr. 26 de Dorobanți „Rovine”, cu baza în Dolj și Romanai (p. 287-288); Regimentul 27 Infanterie, Bacău (p. 288-290); Regimentul de Dorobanți Suceava nr. 28, cu sediul la Fălticeni, ulterior redenumit Regimentul 28 Infanterie, cu baza în Dâmbovița și Argeș (p. 291-292); Regimentul 29 Infanterie, Dorohoi (p. 293-294); Regimentul 35 Infanterie, cu sediul la Botoșani, ulterior desființat și reînființat la Cernavodă (p. 306-307); Regimentul „Alexandru cel Bun” nr. 37, Botoșani (p. 310); Regimentul 50 Infanterie, Focșani (p. 325-326); Regimentul 51 Infanterie, Galați (p. 327-328); Regimentul 52 Infanterie, Bârlad (p. 329); Regimentul 53 Infanterie, Iași (p. 330-331); Regimentul 54 Infanterie, Roman (p. 332-333); Regimentul 55 Infanterie, Piatra Neamț (p. 334-335); Regimentul 56 Infanterie, Fălticeni (p. 336-337); Regimentul 64 Infanterie, Tecuci (p. 350-351); Regimentul 65 Infanterie, Vaslui (p. 352-353); Regimentul 69 Infanterie, cu garnizoane succesive la Dorohoi, Botoșani și Suceava (p. 361-362). Desigur, soldații originari din Moldova și sudul Bucovinei au făcut parte din numeroase alte unități și structuri militare românești, care spre deosebire de regimentele amintite anterior nu aveau o bază teritorială de recrutare. Din păcate, în *Ghidul Arhivelor Militare Române* nu sunt redată și notele istorice ale regimentelor de infanterie care în perioada interbelică și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au avut militari mai ales din Basarabia și nordul Bucovinei. Nu știm motivele neincluserii lor în *Ghid*, însă din punct de vedere istoric ar fi fost important ca ele să se regăsească aici.

Din cele două texte introductive, dar și din istoricul regimentelor aflăm numeroase informații despre distrugerile de arhive militare care au avut loc atât în timpul Primului, cât și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Spre exemplu, arhiva Regimentului 8 Dorobanți a fost pierdută în timpul Primului Război Mondial. După 23 august 1944, același regiment și-a văzut arhiva devastată, apoi arsă de către trupele sovietice aflate în trecere prin Brașov (p. 245). În noaptea de 15/16 aprilie 1944, în gara din Turnu Severin, două vagoane cu arhivă militară au fost distruse într-un bombardament al aviației inamice (p. 16). Arhivele unor regimente au fost afectate masiv și iremediabil în timpul ambelor conflagrații mondiale. În toamna anului 1944, Serviciul Istoric dispunea de aproape 46.000 de dosare, dintre care 36.000 de dosare priveau participarea Armatei Române la Primul Război Mondial. Aflăm din acest material că 18.000 de dosare fuseseră distruse în bombardamente în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

La sfârșitul celei de-a Doua Conflagrații Mondiale, diverse fonduri (sau părți din fonduri) arhivistice au fost solicitate de Comisia Aliată (Sovietică) de Control, cum a

fost cazul cu arhiva Cabinetului Militar Ion Antonescu. De asemenea, sovieticii au cerut arhivele create de unitățile militare ruse aflate pe frontul din Moldova în anul 1917 și care fuseseră preluate de români în contextul bolșevizării celor dintâi, precum și arhiva creată de Armata Republicii Democratice Moldovenești și de Sfatul Țării în anii 1917-1918 (p. 48).

În *Ghidul* întocmit de echipa de la Arhivele Militare sunt redată și fondurile arhivistice create de structuri ale Armatei sau de personalități militare și ajunse de-a lungul timpului și păstrate la Arhivele Naționale Istorice Centrale (96 de fonduri) și la Biblioteca Națională a României (3 fonduri: Brătianu, Kogălniceanu și Saint Georges, acestea fiind descrise la nivel de unitate arhivistică).

În privința Arhivelor Naționale ale României ar fi totuși de precizat că fonduri create de structuri militare, fie de către armata română și de una dintre precursorile ei – mă refer la Armata Principatului Moldovei –, fie de către alte armate, în special de cea austriacă și apoi austro-ungară (până la 1918), se află și în anumite servicii județene. Pentru că nu se regăsesc în *Ghidul Arhivelor Militare Române*, dar în ideea că ele ar putea fi de folos cercetătorilor, eventual putând fi incluse într-o viitoare ediție a acestei lucrări, le amintesc aici, fără a încerca să fiu exhaustiv, pe cele deținute de câteva Servicii Județene ale Arhivelor Naționale: Iași, Galați, Dolj, Sibiu, Timiș, Cluj, Bihor și Bistrița-Năsăud.

La Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale se păstrează fondurile: Administrația Stabilimentelor Industriale ale Aeronauticii Militare (anii extremi 1941-1947, cu 71 de unități arhivistice); Cercul de recrutare Bacău (anii 1884-1894, cu 34 de unități arhivistice); Cercul teritorial militar Iași (anii 1947-1950, cu 8 unități arhivistice); Corpul IV Armată (anii 1861-1947, cu 545 de unități arhivistice); Intendența Militară (anul 1862, cu 25 de unități arhivistice); Liceul Militar „General Macarovici” (anii 1857-1948, cu 400 de unități arhivistice)¹; Miliția Pământescă [a Moldovei] (anii 1830-1862, cu 3.327 de unități arhivistice), Regimentul VII Infanterie (anii 1861-1867, cu 42 de unități arhivistice); Revizoratul Militar Școlar Iași (anul 1907, cu 3 unități arhivistice); Spitalul Militar Iași (anii 1949-1950, cu 2 unități arhivistice); Spitalul Militar Zona Interioară 267 (anii 1916-1918, cu 20 de unități arhivistice); Școala Medie Serală a Ministerului Forțelor Armate (anii 1952-1959, cu 46 de unități arhivistice).

Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale deține fondurile: Comandamentul Militar al Portului Galați (anii extremi 1939-1941, cu 3 unități arhivistice); Comandamentul Militar al Sectorului 2 Navigație Galați (anul 1939, cu 5 unități arhivistice); Școala Militară de Pilotaj Tecuci (anii 1925-1942, cu 12 unități arhivistice).

La Serviciul Județean Dolj al Arhivelor Naționale se găsesc fondurile: Liceul Militar D.A. Sturdza Craiova (anii extremi 1881-1948, cu 612 unități arhivistice)²; Liceul Militar Dorohoi (anii 1916-1918, cu 4 unități arhivistice); Regimentul I de Jandarmi Craiova (anii 1923-1940, cu 8 unități arhivistice).

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale are în administrare fondul Arsenalul armatei Sibiu (anii extremi 1935-1945, cu 59 de unități arhivistice). Există la

¹ Și la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești există un fond cu aceeași denumire (Liceul Militar „General Macarovici”), documentele componente având anii extremi 1906-1948, în total 841 de unități arhivistice (*Ghidul Arhivelor Militare Române*, p. 124).

² Ca și în cazul precedent, la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești există un fond cu același nume (Liceul Militar „D.A. Sturdza” Craiova), cu documente din anii 1910-1948, în total 871 de unități arhivistice (*ibidem*, p. 123).

Sibiu și câteva fonduri militare din perioada habsburgică: Comandamentul general al armatei austriece CC [cezaro-craiești] din Transilvania (anii 1703-1865, cu 991 de unități arhivistice); Comandamentul Militar Districtual Sibiu (anul 1854, cu 193 de unități arhivistice); Comandamentul Militar Districtual Sibiu. Acte prezidiale (anii 1851-1854, cu 9 unități arhivistice); Comandamentul Militar Districtual (anii 1849-1854, cu 40 de unități arhivistice); Regimentul 53 cezaro-craiesc de artilerie grea de câmp (anii 1894-1918, cu 91 de unități arhivistice).

Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale deține fondurile Centrul de Instrucție nr. 1 Jandarmi Timișoara (anii extremi 1938-1944, cu 10 unități arhivistice) și Comandamentul Subzonei de Apărare Antiaeriană Timiș (anii 1940-1942, cu 3 unități arhivistice). De asemenea, aici se află și fondul Comandamentul General Bănățean (care acoperă anii 1722-1918, cu numeroase inventare), creat de Armata Imperiului Habsburgic.

La Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale se află fondul Corpul VI Armată Cluj (anii extremi 1935-1940, având 12 unități arhivistice). În același timp, la Cluj a ajuns și un fond care acum are denumirea de Corpul II de Armată Italian (anii 1915-1916, cu 20 de unități arhivistice).

Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale are fondurile Confesoratul militar austro-ungar romano-catolic Sibiu (cu anii extremi 1878-1918) și Subinspectoratul pentru pregătirea premilitară Bihor (anii 1935-1940).

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale deține fondul Regimentul II grăniceresc de infanterie nr. 17 Năsăud (anii extremi 1764-1852, cu 202 unități arhivistice).

Arhivele Militare sunt niște arhive speciale, dacă avem în vedere specificul lor. Practic, pentru a studia, pentru a înțelege istoria militară a României moderne și contemporane, cercetătorii trebuie să treacă și pe la Arhivele Militare din Pitești și București, dar și prin cele câteva Servicii Județene ale Arhivelor Naționale amintite mai sus. Astfel, pot fi documentate direct operațiunile militare de amploare ale Armatei Române în timpul Războiului de Independență (1877-1878), al celui de-al Doilea Război Balcanic (1913), al Primului Război Mondial (1916-1918), în campania din Ungaria (1919), în cel de-al Doilea Război Mondial, cu ambele campanii, din Est și din Vest (1941-1945, chiar începând din 1940 dacă avem în vedere agresiunea sovietică din vara celui an, în Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța). Sunt date care într-o anumită măsură au mai fost folosite în lucrările realizate până acum de istoricii militari sau civili. Însă foarte multe din aceste documente nu au devenit accesibile și cunoscute decât după 1989. Și doar în parte, atât din cauza menținerii multor restricții (paradoxal, după intrarea României în NATO accesul la anumite documente clasificate a devenit chiar mai dificil decât în anii 1990), cât și a existenței unui număr totuși restrâns de cercetători interesați – sau având posibilitatea – să meargă „la sursă” atunci când abordează subiecte de acest gen.

Însă arhivele militare sunt importante nu doar pentru istoria militară, în particular pentru operațiunile militare, sau a serviciilor secrete, ci și pentru istoria politică, socială, a mișcărilor populației, a administrației etc. Cu alte cuvinte, există în aceste arhive un potențial uriaș pentru cercetarea a numeroase evenimente și fenomene istorice uneori mai puțin avute în vedere sau chiar total neglijate de istorici. Spre exemplu, chestiuni de istorie socială, încă atât de puțin atinse de istoriografia română: baza de recrutare a armatei [cum și de unde, din ce clase sociale, din ce medii proveneau ofițerii, cum erau formați aceștia, apariția spiritului de corp al ofițerilor; la fel și în cazul subofițerilor;

cum și de unde erau recrutați soldații – în condițiile în care pe parcursul a mai bine de un veac și jumătate au trecut prin armată milioane de cetățeni români, iar în nu puține cazuri oameni lipsiți de cetățenie (situația celor mai mulți evrei până după Primul Război Mondial) –, situația acestora, starea lor de sănătate și de igienă, de educație școlară, mai precis dacă erau alfabetizați sau nu, instrucția primită, condițiile de viață], cheltuielile făcute pentru echiparea, dotarea și întreținerea armatei, ideologizarea trupelor în anumite perioade istorice. Nu în ultimul rând, implicarea armatei în reprimarea unor mișcări sociale, cum au fost răscoalele țărănești din 1888 sau 1907 (mai ales în acest din urmă caz fiind vorba de una din acțiunile de amploare, soldată cu numeroase victime în special între țărani), în impunerea stării de război în perioada interbelică, îndeosebi în teritoriile alipite în 1918.

Există în aceste arhive numeroase documente care privesc aspectele neplăcute nu doar ale istoriei Armatei Române, ci ale istoriei României în general: cedarea fără luptă a unei mari părți din teritoriu și abandonarea a milioane de cetățeni români în vara-toamna anului 1940 (a fost mai ales cazul Basarabiei, a nordului Bucovinei, a ținutului Herța și a nord-vestului Transilvaniei; în cazul Cadrilaterului este adevărat că a existat o minimă negociere); atrocitățile în care au fost implicate diferite unități militare în timpul retragerii din 1940 (la Dorohoi și Galați); masacrele de pe frontul de Est în 1941-1944, în special împotriva populației evreiești, dar nu numai (pogromul de la Iași, în iunie 1941, execuțiile cu cifre uriașe din Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria, în particular de la Odesa). De asemenea, există documente privind epurarea corpului de ofițeri și subofițeri după al Doilea Război Mondial, stalinizarea Armatei și implicarea ei în „construirea socialismului” (colectivizarea agriculturii, pe șantierele României comuniste – prin Direcția Generală a Serviciului Muncii la Canalul Dunăre-Marea Neagră, la Bicaz, în unități de „munci”, de irigații etc.). Nu putem uita implicarea Armatei Române în represiunea sângeroasă a manifestanților care au ieșit în stradă în decembrie 1989, chiar dacă aceste documente încă nu sunt accesibile în fondurile structurilor militare operative, astfel încât ceea ce știm – presupunem că în mică parte – cu privire la acest subiect provine din cercetările Procuraturii militare.

După cum se poate vedea fie și din această succintă înșiruire, este vorba de o istorie complicată, dar nu mai puțin interesantă. Din păcate, exceptându-i pe istoricii militari și pe unii istorici civili interesați (și de) tematica militară, mai ales de istoria politico-militară, arhivele militare nu par să-i fi atras prea mult pe istoricii români. Poate și pentru că se mai consideră că aceste arhive nu sunt utile decât pentru istoria militară. În plus, se mai pune încă semnul egalității în anumite medii (între adepți sau critici) între istoria militară și „istoria-bătălie”, ca să nu mai vorbim de eroizarea permanentă și de naționalismul nedisimulat, de abordarea subiectelor cu tematică militară cvasi-exclusiv în cheia istoriei avocațiale, cu istoricii văzuți ca sacerdoți ai națiunii înarmate. Or, istoria, inclusiv cea a entităților militare, este și merită mai mult decât atât.

Dorin Dobrinicu

Petronel Zahariuc, Florin Marinescu (editori), *Documente românești din arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 380 p.

De peste un secol istoricii români visează să aibă acces neîngrădit la documentele românești păstrate în arhivele athonite, mult timp închise pentru ei. Chiar dacă majoritatea documentelor românești, care se găsesc în aceste arhive, sunt cunoscute și valorificate științific, s-a crezut dintotdeauna că documentele necunoscute ar conține informații istorice de mare valoare, de natură să ofere răspunsuri la multe necunoscute ale istoriei medievale a Țărilor Române. De aceea s-au depus eforturi importante pentru valorificarea acestor documente și, atunci când a fost posibil, chiar publicarea lor. Date fiind constrângerile geografice, lingvistice, juridice și de altă natură, asupra cărora nu insistăm, editorii prezentului volum nu au prea mulți precursori. Dacă numărul istoricilor români care au intrat în arhivele mănăstirilor athonite și au valorificat științific informațiile oferite de unele documente este mai mare, apoi numărul celor care au publicat documente românești din aceste arhive este foarte redus¹. Prin urmare, trebuie spus din capul locului că întreprinderea științifică a lui Petronel Zahariuc și Florin Marinescu este una meritorie, lăudabilă chiar dacă avem în vedere că acești doi istorici continuă un proiect științific început mai demult împreună cu profesorul ieșean Ioan Caproșu, anume publicarea tuturor documentelor românești din arhivele Athosului, care s-a concretizat prin publicarea mai multor volume în Grecia și în România. Deocamdată în România a apărut un volum dedicat documentelor păstrate în arhiva mănăstirii Xiropotam și un alt volum dedicat documentelor care se găsesc în arhiva mănăstirii Xenofon, volum care face obiectul acestei scurte prezentări.

În cuprinsul acestui volum sunt editate, după toate regulile academice de editare a izvoarelor, 98 de documente, dintre care 33 au fost emise în perioada 1614-1820, iar restul în perioada cuprinsă între 1837 și 1862. Privitor la limba în care au fost redactate, numai două dintre documentele cuprinse în volum sunt scrise în limba slavă (doc. nr. 5 și 8), toate celelalte fiind scrise în limba română. În cazul documentelor slave, vom regăsi în volum textul slav transcris și traducerea românească. Din *Notă asupra ediției* reținem că în prezentul volum nu au fost incluse toate documentele din arhiva acestei mănăstiri, privitoare la administrarea moșiilor și a metocului ei din Țările Române. Astfel, nu vom regăsi hărțile moșiilor Seliștea Plopului și Recica, județul Dolj, documentele din dosarul privitor la moșiile Frăsinet și Dobrosloveni², unele copii și izvoade cu rezumate în limba română, documentele grecești, majoritatea scrisori și liste de cheltuieli din perioada 1819-1839 ș.a. (p. 49-50).

¹ Cel mai cunoscut este Grigore Nandriș, care a publicat un volum de documente românești de la Athos în 1937 după fotografiile și notele paleografice executate de istoricul francez Gabriel Millet (*Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos (1372-1658)*, publicate de Grigore Nandriș, București, Fundația Regele Carol I, 1937).

² Din acest dosar au fost publicate trei documente, respectiv nr. 9, 16, 33 (p. 50).

Aparatul critic este unul bogat și dens în informații și este format din *Introducere*, semnată de Petronel Zahariuc (p. 5-47), *Notă asupra ediției* (p. 49-50), *Abrevieri* (p. 243), *Bibliografie* (p. 245-253), rezumatul în limba franceză al Introducerii (p. 255-276), *Indice de nume* (p. 277-298), iar la final *Ilustrații și fotocopii* (p. 301-377). Acestea din urmă, executate color la o rezoluție foarte bună, permit cititorului să consulte imaginile obiectelor de cult amintite în *Introducere* ori a documentelor publicate în volum. Toate acestea formează aproximativ jumătate din paginile volumului. Atrag atenția în mod deosebit descrierile arhivistice ale documentelor, extrem de detaliate și consistente, elaborate după modelul stabilit de colectivul de editare a documentelor interne, *Documenta Romaniae Historica*³, colectiv din care profesorul Petronel Zahariuc face parte de peste un deceniu.

Profitând de ocazie, în *Introducere*, Petronel Zahariuc reconstituie în detaliu istoria legăturilor mănăstirii Xenofon cu Țările Române, începute pesemne în timpul domniei lui Radu cel Mare, acordând o atenție specială istoriei metocului acesteia din Țara Românească, mănăstirea Jdrelea. Reconstituirea istorică elaborată de istoricul ieșean s-a făcut cu ajutorul informațiilor oferite de documentele din arhiva mănăstirii Xenofon, publicate în acest volum, documentele din fondul Mănăstirea Roaba și Jitia de la Arhivele Naționale ale României, de odoarele bisericești păstrate în muzeul mănăstirii sau de frescele păstrate pe pereții capelei Sf. Dimitrie al mănăstirii Xenofon, care vorbesc despre generozitatea cu care domnii Țării Românești și ai Moldovei, dar și boierii munteni, în special cei din familia Craiovescu, au miluit lăcașul de cult athonit în secolele XVI-XIX. Cititorul interesat va regăsi în *Introducere* suficiente informații pentru a-și face o imagine detaliată și corectă despre anvergura relațiilor avute de acest vechi și prestigios lăcaș de cult athonit cu Țările Române. Din contribuția profesorului Petronel Zahariuc putem totuși rezuma că relațiile mănăstirii Xenofon cu românii au fost mai degrabă firave, comparativ cu legăturile altor lavre athonite. Documentele și odoarele mănăstirii arată că mănăstirea Xenofon a întreținut legături mai intense cu Țara Românească, unde a avut și un metoc, mănăstirea Jdrelea, cunoscută și cu denumirea de Roaba, județul Dolj, și mai timide cu Moldova, de unde a primit unele ajutoare de la Alexandru Lăpușneanu, în perioada primei lui domnii și unele privilegii abia la finele secolului al XVIII-lea de la Alexandru C. Moruzi, printr-un hrisov din 21 octombrie 1792, confirmat succesiv de aproape toți domnii Moldovei până la 1820. Privilegiile domnilor Moldovei se regăsesc editate în volumul de față la nr. 26, 27, 29, 30, 31 și 32. Acestea sunt practic singurele documente moldovenești care se găsesc în arhiva acestei mănăstiri.

Majoritatea documentelor publicate în acest volum privesc formarea patrimoniului funciar și administrarea moșilor mănăstirii Jdrelea (Roaba), metocul mănăstirii Xenofon începând din 1624, cu interminabilele conflicte pentru hotare, specifice acestei perioade, cu stăpânii moșilor învecinate: mănăstirea Sadova, Epitropia Spitalelor Brâncovenesti, stăpâna moșiei Dăbuleni și unii boieri. Documentele din perioada 1837-1860 certifică mai cu seamă eforturile deosebite întreprinse de călugării mănăstirii Jdrelea pentru a păstra vechile hotare ale moșilor mănăstirii lor, Seliștea Plopului, Recica, Căciulătești, Bojănești, Horezu ș.a., încălcate adesea de vecinii mai sus arătați.

Cele mai vechi documente din volum sunt zapisele prin care ctitorul mănăstirii Jdrelea, egumenul Robu, primește sau cumpără de la megieși mai multe moșii din satul

³ *Introducere la Colecție*, în *DRH*, B, Țara Românească, I, vol. întocmit de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1966, p. V-XVII.

Căciulătești, situate probabil în apropierea mănăstirii (documentele nr. 1-4). Cel mai vechi dintre aceste zapise datează din 20 septembrie 1614. Primul act domnesc este un hrisov de la Matei Basarab, din 1637, prin care sunt confirmate stăpânirile pe care mănăstirea le dobândise în satul Căciulătești, județul Dolj. Pentru importanța deosebită pe care o au, atât pentru istoria relațiilor Țărilor Române cu mănăstirile de la Athos, cât și din punct de vedere diplomatic, merită menționate și documentele nr. 8, 16-25. Primul dintre ele este considerat îndoielnic din mai multe motive, unul dintre acestea tocmai pentru că în cuprinsul său se regăsesc unele mențiuni documentare privind vechi legături ale mănăstirii Xenofon cu Țara Românească, documente necunoscute și legături până acum neatestate documentar. Cele din urmă conțin informații despre prezența călugărului xenofontin Paisie în Țara Românească în anii 1777-1779, pentru a lămuri hotarele moșiilor și a restabili starea economică a schitului Jdrelea.

Înainte de a încheia, trebuie spus că prin acest volum editorii au mai pus o piatră la un edificiu istoriografic pe care îl dorim cât mai grabnic ridicat și consacrat. Publicarea tuturor documentelor românești păstrate în arhivele mănăstirilor de la Muntele Athos, dar și a celor aflate aiurea în arhivele altor lăcașuri de cult, care formau odinioară așa-numitele Locuri Sfinte, unde au fost închinat zeci de mănăstiri muntene și moldovene, ar constitui un uriaș pas înainte în istoriografia noastră.

Mihai Mirza

Corneliu Istrati (editor), *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, 417 p.

Cunoscut istoric și editor de documente ieșean, fost cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Corneliu Istrati restituie spre cercetare istorică, prin acest volum, o nouă ediție a cunoscutei *Condici a liuzilor*, unul dintre cele mai cunoscute izvoare statistice ale istoriei românilor¹. Cunoscând preocupările editorului, apariția acestui volum constituie un eveniment editorial așteptat, care merită semnalat cum se cuvine. Totodată, trebuie spus că prezentul volum îmbogățește colecția de izvoare statistice și economice editate; aceste documente sunt încă puțin valorificate în istoriografia românească.

Documentul publicat în cuprinsul prezentului volum este o condică consistentă, întocmită de slujbașii Vistieriei Moldovei, în toamna anului 1803. Aceasta cuprinde datele statistice rezultate din recensământul populației contribuabile din Moldova, efectuat în cursul anului arătat, cu scopul reasezării birului, reformă fiscală planuită a se realiza în toamna anului 1803, la insistențele Rusiei și la dispoziția Înaltei Porți, comunicată autorităților din principat prin hătișeriful din 1802. Condica oferă informații variate și deosebit de prețioase despre populația, societatea, economia, fiscalitatea și administrația Moldovei de la începutul veacului al XIX-lea, într-o perioadă în care Țările Române se pregăteau să pășească în modernitate.

Theodor Codrescu a intuit importanța documentară aparte a acestei *Condici* și a publicat-o în 1886, în volumele VII și VIII din cunoscuta sa colecție de documente, *Uricariul*, dar cu unele erori și inexactități, evidențiate de Corneliu Istrati în

¹ Aceasta se păstrează în colecția de Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, având numărul de inventar 504.

Introducerea ediției sale. Dintre acestea, C. Istrati acordă o atenție specială faptului că Theodor Codrescu a intervenit în mod arbitrar în structura Condicii, publicând lista recapitulativă a celor care aveau slugi fără bir în volumul al VII-lea, fără să arate explicit că acest document fusese extras din partea finală a condicii și publicat aici. Prin urmare, Codrescu nu a publicat documentul în forma originală, ci a intervenit în structura acesteia, ba mai mult, nu a specificat faptul că lista recapitulativă ar face parte din Condică, lucru de natură să inducă în eroare pe cercetători.

În forma păstrată, condica nu conține pe copertă nici un titlu, punând astfel la încercare imaginația și știința cercetătorilor care au intrat în contact cu ea. Primul ei editor, Theodor Codrescu, interpretând eronat sensul cuvântului *liude*, frecvent întâlnit în cuprinsul documentului, ca și în mai toate actele timpului, a denumit-o *Condica liuzilor*, denumire considerată de Corneliu Istrati drept inadecvată. Cu toate acestea, Corneliu Istrati constată că denumirea a fost folosită adesea de istorici, deși unii dintre ei au sesizat eroarea comisă de Theodor Codrescu. Dintre denumirile propuse până acum, Corneliu Istrati apreciază că titlul formulat de I. Bianu și R. Caracaș, *Condica Vistieriei Moldovei pe sfertul octombrie 1803*², este cel „mai apropiat de conținutul” condicii. Chiar și așa, C. Istrati optează pentru alt titlu, recte *Condica vistieriei Moldovei din anul 1803*, titlu prezent pe pagina de gardă și în descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României, întrucât pe copertă a fost stabilit, poate din neatenție, poate intenționat, dar în acest caz nu înțelegem de ce, un titlu sensibil diferit: *Condica vistieriei Moldovei la 1803*. Oricum ar fi, credem că denumirea instituției, adică Vistieria, trebuia, totuși, scrisă în titlu cu majusculă, formă utilizată de editor în cuprinsul întregului volum.

Cercetător consacrat și editor de documente recunoscut, Corneliu Istrati oferă publicului cercetător o ediție riguros științifică a acestei condici, care complinește erorile de editare prezente în ediția lui Theodor Codrescu și aduce în plus multe completări și precizări, absolut necesare și binevenite în vederea valorificării cât mai facile și mai corecte a informațiilor pe care le conține documentul. Ediția propriu-zisă a condicii este însoțită de un aparat critic consistent și bine întocmit, compus din *Introducere*, cinci anexe, note intra și infrapaginale, precum și de acum clasicul indice de nume și de locuri. În *Introducere* editorul prezintă pe larg împrejurările și modul în care a fost întocmită *Condica*, structura și conținutul acesteia, dar și importanța și ineditul informațiilor pe care le conține. Între paranteze unghiuare editorul marchează întregirile, iar în notele infrapaginale semnalează erorile prezente în original sau indică numele mănăstirilor din Bucovina, care stăpâniseră până la 1775 unele sate situate în ținuturile rămase între hotarele Moldovei, după intrarea Bucovinei în componența Imperiului Habsburgic, în dreptul cărora, la rubrica stăpâni, în *Condică* se face simpla mențiune: „a clirosului din Bucovina”. La fel a procedat editorul și în cazul satelor unor mănăstiri din ținutul Tutova, pentru care nu este scris numele stăpânilor.

Privitor la mănăstirile din Bucovina care stăpâniseră unele sate din ținuturile rămase în componența Moldovei după anul 1775 merită făcută o scurtă precizare, pentru a ne feri de unele confuzii și inexactități. În *Introducere*, Corneliu Istrati se rezumă să arate că va indica în notele din subsolul paginilor, acolo unde este nevoie și în măsura în care este posibil, numele mănăstirilor din teritoriul anexat de Imperiul Habsburgic, care stăpâniseră unele sate din Moldova rămasă sub ascultarea domnitorului din scaunul de la Iași, pentru care în *condică* se arată că erau proprietatea „clirosului din Bucovina”,

² I. Bianu, R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1913, p. 250.

fără a preciza – considerăm că era necesar – că multe dintre acele mănăstiri nu mai existau la 1803, fiind desființate de autoritățile habsburgice în urmă cu două decenii, adică în anul 1783. După acest an în Bucovina au supraviețuit numai mănăstirile Putna, Dragomirna și Sucevița, celelalte au fost transformate în biserici de mir, iar întinsele proprietăți ale mănăstirilor bucovinene și ale eparhiei de Rădăuți au intrat în administrarea așa-numitului Fond Religionar. Schitul Mare din Galiția, care stăpânise satul Pilipăuți, din ținutul Herța (p. 236), a fost la rândul său desființat, o parte din călugării săi găsindu-și adăpostul în Moldova, la mănăstirea Coșula, care a și preluat în felul acesta unele dintre proprietățile Schitului Mare. Alcătuirii Condicii erau la curent cu aceste realități, știind că acele sate nu mai erau stăpânite de mănăstiri și s-au conformat întocmai, indicând ca proprietar și administrator de drept al acelor sate „clirosul din Bucovina”, adică Fondul Religionar.

Referindu-ne strict la conținutul Condicii, trebuie spus că aceasta nu este completă, prezentând unele lipsuri și omisiuni, cum sunt partea de încheiere de la sfârșitul ținutului Putna și totalurile de la unele ținuturi. Pe acestea din urmă, editorul le completează ad-hoc, redându-le în paranteze unghiulare. Totodată, în *Introducere*, editorul constată că unele date statistice din Condică sunt identice cu acelea oferite de alte lucrări statistice din acea perioadă, cu un grad mai mare de sinteză, oferind ca exemplu documentul intitulat *Așezarea birului ce s-au făcut la zi întâi octombrie a anului 1804*, păstrat la Biblioteca Academiei Române, în fondul Documente istorice, sub cota CXCV/159, pe care-l pune la dispoziția cercetătorilor, într-o formă editată, în anexa I a volumului care face obiectul acestei prezentări. Astfel, editorul subliniază „că suma totală a banilor ce aveau de plătit birnicii este aceeași în cele două documente [*Condică* și *Așezarea birului* – n.ns.] la zece ținuturi și la orașul Iași, iar la ținutul Covurlui este de numai doi lei” (p. 21). Acestea ne îndreptătesc să credem că datele statistice au fost culese pe parcursul unei singure recensări a populației, iar reforma fiscală din 1804 s-a realizat pe bazele recensământului din 1803, ale cărui date au fost cel mult verificate și corectate în cursul anului 1804, fapt evidențiat cu prisosință de editor în *Introducere*.

Spre a înlesni și mai mult consultarea documentului, Corneliu Istrati adaugă la finalul volumului alte patru anexe, respectiv patru tabele, în rubricile cărora extrage sintezele statistice, grupate pe ținuturi, privitoare la numărul birnicilor și suma birului pe un an, numărul și felul satelor, după stăpânii lor, categoriile satelor după întinderea locului de hrană pe moșii și respectiv numărul birnicilor, dajnicilor și scutiților de dări cuprinși în condică.

Oprindu-ne aici, lăsăm cercetătorilor interesați plăcerea de a consulta cu toată încrederea această ediție a *Condicii Vistieriei Moldovei din anul 1803*, pe care o considerăm foarte bine făcută, în ciuda unor erori mai degrabă minore, inerente unei întreprinderi științifice de această factură.

Mihai Mirza

Constantin Cojocariu, *Județul Botoșani: structuri administrativ-teritoriale, Botoșani, Editura Quadrat, 2008, 467 p.*

Cartea profesorului Constantin Cojocariu, dascăl timp de decenii la Săveni, își propune să fie o istorie a organizării administrative a județului Botoșani, care, deși în titlu nu este delimitată temporal, se ocupă de fizionomia teritorială a acestuia începând cu primele atestări documentare ale orașelor din nordul zonei delimitate de râurile Siret și Prut. O carte care se ocupă de arhitectura organizării administrative a unei zone, astăzi periferice în cadrul României, dar care își va căpăta locul său binemeritat în cadrul istoriei locale.

O lucrare necesară, care adună laolaltă întreaga informație referitoare la modificările teritoriale din componența structurilor administrative consemnate de istoria Moldovei, a Principatelor sau a României contemporane. Pornită ca urmare a unei experiențe pedagogice a profesorului Constantin Cojocariu, cartea își propune să restituie, celor interesați de istoricul așezărilor din județul Botoșani, evoluția ansamblului de structuri administrative (ocoale, ținuturi, plase, comune, orașe, regiuni, raioane) care au format timp de cinci secole scheletul administrativ-teritorial din această regiune a țării.

Autorul se angajează în demersul său având ca îndemn autoritatea profesorului Ioan Caproșu, o afiliere devenită avantajoasă atât pentru autor, cât și pentru carte, în mod inevitabil lucrarea devenind un instrument de lucru indispensabil celor interesați de istoria locală a Țării de Sus a Moldovei. Scopul cărții este de a prezenta în detaliu toate modificările de natură juridică, administrativă, de teritoriu și a formelor de conducere care au avut loc în ținuturile Dorohoi, Hârlău, Botoșani și Herța.

Autorul și-a structurat demersul în cinci capitole. Capitolul 3, cel care tratează *Evoluția structurilor administrative de pe teritoriul județului Botoșani*, este cel mai consistent și constituie de fapt elementul de soliditate al cărții. Autorul a redat pentru fiecare etapă a organizării administrative a Dorohoiului, Hârlăului, Botoșaniului și Herței liste complete cu moșiile, satele, comunele rurale sau urbane, orașele sau plasele care au fost de-a lungul timpului sub oblăduirea acestora. Cum instituțiile nu au putut exista în afara oamenilor, profesorul Cojocariu a realizat, începând cu epoca modernă, pentru fiecare oraș în parte, lista celor care au condus structurile administrative respective (primari, prefecți, șefi ai consiliilor județene). Astfel, scriitura este una densă, plină de amănunte și de informații culese din volume de documente, din tratate administrative, documente de arhivă sau legi de organizare.

Cele două capitole introductive descriu pe rând *Țara de Sus a Moldovei*, respectiv trec în revistă efortul legislativ al statului român modern, ce a modificat organizarea administrativă, până la Legea 215/2001 a administrației publice locale. Ceea ce deosebește inițiativa profesorului Cojocariu de un manual de drept administrativ este tocmai faptul că demersul său asupra istoricului structurilor administrativ-teritoriale a devenit un studiu de caz aplicat pe hotarele din Botoșani. Hărți în detaliu a organizării României în 1939-1940, a ținuturilor Dorohoi, Hârlău, Botoșani și Herța, a județelor Dorohoi și Botoșani în perioada interbelică, a raionului Dorohoi, a regiunii și raionului Botoșani, realizate de către profesorul Dumitru Pancu de la Liceul „Dr. Mihai Ciucă” din Săveni, completează în mod reușit întreprinderea autorului. Cele două capitole din finalul lucrării oferă date despre stemele județelor Botoșani și Dorohoi și a principalelor orașe, respectiv despre toponimia înregistrată pe teritoriul județului Botoșani și despre modul în care s-au dispus așezările de pe malurile râurilor Siret, Prut, Jijia, Bașeu și Miletin. Bibliografia și un indice de localități completează demersul profesorului Constantin Cojocariu.

Cătălin Botoșineanu

Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940)
– între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească
Expoziție, București, 21 septembrie – 22 decembrie 2010,
Chișinău, 14-30 mai 2012

Expozițiile dedicate trecutului se încadrează în ceea ce specialiștii numesc *istorie publică* și se adresează întregii societăți, spre deosebire de cercetarea academică, produsă în centre specializate (institute, universități), care vizează în primul rând profesioniștii. Fără îndoială că este important ca faptele să fie prezentate celor interesați într-un mod documentat, onest, credibil. Totuși, chiar la două decenii de la ieșirea din totalitarism, când istoria a fost manipulată în cel mai grosolan mod posibil, rămâne actual îndemnul făcut de Vlad Georgescu în anii '70, și anume renunțarea la „istoria de parastas”. Mă refer la acele discursuri care exagerează și/sau deformează sensul sau importanța anumitor evenimente ori a figurilor „fondatoare”, glorificând în exces acolo unde s-ar cuveni o abordare mai rezervată. Din nefericire, istoria publică, cea pe care o vedem atunci când au loc comemorări, și unde de regulă sunt prezenți lideri politici sau din *establishmentul* administrativ și cultural, continuă să fie în România, dar și în țările din regiune, una puțin veridică, puțin credibilă. Or, dacă o abordăm cu spirit critic, ea poate spune comunităților adevărul despre ele însele; poate fi și altceva decât propagandă, minciună de consolare, divertisment.

De regulă, în România, expozițiile istorice, permanente sau temporare, au fost realizate mai ales de muzee. Însă și alte entități organizează asemenea manifestări, în diverse moduri, în funcție de pregătirea celor implicați, de temele alese, de conformismul sau noutatea „punerii în scenă”: instituții care păstrează arhive, centre de cercetare, asociații. În anul 2010, una dintre expozițiile organizate de Arhivele Naționale a stat sub titlul *Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească*. Iar scopul organizatorilor nu a fost unul pur retrospectiv, dorindu-se o relectură a evenimentelor petrecute în urmă cu 70 de ani.

Pierderea teritoriilor estice de către statul român nu a fost un subiect public în România înainte de 1989. Principalele fapte – ultimatumurile sovietice din 26 și 27 iunie 1940, Consiliile de Coroană de la București, din 27 și 28 iunie, succedate în cele din urmă de părăsirea teritoriilor reclamate de Moscova – erau cunoscute în linii mari. Însă în privința detaliilor subiectul era unul total necunoscut, nefiind studiat în România. În postcomunism, ca în cazul mai tuturor subiectelor istorice oclitate sau de-a dreptul interzise, și acesta a ajuns unul de interes. Treptat, au devenit accesibile diverse surse din arhive românești și străine, au apărut aprecieri asupra celor petrecute spre jumătatea secolului trecut. Însă destul de repede s-a impus o perspectivă autovictimizantă, anume că România fusese nevoită, sub presiunea marilor puteri totalitare, în mod deosebit a URSS, să cedeze teritoriile în discuție, în vederea păstrării „ființei statului” și a armatei. Prezentarea conjuncturii internaționale este nu doar importantă, ci și obligatorie pentru a

înțelege ce s-a întâmplat atunci, dar aceasta reprezintă doar un aspect al unei realități complexe. Ceea ce nu s-a discutat decât ocazional în spațiul academic, cu atât mai puțin în cel public, pe baza unor surse variate, în mod critic, este responsabilitatea statului român, a oficialităților, a liderilor politici în privința deciziei luate în iunie 1940, dar și evoluția politică internă, tratamentul aplicat regiunilor respective în perioada interbelică, situația majorității moldovenești/românești din Basarabia în special, dar și a minorităților etnice și religioase.

De aceea, această expoziție a urmărit abordarea unui subiect delicat dintr-o nouă perspectivă, aducerea în discuție a contextului complicat, dar și a urmărilor deciziei luate de autoritățile române. Mai precis, organizatorii au propus o reinterpretare a momentelor-cheie, supuse unui proces de denaturare prin discursul istoriografic atât înainte, cât și după 1989. Expoziția a pus accentul pe momentul iunie 1940, însă nu a redus aria de acoperire asupra ultimatumului sovietic. Evenimentul a fost abordat în contextul celei de-a doua părți a anului 1939 și mai ales a anului 1940. Au fost prezentate relațiile României cu Germania, Franța, Marea Britanie și îndeosebi cu URSS, criza politică internă, propaganda guvernamentală românească, propaganda sovietică în estul României, starea armatei române, ultimatumurile sovietice din 26 și 27 iunie 1940, cedarea din partea guvernului de la București, pătrunderea sovieticilor în estul României, începând chiar din 28 iunie, retragerea administrației românești, plecarea civililor și problema refugiaților din Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța și situația acestora după iunie 1940 (refugierea lor în teritoriile românești neocupate), precum și reflectarea acestor aspecte în presa vremii.

Textul introductiv al catalogului expoziției¹ atinge și problema consecințelor cedării din iunie 1940, *cele mai multe cu impact pe termen mediu și lung*:

1. *Începutul dezmembrării României. Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța a fost începutul sfârșitului „României Mari”, a fost semnul că aceasta încetase să existe. A fost deopotrivă un asasinat (sovietic) și o sinucidere (românească).*

2. *Abandonarea fără luptă a unei șesimi din teritoriul național și a unei cincimi din populație (cetățeni români!) în brațele unui sistem totalitar. Faptul că românii nu au luptat în iunie 1940 pentru Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța a contribuit la întărirea în rândul locuitorilor acestor teritorii a sentimentului de dezinteres din partea României, a părăsirii în fața amenințării vecinului de la răsărit.*

3. *Umilirea, demoralizarea țării, a armatei în primul rând, a populației în ansamblu. În iunie 1940 o țară întreagă era derutată, înfricoșată, traumatizată, cu guvernanți incapabili să-și asume răspunderea unor acțiuni demne, nu doar dureroase. Populația României era deja obosită din cauza impozitelor considerabile, a concentrărilor repetate și lungi ale unui mare număr de soldați în ultimii doi ani, mai ales țărani, a rechizițiilor, și acestea efectuate îndeosebi în mediul rural.*

4. *Slăbirea prestigiului internațional al statului român.*

5. *Încurajarea pretențiilor Ungariei și Bulgariei asupra unor părți din teritoriul României, care din iulie 1940 au devenit și mai insistente. În august-septembrie ele aveau să se concretizeze, Transilvania de Nord-Est fiind cedată Ungariei, iar Cadrilaterul, Bulgariei.*

6. *Slăbirea capacităților militare, economice și demografice ale României.*

¹ Dorin Dobrințu, *Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940). O relectură a unui moment istoric controversat.*

7. *Înrăutățirea situației politice interne, glisarea și mai mult spre extremism a regimului politic carlist: cooptarea legionarilor în guvernul de la București; numirea unui prim-ministru progerman declarat, Ion Gigurtu; măsuri șovine dure, cum a fost cazul cu legile antisemite, rasiste, din 8 august 1940, inspirate direct din legislația nazistă de la Nürnberg. Cedările teritoriale din iunie 1940, urmate de cele din august-septembrie același an, aveau să ducă și la alte schimbări în planul politicii interne, inclusiv la instituirea unui regim militar, în frunte cu generalul Ion Antonescu, cu accente fasciste, în următorii patru ani, ba chiar cu ingrediente totalitare în timpul „statului național legionar”.*

8. *Căutarea unor „țapi ispășitori” în interior, pentru dezastrul României, pentru lașitățile din vara anului 1940: democrația interbelică, cu sistemul partidelor politice; minoritățile etnice și religioase, în mod special evreii.*

9. *Represiunea sovietică împotriva unei părți importante a populației din Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța: arestări, deportări, execuții/asasinate, spolierea locuitorilor, schimbarea forțată a sistemului social și a componenței etnice etc.*

Ca și alte expoziții organizate de Arhivele Naționale ale României în ultimii ani, și aceasta a fost rezultatul colaborării dintre mai multe instituții: Arhivele Diplomatice din Ministerul Afacerilor Externe al României (director Stelian Obiziu), Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (președinte executiv Ioan Stanomir), Serviciul Istoric al Armatei (director Marian Moșneagu) și Arhiva Națională de Filme (director Anca Mitran).

Coordonatorii expoziției au fost Dorin Dobrinu și Șerban Marin; în documentare au fost implicați Laura Dumitru, Răducu Stancu și Flori Bucur; concepția grafică: Flori Bucur, Petre Mitrea, Promo Design Group (Levent Cărtășan). Au sprijinit direct organizarea acestei expoziții arhiviști din diverse structuri ale Arhivelor Naționale: Ruxandra Priminescu, Viorica Nicolae, Gabriel Catalan, Claudiu Turcitu, Cristina Giurea, Lăgia Fodor, Iuliana Arambașă etc. De asemenea, merită menționate mai multe persoane care s-au implicat în depistarea materialelor documentare din partea instituțiilor partenere, au pus la dispoziție surse din arhive private ori au susținut material anumite etape ale acestei expoziții: Manuel Stănescu, Lucian Drăghici, Dan Taloș, Marian Țuțui, Sergiu Iosipescu, Radu Coroamă, Igor Cașu și Dănuț Mănăstireanu.

Expoziția a reunit aproape 150 de exponate, dintre care 80 pe panouri și 70 în vitrine. Dintre acestea, 40 au fost fotografii, 7 hărți, circa 100 de documente specifice perioadei contemporane: documente oficiale (telegrame, rapoarte diplomatice, adrese), mărturii personale, hărți, fotografii, cupiuri din presă, extrase din jurnale sonore, filme documentare din perioada respectivă. Acestea proveneau de la Arhivele Naționale ale României (Serviciul Arhive Naționale Istoric Centrale, Serviciile Județene Botoșani, Iași, Ilfov, Suceava, Teleorman, Vrancea), Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României, Serviciul Istoric al Armatei, Arhiva Națională de Filme și Arhiva Națională a Republicii Moldova².

² Un ajutor prețios a venit din partea profesorului Igor Cașu, de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău, care a oferit un număr important de fotografii privind intrarea sovieticilor în Basarabia, în vara anului 1940, depistate în Fototeca Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Făcute de sovietici, aceste fotografii priveau avansul Armatei Roșii în teritoriile cedate, primele ei contacte cu Armata și administrația românească în retragere, cu populația civilă locală, manifestațiile și defilarea trupelor bolșevice organizate după preluarea controlului asupra regiunii etc. Anterior, asemenea fotografii nu erau cunoscute în România,

Tot cu acea ocazie a fost publicat un catalog al expoziției, deja amintit. De asemenea, a fost imprimat și un DVD al expoziției, în acest fel fiind puse la dispoziția celor interesați, suplimentar, până la 1.000 de piese documentare. Pentru a fi accesibil și unui public care nu cunoaște limba română, textul introductiv și legende documentelor au fost traduse în limbile engleză și rusă; traduceri au fost realizate sau revăzute de Gabriela Preotesi, Octavian Dascălu, Chris Davis, Stuart Elford, Paul Michelson, Grigory Shkundin, Ermina Strutinschi. DVD-ul a fost postat pe site-ul Arhivelor Naționale, putând fi accesat în mod gratuit.

Expoziția *Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească* a fost găzduită în holul din sediul central al Arhivelor Naționale ale României. Vernisajul a avut loc la 21 septembrie 2010, în prezența reprezentanților instituțiilor partenere și a unui public interesat, expoziția fiind deschisă, cu acces liber, până la 21 decembrie același an.

În baza unui parteneriat între Arhivele Naționale ale României cu Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei și cu Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova, în primăvara anului 2012 expoziția a fost transportată la Chișinău³. Vernisajul a avut loc pe 14 mai 2012, la sediul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, în prezența unui public important din punct de vedere numeric și calitativ. Oficiile de gazdă au fost făcute de Eugen Sava, director general al Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Au luat cuvântul: Gheorghe Postică, vice-ministru al Culturii în guvernul Moldovei; Dorin Dobrințu, director al Arhivelor Naționale ale României; Petre Guran, directorul Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu”, Chișinău; Igor Cașu, Svetlana Suveică și Anatol Petrencu, de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova; Elena Postică, director general adjunct al Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Iar în public s-au aflat: Marius Lazurcă, ambasadorul României în Republica Moldova; Vlad Darie, directorul Moldpress; arhiviști, inclusiv Petru Vicol, directorul Arhivei Naționale a Republicii Moldova, și Silviu Tabac, fost director al aceleiași instituții; Florin Cîntic, șeful Serviciului Iași al Arhivelor Naționale ale României și Cătălin Botoșineanu, fost șef al aceleiași structuri; istorici, muzeografi, studenți, jurnaliști etc.

Vernisarea acestei expoziții și la Chișinău a permis prezentarea unor surse referitoare la istoria Basarabiei într-un moment de cotitură al acestei regiuni istorice și cunoașterea mai aprofundată, bazată pe documente de arhivă, a contextului istoric al anului 1940 și a condițiilor în care a avut loc cedarea teritorială către Uniunea Sovietică. Potrivit protocolului amintit, expoziția va fi itinerantă și în alte orașe din Republica Moldova (Bălți, Cahul, Soroca).

Dorin Dobrințu

fototecile la care am avut acces fiind foarte sărace în material ilustrativ pe acest segment. Cum se întâmplă adeseori în spațiul public românesc, unele dintre aceste fotografii, ca și altele incluse în expoziția pe care o avem în vedere, au fost preluate în mass-media din România fără menționarea sursei.

³ Transportul a fost asigurat prin amabilitatea domnului Eugen Ursu.

***Relația Stat-Biserică în Europa Centrală și de Est
în perioada 1945-1989. Instituții și metode***

**Conferință internațională,
Oradea, 19-20 octombrie 2012**

Studiile de istorie religioasă (despre instituții, practici și sentimente) au fost în regimurile comuniste, în tot spațiul est-european, „exilate” în spațiul seminariilor teologice și în paginile puținelor reviste cu profil religios/teologic. Rareori – și atunci golită de semnificații religioase – această istorie reușea să intre în atenția unor cercetători și doar în cazul perioadelor mai vechi sau al acelor segmente care puteau fi mobilizate în sprijinul regimului, de regulă prin istoria militantă, național-comunistă. Nu era nicidecum loc pentru istoria mai recentă a diverselor religii din regiune, în particular a diferitelor tradiții creștine. După 1989, istoria spațiului religios, în special a Bisericii (aici în sens neconfesional, așadar a creștinismului în general) a devenit o direcție importantă de studiu. Firesc, cea mai mare curiozitate din partea publicului era față de istoria interzisă decenii la rând, controlarea de către partidul-stat a bisericilor, interzicerea unor confesiuni, a unor încercări de rezistență, chiar fâțișă, persecutarea unui număr apreciabil de credincioși, arestarea și aruncarea în închisori a unora dintre aceștia etc.

Dacă în primii ani postcomuniști au avut loc mai ales restituiri din sfera memoriei, atât amintirile puse în pagină de actanți, cât și interviuri redată în ziare, în publicații culturale, la radio sau televiziune, ulterior au început să apară și lucrări realizate de istorici, fie ecleziastici, fie laici sau chiar seculari. Arhivele din perioada comunistă au reprezentat peste tot o miză importantă pentru istorici. În cazul celor românești, deschiderea a fost extrem de lentă și ca urmare a unor dispute nesfârșite în anii 1990 – prima jumătate a anilor 2000. Este vorba atât de arhivele create de fosta Securitate sau de antecesoarele acesteia, cât și de alte instituții ale partidului-stat, primele deținute întâi îndeosebi la Serviciul Român de Informații, apoi la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor fostei Securități (CNSAS), cele din urmă mai ales la Arhivele Statului/ Arhivele Naționale ale României, dar o perioadă și (în parte) la Arhivele Ministerului Apărării Naționale. În cazul documentelor esențiale pentru înțelegerea situației cultelor în perioada comunistă, nu trebuie pierdută din vedere Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte, „moștenită” de la fostul Departament al Cultelor. Aceasta a fost multă vreme greu accesibilă, dar după preluarea celei mai mari părți a fondului arhivistice din perioada comunistă la Arhivele Naționale (2010) aceste documente sunt la dispoziția cercetătorilor.

Cele mai bine de două decenii de la căderea comunismului în țările din Europa central-estică nu au estompat interesul față de problematica istoriei Bisericii în perioada comunistă. Dimpotrivă, accesul la o masă documentară uriașă, clarificările metodologice, analizele secvențiale tot mai numeroase, iar în parte mai bine făcute ș.a.m.d. dovedesc potențialul acestui câmp de cercetare.

În acest cadru general, în zilele de 19-20 octombrie 2012 a avut loc la Oradea conferința *Relația Stat-Biserică în Europa Centrală și de Est în perioada 1945-1989. Instituții și metode*. Organizată de Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete din Ungaria, Budapesta, și de Asociația Posticum – Movimentum Iuventutis Christianae, Oradea, la sediul Centrului Cultural Posticum, conferința a reunit cercetători din România și Ungaria preocupați de tematica în discuție. Nu a fost vorba doar de istorici, deși aceștia

au fost predominanți, ci și de politologi, arhiviști și editori ai unor reviste sau serii de profil la case de editură.

Lucrările conferinței au fost structurate pe cinci secțiuni, la sfârșitul fiecăreia dintre ele existând un timp consistent pentru discuții.

Secțiunea I s-a intitulat *Începutul rezistenței și oprirării* și a cuprins patru comunicări. Prima a fost susținută de Balogh Margit (Budapesta, director al Institutului de Cercetări în Științe Sociale), *Nunțiaturile apostolice în zona ocupată de sovietici, 1944-1950*. Autoarea a insistat pe începutul relațiilor dintre Vatican și Partidul Comunist (bolșevic) al Rusiei Sovietice/Uniunii Sovietice de la sfârșitul deceniului doi până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Cercetătoarea a insistat pe situația din 1944 și după, când Stalin a încercat să arate că URSS nu ducea o politică antireligioasă, dorind să câștige simpatia opiniei publice occidentale. În realitate, însă, Kremlinul avea o politică expansionistă în Estul Europei, inclusiv în plan religios, interesele sale geostrategice jucând un rol important în această privință. De aceea, relația cu Vaticanul a fost mereu în atenția sovieticilor, sateliții din Est revocând, denunțând concordatele încheiate în deceniile anterioare.

Gyarmati György (Budapesta, director general al Arhivei Istorice a Serviciilor Secrete din Ungaria) a prezentat *Chemarea la Roma sau crearea unui proces la Budapesta. Dilema lui Rákosi Mátyás și a Partidului Comunist din Ungaria la sfârșitul anului 1948 în timpul procesului împotriva cardinalului Mindszenty József*. Autorul a încercat să prezinte situația romano-catolicilor dintr-o perspectivă (geografică și de putere) diferită de cea a precedentei comunicări, și anume dinspre Statele Unite ale Americii, cealaltă superputere după 1945. Din păcate, această introducere, de altfel foarte interesantă și documentată, practic i-a epuizat dr. Gyarmati cea mai mare parte a timpului alocat pentru comunicare, care privea mai ales destinul cardinalului Mindszenty, arhiepiscop de Esztergom.

Mikó Zsuzsa (Budapesta, director general al Arhivelor Naționale din Ungaria) a urmărit *Tipurile de procese judiciare/penale împotriva catolicilor din Ungaria, 1956-1963*. Această comunicare a privit sursele arhivistice referitoare la istoria ecleziastică din Ungaria în anii comunismului, în special în perioada imediat următoare revoluției maghiare din 1956, inclusiv situația proceselor cu substrat religios-politic.

Csendes László (București, membru al Colegiului CNSAS) a avut în vedere *Dialoguri în temnițe. Relația stat-biserică în primul deceniu al comunismului din România*. Autorul a prezentat câteva cazuri de oameni ai Bisericii care au avut atitudini critice față de comunism în general, față de cel din România în special, acest fapt atrăgând represiunea regimului. Primul caz a fost cel al lui Richard Wurmbrand, a cărui scurtă biografie a fost reconstituită pe baza documentelor din Arhiva CNSAS. Dintr-un activist comunist, inclusiv cu pregătire subversivă la Moscova, Wurmbrand avea să devină creștin (evangelic, luteran de confesiune sinodo-prezbiteriană), chiar pastor. În 1948 a fost arestat și aruncat în pușcărie. El a folosit noțiunea de „Biserică subterană” pentru prima dată, care avea să facă apoi carieră pe plan internațional. Un al doilea caz a fost al lui Ravasz László, „conducător legitim al reformaților maghiari”. Acesta a militat pentru „o biserică liberă într-un stat liber”, o veche dorință a creștinilor care respingeau ideea de biserică oficială, de biserică de stat sau controlată de acesta. În fine, al treilea caz a fost al lui Márton Áron, arhiepiscop de Alba Iulia, lider al romano-catolicilor maghiari din România, arestat de autoritățile comuniste, supraviețuind cu atenție inclusiv după eliberarea și repunerea sa în demnitatea bisericească.

Secțiunea a II-a a privit *Paradigma bisericii naționale în regimul comunist și propaganda ateistă*. Cristian Vasile (București, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”) a prezentat comunicarea *Biserica Ortodoxă Română și regimul comunist. În căutarea unor noi surse istorice*. Cu rezultate deja bine cunoscute în domeniul istoriei BOR, cercetătorul bucureștean a prezentat mai întâi, sumar, sursele disponibile în acest moment, insistând apoi mai ales pe ceea ce nu este deschis cercetătorilor. Cu siguranță cea mai puțin cercetată este Arhiva Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, din cauza inaccesibilității ei reale, a lipsei de transparență și de proceduri clare, a piedicilor numeroase puse în calea celor interesați. Cunoașterea istoriei acestei confesiuni în anii comunismului este posibilă și fără această arhivă, desigur, dar ea este fragmentară, multe întrebări neputând primi răspuns fără punerea în circuit a acestor documente.

Dorin Dobrinu (Iași, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”) a susținut comunicarea *Propaganda ateistă în România 1945-1989. Modele, etape, actori*. Este vorba despre un subiect care a fost practic neabordat în istoriografia română, deși el este foarte important pentru a înțelege ce contrapunea ideologia comunistă oficială manifestărilor religioase. Cercetătorul ieșean a avut în vedere modelul sovietic, scopurile propagandei ateiste, structurile partidului-stat implicate în propaganda ateistă (Secția de Propagandă a CC al PMR, alte organizații de partid, inclusiv cele teritoriale, Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii etc.), manifestările efective ale aparatului de propagandă (conferințe, editarea de lucrări, broșuri, presa specializată sau generalistă, emisiuni radiofonice, filme documentare, expoziții), dar și reacțiile oamenilor religioși față de aceste acțiuni concertate ale partidului-stat.

Secțiunea a III-a a fost dedicată *Strategiilor de supraviețuire și noilor forme ale persecuției*. Bánkuti Gábor (Pécs, Facultatea de Istorie a Universității din Pécs) a susținut comunicarea *Strategii de supraviețuire în timpul risipirii. Cazul iezuiților*. Szabó Csaba (Viena, director al Collegium Hungaricum) a prezentat *Gânduri despre membrii „legiunii mușilor”*. Nu este vorba, așa cum s-ar putea crede la o primă privire, despre o organizație militară sau paramilitară, nici despre victime, ci despre cei care au fost în interiorul sistemului comunist, iar după căderea acestuia nu și-au spus povestea. Deși în numeroase cazuri ei sunt cunoscuți, nu și-au prezentat punctul de vedere, preferând tăcerea. În mod particular, conferențiarul s-a referit la cei care au avut de-a face cu cultele, care le-au urmărit, le-au infiltrat. Faptul că acești „muși” (agenți, angajați ai Securității) nu-și expun experiența, nu spun ceea ce știu, nu lămuresc anumite situații, fapte ș.a.m.d., toate acestea fac posibilă explozia anumitor „bombe” de presă, a unor scandaluri publice.

Aplicate au fost comunicările susținute de doi arhiviști de la Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete din Ungaria, Budapesta. Vörös Géza a prezentat lucrarea *Pui de vulturi în furtună. Persecutarea unui preot salvator al copiilor în deceniile dictaturii*, iar Bandi István a susținut *Împotriva copiilor nu există luptă de clasă. Măsurile de supraveghere și control utilizate împotriva elevilor școlilor confesionale între anii 1950-1970*.

Secțiunea a IV-a a avut în vedere *Compromisuri și strategii de supraviețuire în aulele episcopale*. Nagy Mihály Zoltán (Oradea, coordonator al Posticum – Institutul de Cercetare Ecclesiastică și Științe Sociale) a prezentat comunicarea *Eliberarea episcopului Márton Áron – încercare de reglementare a statutului Bisericii Romano-Catolice din România?* Cercetătorul orădean a precizat de la început că este vorba despre o chestiune punctuală, dar care se încadrează într-o investigație mai largă, vizând recuperarea întregii informații lăsată de Securitate despre episcopul de Alba Iulia. Dosarul

acestui, aflat la CNSAS, numără nu mai puțin de 267 de volume. Din câte se știe, este vorba de un record pentru o persoană aflată în urmărirea poliției politice românești.

János Csongor (Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Reformată, Universitatea „Babeș-Bolyai”) a avut în atenție *Relația Bisericii Reformate din România cu statul în anii '50 și '60 din perspectiva alegerilor episcopale*.

Secțiunea a V-a a privit *Arhivele bisericești și de stat în slujba istoriografiei eclesiastice contemporane*. Laura Stancu (București, director al Arhivei CNSAS) a prezentat *Arhiva CNSAS de la legenda(re) la (re)organizare*. Au fost reamintite etapele prin care a trecut Arhiva Securității de-a lungul deceniilor de funcționare a acestei instituții, inclusiv distrugerile de documente produse ca urmare a unor decizii oficiale. Sunt bine cunoscute operațiunile „Jarul” și „Cenușa”, desfășurate în urma plenarelor PCR din iunie 1967 și aprilie 1968, prin care dosarele de colaborare cu Securitatea ale membrilor de partid, mai ales mapele anexă, au fost distruse. A fost vorba de nu mai puțin de 200.000 de unități arhivistice. În 1971 s-a înființat Centrul de Informare și Documentare al Securității, care gestiona arhiva. De-a lungul celor mai bine de 12 ani de funcționare a CNSAS, în Arhiva acestei instituții au fost primite 2.081.893 fișe de cartotecă. Până în prezent CNSAS a preluat circa 100.000 de microfilme, operațiunea fiind în derulare. Arhiva fostei Securități aflată (în cea mai mare parte, dar nu integral) la CNSAS cuprinde 24 de kilometri liniari de documente. Pentru comparație, dintre arhivele instituțiilor similare din alte țări foste comuniste merită amintit că „sora” din Polonia are 87 de kilometri liniari de documente, iar cea din Germania 111 kilometri liniari. Din punctul de vedere al ponderii fondurilor existente la ACNSAS, dosarele de cadre sunt nesemnificative, preponderente fiind dosarele de urmărire informativă (60%), urmate de dosarele de rețea (27%). Dacă arhiva fostei Securități deținută inițial de Serviciul Român de Informații a ajuns în cea mai mare parte la CNSAS, arhiva aflată la Serviciul de Informații Externe a fost predată Consiliului în mică parte și în condiții mai degrabă proaste. În cel din urmă caz au fost preluate pachete, fiind vorba, se pare, de exemplarul nr. 2, în general dificil sau chiar imposibil de citit. Experiența directă a multor cititori, inclusiv a autorului acestei prezentări, confirmă cele spuse de directorul Arhivei CNSAS. În același timp, în opinia mea (D.D.) la CNSAS s-au luat la începutul funcționării acestei instituții și unele decizii discutabile din punctul de vedere al normelor profesionale. Cel mai potrivit exemplu în acest sens îl constituie decizia de a refonda această arhivă, poate mai exact de a renumera dosarele primite, deși în multe cazuri era vorba de unități arhivistice care intraseră deja în circuitul științific în a doua jumătate a anilor 1990, când au fost accesibile prin sala de studiu a SRI. Din fericire, există o concordanță între cota ASRI și cota ACNSAS, făcută de angajații celei din urmă instituții.

Sipos Gábor (Cluj-Napoca, director al Arhivei Episcopiei Reformate din Ardeal, Universitatea „Babeș-Bolyai”) s-a oprit asupra *Izvoarelor arhivistice ale comunismului în arhivele Bisericii Reformate din România*. Arhivistul clujean observa că după 1945 arhivele devin „nesincere”. Mai precis, este vorba despre ce fel de acte erau arhivate și cum erau ele concepute de autorii lor. Pentru a evita probleme posibile, în anii postbelici s-a intervenit chiar în arhiva din anii 1918-1945. Mulți oameni ai Bisericii evitau să lase urme, dând dispoziții verbale, făcând anumite activități bisericești fără să le aștearnă pe hârtie. Există o autocenzură care se observă în documente. Ca și documentele create de instituțiile de stat, și cele bisericești trebuie tratate cu o anumită circumspecție, cu aceeași critică istorică. Ele oferă informații despre foarte multe subiecte din anii comunismului: desființarea școlilor confesionale, naționalizarea unor bunuri ale Bisericii (case,

cămine culturale, clădiri școlare sau de interes strict social etc.), confiscarea/„naționalizarea” arhivelor bisericești (în 1950, în anii 1970). Din limbajul documentelor putem decifra că în anumite momente, în anumite cazuri, diferite acțiuni erau rodul unor presiuni, al unor acțiuni chiar violente ale statului. Din aluzii, din metafore, putem înțelege despre ce era vorba în realitate. Observațiile arhivistului clujean trebuie completate. Întrucât multe acțiuni nu pot fi documentate în arhive, ele nefiind consemnate în acte mai mult sau mai puțin oficiale, este necesar apelul la alte tipuri de surse, la istorie orală, memorii etc.

Bernád Rita (Alba Iulia, director al Arhivei Arhiepiscopale de Alba Iulia) s-a ocupat de *Acces și cercetări în arhivele catolice din România*. Comunicarea a avut în vedere doar arhivele romano-catolice, nu și pe cele greco-catolice. Cele două arhiepiscopii și patru episcopii romano-catolice au arhive, ele funcționând după același regulament, practic un hibrid între legislația națională și dreptul canonic. Foarte multe documente istorice interesante și frumoase, inclusiv cu miniaturi, sunt păstrate la Arhiepiscopia de Alba Iulia. În anii 2000, arhivele de la Alba Iulia, Gherla, Gheorghieni, Oradea, Satu Mare și Timișoara au fost foarte bine puse la punct (în cutii, rafturi de arhivă, beneficiind de inventare, unele piese fiind restaurate), iar numărul de cercetători a crescut foarte mult. Lucrurile stau mai prost în cazul Arhiepiscopiei de București și în cazul Episcopiei de Iași. Nu există decât două zile pe lună de lucru cu publicul la București, cu un arhivar care vine de la Iași.

Lázár Csilla (Sândominic, director al Muzeului Márton Áron) a avut o comunicare cu titlul *Muzeul Márton Áron din Sândominic. Câteva gânduri despre o expoziție ecleziastică*. Este vorba de un muzeu constituit din inițiativa Asociației Márton Áron, în comuna Sândominic, județul Harghita, unde s-a născut episcopul. Deși comuna are circa 6.000 de oameni, muzeul a fost vizitat în 2012 de aproximativ 4.000 de oameni. Un avantaj îl reprezintă și faptul că se află pe drumul spre Șumuleu-Ciuc, unde are loc un cunoscut pelerinaj romano-catolic. Clădirea Muzeului este veche, aici funcționând o vreme chiar școala localității, unde a învățat în copilărie viitorul episcop. Exponatele provin în parte de la Asociația Márton Áron (și au rămas proprietatea acesteia), altele fiind împrumutate de la Arhiepiscopia de Alba Iulia. În privința organizării materialului expozițional, s-a optat pentru redarea cronologică.

Zombori István (Szeged, Asociația Enciclopedică de Istorie Ecleziastică din Ungaria – METEM, Fundația Historia Ecclesiastica Ungarica) a insistat pe *Izvoarele despre persecuția bisericilor: depistare, valorificare, publicare*. Autorul este șeful unei edituri specializate în publicarea de lucrări privind istoria ecleziastică. Asociațiile în care este implicat desfășoară o activitate insistentă în acest sens, adunând, editând și publicând surse. Deja au apărut peste 100 de titluri privind istoria bisericească a maghiarilor. Afirmația că „încă nu se cunosc toate sursele” (Zombori István) se cere desigur nuanțată. De fapt, sursele sunt în continuă „descoperire”, ele ajungând să fie cunoscute prin punerea lor în circuitul public, prin utilizarea în lucrări narative, analitice sau prin ediții de documente ori prin utilizarea în istoria publică, în presa cotidiană și culturală, în filme documentare, în expoziții etc. Cu atât mai mult este valabil aceasta în cazul celor din perioada comunistă, care sunt în număr enorm și de puțin timp accesibile.

La finalul conferinței a avut loc o masă rotundă, *Unde se află istoriografia ecleziastică contemporană?* Concluzia generală a participanților a fost că atât în România, cât și în Ungaria există deja un destul de consistent corp profesional care se ocupă de istoria Bisericii în perioada comunistă. Situația este asemănătoare în celelalte țări din

regiune. Există desigur o piedică în cunoașterea pe larg a bibliografiei produse în Europa central-estică, aceasta fiind preponderent în limbile locale, cel mult regionale. Totuși, unele rezultate sunt accesibile mai ales în limbi de circulație internațională, mai rar prin traduceri.

O altă concluzie a conferinței a fost necesitatea editării profesioniste și cu spirit deontologic a surselor. Din păcate, în cele două decenii de după căderea comunismului au apărut și multe lucrări proaste, cu selecția surselor după criterii uneori nici măcar declarate explicit, unele chiar cu intenții manipulative, având drept rezultat distorsionarea cunoașterii istorice.

Există un pericol al triumfalismului în istoriografie, inclusiv în cea ecleziastică. Acesta se cere moderat prin respectul față de fapte, prin spirit critic, prin discuții, prin comunicarea rezultatelor cercetărilor în conferințe, mese rotunde, studii secvențiale sau sinteze. Dialogul este posibil atât între istoricii aparținând istoriografiilor din țările regiunii sau din afara acestora, cât și între cei care vin eventual din diferite tradiții religioase sau care aparțin mediului secular. Cunoașterea reală nu poate fi captivă a tribalismului, a segregării naționale sau confesionale, care din nefericire s-a manifestat cu putere în anumite momente și în postcomunism. O cunoaștere istorică bazată pe accesul la surse și pe respectul deontologiei profesionale nu poate decât să ajute în primul rând studiilor istorice, iar în al doilea rând – prin diseminarea rezultatelor acestor cercetări – societăților respective în ansamblul lor.

Dorin Dobrinicu

Lista autorilor

Mihnea BERINDEI. A urmat Facultatea de Istorie a Universității din București (1966-1970); și-a terminat studiile la École Pratique des Hautes Études, VI-ème Section (devenită apoi École des Hautes Études en Sciences Sociales – EHESS), cu disertația susținută în 1972; studii otomane la École Pratique des Hautes Études, IV-ème Section, și la Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO). Cercetător la EHESS și la Institut des Sciences Sociales du Politique, CNRS, Paris. A fost membru al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Domenii de interes: relații româno-otomane, politica nord-pontică a Imperiului Otoman, editarea izvoarelor privind istoria României comuniste, opoziția anticomunistă în România și țările din Europa de Est. Activitate în exilul românesc anticomunist de la Paris în anii 1977-1990 (vicepreședinte și purtător de cuvânt al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului în România). Publicații reprezentative: *Roumanie, crise et répression*, dossier de l'Alternative, études et documents, Paris, 1983 (în colaborare cu Anne Planche); *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Etudes et documents*, Paris, Éd. EHESS – Cambridge Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, 1987 (în colaborare cu Gilles Veinstein); coautor al *Raportului Final*, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, ediție revăzută și îmbunătățită, București, Editura Humanitas, 2007 (editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu și Cristian Vasile); *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Dorin Dobrințu și Armand Goșu); *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012 (editor împreună cu Dorin Dobrințu și Armand Goșu). Editor sau coautor al mai multor volume de istorie contemporană; a publicat în reviste de specialitate și în volume colective cca 20 de studii bazate pe documente inedite din arhivele otomane, precum și zeci de articole privind situația din România comunistă.

Ștefan BOSOMITU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o lucrare biografică despre liderul comunist Miron Constantinescu. Cercetător la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București. Domenii de interes: biografiile nomenclaturii, istoria comunismului românesc interbelic, intelectualii și regimul comunist, istoria științelor. Publicații recente: *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Iași, Editura Polirom, 2012 (coordonator împreună cu Mihai Burcea); *Mihail Roller. O scurtă biografie*, în *Identitate, social și cotidian în România comunistă*, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc”, vol. VII, 2012, p. 19-65 (împreună cu Mihai Burcea).

Cătălin BOTOȘINEANU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Universitatea din Iași în perioada interbelică. Profesorii și viața politică*. Arhivist la Arhivele Naționale Iași. Domenii de interes: istoria intelectualilor, a învățământului și a spațiului universitar, arhivistică. Publicații recente: „*Ordinea juriștilor*” la Universitatea din Iași. *Recrutarea corpului profesoral al Facultății de Drept în primii ani interbelici*, în AIHX, tom XLIX, 2012, p. 315-339; *Vera Myller, prima femeie profesor universitar din România. În jurul numirii sale la Universitatea din Iași*, în „Historia Universitas Iassiensis”, II, 2011, p. 59-75; *Instituția rectoratului. Alegerile pentru funcția de rector, 1860-1940*, în Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 419-450.

Liviu CĂRARE. Doctorand la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca; absolvent al masteratului *Istoria evreilor și ebraistică*, la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria politică și socială a României în secolul XX, cu accent asupra Holocaustului din România, minoritățile etnice din România între 1918-1944, comunism și postcomunism, dinamica relațiilor internaționale. Publicații recente: *Evreii din ghetoul Chișinău. Studiu de caz: masacrul de la Ghidighici (august 1941)*, în „Holocaust. Studii și cercetări”, vol 1/2011, 2011, p. 74-83; *Concluziile Comisiei de anchetă pentru „cercetarea neregulilor săvârșite cu ocazia evacuării evreilor din Cernăuți” (1941)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, 2011, p. 251-274; *Aspecte privind Holocaustul din România. Evreii din Cernăuți și steaua galbenă*, în Sorin Radu și Vasile Ciobanu (coordonatori), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Sibiu, Universitatea „Lucian Blaga”, 2009, p. 212-222.

Ina CHIRILĂ. Absolventă a cursurilor de studii aprofundate ale Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu specializarea „Istoria izvoarelor antice și medievale”. Arhivist la Arhivele Naționale Iași. Domenii de interes: arhivistica, elite și istoria instituțiilor culturale. Publicații recente: *Colecția „Gheorghe Ghibănescu” – perspectiva unor noi teme de cercetare. Prezentare de fond*, în „Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău”, VII, 2012, p. 417-436; *Societatea culturală, istorico-arheologică „Muzeul orașului Iași”. Destinul unei instituții uitate*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei” (serie nouă), XVI-XVIII, 2010-2012, p. 177-208.

Nicolae CIUBOTARU. Doctor în istorie la Facultatea științelor umaniste a Universității „M. V. Lomonosov”, Moscova. Conferențiar la Facultatea de Istorie și Etnopedagogie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Domenii de interes: istoria Basarabiei în epoca modernă, mișcarea națională din Basarabia (1812-1917), diferendul transnistrean și evoluția acestuia. Publicații recente: *Afirmarea curentului național românesc în Basarabia (1859-1917)*, în Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengu, Ion Gumenai (coordonatori), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea, Editura Universității din Oradea, Chișinău, Editura Cartdidact, 2008, p. 315-333; *Rolul presei naționale în propagarea idealurilor românilor basarabeni*, în *Românii din afara granițelor țării. Iași – Chișinău: legături istorice*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2008, p. 409-435; *Românii de la Est. Războiul de pe Nistru*, București, Ager – Economistul, 2004 (coautor); circa 60 de articole științifice și publicistice în domeniul istoriei.

Dennis DELETANT. Visiting Ion Rațiu Professor de Studii Românești la Georgetown University, Washington, DC. A fost profesor de Studii Românești la School of Slavonic and East European Studies, University College, Londra (1969-2011) și la University of Amsterdam (2003-2010). În 1988 a fost declarat *persona non grata* de către autoritățile române, ca urmare a comentariilor sale critice față de regimul Ceaușescu în publicații britanice și la radiodifuziune. În 1990 a fost coorganizator al British Book Appeal pentru ajutarea Bibliotecii Centrale Universitare din București – distrusă într-un incendiu în timpul revoluției din decembrie 1989 –, ceea ce a presupus trimiterea a 400.000 de volume între ianuarie-aprilie 1990. Implicat în numeroase proiecte care priveau acordarea de expertiză autorităților britanice asupra țărilor postcomuniste. Autor al mai multor monografii și volume de studii despre istoria recentă a României, printre care: *Ion Antonescu. Hitler's Forgotten Ally*, London, New York, 2006 (și traducere în română: *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său, 1940-1944*, București, Editura Humanitas, 2008); *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, London, New York, 1999 (și traducere în română: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, 2001); *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-89*, London, New York, 1996 (și traducere în română: *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998); *Romania under Communist Rule*, Bucharest, 1998 (și traducere în română: *România sub regimul comunist*, ediția a III-a, București, Fundația Academia Civică, 2010).

Dorin DOBRINCU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60)*. Cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași; director al Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria politică și socială a României contemporane, cu precădere în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Holocaustul, perioada comunistă – ocupația sovietică, începuturile regimului comunist, rezistența armată anticomunistă, colectivizarea agriculturii, Gulagul românesc, exilul românesc postbelic –, memoria fascismului și comunismului; istoria creștinismului din România, în special relațiile stat-biserică, naționalismul religios, represiunea comunistă asupra Bisericii și istoria comunităților protestante românești; editarea documentelor contemporane, istoria orală. Publicații recente: *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest – New York, Central European University Press, 2009 (editor împreună cu Constantin Iordachi); editor sau coautor al altor volume de istorie contemporană; aproape 100 de studii publicate în reviste de specialitate și în volume colective.

Mara MĂRGINEAN. Doctorandă la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, cu tema *Procesul de urbanizare în centrele industriale Hunedoara și Călan, 1945-1968*. Domenii de interes: cultura vizuală a războiului rece, estetică și modernizare în Europa secolului XX și istorie socială. Publicații recente: *Importing Words to*

Build a City: Socialist Modernization of Hunedoara between Architects' Designs and Politicians' Projects, 1950-1952, în „Caietele Echinocțiu”, 19 (2010), p. 22-34; *Industrializare și urbanizare. Studiu de caz: Hunedoara*, în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coordonatori), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 321-336; *Reconstrucția în România postbelică. Aspecte urbanistice, 1944-1948*, în Luciana M. Jinga (coordonator), *Identitate, social și cotidian în România comunistă*, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc”, vol. VII, 2012, p. 173-197.

Stelian Arcadie MÂNDRUȚ. Doctor în istorie. Studii superioare: Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; „Eötvös Loránd” Tudományegyetem, Budapest, Bölcsészettudományi Kar. Cercetător științific I la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Domenii de interes: bibliografia istorică și istoriografia românească, scrisul istoric transilvan și Institutul de Istorie Națională din Cluj în epoca interbelică, relații culturale româno-maghiare în perioada contemporană. Publicații recente: *Bibliografia Istorică a României*, vol. XIII (2009-2010), București, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011 (coautor și coordonator); *Bibliotheca Rerum Transsilvaniae*, în Arnold Suppan (editor), *Auflösung historische Konflikte im Donauraum. Festschrift für Ferenc Glatz zum 70. Geburtstag*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011, p. 517-528; *Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935-1944) / Zwischen Wissenschaft und Politik. Fritz Valjavec's Briefwechsel mit Rumänischen Gelehrten (1935-1944)*, Cluj, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2010 (coautor).

Mihai MÎRZA. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Constantin Cehan Racoviță, domn al Țării Moldovei (1749-1753, 1756-1757)*. Arhivist la Arhivele Naționale Iași. Domenii de interes: societatea, economia, administrația, demografia Țărilor Române în secolul al XVIII-lea, genealogia familiilor boierești din Moldova, istoria bisericii din Moldova în secolele XVII-XIX, heraldica, sigilografia, arhivistica. Publicații recente: *Averea lui Ioniță Cantemir după un catastif din 1755*, în AIIX, XLIX/2012, p. 409-437; *Socotelile vistiernicului Toader Palade cu diecii de vistierie, după un catastif de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei” (serie nouă), XVI-XVIII/2010-2012, p. 115-135; *Constantin Cehan Racoviță voievod și Mănăstirea Putna*, în „Analele Putnei”, VI, 2010, 1, p. 143-174.

Peter MOLDOVAN. Doctor al Facultății de Istorie și Patrimoniu a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, cu tema *1848-1849 în Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*. Arhivist la Arhivele Naționale Mureș. Domenii de interes: istoria instituțiilor, arhivistică, revoluția de la 1848/1849 în Transilvania. Publicații recente: *Pace și Război. 1848/49 în Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008; *Akten und Urkunden zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen im Kreisstaatsarchiv von Neumarkt am Mieresch*, în „Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen in östlichen Europa”, Band 18/2010, Munich, 2011, p. 167-175; *Date privind reglementarea regimului proprietății populației germane din România în anii 1944-1948*, în Vasile Ciobanu, Flavius Solomon, Sorin Radu (coordonatori), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. 6, Cluj-Napoca, 2011, p. 53-64.

Sergiu MUSTEAȚĂ. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Populații și culturi în spațiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*. Decan al Facultății de Istorie și Etnopedagogie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău; președinte al Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova; fost vicepreședinte al Comisiei pentru Studiarea și Aprecierea Regimului Comunist Totalitar din Republica Moldova (2010). Domenii de interes: arheologia și istoria evului mediu timpuriu, protecția patrimoniului cultural și analiza manualelor școlare de istorie. Coordonator al mai multor volume, printre care seriile de monografii ANTIM și Documente și Istorii Necunoscute. Publicații recente: *Tratatul de Pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele conferinței internaționale, Chișinău, 26-28 aprilie 2012*, Culegere de studii, Chișinău, Editura Pontos, 2012 (coordonator); *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, Chișinău, Editura Cartier, Colecția Cartier istoric, 2011 (coordonator împreună cu Igor Cașu); *Educația istorică între discursul politic și identitar în Republica Moldova*, Chișinău, Editura Pontos, 2010.

Petru NEGURĂ. Doctor în sociologie la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, cu tema *Nationale par la forme, socialiste par le contenu. Littérature et politique en Bessarabie roumaine et Moldavie soviétique durant la période stalinienne*. Lector la Facultatea de Istorie și Etnopedagogie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău; coordonator al Academic Fellowship Program (program al Open Society Foundations) în Moldova; președinte al Forumului de Studii Interdisciplinare „Plural” (ONG), Chișinău. Publicații recente: *Ni héros, ni traîtres. Les écrivains moldaves face au pouvoir soviétique sous Staline*, Paris, L’Harmattan, 2009; *Die Moldauische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik (1924-1940)*, în Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava, Dietmar Müller, Victoria Reinhardt (editori), *Handbuch: Republik Moldova*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2012, p. 78-86; *Un exemple de déstalinisation sous Staline: Les tentatives d'autonomie des écrivains moldaves*, în Rose-Marie Lagrave (editor), *Fragments de communisme*, Paris, Édition de l'EHESS, 2010; autor al mai multor articole de sociologie și istorie socială (a culturii și a învățământului în Basarabia, Transnistria, URSS, România în secolul XX) în reviste românești și internaționale de specialitate.

Adrian POHRIB. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Din istoria Poliției Române. Poliția orașului Galați între anii 1903 și 1949*. Șef al Serviciului Județean Galați al Arhivelor Naționale ale României. Domenii de interes: istoria instituțiilor, îndeosebi a Poliției. Publicații recente: *Poliția gălățeană în timpul rezidenței regale a ținutului Dunărea de Jos*, în „Acta Bacoviensa. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău”, vol. III, 2008, p. 164-196; *Considerații privind polițistul interbelic*, în „Acta Bacoviensa. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău”, vol. V, 2010, p. 325-336; *Inspectoratul Regional de Poliție „Dunărea de Jos” (1938-1948) – prezentare de fond arhivistic*, în „Acta Bacoviensa. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău”, vol. V, 2010, p. 471-480.

Alexandru SIMON. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu tema *Europa Central-Răsăriteană și ideea de Poartă a Creștinătății (1456-1526)*. Cercetător la Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca. Domenii de interes: geopolitică (medievală și modernă), cruciada târzie (ideologii și surse),

formarea identităților etnice și confesionale (cercetări arheologice inter-disciplinare și analize genetice), geografii simbolice. Publicații recente: *Between Worlds* (= *Mélanges d'Histoire Générale*), NS, 1-2, Cluj-Napoca, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, 2007-2009 (editor); *Emperor Sigismund and the Orthodox World* (= *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, CDIX), Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010 (coeditor); *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (= *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, CDX), Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011 (coeditor).

Ottmar TRĂȘCĂ. Doctor al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu tema *Relațiile politico-militare româno-germane, septembrie 1940 – august 1944*. Cercetător în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Cadru didactic asociat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filozofie. Domenii de interes: România în relațiile internaționale (1933-1944), relații româno-germane (1933-1944), relații româno-maghiare și problema Transilvaniei (1933-1947), Holocaustul în România (1940-1944), regimul comunist în România. Publicații recente: „*Chestiunea evreiască*” în *documente militare române. 1941-1944*, Iași, Editura Institutul European, 2010 (editor); *Bibliografia istorică a României*, vol. XIII (2009-2010), București, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011 (împreună cu Mihaela Bedecan, Mircea Birtz, Monica-Gabriela Culic, Stelian Mândruț, Lucia Turc, Attila Varga); *România – Republica Federală Germania*, vol. I, *Începutul relațiilor diplomatice: 1966-1967*, București, 2009 (editor împreună cu Dumitru Preda și Claudiu Florian); numeroase articole în reviste și publicații de specialitate.

Cristina ȚINEGHE. Doctor al Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, cu tema *Problema Maramureșului istoric. 1918-1923*. Șef al Serviciului Județean Ilfov al Arhivelor Naționale ale României. Domenii de interes: istorie, arhivistică. Publicații recente: *Dezmembrarea Maramureșului istoric: decizii politice, reacții și consemnări în mărturii contemporane. (1919-1923)*, București, 2009; *File din istoria Ilfovului. Atestări documentare. 1407-1637*, București, 2007 (coordonator); *Arhivele înfruntând vremurile. Mărturii documentare*, București, Arhivele Naționale ale României, 2006 (coeditor).

În atenția colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric și arhivistic, cu apariție anuală, în cadrul căreia materialele sunt redată în limba română sau în limbi de circulație internațională. Ea urmărește să aducă în circuitul științific studii savante și surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum și la România modernă și contemporană. Perspectivile integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice își vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicația se adresează în mod deosebit istoricilor și arhiviștilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaștere, care apelează (și) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

Archiva Moldaviae cuprinde următoarele rubrici:

- *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);
- *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât și – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoțite de studii introductive, note etc.);
- *Științe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);
- *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri și colecții arhivistice deținute de instituții publice sau de persoane private);
- *Studii de arhivistică* (teorie și practică arhivistică, istoria Arhivelor);
- *Restitutio* (introducerea în circuitul științific a unor materiale realizate de istorici, arhiviști etc. care, în urma dispariției autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);
- *Dezbateri* (discuții, polemici, conform regulilor academice);
- *Recenzii și Note bibliografice* (sunt secțiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);
- *Viața științifică* (prezentări ale unor conferințe, simpozioane, dezbateri, expoziții etc., desfășurate pe teme de istorie și/sau arhivistică).

Condițiile tehnice de publicare:

Textele (redate cu semne diacritice) vor fi trimise redacției în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (e.g., fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depășească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacția poate recurge la publicarea lor în două sau trei părți. Studiile vor fi însoțite de un rezumat redat atât în limba română, cât și în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 și 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca și 5-10 cuvinte cheie care privesc conținutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăși 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăși 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, atașat recenziei/notei bibliografice, să figureze și o fotografie a copertii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conține: prenumele și numele; facultatea și universitatea/institutul unde a fost susținut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituția unde urmează stagiul de pregătire a tezei și titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrisi într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituțională; domenii de interes; publicații recente (trei cărți sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesați să publice în revista noastră sunt rugați să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică **amoldaviae@yahoo.com** sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, cu precizarea: pentru redacția *Archiva Moldaviae*.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacției și nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

Archiva Moldaviae contains the following headings:

- *History Studies* (based on different sources, including archival documents);
- *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);
- *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);
- *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);
- *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);
- *Restitutio* Restitutio publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);
- *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);
- *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);
- *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (e.g., photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in length. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to amoldaviae@yahoo.com or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN: 2067-3930